AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
M.FÜZULİ adına ƏLYAZMALAR İNSTİTUTU

FİLOLOGİYA MƏSƏLƏLƏRİ

№ 8

Toplu Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası tərəfindən rəsmi qeydiyyata alınmışdır (Filologiya elmləri bölməsi, №13).

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi Mətbu nəşrlərin reyestrinə daxil edilmişdir. Reyestr №3222.

«Elm və təhsil»
Bakı – 2017

Jurnalın təsisçiləri: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Əlyazmalar İnstitutu və «Elm və təhsil» nəşriyyatı

REDAKSİYA HEYƏTİ: akademik İsa Həbibbəyli, akademik Vasim Məmmədəliyev, akademik Teymur Kərimli, AMEA-nın müxbir üzvü, f.ü.e.d., prof. Nizami Cəfərov, AMEA-nın müxbir üzvü, f.ü.e.d., prof. Möhsün Nağısoylu, AMEA-nın müxbir üzvü, f.ü.e.d., prof. Əbülfəz Quliyev, f.ü.e.d., prof. Vilayət Əliyev, f.ü.e.d., prof. Fəxrəddin Veysəlli, f.ü.e.d., prof. Qəzənfər Kazımov, f.ü.e.d., prof. Rüfət Rüstəmov, f.ü.e.d., prof. Nadir Məmmədli, f.ü.e.d., prof. İsmayıl Məmmədli, f.ü.e.d., prof. Məsud Mahmudov, f.ü.e.d., prof. Buludxan Xəlilov, f.ü.e.d., prof. İlham Tahirov, f.ü.e.d., prof. Əzizxan Tanrıverdiyev, f.ü.e.d., prof. Mübariz Yusifov, f.ü.e.d., prof. Qəzənfər Paşayev, f.ü.e.d., prof. Əbülfəz Rəcəbli, f.ü.e.d., prof. Nizami Xudiyev, f.ü.e.d., prof. Cəlil Nağıyev, f.ü.e.d., prof. Kamilə Vəliyeva, f.ü.e.d., prof. Azadə Musayeva, f.ü.e.d. Paşa Kərimov, ф.ü.f.d., dos. Nəzakət Məmmədli

Buraxılışa məsul: akademik Teymur Kərimli
Rəyçi: filologiya elmləri doktoru, professor Nadir Məmmədli

Filologiya məsələləri. Bakı, 2018, № 8

ISSN 2224-9257

© ”Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2017

www.filologiyameseleleri.net

DİLÇİLİK

ƏLİRZA ƏLİYEV
LDU, filologiya elmləri namizədi, dosent
alirza1946@mail.ru

"KOROĞLU" DASTANINDA QADIN ŞƏXS ADLARI VƏ ONLARIN XARAKTERİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: ennos, onomastika, antroponimika, komponent, poetik.
Ключевые слова: этнос, ономастика, антропонимика, компонент, поэтический.
Key words: ethnos, anosmatic, antronimics, component, poetics.

Həcm etibarilə kifayət qədər geniş olan "Koroğlu" eposu onomastik vahidlərlə zəngindir. Belə ki, dastanın tərkibində ümumilikdə iki yüzdən artıq onomastik vahid vardır. Bunlardan otuzundan çoxunu qadın adları təşkil edir ki, bu tip onomastik vahidlər də o dövrün yüksək təbəqəsi sayılan xotkar, paşa, xan, bəylərin qızları və birdə onlara xidmət göstərən qadınlardır. Bunlar da özlərinin istək və arzuları ilə Koroğlu tərəfindən Çənlibelə gətirilmiş qadınlardır. Çənlibelə ilk gətirilən qadın Nigar xanımdır.

Nigar xanım. (fars dilində əsl mənası "rəsm", "surət" və məcazi mənası "gözəl" deməkdir). İstanbul xotkarının qızıdır. Hər cümə günü məscidə gedir. O, evdən çıxanda car çəkib camaata deyirlər ki, çöldə-bazarda heç kim dolaşmasın və hamı evə getsin. Gərək onun boyunu heç kim görməyəydi. Dükanlar da açıq qalmamalı idi. Belə günlərin birində də Bəlli Əhməd Koroğlunun sorağına çıxır. O da camaat kimi qaçıb gizlənməyə yer axtarır. Yolu bir göyərti dükanının yanından düşür. Bu dükanın qapısını açıq görərək oraya girir.

Nigar xanım dükan-bazara tamaşa eyləyə-eyləyə gəzirdi. Bəlli Əhmədin girdiyi dükanın bağlı olmadığını görüb maraqlanır. Qırx incəbelli qızla dükana girir. Bir nəfər şəxsin göyərtilərin içərisində gizləndiyini görürlər. Qızlar onu tez qamarlayıb tüklərini yonuşdurmağa başlayırlar. O, Nigar xanıma yalvararaq bir qələt etdiyini söyləyir. Nigar xanımın ona yazığı gəlib adını və haradan olduğunu soruşur. Bəlli Əhməd Ərzuruma tərəf gedəcəyini söyləyir. Nigar xanım Ərzurumun adını eşidib tez soruşur:

- Yaxşı, deyirlər ki, Çənlibeldə Koroğlu adında bir iyid var. Heç onu görübsən?

Bəlli Əhməd tez özünü düzəldib deyir:

- Xanım, mən elə Koroğlunun dəlisiyəm.

Nigar xanım bunu eşitcək Koroğluya namə yazır: "Koroğlu, mən İstanbul xotkarının qızı Nigar xanımam. Əyər sən doğurdan da iyidsənsə gəl məni apar".

Hətta Koroğlunu inandırmaqdan ötrü bazubəndini də açaraq məktubla birlikdə Bəlli Əhmədə verir. Koroğlu məktubu alan kimi Qıratın belinə atlanır. İgidlər də onunla getmək istədiklərini bildirdikdə o, sazı döşünə basıb deyir:

İyid gərək yar sevməyə
Özü tək gedə, tək gedə.
Müxənnət qəddin əyməyə
Özü tək gedə, tək gedə.

Qıratını çaparaq yola düşür. Özünəməxsus tədbirlə Nigar xanımla çətinliklə də olsa, görüşüb vədələşdikləri kimi bir gündən sonra nar bağında gecənin bir yarısı Nigarı tərginə götürüb yola düşür.

Nigarı Koroğluya qovuşduran onun saf sevgisidir. Nigar yüksək düşüncəyə, ağla və kamala malik bir xanımdır. O, yaxşı dərk edir ki, paşaların, bəylərin, xanların hamısı birləşib böyük bir ordu ilə Koroğlunun üstünə gəlsələr belə Çənlibelə toplaşan dəlilər tərəfindən məğlubiyyətə uğrayacaqlar və insanların qırğınına səbəb olacaqdır. Lakin Nigar xanım bunu istəmir, o, sülh tərəfdarıdır. V.Vəliyev Nigarın Koroğluya qoşulub gəlişini poetik şəkildə belə qələmə alır: "Nigarın Çənlibelə gəlməsi "azadlıq dağında" yeni bir canlanma əmələ gətirir". Doğurdan da, Nigar Koroğlunu həyat yoldaşı, onun ən yaxın məsləhətçisi, yol göstərəni olmaqla bərabər, həm də sözün əsl mənasında yaxşı münasibətdə dəlilərin anası olur. Nigar bütün dəlilərə ana olduğu kimi, onların həyat yoldaşlarına da bir ağbirçək ana məhəbbəti ilə yanaşır.

Bu mərd qadın ən çətin işi ədalətlə həll etməyi bacarır. O, çox sülhsevərdir. Koroğlu Giziroğlu Mustafa bəyə iki dəfə uduzub, üçüncü dəfədə qalib gələrək onun sinəsinə xəncər çəkir, Nigar xanım isə Koroğlunun əlindən xəncərini alır. O, Koroğlunun görəcəyi bu işi onun hörmət və dəyanətinin aşaqlayacağı kimi -dəyərləndirir. Bundan başqa Keçəl Həmzənin arxasınca Qırat üçün gedən Koroğlu əli boş qayıtdıqda dəlilər bir növ onun bu acizliyinə gülürlər. Koroğlu dəlilərə isə: "At mənimdir, vermişəm özüm bilərəm" deyir. Bu sözə görə bütün dəlilər Koroğludan üz döndərirlər. Uzaqgörən Nigar xanım çox nəcibanə bir manera ilə Koroğlunu məzəmmət edərək deyir:

Utan, qoç Koroğlu, utan!
Dağların damənin tutan.
Sənin kimi başa çatan
Elin qədrini nə bilir.

Nigarın bu nəsihət verici sözləri Koroğlunun ürəyini muma döndərir. Nigar xanımın bircə dərdi övladının olmamasıdır. Lakin Koroğlu qəssab Alının oğlu Eyvazı övladlığa götürüb, Çənlibelə gətirməsi ilə Nigar xanımın övlad həsrətinə bir növ son qoyur. Nigar Eyvazı doğma oğlu kimi qəbul edib, ona sonsuz məhəbbət bəsləyir.

Telli xanım. ("tel"-kök, -"li" isimdən sifət düzəldən şəkilçidir). Ərzurum paşası Cəfər paşanın qızıdır. Aşıq Cünədən Koroğluya məktub yollayıb Çənlibelə aparılmasını xahiş edir. Telli xanımın məktubunu alan Dəmirçi oğlu mətləbi anlayır. Ərzurumda Dəmirçioğlu Telli xanımı küləfirəgində görür. Telli xanım qarabaşlardan birini yanına çağırıb sabah Gülşən bağına gedəcəyi xəbərini Dəmirçioğluna çatdırmağı tapşırdı. Səhər Dəmirçioğlu Ərəb atını minib birbaşa həmin bağa gedir. Telli xanım qarabaşları ilə Gülşən bağında idi. Dəmirçioğlu atı düz onların yanına sürür. Telli xanım Ərəb atının yəhərini çəkib özünü onun üstünə atır. Bağban bunu görüb tez paşaya xəbər çatdırır. Dəmirçioğlu üç gün üç gecə Cəfər paşanın qoşunu ilə döyüşür. Axırda ələ keçirir, Tellini ondan alırlar. Dəmirçioğlunu da Pəhlivan meydanında zəncirlə sarıyırlar. Gündə bir cəllad göndərib onun ayaqlarından başlayıb dərisini soyurlar.

Koroğlu Dəmirçioğlunun yoxluğunu görüb dəlilərlə onun dalınca gedir və onu azad edib Telli ilə birlikdə Çənlibelə gətirir. Həkim çağırıb Dəmirçioğlunun yaralarını sağaldandan sonra qırx gün, qırx gecə toy qurub toy edir. Beləliklə, bu iki sevgili - Dəmirçioğlu ilə Telli xanım vüsala qovuşmuş olur.

Mahru xanım. (Fars dilində mah-ay, ru-üz-ayüzlü ayüzlü, məcazi mənada "gözəl", "göyçək"). Xotkar Muradın bacısı. Xotkar Murad paşalara yazmış olduğu məktubunda bacısı Mahru xanımın Koroğlunun başı ilə dəyişməyi vəd edərək, "Kim Koroğlunun başını gətirsə, bacım Mahru xanım baş yoldaşıdı" yazır. Mahru xanım xotkar qızı olsa da, qardaşı Muraddan qat-qat qeyrətlidir. Onun üçün namus, sevgi hər şeydən üstündür. Qardaşı xotkar Muradın bu məqəsədini, hərəkətlərini nifrətlə, dərd-qəm içində qarşılayır, hətta üzülür. Çünki onun içində sirli bir məhəbbət duyğusu vardır ki, illər idi onun qəlbində əzizləyirdi. Bu, onun Çənlibeldə Giziroğlu Mustafa bəyə olan sonsuz və əvəssiz məhəbbəti idi. O, bu sevgisini heç kəsə söy-ləməyi nə etibar və nə də cəsarət etmirdi. Vəziyyətin çətinləşdiyini başa düşərək, dərdini Mələk dayəsinə söyləməli olur və ondan kömək diləyir. Məhz Mələk dayəsinin məsləhəti ilə kağız götürüb ürəyindəkilərini, xotkardan eşitdiklərini sətrlərə alır və məktubu xoca Yaqubla Çənlibelə - Giziroğlu Mustafa bəyə yollayır.

Az keçmir ki, Giziroğlu xoca Yaqubdan məktubu alıb oxuyur və vəziyyəti Koroğluya söyləyir. Koroğlu dəliləri səfərbərliyə alıb düşmən üzərinə hücuma keçir. Giziroğlu bu döyüşdə Mahru xanımın eşqinin təntənəsi ilə

qalib gələrək onunla birlikdə Çənlibelə qayıdır. Koroğlu onlar üçün qırx gün, qırx gecə toy qurur. Beləliklə, Mahru xanım əbədi səadətə qovuşmuş olur.

Dinməz xanım. (Mənası "sakit", "təmkinli"). O, Cəlil paşanın qızıdır. Çox gözəl və yaraşıqlı xanımdır. Dastanda onun haqqında belə yazılır: "Qız nə qız. Qaşlar qara, gözlər qara, baldan şirin ləbləri, sinəsi Şahdağının qarı kimi ağ ... Koroğlu qızda bu gözəlliyi görən kimi çaşıb qaldı, öz-özünə dedi: Ey dili qafil, dünyada belə də gözəl varmış".

Dinməz əmisi oğlu Bəylərin nişanlısıdır. Koroğlu özünü ona şeirlə nişan verən kimi Dinməz xanım onu dərhal tanıyır. Bunu da bildirdi ki, Koroğlu onun nişanlısı bəyləri aparıb dəlilərinin sırasına qatmaq istəyir. Ata sevgisi və nişanlısına olan dərin məhəbbəti onu Koroğlunu tilsimə salmağa təhrik edir, Dinməz xanım sehr-cadu oxuyub Koroğlunu tilsimə salan kimi əl-qolunu bağlayır və atasına xəbər göndərir.

Dəli Həsən özünü yetirib Koroğlunu zindandan çıxarır. O, zindandan çıxan kimi yenidən özünü Dinməz xanıma yetirir. Dinməza xanım ona təkrarən bir cadu oxuyub Koroğlunu tilsimə salır. Koroğlu əl atıb sazına Dimnəz xanıma deyir:

Koroğlu yarı dinməzdi,
Dinməz xanım lap dinməzdi,
Yarım gülüb danışmazdı,
Əsir düşdüm, gözəl yarım.

Dinməz xanım məhəbbətinə, sevgisinə çox sadiq xanım idi. Bu misraları dinlədikdən sonra başa düşür ki, Koroğlunun məqsədi, məramı heç də ona eşq oxuma deyildir. Koroğlunun da öz yarı vardır. Bunu dərk edən Dinməz xanım Koroğlunu tilsimdən çıxarır.

Dəli Həsən isə Dinməz xanımı götürüb qaçırır. Bəylər bunu eşitcək qılıncına sarılıb Koroğlunun dalınca qaçır. O, əvvəl Koroğluya qorxu gəlir. Çənlibelin baş qəhrəmanı üzünü ona tutub:

Bəylər bəyi, mənə dəli olginən,
Dinməz xanımı yenə qoy sənin olsun.
Qəbul elə mənə dəli olginən
Toy eyləyim Dinməz qoy sənin olsun.

Bəylər dəlilərin də Koroğlu ətrafına yığışdığını görüb razılıq verir. Koroğlu onu dəlilərinə qatır yeddi gün, yeddi gecə toy eyləyib Dinməz xanımı Bəylərə verir.

Mələk dayə. (Mələk ərəb dilində gözəl mənasındadır). Mahru xanımın dayəsidir. Dastanda o, belə təqdim olunur: "Mələk dayə ömür görmüş, dünya görmüşdü. Çox şeylərin üstündən su içib yola salmışdı. Mələk dayə Mahru xanımın da qəlbindən keçdiklərini, yəni onun Giziroğlu Mustafa bəyə vurulduğunu biləndən sonra bunu da yoluna qoyur. Mahru xanımın Mustafa bəyə yazmış olduğu məktubu Koroğlunun dostu Xoca Yaqubla ona yetirir. Bir

müddətdən sonra İstanbul bazarında Mələk dayə Giziroğlu ilə rastlaşır və elə oradaca ondan məktub alıb Mahru xanıma çatdırır. Axşam isə onları bir-birinə qovuşdurur.

Mələk dayə dünya görmüş xeyirxah bir insan olmaqla yanaşı, həm də, çox mərhəmətli bir insandır. Belə ki, Giziroğlunun zindandakıları, o cümlədən Qara Pələngin boynunun vurulacağını gördükdə örpəyini açıb onun ayaqlarına atır. Abı dəli örpəyi yerdən götürüb ona verir. Giziroğlu zindandakıları Qara Pələnglə birlikdə azad edir.

Hürü xanım. (Ərəb dilində "hür" kökündən olub, mənası "azad", "sərbəst" deməkdir). Qars paşasının qızı. Atası onu Ərəb Reyhana vermək istəyir. Bunu görən qız Koroğluya namə yazaraq bir oğlandan göndərir. Dastan müəllifi onu belə təsvir edir: "Koroğlu küçə ilə gələ-gələ gəlib çıxdı bir imarətin qabağına. Baxdı ki, pəncərədə bir qız durub, bir qız durub ki, o necə deyərlər, yemə, içmə xətti-xalına, gül cəmalına tamaşa elə, boylu-buxunlu, şəstl-bəstli bir qızdır ki, elə bir sərv ağacıdı qalxıb. Qaşlar qara, gözlər qara, tellər qara, xallar qara, o necə deyərlər, aya deyir sən çıxma, mən çıxacağam, günə deyir sən çıxma mən çıxacağam.

Koroğlu Qars paşasını məğlub etdikdən sonra Hürü xanım da öz razılığı ilə götürüb Çənlibelə gətirib burada Eyvazla Hürü xanım üçün qırx gün, qırx gecə toy çaldırıb, onları bir-birinə qovuşdurdu.

Ruqiyə xanım. ("Ru" fars dilində "üz", "çöhrə" deməkdir). Əhmədqulu xanın qızı. Çox savadlı, uzaqgörən və ağıllı qız. Hətta atası Əhmədqulu xan çətinə düşəndə onu yanına çağırıb məsləhət alır. Dastanın "Qulun qaçırılması" hissəsində oxucu bunun şahidi olur. Koroğlunun dəlilərindən Dəmirçioğlu, Gürcüoğlu Məmməd və Tanrıtanımaz Əhmədqulu xanın ilxısını Daşlıdərədə mühasirəyə alaraq, oxcularından ona qulu və Qıratın qaytarılması xəbərini göndərirlər. Bu zaman vəziyyətdən necə çıxmaq barəsində Əhmədqulu xana heç kim məsləhət verə bilmir. O, məcbur qalıb yeganə qızı Ruqiyə xanımdan məsləhət almaqdan ötrü onu yanına çağıtdırır. Ruqiyə xanım bir qədər fikirləşdikdən sonra deyir:

- Ata! Bu gələn hələ Koroğlunun üç dəlisidir. Sabah, birisi gün Koroğlu dəlilərinin gələ bilmədiyini görüb, durub özü də gələcək. Sən bir fikir elə gör, onda nə olacaq.

Əhmədqulu xan dönüb necə eləyəcəyini soruşduqda ağıllı tədbir tökən qızı, qulu da, atı da onlara verməyi, daha sonra dəliləri qonaq kimi evə dəvət etməyi və Koroğlu ilə də dost olmağı məsləhət görür.

Ata Əhmədqulu xan Ruqiyə xanımın dediyi kimi də edir. Belə ki, qulu da, atı da verir, dəlilərini bir neçə gün evində qonaq da saxlayır. Hələ üstəlik Koroğlu ilə də əl verib dost olur.

Bilqeys. (Ərəb mənşəlidir, "diqqətli", "tədbirli" mənalarında). Bu adı ilk dəfə Yəməndə Səba şəhərinin qadın hakimi vəzifəsini daşımışdır. De-

yilənlərə görə X əsrdə Süleyman peyğəmbərin arvadı olmuşdur. Əsl adı Bilkeşdir. Dastanda o Təkə-Türkman xanı Süleyman xanın qızı kimi verilmişdir. Koroğlu onun könlünü alır, Süleyman xana eıçi göndərir. Süleyman xan bu izdivaca etiraz edir. Bilqeys Koroğlunu çox sevdiyi üçün onunla qaçmağa razılıq verir. Onlar İstanbulun ətrafında bir mağarada müəyyən müddət yaşayırlar. Koroğluya olan məhəbbəti ona təskinlik vermiş olsa da, var-dövlət içində yaşayaraq heç bir çətinlik görməyən Bilqeys bu mağarada darıxırdı. Bir müddətdən sonra Bilqeysin bir oğlan övladı dünyaya gəlir.

Bir gün namərdin birisi Bilqeysin Koroğlu ilə mağarada daldalandığı xəbərini İstanbulda Hasan paşaya çatdırır. Hasan paşa Koroğlunun üstünə bir neçə dəfə qoşun çəkir, lakin Koroğlunu tuta bilmir. Günlərin birində Hasan paşa yenidən böyük bir qoşun dəstəsini Koroğlunun üstünə göndərir. Koroğlu yenə də qoşunla döyüşür. O, qılıncı sağa-sola çəkə-çəkə gəlib mağarasının ağzına yetişir və Bilqeysi çağırır. Bilqeys eşiyə çıxır. Koroğlu alıcı quş kimi onun qolundan tutub atın tərikinə alır. Bu zaman düşmənin arxadan atdığı ox Bilqeysin kürəyinə sancılır. Koroğlu Qıratın üstündə Çənlibelə çatır. Qoşabulağın üstündə Alı kişinin məzarı yanında atdan enir. Bilqeysi də atdan endirir. Artıq Bilqeysin gözlərinin yumulduğunu görüb, Qoşabulağın suyundan bir ovuc ona içirdir. Bilqeys gözlərini sonuncu dəfə açır, Koroğluya həsrətlə baxır:

"Oğlumuz amanatdı" deyib, gözlərini təzədən yumur.

Koroğlu həddindən çox sevdiyi Bilqeysi atası Alı kişinin məzarından bir qədər aralı dəfn edərək özü də bu iki məzarın arasında uzanaraq ağlamağa başlayır.

Əsmər qarı. (Ərəb dilində "qarabuğdayı"). Çox mərhəmətli və səmimi bir insan olaraq İstanbulun ətrafında yaşayır. Koroğlu ilə Bilqeysə həmdəm olur. Tez-tez mağarada yaşayan Bilqeysə baş çəkir, süddən, qatıqdan, yağdan ona aparır, Koroğlu Hasan paşanın qoşunu ilə vuruşduğu zaman tələm-tələsik Bilqeysi atın tərkinə alıb aradan çıxdıqdan sonra uşaq mağarada qalır. Ara bir qədər sakitləşəndən sonra Əsmər qarı mağaraya gəlib bir canavarın uşağın əmizdirdiyini görür. Qarı bir az xəlvətdə gözləyir. Canavar getdikdən sonra Əsmər qarı uşağı bələyinə götürüb komasına aparır. Uşağı yuyundurub, geyindirir, sonra qoyun südü ilə yedizdirir. Beləliklə, Əsmər qarı uşağa yüksək səviyyədə diqqət və qayğı bəsləməklə onu böyütməyə başlayır. Lakin qonum-qonşu bu uşağın haradan olduğunu soruşmaqla onu sorğu-suala tuturlar. Əsmər qarı uşağın pulla İstanbuldan aldığını söyləyir.

Bu xəbər Hasan paşaya çatır. Paşa qarını çağırıb deyir:

- Qarı, sən o uşağı mənə satmalısan.

- Paşa sağ olsun, sənin əmrin mənə allahın əmrindən üstündü. Əmba mənə də yazığın gəlsin, mən istəyirəm onu böyüdüm, gələcəkdə mənə bir sahib çıxsın, qəbrimi ziyarət edən olsun.

- Qarı, sən heç şeyin fikrini çəkmə, sənin bu dünyalığının, o dünyalığının da xərci mənim boynuma.

Hasan xan qarıya bir kisə qızıl verib uşağı gətirməyi tapşırır. Qarı komasına qayıtdıqdan sonra Koroğlunun bazubəndini uşağın qoluna bağlayır, üz-gözündən öpərək götürüb Hasan paşnın yanına gəlir. Uşağı paşaya verərkən bazubəndin Koroğluya məxsusluğunu gizlədərək deyir:

- Paşa sağ olsun, özün görürsən ki, qocalıb əldən düşmüşəm, günlərimi sayıram, mümkünsə onun qoluna taxdığım o bazubəndə heç kim toxunmasın, qoy körpə balama məndən yadigar qalsın.

Hasan paşa Əsmər qarıya söz verdi və uşağın adını bilmək istəyəndə deyir:

- Paşa sağ olsun, onu qoyun südüynən bəsləmişəm onuncün də adını Ağcaquzu çağırıram.

Mömünə. ("Mömün" ərəb dilində Allahı sidq ürəkdən sevən, "ə" isə kişi adlarının sonuna qoşulub qadın adları əmələ gətirir. Məsələn: Mömün-Mömünə, Arif-Arifə, Kamal-Kəmalə, Səlim-Səlimə və s). Bu şəxs Dərbənddə Ərəb paşanın qızıdır. Koroğluya qiyabi vurulur. Ona olan sevgisini kağıza köçürərək yazır:

Başına döndüyüm ay qoç Koroğlu,
Əyər iyid isən gəl apar məni ...
Adım Mömünədi, atam Ərəb paşa,
İstərəm, özünə elə yar məni.

O, məktubu İsa adlı nökərlə Koroğluya yollayır. Koroğlu məktubu oxuyan kimi Mömünəni görmək üçün yola düşür. Dərbənd bazarına çatır. Koroğlunu və atını görən camaat mat qalır. Bu xəbər Ərəb paşaya çatanda, paşa onu yanına çağırır. Koroğlu özünü qoşma ilə təqdim edən kimi Ərəb paşa onu dərhal tanıyır və məramını da anlayır. Vəzirin razılığı ilə paşa qızı Mömünəyə toy edib Koroğluya verir.

Koroğlu bir müddət Mömünənin yanında yaşayır. Günlərin birində Çənlibelə getmək istədiyini söyləyir. Gedəndə isə Mömünəyə bir bazubənd verərək deyir:

- Al bu bazubəndi saxla, qızım olsa ona verərsən dolanar, oğlum olsa qoluna bağla, gələr məni tapar.

Koroğlu Mömünə ilə halallaşıb gedir. Doqquz aydan sonra Mömünənin Koroğludan bir oğlu olur. Adını Həsən qoyur, lakin hamı ona Kürdoğlu deyir.

Sənəm. (Ərəb dilində həqiqi mənada "büt", məcazi mənada gözəl). İstanbul paşasının qızı, Ayparanın qulluqçusu. Gözü Koroğluya düşür. Koroğluya "Gəl baş yastıq olaq" deyəndə cavabında o, iki barmağı ilə Sənəmin ağzından bir sillə çəkir. Odur ki, Sənəm Koroğludan yanıqlı düşür. Əvəz almaqdan ötrü Koroğlunu axtarmağa başlayır. Oba-oba gəzib onu Aypara ilə

bir yerdə tapır. Koroğludan əvəz almaq üçün dərhal yerini Xəlil paşaya çatdırır. Xəlil paşanın əmri ilə qoşun hazırlanır. Sənəm qoşuna sərkərdəlik edir. Gecə ilə Koroğlu olan qalaçaya qoşun çəkir. Yatan yerdəcə Koroğlu ilə Ayparanın qollarını bağlatdırır. Onları Xəlil paşaya gətirir. Xəlil paşanın əmri ilə Sənəm Koroğlunu quyuya, Ayparanı isə zindana saldırır. Bununla da Sənəmin dastanda fəaliyyəti başa çatır.

Pərzad. (Fars sözü olub həqiqi mənada "pəridən döşülmüş", məcazi mənada "gözəl"). Cəfər paşanın qızıdır. Alagözlü, qələmqaşlı, uzunsaçlı bir qızdır. O mədrəsədə oxuyur, cadukarlıqla maraqlanır və bunun sirlərini öyrənir. Əmisi oğlu Ağcaquzu cadukarlığın nə olduğunu ondan ondan soruşanda o deyir:

- Əmioğlu, mənim elmim ondadı ki, mən cadunun gücündən çöpü qələmə, siçana, toyuğa, tülkiyə, qızı cüyürə çöyürə bilirəm.

Pərzadın təhriki ilə Ağcaquzu da mövlanın yanına cadukarlığı öyrənməyə gedir. Lakin o, bu işə həvəssiz qoşulduğu üçün cadukarlığın sirlərindən dərindən yiyələnə bilmir. Pərzad bunu hiss edir və Ağcaquzunun cadukarlığa ürəkdən qoşulmadığını üzünə deyir. Lakin Ağcaquzu bunu boynuna almır. Pərzad onu imtahana çəkir. İmtahanda Ağcaquzu uduzur. Belə ki, Pərzad dua oxuyub pələng cildinə girəndə Ağcaquzu bunu bacarmır.

Pərzad:

- Əmioğlu mənim cadukarlığım səndən üstün oldu. Bu günnən sonra mənnən səninki tutmaz. Mən bu gündən uluyub vəhşilərə qoşularam. Əgər məni öz sehrinnən əvvəlki halıma gətirə bilsən, səninəm, yox bacarmasan, məni də görmüyəcəksən.

Beləliklə, Pərzad o gündən uluya-uluya heyvanlara qoşulur. O, istəyir ki, onu sevən oğlan igid, qoçaq olmaqla yanaşı hər şeyi bilsin. Buna görə də sevdiyi oğlandan üz döndərir. Ağcaquzu Pərzadın dərdindən bir guşəyə çəkilib dərin yuxuya gedir. Yuxuda nurani bir kişi ona söyləyir ki, qırx gün ərzində gedib Koroğlunu tapasan, Koroğludan başqa Pərzadı sənə verən olmuyacaq.

Ağcaquzu ayılıb Pərzadın dalınca getməkdən ötrü atasından izn alır və gedib Çənlibeldə də olsa Koroğlunu tapır. Uzun söhbətdən sonra Koroğlu onun nə istədiyini başa düşür və iki dəlisi ilə Pərzad xanımı axtarmağa çıxır. Uzun yol getdikdən sonra Ağcaquzunun soraq verdiyi dağa çatırlar. Koroğlu Pərzadın şir donunda qayanın üstündə oturduğunu görür.

Dastanda Koroğlu ilə Pərzadın uzun mübahisələrindən bir daha aydın olur ki, Pərzad xanım çox cəsarətli və qorxmazdır. O hətta Koroğluya sözlə və müxtəlif tilsimlərlə qorxu da gəlir. Koroğlu "İgid gözəl gördü coşmalıdır..." deyəndə Pərzad ona:

- Oğlan, bayaq mən sənə dedim dilini çıldirratma, sözünün əvvəlini axırını bil... O ki, yar xəyalına düşüfsən onda gərək sən bu yerdən salamat qayıtmayasan.

Pərzad Koroğlunu çox sınağa çəkdi. Belə ki, müxtəlif cadularla gah ətrafı ilanlarla bürüyür, gah dəliləri torpaq arasında sıxır, gah da başqa tilsimlərə əl atır. Koroğlu qızın asanlıqla yumşalmadığını görüb, şirin dillə onu razılığa gətirir. Qız da Koroğlunu əvvəl tanımadığı üçün üzr istəyərək deyir:

- ... O ki, sən məni özünə gəlin kimi aparırsan onda gedirəm, əmbə onu bil ki, Ağcaquzu sən deyən kimi iyid olmasa, onda zəhər içif özümü tələf eliyəcəyəm, sən də günaha batajaqsan.

Dastanın sonunda məlum olur ki, Ağcaquzu Koroğlunun oğlu, Pərzad isə Nigar xanımın bacısı imiş. Nigar xanım hər iki cavanı öpüb bağrına basır və onlara xeyir-dua verir.

Məhbub xanım. (Ərəb dilində "dost", "sevgili" deməkdir). Rum padşahının qızıdır. Aşıq Cünun bir gün Ruma yetişir. Gəzərkən gözü küləfirəngdə bir gözəl görür. Bu, Məhbub xanım idi. Məhbub küçədə Cununun ona baxmağını görüb onu yanına çağıtdırır. Aşıq Cünun yetişdikdən sonra ona sual edir:

- Aşıq kimsən?, Hardan gəlibsən? Hara gedirsən?

Aşıq Cünun Çənlibeldən gəldiyini, orada dəlilərin olduğunu söylədikdən sonra Məhbub xanım yenə də ona sual edərək sərkərdələrinin kim olduğunu soruşur. Aşıq Cünun sazı yenidən sinəsinə basıb deyir:

Cünun deyər Çənlibelin ağası,
Yeddi min dəliyə sərkər Koroğlu!

- Aşıq Cünun, sən ki, Koroğlunu bu qədər tərifladin, əyər iyid isə gəlsin məni də Çənlibelə aparsın.

Nigar xanımın təkidi ilə Koroğlu Məhbub xanımın Rumdan götürməyə gedir. Müəyyən ehtiyatsızlıq üzündən paşa onu tutub zindana salır. Məhbub xanım əmisi qızı Şirin ilə Koroğlunun qılıncı və qalxanını gizlədirlər, Qırata da ot verib saxlayırlar. Koroğlunun köməyinə Bəlli Əhməd və Dəli Həsən yetişirlər. Koroğlu zindandan çıxandan sonra dəlilər ilə Məhbub xanımın yanına gəlir, yaraqlanıb üzünü dəlilərə tutaraq deyir:

- Bu yolda iyidlik, mərdlik göstərmisiniz. Məhbub xanımı Bəlli Əhməd sənə verirəm, götürün gedək.

Beləliklə, Məhbub xanım sayıqlığı və qoçaqlığı, saf məhəbbəti sayəsində Çənlibelə gəlməyə nail olur.

Dünya xanım. (Ərəb dilində bir küll olaraq "maddənin bütün formalarının məcmusu, yer kürrəsi, yer üzü"). Camal paşanın qızı. Camal paşa vəd edir ki, kim Koroğlunun başını ona gətirsə qızı ona verəcək. Bolu bəy bu işi öhdəsinə götürür. Koroğlunu hiylə ilə Camal paşanın yanına aparmağa nail olur. Lakin niyyət ürəyində qalır. Camal paşa Koroğlunu quyuya

saldırır. Lakin qızı Dünya xanım Koroğluya kömək etməyə çalışır. İpi saldırıb onu quyudan çıxarmaq istədikdə Koroğlu ona gücü çatmayacağınıı söyləyir. O, Koroğluya yemək salladır. Qırata qulluq etməyi mehtərinə tapşırır. Koroğlunu qurtarmağa gələn İsabalanı düşməndən qoruyur, ona vurulur. Koroğlunu quyudan çıxartmaqda ona köməkçi olur. Koroğlu qurtulduqdan sonra onu Çənlibelə aparır. Çənlibeldə məclis qurulur. Dünya xanımı İsabalaya verilir.

Leyli xanım. (Ərəb dilində "gecə" mənasında). Rum paşası Asdan paşanın qardaşı qızıdır. Əmisi qızı Məhbub xanımın ən istəkli sirdaşı idi. Məhbub xanım üçün də Çənlibelə o məktub göndərirdi. O, igidlər haqqında Məhbub xanıma çox şirin əhvalat və nağıllar söylədiyi üçün Məhbub xanım onun adını Şirin qoymuşdu. Onlar danışmışdılar ki, Çənlibelə birlikdə getsinlər. Lakin quyuya salınmış Bəlli Əhmədin arxasınca gələn dəlilər Bəlli Əhmədi quyudan çıxarıb aparanda Məhbub xanımı da aparırlar, amma Leyli xanım ələ keçməyərək qalmalı olur.

Leyli xanım elə başa düşürdü ki, Məhbub xanım onu yalandan aparmamışdır. Odur ki, Leyli xanımın əmisi Şükür paşanın yanına gələrək Məhbub xanımın geri alınması üçün tədbir fikirləşməyi bildirir. Çünki o, Şükür paşanın oğluna çox yaxşı bələd idi. Leyli xanım isə həddindən artıq ağıllı və tədbirli bir qız idi. O, Şükür paşadan dərhal icazə alaraq Koroğluya öz adından məzmunda bir namə yazır: "Mənim Çənlibeldə gözüm var, əgər igidsənsə gəl məni apar".

Dastandan aydın olur ki, Leylini aparmağa Eyvaz yola düşür. Lakin müəyyən səbəbdən Eyvaz yolunu dəyişməli olur. Lakin Leyliyə məktub yazıb qasidə verir və səhər gələcəyini söyləyir. Asdan paşa Koroğlunun gələcəyini düşünür. Bu məqsədlə də plan qurur. Koroğlunu diri-diri yandırmaq üçün bir ev hazırlayır. Evin ocağını da Leyliyə etibar edir. Leyli isə Eyvazı gözləyir. Özlüyündə plan qurur ki, Eyvazı buradan qaçırıb onunla Çənlibelə yola düşəcək. Lakin Eyvaz gəlib çıxmır.

Eyvazın arxasınca yola düşən Bəlli Həsənlə Kürdoğlunu Asdan paşanın adamları bir şəhərin qırağında qarşılayıb Leylinin sifarişi ilə həmin evə gətirirlər. Onlar içəri girən kimi qapı möhkəm bağlanır.

Leyli yenə də ayıq tərpənib fürsəti əldən vermədən içəri keçir. Dəli Həsən hirsli-hirsli onun üzünə baxır. Eyvazın harda olduğunu soruşanda Leyli Eyvazın məktubunu çıxarıb ona verir və həm də onlara ümid verib Eyvazın səhər gələcəyini söyləyir.

Paşa evə od vurmağı Leyli xanıma əmr edir. Leyli xanım ortalığa çökən sükutdan bir anlıq istifadə edərək içəri keçir və dəliləri aparıb gizlətdikdən sonra evə od vurur.

Koroğlu gəlib hücuma keçdiyi zaman bir də Dəli Həsənlə Kürdoğlunu yanında götürür. Bu məhz Leyli xanımın ayıq tərpənməyi sayəsində baş

verir. Koroğlu Asdan paşanı, onun qasidini, bir də Leyli xanımı Tüpdağıdana tapşırır. Sonda Leyli xanım öz nöqsanını boynuna alır, Koroğlu Leylinin mərdliyinin namərdliyindən çox olduğunu görüb onu Tüpdağıdana verir.

Mərcan xanım. (Ərəb dilində mənası "dənizin dibində qayalara yapışaraq dəstələrlə yaşayan dəniz heyvanı və ya daşlaşmış halda həmin heyvandan düzəldilmiş bəzək şeyləri"). Həsən xanın qızıdır. Bəyazid xotkar onu vəliəhdi Əmir xana nişanlayır. Lakin Mərcan xanım buna etiraz edir, hətta nişan boxçasını da belə açmır, üzuyu taxmır.

Mərcan həddindən artıq gözəldir. Dastanda deyilir ki, o birdən-birə Eyvazın gözünə sataşanda Eyvaza elə gəlir ki, gün Mərcan xanım olan tərəfdən çıxır. O, gözlərini silir və heyran-heyran onun üzünə baxır, qız bənövşə kimi başını çiyninə qoyur, boynunu büküb anasına həsrət qalmış ceyran balası kimi məlul-məlul Eyvaza baxır.

Məhəbbətə, eşqə sadiq olan Mərcan xanım həm də çox cəsarətlidir. Birinci nişanlısı Hüseynəli xan Mərcana məktub göndərərək ona bilərzik sifariş vermək üçün biləyinin ölçüsünü istəyir. Mərcan xanım ona aşağıdakı şeirlə cavab yollayır.

Məhəbbət satılmaz dünya malına,
Bir yaxşı fikirləş xan, ağlın olsun!
Səndəki eşq deyil, uyub şəhvətə
Az belə giryan ol, yan, ağlın olsun!

Leyliyəm, Məcnunum səhra dolaşır,
Əsliyəm, Kərəmim Ərzurum aşır,
Sinənə alan kimi qaynayıb daşır,
İçmək istəyirəm qan, ağlın olsun!

Aşıq Cünun Hüseynəli xana bu məktubu oxuyanda, düşmən qızı olsa da, Koroğlu, Aşıq Cünun, bütün dəlilər də Mərcan xanımda olan əhdə, ilqara, vəfaya, ağıla, kamala əhsən dedilər. Mərcan xanım varlı təbəqədən olsa da, o nə Hüseynqulu xanı, nə də Əmir xanı istəyirdi. O imkansız təbəqədən olan igid, qoçaq əsl adı Böyükkişi olan Kankanoğlunu sevirdi. Kankanoğlu da ona vurulmuşdu.

Mərcan xanım çox tədbirli bir xanım idi. O, Eyvazı zindandan xilas etmək yolu üçün də ağıllı tədbir tökür. Kankanoğlu məhz onun göstərdiyi yolla Eyvazı zindandan xilas edir. Sevgisi, məqsədi və xoşbəxtliyi yolunda Mərcan xanım bütün çətinliklərdən məharətlə qurtulub Kankanoğluya olan sonsuz məhəbbətinə Çənlibeldə qovuşur.

Zərnişan. (Fars dilində "qızıl". İki komponentdən ibarətdir: "zər" və "nişan"). İlk dəfə bu xotkar qızının şəklini mehtərbaşı Abdurrahman Koroğluya verir. Koroğlu ona gələcək gəlin kimi baxıb şəklini gizlədir. Günlərin birində Həsən bəy Zərnişanın şəklini görüb ona vurulur. Həsən bəy atasının

izni ilə xotkar qızı Zərnişanın arxasınca gedir. O, mehtərbaşı Abdurrahmanın və Fatma qarının köməkliyi ilə Zərnişanla görüşür.

Dastanın 340-cı səhifəsində Zərnişanın gözəlliyi belə təsvir olunur: "Həsən baxdı ki, Zərnişan bir qızdı, Züleyxa onun əlinə su tökməyə yaramaz. Ağzı püstə, burnu hind fındığı, sinə Səməndər kağızı, göz piyalə, mah camalı bərq vurub yanır. Baxdıqca adamın gözünün şoqunu aparır. Diqqəsi minar, əl vurma sınar, bax kənarda dur, mələq-müşkin kimi boynunu bur".

Zərnişan gözəl olmaqla yanaşı, çox ayıq-sayıq, mərd, cəsarətli və tədbirli bir qız idi. O, Həsən bəyi bir çox imtahanlara çəkəndən sonra ona inanır. Məhz onun düşünülmüş planı əsasında Həsən bəy Qara paşanın qoşununu qıra-qıra yaralanmasına əhəmiyyət vermiyərək Zərnişan xanımı Aşqardır adlı atının üstündə Çənlibelə yetirir. Koroğlu ayağa durub deyir:

- Çənlibel gəlini Zərnişan xanımın gəlişi münasibətilə qırx gün, qırx gecə toy vurulsun. Gəlinin ayağına yeddi min yeddi yüz yetmiş yeddi öyəc qurban kəsilsin, yeddi il əksi saxlanan otaq isə təzə bəylə gəlinə layiq bəzədilsin.

Fatimə qarı. (Ərəb sözüdür, mənası: "uşağı süddən ayıran qadın"). Eposda bu şəxslə "Zərnişanın Çənlibelə gəlməsi" səhifəsində tanış oluruq. Mehtərbaşı Abdurrahman Fatimə qarını evinə çağırıb Həsən bəylə Zərnişanı görüşdürməkdə vasitəçi olmağı ondan xahiş edir. Fatimə qarı əvvəl bu işdən boyun qaçırır. Həsən bəy cibindən bir ovuc qızıl ağca çıxarıb onun ovucuna basan kimi qarı razılaşır. Fatimə qarı Həsən bəydən bir şəkil də alıb deyir:

- Oğul, Zərnişan xanım hər cümədən cüməyə Bülbüllü bağa seyrəngaha çıxır. Mən hər cümə axşamı onun əl-ayağına xına qoymağa gedirəm. Xına qoyanda çalışaram ki, əksin yerə düşsün. Zərnişan xanım soruşsa deyərəm ki, nəvəmdir.

Beləliklə, Fatimə qarı verdiyi sözə əməl edərək və Zərnişanın tapşırığı ilə Həsən bəyi Bülbüllü bağına göndərir və onlar ilk dəfə olaraq bir-birini canlı surətdə görmüş olurlar. Dastanda bu epizodik surətin fəaliyyəti bununla da bitir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan klassik ədəbiyyatında işlənən ərəb və fars sözlərinin lüğəti. Bakı, 2005.
2. A.Qurbanov. Azərbaycan dilinin onomologiyası. Bakı, 1988.
3. A.Paşayev. azərbaycan antroponomiyasının leksik problemləri. Bakkı, 1997.
4. ADİL . I-IV. Bakı, 2006.
5. "Koroğlu" dastanı. Bakı, 2004.
6. V.Vəliyev. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı, 1970.

А.Алиев

Женские имена и их особенности в эпосе
“Кёроглу ”
Резюме

Этот этнос, достаточно большой по объему, богат ономастическими единицами. В нем есть разного рода ономастические единицы. Среди них женские имена в первую очередь выделяются своими разнообразиями. Большинство этих женщин являются супругами и сторонниками Короглы, которые собрались вокруг Нигяр ханум, укрощающая Чанлибель. Каждая из этих имеет историю прибытия в Чанлибель. И каждая женщина имея своеобразное имя, и имели присущий себе определенной характер, по характеру отличались друг от друга.

С точки зрения происхождения, большинство женские имена из арабского и персидского языков. В статье эти имена анализированы, прежде всего, по происхождению. Например, Нигяр – из персидского языка, - означает изображения, портрет; в семантическом значение: - красивая.

Маляк – из арабского языка, означает ангел, прекрасная. Ругия – из персидского языка, - означает “красивая лицо”, “аура”. Хури - из арабского языка, означает – свободная, самостоятельная. Бильгейс - из арабского языка, означает мудрая.

Таким образом, из эпоса около двадцати женских имен исследованы с точки зрения их происхождения и касались соответствия этих имены с характером.

A.Aliyev

The women’s names and their characteries
features in “Koroglu” epos

Summary

This epos, being large enough. According to its capacity, is rich with onosmatic units. There are different kinds of onomastic units in this epos. Among them woman-person names are distinguished for their motley. The majority of these women are the ones who assembled around the beautiful woman of Chanlibel Nigar khanum. Koroghlus wife and companion-in-arms. Their coming to Chanlibel has their own history. These women have their own names and characters, and they are distinguished for their own characters.

From the point of view of the origin of the most of woman-person names are Persian and Arabic. They are explained from the point of their origin and characters in the article. For example, Nigar – in Persian, in its veal meaning – picture, photo, image; in figurative meaning – beautiful, petty; Malak – in Arabic, beautiful; Rugiyya – in Persian, pretty face; Huri – in Arabic, free; Bilgeyis – in Arabic, clever, foreseeing.

So approximately twenty woman-person names are explained from the point of view of their origin in the article. At the same time it had been touched the problem from the point of view of the meaning of the names according to the eligibility of characters.

Rəyçi: Yadulla Ağazadə
filologiya elmləri doktoru, professor

LALƏ MƏSİMOVA
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
lala@gmail.com

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В РУССКОМ, АНГЛИЙСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

Açar sözlər: dilçilik, linqvistik aspekt, dil, frazeologizm, müqayisəli təhlil
Key words: linguistics, linguistic aspect, language, phraseologism, comparative analysis
Ключевые слова: лингвистика, лингвистический аспект, язык, фразеологизм, сравнительный анализ

Фразеология как отдельная лингвистическая дисциплина возникла в сороковых годах двадцатого века в отечественном языкознании. С тех пор всё больший интерес вызывает семантика фразеологизмов и закономерности их употребления в процессах организации высказывания, что связано с общей тенденцией – разработкой моделей языкового синтеза. Фразеология (в частности зоонимы, т.е. фразеологизмы с названиями животных) представляют собой весьма интересный пласт лексикологии, где отчётливо выявляются взаимосвязи между языками и ментальностью индивида и этноса.

Фразеология, как и многие другие лингвистические аспекты, с одной стороны интернациональна, а с другой стороны имеет этнические различия. Факты совпадения фразеологических оборотов разных языков являются объектом сопоставительной фразеологии.

Рассмотрим данное лингвистическое явление на примере русского, английского и немецкого языков. Русский язык относится к славянской группе языков, а английский и немецкий – к германской группе. Каким же образом в этих языках могут появляться «межъязыковые фразеологические эквиваленты» (далее МФЭ), т.е. «разноязычные фразеологические единицы, совпадающие по своему образу, значению и стилистической окраске, соотносимые по компонентному составу (без обязательного однозначного соответствия единиц лексико-грамматического уровня) и структурно-грамматической организации» Существованию МФЭ разных языков способствуют два основных фактора: 1) общность жизненного опыта и отражающих его процессов мышления, общность, однотипность отдельных форм образного видения мира; 2) тесные культурно-исторические связи между отдельными народами.

Какие же фразеологизмы русского языка могут иметь МФЭ в английском и немецком языках? Очевидно, чем общедоступнее, «общечеловечнее» образ, внутренняя форма фразеологической единицы того или иного языка, тем больше вероятность наличия и в других языках, в других фразеологических системах его МФЭ. Так, МФЭ русской ФЕ *как кошка с собакой* «в постоянных ссорах, раздорах» были обнаружены во фразеологических системах многих близкородственных и неблизкородственных языков.

Ассоциативно-образная связь взаимоотношений людей, живущих в постоянной вражде и ссорах, с отношениями таких животных, как кошка и собака, характерна для самых различных языков. МФЭ русской ФЕ *как кошка с собакой* обычно имеют также структуру сравнительного оборота, причём соответствующие ФЕ в системах разных языков характеризуются семантически тождественным постоянным окружением: обычно глаголы семантики «жить», реже лексемы семантики «договариваться, ладить» (to live a cat-and-dog life; to lead a cat-and-dog life (жить как кошка с собакой) =wie Hund und Katze leben (жить как кошка с собакой)). На этом фоне весьма своеобразно выглядит образное переосмысление лексем этой семантики («кошка», «собака») в английском языке, например: it’s raining cats and dogs «идёт проливной дождь» (букв. «идёт дождь кошками и собаками»).

Огромное количество зоонимов русского языка имеет МФЭ во фразеологических системах английского и немецкого языков:

английский язык	русский язык	немецкий язык
the cat is out of the bag (let the cat out of the bag)	= выдать секрет = =	die Katze auf dem Sack lassen
be on the high horse	= важничать, = высокомерно держаться =	auf dem hohen Pferd sitzen
act (или play) the goat	= глупо вести себя = =	Bocksprünge machen
work like a horse	= работать как лошадь = =	wie ein Pferd arbeiten
take the bull by the horns	= взять быка за рога = =	den Ochsen beim Horn fassen (или Stier an den Hörnen fassen)

Итак, как мы видим, факты совпадения зоонимов наблюдаются и в неродственных языках (русском и английском, русском и немецком). Факты же несовпадения зоонимов могут наблюдаться, напротив, в родственных языках (английском и немецком):

английский язык	русский язык	немецкий язык
buy a pig in a poke	≠ покупать кота в мешке = ≠	die Katze im Sack kaufen
a bull in a china shop	≠ как слон в посудной лавке = ≠	sich benehmen wie ein Elefant im Porzellanladen

Наблюдается несовпадение многих фразеологизмов в неродственных языках, сравнить:

русский язык		немецкий язык
разбираться в чём-либо	≠	von etw. soviel verstehen
как свинья в апельсинах		wie der Hahn vom Eierlegen
идёт как корове седло	≠	hog in armour

Как это заметно из сопоставленных ранее примеров, национальную специфику фразеологизма чаще всего сохраняет фразеологический образ – то наглядное представление, своего рода «картинка», на фоне которой мы воспринимаем целостное значение фразеологической единицы как обобщённо-переносное. Фразеологический образ очень часто опирается на реалии, известные только одному народу, представителям одной нации. Национальная специфика фразеологического образа отражает образ жизни и характер народа, его историю, духовную жизнь, своеобразные традиции, обычаи и этнический быт в специальном отборе лексических компонентов той или иной фразеологической единицы.

Например, в английском языке имеется зооним salt horse – солонина (*мор. жарг.*). Тогда как в немецком языке это же значение выражается с помощью нейтральных лексических единиц Salzfleisch и Pökelfleisch (*досл.* солёное мясо). Что касается английского зоонима wooden horse, то он имеет три значения (1) виселица; 2) старинное орудие пытки; 3) корабль, судно), каждое из которых определяется отельным словом в немецком (Galgen, Folterwerkzeug и Schiff соответственно) и русском языках.

В немецком языке национально специфичным фразеологизмом является, например: das geht auf keine Kuhhaut! – *разг.* Этого не опишешь!, это и представить себе невозможно! (*букв.* Этого и на пергаменте не напишешь. Пергамент приготовлялся из кожи животных,

в частности коров. Под Kuhhaut суеверные люди понимали написанный на пергаменте список грехов, который сатана читает человеку в час его смерти). В русском и английском языках это же значение передаётся с помощью восклицательных предложений, не являющихся фразеологизмами (It's hard to imagine! – Это трудно представить!).

Итак, в данном исследовании нами был проведён сопоставительный анализ фразеологизмов-зоонимов с компонентом «домашнее животное» в русском, английском и немецком языках. Мы убедились, что национальная специфика фразеологизмов того или иного языка – это многоаспектное явление, которое должно исследоваться по целому ряду параметров в процессе семантического анализа ФЕ: выявление стилеобразующих компонентов ФЕ, их этимология, их семантический анализ. Исследование национально-культурной специфики фразеологии является очень важным для понимания культуры и мышления народа, так как культурная самобытность языкового сообщества наиболее ярко раскрывается во фразеологии. Фразеологическая система языка, являясь составной частью языковой системы, отражает диалектическое единство языка и культуры, языка и общества. В любой момент социального и культурного развития народа язык отражает полностью и адекватно его бытие.

Литература

1. Бинович Л.Э., Гришин Н.Н. Немецко-русский фразеологический словарь. – М.: Русский язык, 1975, 656 с.
2. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1967, 1265 с.
3. Солодуб Ю.П. К вопросу о совпадении фразеологических оборотов в различных языках ВЯ, 1982, №2.

Л.Масимова

Rus, ingilis və alman dillərində frazeoloji vahidlərin müqayisəli təhlili

Xülasə

Frazeologiya dilçiliyin bir sahəsi kimi iyirminci əsrin qırxıncı illərində meydana çıxmışdır. Həmin vaxtdan frazeoloji vahidlərin semantikası və onların nümunələrinin istifadəsi prosesi böyük maraq doğurmuş və bu da dil sintezinin modellərinin inkişafının ümumi tendensiyası ilə bağlıdır.

Frazeologiya dilçiliyin maraqlı bir bölməsidir ki, dillər arasında qarşılıqlı əlaqələr və fərdi və etnosların zehniyyəti aydın şəkildə ortaya çıxır.

Digər dilçilik aspektləri kimi frazeologiya da bir tərəfdən beynəlxalqdır, digər tərəfdən etnik fərqlərə malikdir.

Məqalədə bəhs edilən məsələ haqqında geniş məlumat verilir ki, bu da bu sahə ilə maraqlananlar üçün faydalı ola bilər.

LMasimova

Comparative analysis of phraseological units in russian, english and german

Summary

Phraseology as a separate linguistic discipline arose in the forties of the twentieth century in the domestic linguistics. Since then, the semantics of phraseological units and the patterns of their use in the processes of the organization of an utterance are of great interest, which is connected with the general trend - the development of models of language synthesis.

Phraseology (in particular zoonisms, i.e. phraseological units with animal names) is very interesting section of lexicology, where the interrelations between the languages and the mentality of the individual and ethnos are clearly revealed.

Phraseology, like many other linguistic aspects, on the one hand is international, and on the other hand it has ethnic differences. The facts of the coincidence of the phraseological turns of different languages are subject to comparative phraseology.

Rəyçi: Fəridə Hüseynova
filologiya elmləri namizədi, dosent

ТАРАНА ХАЛИЛОВА
доцент Азербайджанского государственного экономического университета
(UNEC)
t.xelilova0@gmail.com

ТЕСТИРОВАНИЕ КАК ФОРМА КОНТРОЛЯ ЗНАНИЙ

Açar sözlər: Test, bilik, nəzarət, yoxlama, fərdi.
Key words: Test, knowledge, control, verification, individual.
Ключевые слова: тест, знание, контроль, проверка, индивидуальный.

Контроль знаний и умений студентов - важный элемент учебного процесса, так как обучение не может быть полноценным без регулярной информации о том, как студенты усваивают материал, как применяют полученные знания на практике. Контроль позволяет оценивать динамику усвоения учебного материала, уровень владения системой знаний, умений и навыков.

Одним из методов контроля является тестирование. Система тестирования не только контролирует, оценивает и выявляет конкретные ошибки, но и определяет причины этих ошибок. Преподаватель на основе полученной информации имеет возможность управлять процессом обучения. Результаты группы по содержанию материала в целом позволяют преподавателю увидеть, материал какой темы необходимо повторить для достижения максимального уровня усвоения.

Рассматривая результаты отдельных студентов, можно сделать выводы по каждому отдельному студенту и принять соответствующие методические решения в плане индивидуальной работы. Можно проследить динамику успешности обучения студента. Стабильно высокие результаты некоторых студентов дают преподавателю возможность выстроить для них индивидуальную предметную траекторию.

Это важно для студента и дает возможность преподавателю оптимально организовать учебный процесс, интенсифицировать и индивидуализировать его, сделать более гибким.

Результаты проверки тестов анализируются преподавателем и служат для него, с одной стороны, показателем уровня знаний учащихся, а с другой - самооценкой работы самого преподавателя, что позволяет ему внести необходимые коррективы в процессе обучения и тем самым предупредить повторение ошибок студентов

Тест позволяет проверять одновременно всех учащихся группы; выполнение теста занимает немного времени, что делает возможным

его проведение практически на любом занятии; при выполнении теста все учащиеся поставлены в равные условия — они работают в одно и то же время с одинаковым по объему и сложности материалом, что исключает влияние на оценку их ответов такого фактора, как везение/-невезение; тест дает возможность включать большой объём, материала и контролировать не только его усвоение, но и наличие отдельных умений пользования им.

К тестам, выполняющим контролирующую функцию, относятся два основных вида: тесты, проверяющие наличие у студентов определенного уровня коммуникативной компетенции, и тесты, проверяющие овладение учащимися конкретным языковым материалом и отдельными речевыми умениями за определенный период обучения.

Такая форма проверки, если она носит регулярный характер, приучает студентов к ответственности за весь материал цикла, что способствует успешности их обучения, поскольку тестом, рассчитанным на 10—15 минут выполнения, можно охватить весь изученный за соответствующее время материал и проверить всех учащихся. С этой точки зрения тест является весьма действенным и экономным средством контроля.

В настоящее время совершенно отчетливо наметилась тенденция использовать тесты в обучающей функции, т. е. в процессе овладения учащимися языковым материалом, отдельными речевыми умениями, различными видами аудирования и чтения.

Закрепление за тестами этой функции представляется оправданным и перспективным. Обучающие тесты представляют собой важный промежуточный этап в работе по овладению языковым материалом, развитию речевых умений, освоению различных видов аудирования и чтения. Тестирование должно обязательно сочетаться с другими (традиционными) формами и методами проверки.

Задания тестового типа в обучении иностранному языку целесообразно давать студентам в основном при текущем контроле, а в итоговом контроле их можно представить в виде составной части в арсенале других типов проверки знаний, навыков и умений.

В современной методике выделяются тестовые задания закрытой формы с выбором правильного ответа, тестовые задания открытой формы без готовых ответов, тестовые задания открытой формы с развернутым ответом, проверяющие умение создавать собственное высказывание на основе прочитанного текста.

Тестирование обладает целым рядом преимуществ по сравнению с другими методами контроля: повышает скорость проверки качества усвоения знаний и умений студентов; стимулирует их познавательную

деятельность; полностью охватывает изучаемый материал; ориентирует на современные технические средства, на использование в среде компьютерных обучающих и контролирующих систем; повышает объективность контроля; осуществляет принцип индивидуализации и дифференциации обучения и др.

Тестовые задания характеризуются краткостью, логической формой высказывания; правильностью расположения элементов задания; одинаковостью правил оценки ответов.

Наиболее популярны следующие виды тестовых заданий: альтернативный выбор, установление соответствия элементов двух списков; множественный выбор (один или несколько правильных ответов из предложенного списка); упорядочение элементов в определенной последовательности; дополнение (или завершение); трансформация.

Регулярное тестирование позволяет объективно оценить уровень учебно-познавательной деятельности каждого студента в отдельности, таким образом индивидуализировать учебный процесс, определить недостаточно усвоенные темы.

Оно является экономной, целенаправленной и индивидуализированной формой контроля. Однако тестирование не должно заменить традиционные методы контроля. Одним из недостатков тестового метода контроля является возможность угадывания.

Литература

1. *Гулидов, И.Н.* Педагогический контроль и его обеспечение: учебное пособие. – М.: ФОРУМ, 2005
2. Кирейцева А.Н.Азбука тестирования. Практическое руководство для преподавателей РКИ. «Златоуст», 2013
3. Московкин Л.В., Щукин А.Н. Хрестоматия по методике преподавания русского языка как иностранного. М.: Русский язык. Курсы. 2010.
4. Вагнер В.Н. Лексика русского языка как иностранного и ее преподавание. М.: Флинта: Наука, 2006

T.KHalilova

Testing as a forms of knowledge control

Summary

Testing has a number of advantages in comparison with other control methods: it increases the speed of checking the quality of mastering the knowledge and skills of students; Stimulates their cognitive activity; Fully covers the material being studied; Focuses on modern technical means, on the use in the environment of computer training and monitoring systems; Increases the objectivity of control; Carries out the principle of individualization and differentiation of teaching, etc.

Test assignments are characterized by a brevity, a logical form of utterance; Correctness of the location of the elements of the task; The same procedure for evaluating responses.

The most popular types of test tasks are: alternative choice, establishing the correspondence of the elements of two lists; Multiple choice (one or more correct answers from the proposed list); Ordering of elements in a certain sequence; Addition (or completion); transformation

There are two main types of tests that perform a monitoring function: tests that check the students' level of communicative competence, and tests that test students to acquire specific language material and individual speech skills for a certain period of study.

T.Xəlilova

Test üsulu biliyə nəzarətin bir forması kimi

Xülasə

Test nəzarət üsullarından biridir. Test sistemi biliyə nəzarət edir, onu qiymətləndirir, yol verilən müəyyən səhvləri aşkar edərək, bu səhvlərin səbəblərini təyin edir. Alınan məlumatlar əsasında müəllim öyrənmə prosesini idarə etmək imkanına malik olur.

Müəllim hər hansı bir mövzunu yüksək səviyyədə mənimsətməyə nail olmaq üçün hər bir tələbənin fərdi bacarıq xüsusiyyətlərini nəzərə alıb, ona uyğun testlər tərtib etməklə yoxlamadan əvvəl həmin tələbə ilə testlər vasitəsilə məşğul olaraq tədris olunan mövzunun daha dərindən öyrənilməsinə müvəffəq olur.

Ayrı-ayrı tələbələrin nəticələrini nəzərə alaraq, yeni mövzunun tədrisi zamanı müəllim hər bir tələbə üçün onların nəticələrinə uyğun testlər tərtib edə bilər.

Nəzarət funksiyası daşıyan testlər 3 qrupa ayrılır:

1. Tələbələrdə kommunikativ vərdişlərin müəyyənlik səviyyəsini yoxlayan testlər;
2. Tələbələrin konkret dil materiallarını mənimsəmə səviyyəsini yoxlayan teslər;
3.Tələbələrin müəyyən tədris prosesində danışıq qabiliyyətlərini yoxlayan testlər.

Bu tip testlər müntəzəm xarakter daşıdıqda tələbələrdə məsuliyyət hissini artırır. Bu nöqteyi – nəzərdən test real nəzarət formasıdır.

Rəyçi: Gülbəniz İsmayılzadə
Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

CAVANŞİR MURADOV
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
BDU-nun dosenti
afaracov89@mail.ru
Məqalə "Universitetdaxili 50+50" qrant proqramının dəstəyi ilə çap olunur

KOMPÜTER TERMİNLƏRİNİN YARANMA YOLLARI

Açar sözlər: termin, terminşünaslıq, alınma söz, kalka.
Ключевые слова: термин, терминоведение, заимствованное слово, калька.
Keywords: the term, terminology, a loan word, a word-catching.

Son dövrlər dilçilərin terminologiya məsələlərinə diqqət ayırması başa düşüləndir. Bu, müasir elm və texnikada çox sayda terminlərin meydana çıxmasına cavab reaksiyasıdır.

Hal-hazırda termin anlayışına üç mindən artıq tərif verilsə də, bununla belə onun məzmunu axıra qədər aydınlaşdırılmamışdır. Bu onunla izah olunur ki, bir tərəfdən, terminşünaslığın nəzəri əsasları müəyyənləşdirilməmiş, onun əsas anlayışları fərqləndirilməmiş, elmi-texniki terminin mahiyyəti üzə çıxarılmamışdır. Digər tərəfdən, elmi ədəbiyyatda mövcud olan müxtəlif təriflər termin hadisəsinin mahiyyətini tam şəkildə əks etmir.

Terminlər (latın dilində terminus "sərhəd, hüdud") – elm, texnika, kənd təsərrüfatı, incəsənətin xüsusi anlayışlarının adları olan sözlər və söz birləşmələridir. Elm, texnika və ya incəsənətin müəyyən sahəsinin terminlər sistemi onun terminologiyasını təşkil edir (məsələn, dilçilik terminologiyası, tibbi terminologiya, kənd təsərrüfatı terminologiyası və s.).

Terminin aşağıdakı əsas əlamətləri sırasına təkmənalılıq, dəqiqlik, sistemlilik, emosional-ekspressiv neytrallıq, modal və üslubi funksiyaların yoxluğu, kontekstə münasibətdə etinasızlıq, şərtilik, sinonim və omonimlərin bir termin sistemi hüdudunda mövcud olmaması və s. daxildir.

Dilin digər sözlərindən fərqli olaraq terminlər süni olaraq yaradılır. Terminin səciyyəvi xüsusiyyəti onun təkmənalılığıdır. Buna görə adi sözlərin əksəriyyətindən fərqli olaraq termin üçün kontekst tələb olunmur.

Müxtəlif dil ailələrinə mənsub olan ayrı-ayrı dillərdə alınma prosesinin fəallaşması tədqiqatçıların diqqətini cəlb edir. Bu tip tədqiqatlarda ingilis-Amerikan təsirinin artdığı hiss edilir. Statistik məlumatlar da dünyanın əksər dillərində ingilis mənşəli sözlərin intensivliyini təsdiq edir.

Son illər alınma sözlər probleminə dilçilərin marağı yenidən artmışdır. Bu problemin müxtəlif aspektləri – alınmaların mahiyyəti, məqsə-

dəuyğunluğu, səbəbləri, alınmaların müxtəlif növləri, əcnəbi dilə aid olan sözlərin başqa dilə daxil olmasının yolları və vasitələri, onların təsnifi, mənimsənilməsi tədqiqatçıları çoxdan maraqlandırır.

İngilis dili beynəlxalq həyatın iqtisadi, kompüter, mədəni, idman və s. kimi müxtəlif sahələrində üstün mövqeyə malikdir. Eyni zamanda ingilis dilinin dünya dillərinə təsiri qloballaşma proseslərinin güclənməsi ilə də bağlıdır.

Məlumdur ki, kompüter texnologiyalarının əksəriyyətinin vətəni Amerika Birləşmiş Ştatlarıdır. Bu ölkənin nəhəng şirkətlərində çox sayda alimlər çalışır ki, onlar elektronika və kompüter texnologiyaları sahəsində yeni texnologiyaların yaradılması ilə məşğul olurlar.

"Alınma sözlərə ikili münasibət özünü büruzə verir: bir tərəfdən, nitqə çox sayda əcnəbi söz və ifadələr daxil olur, digər tərəfdən, həmin söz və ifadələrin inkarı, yalnız milli söz və ifadələrindən istifadə müşahidə olunur" (1, 45).

XX əsrin son onilliklərində beynəlxalq təmaslar üçün əlverişli şərait yaranmış, geniş üfüqlər açılmışdı. Postsovet məkanında bu proses daha sürətlə baş verməyə başladı. Yeni sosial və siyasi şərait alınma sözləri qaçılmaz etdi.

XX əsrin 90-cı illərində daha çox işlədilən alınma sözlərə aşağıdakıları daxil etmək olar: displey, diskovod, disket, klip, reprint, telefaks, fayl və s.

O.N.Çistyakova alınma sözlərə olan tələbatın səbəblərini bu cür müəyyənləşdirir:

"1. Yeni əşyaları, hadisələri, anlayışları adlandırmaq ehtiyacı: kompüter, kartric, faks.

2. Anlayışları fərqləndirmək zərurəti: əvvəllər alınmış söz olan dizayner (rəssam-konstruktor, ingilis dilində: design – fikir, çertyoj, layihə); pleyer (ingilis dilində: toplay – oynamaq).

3. Anlayışların ixtisaslaşdırılmasına ehtiyac: veb – dizayner (dizayner – veb səhifələrin yaradıcısı), provayder (internet xidməti göstərən firma).

4. Mənşəyinə görə həmcins olan terminlərin beynəlxalq səviyyədə işlədilməsi, məsələn, kompüter terminologiyası və s.

5. Anlayışları gizlətmək tələbatı (evfemistik əvəz edilmə). Bəzi situasiyalarda əcnəbi söz (sırf psixoloji cəhətdən) anlayışın mənfi və ya birbaşa mənasını gizlətməyə kömək edir: haker (kompüter proqramlarını dağıdan)

6. Dəbli, daha müasir sözə can atmaq... "(2, 11).

Haker (Hacker ingilis sözüdür, hack - yarmaq, sındırmaq) - proqramlaşdırmanı çox gözəl bilən, kompüterlər üçün yeni proqramlar yaradan və ya onları dəyişdirən, kompüter texnologiyaların təhlükəsizliyinə maneə törədən, həmçinin kompüter şəbəkəsinin normal fəaliyyətini təmin

edərək, əks tərəfin sistemini korlaya bilən insanlara deyilir. Hakerlər həmçinin o şəxslərdir ki, onlar məişət texnologiyalarına məsələn, radioqəbuledicilərə, printerlərə və s. sistemlərə müdaxilə edirlər.

M.A.Breyter xarici dildən alınmaların aşağıdakı səbəblərini göstərir:

1. İctimai həyatda yeni realilər, yeni əşyalar, yeni anlayışlar (marketinq, pablisiti, brend) meydana çıxır;

2. Cəmiyyət həyatında əvvəllər də mövcud olmuş hadisələri bildirən yeni sözlərin meydana çıxması. Adətən onların mövcudluğundan bəhs olunmurdu. Bu, mafiya, reket tipli sözlərdir;

3. Əvvəllər söz birləşməsinin köməyi ilə adlandırılan anlayışın yeni sözlə ifadə olunması (reytinq - firmanın, siyasi xadimin, verilişin özünə oxşarların siyahısında vəziyyəti; imic – telejurnalistin, siyasi xadimin, fotomodelin və digərlərinin yaratdığı "özünün" obrazı;

4. Əşyanın sosial rolunun dəyişməsi (ofis – idarə, xidməti otaq, sberbank - əvvəllər sberkassa);

5. Xarici mədəniyyətin təsiri, xarici sözlərə olan dəbindiktəsi. Yeni leksika yeni məfhumu bildirmək üçün meydana çıxır. XX əsrdə meydana çıxan alınma sözlərə misal olaraq perfomans, piar, marketinq, menecment və s. kimi sözləri göstərmək olar (3, 10).

Yeni sözlərin əksəriyyəti elmin, texnikanın, mədəniyyətin, iqtisadiyyatın, istehsalat münasibətlərinin inkişafı ilə meydana çıxmışdır. Bu sözlərdən çoxu həyat vəsiqəsi qazanır, öz yeniliyini itirir və fəal lüğət ehtiyatına daxil olur.

Hal-hazırda insan fəaliyyətinin demək olar ki, bütün sahələrində kompüter texnikası və İnternet-texnologiyaları tətbiq olunur. Hər il yeni növ qurğular (netbuk, smartfon, kommunikator və s.) və əlaqə tipləri (portallar, forumlar, çatlar, bloqlar və s.) meydana çıxır. Onların əsas məqsədi ünsiyyət prosesini asanlaşdırmaq və sürətləndirməkdir. İnformasiya texnologiyaları sahəsində yeniliklərin meydana çıxması ilə paralel olaraq kompüter terminologiyasının yenilənməsi baş verir: yeni terminlər yaradılır və artıq mövcud olan terminoloji vahidlər transformasiya olunur.Dillərarası və mədəniyyətlərarası qarşılıqlı əlaqələr proseslərinin sayəsində rus və Azərbaycan dillərinə dünyanın müxtəlif dillərindən leksik vahidlər daxil olur ki, onların əksəriyyətini ingilis dilinə mənsub olan elmi-texniki terminlər təşkil edir. Onların arasında kompüter terminlərinin xüsusi yeri vardır.

Kompüter terminologiyası adətən iki əsas bölməyə ayrılır: avadanlıq və proqram təminatı. Avadanlıq kompüterin tərkib hissələri, qurğular, manipulyatorlar və s.-dən ibarətdir. Proqram təminatına kompüterin apardığı əsas əməliyyatlar: proqramlar, fayllar, qovluqlar və s. daxildir.

Kompüter sistemləri üzrə çalışan mütəxəssislərin peşə jarqonunda aparat təminatını, yəni kompüterin özü və avadanlıqlarını ingilis termini ilə -

“hardware” adlandırırlar.
Hardware terminləri:

Kalka yolu ilə:

1. adapter – адаптер; adapter
2. cachememory - кэш-память; keş-yaddaş
3. CD-R (compact disk recordable) - CD-R, компакт-диск; kompakt disk
4.CD-ROM (compact disk-read-only memory) - CD-ROM
5.central processing unit (CPU) – центральныйпроцессоркомпьютера (ЦП), kompüterin mərkəzi prosessoru
6. chip set, chipset - набор, комплект микросхем, микропроцессорный набор; mikrosxem dəsti, mikroprosessor dəsti
7. keyboard – клавиатура; klaviatura
8.magnetic disk – магнитный диск; maqnit diski
9. memory card – карта памяти; yaddaş kartı
Transliterasiya yolu ilə:
1.communicator - коммуникатор, передающий механизм; kommunikator, ötürücü mexanizm
2. compact disk (CD) - компакт-диск; kompakt disk
3. disk – диск; disk
4. microprocessor – микропроцессор; mikroprosessor
5. monitor - монитор, видеоконтрольное устройство; monitor, videonə-zarət qurğusu
6. printer – принтер; printer
7. processor – процессор; prosessor
8. scanner – сканер; skaner
Transkripsiya yolu ilə:
1. accelerator - акселератор (ускоритель); akselerator (sürətləndirici)
2.cache – кэш; keş
3. cartridge – картридж; kartpic
4.chip – чип; çip
5.display – дисплей; displey
6. winchester – винчестер; vinçester

Kompüterlər üçün istənilən proqramlar, yəni proqram təminatı software adlanır.

Software terminləri:

Kalka yolu ilə:

1. antivirus program – антивирусная программа; antivirus proqramı
2. archived file – архивный файл; arxiv faylı

3.buffer memory – буферная память; bufer yaddaşı
4. data – данные; verilənlər
5.folder–папка; qovluq
6.voice mail – голосовая почта; səsli poçt
7.window – окно; pəncərə
8.zip file – архивный файл; arxiv faylı
Transliterasiya yolu ilə:
1. antivirus –антивирус; antivirus
2. buffer–буфер; bufer
4. plugin–плагин, plagin
5. virus –вирус; virus
6. Web-server - веб-сервер; veb-server
Transkripsiya yolu ilə:
1. audiofile – аудиофайл; audiofayl
2. browser – браузер; brauzer
3. cachebuffer - кэш-буфер; keş-bufer
5. cache file - кэш-файл; keş-fayl
6. driver – драйвер; drayver
7. file – файл; fayl

Rus və Azərbaycan dillərində əvvəllər peşə sahəsində, sonralar isə onun xaricində kompüter texnikasına aid terminlər meydana çıxmışdır: компьютер, файл, интерфейс, принтер; kompüter, fayl, interfeys və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, kompüter texnologiyalarının inkişafına əhəmiyyətli töhfə vermiş alimlərin əksəriyyəti Stendford universitetinin alimləridir. Stenfordda tələbələrin elmi-tədqiqat işlərinin maliyyələşməsinə böyük vəsait ayrılır. İstənilən yeni texnologiya ABŞ-ın hüdudları xaricinə artıq hazır şəkildə çıxır və hər birinin öz adı olur. Yeni terminlər daha çox kəşf prosesində yaranır. Cəmiyyət bu terminləri işlətmək məcburiyyətindədir.

Kompüter leksikası yeni sözlərlə zənginləşmə dövrünü yaşayır. Bunun səbəbi nədədir? Kompüter leksikasında yeni sözlərin bu qədər tez-tez meydana çıxmasının səbəblərindən biri kompüter texnologiyalarının sürətlə inkişafıdır.

Kompüter texnologiyaları bazarının yeniliklərini işıqlandıran çoxsaylı jurnallara nəzər salsaq, demək olar ki, hər həftə yeni texnologiyaların meydana çıxmasının şahidi olarıq.

Texnoloji inqilab şəraitində bu sahədəki hər bir yeni hadisənin öz adı olmalıdır. Yeni texnologiyaların əksəriyyətinin Amerikada meydana çıxması səbəbindən onların adları da ingilis dilində olur. Bir müddət keçdikdən sonra həmin kəşflər dünyaya yayılır. Yeni əşya və anlayışların yerli dildə necə adlandırılması məsələsi meydana çıxır.

Mütəxəssislər dilemma qarşısında qalırlar: ya termini olduğu kimi qəbul etmək, ya da öz orijinal terminini təklif etmək.

Beləliklə, ingilis terminləri dünya dillərinə daha çox daxil olurlar. Kompüter leksikasının yaranma yolları və vasitələri müxtəlifdir. Əsas məqsəd ingilis sözlərini bizim gerçəkliyə uygunlaşdırmaqdan və daimi istifadə üçün yararlı etməkdən ibarətdir.

Hal-hazırda ingilisdilli terminologiya bütün dünyada beynəlmiləl terminologiya kimi qəbul olunur.

Kompüter terminologiyasının əmələ gəlməsi və alınmasının əsas vasitələrini aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmək olar: 1) xarici terminin tam şəkildə alınması; 2) yarımkalka, sözün kökünün və ya bir hissəsinin alınması; 3) alan dilin vasitələri ilə tərcümə; a) xüsusi məna daşıyan standart leksikadan istifadə etməklə; b) digər peşə qruplarının sözlərindən istifadə etməklə; 4) fonetik mimikriya (uyuşma).

Kompüter terminologiyasının əksəriyyəti ingilis dilindən hər hansı bir dəyişikliyə uğramadan alınır. Alınmanın kalka yolu başqa dildə qrammatik cəhətdən mənimsənilməyən sözlərin alınmasından ibarətdir. Bu zaman söz öz tələffüzü və mənası ilə bütöv şəkildə alınır. Bu cür alınmalar assimilyasiyaya məruz qalır. Alınan sözdə hər bir səs rus və Azərbaycan dillərinin fonetik qanunlarına uyğun şəkildə müvafiq səslə əvəz olunur. Bu sözlər tələffüz və yazı baxımından xarici dilə aid olan söz kimi görünür və ingilis dilinin bütün normalarına uyğun gəlir. İngilis dilində tam şəkildə alınmış sözlərə fikir verək: device – девайс, devays; hard drive – хард драйв, hard drayv.

Beləliklə, kompüter leksikası rus və Azərbaycan dillərində yeni hadisədir. Həmin leksika postsovet məkanında XX əsrin ortalarında inkişaf etməyə başlamışdır. Bu dövrdən başlayaraq hesablama texnikası sürətlə inkişaf etdi və kompüterlər və digər hesablama texnikası bazara daxil oldu.

Kompüter leksikasının əsas əlamətlərindən biri onun dinamikliyidir. Bu leksika daim inkişafdadır və dəyişikliklərə məruz qalır.

Ədəbiyyat

1. Зауташвили Д. Тенденции заимствования и адаптации компьютерной терминологии (на материале английского, русского и грузинского языков). Кандидатская диссертация. Тбилиси: 2009.
2. Чистякова О.Н. Заимствования в современном русском языке. М.: 2001.
3. (http://) www.Portal.aspirants.sb.u.

Дж.Мурадов

Пути образования компьютерных терминов

Резюме

Благодаря процессам межъязыкового и межкультурного взаимодействия в русский и азербайджанский языки проникают лексические единицыиз различных языков мира, наибольший процент из которых составляют научно-технические термины английского происхождения. Среди них особое место занимает компьютерная терминология. Сегодня компьютерная техника и Интернет-технологии применяются почти во всех сферах человеческой деятельности.

Языком-источником для формирования компьютерной терминологии выступает английский. Обычно компьютерная терминология подразделяется на две части: оборудование и программное обеспечение. Оборудование состоит из составных частей компьютера, приборов, манипуляторов.

В программное обеспечение входят основные операции, проводимые компьютером: программы, файлы, папки и т.д. Пути и способы образования компьютерной лексики весьма разнообразны. В качестве основных путей пополнения русской и азербайджанской компьютерной терминосистемы выступают заимствование, семантическое словообразование и собственно словообразование. Русская и азербайджанская компьютерная терминология продолжает развиваться и формироваться, так как англоязычные компьютерные термины не освоены в полном объеме русским и азербайджанским языками.

J.Muradov

Ways of the formation of computer terms

Summary

Thanks to the processes of interlingual and intercultural interaction, lexical units from different languages of the world are entered into Russian and Azerbaijani languages, the greatest percentage of which are scientific and technical terms of English origin. The computer terminology is occupied by a special place among them.

Today, computer technology and Internet technologies are used in almost all spheres of human activity. There English is the source language for the formation of computer terminology.

Typically, computer terminology is divided into two parts: hardware and software. The equipment consists of the computer components, devices, manipulators. The software includes the basic operations carried out by the computer: programs, files, folders, etc. Ways and methods of forming computer lexicon are very diverse.

There borrowing, semantic word formation and word formation proper are as the main ways of enriching the Russian and Azerbaijani computer terminology. Russian and Azerbaijani computer terminology continues to evolve and form, because the English-language computer terms are not fully developed in Russian and Azerbaijani.

Rəyçi: Əbülfəz Rəcəbli
Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

FƏRİDƏ HÜSEYNOVA
“Xarici Dillər1” kafedrasi”nın müdiri, dosenti
farida@mail.ru

TEXNİKİ ALİ MƏKTƏBLƏRDƏ XARİCİ DİL TƏLİMİN TƏŞKİLİNDƏ İSTİFADƏ OLUNAN FORMA VƏ ÜSULLAR

Açar sözlər: bilik, əhəmiyyət, həvəs, entusiasizm, əmək, ünsiyyət, düşünmə, hörmət, məsuliyyət, ailə, diqqət.
Ключевые слова*:* знание, общество, желание, энтузиазм, труд, общение, мышление, уважение, ответственность, семья, внимание
Key words: Knowledge, society, desire, enthusiasm, labor, communication, thinking, respect, responsibility, attention**.**

Müasir dövr xarici dillərin öyrənilməsini zərurətə çevirib. İndi müstəqil Respublikamızın müxtəlif dillərdə danışan, dünya arenasına çıxmağı bacaran, müxtəlif səviyyələrdə öz sözünü deyə bilən alimlərə böyük ehtiyacı var. Bu məqsədlə təhsilimizdə aparılan dəyişikliklər, yeni təhsil proqramlarının(kurikulumların) işlənib istifadəyə verilməsi məsələnin həll olunmasını tənzimləməyə xidmət edən amillərdəndir. Ölkəmizdə dünya təhsilinə, Avropa standartlarına müvafiq hazırlanan məzmun standartları təhsilimizin yeniləşməsinə, beynəlxalq aləmə inteqrasiya olunmasına müsbət zəmin yaradır. Bu standartların reallaşmasına xidmət edən forma və üsullar doktorant və dissertantların müstəqil, yaradıcı işləməsini, təşəbbüskar olmasını, müxalif fikrə hörmətlə yanaşmaq və ünsiyyət bacarıqlarının, onlarda elm sahəsində liderlik qabiliyyətinin formalaşdırmasını məqsəd kimi qarşıya qoyur.

Adətən, ingilis dili təlimində ixtisasa aid (ADNSU-nun müxtəlif fakültələri üzrə) ədəbiyyatın oxunması və tərcüməsi, ixtisas üzrə söhbətdə iştirak etmək əsas məqsəd olmuşdur. İndiki dövrdə isə həm ixtisasa dair, həm də qeyri ixtisasa, yəni adi sərbəst danışıq dilinə yiyələnmək əsas məqsədlərdən biridir. İxtisasa aid ədəbiyyatın oxunması və başa düşülməsi praktik məqsəd daşımalıdır. Şifahi nitq bacarığının inkişaf etdirilməsi məqsədi də buraya daxildir. Şifahi nitq bacarığının inkişaf etdirilməsi materialın həcmi, oxu və tərcümə üçün ayrılmış materialdan çox az olmamalıdır. Şifahı nitqin inkişaf etdirilməsi üçün məişət mövzularının və müəyyən qədər ixtisas istiqamətli mövzuların olması məqsədə uyğun sayılmalıdır. Şifahi formada olan nitq inkişafında ictimai-siyasi vəziyyətlə, vətəninin tərəqqisi ilə əlaqədar mövzular da əhatə olunmalıdır.

ADNSU-nun xarici dil fənni üzrə doktoranturaya qəbul imtahanlarının programı tətrib edilərkən beynəlxalg təcrübə öyrənilib ümumiləşdirilmiş və milli ənənələr qorunub saxlanilmaqla yerli şəraitə uyğunlaşdırılmışdır. Buna

görə də ADNSU-nun "fəlsəfə doktoru" elmi dərəcəsi üzrə təhsil almaq üçün doktoranturaya qəbul olmaq istəyənlər üçün xarici dilin müasir dövrdə mühüm və vacib rolunu nəzərə alaraq aşağıdakı tələblər qoyulur.

1. Doktorantlar xarici dil fənni üzrə çoxpilləli təhsil sisteminin bakalavr və magistratura səviyyəsində öyrəndikləri nitq fəaliyyəti növlərinin kompleks şəkildə yəni şifahi nitq, dinləyib anlama, oxuyub tərcümə etmə, yazı vərdişləri əhatə olunmaqla bütün bu bacarıqları nümayiş etdirə bilməlidirlər.

2. Xarici dildə ixtisasa aid ədəbiyyatdan informasiya almaq üçün əlverişli bir vasitədir Lakin, oxu və tərcümədə 800-1000 söz ehtiyatı həcmindən kənara çıxmaq olmur və passiv bir proses gedir. Ancaq şifahi formada olan nitq zamanı həcm 10 dəfə artır. Buna görə də ixtisasa aid elmi məqaləni oxuyub yazılı tərcümə etdikdən sonra şifahi nitq bacarıqlarını da göstərə bilmələdirlər.

3. Müxtəlif mövzularda əsaslandırılmış İctimai-siyasi, iqtisadi, elmi-mədəni həyati haqqında biliklərini nümayiş etdirə bilməli, istənilən mövzularda həm monoloji həm də dialoji nitq qura bilməli, ixtisasına aid olan dil materialını oxuyub başa düşməli və bu haqda məlumat verə biməlidirlər.

4. Proqramın tərtib edilməsinin məqsədi fasiləsiz təhsil sisteminin tələblərinə uyğun olaraq təhsilin doktorantura mərhələsində qəbul imtahanının aparılması və yüksək ixtisaslı kadr hazırlığının həyata keçirilməsinin təmin edilməsindən ibarətdir. Onlar şifahi nitq bacarıqları nümayiş etdirməkdən ötrü, fakt və hadisələrə münasibət bildirməli, müxtəlif mövqeli fikirləri ümumiləşdirməli, hər hansı bir mövzu üzrə biliklərini nümayiş etdirməyi bacarmalidir.

Xarici dil fənni üzrə şifahi nitqin yoxlanılması üçün qarşıya qoyulmuş məqsəd və vəzifələr

- Xarici dil üzrə təhsil proqramına uyğun olaraq doktoranturanlar qəbul imtahanı zamanı müəyyən şəraitə uyğun olaraq ünsiyyət qura bildiklərini nümayiş etdirir;
- onlar müxtəlif mənbələrdən topladığı informasiyalar əsasında təqdimat edərək şifahi nitq bacarıqlarını nümayış etdirirlər;
- Tədqiqatçı nitqdə sadə və mürəkkəb konstruksiyalardan istifadə edir, oxunulan və ya dinlənilən mətnin məzmununu izah edir, eyni fikri müxtəlif formalarda ifadə edir, əşya və hadisələrə, gördüyünə və eşitdiyinə, müzakirə olunan məsələlərə münasibət bildirir;

Şifahi nitqin yoxlanılmasına verilən tələblər:

- Şifahi nitqin yoxlanılması həm dialoji, hən də monoloji formada həyata keçirilir.

Dialoji nitqin nümayiş etdirilməsi - Dialoqda iştirak edən hər bir tərəf 8-10 replikadan istifadə etməyi bacarmalıdırlar, yəni söylənilən

hadisəyə münasibət bildirməli, söhbəti davam etdirməlidir. Bu mərhələdə hazırlıqsız nitqlə dialoq qura bilməlidirlər. Dialoji nitqin inkişaf etdirilməsi ünsiyyətə girmək, öz fikirlərini ifadə etmək, gördükləri və eşitdikləri haqqında məlumat verə bilmək, danışanın fikrinə münasibət bildirmək bacarıqlarının formalaşdırılmasını tələb edir. Bundan əlavə doktorantlar müzakirə olunan məsələlərə münasibət bildirməyi bacarmalırlar.

- **Monoloji nitqin nümayiş etdirilməsi-** Monoloji nitq şifahi nitqin bütün növlərinin məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürün təhlili və müqayisəsini müəyyənləşdirməyə imkan yaradır. Tədqiqatçılar müxtəlif mənbələrdən topladığı informasiyalar əsasında təqdimat etmək imkanlarına da malik olmalıdırlar.
- **Dinləyib-anlama və danışma**

Danışma həm monoloji, həm də dialoji formada təzahür edərək yaddaşda qalan sözlərin seçilməsi və onların nitq prosesinə daxil edilməsi, fikrin şifahi ifadəsidir. O, ünsiyyətə girmək, öz fikirlərini ifadə etmək, gördükləri və eşitdikləri haqqında məlumat verə bilmək, danışanın fikrinə münasibət bildirmək bacarıqlarının formalaşdırılmasını təmin edir.

Dinləyib-anlama nitq fəaliyyətinin digər növləri ilə sıx bağlı olub, danışma üçün zəmin yaradır və xarici dilin öyrənilməsində mühüm yer tutur. Nitqin formalaşmasında əsas rol oynayan dinləyib-anlama dinləyicidə eşitdiyi nitqi diqqətlə dinləmək, məzmununu müəyyənləşdirmək və əldə etdiyi yeni informasiyanı yadda saxlamaq bacarıqlarının formalaşdırılmasını təmin edir. Canlı nitqi dinləyib anlamağı bacarmalıdırlar. Belə nitq zamanı məzmunda naməlum sözlərdə ola bilər.

Dinləyib-anlama fəaliyyəti üzrə məzmun xətlərinə əsasən doktorant və dissertantlar sosial və kommunikativ vərdişlərinın inkişaf etdirilməsinə istinad edirlər. Yəni- dinləmək, anlamaq, xatırlamaq, tanımaq, müəyyən etmək, təsnif etmək, müqayisə etmək, təsvir etmək kimi mühüm bacarıqlara yiyələnirlər. Əldə olunan bu bacarıqlar xarici dillərin tədrisində şəxsiyyətyönümlü dəyərləri formalaşdırır. "Yalnız yaxşı dinləyənlər həyatda yaxşı natiq ola bilər" fikrini əsas götürərək dinlədiyi nitqə diqqətlə qulaq asır, informasiya əldə edir, tolerantlıq göstərərək başqasının nitqini sona qədər dinləyir, təmkinli olur, qarşılıqlı hörmət və səmimiyyət kimi əxlaqi keyfiyyətlər əldə edilir. Danışma fəaliyyəti üzrə məzmun xəttinə əsasən xarici dil öyrənənlər produktiv bacarıqlarlar qazanırlar. Bu bilik və bacarıqların köməkliyi ilə ünsiyyət qurmaq, fikirlərini izah etmək, şərh etmək, münasibət bildirmək, nümayiş etdirmək, təqdimat vermək, problemi həll etmək, təkliflər vermək kimi mühüm bacarıqlar əldə edilir. Danışma fəaliyyəti üzrə məzmun xətlərinə əsasən xarici dillərin tədrisində sosial və kommunikativ vərdişlər qazanılır: düzgün vurğu, ritm və intonasiya daxilində axıcı, rəvan, aydın və səlis nitqə malik olur, eyni zamanda, onlarda tənqidi təfəkkür, sərbəst

düşüncə və özünə inam kimi keyfiyyətlər formalaşır. Oxu fəaliyyəti üzrə məzmun xətlərinə əsasən xarici dillərin tədrisində oxu bacarıqları nümayiş etdirməklə müəyyən etmək, analiz etmək, müqayisə etmək, araşdırmaq, təşkil etmək kimi keyfiyyətlər qazanılır. Oxu fəaliyyəti üzrə məzmun xətlərinə əsasən tədris zamanı sosial və kommunikativ vərdişlərə yiyələnirlər: oxu vərdişlərinə malik olanlar mütaliə mədəniyyəti qazanır, bədii zövqü və elmi-intellektual səviyyəni artırır, həyatsevərlik və gələcək planları haqqında yeni düşüncələr əldə edirlər. Mətn üzrə problemi təyin edərək, yaddaşı, yaradıcılıqlarını, davranış mədəniyyətlərini təkmilləşdirir, hadisələri dəyər-ləndirmək kimi keyfiyyətlər qazanırlar. Məgalədəki hadisələrə, xarakterlərə, süjetlərə yazılı və şifahi şəkildə fikir bildirirlər. müxtəlif mədəniyyətlər haqqında yeni biliklər toplayır, oxuduqları, ədəbi-bədii, elmi-intellektual, elmi-ictimai kitab və əsərləri oxumaq bacarığı qazanırlar.

Ədəbiyyat

1.Essentials Teaching English as a second language Stephen S. Welth. 2002
2. Business Communication. John Thill . 2008
3. Business Research. Alvin C.Burns. 2011
4. English for Automation Manufacturing Processes Students. Veliyeva Y.A. 2009
5. Словарь-минимум по английскому языку для средней школы. З.М. Цветкова,Б.Ф.Корндорф. 1955
6. Oxford student's dictionary of current English, A.S.Hornby, 1984

F.Huseynova

Ways and methods of learning foreign languages in technical universities

Summary

People in today's Azerbaijan are required to develop in international or global way of thinking. It is without doubt one of the most complex and contentious concepts at play in everyday life. All organizations today assume the 'new' organizational form with new cultures. And it is helpful to have a rich understanding of the main issues of individuals within organizations. Today it is necessary to acquire knowledge according the requirements of the market economy, in order to win in labor market. One of the most complex concepts in learning foreign languages is to possess such interpersonal skills as to interact with others, to communicate efficiently and logically, and

have ability to identify and discuss problems, and point out problems for solving main current problems.

And it is helpful to have a rich understanding of the main issues of teaching foreign languages in high technical schools.

Ф.Гусейнова

Формы и методы в обучения английскому языку в технических вузах

Резюме

В этой статье исследуется новые формы и методы в приобретении важных навыков в обучении иностранных языков в новых условиях. Вкратце исследуется также роль окружающей среды, который помогает понимать основные проблемы личности внутри организации.

Одним из самых сложных понятий в изучении иностранных языков является обладание такими навыками межличностного общения, чтобы взаимодействовать с другими людьми, эффективно и логически общаться и иметь способность идентифицировать и обсуждать проблемы, а также указывать на проблемы для решения основных текущих проблем.

И полезно иметь богатое понимание основных вопросов преподавания иностранных языков в высших технических вузах.

Rəyçi: Lalə Məsimova
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

RAHIMA MAMMADOVA
ASOIU
rus.fat.126@gmail.com

TEACHING WRITING PROCESS

Açar sözlər: dil vərdişləri, yazı prosesi, ifadə etmək, səlistlik, tədris, məqsəd, tələbə.
Key words: language skills, writing process, to express, fluency, teaching, goal, student.
Ключевые слова: языковые навыки, письменный процесс, выражать, свободное выражение, обучение, цель, студент.

As we know there are four main language skills: reading, writing, listening and speaking. Writing and speaking are productive skills. But reading and listening are receptive language skills. Speaking and writing involve producing language while listening and reading involve responding to language. In short, one can say that writing involves communicating a message by making signs on a page. We need to have something to communicate in order to write. Learning to write is a difficult, multi skilled process. Fortunately, the skills necessary for competent writing can be learned and improved. Students must learn how to generate, analyze and develop ideas. They must learn how to compose sentences, develop paragraphs and express ideas within the conventions of formal written English. They must learn to say precisely what they want to say with fluency and clarity. Teachers will find information to be useful for classroom instruction or as a supplement to their own writing program. Students will learn how to generate ideas for writing, how to write a draft, how to revise their writing, how to edit their work and how to publish their writing. To write well, students need to have confidence in their ability to write. There are mainly five stages in writing process. They are: prewriting, drafting, revising, editing and publishing. Prewriting is the first stage of the writing process. Prewriting has been the most neglected stage in the writing process More than half of writing time should be devoted to prewriting. Prewriting incudes selecting a topic, identifying purpose, audience and genre, generating and organizing ideas. The traditional approach is for teachers to provide a list of topics from which students can choose to write or assign topics. This approach forces students to write about topics they know little about and for which they lack internet. Teachers can help dependent students brainstorm a list of topics and then identify the topic they have the most interest in and know the most about. Brainstorming is the process of generating a large number of ideas in a short amount of time. The

goal is to start generating ideas before beginning to write and teach students how to generate ideas. Before students begin to write the need to identify their purpose for writing. Students should identify their target audience, the people for whom they are writing. Students may write for themselves, to express their ideas or they may write for others. Possible audiences include teachers, classmates, friends, parents. Other audiences may include letters to businesses requesting information, articles to be published in university newspapers or local newspapers or journals or stories and poems to be published in literary magazines. Genre provides the student (writer) and the reader with a common set of assumptions about what characterizes the text. Letter require " Dear … " and " Sincerely ". There are a wide variety of writing genres. There are mainly six common writing genres: descriptive writing, expository writing, journals and letters, narrative writing, persuasive writing and poetry writing. Students need to be introduced to these writing genres and have opportunities to experiment with them. Through reading and writing students will learn about the unique requirements of the formats and how they are structured. Teaching students to make decisions about purpose, audience and genre is an important part of writing instruction. Decisions about these aspects of writing are interrelated. If the purpose is to entertain, a genre such as story, poem or script might be chosen. These three forms look very different on paper. A story is written in the traditional block format. Scripts and poems have unique arrangements on the page. Experienced students spend much time and effort generating, developing, researching and organizing ideas before they begin writing. Students use a wide variety of writing activities to generate and organize ideas before beginning to write. Brainstorming is a powerful technique writing teachers can use to help students generate ideas. Word webbing, sequences lists of events, clustering main ideas and details, mapping, outlining or free-writing to discover what they know about a topic are helpful prewriting techniques. Reading is another way for students to search for ideas. Focusing ideas is important for further development of the topic. An effective brainstorming technique for developing ideas is a word web. Creating a word web can help students identify, expand and develop ideas for writing. The goal of brainstorming is to uncover as many ideas as possible in a short period of time and expand the original idea. When students have finished they review the ideas the have written. Some of the ideas on the world web may not be used in writing. Frequently a web will lead to an entirely new idea that may lead to a new web and more new ideas that can be used for writing. Researching is another way students can develop ideas for writing. The internet provides students with resources for locating information on numerous topics. Although the Internet can be helpful for developing ideas for writing, not all information

posted on the World Wide Web will be accurate or useful. When searching information on the Internet, teachers should teach students to use key terms. Using key terms will direct students to search engines that may be useful. Having a focused topic will help students narrow their search and help them avoid useless information. Teachers need to teach students the basic structure for organizing ideas for writing. A basic structure for organizing ideas include an opening (one or two paragraphs), body (one, two, three or more paragraphs) and closing (one paragraph). The opening is used to introduce the topic, problem or situation of a piece of writing. The body provides the details of the written piece. The closing includes a brief summary of the main ideas expressed in the body of the written work. During the drafting stage students put their ideas into words. A draft should be considered as one step toward finishing a piece of writing. To write well, students must know sentence types and sentence structures. Students should study the following sentences: declarative, interrogative, imperative and exclamatory sentences. A sentence must contain a subject and a predicate. Teachers should explain the students sentence structures: simple, compound and complex. Understanding these sentence structures students will be able to use different sentence structures in their writing . Students can combine short or simple sentences to make their writing smoother and more interesting. A paragraph contains sentences related to one main idea. Each paragraph has a topic sentence that provides the main idea of the paragraph. Other sentences support the main idea with details. The topic sentence is usually the first sentence of the paragraph. It may appear in the middle or end of the paragraph. A paragraph must be long enough to fully develop the main idea. To teach paragraph construction, teachers must teach their students select two or three descriptive paragraphs from their reading. Clarity of writing improves by using several powerful language constructions: showing and not telling, using adjectives and adverbs wisely, order and sequence, using active constructions, using strong verbs, using verb tenses wisely, subject- verb agreement, point of view, comparison and contrast, figurative language.To improve the quality of their writing, students need to be taught revising skills. Revising makes a draft better. Revising includes one or more of the following activities: rereading, changing, deleting, substituting, adding and reordering. Editing of mechanics – spelling, capitalization and punctuation also may occur during the revising stage. Revising should not be confused with proofreading to correct errors in mechanics. Editing is the final opportunity during the writing process. Prior to this stage, the focus has been on developing the content of the written piece. Editing is different from revising. During editing the focus changes to mechanics, correcting surface errors such as capitalization, punctuation, spelling, sentence structure, word usage and formatting specific to poems, scripts,

letters and other writing genres. The editing stage involves three activities: maintaining distance from the written piece, proofreading to locate errors, correcting errors. After working closely with a piece of writing during the drafting and revising stages students become too familiar with the content to locate mechanical errors. Proofreading is a unique form of reading in which students read word-for-word and search for errors rather than read for content. The teacher reads the students composition several times. During each reading the teacher reads the composition slowly, pronouncing each word and touching the word with a pencil to focus attention on it. The teacher marks possible errors as they are located. The goal is to teach students how to edit their own work. Personal proofreading checklists help students take charge of their own self-regulated editing. Using the personal proofreading checklist helps students take charge of their self-regulated proofreading, locate as many errors as possible and correct these errors themselves. The goal of editing is to make the writing optimally readable.

Publishing is the final stage of the writing process. In general publishing refers to sharing student's writing with a large audience. In conclusion we may say that the writing process is a structure of how to write, a procedure to follow, a map leading to a final destination. Prewriting is the preparing to write stage and includes choosing a topic generating and organizing ideas for writing. Drafting is the process of getting ideas on paper. Revising involves refining the writer's ideas. Editing is proofreading the piece of writing by correcting mechanical errors to make the writing optimally readable. Publishing is the culminating stage of the writing process and includes sharing the finished product with an audience.

Literature

1. A. Qurbanov. Ümumi dilçilik, I cild, Bakı, 2004.
2. Mary Spratt, Alan Pulverness, Melanie Williams. The teaching knowledge test course. Cambridge University Press, 2011.
3. John V. Thill,, Coutland L.Bovee. Excellence. In Business Communication. Fourth edition, USA, 1999.
4. Dancygier B. and Sweetser E. Figurative language. New York, Cambridge University Press, 2011.
5. Brandon L. and Brandon K. Sentences, paragraphs and beyond: With integrated readings. Belmont, CA: Wadsworth/Cengage Learning, 2017.

Rəhimə Məmmədova

Yazı prosesinin tədrisi

Xülasə

Bildiyimiz kimi dil materiallarının təlimində yazı və şifahi nitq məhsuldar vərdişlər hesab edilir. Yazı şifahi nitqdə köməkçi bir ünsiyyət vasitəsi olduğundan onu dildən ayrı təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Xarici dillərin tədrisində şifahi nitq ilə yanaşı yazıya da xüsusi fikir verilməlidir. Dil materiallarının təlimində yazının rolu təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsində prioritet mövzulardan hesab edilir. Yazı vərdişlərinə yiyələnmək heç də asan hesab edilmir. Belə ki, yazıya başlamazdan əvvəl onu necə yazmağı, təhlil etməyi və sərbəst fikir yürütməyi bacarmaq lazımdır. Yazı prosesində tələbə düzgün cümlələr qurmağı, hissə-hissə abzaslar quraraq mətni tərtib etməyi bacarmalıdır. Əlbəttə ki, tələbəyə yazı vərdişlərinin tədris edilməsində müəllimin rolu danılmazdır. Yazı prosesinə başlamazdan əvvəl tələbə nə haqqında, hansı məqsədlə, hansı janrda yazacağını və hansı ayditoriya qarşısında çıxış edəcəyini əvvəlcədən bilməlidir və planlaşdırmalıdır.

Рахима Мамедова

Процесс обучения письму

Резюме

Как известно, в обучении языкового материала “письмо” и устная речь считаются производственными навыками. Так как устная речь является методом коммуникации, письмо в устной речи невозможно представить вне языка. В обучении иностранному языку, наряду с устной речью, особое внимание уделяется и письменной речи. В повышении качества обучения роль письма считается приоритетным аспектом. Усвоение навыков письма считается не из легких. Таким образом, прежде чем приступить к письму надо знать методы обучения, умение анализировать и свободно выражать мысли. В процессе письма студент должен правильно строить предложения, составлять тексты, выделяя короткие абзацы. Безусловно, в процессе обучения письменным навыкам особая роль выпадает на долю преподавателя. Прежде чем приступить к письму студент должен знать и планировать о чем он будет писать, с какой целью, в каком жанре и перед какой аудиторией.

Rəyçi: Əhmıdova Gülnarə
filologiya elmləri namizədi, dosent

VERDIYEVA SAIDA UMBAY
Azerbaijan State University of Oil and Industry
"Foreign Languages-2" department
e-mail: s-verdiyeva@mail.ru

TEACHING GRAMMAR THROUGH SONGS

Açar sözlər:grammatika, mahnı,müəllim, tələbə, dinləmək, fəaliyat
Key words: grammar, song, teacher, student, listening, activity
Ключевые слова: грамматика, песня, учитель, студент, прослушивание, деятельность

There are different ways of teaching grammar. But the common way of teaching grammar has long been considered to be a structure based activity and thus a little bit a boring activity for students. To make a grammar lesson effective and interesting a teacher should use some well-developed and fascinating methods in the classroom. One of these methods is the use of songs. Teaching grammar by means of songs is a beneficial resource as it is easily can be used in the classroom and offers a change from routine classroom activities. Songs entertain and relax the learners while they are learning or practicing a structure, and cause positive attitude towards learning. Songs can also be used to teach a variety of language items such as sentence patterns, vocabulary, pronunciation, rhythm, adjectives, and adverbs. There are many advantages of using songs in the classroom. They are able to develop students' abilities in listening, speaking, reading, and writing. They may encourage extensive and intensive listening. Through using contemporary popular songs, which are already familiar to students, the teacher can meet the challenges of the learners needs in the classroom. What is more, songs are highly memorable and motivating activities in many forms. They are part of culture and therefore through using traditional folk songs the base of the learner knowledge of the target culture can be broadened. The teacher should choose the songs with thoroughness in order to have a benefit from the songs in all stages of teaching grammar and at the same time take into consideration the age, interests of the learners, the level of the students, the grammar point and etc.

Of course, not everything is so simple. The major problems that teachers have with using songs in the classroom is the non-standard grammar in many of the songs. The first problem is that the non-standard grammar will confuse the foreign language students. The answer to this in current research is that not all songs are suitable for foreign language classes. It is thus crucial to do the research and to choose songs suitable for learners and using appropriate grammar patterns. However, we have to admit that non-

standard grammar is fairly common in daily usage of most languages and the students also have to learn to deal with it in a language they learn. In the communicative method of language acquisition, students are encouraged to work into grammar intuitively, not by memorizing rules. Grammar drills have been discredited, and most teachers understand that the "structure of the day" methodology seldom teaches what it intends, because all students are at different levels of competence. This method seems to work well, however in certain cases, combining this method with the direct instruction in the patterns of the grammar is in order.

Songs have actually helped pass grammar tests in class because students were able to easily recall passages from songs that demonstrated the correct answer. This method of auditory recall is crucial to language learning, and can be used to reinforce grammar concepts too complex for adult language learners to grasp in a few lessons.

Not every song is ideal for the classroom, and it takes some searching to isolate appropriate ones. When choosing a song for the classroom, ask yourself: Is the topic or language potentially offensive? Is the song's theme too mature for my students? Too immature? Will my students enjoy the song, or is it merely something I like? Is the language too obscure? Too simple? Is the song short enough? Do I have enough time in class to play the song three, four, or five times? Will the students get bored with the song before they even finish the activity? Is the song's tempo too fast for my students to comprehend the lyrics? Are the words sung clearly enough? The ideal song is short, slow, and clear; repeats key phrases; attracts students' attention; and teaches some natural, interesting language without offending anyone.

Besides all these creating an activity around a song, it is also essential to think about the following:

- What English songs are popular with your students?
- Are there any songs in well-known adverts you could use?
- Are there any unsuitable words or expressions in the song?
- What useful language or pronunciation point does the song illustrate?
- What grammar points can this song illustrate?

What educational purposes can it be used for?

There are different ways of using songs in the classroom.

For primary students, the best songs would be those that are either familiar to them or those, though maybe not familiar, but have an international nature. Since elementary students enjoy singing fun and nonsensical lyrics, using easy songs will be useful. For students in the intermediate or advanced level, it is better to use more meaningful or popular songs, which not only review or introduce grammar points but also reflect cultural aspects. For example, for

teaching abstract nouns the song "Imagine" written and sung by J.Lennon can be appropriate. The teacher mainly concentrates on what to teach rather than on how to teach. For experiencing Present Perfect the popular song recorded by Queen in 1977 "We are the champions" can be suggested. For instance, while teaching them individual letter sounds or spelling the words, the traditional camp song 'Bingo', or while teaching Present Perfect and Past simple the song "True Blue" will be useful. And besides, listening to this song, the students practice regular and irregular verbs. At the higher levels, where the practice of grammar points is at the foreground, songs can be used with several techniques. Some examples of these techniques are:

- Gap fills or close texts
- Focus questions
- True-false statements
- Put these lines into the correct sequence
- Dictation
- Add a final verse
- Circle the antonyms/synonyms of the given words
- Cross extra words
- Discuss

Depending on the objective of the lesson a teacher selects a technique or a set of techniques. First, it is necessary to remind that song is a listening activity and the teacher should present it as a listening lesson, and grammar item is implemented in this activity.

Before listening to the song the teacher can either specify grammar points to be studied or not specify if the grammar item has already been introduced before and ask the learners to guess what tense or grammar item they can hear in this song. Among above mentioned techniques the widely used one is gap filling. Usually, we use gap-filling items to learn grammar. The question field contains an English sentence with a gap .

Before introducing the song, the teacher should follow all steps of listening activity:

a) Pre-listening activity (warming-up: ask the learners to speak about their attitude to this or that kind of songs or to different singers etc.), it is also important to mention the history of the song.

b) Study vocabulary problem items and pass out the cloze activity handout, and have students read the lyrics and figure out what the missing words might be, using their knowledge in grammar. Let the students compare their guesses with their neighbors. Ask for volunteers to share their guesses with the class.

c) While-listening

Students listen for the missing words. Play the song once, and ask students whether they need to listen to the song again. If they do, play it one more time.

d) Post-listening

After the second listening, go over the answers with the class. If necessary, replay the parts where students had trouble understanding the words. Go over grammar points as necessary.

Listening to songs can provoke the students to discussions and while discussing the learners practice grammar points.

Thus , we can conclude that songs provide a break from classroom routine, and that learning English through songs develops a non-threatening classroom atmosphere in which the four language skills as writing, speaking ,listening and reading can be enhanced. Songs also give new insights into the target culture.

Teaching grammar through songs has the following advantages:

1.Songs almost always contain authentic, natural language
2. A variety of new grammar can be introduced to students through songs
3. Songs are usually very easily obtainable
4. Songs can be selected to suit the needs and interests of the students
5. Grammar and cultural aspects can be introduced through songs
6. Time length is easily controlled
7. Students can experience a wide range of accents
8. Song lyrics can be used in relating to situations of the world around us
9.Students think songs are natural and fun

References

1. Celce-Murcia, M. & Hilles, S. (1988). Techniques and resources in teaching grammar. Oxford: Oxford University Press.
2. Eken, D.K. (1996). Ideas for using songs in the English language classroom. English Teaching FORUM, 34/1:46-47
3. Lo, R. & Fai Li,H.C. (1998). Songs enhance learner involvement. English Teaching FORUM, 36/3:8-11

С.Вердиева

Обучение грамматике посредством песен

Резюме

Данная статья посвящена преимуществам обучения грамматике английского языка посредством песен. Поскольку, обучение грамматике это сложный и нудный процесс для студентов, поэтому учитель должен мотивировать и заинтересовать их. Одним из действенных и мотивирующих факторов обучения грамматике является обучение посредством знакомых и популярных песен. Обучение грамматике посредством песен имеет следующие преимущества: 1.общедоступность, 2.позитивное отношение студентов к обучению, 3.развлекательность, 4.релаксирующий эффект (студент познает грамматику не в напряженном состоянии,а в расслабленном), 5.параллельно с грамматикой студенты работают над образцами предложений, с вокабуляром, произношением, ритмом, ударением в словах и предложениях и т.д., 6. Студенты развивают такие способности как аудирование,говорение, чтение и письмо.

S.Verdiyeva

Mahnı vasitəsi ilə grammatikanın mənimsəməsi

Xülasə

Bu məqalə ingilis dilinin qrammatikasını mahnı vasitəsilə mənimsəməsinin üstünlüklərindən bəhs edir. Grammatikanın mənimsəməsi mürəkkəb və cansıxıcı proses olduquna qörə müəllim tələbələri həvəsləndirməlidir. Qrammatik təlimi maraqlı və həvəsləndirici etmək ücün popular və sevilən mahnılardan istifadə etmək olar. Qrammatikanı mahnı vasitəsilə təliminin aşağıdakı üstünlükləri var: 1. münasiblik, 2.tələbələrin grammatika təlimina positiv yanaşma, 3. əyləncəlik, 4.tələbə gərgin vəziyyətdə olmayaraq ingilis qrammatikasını dərk edir, 5.parallel olaraq tələbələr lüğət, ritm, vurğu, tələffüz üzərindədə işləyir, 6. Tələbələr həm dinləmə, danışma, oxu və yazı bacarıqlarınıda inkişaf etdirirlər. So EFL, English as a foreign language, ESL, English as a Second language and foreign language teachers should all consider using songs as a regular part of their classroom activities.

Rəyçi: dosent R. Məmmədova
ADNSU, “ Xarici Dillər -2“ kafedrası

AYNUR YUNSUROVA
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
yunsurova@gmail.com

INFORMATION TECHNOLOGY USE IN TEACHING AND LEARNING

Açar sözlər: informasiya texnologiyası, elektron ünsiyyət, kompyüter, dil, inkişaf, tələbə
Key words: information technology, electronic communication, computer, language, development, student
Ключевые слова: информационные технологии, электронная связь, компьютер, язык, развитие, студент

Internet

The Internet is an international high-speed electronic communications network (linking many local, regional, and national networks) which allows individuals at institutions or at home to access each other's computers for rapid communication or information retrieval. For some, the value of the Internet is that it allows users at remote locations to sign-on to computers where they have accounts, often using connection software called telnet. For others, rapid electronic communication and document sharing replaces phone conversations and meetings and facilitates collaboration.

Another major use of the Internet has been to provide free public access to documents in electronic form. Many individuals and organizations "post" documents on their own computers so that others can obtain electronic copies (without need for special accounts and passwords). File transfers can be made by FTP (file transfer protocol) software, and for many who have posted documents to their Web pages (see below), file transfers can be initiated by as little as the click of a button on the title of the document.

Конец формы

World Wide Web

The World Wide Web (WWW) is a system of linking information (text, sound, graphics, and video) in a way that allows for easy movement between related documents and sites. To use the Web you need a computer with special software that is called a browser, such as Lynx, Mosaic, Cello, or Netscape, or equivalent services available through commercial Internet providers. Highly detailed text, graphics, and videos are available on a wide array of topics.

The Internet and the ease of information viewing and retrieval that are possible through the Web mean that students are no longer limited to

information provided by textbooks and printed materials in libraries. Students may "search" on the World Wide Web for preprints and reprints of articles, for discussion bulletin boards on specialized topics, for conference abstracts and proceedings, or for topical compilations of materials for research or teaching. Most Web navigational software systems include search engines that allow the user to locate information or sites by topic area. With more than a thousand new Web sites added every day, browsing for information on the Web needs to be done even more carefully than a literature searches for library references. Bear in mind that while the Web holds enormous potential in providing access to information, much of the information available has not been reviewed for quality or reliability.

Examples of Faculty and Student Use of Web Resources

- Course Web pages give students easy access to assigned readings and reference material.
- Student presentations to their class mates through creation of Web pages.
- Student access to resource information for papers or research projects.
- Access to discussion groups and the latest information on particular topics.

A number of electronic resources are available to those seeking information about education. Many professional societies have created Web pages with information about their educational initiatives and with links to other resources. Also, consider looking at the information posted by those who fund educational initiatives, including the National Science Foundation, the Howard Hughes Medical Institute, and the Department of Education. Other databases of references and curricular initiatives are provided by the NRC Committee on Undergraduate Science Education, Project Kaleidoscope (PKAL), the Eisenhower Clearinghouse, and the Educational Research Information Center (ERIC).

Electronic Communication

Electronic mail ("e-mail") enables students and faculty to communicate with each other and with people all over the world. Many groups have adopted or created systems under which messages sent to a single address are delivered to mail accounts of all members of the group. This kind of electronic bulletin board is called a "listserv." A variation of a listserv bulletin board is a moderated listserv for which all messages are viewed by a moderator (and perhaps condensed, grouped, arranged, and/or edited) before being broadcast. Another form of group electronic communication is through a bulletin board on which messages are posted, called a newsgroup.

Interested readers must sign on to a particular electronic address to find and read messages or posted documents. Bulletin boards of this type permit readers to leave their reactions to and comments on the postings of others.

Many instructors use electronic communication to facilitate interactions among students, and between students and themselves. Some faculty Конец формы
members create course-related Web pages with a mechanism for students to enter their comments or messages when they are connected to the Web page. Sample uses of e-mail or Web pages for communication include:

- Students send questions electronically to the instructor, which gives them an opportunity to express a doubt or misconception that they might have been afraid to voice in class. The instructor can transmit the question and the answer simultaneously to all students, without identifying the individual who asked the question.
- Students send or post questions about course material and are encouraged to answer each other's questions. Faculty members can monitor these exchanges to gauge student understanding and progress.
- Faculty hold "electronic office hours" in addition to traditional ones, so that students can ask a question and receive an answer almost immediately. This approach is becoming more common at institutions with a large commuter population, where students cannot always attend the faculty member's office hours.
- Faculty require drafts of student papers to be submitted electronically; not only does this make it easier for some faculty to review the draft, it forces the student to become familiar with technology used in the workplace.
- Faculty members distribute or post homework assignments, homework solutions, exam solutions, and other supplemental information electronically.
- Faculty create electronic "suggestion boxes" where students can post their comments about the course; consult the administrator of your campus e-mail system for ways to make the postings anonymous.

Choosing and Using Electronic Technologies

Before reviewing particular software, it is important to know which course goal it will help you to achieve. The next step is to talk to publishers, colleagues, and personnel from your campus's academic computing department. Lists such as those published by Boettcher (1993) and Kozma

Advantages of Interactive Computer Software

- Increased motivation because software packages offer feedback and respond to the questions and uncertainties of the student.
- Increased enjoyment of learning because students shift from the passive role of receiving knowledge to the more active role of becoming seekers of knowledge.
- Reduced learning time due to personalized instruction which accommodates different learning styles.
- Self-paced instruction encourages the student to invest the time in weak areas rather than in areas they have already mastered.
- Increased retention from the enhanced engagement and participation of the learner.
- Mastery can be more nearly ensured because programs can be designed so that new material will not be covered until the current material is mastered by the student.
- Privacy because students interact on a one-on-one level and are free to ask questions without feeling intimidated or embarrassed.
- Opportunity to conduct simulated laboratory procedures and experiments which are too dangerous or expensive to be performed by students, or which require expensive laboratory equipment.

Конец формы

Many software vendors offer demonstration disks that illustrate many of their products' features. In addition to working with the demonstration disks yourself, invite students to give you feedback on the product.

After purchasing software for student use, you should invest the time necessary to maximize its benefit to students. Some class time (or special sessions in a computer lab) may be needed to teach the students how to use the software effectively. If students will use the product outside of class, introduce the software to the staff at the campus computer labs, so that they will be prepared to answer students' questions. Faculty usually need to develop "courseware" to help guide the students through the software.

The great advantage of multimedia systems is that the combined audio and visual explanation helps students learn and remember. But to avoid student frustration with interactive systems, instructors should make their expectations clear and should provide opportunities for students to get assistance.

A.Yunsurova

Tədrisdə informasiya texnologiyasinin istifadəsi

Xülasə

Cəmiyyətin müasir inkişaf səviyyəsi, azad düşüncəli və bacarıqlı, ali təhsilli mütəxəssislərin yetişdirilməsini tələb edir. Bunun reallaşdırılması üçün təhsil prosesinə İnformasiya Texnologiyaları (İT) sahəsi tətbiq edilir.

İnformasiya texnologiyaları - informasiya ehtiyatlarından istifadə olunması proseslərinin ağırlığını azaltmaq, onların etibarlığını və operativliyini çoxaltmaq məqsədilə informasiyanın toplanması, emalı, saxlanması, ötürülməsini təmin edən və texnoloji zəncirdə birləşdirən metodlar, istehsal prosesləri və texniki-proqram vasitələri toplusudur.

Özünün mürəkkəb yüksək texnoloji və sürətli dəyişən istehsalı, həmçinin inkişaf etmiş infrastrukturu ilə müasir informasiya cəmiyyəti müxtəlif ixtisaslı, yüksək keyfiyyətli biliklərə malik mütəxxəsislərin yetişdirilməsini tələb edir.

А.Юнсурова

Использование информационных технологий в обучении

Резюме

Интернет - это международная высокоскоростная сеть электронных коммуникаций (связывающая многие местные, региональные и национальные сети), которая позволяет отдельным лицам в учреждениях или дома получать доступ к компьютерам друг друга для быстрой связи или поиска информации.

Для некоторых ценность Интернета заключается в том, что он позволяет пользователям в отдаленных местах выполнять вход на компьютеры, на которых у них есть учетные записи, часто используя программное обеспечение для подключения, называемое telnet.

Для других быстрые электронные коммуникации и обмен документами заменяют телефонные разговоры и встречи и облегчают сотрудничество.

Rəyçi: **Fəridə Hüseynova**
filologiya elmləri namizədi, dosent

GÜLAY QURBANOVA
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
gulay@mail.ru

SOME MISTAKES WITH USING CONFUSING PHRASES IN ENGLISH

Açar sözlər: səhv, söz, İngilis dili, oxşar, fərq, mümkünlük, məna, cümlə, qrammatik
Key words: mistake, word, English, similar, difference, possibility, meaning, sentence, grammatical
Ключевые слова: ошибка, слово, английский язык, сходство, различие, возможность, значение, предложение, грамматический

This paper focuses on the common mistakes made by English learners. When we are learning a language, we tend to get confused between some words or phrases and are unsure about their correct usage. Let's have a look at some of these mistakes.

Who and Whom: This one opens a big can of worms. "Who" is a subjective — or nominative — pronoun, along with "he," "she," "it," "we," and "they." It's used when the pronoun acts as the subject of a clause. "Whom" is an objective pronoun, along with "him," "her," "it", "us," and "them." It's used when the pronoun acts as the object of a clause. Using "who" or "whom" depends on whether you're referring to the subject or object of a sentence. When in doubt, substitute "who" with the subjective pronouns "he" or "she," e.g., *Who loves you?* cf., *He loves me.* Similarly, you can also substitute "whom" with the objective pronouns "him" or "her." e.g., *I consulted an attorney whom I met in New York.* cf., *I consulted him.*

Which and That: This is one of the most common mistakes out there, and understandably so. "That" is a restrictive pronoun. It's vital to the noun to which it's referring. e.g., *I don't trust fruits and vegetables that aren't organic.* Here, I'm referring to all non-organic fruits or vegetables. In other words, I only trust fruits and vegetables that are organic. "Which" introduces a relative clause. It allows qualifiers that may not be essential. e.g., *I recommend you eat only organic fruits and vegetables, which are available in area grocery stores.* In this case, you don't have to go to a specific grocery store to obtain organic fruits and vegetables. "Which" qualifies, "that" restricts. "Which" is more ambiguous however, and by virtue of its meaning is flexible enough to be used in many restrictive

clauses. e.g., *The house, which is burning, is mine.* e.g., *The house that is burning is mine.*

Lay and Lie: This is the crown jewel of all grammatical errors. "Lay" is a transitive verb. It requires a direct subject and one or more objects. Its present tense is "lay" (e.g., *I lay the pencil on the table*) and its past tense is "laid" (e.g., *Yesterday I laid the pencil on the table*). "Lie" is an intransitive verb. It needs no object. Its present tense is "lie" (e.g., *The Andes mountains lie between Chile and Argentina*) and its past tense is "lay" (e.g., *The man lay waiting for an ambulance*). The most common mistake occurs when the writer uses the past tense of the transitive "lay" (e.g., *I laid on the bed*) when he/she actually means the intransitive past tense of "lie" (e.g., *I lay on the bed*).

Moot: Contrary to common misuse, "moot" doesn't imply something is superfluous. It means a subject is disputable or open to discussion. e.g., *The idea that commercial zoning should be allowed in the residential neighborhood was a moot point for the council.*

Continual and Continuous

They're similar, but there's a difference. "Continual" means something that's always occurring, with obvious lapses in time. "Continuous" means something continues without any stops or gaps in between. e.g., *The continual music next door made it the worst night of studying ever.* e.g., *Her continuous talking prevented him from concentrating.*

Envy and Jealousy

The word "envy" implies a longing for someone else's good fortunes. "Jealousy" is far more nefarious. It's a fear of rivalry, often present in sexual situations. "Envy" is when you covet your friend's good looks. "Jealousy" is what happens when your significant other swoons over your good-looking friend.

Nor: "Nor" expresses a negative condition. It literally means "and not." You're obligated to use the "nor" form if your sentence expresses a negative and follows it with another negative condition. "Neither the men nor the women were drunk" is a correct sentence because "nor" expresses that the women held the same negative condition as the men. The old rule is that "nor" typically follows "neither," and "or" follows "either." However, if neither "either" nor "neither" is used in a sentence, you should use "nor" to express a second negative, as long as the second negative is a verb. If the second negative is a noun, adjective, or adverb, you would use "or," because the initial negative transfers to all conditions. e.g., *He won't eat broccoli or asparagus.* The negative condition expressing the first noun (broccoli) is also used for the second (asparagus).

May and Might: “May” implies a possibility. “Might” implies far more uncertainty. “You may get drunk if you have two shots in ten minutes” implies a real possibility of drunkenness. “You might get a ticket if you operate a tug boat while drunk” implies a possibility that is far more remote. Someone who says “I may have more wine” could mean he/she doesn't want more wine right now, or that he/she “might” not want any at all. Given the speaker’s indecision on the matter, “might” would be correct.

Whether and If: Many writers seem to assume that “whether” is interchangeable with “if." It isn’t. “Whether” expresses a condition where there are two or more alternatives. “If” expresses a condition where there are no alternatives. e.g., *I don’t know whether I’ll get drunk tonight.* e.g., *I can get drunk tonight if I have money for booze.*

Fewer and Less: “Less” is reserved for hypothetical quantities. “Few” and “fewer” are for things you can quantify. e.g., *The firm has fewer than ten employees.* e.g., *The firm is less successful now that we have only ten employees.*

Farther and Further: The word “farther” implies a measurable distance. “Further” should be reserved for abstract lengths you can't always measure. e.g., I *threw the ball ten feet farther than Bill.* e.g., *The financial crisis caused further implications.*

Since and Because

“ Since” refers to time. “Because” refers to causation. e.g., *Since I quit drinking I’ve married and had two children.* e.g., *Because I quit drinking I no longer wake up in my own vomit.*

Disinterested and Uninterested

Contrary to popular usage, these words aren’t synonymous. A “disinterested” person is someone who’s impartial. For example, a hedge fund manager might take interest in a headline regarding the performance of a popular stock, even if he's never invested in it. He’s “disinterested,” i.e., he doesn’t seek to gain financially from the transaction he’s witnessed. Judges and referees are supposed to be "disinterested." If the sentence you’re using implies someone who couldn't care less, chances are you’ll want to use “uninterested.”

Anxious: Unless you’re frightened of them, you shouldn’t say you’re “anxious to see your friends.” You’re actually “eager,” or "excited." To be “anxious” implies a looming fear, dread or anxiety. It doesn’t mean you’re looking forward to something.

Different Than and Different From

This is a tough one. Words like “rather” and “faster” are comparative adjectives, and are used to show comparison with the preposition “than,” (e.g., greater than, less than, faster than, rather than). The adjective

"different" is used to draw distinction. So, when "different" is followed by a preposition, it should be "from," similar to "separate from," "distinct from," or "away from." e.g., *My living situation in New York was different from home.* There are rare cases where "different than" is appropriate, if "than" operates as a conjunction. e.g., *Development is different in New York than in Los Angeles.* When in doubt, use "different from."

Bring and Take: In order to employ proper usage of "bring" or "take," the writer must know whether the object is being moved toward or away from the subject. If it is toward, use "bring." If it is away, use "take." Your spouse may tell you to "take your clothes to the cleaners." The owner of the dry cleaners would say "bring your clothes to the cleaners."

Affect and Effect: Here's a trick to help you remember: "Affect" is almost always a verb (e.g., *Facebook affects people's attention spans*), and "effect" is almost always a noun (e.g., *Facebook's effects can also be positive)*. "Affect" means to influence or produce an impression — to cause hence, an effect. "Effect" is the thing produced by the affecting agent; it describes the result or outcome. There are some exceptions. "Effect" may be used as a transitive verb, which means to bring about or make happen. e.g., *My new computer effected a much-needed transition from magazines to Web porn.* There are similarly rare examples where "affect" can be a noun. e.g., *His lack of affect made him seem like a shallow person.*

Irony and Coincidence: Too many people claim something is the former when they actually mean the latter. For example, it's not "ironic" that "Barbara moved from California to New York, where she ended up meeting and falling in love with a fellow Californian." The fact that they're both from California is a "coincidence." "Irony" is the incongruity in a series of events between the expected results and the actual results. "Coincidence" is a series of events that appear planned when they're actually accidental. So, it would be "ironic" if "Barbara moved from California to New York to escape California men, but the first man she ended up meeting and falling in love with was a fellow Californian."

Ədəbiyyat

1. Bryant, Margaret; Momozawa, Chikara (1976). Modern English Syntax.
2. Carter, Ronald; McCarthy, Michael (2006), Cambridge Grammar of English: A Comprehensive Guide, Cambridge University Press.
3. Celce-Murcia, Marianne; Larsen-Freeman, Diane (1999). The Grammar Book: An ESL/EFL teacher's course, 2nd ed.

G.Qurbanova

İngilis dilində qarışdırılan frazaların istifadəsində edilən səhvlər

Xülasə

Məqalədə ingilis dilində buraxılan ümumi səhvlər haqqında məlumat verilir. Dili öyrənərkən biz tez-tez bəzi sözlərin və ya frazaların istifadəsində çətinliklərlər qarşılaşırıq. Bu da həmin söz və ya frazaların oxşarlıq təşkil etməsi ilə bağlıdır. İngilis dilində bir çox sözlər ya tələffüz baxımından və ya qrammatik baxımdan istifadə zamanı çaşqınlıq yaradır. Məqalədə qrammatik istifadə zamanı qarışdırılan sözlərin bəziləri verilmişdir. Bu sözlərin istifadəsindəki çətinlik əksər hallarda onların orta məktəbdə öyrədilməməsi ilə bağlıdır. Oxşar olan sözlər məna baxımından fərqli olur. Məqalədə İngilis dilinin qrammatikasında istifadə zamanı qarışdırılan sözlər barədə geniş məlumat verilir və bu bölmə haqqında əlavə bilik əldə etmək istəyənlər üçün faydalı ola bilər.

Г.Курбанова

Некоторые ошибки с использованием запутывающие фразы на английском языке

Резюме

В этой статье рассматриваются общие ошибки, допущенные учащимися английского языка. Когда мы изучаем язык, мы склонны путаться между некоторыми словами или фразами и не уверены в их правильном использовании. Многие слова по-английски звучат или похожи друг на друга, вызывая путаницу. Огромное количество носителей английского языка часто посещают ошибки на английском языке, и это связано главным образом с тем, что в школе они не преподавались должным образом. Многие слова схожи, но имеют разные значения, поэтому почти невозможно избежать ошибок на английском языке, но, если вы можете обойти эти объяснения, вы можете избежать их или хотя бы признать их, когда вы их видите.

Rəyçi: Lalə Məsimova
fəlsəfə üzrə elmlər namizədi, dosent

GÜLŞƏN CÜMŞÜDOVA
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
gulshen@mail.ru

SOME MAJOR DIFFICULTIES IN LEARNING ENGLISH GRAMMAR

Açar sözlər: ingilis dili, qrammatika, çətinlik, söz sırası, fel, isim, sözönü, tələbə, yiyələnmək
Key words: The English language, grammar, difficulty, word order, verb, noun, preposition, student, to master
Ключевые слова: английский язык, грамматика, трудность, порядок слов, глагол, существительное, предлог, ученик, овладеть

Students can have various difficulties and problems in learning English. They can make different mistakes in English pronunciation, grammar, orthography and vocabulary usage. There is a connection between the native language of a learner and the particular difficulties in learning and using English, and the kind of mistakes a learner typically makes in English pronunciation, grammar and vocabulary as there is native language interference in learning and using English.

Listening comprehension and speaking in English are the skills generally more frequently used than reading and writing in daily living in an English speaking country.

There are differences in English usage in English-speaking countries in terms of spelling, pronunciation, vocabulary and grammar.

English usage can also be formal and informal. Formal English is the language of the mass media, education, business, economy, commerce, technology, science, etc. Informal English includes colloquial, slang and dialect usage. It is harder for foreign learners to master informal than formal English vocabulary.

English grammar is notoriously problematic for EFL learners; its difficulty leads to a great many common mistakes, which even native speakers frequently fall foul of. But it's not just these basic errors that EFL learners must conquer. English grammar is full of subtlety, and it's only with experience that non-native speakers will learn to appreciate its nuances. Consider, for example, the difference between "I write" (the simple past) and "I have written" (the perfect present), to which other forms such as "I am writing" or "I had written" add even more complexity with subtly different meanings. Then there's the tricky auxiliary verbs that many EFL learners struggle with – such as "Do you want a slice of cake?" and "She has given

me a slice of cake" – and modal auxiliary verbs, which express things like likelihood or obligation ("I might join you", for example).

Add to all this the idiomatic variations and their subtleties (it's "make a promise", not "do a promise", for example), to say nothing of the complexities of punctuation, and you have a tremendously demanding task to master the finer points of English grammar. While the basic aspects of English grammar must be learned by rote from the moment you start learning the language, some of the more advanced aspects won't be picked up until you're speaking English more confidently and are able to start fine-tuning your existing English skills by listening closely to how native speakers speak the language, and by learning from your mistakes. Nobody would expect you to be able to master all this from the word go – it's something you pick up over many years of speaking English.

While teaching ESL/ESOL, I realized that while learning English words may be easy due to a simple alphabetical system, English grammar can be extremely difficult. Communicating with a language barrier was difficult but manageable because we were both patient with each other and tried very hard to find different ways to explain things. If one way did not work, we both attempted another method to explain our points.

Let's have a look at some major problems and difficulties in learning English Grammar.

WORD ORDER -- In English, word order is more important than it is in many other languages. Very often ESL students produce sentences that sound strange to the native's ear because the order of the words in the sentences is wrong. The basic pattern for English statements is: SUBJECT-VERB-OBJECT(S)-PLACE-TIME. Sentences do not have to have all of these parts, but if all of the parts do occur, they most likely will occur in this order. If a sentence has both a PLACE and a TIME, one of these is frequently moved to the front of the sentence.

A change in basic sentence order can make an English sentence nonsensical or make it mean something completely different. For example, if part of the verb is moved so it comes before the subject, we have a question. (e.g. "John will be home at eight" becomes "Will John be home at eight?") If you switch the time phrase with the place word you get an understandable sentence that no native speaker would ever say, "John will be at eight home." Word order is also important in English with phrases smaller that a sentence.

VERBS -- There are several problems that ESL speakers have with English verbs. Basically, however, the English verb system is fairly simple (more simple than most Western European languages but a little more complicated than most Oriental languages). Here are some of the problems students have:

Present tense: The present tense in most language refers to actions that are taking place in the present. In English, this is not really true. We use present tense to refer to actions that are habitual, repeated, or always true. (e.g., The sun rises in the East; I get up every day at 6:00 a.m.; We celebrate Thanksgiving in November). English uses present progressive (present continuous) to express actions that are taking place in the present.

Future tense: The most common future tense in English does not use WILL as you may have been taught. The most common future tense is produced with the expression GOING TO (e.g., I'm going to eat . . .; he's going to show us how . . .; we're going to study . . .). You should remember also that in everyday speech this GOING TO expression is pronounced "gonna" and that it is not incorrect to say it that way as long as it is understood.

Two-Word Verbs: Some actions in English are expressed by phrases that consist of a verb and a preposition or adverb. The action is not expressed by the verb alone. For example, GET means 'to obtain, to acquire, to receive, etc.' while GET OVER means 'to recover from an illness,' and GET UP means 'to arise from a reclining position.' There are hundreds of such phrases in English. They are a problem for ESL students because they are often not listed in the dictionary in a separate form and their meaning is hard to find. A good textbook will probably teach many of these two-word verbs, but if yours does not, you should teach them to your students as they arise naturally in the classroom (for example, HAND IN your papers).

Besides not appearing as separate entries in the dictionary, these two-word verbs present one other problem. Some of them **must** have their two parts together in a sentence while others may have their parts separated by other things in the sentence.

Examples:

The teacher always **calls on** students who are prepared. She asked me to **call** her **up** after dinner.

The two-word verbs that can not have their parts separated are called "inseparable" and the others are called "separable." Look at the list below.

Examples: They wanted to **look over** the car. They wanted to **look** the car **over**. They wanted to **look** it **over**. but NOT: They wanted to **look over** it.

THE VERB *DO* -- In English, we use the verb DO (DO, DOES, DONE, DID, etc.) in at least four different ways:

1. As a verb like other verbs: Jennifer did the dishes.
2. As a sign of emphasis: I **did** comb my hair.

3. As a verb that can be placed in front of the subject to form a question or to which can NOT be attached to form a negative statement: Do they want more bread? Mr. Jones doesn't know if the clock is correct.

4. As a substitute to save repetition of another verb or verb phrase: My sister needs a new coat and I do too. They didn't finish their tests, but I did. Your students will probably have difficulty with all of the uses of DO except the first example.

PREPOSITIONS -- English prepositions are a problem because different languages use different prepositions to express the same ideas. It will help your students if you do not teach too many prepositions at one time. Also, it will help if you are sure to put the prepositions in context (in a situation where the use is natural).

NOUNS -- In English, as in many other languages, we consider some things countable and some things non-countable. If something is countable, it can have a plural form. If it is non-countable, it can not have a plural form and the singular form is used to refer to any quantity. Some of the things that we consider non-countable in English are: abstractions, ideas, ideals, emotions, gasses, fluids, materials with particles too small to be conveniently counted, and fields of study. Many languages have the same concept of count and non-count but they do not always put items in the same category as we do in English.

Ədəbiyyat

1. Greenbaum, Sidney (1990). A Student's Grammar of the English Language. Addison Wesley Publishing Company.
2. Halliday, M. A. K.; Matthiessen, Christian M. I. M. (revised by) (2004). An Introduction to Functional Grammar, 3rd. edition. London: Hodder Arnold.
3. Huddleston, Rodney D. (1984) Introduction to the Grammar of English. Cambridge: Cambridge University Press.

G.Cümşüdova

İngilis dili qrammatikasının öyrənilməsində bəzi çətinliklər

Xülasə

Məqalə ingilis dilinin qrammatikasının öyrənilməsində mövcud olan çətinliklərdən bəhs edir.

İngilis dilinin öyrənilməsi zamanı tələbələr müxtəlif çətinliklərlə qarşılaşa bilərlər. Onlar belə səhvləri ingilis dili sözlərinin tələffüzündə,

qrammatikasında, orfoqrafiyada və lüğət ehtiyatının istifadə olunmasında edə bilərlər. Ana dili və xarici dil arasında bir əlaqə mövcuddur ki, öyrənci ingilis dilinin öyrənilməsi zamanı ana dilində mövcud olmayan qrammatik qaydalar, tələffüz, leksika və bir sıra sahələrdə çətinliklərlə qarşılaşa bilər.

İngilis dilində dinləmə və danışıq tez-tez istifadə olunan dil bacarıqlarıdır ki, bu bacarıqlar ingilis dilli ölkələrdə gündəlik danışıqda dilin oxu və yazı bacarığından daha çox istifadə olunur. İngilis dilinin qrammatikası da öyrəncilərə dilçilikdə çətinlik yaradan sahələrdən biridir.

Məqalə yuxarıda bəhs olunan məsələ haqqında bu sahə ilə maraqlananlar üçün faydalı ola bilər.

Г.Джумшудова

Некоторые основные трудности в учебном английском грамматике

Резюме

Ученики могут испытывать различные трудности и проблемы при изучении английского языка. Они могут делать разные ошибки в произношении английского языка, грамматике, орфографии и использовании словаря. Существует связь между родным языком учащегося и особыми трудностями в обучении и использовании английского языка, а также те ошибки, которые ученик обычно делает в английском произношении, грамматике и лексике, поскольку существует вмешательство на родном языке в обучении и использовании английского языка.

Прослушивание и разговоры на английском языке - это навыки, которые чаще используются, чем чтение и письмо в повседневной жизни в англоговорящей стране. Прослушивание и разговоры на английском языке сложнее и важнее для учащихся, чем чтения и письма. При чтении и написании текста у ученика больше времени для размышлений и пауз, чем при прослушивании и разговоре на английском языке в повседневной жизни. Английская грамматика полна утонченности, и только с опытом, что носители научатся ценить его нюансы.

Rəyçi: **Lalə Məsimova**
fəlsəfə üzrə elmlər namizədi, dosent

LALƏNZAR MURADLI
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
lalanzar@mail.ru

ALINMA ŞƏKİLÇİLƏRİN DİLDƏ STRUKTUR DƏYİŞİKLİK YARATMASI PROSESİ

Açar sözlər: alınma suffiks, sözdüzəltmə, dil, semantika, lüğət tərkibi, leksik vahidlər
Key words: borrowed suffix, word-building, language, semantics, vocabulary stock, lexical units
Ключевые слова: заимствованный суффикс, словосочетание, язык, семантика, словарный запас, лексические единицы

Alınma suffiksin yaratdığı düzəltmə söz termindirsə, onun məxsus olduğu sahə terminologiyasında işlənməsi şübhəsizdir, çünki sahədən kənarda termin mövcud deyil. Əgər həmin düzəltmə sözlər ingilis dilində funksiya etibarilə müəyyən bir semantik qrupa, sinonim və omonim cərgəsinə daxil olursa, elmi-bədii üslubda geniş işlənirsə, orfoepik, orfoqrafik və semantik cəhətdən formalaşaraq dilin lüğət tərkibində sərbəst və sabit söz birləşmələri yaradırsa, belə sözləri mənimsənilmiş sözlər hesab etmək olar.

Söz yaradıcılığının mühüm qismi olan alınma suffiksləri əsasən iki yerə ayırmaq lazımdır:

a) məhsuldar şəkilçilər
b) qeyri-məhsuldar şəkilçilər

Müasir ingilis dilində sifət düzəldən məhsuldar german mənşəli “-y” suffiksinin bəzi xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirək.

Müasir ingilis dilində “-y” suffiksi vasitəsilə sifət və fellərdən sifət düzəldilir.

Bu şəkilçi ən çox isimlərdən sifətlər əmələ gətirir, lakin fel və sifətlərdən düzəltmə sözlər yaratması xüsusiyyəti qismən məhduddur. Isim, sifət və fellərdən düzəlmiş sifətlər öz məna xüsusiyyətlərinə görə də bir - birindən fərqlənir.

“-y” suffiksi isim köklərinə əlavə edilərək müxtəlif mənalı sifətlər əmələ gətirir. Məsələn, windy-küləkli, sunny-günəşli, stormy-fırtınalı

“-y” suffiksi fellərin sonuna əlavə edilərək fel kökünə məxsus hal və ya hərəkətin xüsusiyyətlərini göstərir. Məsələn, sleepy (to sleep felindən) – yuxulu, blowy (to blow felindən)- küləkli.

“-y” suffiksi sifətlərə əlavə edildikdə isə sifətə məxsus keyfiyyətin zəiflədiyini, yəni keyfiyyətin az olduğunu göstərir. Məsələn, blacky- qaramtıl, bluey – göyümtül.

Göründüyü kimi, bu suffiks müasir ingilis dilində bir-birindən fərqli olaraq üç nitq hissəsinin sonuna artırılaraq müxtəlif mənalı sifətlər əmələ gətirir. Buradan da belə nəticəyə gəlmək olar ki, “-y” üç sərbəst məna ifadə etmək xüsusiyyətinə görə omonim şəkilçidir.

“-y” suffiksi konkret isimlərin sonuna (ən çox cansız isimlərin sonuna) artırıldıqda nisbi, mücərrəd isimlərin sonuna artırıldıqda isə keyfiyyət bildirən sifətlər əmələ gətirir. Aşağıdakı düzəltmə sifətləri müqayisə edək:

a) Konkret isimlərdən düzələn sifətlər; sandy- qumlu, muddy – çirkli, palçıqlı, bushy- kollu və s.

b) Mücərrəd isimlərdən düzələn sifətlər: angry-acıqlı, əsəbi, greedy- xəsis, healthy-sağlam və s.

Misallardan aydın olur ki, bu səpgili düzəltmə sözlər semantik, üslubi cəhətdən olduğu kimi, fonetik və qrafik cəhətdən dildə mənimsənilərək, onun lüğət tərkibini zənginləşdirir.

“-y” suffiksi təsirsiz fellərin sonuna artırılaraq keyfiyyət bildirən sifətlər düzəldir.

Məsələn: slippy – sürüşkən, shivery – titrək, titrəyən, weary – yorucu, choky – boğucu və

Qeyd etmək lazımdır ki, fellərə əlavə olunmuş “–y” suffiksi Azərbaycan dilində əsasən, -ağan, -əyən, -qan, -kən, -ici (4) – sifət düzəldici şəkilçilərə uyğun gəlir. Bu şəkilçilər Azərbaycan dilində fellərə bitişdirilərək, təkrar olunan iş və ya hərəkət nəticəsində adət halına düşmüş olan daimi xasiyyəti, yaxud keyfiyyəti bildirmək üçün işlənir. Məsələn, ağlağan, küsəyən, yorucu, uçucu və s.

“-y” suffiksi sifətlərin sonuna artırılaraq sifətə məxsus keyfiyyətin zəifləməsini (azlığını) göstərmək üçün rəng bildirən sifətlərin sonuna bitişdirilir.

Məsələn: greeny- yaşılaçalan; yellowy – sarımtıl və s.

Bu daşıdığı mənasına görə “-y” şəkilçisi eyni mənada işlənən sifətin azaltma dərəcəsini əmələ gətirən “–ımtıl” şəkilçisinə uyğun gəlir.

Ingilis dilində “-y” suffiksi fellərdən sifətlər əmələ gətirdiyi halda, Azərbaycan dilində heç bir qrammatik əlamət qəbul etmədən sadə sifətlər kimi tərcümə edilir. Bunlara əsasən mücərrəd isimlərdən düzəlmiş sifətləri aid etmək olar. Məsələn, lucky- xoşbəxt , healthy- sağlam və s.

Hər bir dilin başqa dillərdən söz almaq imkanları geniş olduğu kimi, suffikslər, prefikslər və s. alınma xüsusiyyətləri də mövcuddur. Elm və texnika nəticəsində yaranmış müxtəlif elm sahələri və bu sahələrə aid

terminlərin, leksik və qrammatik vahidlərin bir dildən digərinə keçməsində nisbi sərbəstlik və universal, unifikasiya olunmuş dil komponentlərinin alınmasının nəzəri cəhətdən mümkünlüyü haqqında fərziyyə irəli sürməyə imkan verir. Bu o demək deyildir ki, dilə gəlmiş istənilən leksik alınma orada qalmaq və ya yaşamaq hüququ qazana bilir. Məsələ burasındadır ki, dilin öz leksik və qrammatik komponentləri də müəyyən qədər bu prosesi keçirir. Həmin komponentlərin arxaikləşməsi, neologizmlərin yaranması, sinonim cərgənin genişlənməsi, sinonim cərgədə dominant elementin öz mövqeyini itirməsi, dubletlərin yaranması və bir-birini sıxışdırması – bu prosesi aydınlaşdıra biləcək dil hissəciklərini təşkil edir. Bu baxımdan leksik və qrammatik alınmanın mənimsənilməsi hadisəsini yalnız alınmanın dildə işlənmə dərəcəsi ilə əlaqələndirmək düzgün deyildir. Məlumdur ki, istənilən alınma dilə keçdiyi anda lazım gələrsə, fonetik uyğunlaşmaya məruz qalır. Sonradan, yəni zaman keçdikcə bu leksik alınmanın təkrar-təkrar fonetik cilalanmasına ehtiyac qalmır.Əslində ilk alınmadan başlayaraq fonetik, qrammatik və leksik mənimsənilmənin mexanizmi yaranır. Dilin inkişafı prosesində bu mənimsəmə formalarının hər biri üçün dilin normalarına uyğun qaydalar nəzərdə tutulur. Dilçilikdə leksik və qrammatik alınmanın mənimsənilməsi ilə yanaşı, leksik və qrammatik mənimsəmə anlayışı da işlənir. Leksik və ya qrammatik alınmanın mənimsənilməsi başqa dildən alınmış sözün və ya şəkilçisinin dildə özünə yer tapması onun lüğət tərkibinə daxil olması kimi izah edilir. Əlbətdə ki, qrammatik alınma dilin lüğət tərkibinə düzəltmə sözlər vasitəsilə daxil olaraq, onun lüğət ehtiyatlarını zənginləşdirir. Leksik mənimsəmənin aydın başa düşülməsi üçün əvvəlcə konkret olaraq onun dildəki təzahür formalarını, işlənmə aspektlərini müəyyənləşdirib, mənimsəmə obyektinə çevrilməsi prosesini aşkara çıxarmaq lazımdır. Alınmaların dilin leksik və qrammatik sistemində morfoloji səviyyədə struktur dəyişiklik yaratması dilin zənginləşməsi və təkmilləşməsinin təkamül xəttinin bir göstəricisidir.

Dil əlaqələri prosesi və alınmanın dövretmə mexanizminin ardıcıl izlənməsi daha bir maraqlı cəhəti açmağa imkan yaradır. Alınmaların semantikasında dəyişikliklərin baş verməsi artıq çoxdan sübut edilmişdir. Alınma elementin semantik təkamülü onun dilin öz məhsulu və ya alınma olmasından bəzi hallarda asılı olmur. Buna baxmayaraq, alınmanın semantik təkamülündə ləngik aşkar seçilir, yəni alınmanın semantikasında dəyişmə, onun söz yaradıcılığında iştirakı dərhal baş vermir. Əlbəttə, leksik alınmanın derivatlarının da obyekt dilə və ya sözün (həm də şəkilçinin) bir dildən digərinə keçməsi halları orada istisna edilməməlidir. Belədə qismən semantik dəyişikliyə uğrayaraq yenidən etimon, yaxud mənbə dilə qayıtma hadisəsi müşahidə olunur. Bu proses əks leksik alınmanın təzahürüdür.

Leksik vahidlərin dil əlaqələri prosesində dövretmə mexanizmini tədqiq edərkən daha bir maraqlı fakt aşkara çıxır ki, obyekt dildəki alınmış element zaman keçdikcə daha məhsuldar dil vahidinə çevrilir, yəni leksik alınma dildə müəyyən inkişaf prosesini keçərək, onun öz elementi səviyyəsinə qalxa bilir. Etimon dildə isə həmin element ya arxaikləşir, ya da ümumiyyətlə istifadədən çıxır. Yalnız ciddi etimoloji təhlilin köməyi ilə onun hansı dilə məxsusluğu aşkara çıxarılır.Göstərilmiş meyarları əsas götürərək başqa dillərdən alınmış elementlərin, o cümlədən sözdüzəldici şəkilçilərin mənimsənilməsi anlayışına münasibət müxtəlifdir. Əgər başqa dili hər hansı qrammatik elementi-suffiksi, prefiksi və s. İngilis dilində funksiya etibarilə müəyyən bir semantik qrupa, sinonim və omonim cərgəsinə daxil olursa, elmi-bədii üslubda geniş işlənirsə, orfoepik, orfoqrafik və semantik cəhətdən formalaşaraq dlin lüğət tərkibində sərbəst və sabit sözlər yaradırsa, belə qrammatik elementləri mənimsənilmiş hesab etmək olar. Bu baxımdan leksik alınmanın mənimsənilməsi hadisəsini yalnız alınmanın dildə işlənmə dərəcəsi ilə əlaqələndirmək düzgün deyildir. Məlumdur ki, leksik alınma dilə keçdiyi anda lazım gələrsə, fonetik uyğunlaşmaya məruz qalır. Sonradan, yəni zaman keçdikcə bu leksik alınmanın təkrar-təkrar fonetik cilalanmasına ehtiyac qalmır. əslində ilk leksik alınmadan başlayaraq fonetik, qrammatik və leksik mənimsəmənin mexanizmi yaranır. Dilin inkişafı prosesində bu mənimsəmə formalarının hər biri üçün dilin normalarına uyğun qaydalar nəzərdə tutulur.

Alınmaların dilin leksik sistemində morfoloji səviyyədə struktur dəyişiklik yaratması dilin zənginləşməsi və təkmilləşməsinin leksik xəttinin bir göstəricisidir.

Ədəbiyyat

1. Y.B.Antrushina. English lexicology. M, 1985. p. 12-32.
2.A.Marchand. The categories and types of present day English Word Formation. Wiesbaden, 1990.
3. A.Bayramova. Leksik alınmaların dilin zənginləşdirilməsində rolu. Bakı-2009. səh. 206.

L.Muradli

Structural changing process by borrowed suffixes in the language

Summary

This paper examines how borrowed derivational morphemes such as -y became productive in the English language. It endeavors to expand our current understanding of morphological productivity as a historical phenomenon - to account for not only aggregate quantitative measures of the

products of morphological processes, but also some of the linguistic mechanisms that made those processes more productive for language users.

Judgments about the productivity of different suffixes cannot be made on counts of frequency alone, since the vast majority of uses were not neologisms or newly coined hybrid forms but rather borrowings from other languages.

Several borrowed affixes were seen as potentially productive units of language, though some were seen as more productive than others in different discourses and contexts.

Л.Мурадлы

Процесс структурного изменения с заимствованнами суфиксами на языке

Резюме

В этой статье рассматривается, как заимствованные производные морфемы, такие как -у, стали продуктивными на английском языке. Он стремится расширить наше нынешнее понимание морфологической продуктивности как исторического явления - объяснить не только совокупные количественные показатели продуктов морфологических процессов, но и некоторые из лингвистических механизмов, которые сделали эти процессы более продуктивными для пользователей языка.

Суждения о производительности разных суффиксов не могут быть сделаны только для подсчета частоты, поскольку подавляющее большинство применений не были неологизмами или недавно выдуманными гибридными формами, а скорее заимствованиями с других языков.

Несколько заимствованных аффиксов рассматривались как потенциально производительные единицы языка, хотя некоторые из них считались более производительными, чем другие, в разных дискурсах и контекстах.

Rəyçi: **Rəhimə Məmmədova**
filologiya elmləri namizədi, dosent

RANƏ BABAYEVA
ASOIU
babayeva.rena.a@gmail.com

THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON CULTURES

Açar sözlər: mədəniyyət, çətin, qayda, ünsiyyət, ölkə, millət, dil, fərqli.
Ключевые слова: культура, трудный, правило, общение, страна, нация, язык, разнообразный.
Key words culture, challenging, rule, communication, country, nation, language, diverse.

What does globalization of culture mean? Nations have always lived with their own customs, rites, traditions, staying in equilibrium, living in time with the Earth, and then all of sudden, the world started becoming smaller. Not literally, of course. But technology made miles seem like inches, and hours seem like seconds. Some people world-wide consider that cultural merging will eliminate cultural variety. Other people think cultures will conflict.

Culture is a shared system of symbols, beliefs, attitudes, values, expectations, and norms for behavior. All members of a culture have similar assumptions about how people should think, behave, and communicate, and they all tend to act on those assumptions in much the same way.

Intercultural communication is the process of sending and receiving messages between people whose cultural background leads them to interpret verbal and nonverbal signs differently.

Communicating across cultures becomes challenging, because cultures of different nations have set of rules and members of these nations accept it for granted. Most of information is absorbed subconsciously and are automatic to the people who live in that culture.

Multinational communication is of great significance nowadays both because of increased globalization and because of domestic workforce is becoming diverse, ethnically and culturally.

International communication is affected by cultural differences. All countries are classified as a high-context or low-context culture countries. In high-context cultures (Mediterranean, Slav, Central European, Latin American, African, Arab, Asian, and American-Indian) people rely less cn nonverbal communication and leave much of the message unspecified, to be understood through context of nonverbal actions and environmental settings to convey meaning. In high-context cultures, the rules of everyday life are rarely explicit.

By contrast, in low-context cultures (most Germanic and English-speaking countries) people rely more on verbal communication and less on circumstances and cues to convey meaning and their messages are explicit and specified.

National culture differences result in culture clash when businesses from different nations interact, when companies from different cultures merge, business styles and customs are widely in different countries and what is normal in one culture can be completely unacceptable in another.

According to UNESCO 3.000 languages are perishing. A healthy language is a language that acquires new speakers and is passed on to future generation. The English language suits it.

English is spoken as a first language by 380 million people, but others speak it as a second language. English is the main language of commerce and of the Internet. When the European community began to increase in size, several guidebooks appeared giving advice on international etiquette. At first many people thought this was a joke, especially the British, who seemed to assume that the wide-spread understanding of their language meant a corresponding understanding of English customs. Very soon they had to change their ideas, as they realized that they had a lot to learn about how to behave with their foreign business partners.

Some believe globalization is a negative while others think it can lead to positive outcomes. These some arguments are part of discussions of cultural globalization. Some believe that cultural merging will eliminate cultural variety. Others believe cultures will clash or lead to destructive conflict. Given the potential of these negative outcomes, an important question is: What does globalization of culture mean? Is it convergence and compression into a single culture such as a Western or a US culture? Or it is expansion in cultural options?

Many take a bleak view of cultural globalization, focusing on rising evidence of cultural violence, and growth of a consumer- and self-oriented society capable of displacing spiritual and community-oriented values world-wide. Terrorism, vigilantism, and extremism are three examples of violent responses to cultural clash.

Culture is a dominant source of potential conflict among the seven or eight major civilization: Western, Confucian, Japanese, Islamic, Hindu, Slavic-Orthodox, Latin American, and possibly African civilizations. The highest level of cultural group can be organized within single nations, for example Japan, or as multiple nations, for example Western civilization. Culture clash between civilizations could arise from unresolvable differences based on important social issues such as equality, individuality, and human rights.

National culture clash could be encourage by increased access to and knowledge of each other combined with a growing need for a sense of common identify, and trends towards economic regionalization that make it appear that cultural similarity is important to economic prosperity. These points of view also suggest that global culture convergent culture that will have winners and losers. Losers could emerge if globalization of culture is only transformation to a culture of consumption.

Other worry that cultural globalization constitutes threats to nation-states. Particular worries are that globalization of culture will reduce variation or that national, regional and affinity cultures such as religion will be subsumed by global culture.

Few are willing to give up their own values, and many fear traditional values will be corrupted. As television, Internet, and other media influences skirt legal and value-based sanctions against them, they simulate growing fear that global media rather than families and nations will shape the values of the next generation. Much of this programming comes from the US, and it is often targeted at the lowest common dominator. This leads to fears that US values of mass consumption will displace world variation in values and behaviors. Thus, the world will become not only homogeneous but Westernized.

The material presented in this article shows that globalization of culture has increased more options. One argument is that cultural borrowing such as with “creolization”, “mestizaje”, or “orientalization” enhances, but does not redefine culture. “Glocalization” or loose connections between what is local and what is global may instead be forged, leading to multiplication of cultural differences.

Further argues that new awareness of the boundaries that define people and the planet serve not to homogenize but instead to help us to understand that cultural differences expose us to greater diversity.

This is the challenge of global culturalization. There are growing pressures for homogeneity within cultures, but increased heterogeneity worldwide. As time and space compression bring us to a realization of one world, the also expose us to the infinitive variety and diversity of the world. These tensions create opportunities and they exact costs for nations.

Most importantly, this article argues that people have options with respect to the cultural norms they adopt. Just as it is now possible for individuals to live within cultures of home, family, religion, subgroup, region or nation, it is also technically possible to operate well within organizational, national, and global cultures.

However, since global culture is emerging rapidly, many may feel that they do not have the knowledge they need, and for others the transition to yet another new culture may be painful.

Reference

1. Collier M.Y. Cultural identity and intercultural communication. Belmont, 1997;
2. Adams P.Heaton & B. Havarth P. Social cultural issues in English for academic purposes, London, 1991;
3. Risager Karen. Language and culture , 2006;
4. Samovar L.A. & Porter R.E. communication between cultures, 2004;
5. Маслова В.А. Лингвокультурология, Москва, 2008;
6. Volk Terese. Education and multiculturalism, Oxford University Press, 2004;
7. Brislin R. & Yoshida T. intercultural communication training, 1994;
8. Barbara P. Introduction to Globalization & Business, SAGE Publ., London, 2005;
9. Excellence in Business Communication, 5th edition, John V. Thill and Courtland L. Bovée. USA;

Р.Бабаева

Влияние глобализации на культуры

Резюме

В статье рассматриваются причины, вызывающие глобализацию культур. Одной из них является растущая глобализация и этническое и культурное разнообразие внутренней рабочей силы. Разница в культурах влияет на международное общение.

Различают высоко-контекстные и низко-контекстные культуры. В высоко-контекстных культурах (Средиземноморская, Славянская, Центрально-европейская, Латино-американская, Африканская, Арабская, Азиатская) люди больше общаются на невербальном уровне и это общение ярко выраженно. А в низко-контекстных культурах (германские и англоговорящие страны) люди в большей степени полагаются на вербальное общение и в меньшей степени учитываются особенности поведения людей при общении.

R.Babayeva

Qloballaşdırmanın mədəniyyətlərə təsiri

Xülasə

Məqalədə mədəniyyətlərin qloballaşdırılmasının əsas səbəbləri müzakirə edilir. Artan qloballaşdırıma və etnik və mədəni daxili iş qüvvəsinin müxtəlifliyi səbəblərdən biridir. Mədəniyyət fərqi beynəlxalq səviyyədə ünsiyyətə təsir edir.

Yüksəkkontekstli və aşağıkontekstli mədəniyyətlər mövcutdur. Yüksəkkontekstli mədəniyyətlərdə – Aralıq dəniz, Slavyan, Mərkəzi Avropa, Latın Amerika, Afrika, Ərəb, Asiya – qeyri-verbal ünsiyyətə daha çox yer verilir və bu ünsiyyət gözə çarpandır. Alman və ingilisdilli ölkələr aşağıkontekstli mədəniyyətlər mənsundurlar. Bu ölkələrin xalqları verbal ünsiyyəti yüksək tutur və ünsiyyət zamanı insanların davranış xüsusiyyətlərina daha az diqqət yetirir.

Rəyçi: **Gülnarə Əhmədova,**
Filologiya elmləri namizədi,dosent

SULTANƏ BALABƏYOVA
ADPU
msssultanaa@mail.ru

KİV-də ƏDƏBİ DİL NORMALARI

Açar sözlər: ədəbi dil, orfoepik norma, vurğu, kateqoriya, qrammatik norma
Key words: literary language, orthoepic norms, accentuation, category, grammatical norms
Ключевые слова: литературный язык, орфоэпические нормы, ударение , категория, грамматические нормы

Ədəbi dil dilin ən mükəmməl formasıdır. A.Qurbanov ədəbi dilə belə izah verir: "Ümumxalq dilinin cilalanmış, müəyyən normalara salınmış qoluna ədəbi dil deyilir. Ədəbi dil ictimai müəssisə və idarələrdə, nəşriyyat və mətbuatda, kino və teatrlarda, radio və televiziyada, maarif və mədəniyyət ocaqlarında və s. istifadə olunan dildir." [1,18]

Hər bir dil özünün ədəbi dil normalarına malikdir. Ədəbi dil hər bir xalqın ictimai-mədəni inkişfında mühüm rol oynayır. Ədəbi dil normaları dilin həm şifahi, həm də yazılı formasında təzahür edir. Ədəbi dilin formalaşması dilin yaranması qədər mürəkkəb və uzun prosesdir. Onun qorunması isə daha vacib dilçilik problemlərindən sayılır.

Azərbaycan dilçiliyində ədəbi dilin həm tarixi, həm həm müsir aspektdə tədqiqinə dair çoxsahəli araşdırılmalar aparılmış, ədəbi dil normalarının keçdiyi inkişaf yoluna aid elmi əsərlər yazılmışdır. Professor Afad Qurbanov qeyd edir ki, "Ədəbi dil normaları dilin bütün sahələrinə aid olur: fonetik normalar; orfoepik normalar; leksik normalar; onomastik normalar; semantik normalar; frazeoloji normalar; derivatoloji normalar; morfoloji normalar; sintaktik normalarü; üslubi normalar." [1.19]

Müasir dilin norması dilçiliyin ən aktual və gündəlik problemlərindən biridir. Ədəbi dilin inkişafında və zənginləşməsində KİV-in böyük rolu var. Ona görə ki, KİV ictimayyətə xidmət göstərir və kütləvilik xarakteri daşıyır. Kütləvi informasiya vasitələrinin dilin taleyindəki rolunu qeyd edən professor B.Xəlilov yazır ki, dilin nüfuzlu olmasında mətbuatın da rolu böyükdür. Əgər mətbuat Azərbaycan ədəbi dilinin norma və tələblərinə cavab verirsə, onda dilimizin gücünü,potensial ifadə imkanlarını tam şəkildə üzə çıxarır. Belə bir səviyyədə olan mətbuatın sözü kəsərli, mövqeyi nüfuzlu, xidməti isə əvəzsizdir. [4.6]

Onu da qeyd etmək lazım ki, ədəbi dil normalarına əsaslanan KİV ədəbi dildə gedən inkişaf proseslərini, dilin müxtəlif sahələri üzrə (fonetik

sistem, lüğət tərkibi, terminologiyası və s.) dəyişiklikləri dinamik şəkildə geniş kütləyə çatdırır. Bu baxımdan həm də, müasir ədəbi dilin problemlərindən biri KİV-də ədəbi dil normalarının gözlənilməməsidir. Qəzet və jurnal səhifələrində, televiziya və radio verlişlərində, internet səhifələrində ədəbi dilin pozulma halları daha çox fonetik normada rast gəlinir. Fonetik normaya dilin orfoepik və orfoqrafik normaları aiddir. Orfoepik normanın əsasını tələffüz qayda-qanunları təşkil edir.

Ə. Dəmirçizadə dilin fonetik normasına yüksək qiymət verərək yazırdı :

"Ədəbi dilin yazılı qolu dilin fonetik sistemini yazıda ümumiləşdirmiş halda sabitləşdirən orfoqrafik normalarla təzahür etdiyi kimi, ədəbi dilin şifahi qolu da dilin fonetik sistemini tələffüzdə ümumiləşdirmiş halda sabitləşdirən tələffüz normaları ilə təzahür edir." [2,171]

Fonetik normanın pozulması daha çox şifahi nitqdə orfoepik normalara əməl olunmaması ilə bağlı olur. Orfoepiya normalarına görə dilimizdə saitlərin qanunauyğunluqları var. Bu qaydalardan biri də odur ki, hər hansı bir sözün əvvəlində incə saitdən əvvəl qalın sait gəlirsə həmin qalın sait uzun tələffüz olunmalıdır. Məs: alim [a:l i m] , ailə [a:y i l ə] və s. Lakin təəssüf ki, bəzi hallarda televiziya və radio verlişlərində orfoepik normada bu qaydanın pozulması hallarına rast gəlirik. Orfoepik normanın pozulması hallarına samit səslərin tələffüzü zamanı da rast gəlinir. Dilimizə xas olmayan iki və daha artıq samitin sözdə yanaşı işlənməsi-eynicinsli qoşasamitli sözlər, müxtəlifcincli qoşasamitli sözlər, söz sonunda və ya əvvəlində samitlərin yanaşı işlənməsi kimi hallarda sözlərdə orfoepik normalar pozulur. Beləki, bəzən bu cür sözlər yazıldığı kimi tələffüz olunur. Bu hadisənin əksinə demək olar ki, daha çox rast gəlinir, yəni, bu cür sözlərdə orfoqrafik normanın pozulması. Adətən belə sözlər tələffüz qaydasına uyğun olaraq yazılır. Məs:üzv-üzüv, hökmdar-hökumdar, üzrlü-üzürlü, hökmsüz-hökümsüz, qrup-qurup və s.

Orfoepik normanın daha çox pozulduğu məqamlardan biri də tələffüz zamanı vurğuya düzgün əməl olunmamsıdır. Bildiyimiz kimi dilimizdə əsl Azərbaycan mənşəli sözlərdə vurğu son hecanın üzərinə düşür. Lakin istisna sözlər var ki, orada vurğu son hecaya deyil,ilk hecaya düşür. Dilimizdə vurğuların tələffüzündə nöqsanlar ən çox bu sözlərdə rast gəlinir:

dü'nən	a'ncaq
bi'ldir	ba`yaq
sa'nki	la'kin
ne'cə	ye'nə
ni'yə	

Bununla yanaşı ayların adlarını bildirən sözlər, bəzi xüsusi isimlərdə də vurğunun yalnış ifadə olunduğunun şahidi oluruq. Belə hallar daha çox rus dilinin təsiri, dialektlərin təsiri və s səbəblərdən baş verir.

Orfoqrafik normaların pozulması halları isə yazılı nitqə aiddir.Belə hallara daha çox qəzet və jurnallarda, internet səhifələrində, televiziyada rast gəlinir. Azərbaycan dilinin orfoqrafik qaydalarına əməl olunmması halları adətən kök və şəkilçilərin yazılışında, alınma sözlərin yazılışında, durğu işarələrinin yazılışında, mürəkkəb sözlərin yazılışında və s. ortaya çıxır. Vergül, qoşa nöqrə, nöqtəli vergül, sual, nida sintaktik vəzifə daşıyır və intonasiyadan asılı olur. Adətən "ki" bağlayıcısından sonra vergül qoyulması, mürəkkəb cümlənin tərəfləri arasında durğu işarələrinin qoyulması, həmcins üzvlər arasında vergülün qoyulması məqamalarında norma pozulur.

Müasir ədəbi dilin ən çox mübahisə doğuran sahəsi məhz leksik normalardır. Firuzə Məmmədli qeyd edir ki, "Ədəbi dilimizin leksik qatında çox sürətli genişlənmə, dəyişmə, zənginləşmə getməkdədir. Dilin leksik qatının zənginləşməsinin isə iki mənbəyi məlumdur:

1. Daxili mənbələr
2. Xarici mənbələr

Azərbaycan ədəbi dilinin müasir dövrü üçün fərqləndirici cəhət xarici mənbələrin öndə olması ilə səciyyələnir. Başqa sözlə müasir Azərbaycan ədəbi dilinin lüğət tərkibi əcnəbi dillərdən söz almaq istiqamətində zənginləşməkdədir." [4.11-12]

Sözügedən bu proses isə dilin imkanlarından kortəbii istifadə zamanı leksik normanın pozulması hallarına gətirib çıxarır. Son zamanlar televiziya və radiolarda yerli-yersiz Türkiyə türkcəsində, rus və ingilis dillərində danışmağa səy göstərilir, Azərbaycan dilində qarşılığı olduğu halda bəzi sözlər əcnəbi dildə olan qarşılığı ilə ifadə olunur və s. belə hallara daha çox reklamlar zamanı rast gəlinir. Bütün bunlar ədəbi dil normalarına laqeyd münasibətin nəticəsidir. Ədəbi dilin leksik norması dilimizdə ixtiyari sözlərin işlənməsi səbəbindən də pozulur. Ancaq leksik normanın pozulması daha çox dialekt və şivələr hesabına baş verir. KİV-də isə dialekt və şivələrdən istifadə daha çox aparıcıların, diktorların nitqində deyil verlişlərə dəvət alan qonaqların, sadə vətəndaşların, eləcə də şou nümayəndələrinin nitqində rast gəlinir. Bununla yanaşı ədəbi dilin leksik normasının başlıca şərtlərindən biri də odur ki, kobud sözlər, vulqarizmlər, söyüş sözlıərin ədəbi dildə işlənməsi yol verilməzdir. Düşünürəm ki, KİV-də bu cür hallara qarşı xüsusi mübarizə aparılmalıdır. Çünki, tamaşaçı, dinləyici, oxucu ona ötürülən informasiyadan müsbət bir şey öyrənməlidir.

Ədəbi dilin normalaşdırılmış sistemində qrammatik norma da xüsusi yerə malikdir. Qrammatik norma dilin quruluşuna, onun nitq prosesindəki fəaliyyətinə aiddir. Bura sintaktik əlaqə formaları, şəkilçilərin ardıcıllığı,

sözlərin cümlədə sıralanması, cümlə üzvlərinin dəqiq yeri, mənsubiyyət, hal, dərəcə, zaman, şəxs və s. kimi qrammatik kateqoriyaların ədəbi dildə gözlənilməsi ilə bağlı qaydalar daxildir. Bu baxımdan qrammatik normalar morfoloji və sintaktik normalar kimi öyrənilir.

KİV-də qrammatik normanın pozulması hallarına misal olaraq aşağıdakı nümunələri göstərmək olar:

1. Dilimizdə miqdar saylarından sonra gələn isimlər tək halda işlədilir: iki alma, beş kitab və s."Beş növ idman yarışları", "dörd xarici ölkə rəsmiləri" kimi ifadələrin işlənməsinə rast gəlinir ki, bu da morfoloji normanın pozulmasıdır.
2. II şəxsin cəmində xəbərlik kateqoriyasının dördvariantlı "–sınız" şəkilçisi " –sız" şəklində tələffüz olunur: tələbəsiniz [tələbəsiz], xoş gəlmişsiniz [–xoş gəlmisiz] və s.
3. Dilimizdə I və II şəxsin cəmində ikinci tərəfin mənsubiyyət şəkilçiləri olmadan mənsubiyyət anlayışını ifadə etmək mümkündür: "bizim məktəb", "sizin ev". Lakin, bəzən "mənim məktəb", "sənin ev", "onun və ya onların bağ" kimi ifadələrin işlənmədinə rast gəlirik.
4. Dilimizin qrammatik qaydalarına uyğun olaraq felin inkarlıq kateqoriyası təsdiq formada olan felə "-ma" "-mə" şəkilçisini artırmaqla düzəlir. Məs: oxuyur –oxumur; sən oxuyursan – sən oxumursan. Amma inkarlığı şəkilçi olmadan da yaratmaq mümkündür. "Nə", "nə də" ədatları işlənəndə felin inkarlıq şəkilçisini işlətməyə ehtiyac qalmır: o nə yazır, nə də oxuyur. Lakin bəzən bu cümləni "o nə yazmır, nə də oxumur" şəklində ifadə olunmasına rast gəlirik ,ki bu da dilimizin qrammatik normasına ziddir. Qəzet səhifələrində, dərslik və dərs vəsaitlərində, ən çox da danışıq dilində bu qayda tez-tez pozulur.

Ədəbi dil normalarının dildə olan əhəmiyyətini nəzərə alaraq kim-liyindən, vəzifəsindən, üzvü olduğu cəmiyyətdən asılı olmayaraq hər kəs ədəbi dil normalarını qorunmasına çalışmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Afad Qurbanov.Müasir Azərbaycan ədəbi dili.I cild,Bakı-2010
2. Dəmirçizadə Ə.M Azərbaycan dilinin üslubiyyəti.Bakı 1962.
3. Hacıyev T.İ. Azərbaycan ədəbi dili tarixi.Bakı,1979
4. Firuzə Məmmədli.Azərbaycan ədəbi dili (1990-2010) .Bakı-2012.
5. İnternet resursları

Султана Балабекова

Нормы литературного языка в средствах массовой информации

Резюме

В этой статье мы рассмотрели сюжетную линию проблемы литературного языка. Отметил важность соблюдения норм литературного языка средств массовой информации в литературной истории аспекте, он подошел к некоторым стандартам. При исследовании норм современного литературного языка, было более широким распространением. Определенно для расследования нарушений норм литературного языка, указанного на образцах. Нарушение литературного языка массовых СМИ указали. Мнения актуальности этой проблемы, исследователи цитируют. Эти правила были нормой в различных областях языка, нормы литературного языка были объяснены на образцах. Замечание о нормах письменной речи. Кроме того, власти примеры нарушения литературного языка разговорного языка.

Balabekova Sultana

The norms of the literaty language of the mass media

Summary

İn this article we examined the subject line of literary language problem. Noted the importance of observing the norms of the literary language of the mass media in literary history aspect, he approached some of the standards. In the investigation of the norms of modern literary language was more widespread. Determined to investigate violations of the norms of the literary language marked on the samples. Violation of the literary language of mass media sources indicated. The opinions of the urgency of the problem, researchers have been quoted. The rules have been the norm in the various fields of language, literary language norms have been explained on the samples. A note on the norms of the written speech. Also, the authorities are examples of violation of the literary language of the spoken langu.

Rəyçi: **Sevinc Sadıqova**
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dosent

СЕВИНДЖ КАРАЕВА
Азербайджанский Государственный Университет
Нефти и Промышленности
sevinc@mail.ru

РУССКАЯ АНТОНИМИЯ И ЕЕ ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ

Açar sözlər: antonimlər, leksik vahidlər, sinonimlər, tədqiqat, leksik semantik kateqoriyalar, əks müqayisə, eyniköklü, müxtəlif köklü
Ключеве слова: антонимы, лексические удиницы, синонимы, исследование, лексико - семантические категории, противоположный, противопоставление, однокоренные, разнокоренные
Key words: antonyms, lexical units, synonyms, investigation, lexic-semantic categories, opposite, opposition, similar, similar root words, different root words.

Антонимы, или слова с противоположными значениями, стали предметом лингвистического анализа сравнительно недавно, и интерес к изучению русской антонимии заметно возрастает. Об этом свидетельствует появление целого ряда специальных лингвистических исследований по антонимии и словарей антонимов.Потребность подобрать слова с противоположными значениями, найти образное противопоставление, „схватить" полярные проявления того или иного качества, признака, свойства часто возникает у людей самых различных специальностей, у всех, кто интересуется языком и тем более связан с ним своей профессией, т. е. у филологов, преподавателей русского языка, переводчиков, писателей, журналистов.Лексические единицы словарного состава языка оказываются тесно связанными не только на основании их ассоциативной связи по сходству или смежности как лексико-семантические варианты многозначного слова *(нос*$_1$ орган обоняния *нос* передняя часть лодки, судна, самолета *нос* клюв птицы *нос* передний конец обуви; *вырезка* действие по глаголу *вырезать* *вырезка* вырезанный кусок текста газеты, журнала *вырезказ* мясо высшего сорта, филе), смыслового содержательного сходства как синонимы *(влечение, тяготение, тяга, склонность, страсть),* взаимной „обратности" при обозначении одного и того же действия или отношения как конверсивы *(Студент сдает экзамен профессору Профессор принимает экзамен у студента; Алексей — брат Марины Марина — сестра Алексея),* родо-видовых отношений как гипонимы *(наука — физика, химия, биология, политэкономия, филология...; сутки — утро, день,*

вечер, ночь), но и на основании их противоположности как антонимы: *высокий — низкий, красивый — безобразный, культурный — некультурный, революционный — контрреволюционный, любовь — ненависть, надежда — отчаяние, входить — выходить, светлеть — темнеть, начинать — кончать, часто — редко, можно — нельзя.*В основе антонимии лежит ассоциация по контрасту, отражающая существенные различия однородных по своему характеру предметов, явлений, действий, качеств и признаков. Антонимия представляет собой одну из важнейших лингвистических универсалий, одно из существенных измерений лексико-семантической системы различных языков.В семантическом поле, т. е. в упорядоченном множестве языковых единиц, объединенных общим (инвариантным) значением, антонимы тесно взаимосвязаны не только друг с другом (ср. *полный — худой),* но и с иными категориями лексических единиц: синонимами (*полный — толстый, пухлый, жирный, худой — костлявый, тощий),* лексическими конверсивами *(Она полнее его ↔Он худее ее),* лексико-семанти- ческими вариантами слова *(полный* толстый—ср. *полный* содержащий в себе что-нибудь до своих пределов, замещенный целиком (*Полный кувшин воды), полный* целиком проникнутый, охваченный чем- -либо *(Глаза, полные жизни), полный* цельный, законченный, исчерпывающий *(Полное собрание сочинений. Полный список присутствующих) , полный* достигший предела, наивысший *(В полном расцвете сил. Полная свобода)-* они могут вступать также в отношения омонимин *(худой* тощий—*худой* плохой — *худой* дырявый, испорченный) и некоторые другие. Семантическое поле является наиболее полным и адекватным отражением лексической системы языка, тех разнообразных связей слов, которые существуют в языковом сознании людей.Разнообразные смысловые отношения антонимов с иными категориями слов, и в первую очередь с синонимами, свидетельствуют о тесной связи словаря антонимов с другими словарями, и прежде всего с синонимическими. Такие словари взаимно дополняют друг друга при раскрытии сложной и полной картины синонимо-антонимического взаимодействия лексических единиц. Поэтому антонимия не случайно находит дополнительное отражение в словарях синонимов, а синонимия — в словарях антонимов. В академическом „Словаре синонимов русского языка" (Л., 1970—1971. Т. 1—2) во многих словарных статьях указываются соответствующие синонимам антонимы или даже целые ряды антонимов: веселый, развеселый, неунывающий, жизнерадостный (антонимы: *грустный, печальный, унылый, невеселый, скучный, кручинный),* включать, вводить, вливать (антоним: *исключать),* включать, подключать, подсоединять (антоним: *выключать),* вместе, совместно, сообща, заодно, вкупе (антоним: *врозь),* высокий,

рослый, высоченный, длинный, долговязый (антонимы: *низкий, низенький, невысокий, низкорослый, малорослый, мелкорослый, короткий, коротенький)*, высокий, тонкий, писклявый, пискливый (антонимы: *низкий, густой, басистый, басовитый)* и т. п. С другой стороны, наоборот, в словарях антонимов приводятся синонимические средства выражения той или иной противоположности: важный — неважный (синонимы: *значительный — незначительный, важный — незначительный, важный — ничтожный, значительный— неважный),* ввоз — вывоз (синоним: *импорт — экспорт*), защититься — нападать (синонимы: *обороняться — нападать, отбиваться — нападать)*, реальность — нереальность (синонимы: *реальность — фантастика, действительность — фантастика, быль — небылица, быль — небыль, быль сказка, бывальщина — небывальщина),* революционный контрреволюционный (синоним: *красный — белый),* соединять — разъединять (синонимы: *объединять — разъединять, объединять — разделять, связывать — разъединять),* спелый — неспелый (синоним: *зрелый - зеленый*) и т п. (примеры заимствованы из настоящего словаря).Не случайно также, что многие словари английского, французского, немецкого и других языков так и называются: *словарь синонимов и антонимов.* Наиболее полное описание синонимии и антонимии в их отношении к другим лексико-семантическим категориям способен дать идеографический словарь — тезаурус, в котором „слова-понятия" (лек- сико.-семантические варианты слова) располагаются не по алфавиту, а по. семантическим полям, „смыслам". Вместе с другими близкими по значению единицами синонимы и антонимы группируются вокруг таких „смыслов" как языковые средства их выраженияСказанное, конечно, не означает, что словарь антонимов не имеет самостоятельной ценности. Он отражает и описывает одну из существеннейших характеристик словарного состава языка — систематизацию слов с точки зрения их взаимной противоположности, способствует углубленному и всестороннему осознанию смыслового контраста языковых единиц, знакомит с богатым арсеналом образно-стилистических функций антонимов.

Можно без всякого преувеличения сказать, что противоположность как понятие („наивное" или строго научное) является одним из характерных проявлений природной склонности человеческого ума и лежит в основе различных представлений в обыденной жизни, научном познании, философских построениях, этике, эстетике, религии.Важно подчеркнуть, что ощущение и восприятие противоположности может в известной степени зависеть от возраста, профессии людей, географических, климатических, социальных и других условий их жизни и быть иногда достаточно субъективным. Интересные факты

различного восприятия противоположности приводит в своей статье И. Грицкат. Так, у детей в возрасте трех-четырех лет своеобразную противоположность образуют слова *дядя* и *тетя, рука* и *нога,* у более взрослых „неопровержимыми" противоположностями являются *подвал* и *чердак, солнце* и *дождь.* Для человека, привыкшего к смешанному географическому рельефу, наиболее естественно противопоставление *гора — равнина,* но для горца, который никогда не видел равнины, противоположными оказываются *гора* и *котловина* (или *долина*). У земледельцев противоположными, по-видимому, будут слова *пашня* и *луг, сев* и *жатва,* у астрономов — *солнце* и *планеты.* Не без основания можно предположить, что по отношению к словам *целый, весь* стеклорез будет считать противоположным слово *разбитый,* портной — *распоротый* или *разорванный,* другие мастера — *сломанный, раздробленный, разбитый,* а художник, фотограф и архитектор — *фрагментарный.* Экспериментальное исследование антонимии наряду с большим совпадением в восприятии противоположности слов испытуемыми обнаруживает вместе с тем и индивидуальные особенности ее осознания.Разумеется, антонимия как явление языка должна быть „очищена" от частных, местных, узко специальных и случайных „напластований". Она должна быть определена как наиболее существенное и характерное для всех носителей языка максимальное противопоставление слов, закрепленное в нормах литературного словоупотребления.Такое описание противоположности единиц лексико-семаитической системы языка и является основной задачей словаря антонимов.Главным при определении антонимии является понятие противоположности, раскрытие ее философского, логического и лингвистического содержания.

Литература

1. Новиков Л. А. Антонимия в русском языке (Семантический анализ противоположности в лексике). М., 1973
2. Лексические антонимы.—В кн.: Лексическая семантика. Синонимические средства языка. М., 1974
3. Иванова В. А. Антонимия в системе языка. Кишинев, 1982.
4. Введенская Л. А. Словарь антонимов русского языка. Ростов-на- -Дону, 1971
5. То же. 2-е изд. Ростов-на-Дону, 1982
6. Колесников Н. П. Словарь антонимов русского языка, Тбилиси, 1972
7. Львов М. Р. Словарь антонимов русского языка. М., 1978

8. Львов М. Р. Школьный словарь антонимов русского языка. М., 1980.
9. Грицкат И. О антонимии — В кн. Зборник за филологии и лингвистику. Нови Сад, 1961 — 1962, № 4—5. Сербохорватские языковые иллюстрации заменены здесь русскими эквивалентами.

S.Qarayeva

Rus antonimiyası və onun leksikoqrafik təsviri

Xülasə

Məqalədə rus dilinin antonimiyası, linqvistik təhlil fənni kimi izah edilir. Bunu xüsusi liqvistik tədqiqatların yaranması sübut edir. Antonimiya vacib linqvistik universaliyalardan biridir. Antonim və sinonimlərin müxtəlif məna münasibətləri, antonim və sinonim lüğətlərin sıx əlaqədə olduğunu sübut edir. Çox ingilis, fransız, alman və digər dillərin lüğətləri belə də adlanır: sinonimlər və antonimlər lüğəti. Sinonimlər və antonimlər dil vasitəsinin ifadəsi kimi qruplaşırlar. Belə lüğətlər qarşılıqlı olaraq bir birini əlavə edirlər. Müəllif qeyd edir ki, antonimiya əksini sinonim lüğətlərində tapır, sinonimiya isə - antonim lüğətlərində. Bu o demək deyil ki, antonim lüğəti sərbəst dəyərə malik deyil.

S.Qarayeva

Russian antonims and their leksographical discription

Summary

This article covers antonyms in Russian language as a subject of linguistic analysis. This is proved by linguistic investigations.

Antonyms are one of main language universals.

Various semantic relations between antonyms and synonyms evidence close relations between dictonaries of antonyms and synonyms. A lot of English, French, German and other language dictionaries are called dictionaries of antonyms and synonyms.Synonyms and antonyms are gronped in language means of expression. Such kinds of dictionaries mutually complement each ofher. So antonyms find additional reflexion in dictionaries of synonyms, and vice versa, synonyms- in dictionaries of antonyms. İt doesn/t mean, that dictionaries of antonyms don/ t have individual value.

Rəyçi: Bəyim-xanum Əliyeva
filologiya elmləri namizədi, dosent

АЙГЮН КУЛИЕВА
АВВУ им.Г.АЛИЕВА
Айгюн.@/mail.ru.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ РУССКОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТОВ ВОЕННОГО ПРОФИЛЯ В НАЦИОНАЛЬНОЙ АУДИТОРИИ

Açar sözlər: yazılı nitqin tədrisi, tədrisin məqsədi və üsulları, yazılı nitqin səriştəsi, ünsiyyət tələbləri, konspektləşdirmə, mətnin sıxılması, transformasiya.
Ключевые слова: обучение письменной речи, цели и средства обучения, письменная речевая компетенция, коммуникативные потребности, конспектирование, компрессия текста, трансформация.
Key words: teaching written speech, purposes and means of teaching, written speech competence, communication demand, conspectus, text compression, transformation.

Главная задача, решаемая иностранными студентами-нефилологами, это овладение русским языком для достижения как личностных, так и профессиональных целей, адаптация азербайджанской среде: социально-политической, социально-культурной, природно-климатической, и их социализация личности в обществе.Обучение русскому языку как иностранному имеет свои особенности, отличающие его от овладения родным языком, который усваивается в раннем возрасте неосознанно и стихийно. Усвоение иностранного языка не дает человеку непосредственных знаний о реальной действительности. В результате происходит смещение акцента в сторону обучения устной речи, устной форме общения, хотя письменная речь предоставляет широчайшие возможности для формирования механизма порождения и восприятия иноязычной речи. 1. навыки техники письма (графический, орфографический, написание строк слева направо, навык расположения материала на странице и др., которые в какой-то мере формируются и в начале обучения русскому языку в социально-бытовой и учебной сферах);2. умение конструировать и записывать предложения;3. умение использовать при записи специальные знаки и символы, а также сокращения слов;4. умение письменно фиксировать аудитивный материал, произведя определённые трансформации;5. умение записывать главную информацию из учебного материала;6. умение составлять и записывать план изучаемого материала;

7. умение записывать прослушанный материал или собственные высказывания в виде графической и схемы и др.Однако следует отметить, что письменная речевая компетенция представляет собой совокупность нескольких частных компетенций:лингвистическая компетенция - владение лексическими средствами и грамматическими правилами их организации;предметная компетенция - знание фрагментов окружающего мира, концептуальная картина мира пишущего;социолингвистическая компетенция - способность порождать тексты адекватно ситуациям письменного общения, определяющим тематику, формы и типы текстов, продуцируемых в этих ситуациях;социокультурная компетенция - знание национально-культурных особенностей построения письменных текстов, а также умения и навыки использования языковых средств, обслуживающих эти тексты;дискурсивная компетенция - способность строить и интерпретировать тексты, достижения целостности отдельных высказываний в значимых коммуникативных моделях;стратегическая компетенция - заполнение пробелов языкового кода;профессиональная компетенция - владение жанрами письменных произведений, профессионально необходимых выпускнику технического вуза.Как было отмечено выше, обучение письменной речи как виду речевой деятельности включает в себя обучение письму и обучение собственно письменной речи. Рассмотрим каждый из компонентов в отдельности. С первых занятий по РКИ начинается обучение письму, овладение техникой письма. В период вводно-фонетического курса происходит знакомство с алфавитом, и иностранные студенты овладевают графикой, орфографией и записью. Знакомясь со звуками русского языка, студенты учатся правильно писать прописные и строчные буквы, обозначающие эти звуки, и соотносить их с печатным образом данных букв. По окончании вводно-фонетического курса студенты должны не только прекрасно знать русский алфавит, название букв, но и усвоить особенности обозначения русских звуков в зависимости от их окружения. Далее они знакомятся с главным принципом русской орфографии - морфологическим, при котором каждая морфема на письме сохраняет единое написание, хотя произносится по-разному. Правила орфографии даются учащимся по мере знакомства с соответствующими словами или грамматическими формами по мере надобности, т.е. орфография обычно не выделяется в самостоятельную область. На довузовском этапе такая учебная деятельность, как запись выступает и как средство обучения, и как цель обучения. Студенты должны уметь списывать с доски записи, сделанные преподавателем, дословно записывать учебный материал под диктовку, записывать только главную информацию из воспринимаемого на слух материала,

записывать собственные высказывания при ответах на вопросы и выполнения различного рода заданий. Важным моментом обучения письменной речи является обучение собственно письменной речи. Умения письменной речи являются наиболее сложными среди других речевых умений, так как отсутствует непосредственная связь между говорящим и слушающим, поскольку письменная речь более тщательно организована. Наиболее распространенными упражнениями при обучении письменной речи являются диктанты, изложения и сочинения. Диктанты могут быть как традиционными, так и свободными и творческими. При свободном диктанте студентами записывается содержание прослушанного абзаца близко к тексту. Во время творческого диктанта, записав под диктовку начало текста, студенты дописывают его по своему усмотрению. Тексты диктантов составляются на основе изученного лексико-грамматического материала. Сочинения на начальном этапе строятся на материале пройденной темы и невелики по объему. Написанию сочинения предшествует подготовительная работа по выбору языкового материала, устное проговаривание текста сочинения. Необходимо учить студентов писать письма частного бытового характера. В содержание письма следует включать элементы повествования, описания и рассуждения. Студенты должны уметь написать письмо частного характера, составить план, конспект.Именно письмо создает благоприятные условия для обучения действию перекодирования содержания высказывания с родного на иностранный язык. Действие перекодирования включает следующие основные операции: изменение порядка слов и предложений, выбор нужных грамматических форм членов предложения и соответствующих лексем и синтаксем. И этому действию перекодирования содержания нужно специально обучать и постоянно контролировать процесс формирования этого действия.Следующим важным моментом является обучение трансформации. Некоторые ученые делят трансформации на две основные группы: 1) отсекание частей текста, объединение в семантические комплексы, синонимическая замена, реконструкция порядка следования смысловых звеньев; 2) различные привнесения (выводы, умозаключения).Иностранный студент должен уметь трансформировать текст, чтобы законспектировать его.Другим важным моментом является обучение компрессии текста. Письмо помогает эффективно формировать действие сокращения развернутого высказывания. При этом имеет место сокращение текста за счет того, что менее значимая информация отделяется от существенной, чтобы сосредоточиться только на последней, происходит укрупнение элементов теста в более крупные семантические образования и часто осуществляется

реконструкция логической структуры текста. Текст претерпевает трансформацию, которая свидетельствует о его некотором переосмыслении. Обучение компрессии текста рассматривается как эффективный прием, потому что анализ и отбор фактов и идей исходного текста в процессе его сжатия является активным мыслительным процессом, в ходе которого происходит глубокое проникновение в смысл. Результат компрессии исходного текста наглядно свидетельствует о его понимании или непонимании. Обучение компрессии текста - прием, помогающий овладению письмом на иностранном языке. Компрессия текста представляет для студентов определенные трудности.Развитие письменной речи является существенным условием формирования механизма владения иностранным языком, а обучение письму и письменной речи иностранных студентов-нефилологов на довузовском этапе - длительный и трудоемкий процесс, необходимый для успешной подготовки будущих иностранных специалистов, и проводить эту работу преподаватель должен в течении всего периода обучения, и каждый этап обучения имеет свою содержательную специфику.

Литература

1. Гальскова Н.Д., Гиз Н.И. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика: Учеб. пособие для студ. лингв. ун-тов и фак. ин. яз. высш. пед. учеб. заведений. М., 2004.
2. Гужова Н.В. Методика обучения иностранных граждан продуктивной письменной речи на начальном этапе обучения. На материале сочинения с элементами рассуждения. Дисс. на соиск. ученой степени к.п.н. - Нижний Новгород, 2002.3. Ейгер Г.В., Гохлернер М.М. О роли овладения приемами компрессии речи при обучении неродному языку // Психология грамматики // Под ред. А.А. Леонтьева, Т.В. Рябовой. М., 1968.

А.Кулиева

Milli auditoriyada hərbi ixtisasli tələbələrə rus dilindən yazili nitqin öyrədilməsinin bəzi xüsusiyyətləri

Xülasə

Təqdim olunan məqalədə ali məktəbəqədər hazırlıq mərhələsində təhsil alan qeyri-filoloji əcnəbi tələbələrin tədrisində yazılı nitqin növləri, məqsəd və üsulları, yazılı ünsiyyət səriştələri təhlil edilir.Yazılı nitqə aid olan ünsiyyət səriştəsinin formalaşması, eləcə də yazılı nitqin hər bir növünə aid olan tapşırıqlar nümunə kimi verilir. Burada həmçnin konspektin təetib edilməsində istifadə olunan transformasiya, mətnin sıxılması və s. üsullar

təqdim edilir.Əcnəbi tələbələrə xarici dilin tədrisi zamanıyazılı nitqin inkişafı mühüm rol oynayır.Hərbi xarakterli rus dili dərslərində yazılı nitqin öyrədilməsi prosesində tələbələr aşağıdakı amillərə xüsusi diqqət etməlidirlər:-rus dilində öyrəndikləri predmetə aid əşya və silahların növlərini yazılı şəkildə düzgün yazmalı və səhvsiz tələffüz etməyi bacarmalıdır;Rus dilində ifadə olunan hərbi xarakterli söz və terminləri yazılı nitqdə düzgün və korrekt şəkildə yazmağı öyrənməlidir.

A.Coulieva

Some pecularitis of learning of writeen speech of the russian linguage students on military profile at the national auditorium

Summary

The types of written speech, its purposes and means. Written communication skills in the teaching of foreign students-non philologists is investigated in the article.

The formation of communication competence concerning to written speech, as well as exercises dealing with every kind of written speech were given as a sample. Some methods in the compiling of conspectus, such as transformation, text compressing etc. were also introduced.

The improvement of written speech plays an important role in the in foreign language teaching to foreign students. In the article in is said about the word activity process in the Russian language.Here the information about the context of the derivatoiogy is given,its main direction are explained in details.

It is mentioned that the words activity in the Russian language appear according in the lexical,sematically ,morphological,syntactical metods and borrowings.

Rəyçi:: Elmira Ağahüseynova
filologiya elmləri namizədi, dosent

SAFURA BAKİXANOVA
ADİU
safura.@.mail.ru.

İNGİLİS DİLİNDƏ MORFOLOJİ YOLLA İSİMLƏRİN YARANMA VASİTƏLƏRİ VƏ ONLARIN AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ İFADƏ ÜSULLARI

Açar sözlər: leksik, morfoloji, təsnifat, suffiks, məhsuldar, qeyri – məhsuldar, yaranma, üsul, isim
Key words: lexical, morphological, classification, suffix, productive, unproductive, formation, method, noun
Ключевые слова: лексические, морфологические, классификасия, суффикс, производимелвьный, не производимелвьный

Dilçilik ədəbiyyatı göstərir ki, dillərdə mövcud olan isim məsələsi hələ qədim zamanlardan, hətta eramızdan əvvəlki dövrlərdə dilçilərin diqqətini özünə cəlb edən dilçilik problemlərindən olmuşdur. Dilçilik elminin banilərindən biri hesab edilən böyük hind elçisi Panini hələ eramızdan əvvəl 5 – ci əsrdə özününü səkkiz fəsildən ibarət " Astatdhayi" adlı traktatında isimlərdən bəhz etmiş və onları təsvir etməyə çalışmışdır. Internet vasitəsilə Panini haqqında əldə etdiyimiz məlumatda bu barədə belə deyilir: " İsimlərin müəyyən quruluş əsasında fəaliyyət göstərməsi Panini tərəfindən müasir nəzəriyyəyə uyğun olaraq izah olunur".

Sonralar bu məsələ ilə ingilis dilçiliyində ingilis dilinin elmi qrammatikasının banisi hesab edilən H. Suit, ingilis dilinin məşhur tədqiqatçılarından O.Jespersen, O.Putsma, və başqaları, rus dilçilərindən A.İ.Smirnitski, O.S.Axmenova, S.S.Xidekel və başqaları, Azərbaycan dilçiliyində isə M.Şirəliyev, M.Hüseynzade, S.Cəfərov, M.Adilov və başqaları məşğul olmuşlar.Sözdüzəldici və sözdəyişdirici şəkilçilərin nitq hissələrinə görə təsnifinin özünəməxsus spesifik xüsusiyyətləri var. Müasir ingilis və Azərbaycan dillərində işlənən bütün sözdüzəldici şəkilçilərin xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, onları nitq hissələrinə görə belə qruplaşdırmaq olar. İsim düzəldən şəkilçilər, fel düzəldən şəkilçilə, sifət düzəldən şəkilçilər, zərf düzəldən şəkilçilər. Burada bizim məqsədimiz adlardan ad düzəldən şəkilçiləri, yəni morfoloji yolla yaranan isimləri təsnif etməkdir. Ona görə də bu şəkilçilər – suffikslər haqqında danışmağı lazım bilmişik. Istər ingilis dilində, istərsə də Azərbaycan dilində suffikslər məhsuldar və qeyri – məhsuldar olmaqla iki yerə bölünürlər. Məhsuldar suffikslər o şəkilçilərdir ki, onlar bir – birinin ardınca saysız – hesabsız yeni sözlər yaradır. Məsələn, bəzi şəkilçilər müxtəlif isimlərə

artırılaraq az miqdarda sözlər əmələ gətirir ki, bunlarada məhsuldar və qeyri – məhsuldar şəkilçilər deyilir.

Morfoloji üsulla isimlərin yaradılması müasir İngilis və Azərbaycan dillərində söz yaradıcıllığı prinsiplərinə əsaslanır və bütövlükdə dilin leksik qatını zənginləşdirir. Morfoloji yolla, yeni çeşidli sözdüzəldici suffikslərin – şəkilçilərin söz kökünə əlavəsi ilə yaranan belə sözlər – isimlər müxtəlif anlayışlarla bağlı əşya, hadisə və proses bildirir. Dediyimiz kimi, düzəltmə quruluşlu isimlərdən heçdə hamısı fəal iştirak etmir.

-**Eer suffuksi.** Bu morfem də - er morfemi kimi məhsuldar deyil. – eer morfemi ilə düzələn isimlərə aşağıdakıları misal göstərmək olar: mountaineer "alpinist**",** ballader "ballada oxuyan", auctioneer "auksionu idarə edən ", musketeer"muşketor", Fransa kralının qvardiya süvarisində xidmət etmiş zadəgan, puppeteer "kukla teatırının aktyoru", pamphleteer"pampfletçi", marketer"satıcı", buccaneer "pirat", racketeer"raket texnikası ilə məşğul olan mütəxxislər" və s.

ilə seşilən morfemlər sırasındadırlar. Məsələn musician"musiqiçi", historian "tarixçi", phonetician"fonetist", technician"texnik", və s.

-ist suffuksi. Bu morfem Azərbaycan dilində fəal olduğu kimi, ingilis dilində də fəaldır. Communist – kommunist, typist – naşir, receptionist – resepsionist, drammatist – drammaturq, chemist – kimyaçı, tourist – turist, dentist – diş həkimi və s.

-ster suffiksi. Bu suffiks ilə yaranan isimlər aşağıdakılardır: məsələn, punster "kalamburçu", songster "xanəndə" və s.

-ier suffiksi. Ingilis dilində çoxda məhsuldar olmayan isimlər yaradır. Məsələn, financier "iqtisadçı", warrior "döyüşçü" və s.

-ate suffiksi ilə yaranan isimlər az olsada , ingilis dilində mövcuddur. Məslən advocate "vəkil"

-ary suffuksi ilə yaranan isimlər. Məsələn, missionary "missioner",secretary "katibə", registrator "qeydçi" və s.

-ness suffiksi ilə yaranan isimlər. Məsələn, brightness "parlaqlıq", kindness"mərhəmətli" və s.

-ee səkilçisi: weapeneer"silah üzrə mütəxəssis", engineer"mühəndis", pistoler"silah düzəldən", carbineer"karabin", mountaineer"alpinist", racketeer"raket üzrə mütəxəssis" və s.

-ant şəkilçisi: accountant"mühasib", fabricant"inçaatcı", servant"qulluqçu", assistant "köməkçi", attendent "xidmətçi", celebrant "keşiş", merchant "tacir", sergerant "serjant" və s

-ees şəkilçisi: poetress "şairə ", instructress "təlimçi", actress "aktrisa", directoress "müdirə ", songstress "müğənni" və s.

-ian şəkilçisi: musician "musiqiçi", acedemian "akademik", diagnostician "diaqnoz qoyan həkim", physician " həkim " və s

-ic şəkilçisi: critic "tənqidçi".

Bir sıra arxik suffikslər də var ki, artıq onlar şəkilçi funksiyasını itirib adi isim kimi işlənirlər. Bu şəkilçilərdən – berry (strawberry), -hood (childhood), - t (fight), -le (bundle), -ock (hillock) və s

Daxili imkanların və alınmaların köməyi ilə zənginləşən və Azərbaycan dillərinin (müxtəlif sistemli olmalarına baxmayaraq) lüğət tərkibi, hər şeydən əvvəl cəmiyyətin bütün obyektiv inkişaf qanun və normalarını özündə əks etdirir. Belə isimlər bir sıra spesifik xüsusiyyətlərinə görə bəzi isimlərdən fərqlənir. Bu fərqləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar. 1) Ümumi isimlər, adətən konkret və mücərrad olur. göstərilə isim düzəldən suffikslərlə yaranan sözlər isə şəxslə bağlı olduğu üçün ancaq konkret olur. Məsələn, doctor (həkim), poet (şair).

2) Bütün ümumi və xüsusi isimlər kim?, nə ? suallarından birinə cavab verir, göstərilən şəkilçilərinin bir qismi isə şəxs bildirdiyinə görə və şəxslərlə bağlı olduğu üçün ayrılıqda ancaq kim? Sualına cavab verir. Məslən, painter (rəssam), carpenter (çilingər), engineer (mühəndis), postman (poçtalyon) və s.

Məlimdur ki, isimlər canlı və cansız olur. Yuxarıda göstərdiyimiz ixtisas adları ilə bağlı suffukslər isə şəxslə əlaqadar olduğu üçün , ancaq canlı isimlərə məxsusdur. Maraqlıdır ki, -er, -or, -ist və s. şəkilçilərlə morfoloji yolla yaranan ixtisas adlarının xeyli hissəsi ilə həmin şəkilçilərlə birlikdə ya birbaşa, ya da dolayı yolla Azərbaycan dilinə keçmiş və uzun müddət işlənmişdir. Elə bu gün də ya həmin mənada işlənir, ya da analşıqlıdır, bizim sözlərlə müvazi işlənir. Məsələn, driller – direlçi, boxer – boksçu, watcher – gözətçi, lector – lektor, economist – ekonomist, journalist – müxbir, footballer – futbolçu, ex-prezident – eksprezident və s.

-bu şəkilçilər Azərbaycan dilinə məxsus isimlərə artırılaraq ümumi isimlər düzəldir və bu isimlər, əsasən sənətkarın istifadə etdiyi alət və onun fəaliyyət obyekti ilə əlaqədar olur: dəmirçi, balçı, balıqçı,bələdçi, buzovçu, musiqiçi , kümörçü, kabaçı, dilçi, məşqçi, üzümçü və s.

--sözdüzəldici şəkilçilər vasitısilə məna və formada fellər düzəldən feli isimlərə aaartırılacaq bir çoc yeni sözlər yaradır. Belə isimlər əsasən, hərəkət və fəaliyyət adı ilə bağlı olur. Məsələn, açarçı, basmaçı, bəzəkçi, neftçi, qazmaçı, buruqçu, qaynaqçı və s.

-ıcı, ici, ucu, ücü şəkilçiləri: Bu şəkilçilər fellərdən isim düzəltməklə həm məhsuldar, həm də qeyri – məhsuldar şəkilçidir. Bu şəkilçilər sadə, düzəltmə və mürəkkəb fellərlə birləşərək şəxsin hər hansı bir sahədə ixtisas və məşğuliyyətini ifadə edən isimlər düzəldir. Belə ixtisas adları əlamət, keyfiyyət və vəziyyət məfhumları da ifadə edir: qurucu, boyayıcı, kəsici, satıcı və s.

-lıq, lik, luq, lük şəkilçiləri: Bu şəkilçilər Azərbaycan dilində ən məhsuldar şəkilçilərdəndir. Onlar müxtəlif mənalı sözlər yaradır. Bu şəkilçilər sadə və düzəltmə isimlərə qoşularaq geniş mənada müəyyyən fəaliyyət sahəsini, prosesi ifadə edən isim düzəldir. Məsələn, pambıqçılıq, tütünçülük, üzümçülük, taxılçılıq, toxuculuq və s.

-cı şəkilçisi fars dilində alınmış sözlərədə artırılır və yenidən –lıq şəkilçisi artırılaraq sənət sahəsini ifadə edir: kitabxanaçılıq, pinəçilik və s. Bu şəkilçi Qərbi Avropa dillərinə məxsus sözlərədə artırılır: betonçuluq, qamonçuluq və s.

-dar şəkilçisi: bu şəkilçidən sonra – lıq şəkilçisi olan sözlərə artırılır: hesabdarlıq, maldarlıq və s.

-şünas şəkilçisi: hüquqşünas, mətnşünas, kinoşunas, sənətşünas, ədəbiyyatşünas və s.

-gər şəkilçisi: kimyagər, dülgər, misgər, zərgər, çilingər və s.

-kar şəkilçisi: peşəkar, səbəbkar, boyakar və s.

-**saz şəkilçisi:** aynasaz, rəngsaz, saatsaz, sandıqsaz və s.

-ist şəkilçis: bu şəkilçi latın dilindən keçmiş şəkilçidir. Məsələn, vokalist, maşinist, proqramist, jurnalist, radiometrist və s.

İngilis dilində fel əsaslarına qoşulan "man " və "woman" elementli düzəltmə isimlərə dəşox təsadüf olunur ki, onları da bəzi dilçilər mürəkkəb söz kimi qəbul edirlər. Lakin aparılan tədqiqatlar bunun əksini qəbul edərək, bu elementlərin vurğusuz olan fellərə və isimlərə qoşularaq ismin sözdüzəldici şəkilçilərindən biri, kimi qəbul edib, onları yarımşəkilçilər qrupuna daxil edilir və -er/-or suffiksinə uyğun olduğunu göstərirlər. Bunun əsas səbəblərindən biri də məhsuldar şəkilçilərindən biri olan və "man " elementinə sinonim olan –er şəkilçisinin feillərlə daha çox işlənmək qabiliyyətinə malik olmasıdır. Bəzən –er və -man elementləri ilə düzələn ixtisas adları eyni əsasdan düzəlsələr də, onların mənaları müxtəlif olur. Məsələn, shipman(dənizçi), shipper(yükgöndərən), shopman(satıcı), shopper(alıcı), trainmen(konduktor), trainer (məşqçi) və s. "man və "woman" elementləri ixtisas adlarının yazılışı müxtəlif cür olur. Onlardan çoxu bitişik, bəziləri tire ilə, bəziləri isə -s infiksi ilə yazılır. Məsələn, fonetik cəhətdən tam formalaşıb, bir vurğu ilə deyilib, bitişik yazılanlar: drayman(arabaçı), fuglemen (natiq), expressman(nəqliyyat agentliyi), signalman(siqnalaçı), highwayman (soyğunçu) və s.

Ədəbiyyat

1. Bayramov İ.A Müasir Azərbaycan dilində isim Bakı, 1957
2.Azərbaycan – ingilscə lüğət O.İ.Musayevin redaktəsi ilə Bakı,1998
3. Arnold İ.V. The English Word, M 1986

4.Marchand H.The categories and Types pf Present – day English Word Formation, Munchen,1969

С.Бакиханова

Формирование существительных морфологическим путем в английском языке и их выражение в Азербайджанском языке

Резюме

Как в английском, так и Азеербайджанском языке чтобы быть производителвным и не производителвным суффикс делятся на две частн. Производителвные суффиксы являытся те суффиксы, которые образуют новые слова. Например, некоторые суффиксы добавляются в конче существительных и образуют мало слов и их называют не производителвными суффуксами. Формирование существительных по морфологическим методом основано на слоовобразователвных принципов в английском и в азербайджанском языка. Такого рода слова, образованные морфологическим методом означают вещи, действия и процессы, связанные с различными концепциями.В статье также рассматривается некоторые виды морфологизмов в современном Английском языке и их выражение в Азербайджанском языке.

S.Bakixanova

Formation of English nouns in morphological way and in the their Azerbaijani expression methods

Summary

Both in the English and Azerbaijan language being productive and unproductive suffixes sre divided into two parts. Productive suffixes are those suffixes that a numerous new words are formed one after another by these suffixes. For example, some suffixes are added to the end of nouns and form few words and they are called unproductive suffixes. Formation of nouns by morphological method is based on world – building principles in the English and Azerbaijan languages and wholly enriches the lexical level of the language. Such kind of words formed by morphological method mean things, actions and process related to different concepts.Word building is considered as an independent are a in linguistics but it cannot be imagined apart from other aspects of linguistics,morphology and syntax.

Rəyçi: Adilə Zeynalova
filologfiya üzrə fəlsəfə doktoru,dosent.

FİRƏNGİZ EYVAZOVA
ADNSU
gulya.ayaz10gmail.com

DIALECTICS OF NATIONAL COLORING IN THE TRANSLATION

Açar sözlər: tərcümə, tərcüməçi, dialekt, milli, dil, xüsusiyyət, ədəbiyyat, inkişaf, çalarlar , ümumi, təsir, mədəniy
Ключевые слова: перевод, переводчик, диалект, народный, язык, особенность, литература, развитие, окрас, общий, влияние, культура
Key words: translation, translator, dialect, national, language, peculiarity, literature, development, coloring, common, influence, culture

Translation is a mean of an exchange of information between users of different languages by producing in the target language a text of communicative value with the source text. This target text is not fully identical with the source text due to the limitations imposed by the formal and semantic differences between the source language and target text. National coloring of the work is one of examples of these differences. Now it is one of important themes to be studied. Every work is written in the conditions of the country where the author lives. Therefore the country with its language, mode of life, political, historical, economical atmosphere and many other factors influence on the work and it acquires the national coloring of the country and the preservation of national coloring is one of the most difficult tasks for translator. National coloring is the property of the country or its part. Every nation is proud of its history; traditions and it would consider an offence if the translator does not manage to convey the national coloring or if he conveys it wrong. That is why the translator must be very attentive and careful with any kind of literary work. Any literary work is based on the national ground, national problems, feature sand the features common to all mankind. Passing from one nation to another literature enriches and extends knowledge of peoples about each other. It is one of the most difficult cases to convey national coloring. Owing to the translation very important literary works were able to appear in many other countries and became available for people speaking other languages. The translation helps mutual knowing and peoples' enrichment. National coloring must be reflected adequately in the translation. Dialectics of national coloring reveals itself specifically in different fields of spiritual culture of people and thus in various types of translation. The national psychological categories in the scientific and technique literature are less expressed. The contents of such translations are valuable for all peoples in

spite of their national specific. Thus, for example, concerning natural sciences Darwin's theory or classic physics of Newton have the same meaning for all the countries and nations. The original texts of natural-scientific works and their translations do not differ much from this point of view. Social-political literature is closely connected with the ideological society of the country with its history and its historical specifics and it can never be separated from country peculiarities and demands, political conditions, the events of its time. All of them put impress both on the contents and style of any author. In general the translation of social-political literature is more similar with scientific literature. Both literature and written culture of the nation reflects beginning and historical development of the nation that is especially interesting for us from the translation point of view development of this nation. It also has common to all mankind, international character to which historical conditions give their own national coloring, their self-expression. That is why we speak about national specific character that was formed in the certain historical, social, geographic and other conditions of this country. This specific character has enough concrete expression where one or another sign is predominant and that is seen in one or another nation form. There is national originality reflected in the literature and other fields of social science and it has the more significance the more it is rich in content, progressiveness, brightness: other nations are enriched meeting with it discovering something new, interesting, useful and important for them in this specific character. The difficulties while translating are connected most of all with conveyance of national character of one or another work: the brighter it reflects national life the more illuminate characteristic situations the more difficult for the translator to find adequate functional figurative means. Therefore, the translator must determine national peculiarities of the contents and the form (that is language peculiarities, melodies, rhyme and so on) and substitute national figurative means (realias, poetic images) for others that are equivalents to the firsts in their national determination to convey its national contents. The task of the translator is to find and rail the essence of national peculiarities and specific character. Correct conveying of these nationality elements opens the way to reveal internationality in the work. National coloring is not an appendix in the work but it is one of its main parts that total the work structure. Originality and specific character do not show that the work cannot be translated but they show the creative character of the translation process. World literature knows many examples when translators managed to convey all the originality of works and these translations became masterpieces as their originals. Originality, national coloring of the work is not lost in the succeed translations and that is one of the main principals of creative

translation activity. National coloring like everything in the world is in the constant movement. Here the role of translation is enriched with one positive moment. His task is to carry this constantly changing stability to readers of other nations. Reconstruction of national coloring in the translation very often depends on the prevailing methods used in different literary schools. The volume of the translation is not underlining of national specifics of origin text but it is the creation of its truly wholeness, finding of adequate concrete form that is to help to show the unity of national and common to all mankind coloring in the origin. Translator must convey adequately the national character concerned with the real representation of life. It means that he must know social conditions and nation development whose literature he translates, he must know and understand the specific spiritual way of life, find explanations of problems caused with peculiarities of this nation and originality of his development.

What does every translator imply and what kind of tasks are in front of him? Why does he begin to translate works from another national literature?

At first he must know and understand the individuality, unique of figures. Every artistic figure is unique according to its nature and irrespective of its national origin.

Secondly he must know and understand the essence of figures and ideas of social class.

Thirdly he must take into account the national originality reflected in the work: its plot, form, images, style, language etc.

Fourthly he must reveal international coloring of the work that is significant for different countries, states and nations' elements.

Fifthly he must reveal elements common to all mankind irrespective of their belonging to any country, epoch, and nation.

National and international, folk and common to all mankind activities are tightly connected with each other and perform the complicate dialectic unity. The point of the translation is a bridge between national and international coloring. That is why its main function is the turning of spiritual values of one nation into the property of other nations; translation is transmission assisting to mutual penetration and influence of national cultures. In our days we can be witnesses of the powerful aspiration to mutual knowing, intellectual and spiritual communication. Every nation culture goes out the limits of its own country. Its relations with cultures of other nations development on multilateral basis, they become more and more all embracing, acquiring bigger significance.It is easy to note that major part of themes and problems in the different national literature coincide. But treatment to these themes and solutions of these problems are various and

original in the works of different cultures. For example the theme of Motherland. Common to all mankind theme of Motherland is expressed in different ways. Originality of attitude and artistic representation, originality of expressive means are the result of environment and other factors.

International character in spiritual literature does not exist abstractly; in every national culture it acquires concrete forms. It is this dialect that must become ruling principle in the translating activity. The translator must convey truly both components on this unity keeping in his mind the frequent absence of confines between national and international coloring because they interlace with each other. The translator only conventionally finds and marks out national, social, individual, international, common to all mankind coloring.They cannot be separated in any artistic work. Their separating leads to the art destroying if the translator does not manage to convey this floating, it means that he has not able to create high-quality authentic translation. The notion of coloring appeared in the literary criticism terminology and meant a special quality of literary work, speech characteristic of personage, a special emotional or linguistic look of separate literary work or writer's works, that is all peculiarities and originalities. Coloring of a word shows its belonging to a certain people, country, concrete historical epoch. National and historical coloring of realia is a new additional meaning to its main signification. According to dictionaries шербет is an oriental fruit soft drink and it differs from lemonade by its regional belonging and it is considered as a coloring.

Список литературы

1. Lilova V.A. Introduction to the theory of translation. "High school" M., 1985.
2. Komissarov V. N. Word on translation. M., "International relations ". 1973.
3. Barchudarov L. S. Language and translation. M., 1975.
4. Komissarov V. N. Theory of translation. M., "High school", 1990.
5. Фёдоров А. В. Основы общей теории перевода. – М., 1983.
6. Schveycer A.D. Theory of translation. – M., 1988.

F. Eyvazova

Tərcümədə milli koloritin dialekti

Xülasə

Tərcümə zamanı tərcüməçi ana dili və başqa dilin arasındakı semantik və formal fərqlilik problemi ilə rastlaşır. Bu problemlərdən biri

tərcümə olunan dilin dialekt xususiyyətlərinin verilməsidir. Ədəbiyyatı tərcümə edilən xalqın ona xas olan tarixini, mədəniyyətini nəzərə almaq vacibdir. Tərcüməçinin qarşısında milli xususiyyətlərinin, milli koloritinin aşkar edilməsi və təqdim olunması kimi mürəkkəb məsələlər durur. O, həmin xalqın inkişaf məsələləri və sosial problemləri ilə tanış olmalıdır. Tərcümə fəaliyyətinin əsas prinsiplərindən biri mətnin milli koloritinin saxlanılmasıdır. Dünya ədəbiyyatı bir çox tərcümə inciləri ilə tanışdır. Bu tərcümələrdə orijinallıq itirilməmişdir və bu tərcüməçinin yaradıcılıq fialiyyətinin əsas məqsədidir. Milli və beynalxalq, folklor və bəşəriyyət üçün ümumi olan fəaliyyətlər bir biri ilə sıx əlaqədədir və mürəkkəb birlik təşkil edir. Bu gün tərcümə xalqlar mədəniyyətinin təsiri və mübadilə körpüsüdür.

Ф. Эйвазова

Диалектика национального колорита в переводе

Резюме

В процессе перевода переводчик сталкивается с проблемой семантических и формальных различий между исходным языком и языком, на который переводит. Одной из таких проблем является передача диалектных особенностей языка, с которого производится перевод. Необходимо учитывать характерные черты истории, культуры народа, литература которой переводится. Перед переводчиком стоит сложная задача обнаружения и передачи национальных особенностей контекста, национального колорита нации, к которой относится автор переводимого текста. Он должен знать социальные условия и этапы развития народа. Одной из основных принципов переводческой деятельности является сохранение оригинальности, национального колорита текста. Мировая литература знает немало шедевров перевода. Оригинальность не была утеряна в этих переводах и это является основной целью творческой деятельности переводчика. Перевод в наше время служит мостом между национальными культурами, способствует взаимопроникновению и влиянию национальных культур.

Rəyçi: **Rəhimə Məmmədova**
filologiya elmləri nazmizədi, dosent

к.п.н. КЕНЮЛЬ ИСМАИЛОВА
Азербайджанский государственный
экономический университет
coral_island@rambler.ru

ПРИМЕНЕНИЕ ТРАДИЦИОННЫХ И ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Açar sözlər: ali təhsil ocağı; tədqiq; baza bilikləri; intellektual fəaliyyət; interaktiv və ən-ənəvi üsulların öyrədilməsi; inovativ təhsil mənəvi potensial; multimediya texnologiyaları; internet-resurslar; qruplar arasında qarşılıqlı əlaqə; ünsiyyət bacarıqları; mütəxəssis.
Ключевые слова: вуз; исследование; базовые знания, интеллектуальная деятельность; интерактивные и традиционные методы обучения; инновационное образование; духовный потенциал; мультимедийные технологии; интернет-ресурсы; внутригрупповое взаимодействие; коммуникативные навыки; специалист.
Key words: institution of higher education; research; basic knowledge ;intellectual activity; interactive and traditional teaching methods; innovative education; spiritual potential; multimedia technology; Internet resources; peer-to-peer interaction; communication skills; specialist.

«Если человека постоянно приучать усваивать знания и умения в готовом виде, можно и притупить его природные творческие способности – «разучить» думать самостоятельно»
А. Дистервег

Высшее образование в Азербайджане находится на этапе смены формы обучения.

Повышение качества обучения студентов на занятиях русского языка в экономическом вузе, является одним из важнейших факторов организации, где требуются использования новых подходов в учебном процессе. Использование системного подхода в образовании предполагает совершенствование процессов на всех уровнях обучения. Между вузами наблюдается конкуренция. Развитие творческих, коммуникативных и профессиональных знаний, потребностей в самообразовании и организации образовательного процесса требует от преподавателя, по иному, взглянуть на методику обучения. Происходящие изменения в образовательной системе, требуют от каждого преподавателя активного поиска новых приёмов и методов в обучении. Новое поколение

студентов, глобальная конкуренция в сфере высшего образования, развитие электронного обучения – все это ведет к изменению парадигмы образования. Актуальная повестка для вуза включает ответы на следующие вопросы: как может университет помочь студентам учиться более эффективно? Как помочь студентам приобрести практический опыт решения профессиональных задач? Новые модели обучения направлены на то, чтобы выявлять способности обучающихся и научить пользоваться ими, а не наполнять его знаниями, как сосуд водой. Нужно не только формировать навыки, но и понимать, зачем и как они учатся. Главное сегодня - заинтересовать и мотивировать учащегося к учебе, к познанию нового. Происходящая новизна в образовании носит относительный характер. Применение инновации в педагогической деятельности — это нововведения изменения в содержании и технологии обучения и воспитания, будущих учащихся любого профиля, пусть это будет специалист по экономике, врач, инженер и т.д. Педагогические инновации должны быть направлены на повышение эффективности воспитания и образования в учебном процессе. Существует два подхода к понятию «инновация»: инновация как процесс (А.В. Лоренс, М. М. Поташник, В. А. Сластенин, О. Г. Хомерики) и инновация как само новшество (А.Ф., Балакирев, С. Д. Ильенкова). В исследованиях ученых слова «инновация» появилось ещё в XIX в. Ученые западной Европы 50-е годы XX в. рассмотрели результат взаимосвязи традиционных и инновационных технологий в процессе обучения. Предметом их изучения было использование педагогических инноваций. И так, в конце XX столетия, происходящие педагогические нововведения затронули все направления в образовании. Стали активно внедряться новые методы и средство обучения во все сферы образования. [7, с. 56]

Основной целью нашего исследования в данной статье является применения традиционных и инновационных методов обучения в условиях высшего учебного заведения. Применение новых педагогических технологий позволяет рассматривать практику обучения как процесс интеллектуального, творческого и нравственного развития учащихся, способствуют эффективному обучению будущих специалистов. В учебном процессе выделяют традиционные (объяснительно-иллюстративные) и современные технологии. Считается, что в современном образовании нужно применять как можно больше новых технологий, так как традиционные методы уже имеют ряд недостатков. Это преобладание объяснительно-иллюстративного обучения, информирования, репродуктивной деятельности, однообразия форм студенческой деятельности; монолог преподавателя, недостаточность диалога в обучении между учащимися и самоконтроля; исполнительство

учащихся, надзор вместо управления; формирование личности с заданными свойствами используется во всех этапах урока. Стабильность «традиционного обучения» заключается в том, что оно, в отличие от активных форм работы со студентами, не требует особых затрат энергии, мастерства. Многие годы преподаватели работают, базируясь на эту методику. Сложность внедрения новых педагогических технологий заключается в том, что в большинстве случаев у преподавателей, практически отсутствуют умения, позволяющие отойти от методики традиционного обучения. Преподаватель, выбирая оптимальную возможность преподавания, должен уметь применять как традиционные методы, так и современные образовательные технологии. Если образовательный процесс будет направлен на создание творческой атмосферы в группе, то можно будет добиться положительного результата на практических занятиях русского языка. При таком подходе, естественно, преподаватель должен по-новому взглянуть на процесс обучения. Используя различные как традиционные, так и инновационные методы, перед ним стоит задача – сделать урок интересным и доступным для своих студентов. Следовательно, во время объяснений и опроса тем, на практических занятиях, желательно, использовать традиционные и инновационные приемы и методы, которые будут направлены на понимание как, к примеру, грамматического значения предлогов и падежных форм, так и текстовых материалов. На занятиях можно выполнить различные задания: составление словосочетаний, подбор противоположных по смыслу слов, составление предложений с использованием словосочетании с предлогами, вставка предлога и словоформы в высказывание и подбор соответствующей схемы предложно-падежной конструкции, исправление ошибки в предложении с ориентировкой на сюжет картинки, и др., которые помогут учащимся хорошо освоить пройденный материал. Основная цель преподавателя должна заключаться в том, чтобы улучшить качество преподавания и добиться положительного результата во время работы в аудитории.

Чем же отличаются традиционные методы обучения от инновационных? Традиционный метод обучения, как было выше отмечено, существовало в образовании на протяжении многих лет. И на сегодняшний день он является устоявшимся и общепринятым в обучении. К примеру, М.В. Кларина рассматривает этот метод по своему, где раскрывает суть, отмечая что «традиционным является урок — одновременное занятие с целой группой. Преподаватель сообщает, передает знания, формирует умения и навыки, опираясь на предъявление нового материала (сообщение, изложение), его воспроизведение студентами, и оценивает результаты этого воспроизведения. Преподаватель

вместе с новыми знаниями ведет участников обучения к самостоятельному поиску. Активность преподавателя уступает место активности студентов, его задачей становится создание условий для их инициативы. Он выполняет функцию помощника в работе, который является источником информации».[5]

В уточнение к вышесказанному приходим к тому выводу, что традиционные методы предполагают определенную последовательность построения и освоения пройденного материала. Эта последовательность строится по принципу от простейшего метода к более сложному. На этой основе формируются суждения и умозаключения, а также осуществляются все операции мышления (индукция, дедукция, анализ, синтез, обобщение). Это – классические методы образования (формирования теоретического мышления). Они предполагают «классическое» научение. Поддерживают целенаправленную передачу знаний и их «повторение» в репродуктивной форме (ответы студентов на семинарах, коллоквиумах, зачетах и экзаменах, оцениваемые педагогом). Так как, традиционные методы обучения являются классическими, они используются на занятиях достаточно обширно. Обучение этого метода весьма слабо связано с внутренней жизнью студента, с его многообразными запросами и потребностями. Здесь отсутствуют условия для раскрытия индивидуальных качеств, способностей, творческих проявлений личности. Знания, и способы действий передаются студентам в готовом виде. Стремительное развитие и расширение информационного пространства в нынешнее время, увеличения степени его неконтролируемости со стороны преподавателя, более быстрого освоения студентами методов поиска информации, готовности и способности работать самостоятельно заставляет по-новому оценить важность подготовки студентов в вузе. 21 век – век компьютерной информации. Современная молодежь активно осваивает все новые и новые технологии, не зря их относят к «цифровым поколениям». Они прекрасно разбираются в технике, благодаря всему этому, процесс обучения для них становится более легким, эффективным и качественным. Инновационные методы обучения стимулируют у учащихся познавательную и творческую активность. Именно поэтому, «инновацию» называют активным методом обучения. В качестве источников информации, на сегодняшний день в экономическом вузе во всех аудиториях имеется электронный кабинет. Преподаватели умело используют на своих занятиях как традиционные, так и инновационные методы. Помимо всего, на занятиях есть возможность применять электронные средства и глобальные телекоммуникационные сети Интернет, а программы интерактивного обучения как практические тренажеры все чаще применяются для формирования и

закрепления профессиональных умений и навыков. Например, интерактивная доска (Smart Board) предоставляет преподавателю и студентам уникальное сочетание компьютерных и традиционных методов организации учебной деятельности: с ее помощью можно работать с практически любым программным обеспечением и одновременно реализовывать различные приемы (индивидуально и коллективно, публично). Основной формой представления материалов для демонстрации новых тем или же опрос пройденного материала в аудитории является использование презентаций, которые состоят из набора слайдов. Для создания презентаций преподаватели обычно используют программу Microsoft PowerPoint. Очень удобная электронная кабинетная система, куда загружаются все слайды по календарно-тематическому плану. Однако среда SMART Notebook предоставляет еще больше возможностей, специально ориентированных на работу с интерактивной доской. Соответственно с появлением в вузах информационных средств обучения стремительно развиваются такие организационные формы как дистанционное и открытое обучение, обучение в компьютерных аудиториях и лабораториях и т. п. И так, в век информационных технологий, применение традиционных образовательных методов обучения не обходится без дополнений – инновационной составляющей. Хотя определенная часть преподавателей думает, что можно обойтись без использования традиционных методов на занятиях, и должны заострить внимание только на инновационных методах обучения. Такой подход ошибочен. Сегодня речь не идет, чтобы полностью отказаться от традиционных занятий. Процент традиционных занятий в общем потоке методик долгое время еще будет оставаться достаточно высоко. В умелых руках будет использоваться взаимосвязано с инновационным методом. Если мы хотим воспитать всестороннего современного человека, то он должен отвечать всем стандартам образования. В учебном процессе, переход от экстенсивных технологий к интенсивным, от пассивных к активным («нетрадиционный, необычный, нестандартный урок») стратегиям остаётся неизбежным. Такими ориентирами для начала работы по интенсивным методикам являются: занятия, отражающие современные общественные тенденции, которые построены на инициативе учащихся: проведение диспутов, применение компьютеров; использование игровых ситуаций на занятиях: творческих занятий: сочинений, выпуск «живой газеты», изобретательства; традиционных занятий с новыми аспектами, например, лекций, семинаров, решения задач, конференций, экскурсий, консультаций, зачет, рассказов, объяснений, бесед, учебных дискуссий, работ с книгой, демонстраций, заданий, самостоятельных и лабораторных работ и т.д. В системе инновационных

подходов доминируют активные и интерактивные формы уроков. Эти типы уроков устанавливают некоторые «точки опоры» в применении современных образовательных технологий, таких, как проблемное, интегративное, дифференцированное обучение, исследовательскую и проектную деятельность, а так же использование новых информационных технологий. Нельзя думать о том, что традиционное обучение праву однозначно имеет негативный характер. Напротив, оно проверено практикой, имеет многочисленные апробации и совершенствования, что позволяло такой системе изменяться и улучшаться. С течением определенного времени личный опыт преподавания показывает, что использование однообразных методических приемов на практических занятиях русского языка недопустимо. Поэтому в современной практике необходимо сочетать традиционные и инновационные технологии обучения. Такое обучения дает возможность преподавателю добиваться запланированного результата в учебном процессе. Основные методические инновации связаны сегодня с применением интерактивных методов и технологий обучения, которые предполагают, такую организацию учебного процесса, при которой практически все студенты оказываются вовлеченными в процесс познания. Совместная деятельность студентов в процессе познания, освоения учебного материала означает, что каждый вносит свой особый индивидуальный вклад, идет обмен знаниями, идеями, способами деятельности. Использование современных инновационных технологий, повышают качество образования, развивают познавательную и творческую деятельность студентов. Чтобы достичь нужного результата, большое место в работе должно быть отведено поискам новых подходов, где преподаватель рационально применит отведённое учебное время и понизит часть репродуктивной деятельности студентов за счет сокращения времени. При таком подходе, преподаватель перестаёт быть единственным источником информации для студенческой аудитории. Сейчас он выступает в качестве эксперта по сложным вопросам, которые возникают у студентов, является организатором учебного процесса на всех этапах обучения. На сегодняшний момент использование только активных форм образования и интерактивных методов обучения, так же вредно для системы обучения, как и полное их отсутствие. Современному преподавателю необходимо постоянно совершенствовать своё педагогическое мастерство и использовать информационные технологии при обучении студентов (электронный журнал, собственный учебный сайт, электронная почта, мультимедийные технологии и т.д.). Преподавателям необходимо овладевать активными и интерактивными формами и технологиями проведения занятий: играми, тренингами, кейсами, синквейнами, игровым проекти-

рованием, креативными техниками и многими другими приемами, т.к. они развивают базовую компетентность студента, формируют необходимые для профессии умения и навыки. Практика работы показала, что ни один изолированный метод, взятый в чистом виде, не может удовлетворять постоянно растущим требованиям к уровню владения иностранным (русским) языком и соответствовать изменяющимся условиям его преподавания в современном обществе. В каждом методе пусть это будет традиционный или инновационный есть нечто ценное, чем надо воспользоваться, но едва ли в истории можно найти случаи, когда новые методы целиком могли бы решить существующую проблему. Ведь недаром говорится, что «все новое – это хорошо забытое старое». Все методы отличаются по характеру познавательной деятельности. Любой метод претерпевает изменения в зависимости от личных качеств преподавателя, от его сильных и слабых сторон, достоинств и недостатков. Все это должно быть учтено для эффективного взаимодействия в процессе обучения. За последние годы преподаватели русского языка получили значительную самостоятельность в выборе средств обучения, творческом осмыслении содержания и путей реализации программных требований. Однако обретенная свобода накладывает обязательства по глубокому знанию теории обучения русского языка, истории становления и развития методов обучения, гибкому владению методическим арсеналом приемов, методов, форм и средств обучения в зависимости от изучаемого материала, особенностей студенческого коллектива и используемого учебного пособия.

Подводя итог, хотелось бы отметить, что система образования должна, не отвергать, а напротив, разумно использовать накопленный положительный опыт традиционного обучения, управлять вниманием и действиями студентов, обучая их процессу самостоятельного обучения и развития, расширять их инновационный и креативный потенциал. Преподаватели вуза должны активно использовать в образовательном процессе как традиционные, так и современные образовательные технологии. Традиционные и инновационные методы обучения должны быть в постоянной взаимосвязи и дополнять друг друга. Такой подход поможет повысить качество обучения и эффективность образовательного процесса.

Литература

1. **Дистервег А.** Избранные педагогические сочинения. — М.: Учпедгиз, 1956

2. **Байбаева М. Х., Маркаева Д., Исмаилова Х.** Понятие об инновациях в образовании, их классификация // Молодой ученый. — 2016. — №4. — С. 744-746.
3. **Бекетова О. А**. Инновация в образовании: понятие и сущность [Текст] // Теория и практика образования в современном мире: материалы V Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, июль 2014 г.). — СПб.: СатисЪ, 2014. — С. 1-2.
4. **Ермакова Т.И., Ивашкин Е.Г.** Проведение занятий с применением интерактивных форм и методов обучения: учеб. пособие / Т.И. Ермакова, Е.Г. Ивашкин; Нижегород. гос. техн. ун-т им. Р.Е.Алексеева. – Нижний Новгород, 2013. – 158 с.
5. **Кларин М.В.** Педагогическая технология в учебном процессе. – М., 1989.
6. **Мухина Т.Г.** Активные и интерактивные образовательные технологии (формы проведения занятий) в высшей школе: учебное пособие / сост.– Н.Новгород: ННГАСУ, 2013. – 97 с.
7. **Селевко Г.К.** Современные образовательные технологии: Учебное пособие. — М.: Народное образование, — 1998. — 56 с.
8. **Ступина, С.Б.** Технологии интерактивного обучения в высшей школе : уч. - метод. пособ. / Саратов: Издательский центр «Наука», 2009. – 52 с.
9. **Панина, Т.С.** Современные способы активизации обучения: учеб. пособие для студентов. высш. учеб заведений / Т.С. Панина, Л.Н. Вавилова; под ред. Т.С.Паниной. – М.: Академия, 2008. – 176

K. Ismayilova

Dərs prosesində ənənəvi və innovativ metodlarin istifadə olunmasi

Xülasə

Hazırki məqalədə ali təhsil ocağlarında rus dili dərslərində ənənəvi və interaktiv metodların istifadəsindən bəhs olunur. Müqayisə əsasında ənənəvi və interaktiv metodların öyrədilməsinin üstünlüyündən və çatışmamazlığından bəhs edilir. Ənənəvi anlamda “təhsil” əsasən, təlim- tərbiyə prosesi kimi məna daşıyırdısa, hazırda dərsin məqsədinə, eyni zamanda insan şəxsiyyətini inkişaf etdirməyə istiqamətlənmiş fəaliyyət sahəsi kimi baxmaq üstünlük təşkil etməyə başlamışdır. Rus dili dərslərində fəal və interaktiv təlim metodlarına xüsusi diqqət yetirilir. Rus dili dərsinin tədrisi prosesi zamanı texnologiyanın rolu aşkar olunur.

Müəllif humanist yanaşma kontekstində innovativ metodların istifadəsinin üstünlüklərindən bəhs edilir. Bugünkü gündə tələbənin şəxsiyyəti,

təkrar olunmaz daxili aləmi diqqət mərkəzində olması xususi qeyd edilirr. Ona görədə müasir müəllimin əsas məqsədi, təhsil tədris ocaqında, tələbələri öyrətmək üçün ən əlverişli üsullardan istifadə edərək onlarda necə intelektual və potensial səviyəni inkişaf etdirməkdən danışılır. Məqalədə h.m çinin aktual problemlərin tətbiqi, inkişafı və istifadəsinin yeni üsulları, metodları tələbələrə tədris prosesi zamanı necə öyrədilməsi göstərilir.

K.Ismayiova

The use of the traditional and innovative methods of teaching at the lesson

summary

The article discusses the necessit y of using both the traditional and innovative methods of teaching a foreign Russian language at institution of higher education. The positive and negative sides of traditional and interactive methods of teaching wish comparison are noted in this article. At Russian lessons critical thinking methods active and interactive teaching methods is given special attention. Specified the role of technology is learning process at the Russian lessons. Interactive methods have a great role in development of students' mental activity and comprehension, organization of motivation.

The author considers the advantages of using the innovative methods in the context of the humanistic approach. The author draw attention to the fact that today in the spotlight is a student, his/her personality and unique inner world. Therefore, the main purpose of a modern teacher is to choose proper organizational methods for students' learning activities. These methods institution of higher education best meet the goal of development of students' intellectual and spiritual potential. The issues of the day of introduction, development and use of innovative receptions and methods in the process of educating of students are exposed in the article.

Rəyçi: Təranə Xəlilova
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

XAVƏR HACİEVA
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,b/m.
xavər.@.mail.ru.

KERRELYANTLIQ SİTUASİYANIN YARATDIĞI SEMANTİK PARALELLİYİN İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ İFADƏ ÜSULLARI

Açar sözlər: Azərbaycan və ingilis dilləri, dubletlik və semantik korrelyasiya paralellizm
Key words: Azerbaijani and English Languages Doublet and Semantic Correlation, Parallelism
Ключевые слова: Азербайджанский и английский языки, дублетностъ и семантическая корреляция, параллелизм

İstənilən müxtəlif sistemli dillər, o cümlədən, ingilis və azərbaycan dilləri arasında müşahidə edilən leksik müvazilik hadisənin məntiqi davamı kimi sistemdaxili semantik paralellik situasiyası meydana çıxır. Belə ki, interleksemlərin ortaya qoyduğu terminoloji leksika və ümumişlək sözlər bu sözləri mənimsəmiş dilin leksik sistemində yer alan digər leksemlərlə semantik korrelyantlıq situasiyasını yaradırlar. Həmin korrelyantlıq situasiyasının əmələ gətirdiyi semantik paralelliyin dəyərləndirilməsi məsələsində yekdilliyin hökm sürdüyünü söyləmək olmaz. Xatırladaq ki, dubletik vəziyyətin sinonimiya hadisəsinə aidliyi məsələsində fərqli və demək olar ki, bir-birini istisna edən yanaşmalar mövcuddur. Birinci qrup dilçilərin nümayiş etdirdiyi yanaşmaya görə, dubletlik hadisəsini sinonimiyadan kənar araşdırmaq doğru deyil. İkinci qrup mütəxəssislərin ortaya qoyduğu yanaşmaya görə isə, belə həmmana sözləri "sinonimliyin əsas əlamətlərini əks etdirmədikləri üçün sinonim hesab etmək düzgün deyil". Bu mənada, mövcud yanaşmalardakı ziddiyyətlərin ümumi anlayışın(sinonimliyin mahiyyətinin) dərkinə xidmət etmədiyini düşünən D.N.Şmelyovun fikirlərini xatırlatmaq yerinə düşərdi. Dilçi yazır:"Bunu(yəni sinonimiya ilə bağlı fikir ziddiyyətlərinin mövcudluğunu elə anlamaq lazım deyil ki, dildə hər hansı "əsl" sinonimiya mövcuddur. Dilçilər isə sadəcə olaraq, onun(həmin "əsl sinonimiyanın") adekvat təyinləndirilməsinə bu və ya digər səviyyədə yaxınlaşmağa müvəffəq olurlar. Əslində isə dildə müxtəlif semantik yaxınlaşma növləri (kursiv-D.N.Şmelyovundur.) mövcuddur və onlar sinonimlərin fərqli şəkildə qruplaşdırılıb təyinləndirilməsində öz əksini tapırlar". Semantik yaxınlaşma növləri sırasında, təqdim edilən tədqiqat baxımından, marağa səbəb olan xüsusi semantik yaxınlıq növü kimi dubletliyi qeyd etmək olar.

Əslində, burada yuxarıda adları çəkilən birinci qrup tədqiqatçıların datam haqlı olaraq, bildirdiyi kimj, semantik yaxınlıqdan deyil, tam semantik eyniyyətdən söhbət gedir ki, bu da onları fərqli semasioloji söz qrupları kimi səciyyələndirməyə imkan tanıyır. Belə ki, bəzi hallarda "əsasən terminologiyada müşahidə edilən(məsələn, linqvist-dilçi) və mənaların tam şəkildə üst-üstə düşməsi ilə səciyyələnən mütləq(absolyut) sinonimiya" hadisəsi çərçivəsində nəzərdən keçirilən dubletlik situasiyası "terminologiyada alınmaların leksik-funksional paralelliyi" nəzərdən keçirilir. Sonuncu yanaşmanın tərfdarları terminin alınma termin sayəsində elmi mətnə, işgüzar sənədə və s. bu kimi mətn nümunələrinin ümumi mətninə heç bir xələl gətirilmədən, əlavə yozuma, məna interpretasiyasına imkan tanımadan tam şəkildə əvəzlənə bilməsi hadisəsini semantik paralellər olaraq səciyyələndirirlər. Belə ki, onlara görə və konkret olaraq, S.Sadıqovaya görə, "sinonimlər yaxın və ya eyni mənanı bildirən sözlərdir. Paralellər isə eyni məfhumun müxtəlif sözlərlə ifadəsinin xüsusi növləridir. "Leksik məna eynidirsə, sinonimlikdə heç bir üslubi varlıqdan və ya emossional-ekspressiv fərqdən söhbət gedə bilməz" və sinonimlərdən fərqli olaraq, "dubletlər dominantlıqdan məhrumdur,... formaca müxtəlif olsalar da, semantik və üslubi cəhətdən fərqlənmirlər". Düşünürük ki, təqdim edilən yanaşma dubletliyin bir sistemdaxili semantik paralellik hadisəsi kimi mahiyyətini tam dolğun şəkildə açıqlamış olur və onun sinonimiya hadisəsindən fərqli təbiətə malik olması fikrini birmənalə şəkildə əsaslandırır.Semantik paralellik hadisəsini formalaşma mərhələsinə görə, təxminən iki qrup daxilində fərqləndirmək olar. 1. Alınma sözün işarələdiyi məfhumun nominasiyasına xidmət edən leksik vahidin mövcudluğu şəraitində yaranan semantik paralellik; 2. Alınma sözün işarələdiyi məfhumun nominasiyasına xidmət edən leksik vahidin qeyri-mövcudluğu şəraitində mənimsənilən və zamanla qarşılığın meydana gəlməsi sayəsində yaranan semantik paralellik. Alınma sözün işarələdiyi məfhumun nominasiyasına xidmət edən leksik vahidin mövcudluğu şəraitində yaranan semantik paralellik halları birincinin (alınma sözün) iki halda mümkün olur. 1 a) alınma sözün aid olduğu dilin intensive leksik interferensiya cəhdləri qarşısında loyallığın nəticəsi kimi; 1 b) interleksem kimi aktiv işləkliyi səbəbiylə müvazi işləkliyin məqsədə müvafiqliyinin nəticəsi kimi. Belə ki, ingilis dili 1066-cı il norman istilasından sonra ciddi şəkildə qrammatik "sadələşmə", daha dəqiq desək, desintetikasiya (desintetikləşmə) mərhələsini keçmişdir və nəticədə müasir analitik, flektiv quruluşunu əldə etmiş olmuşdur. Azərbaycan dilinə gəlincə, dilimizin aktiv-distal bilinqvistik ortam təşkil etdiyi ikidillilik şəraitinin "iştirakçısı" olan ikinci dillər tam fərqli tipoloji quruluşa malik olduğu üçün dilimizin qrammatik sisteminin qərin qatlarına nüfuz edə bilməmişdir. Bundan fərqli olaraq, dilimizin leksik sistemi ərəb, fars və rus dilindən alınmalarla və eləcə də həmin dillərin tranzitliyi vasitəsi ilə digər dillərdən alınmalarla zənginləşmişdir. Məsələn,

assosiativlik- birləşdirmə, **kommunikativlik-yerdəyişmə, distributivlik-paylama,** xarakter-xasiyyət; xasiyyətnamə-xarakteristika, **dəftərxana-konselariya; generativ-törədici.**

İngilis dilində ikidillilik şəraitində mənimsəniliş çox sayda alınmalar mövcuddur: chauffer **"şofer, sürücü",** champagne **"şampan",** machine **"maşın".**

Sonuncu qrup nümunələr özlüyündə interleksemləri təcəssüm etdirir. İnterleksemlər beynəlmiləl terminləri və məhdud qrup ümumişlək xarakterli sözləri əhatə edir. S.Sadıqovanın qeyd etdiyi kimi, "beynəlmiləl termin" anlayışı altında dilçilikdə ümumi semantikaya malik orfoqrafik cəhətdən yaxın olan, beynəlmiləl əhəmiyyətli anlayışları ifadə edən, dünyanın bir çox işlənilən terminlər nəzərdə tutulur. Dilçinin tam haqlı olaraq, qeyd etdiyi kimi, beynəlmiləl terminalogiyada ortaq istifadə, özlüyündə, aparıcı və həlledici məqamı təşkil etsə də, həmin qrup leksik inventarın müəyyən fonomorfoloji, orfoqrafik və semantik fərqliliklərdən məhrum olmadığını da inkar etmək olmaz. Bununla belə, onu da diqqətdən kənara qoymaq olmaz ki, Azərbaycan və ingilis dillərinin leksik sistemində, xüsusi ilə də terminoloji inventarında paralellizm faktlarının meydana çıxmasında beynəlxalq terminoloji standartlaşma təşəbbüsləri heç də sonuncu rol oynamamışdır. Belə ki L.K.Qraudina və Y.N.Şiryayevin qeyd etdiyi kimi, təkcə XX əsrin 80-ci illərində dünya üzrə 15 mindən artıq milli terminoloji standartlaşma komissiyaları mövcud idi ki, onlardan da 200-ü Beynəlxalq Standartlaşma Təşkilatında qeydiyyatdan keçmişlər və bir o qədəri də SEV ("Qarşılıqlı yardım və əməkdaşlıq təşkilatı") tərəfindən tanınmışdır. Başqa sözlə desək ötən əsrin sonlarına yaxın təxminən 400 təşkilat milli terminoloji sistemlər arasındakı əməkdaşlığa əsaslanaraq, ortaq standartlaşma modellərinin axtarışı və tətbiqi ilə məşğul olunurdun. O.N.Budilyova da mərkəzi Vyanada yerləşən Terminologiya üzrə beynəlxalq informasiya mərkəzinin (İnfoterm), habelə Terminoloji neologizmlərin unifikasiyası üzrə Beynəlxlq Təşkilat eləcə də Beynəlxalq Elektrotexniki komissiya və s. bu kimi təşkilatların terminoloji standartlaşma işində müstəsna rol oynadığını qeyd etmişdir. İnterleksemlərin mühüm hissəsini təşkil edən beynəlmiləl terminlərin əsasən elm və texnika sahəsində mütərəqqi addımlara imza atmış və ya ən azından özünün sosial-iqtisadi infrastrukturu, elmi-texniki innovasiyalara bələdliyi ilə seçilən xalqların dillərində yer alması kimi leksemlərə fərqli münasibətin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Belə ki, "dilçi mütəxəssislər arasında beynəlmiləl terminlərə şübhə edənlərin belə terminləri "regionalizm", yəni müəyyən dil qruplarına məxsus sözlər" kimi səciyyələndirilməsinə, tam haqlı olaraq, etiraz edən, S.Sadıqovanın yanaşması ilə razılaşmamaq olmaz. "Terminlərin mühüm bir qisminin dünya dillərində eyni mənanı ifadə etməsi"nə və həmin terminlərin əksər hallarda "eyni səs tərkibinə, hətta eyni yazılış formasına malik

olduğuna" diqqət çəkən dilçi, bu qrup terminlərin yalnız regionalizm çərçivəsində nəzərdən keçirilməsinin doğru olmadığını əsaslandırmışdır. Doğrudan da, əgər İslama etiqad edən Qafqaz, Yaxın və Orta Şərq, habelə Afrika regionunda yaşayan xalqların dini terminologiyasındakı ərəb dili mənşəli ortaq termin inventarını, müəyyən interlasionalizm statusu qazanmış istisnalar nəzərə alınmasa, ümumilikdə, regionalizm faktları kimi dəyərləndirmək mümkündürsə, informasiya texnologiyaları, kimya, təbabət və s. sahələrdəki istilah bazası haqqında eyni sözləri söyləmək mümkün deyil. Məsələn, S.Sadıqovun özünün də qeyd etdiyi kimi, "alqoritm", "agent", "atom", "internet", "abondan", "neytron", "antroponim" və s. terminlər bir sıra dillərdə eyni formada işlənir. Bu situasiyada isə, sözsüz kimi, tam ekvivalent leksik paralelizm növü olan dillərarası dubletlik vəziyyəti haqqında danışmaq mümkün olur. Lakin iki fərqli dil sistemində fərqli fonomorfoloji özəlliklər təzahür tapdığından, bu kimi mütləq fonetik və semantik adekvatlıq faktlarının kütləvilik qazandığını söyləmək mümkün deyil. Yəni, mənimsəmə prosesində hətta interleksem statuslu terminlərdə müəyyən daxili forma deformasiyasına və ya bəzi semantikdifferensiallaşmaya məruz qala bilərlər. Lakin istənilən halda həmin terminlər "yerli" materialla dubletlik situasiyası yaratmaqla xüsusi növ sistemdaxili paralellikləri ortaya qoymuş olurlar. Onu da qeyd edək ki, bir çox hallarda interleksemlə dil öz materialı olan leksik vahidlərinin tam sərbəst və bərabər birgə mövcudluğunun şahidi olmaq mümkündür. Məsələn, informasiya-məlumat, faktor-amil, fakt-dəlil, kaloniya-müstəmləkə, prodüsser- istehsalçı, emmiqrant-mühacir və s. Bu isə onu deməyə imkan verir ki, haqqında bəhs edilən dublet cütləri təkcə sistemdaxili semantik paralelizm situasiyasının deyil eləcə də, ingilis və Azərbaycan dilləri arasındakı leksik paralelizm situasiyasının formalaşmasını mümkün esir. İngilis dilinin özündə də interleksemlərin sistemdaxili semantik paralellik yaratma potensialının tam mənası ilə reallaşdığını müşahidə edə bilərik. Məsələn, ingilis dilində: genocide-massacre-carnage; airman-flayer; scenarist-scipter. Göründüyü kimi, Azərbaycan və ingilis dillər arasındakı leksik paralellizm faktları həmin dillərin öz materialı ilə (və ya fərqli mənbəli alınmalarla) sistemdaxili paralellizm situasiyalarını yarada bilirlər.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan dilinin sinonimlər lüğəti (tərtib edəni: Seyidəliyev N.); Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 424s; 174-175
2. Cəfərov S.Ə. Müasir Azərbaycan dili. II hissə. Leksika. Bakı: Maarif, 1982, 216s.

Х,Гаджыева

Факты паралелизмов между лексическими системами азербайджанского и английского языков

Резюме

В статье исследуются факты параллелизмов между лексическими системами азербайлжанского и английского языков.

Автор исследует данную группу языковых явлений в свете проблемы дублетности и семантической корреляции. Автор на основе исследований приходит к тому выводу что, некоторых случях лексические параллели между азербайджанским и английским языками приводят к дублетности.

Факты паралелизмов м ежду лексическими системами азербайджанского и английского языков.

Так как заимствующиеся интерлексемы в некоторых случаях проявляют полную семантическую адекватность к уже имеющимся в языке лексическим единицам.

X.Hacıyeva

Paralelizm facts observed between the lexical sistems of the azerbaijani and english language

Summary

In this article the parallelism facts observed between the lexical systems of the Azerbaijani and English Languages are studied in the aspects of the problems of the interlingual doublet and intersystem parallelism

Paralelizm facts observed between the lexical sistems of the azerbaijani and english language.According to the carried analysis the author determines that sometimes the doublet cases between the Azerbaijani and English languages wakes way for the semantic parallelism in this languages.

So, the adopted interlexemes can demonstrate complete semantic adequacy with the other term which exists in the local language base

Both in the English and Azerbaijan language being productive and unproductive suffixes sre divided into two parts. Productive suffixes are those suffixes that a numerous new words are formed one after another by these suffixes. For example, some suffixes are added to the end of nouns and form few words and they are called unproductive suffixes.

Rəyçi: Yusif Süleymanov
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

ЕЛЕНА А.ВЕЛИЕВА
Азербайджанский Государственный
Университет Нефти и Промышленности
elena_veliyeva@yahoo.com

МЕНЕДЖМЕНТ В ОБРАЗОВАНИИ

Acar sözlər: təhsil, əks-əlagə, idarə-etmək, bazar iqtisadiyyatı, yol, metod, üsul fəaliyyət, problemin həlli, xidmət
Key words: education, contradiction, management, market economy, approach, activity, problem solving, services
Ключевые слова: образование, противоречие, управление, рыночная экономика, подход, деятельность, решение проблемы, услуги

В наши дни система образования в Азербайджане имеет глубокие отличительные особенности. Во-первых, существует явное противоречие между состоянием и развитием государственного и коммерческого образования на всех его этапах. Во-вторых, наблюдается явное изменение структуры спроса на различные услуги в системе образования. И, наконец, существует потребность в профессионалах в области современных маркетинга и менеджмента. Поэтому и ставится задача развития менеджмента в образовании.

В Азербайджане экономическая ситуация ставит специфические задачи, связанные с процессом адаптации системы образования к условиям рыночной экономики. Во многом происходящий процесс трансформации объективно обусловлен сменой постиндустриальной цивилизации на социально-ориентированную рыночную экономику. В программном исследовании в качестве основной задачи ставиться следующая цель – создание информационно-индустриальной, многосекторной, социально-ориентированной рыночной экономики, которая сделает возможным переход к высоким стандартам качества жизни и среды обитания, обеспечивающим внутреннее благосостояние общества.

В настоящее время разработаны концептуальные подходы к осуществлению уже начатых и планируемых преобразований. Так, проблема реформирования полностью всей системы управления образованием выдвигается правительством на первый план, включающая в себя инновации и креативность. В качестве определенного подхода к образованию управленческая деятельность преподавателя высшей школы приобретает новые качественные особенности. Эти процессы давно уже стали предметом изучения в зарубежной педагогике, особенно американской, откуда и появился в нашем образовании термин “педа-

гогический (или образовательный) менеджмент”. Основная идея его состоит в том, что преподаватель становится организатором, советчиком и тренером в процессе обучения, воспитания и развития студентов. Это ставит новую научно-практическую задачу по подготовке менеджеров образования для управления образовательным учреждением в новых рыночных условиях.

Профессиональная деятельность менеджера в области образования может рассматриваться как категория, содержащая в себе особую трудовую деятельность, требующую соответствующей подготовки и реализуемую на соответствующем уровне мастерства. Достижение данного уровня осуществляется непрерывно, в системе организованного обучения и в рамках самообразования.

Управленческое решение менеджера в системе образования представляет собой план решения проблемы, а также его творческое, волевое действие на основе знаний объективных законов системы образования и анализа информации. Руководитель высшего образовательного учреждения должен стремиться поддерживать устойчивую тенденцию к принятию оптимальных управленческих решений по функционированию высшего образовательного учреждения на рынке образовательных услуг.

Экономические изменения в Азербайджане отразились и на образовании, и изменили процесс управления учебными заведениями. Элементом руководства становится эффективное управление образовательным учреждением, оценивание труда и продуктов профессорско-преподавательской деятельности в рыночных условиях.

Поворот к рыночным отношениям ведет к коммерческой деятельности образовательных учреждений, учебные заведения становятся активными субъектами экономических отношений. Учитывая возрастающую конкуренцию на рынке образовательных услуг, необходимость поиска новых источников финансирования и повышения эффективности использования средств, встает вопрос о применении средств маркетинга в деятельности менеджера в системе образования. В теории классического маркетинга товаром признается всё, что может удовлетворить потребность и предлагается рынку с целью приобретения, использования или привлечения внимания. Основным направлением маркетинга в деятельности учебного заведения является предоставление образовательных услуг. Образовательные услуги могут рассматриваться здесь, как экономические блага, на производство которых расходуется живой труд работников образования и материальные ресурсы образовательного учреждения. Важен вопрос о форме, в которой предоставляются эти услуги. Вуз предоставляет не отдельные

услуги в форме курсов, лекций, семинаров и т. п., а определенный комплекс услуг, объединенный единой задачей и обеспеченных соответствующими ресурсами. Образовательная программа, таким образом, является основным продуктом высшего учебного заведения и разрабатывается для того, чтобы удовлетворить потребность в образовании. Образовательное учреждение выходит на рынок с образовательными программами по определённым специальностям, включающими определённое содержание, определённую организацию учебного процесса, систему управления этим процессом и систему его методического, материального и кадрового обеспечения.

Развивающиеся экономические процессы в образовании определяют систему региональных рынков образовательных услуг, которая включает в себя: потребительский рынок, рынок предоставления образовательных услуг, рынок кредитно-финансовых ресурсов и ценных бумаг, рынок труда, рынок информации и знаний и т.д. Сущность маркетинга образовательных услуг составляет максимальный учет и удовлетворение потребностей заказчиков.

Маркетинговые исследования способствуют обеспечению: во-первых, связи между продавцами и покупателями образовательных продуктов; во-вторых, надежной диагностики происходящих процессов (например, изменение реального спроса на образовательные услуги, ситуацию в сфере образования, зависимость профессиональной карьеры от образования и т. д.). Содержание маркетинговой деятельности образовательного учреждения составляют следующие элементы формирование маркетинговой стратегии: маркетинговый анализ среды образовательного учреждения (его конкуренты, клиенты, услуги), анализ наиболее приемлемых для данного вуза форм и методов маркетинговой деятельности и оценка эффективности процесса.

Исходя из имеющегося практического опыта, можно сделать вывод, что основными функциями маркетинга в образовании являются маркетинговые исследования и маркетинговые коммуникации. Причем на сегодняшний день практически не исследован вопрос о формировании системы показателей, характеризующих рынок образовательных услуг.

В связи со всем вышесказанным, хотелось бы подробнее остановиться на вопросе целесообразности использования маркетинговых исследований в области образования. Вместе с высокими темпами развития образовательного рынка, появления новых форм оказания образовательных услуг, определяющих надобность исследования, существуют два момента, усиливающие необходимость более глубокого изучения рынка образовательных услуг. Такое положение говорит о необходимости разработки новых подходов и направлений совершенствования

организационно–экономического механизма функционирования, рассматриваемого рынка. Таким образом, возникает научная и экономическая задача глубокого исследования современного этапа развития и тенденций на рынке образовательных услуг.

Для комплексного решения данной задачи, в целях обобщения большого объема работы по диагностике позиции образовательного учреждения, а также получения содержательной и наглядной картины состояния и тенденций развития образовательного учреждения и образовательного рынка, возможно использование метода SWOT–анализа.

В рамках SWOT–анализа необходимо осуществлять активное изучение внешних конкурентных преимуществ образовательного учреждения с помощью следующих методов:

1. Анализ потенциальных потребителей с целью определения степени заинтересованности в образовательных услугах, отношения к ценам, ассортименту образовательных услуг,

• мониторинг спроса на образовательные услуги с целью выявления и анализа потребности в образовании, мотивации и эластичности предъявляемого спроса;

• опрос студентов и сотрудников образовательного учреждения;

• анализ социальных перемен с целью отслеживания емкости и динамики макрорынка образовательных услуг.

2. Анализ востребованности выпускников относительно специальностей:

• дифференцированное анкетирование студентов (о практической значимости учебных дисциплин, ассортименте пожеланий, проблемах трудоустройства, о том, как узнали о специальности и почему поступали в это образовательное учреждение) в разрезе: всех, работающих, выпускников настоящих и прошлых выпусков.

3. Изучение рынка труда с целью анализа ситуации на рынке труда и определения наиболее востребованных профессий, выявление требований предъявляемых работодателями к кандидатам:

• мониторинг рынка труда;

4. Изучение конкурентной среды с целью лучшего позиционирования образовательного учреждения в системе аналогичных учреждений (на базе сегментации учебных заведений и определения нужного диапазона):

• мониторинг конкурентов с составлением карты конкурентных позиций;

• мониторинг конкурентов в части учебно-методического обеспечения образовательного процесса;

• анализ рейтингов образовательных учреждений;

5. Анализ зарубежного и отечественного опыта на рынке образовательных услуг.

6. Анализ правовой базы (систематический и комплексный).

7. Изучение внутренних конкурентных преимуществ включает в себя:

• Опрос преподавательского состава с целью выявления отношения преподавателей к уровню образования в образовательном учреждении и анализ эффективности маркетинговой деятельности образовательного учреждения.

Результаты, полученные в ходе этих исследований, ложатся в основу SWOT– анализа, который помогает ответить на следующие вопросы:

- использует ли образовательное учреждение внутренние сильные стороны или отличительные преимущества в своей стратегии?

- являются ли слабые стороны образовательного учреждения его уязвимыми местами в конкуренции и/или они не дают возможности использовать определенные благоприятные обстоятельства?

- какие угрозы должны беспокоить больше и, какие стратегические действия нужно предпринимать образовательному учреждению для лучшей защиты?

Особое значение имеет идентификация отличительных преимуществ данного учреждения. Это важно для формирования стратегии, так как уникальные возможности дают образовательному учреждению шанс благоприятного существования на рынке образовательных услуг и создают конкурентные преимущества на этом рынке.

Описанные в статье потребность нового формата образовательных кадров, предпосылки, экономические условия и т.д. идут в неразрывной связи с необходимостью исследований на высоком профессиональном, а главное современном уровне для реализации полноценного представления об образовательном менеджменте. Менеджер в системе образования должен быть подготовлен к осуществлению управленческой, психолого-педагогической, инансово-экономической, информационно-аналитической, проектно-исследовательской, административно-хозяйственной и инновационной видов деятельности.

Библиография

1. Тумалев В.В., Голованова И.В., Французова И.В., Тумалев А.В. // Методология и методика педагогического исследования Материалы межвузовской научно-практической конференции – СПб: СПбГУПМ, 2000, сс. 74 - 77.
2. Шереги Ф.Э., Дмитриев Н.М., Арефьев А.Л. Научно-педагогический потенциал и экспорт образовательных услуг российских вузов. Социологический анализ. – М.: 2002, с.400.
3. Зарубин В.Г. Методологические аспекты диагностики социальной напряженности в обществе // Материалы Всероссийской научно-практической конференции /под ред. В.Г. Зарубина. – СПб: РГПУ, 2002, сс.8-14

Y.Vəliyeva

Təhsildə Menecment

Xülasə

Muasir dovrümüzdə təhsilin qarşısında mühüm problemlərdən biridə innovativ üsullarla dünya təhsil səviyyəsinə integrasiya olmaqdir. Bu məgsədlə bizim təhsil sistemimizin mühüm islahatlara ehtiyacı vardır. Təhsilin səviyyəsini qaldırmaq ücun computer bilik, bacarıqlarına yeni elmi tədqiqatların araşdırmasına, təhsildə innovativ metodla, texniki-vəsaitlərə üstünlük verilməlidir və bu baxımdan yeni elmi tədqiqatlar aparılmasına rəvac verilməsi ilə yanaşı dunya marketing iqtisadı sisteminə uyğunlaşmaq böyuk əhəmiyyətə malikdir. Bu məqalədə mühüm məsələlərə toxunulmuş və onların həlli yollari qostərilmişdir. Təhsil sistemində idarəçinin fəaliyyətində zəruriliyini və marketinq obyekt axtarışına yeni maliyyə mənbələri nəzərə alaraq, kağız üzərində nəzərə alınır. Azərbaycanda iqtisadi dəyişikliklərin təhsil öz əksini tapıb və ali məktəb idarəetmə prosesi dəyişib. Bu sənəddə orada mal ehtiyac ödəyə bilər, hər şey məlum olduğu kimi və müştərinin diqqətini cəlb etmək üçün istifadə edilən və ya bazar təklif klassik marketinq nəzəriyyəsi sayılır. Ali təhsil ocağında əsas marketinq istiqamətdə təhsil xidmətlərinin göstərilməsi. Kağız SWOT kadrların müəyyən metodların köməyi ilə ali məktəbin xarici rəqabət üstünlükləri aktiv öyrənilməsi mövcudluğunun zəruriliyi barədə təhlillər daxildir. Beləliklə, dərin tədqiqatlar elmi və iqtisadi vəzifə müasir mərhələdə təhsil xidmətləri bazarında inkişaf və tendensiyalar yaranır.

E. Valiyeva

Management in Education

Summary

This paper is aimed to some investigations in the field of education concerning the problem of management in this sphere. The economic situation in the country is also taken into consideration; it sets the particular tasks connecting with the adaptation processes of education system to meet the market demand. In the paper there is investigated the problem of the whole educational system real reformation including innovations and creativity. As to human approach, the teacher's activity in a higher school gains new qualitative features. Here, there is analyzed the commercial activity of higher educational institutions that become the active subjects of economic relations. The new financial sources of searching necessity and marketing facilities in manager's activity in educational system are taken into account in the given paper. Economical changes in Azerbaijan have reflected the education and changed the process of higher school management. In this paper there is considered the theory of classical marketing in which the goods are known to be everything that can meet the need and are offered the market to be used or to draw customer's attention. The main marketing direction in higher educational institution is the rendering of educational services. The paper includes analyses about necessity of active study existence on external competitive advantages of higher school with the help of definite methods in SWOT frames.

Rəyçi: Lalə Məsimova
Filologiya uzrə fəlsəfə doktoru, dosent

MATANAT İBRAHIMOVA

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
matanat@mail.ru

CHOOSING AND USING INSTRUCTIONAL RESOURCES

Açar sözlər: mənbə, fəaliyyət, təqdimat, tələbə, tədris, təlimat, tədqiqat, oxucu
Key words: resource, activity, presentation, student, teaching, instruction, research, reader
Ключевые слова: ресурс, деятельность, презентация, учащийся, преподавание, обучение, исследование, читатель

A key feature of effective teaching is the selection of instructional materials that meet the needs of students and fit the constraints of the teaching and learning environment. There are many pressures for educators to match the audiovisual stimuli of television, computers, and electronic games with which students are experienced. The speed of personal computers and the ease of authoring systems permit instructors to design and customize computer-based audiovisual presentations and to develop computer-based assignments for their students. The tremendous increases in rates of information transfer, access to the Internet, and posting of materials on the World Wide Web give instructors and students an almost limitless supply of resource material. In addition, the ease of electronic communications between an instructor and students, and among students, provides new opportunities for sharing questions, answers, and discussions during a course. At the same time, there remains a major role for student use of textbooks and for instructional use of demonstrations, films, videos, slides, and overhead transparencies.

Textbooks have several major limitations. Although a well-written book can engage and hold student interest, it is not inherently interactive. However, if students are encouraged to ask questions while they read, seek answers within the text, and identify other sources to explore ideas not contained in the text, they will become active readers and gain the maximum benefit from their textbook. In order to meet the needs of a broad audience, texts are often so thick that they overwhelm students seeking key information. Texts are often forced to rely on historical or dated examples, and they rarely give a sense of the discovery aspects and disorganization of information facing modern researchers.

Science textbooks have evolved considerably from the descriptive and historical approaches common before World War II. Today's texts are far more sophisticated, less historical, and contain more facts than in the past, with complex language and terminology. Illustrations and mathematical expressions are more common. Emphasis has shifted toward principles and theory. Modern texts attempt to deal with issues of process as well as matters of fact or content. They are replete with essays, sidebars, diagrams, illustrations, worked examples, and problems and questions at Конец формы
many different levels. One result of these changes is that the average book length has increased two to four times in the past several decades.In response to the need for quality science textbooks for all students, not just science majors, some authors are returning to descriptive and historical approaches. Generally, books for science literacy courses describe important ideas and discoveries, present a limited number of fundamental concepts, and emphasize the links among different facts and principles. Research on the effectiveness of textbooks has focused on two general areas: text structure and layout. The study of text structure has focused on how the reader builds cognitive representations from text. Recent work categorizes the structure of science text as either a proof-first or a principle-first organization. The proof-first organization develops a proof or argument that builds to a conclusion, usually in the form of a fundamental concept, principle, or law. In principle-first organization, a concept or principle is stated explicitly, then the evidence needed to support it is presented. The prevalence of the proof-first structure in contemporary textbooks may be due to the fact that most college science textbooks are written by scientists with little formal training in education. They present science the way it is practiced by experts. However, some studies indicate that the principle-first structure is more effective for long-term retention and understanding by novice readers.Layout and illustrations are important predictors of a text's effectiveness. One of the most effective types of illustration, especially for students with low verbal aptitude, is a simple multicolor line drawing. Although more visually appealing, and more prevalent in the current textbook market, realistic drawings or photographs are less effective at enhancing student learning. The organization of information on a page also affects student learning.

How to Choose and Use an Appropriate Textbook

Before selecting a text, it is important to know what books are currently on the market. Colleagues who teach the same or a similar course (in your department or at other institutions) are good sources of ideas and information. Your campus bookstore's textbook manager can provide the name and phone number for textbook sales representatives from many different companies. Science education publications carry advertisements

from major publishers, and some feature a book review section or annual book buyer's guide. Professional society meetings also provide a chance to talk to publishers and see their new textbooks. Many companies will supply review copies to potential textbook adopters, in return for information about the course in which it might be used.There are a number of factors to consider when selecting a textbook. To be of greatest value to students, the objectives of a textbook must be consistent with those of the course. Authors often try to meet particular objectives in their books, and these may differ among the choices. Skim the preface to see whether you share the author's approach to the subject.

Конец формы

Consider how the table of contents aligns with your course syllabus and teaching philosophy:

- Is coverage of topics broad or specific?
- Are key principles stated precisely and clearly?
- Are the explanations and interpretations consistent with your teaching style?

In addition to content, evaluate the text structure and layout as discussed in the previous section. Textbooks vary greatly in their level of difficulty with respect to readability, depth of theoretical treatment of information, and complexity of end-of-chapter problems. Colleagues who have adopted the book can provide insight about these issues. They are also helpful for determining whether a textbook contains errors, which have been shown to have a large, negative effect on student learning.

Considerations in Choosing a Textbook

Look at it from the point of view of novice users. Is it accessible? Is it clear? Is it organized in a useful way?

Consider the information and the weight. A single large encyclopedic text, of which only certain chapters will be used, may be selected by a professor who thinks that students ought to have all of that text's material available. A book which is more appropriate for the course may be available, often at substantially lower cost to the student.

Choose a book that contains most of the information that is needed, and supplement it with additional readings. This alerts students to the existence of other resources.

Match the text to the audience in terms of its preparation and prior knowledge. The text should be read-able from the students' point of view. Check the book carefully for errors.

The text itself is rarely the only resource available to the students and instructor. Many publishers have a separate study guide, often with chapter

summaries and solutions to textbook problems. Upon adoption of a text, publishers often provide (or offer for sale at a reduced price) transparencies, slides, and computer test banks. Software to accompany textbooks is also becoming more popular. This software can vary considerably in quality and usefulness, so you may want to ask for a demonstration disk before purchasing it or requiring that students purchase it.Once you have chosen a textbook, help your students use it effectively. A number of suggestions are given in the sidebar. Allow time during the first week of class to introduce the text and outline your strategy for its use. Encourage your students to use the text by asking them questions that require higher-order critical thinking skills drawing on and extending its material, methods, or examples. Simple factual questions are of little value to long-term retention or true understanding. Higher-order questions require students to think about the readings, ask questions, integrate material, and develop answers in their own words.When appropriate, help students to understand that a text book is not always the final authority on a topic, particularly in fields where new information is discovered at a very fast rate. Students may learn that it is okay to question the text if the instructor also openly disagrees with some interpretations or approaches in the book. The instructor can use different interpretations as examples of unresolved problems and illustrate critical thinking by presenting reasons and evidence for differing opinions. However, be careful not to develop such a negative attitude toward the text that students stop using it, or question the teacher's judgment for choosing it.

What If I Can't Find the "Perfect" Textbook?

After a thorough search, you may find that the book you want simply does not exist. Publishers have realized this and have taken steps to customize their products to meet faculty needs. It is possible to select certain chapters of a given book to be bound as a volume. It is also possible to Конец формы

Many college bookstores and copy centers will work with faculty members to collect chapters, readings, and supplements. They obtain the required copyrights, and bind and sell custom-designed materials tailored for a particular course.

Reference

1.
2. Northern Ireland Guidance Materials for English Belfast, NICC, 1990
3. Scottish Office Education Curriculum and Assessment in Scotland: Edinburgh, HMSO, Department National Guidelines: English Language, 1991.
4. Stratta, L. et al. Patterns of Language: Explorations in the London, Heinemann, Teaching of English 1973

М.Ибрагимова

Выбор и использование инструкционных ресурсов

Резюме

Ключевой особенностью эффективного обучения является выбор учебных материалов, которые отвечают потребностям учащихся и соответствуют ограничениям учебной и учебной среды. Для педагогов существует множество факторов, которые могут соответствовать аудиовизуальным стимулам телевидения, компьютеров и электронных игр, с которыми сталкиваются студенты. Совместный перевод аналоговых данных frazeologizmin его смысл выражения etmirsə, то это калька, затем дается описание сравнивается с переводом и его перевод аналоговых frazeologizmin до полного перевода -. Например: Tocarry coals to Newcastle -nyukasla перевозки угля. Это frazeologizm "все больше всего того, что на это" значит. Это можно перевести как "в море лить воду".Скорость персональных компьютеров и простота создания систем позволяют инструкторам разрабатывать и настраивать компьютерные аудиовизуальные презентации и разрабатывать компьютерные задания для своих учеников.

M.İbrahimova

Təlimati mənbələrin seçilməsi və istifadə olunmasi

Xülasə

Məqalə təlimati mənbələrin seçilməsi və istifadə olunması haqqında geniş məlumat verir. Haqqında danışılan məsələ tədris prosesində çov mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, səmərəli tədrisin əsas vasitələrindən biri sayılan materialların seçilməsi hissəsi tələbələrin tədrisə düzgün yanaşmasını təmin edir. Pedaqoqlar üçün bir sıra faktorlar mövcuddur ki, bu da əsasən audio, video, kompyüter və elektron oyunlar daxildir və bunların hər biri tələbələrin dərsə marağını artıran vasitələrdir.Müştərək tərcümə – verilmiş frazeologizmin analoq tərcüməsi onun mənasını tam olaraq ifadə etmirsə, o zaman bu frazeologizmin öncə kalka, sonra təsviri tərcüməsi verilir və onun analoq tərcüməsi ilə müqayisə edilir.

Kompyüterlərin sürəti və sistemin yaradılmasının sadəliliyi təlimatçıya kompyüter vasitəsilə öz tələbələri üçün dərs materialına aid prezentasiyaların təqdimatına imkan verir.

Rəyçi: Rəhimə Məmmədova
filologiya elmləri namizədi, dosent

GÜLLÜ MƏMMƏDOVA,
SƏBİNƏ ABDURAHMANOVA
ADU
gullu@mail.ru

MÜASIR İNGİLİS DİLİNDƏ MƏSDƏR TƏRKİBLƏRİNİN TƏDQİQİNƏ DAİR

Açar sözlər: məsdər, məsdər tərkibi, tamamlıq budaq cümləsi
Key words: infinitive, infinitive construction, object clause
Ключевые слова: инфинитив, инфинитивная конструкция, придаточное предложение дополнения

Müasir ingilis dilində məsdər felin şəxssiz formalarından biridir. Müasir Azərbaycan dilində olduğu kimi müasir ingilis dilində də məsdər ikili xüsusiyyətə malikdir. Bu dildə məsdər verbal nominativ kimi olduqca mürəkkəb semantikaya malikdir. Bu mürəkkəblik özünü onun polifunksionallığında göstərir. [3; səh. 5]

Ümumi dilçilikdə fellərin predikativ tərkib əmələ gətirmə qabiliyyətinə malik olması da xüsusi qeyd olunur. Bu cür quruluşlar, tərkiblər müasir ingilis dilində çox geniş işlənir və bir sıra sintaktik-funksional xüsusiyyətlərə malikdir.

Müasir ingilis dilində komponentləri mübtəda və xəbərin daxili əlaqəsi kimi başa düşülən konstruksiyalar aşağıdakılardır:

1. Tamamlıq məsdər tərkibi (*The Objective with- the -Infinitive Construction)*
2. Mübtəda məsdər tərkibi (*The Subjective Infinitive Construction)*
3. For sözönülü məsdər tərkibi (*The For-to Infinitive Construction)*

Məsdər tərkibləri içərisində ən çox işlənən tamamlıq məsdər tərkibidir.

Bu tərkibin adı bir çox dilçilərin tədqiqatlarında müxtəlif cür işıqlandırılmışdır. Məsələn, H. Poustma, M. Qanşina, N. Vasilyevskaya bu tərkibi accusative + infinitive construction, N. A. Kobrina, E. A. Korneyeva, V.Kauşanskaya, R.Kovner "The Objective with the Infinitive Construction", O.Yesperson isə "Subject + İnfinitive as Object of Main Verb", T. Abasquliyev "Obyekt hal və məsdər birləşməsi" kimi adlandırmışdır. [3, səh. 62]

Tərkibin Objective with-the-Infinitive Construction – tamamlıq məsdər tərkibi kimi verilməsi bu birləşmənin tam mahiyyətini açır. Çünki bu tərkib

müasir ingilis dilində bir sıra təsirli fellərdən sonra, əsasən iki komponentdən – isim (ümumi halda) və ya obyekt halda əvəzlik və məsdərdən ibarət olur. Bu birləşmə cümlədə mürəkkəb tamamlıq funksiyasını daşıyır.

E. A. Qordon, İ. P. Krılova isə tamamlıq məsdər tərkibini qəbul etmirlər. Onlar göstərirlər ki, isim və ya əvəzliklə ifadə olunmuş tamamlıqla müşayət olunan və məlum növdə olan məsdər bir sıra təsirli fellərdən sonra "objective predicative" kimi işlənir. [5; səh. 190]

Tamamlıq məsdər tərkibi Azərbaycan dilinə ya feli isim, ya məsdər tərkibi, ya da tamamlıq budaq cümləsi kimi tərcümə olunur. [2; səh. 241] Misallara nəzər salaq.

*I saw **the boy play** in the yard. – Mən oğlanın həyətdə oynamasını (oynadığını) gördüm. Mən gördüm ki, oğlan həyətdə oynayır.*

Tərcümə zamanı tərkibin mürəkkəb tamamlıq və ya tamamlıq budaq cümləsi kimi verilməsi cümlənin semantik və üslubi xüsusiyyətlərindən asılıdır.

Tamamlıq məsdər tərkibi aşağıdakı fellərdən sonra işlənir.

1. hissi-qavrayış bildirən fellərdən sonra, məsələn,

*"I saw **you pass by**, but I was afraid to speak to you until I had seen your face," she replied.*

*As we turned a corner, we noticed **a carriage stand** outside some houses.*

2. əqli-fəaliyyət bildirən fellərdən sonra, məsələn,

*I believed **her to be a good teacher**.*

*Everybody expected **her to return** tomorrow.*

3. arzu, istək bildirən fellərdən sonra, məsələn,

*"My family always call me Maxim. I'd like **you to call** me that too" – he said.*

*Why would she not want **him to know** of her visit?*

4. hiss, həyəcan, emosiya bildirən fellərdən sonra, məsələn,

*I cannot bear **anyone to be very close** me but you.*

5. əmr və xahiş bildirən fellərdən sonra, məsələn,

*At last Mor allowed **himself to be persuaded.***

*Let **us be the best friends** in the world.*

6. məcburiyyət bildirən fellərdən sonra, məsələn,

*He had a gift of making **a woman feel** that she was the most special person in the world.*

*I knew that Sir Percival was expected back that afternoon, and that he would immediately try to force **Laura to sign** the document again.*

Arzu, istək, əmr, xahiş, məcburiyyət, həmçinin də hissi qavrayış bildirən fellər həm tamamlıq məsdər tərkibi, həm də tamamlıq budaq cümləsi əmələ gətirə bilər. Misallara nəzər salaq.

The captain ordered ***a salute to be fired.***

The captain ordered ***that a salute should be fired.***

I saw ***a figure enter*** *the churchyard and* ***approach*** *the grave hurriedly.*

I see ***that there is no place for me here.***

Bu misallardan görünür ki, birinci və ikinci cümlələrdəki *to order* feli, üçüncü və dördüncü cümlələrdəki *to see* feli həm tamamlıq məsdər tərkibi, həm də tamamlıq budaq cümlələri əmələ gətirə bilirlər.

Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, bəzi fellərdən sonra, yəni *to allow, to order, to ask, to beg, to request* və s. fellərdən sonra iki tamamlıq işlənir ki, onlardan biri məsdərlə ifadə olunur.[8, səh.193] Bu fellərdən sonra o zaman tamamlıq məsdər tərkibi işlənir ki, bu zaman məsdər məchul növdə olsun. Məsələn aşağıdakı misallara nəzər salaq.

He ordered me to take the book.

He ordered ***the book to be taken.***

Birinci cümlədə verilən *me to take* ifadəsi formaca tamamlıq məsdər tərkibinə oxşasa da B. L. Kauşanskayanın fikrincə o tərkib deyil, bu cümlədə iki tamamlıq vardır, *me* və *to take*, onlardan biri əvəzlik, digəri isə məsdərlə ifadə olunmuşdur. Amma ikinci cümlədəki *the book to be taken* isə tamamlıq məsdər tərkibi hesab olunur ki, onun da cümlədə funksiyası mürəkkəb tamamlıqdır.

Mübtəda məsdər tərkibinin mövcudluğu, demək olar ki, əksər dilçilər tərəfindən qəbul edildiyi halda, N.A.Kobrina, E.A.Korneyeva tərəfindən qəbul olunmur. Onlar müasir ingilis dilində yalnız *for-to sözönülü məsdər tərkibinin* olduğunu qeyd edirlər.

B. L. Kauşanskayanın da bu tərkib haqqında fikri fərqlidir. O, qeyd edir ki, mübtəda məsdər tərkibinin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o, cümlədə bir üzv kimi çıxış etmir, onun komponentlərindən biri, yəni ismi hissəsi cümlədə mübtəda kimi, digər hissəsi, yəni məsdərlə ifadə olunmuş feli hissəsi isə cümlənin xəbəri ilə birləşib mürəkkb feli xəbər əmələ gətirir. [8; səh.199] Məsələn,

The rider *was seen to disappear* in the distance.

O, bu cümlədə *the rider* sözünü mübtəda, *was seen to disappear* ifadəsini isə mürəkkəb feli xəbər hesab edir.

Lakin biz belə hesab edirik ki, bu tərkibdə birinci komponentlə, yəni mübtəda ilə ikinci komponent, yəni məsdər arasında xəbər işlənir. Lakin bu iki komponent, yəni mübtəda ilə məsdər arasında məntiqi bağlılıq olur və hər ikisi birlikdə cümlənin mürəkkəb mübtədası olur.

Bu tərkib də Azərbaycan dilinə, adətən təsirlik halında isim (yaxud əvəzlik) və feli sifət, yaxud yiyəlik halında isim (yaxud əvəzlik) və təsirlik halında olan feli sifət vasitəsilə tərcümə edilir. [2; səh. 242]

The peasants (they) *were seen* ***to work*** *in the garden.*

1. *Kəndliləri (onları) bağda işləyən görublər.*
2. *Kəndlilərin (onların) bağda işlədiklərini görublər.*

Mübtəda məsdər tərkibi aşağıdakı fellərdən sonra, əsasən, məchul növdə işlənir.

1. hissi-qavrayış bildirən fellərdən sonra, məsələn,

***He** was heard **to say** that it would rain.*

2. əqli - fəaliyyət bildirən fellərdən sonra, məsələn,

***Philip Bosinney** was known **to be a young man** without fortune.*

3. əmr, məcburiyyət bildirən fellərdən sonra, məsələn,

*I felt that **he** was made **to do** anything they wanted.*

4. to be likely, to be sure, to be certain, to be unlikely modal birləşmələrilə, məsələn,

***You** are not likely **to keep** us company, Jim, are you?*

5. to seem, to turn out, to appear kimi fellərdən sonra bu tərkib məlum növdə işlənir, məsələn,

***He** appeared **to be very happy** and didn't seem **to notice** how pale and quiet Laura was.*

For sözönülü məsdər tərkibi. Hər üç məsdər tərkibi həm struktur cəhətdən, həm də işlənmə xüsusiyyətlərinə görə müxtəlifdir. Əgər tamamlıq və mübtəda məsdər tərkibləri müəyyən fellərdən sonra işlənirsə, for sözönlü məsdər tərkibində bu məhdudiyyət yoxdur. Eyni zamanda, tamamlıq məsdər tərkibi cümlədə həmişə yalnız mürəkəb tamamlıq, mübtəda məsdər tərkibi mürəkkəb mübtəda funksiyasında çıxış etdikləri halda, for sözönlü məsdər tərkibi cümlədə müxtəlif sintaktik vəzifələrdə reallaşır.

Bu tərkib üç komponentdən ibarətdir: for sözönü, isim və ya əvəzlik, məsdər.

E.Qordon və İ.Krılova tamamlıq və mübtəda məsdər tərkiblərinin mövcudluğunu qəbul edir, for sözönlü məsdər tərkibini isə ayrıca tərkib kimi vurğulamırlar. Onlar bu tərkibin yalnız mübtəda funksiyasında çıxış etməsini göstərirlər.

For sözönlü məsdər tərkibi aşağıdakı sintaktik funksiyalarda işlənir.

1) Mürəkkəb mübtəda funksiyasında, məsələn,

***For me to explain this rule** is easy.*

2) Mürəkkəb predikativ funksiyasında, məsələn,

*The best thing is **for you to rest.***

3) Mürəkkəb tamamlıq funksiyasında, məsələn,

*I am waiting **for her to say** what was in the note she sent you.*

4) Mürəkkəb təyin funksiyasında, məsələn,

*But to do so he needed Laura's signature to show that she gave her permission **for him to use her money.***

5) Mürəkkəb zərflik funksiyasında

a) Məqsəd zərfliyi funksiyasında, məsələn,

*He had advertised **for an art teacher to teach** drawing and sketching to his two nieces.*

b) Nəticə zərfliyi funksiyasında, məsələn,

*The article is too easy **for you to translate** it without a dictionary.*

For sözönlü məsdər tərkibi Azərbaycan dilinə ya feli isim, ya da tamamlıq budaq cümləsi kimi tərcümə olunur. [2; səh. 242] Misallara nəzər salaq.

***For you to return home** is necessary. (It is necessary **for you to return home**.)*

Sizin qayıtmanız vacibdir. (Vacibdir ki, siz qayıdasınız.)

Indiyə qədər heç bir nəzəri ədəbiyyatda rast gəlmədiyimiz bir fakta E.Qordon və İ. Krılovanın "Грамматика современного английского языка" adlı kitabında rast gəldik. Onlar bu kitabda absolyut məsdər tərkibinin mövcudluğundan da bəhs edirlər. Onlar qeyd edirlər ki, absolyut məsdər tərkibi *with* sözönü ilə işlənir və məsdər *to* hissəciyi ilə müşayət olunur və bu tərkibin cümlədə funksiyası tərzi-hərəkət zərfliyi olur. Bu tipli tərkib, əsasən, ədəbi-bədii əsərlərdə işlənir, məsələn,

*It was a quiet house now, **with only his secretary to see** to his business affairs and **to take care** of his business affairs.*

Bədii ədəbiyyatda məsdər tərkibinin *without* sözönü ilə işlənməsinə də rast gəldik,

*You are getting lazy **wthout me to watch you.***

Fikrimizcə, bu birləşmədə məsdər tərkibi tərzi-hərəkət zərfliyi deyil, şərt zərfliyi funksiyasında işlənmişdir.

Göründüyü kimi, nəzərdən keçirdiyimiz tərkiblərin hər biri cümlənin bir üzvünü təşkil edir və semantik cəhətdən Azərbaycan dilinə tərcümədə büdaq cümləyə bərabər olur. [3, səh. 69]

Misallardan da göründüyü kimi, müasir ingilis dilində məsdər tərkiblərinin işlənmə dairəsi çox genişdir və onlardan geniş şəkildə istifadə olunur.

Ədəbiyyat

1. Mədətova R. XIII-XVIII əsrlər Azərbaycan dili yazılı abidələrində məsdər. Filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiya. Bakı , 1997.
2. Musayev O. İngilis dilinin qrammatikası, Qismət nəşriyyatı, Bakı, 2007.
3. Xanbutayeva L.M. Müasir Azərbaycan və ingilis dillərində infinitiv (ümumi tipoloji tədqiqat), "Kitab aləmi", Bakı, 2003.
4. Ganshina M., Vasilyevskaya N. English Grammar, Foreign Languages Publishing House, M., 1951.
5. Gordon E. M., Krylova I.R. a Grammar of Present-day English, Moscow, 1986.

6. Ilysh B. A. History of the English Language, Leningrad, Izdatelstvo, 1973.
7. Jesperson O. A Modern English Grammar on Historical Principles, Part V, Syntax, GB, London, 1961.
8. Kaushanskaya B.L., Kovner R.L., and others, Grammar of the English Language, Leningrad, Izdatelstvo, 1973.
9. Khaimovich B. A., Rogovskaya B. A. A Course of English Grammar, M., 1967.
10. Kobrina E.A., Korneyeva E.A., Ossovskaya M.L., Guzeyeva K.A., An English Grammar, Morphology, 1985.
11. W. Collins, The Woman in White, Published in the Penguin English Library 1974.
12. D. du Maurier, Rebecca, first published by Victor Gollancz Ltd, 1938.

Gullu Mammadova
Sabina Abdurahmanova

On the predicative constructions with the infinitive in modern English

Summary

The infinitive is one of the non-finite forms of the verb. The infinitive can form the predicative constructions. There are three constructions with the infinitive: the Objective with-the-Infinitive construction, the Subjective Infinitive construction, the for - to Infinitive construction.

The Objective with-the-Infinitive construction is used as the object of a transitive verb. It is used in the function of complex object.

The Subjective Infinitive construction is used as the subject of a sentence and is expressed by a noun (or pronoun) + an infinitive which follows the passive predicate. The two elements of this construction, though standing apart, are closely connected and form one syntactical unit. It is used in the function of complex subject.

The for-to Infinitive construction is introduced by the preposition *for*. It consists of a noun or a pronoun in the objective case + an infinitive. This construction can be used in some different syntactical functions in the sentence.

Гюлли Мамедова
Сабина Абдурахманова

О предикативных конструкциях с инфинитивом в современном английском языке

Резюме

Инфинитив – это одна из неличных форм глагола. Инфинитив образует предикативние констркции. Есть 3 конструкции с инфинитивом, конструкция сложное дополнение, конструкция сложное подлежащее, for-to инфинитивная конструкция.

Конструкция сложное дополнение используется как дополнение переходного глагола. Эта конструкция используется в функции сложного дополнения. Конструкция сложное подлежащее используется как подлежащее предложения и выражается существительным (или местоимением) + инфинитив, который следует за сказуемым в страдательном залоге.

Два элемента этой конструкции связаны и составляют одно синтаксическое целое, несмотря на раздельное расположение. Эта конструкция используется в функции сложное подлежащее.

Конструкция инфинитива с for-to представлена предлогом *for.* Эта конструкция состоит из существительного или местоимения в обьектном падеже+ инфинитив. Эта конструкция исрользуется в различных синтаксических функциях в предложении.

Rəyçi: İradə Nuriyeva
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

RƏHİLƏ MƏMMƏDOVA
Azərbaycan Dovlət Neft Və Sənaye Universiteti
rehile.memmedova53@gmail.com

The Extra –CURRICULAR WORK IN LANGUAGE LEARNING

Açar sözlər: ekstra-kurrikulyar, təşkilat, muəllim, tədris prosesi, öyrənclər
Ключевые слова. экстра -куррикуляр, преподаватель, оргонизация, обучение ,
студент, развитие.
Key words: Extra-curricular work ,teacher ,student ,method ,language.

At present the country is extending its international ,economic .,political scientific and cultural ties. The practical knowledge of foreign languages becomes therefore a necessity .Thus the aims of foreign languages teaching in schools are to develop pupils" ability to speak and read in a foreign language .The curriculum emphasizes it. It is obvious that extra-curricular work is of great importance. Under such conditions :it gives an opportunity to create a language atmosphere for pupils;Besides ,pupils consider the language not as a school subject but as a means of communication they use it to understand or to be understood in a situation ,where only English could be used .For example.When corresponding with children of foreign countries ,meeting a foreign delegation ,seeing sound films in the English language ,listening to English songs ,issuing school wall- papers ,etc .Extra-curriculla work helps the teacher to stimulate his pupils "interest in the target language .Extra-curricular work foreign language becomes more and more popular. This work is carried out both in town and higher schools. Various books and articles on the subject recently published are a proof of the popularity of this work among foreign language teachers and its importance in attaining the aims and objectives set by the syllabus .However there are many schools where teachers either do not carry out extra-curricular work at all ,or do it occasionally and monotonously .They probably think that work o this kind is not obligatory. It is just additional ,therefore they may do it only I time permits .These teachers do not realize that their success in foreign language teaching depends to a great extent on what interest they can evoke there pupils .Practice prove that extra – curricular work helps the teacher to promote greater interest in learning the language .It is necessary to bear in mind that extra-curricular work in our schools must be an integral part of the

educational process .It is a mistake ,therefore ,to consider this work as optional ,additional .The language becomes alive with this work .Extra-curricular work is of great educational value. The teacher can give his pupils a broader knowledge in geography ,history ,literature and art in the English –speaking countries .Extra-curricular work in a foreign language helps the teacher in fostering proletarian internationalism .Correspondence with the children of foreign countries provides the fulfillment of this task to a certain extent. The experience of the best school teachers proves that extra-curricular work can be of great value and it is helpful in all respects if it is carefully organized ,the material is thoroughly selected ,and If the teacher can encourage his pupils to work hard at the target language by using modern methods and techniques of teaching .The teacher should collect information from his students ,pupils in each of these three main areas and analyze it ,using his knowledge of psychology ,linguistics ,and sociology .Once analyzed ,be should call on his pedagogical knowledge to apply his information in three ways. First he should select the most appropriate materials ,based especially on his knowledge of the students "needs and their cognitive levels (schemata).Second ,he should decide on the way of presenting these materials ,keeping in mind the cognitive styles of his students. And finally ,create a classroom atmosphere conducive to learning ,or Krashen "s terminology ,eliminate the affective filter so maximum learning can occur in an open ,non-threatening environment. In order to create this environment in which the students feels secure and motivated toward learning ,the teacher must be aware of the effective factors and social factors that might influence his students .It is important to note that in the diagram ,the arrows joining the three areas of application are be-directional .This indicates ,or example ,that the materials selected will affect the method of presentation and the environment .On the other hand ,in a group characterized by a positive affective environment affective the students themselves may frequently contribute to the selection and presentation of class materials following the humanistic idea that self –initiated learning is more meaningful and permanent .These three areas are therefore closely related. a –curricular work in a foreign language helps the teacher in fostering proletarian internationalism. Correspondence with the children of foreign countries provides the fulfillment of this task to a certain extent. The experience of the best teachers proves that extra-curricular work can be of great value and it is helpful in all respects if it is carefully organized ,the material is thoroughly selected ,and if the teacher can encourage his students to work hard at the target language by using modern methods and techniques of teaching carried out during the class period both in form and content though it is closely connected with it In deed ,the class

–work must prepare students for non class activities. During the lessons in extra-curricular work the teacher suggests them should play lotto or guessing game where these sentence patterns are needed. Extra –curricular work is voluntary . However for those who wish to take part in this work it becomes obligatory .Since through extra-curricular work the teacher can raise the level of the pupils ”command of the language in general it is bad practice to draw only the best ,bright pupils into the work ,as some of the methodologists and teachers recommend .No marks are given to the participants for non-class activities although the teacher keeps a careful record of the work done by each of them. The results of extra-curricular work done can be evaluated when the school holds contests ,pioneer assemblies ,reviews of wall –news papers ,amateur art reviews, pleasure parties, in the foreign language. Since extra-curricular work is voluntary and based upon participants activity, initiative and creativeness , younger learners should render help to the teacher to carry out this work .The teacher recommends various kinds of non-class activities to his pupils ,selects the material and elaborates methods and techniques as to how this or that work should be carried out. The young organizations choose participants in accordance with their aptitude ,and keep a record of the work done .Extra-curricular work may be closely connected with young society. It cannot be fulfilled ,however ,within the framework of the Unit only .Since extra - curricular work is voluntary and based on active and creative work ,of students and pupils organizations and individual students ,when organizing non-class activities the teacher ought to take into consideration the fact that the motive for the activities is the interest the teacher stimulates in his students for learning the language both during class-periods and for-extra-curricular work. Language provided skillfully in class ,explaining ,new material in a clear and comprehensive way ,using various methods and devices to make pupils ,students active and interested in the work done ,applying audio-visual aids ,preparing exercises which give them satisfaction of a job well done ,making them feel their own progress in the target language after every lesson .In carrying out extra-curricular work various forms should be used so that the majority of the class is able to take part in it .The following forms of extra-curricular work are used at schools :individual ,group and mass work .In conclusion it is evident that the role of the language teacher today is not as simple as it once was .Every day researchers are discovering new factors that may play a part in language learning .Today ,knowledge of the linguistic structure of the language is only one of the requirements of a good language teacher .Teachers should also have a broad background knowledge of the social environment that influences their student .different pedagogical techniques ,social and cultural

aspects of the language being taught band techniques for diagnosing certain psychological characteristics of learners .For a language is much more than lists of vocabulary and sets of grammar rules .and language learning is not simply a matterof acquiring a system of linguistic formulas .The student must also assume more responsibility for the learning process. Now the student is not simply a passive receptacle into which the teacher pours knowledge. He must participate actively in the learning process .In the final analyses it is the learner who must assimilate the language and allow it to become part of him .We ,as teachers ,can only "facilitate "this process ,different pedagogical techniques ,social and cultural aspects of the language being taught ,and techniques for diagnosing certain psychological characteristics of learners .For a language is much more than lists of vocabulary and sets of grammar rules and language learning is not simply a matter of acquiring a system of formulars .Language is a form of communication among individuals in a specific social context .But even more than that ,language is a way of thinking and of processing information .entity .It is a symbol of a culture and a personal identity .This new ,increased responsibility for language learning does not fall entirely on the teacher ,however.

Ədəbiyyat

1. A.F.Akimova.B.
2. B.Mixneviç.
3. N.İ.Zisman.
4.L.F.Lavrentyeva.
5.G.V.Smirnova.

R Məmmədova

Xarici dilin tədrisində ekstrikullayar metod

Xülasə

By məgalədə, əsasən, xarici dilin tədrisində muasir ədəbiyyatlarin tədrisiylə əlagədar, ədəbiyyatlar secimiylə birlikdə,, onlara muasir yanaşma, metodiki, ekstra-kurrikulyar t'e'drisə diggət cəlb edilir.Bu sıradaMuxtəlif məgalələr kitablar yazılarag ekstra-kurrikulyar tədrisin mahiyyətini izah edir və onun vacibliyini effektivliyini bir daha vurgulayır .Eyni zamanda yeni sillabuslarla ekstra –kurrikulyar Işin orta məktəblərdə və digər tədris ocaglarına şamil olunmasinin yollarını açıglayır uygun. yanaşma və Xarici dilin tədrisində extra kurrikulyar metodikanın böyuk ugurlu nəticələri geyd olunur.Bu işin tədrisində təşkilatciliga duzgun yanaşma tövsiyə olunur.Extra-kurrikulyar tədris

prosesində tək-tək və yaxud gruplar kicik gruplar tədrisə daxildir. Xarici dilin tedrisində əsasən individual gruplar ekstra-kurrikulyar metodiki programa üstünlük verərək yüksək ugur əldə etməyin acarı təgdim olunur tədris personalına. Bu zaman öyrətmən ən əsas diggəti öyrənmə biliklərə yiyələnmə prosesinə aktiv olarag yönəltməlidir.Öyrətmə prosesində diggəti tədris materialının maraglı olması da cəlb edir.Sonda ugur əldə edilir.

Р.Мамедова

экстра –куррикулярном методе

Резюме

В последние годы все чаще поднимается вопрос о применении новых информационных технологий при изучении иностранных языков. Это не только новые технические средства, но и новые формы и методы преподавания, новый подход к процессу обучения. В данной статье речь идет об экстра –куррикулярном методе. Основной целью обучения иностранным языкам является формирование и развитие коммуникативной культуры обучающихся, обучение практическому овладению языкам. Современные педагогические технологии, такие как обучение в сотрудничестве, проектная методика, использование новых информационных технологий, Интернет-ресурсов, помогают реализовать личностно-ориентированный подход в обучении, обеспечивают индивидуализацию и дифференциацию обучения с учетом способностей студентов, их уровня обученности, склонностей.Организция ехтра-куррикуляр работы содержания связъ и подход к етой работе широко обсуждается и реаксия студентов к процссу оченъ интересно.

Rəyçi: Lalə Məsimova
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

KİFAYƏT ALIRZAYEVA
ADU
kifayet@mail.ru

İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNİN FONOTAKTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİNƏ DAİR

Açar sözlər: fonotaktika, samit birləşməsi, ikiüzvlü, sonor, afrikat,
Key words: phonotactics, consonant cluster, twomembered, sonorant, affricate
Ключевые слова: фонотактика, сочетания согласных, двухчленные, сонорный, аффрикат

Dildə olan sözlər müəyyən fonetik tərkibə, quruluşa malik olurlar. Hər bir dildə səslər toplusu müəyyən fonetik qanunlara, fonetik qaydalara uyğun təşkil olunurlar. Məsələn, ingilis dilində sözün əvvəlində iki və ya üç samit birləşməsi gələ bildiyi halda, Azərbaycan dilində belə samit birləşmələri müşahidə olunmur. Məlumdur ki,müəyyən bir dildə fonemlərin birləşməsindəki qayda fonotaktika adlanır.

İngilis dilinin fonotaktikasına görə,bütün samitlər /ŋ,ʒ/ samitlərindən başqa saitlərdən əvvəl tək işlənə bilirlər.

İki,üç samit birləşmələri söz əvvəlində, iki, üç, dörd, beş , hətta altı samit birləşmələri isə söz sonunda gələ bilir.

İngilis dilində sintaqmatik səviyyədə samit birləşmələrinin iki mövqe növü vardır.

1.Söz əvvəlində samit birləşmələrinin maksimal sayı üç samit fonemindən ibarət olur.İngilis dilində fonemlərdən yalnız /ŋ/ fonemi söz əvvəlində gələ bilmir. Söz əvvəlində gələn ikiüzvlü samit birləşmələrinin sayı təxminən 60 birləşmədir.

Aşagidaki samit birləşmələri ingilis dili üçün səciyyəvi olan ikiüzvlü samit birləşmələridir: pr, tr, kr, br, dr, gr, fr, θr, ʃr, pl, kl, gl, fl, bl, sl, ʃl, pw, tw, kw, bw, dw,θw, sw, ʃw, pj, tj, kj,bj, dj, fj, θj, gj, sj, sn, ʃn, sm, ʃm, sp, ʃp, st, ʃt, sk, ʃt, sf, sv. İngilis dilində söz əvvəlində gələn on üçüzvlü samit birləşməsi vardir: spr, str, skr, spl, stl, spl, skw, spj, stj, skj. (2,182)

Müasir ingilis dilində söz əvvəlində gələn ikiüzvlü və üçüzvlü samit birləşmələri istisna hallarla zənginləşmişdir.Buna missal olaraq, [j] fonemi ilə olan birləşmələri misal göstərmək olar: new, due, beautiful və sair.

İkiüzvlü samit birləşmələrinin ikinci elementi kimi kipləşən və sürtünən samitlərin işlənməsi çox məhduddur.

İngilis dili kipləşən, kar, qüvvətli /p,t,k/ samitləri sürtünən /s/ samiti ilə birləşərək /sp-,st-,sk-/ birləşmələrini yaradırlar.

Söz əvvəlində gələn ikiüzvlü samit birləşmələrinə nəzər salsaq,onların kipləşən+sonor, sürtünən+sonor, sürtünən+kipləşən samitlərin birləşməsindən ibarət olduğu aydın olur. Soz əvvəlində gələn üçüzvlü samit birləşmələri /sp-,st-,sk-/samit birləşmələrinə /r,l,j/ əlavə etməklə düzəlir. Bu birləşmələrdən ən məhsuldarları /spr-,str-,skr-/ birləşmələridir.

Məsələn, spring, spread, string, straw, screen, scratch və sair.

İngilis dilində söz sonunda gələn samit birləşmələrinin sayı bir samitdən altı samit birləşməsinə qədər mümkündür. /j,w,r/sonorları və sürtünən kar /h/samiti heç vaxt söz sonunda işlənə bilmirlər. İngilis dili samitlərinin qalanı isə söz sonu mövqedə ola bilirlər.(1,143)

Sözsonunda gələn ikiüzvlü samit birləşmələrindən ingilis dili üçün səciyyəvi olan birləşmələrə aşağıdakıları qeyd etmək olar: lp, lt, lk, lb, ld, ltʃ, ldʒ, lf, lθ, ls, lʃ, lv, lz, lm, ln, nt, nd, ntʃ, ndʒ, nθ, ns, nz, nk, nd, nθ, nz, mp, md mf, mz, pt, pθ, ps, ts, kt, ks, bd, bz, dθ, dz, gd, gz, tʃt, dʒd, ft, fθ, ts, θt, θs, sp, st və s.

Üçüzvlü samit birləşmələri/dst/midst sözündə olduğu kimi istisna olmaqla, ikiüzvlü samit birləşmələrinin /s,z,t,d,θ/samitləri ilə birləşərək yaranır.

Dördüzvlü samit birləşmələri isə üçüzvlü samit birləşmələrinin/s/ və ya /t/ fonemləri ilə birləşməsindən yaranır.

/lpts/-sculpts	/ksθs /-sixths
/mpts/-tempts/	/ltst/-waltzed
/ksts/-texts	/mpts/-glimpsed
/lfθs/-twelfths	/ŋkst/- jinxed
/ ŋkθs/-strengths	
(2,182-183)	

İngilis dilində samit birləşmələrinin digər təsnifatının dörd növünü C.Mortimer qeyd edir: (1, s144)

1)Sözəvvəlində olan ikiüzvlü samit birləşmələrinin CCV ibarət olması
2)Sözəvvəlində olan üçüzvlü samit birləşmələrinin CCCV ibarət olması
3)Sözsonunda olan ikiüzvlü samit birləşmələrinin VCC ibarət olması
4)Sözsonunda gələn üçüzvlü samit birləşmələrinin VCCC ibarət olması

İngilis dilində /tʃ, dʒ/ samitləri digər samitlərə qoşularaq samit birləşmələri yaradırlar. Sözəvvəlində bu samitlər digər samitlərlə heç vaxt birləşmə yaratmırlar. Sözsonu mövqedə isə /tʃ/ fonemi /t/ foneminə, /dʒ/ fonemi isə /d/ fonemi ilə birləşmə yaradırlar.

Məsələn, watched /wɒtʃt/, wedged /wedʒd/. Sözsonu mövqedə /tʃ, dʒ/ fonemlərindən əvvəl /l/ sonoru gələrsə, birləşmə yaradırlar. Məsələn squelch /skweltʃ/, bulge /bʌldʒ/. /ʒ/ fonemindən əvvəl heç vaxt /l/ fonemi işlənmir. /ʃ/ fonemindən əvvəl isə yalnız bir neçə sözdə (xüsusi adlarda) /l/ fonemi gələ bilir.

Məsələn: welsh /welʃ/, walsh /wɒlʃ/.

Eyni hal bu fonemlərdən əvvəl /n/ fonemində müşahidə olunur. Məsələn: lunch /lʌntʃ/, french /frentʃ/və s. Lakin bir heca daxilində /nʃ/ birləşməsinə rast gəlinmir.

İngilis dilində danişanlar arasında bəzi kontekstlərdə, məsələn BBC tələffüzündə son hecada /tʃ/ ilə /ltʃ/ arasında kontrast yoxdur. Eyni halı /nʃ/ və /ntʃ/, /nʒ/ və /ndʒ/ əlaqəsində demək olar. “lunge” , “lange”, kimi sözlərdə /lʌndʒ/, /flændʒ/ və /lʌnʒ/, /flænʒ/ arasında fonoloji fərqin qeyri-mümkün olması görünür.

BBC tələffüzündə sonda gələn /lʃ/və /ltʃ/ arasında kontrast olmaması da mümkündür. İngilis dilində sözortasında gələn samit birləşmələri vardır. Bu samit birləşmələri sözün əvvəlində və sözsonunda gələ bilmir. Belə birləşmələrə /pn, tm, km, kn, gm, gn/ aid etmək olar. Məsələn: hypnotist, atmosphere, acme, technical, pigmy, signal, kidney;

Digər sözortasında gələn birləşmələrə /fn,θm, θn, mn, nm/ əlavə etmək olar.

Məsələn: Dophen, arithmetic, ethnography, gymnasium, enmity.

İngilis dilində sözortasında gələ bilən yeddi samit birləşməsinə də rast gəlmək olur. Məsələn: constancy/kont.stnt.si/

Azərbaycan dilində fonotaktik məsələlərə Ə.Dəmirçizadə, F.Kazımov, T.A.Hidayətzadə, S.Sadıqov, A.Ələkbərli, A.Axundov, F.Cəlilov və başqalarının əsərlərində rast gəlmək olur. Azərbaycan dilinin fonotaktikasına əsasən sözəvvəlində /ğ, ı/ fonemləri işlənmir. Söz sonunda küylü samitlərə nisbətən, sonor samitlərə daha çox rast gəlinir.

F.Cəlilov Azərbaycan dilində sözönü və sözsonu mövqedə mümkün samit birləşmələrindən bəhs edərkən göstərir ki, Azərbaycan dilində iki sait, iki samit işlənmir, həmin mövqedə /r/, /j/ samitlərinə yol verilmir, /l/, /m/, /n/, /z/, /v/ samitləri isə az təsadüf olunur və dilin qədim dövrünə getdikcə onların da işlənmədiyi ortaya çıxır.

Sözortası və sözsonu mövqedə iki sait yanaşı gəlmir. Sözsonu mövqedə yanaşı işlənən samitlərdən biri, adətən sonor olur. F.Veysəllinin qeyd etdiyi kimi, Azərbaycan dili saitlə samitin və ya əksinə samitlə saitin düzülüşündə bir muvazinətlik gözləyən dildir.

Azərbaycan dilinin incəliyini, müstəqilliyini, təmin edən fonetik qurum əlaməti bir sait yuvasında bir neçə samitin gələ bilməməsidir.

Ədəbiyyat

1. Babayev S.M English phonology, Bakı, “Nurlan”, 2004
2. Steponaviçius A. English Historical Phonology, Moscow,1987
3. Roach. P. English phonetics and phonology, Cambridge, fourth edition,2010
4.CyganY. Aspects of English syllable structure, Wroclaw,1971
5. Jones D. Cambridge English Pronouncing Dictionary, 17th edition,2009
6. Veysəlli F. Fonetika və fonologiya məsələləri, Bakı, 1993
7. Cəlilov F. A Azərbaycan dilinin morfonologiyası, Bakı, Maarif, 1988

K.Alirzayeva

On phonotactic pecularities of the english and azerbaijani languages

Summary

This article deals with the phonotactic pecularities of the English and Azerbaijani languages. An attempt is made to study phonotactic pecularities in both languages.

The problem of phonotactics in the languages of different system is various. P.Roach, J. Sygan, D.Jones, A. Steponavicius, S.Babayev, F.Veysəlli, F. Cəlilov paid special attention to phonotactic problems. Twomembered, threemembered, fourmembered, fivemembered and sixmembered consonant clusters are analysed.

Consonant clusters, the features of joining of consonants, the directions and researchers, their works and articles are defined. The classification of consonant clusters by Colin Mortiner is also noted in the article. The use of consonant clusters in medial position is represented by examples.

К.Алирзаева

О фонотактических особенностях английского и азербайджанского языка

Резюме

Статья посвящена фонотактическим особенностям английского и азербайджанского языка. В статье сделана попытка изучения фонотактических особенностей обоих языков.

Проблема фонотактики различных языковых систем разносторонна. П.Роуч, Й.Сауган, Д.Джонс, А.Степановичуз, С.Бабаев, Ф.Вейсялли, Ф.Джалилов уделили большое внимание проблемам фонотактики.

Двухчленные, трехчленные, четырехчленные, пятичленные и шестичленные звуковые сочетания анализированы в данной статье.

Сочетания согласных, черты образования согласных, поправление, исследователи и их работы и статьи определены в данной статье.

Классификация сочетаний согласных К.Мартена, также упомянута в статье. Использование сочетаний согласных в середине слов излагается в ряде примеров.

Rəyçi: dosent Səbinə Poladova

İRADƏ MANAFOVA
ADNSU
irada.manafova1958@Gmail.com

ОСОБЕННОСТИ МОРФОЛОГИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ МОДАЛЬНЫХ СЛОВ

Açar sözlər : fel, ifadə, müasir, söz, dil, mümkün, cümlə, müxtəlif, istifadə, məna, tətqiqat, ədəbiyyat, aydın, struktur.
Key words: verb, word, possible, modern, language, sentence, literature, various, mean, expression, use, research, structure, clear.
Ключевые слова :глагол, слово, возможный, выражение, современный, язык, предложение, четкий, исследование, структура, различный, значение, литература, использование.

Особенности морфологической структуры модальных слов, а в частности модальных слов, выражающих предположение, объясняются их развитием из других частей речи. В группу модальных глаголов входит небольшое число глаголов, выделяющихся среди всех глаголов целым рядом характерных особенностей в значении, употреблении и грамматических формах. Эти глаголы не имеют ни одной собственно глагольной грамматической категории (вида, временной отнесенности залога); у них могут быть лишь формы наклонения и времени, являющиеся показателем сказуемого. В силу этого, а также в силу отсутствия у них непредикативных форм (инфинитива, герундия, причастий), модальные глаголы стоят на периферии глагольной системы английского языка. По роли в предложении модальные глаголы являются служебными. Они обозначают возможность, способность, вероятность, необходимость совершения действия, выраженного смысловым глаголом. Поскольку они выражают лишь модальное отношение, а не действие, они в качестве отдельного предложения никогда не употребляются. Модальные глаголы всегда сочетаются только с инфинитивом, образуя с ним сочетания, которые в предложении являются сложным модальным сказуемым По своей этимологии большинство модальных глаголов являются претерито-презентными. Модальные глаголы являются недостаточными глаголами , т.к. они не имеют всех форм , которые имеют другие глаголы (defective verbs). Отсутствие у них флексии -s в 3-м лице единственного числа настоящего времени изъявительного наклонения объясняется исторически: современные формы настоящего времени были когда-то формами прошедшего времени, а 3-е лицо

единственного числа прошедшего времени не имело личного окончания. Модальные глаголы < must, should, ought, will-would, can-could, may-might , need > могут выражать различные оттенки предположения. Ученые предполагают, что модальные глаголы выражают объективную реальность, в то время как вводные слова – субъективную. Опираясь на исследования Дородных А.И. можно предположить, что глаголы < can и may > специализируются на передаче возможных , предполагаемых действий, а глаголы < must, should, might >, помимо значения долженствования, передают и предполагаемые, вероятные действия тесно касаясь , таким образом , со значением вводных слов, таких как < perhaps , possibly , probably , certainly > .Когда модальные слова и вводные слова употребляются одновременно, в таких случаях мы имеем дело с синонимичными конструкциями. Близость значений таких единиц настолько очевидно что, например , Доленская А И. называет их совместное употребление тавтологией. В предложении модальные глаголы всегда сочетаются с инфинитивом (перфектным и неперфектным), образуя с ним одно сочетание, которое называется составным модальным сказуемым. В качестве отдельных членов предложения модальные глаголы не употребляются. Модальные слова - это часть речи , к которой относятся неизменяемые слова , выражающие субъективное отношение говорящего к высказываемой мысли. В отношении формы у модальных слов не выработалось какого-либо единого внешнего признака. Однако два других признака - семантический и синтаксический - представлены достаточно четко, что и заставляет многих лингвистов говорить о модальных словах , как о самостоятельной части речи. Семантическим признаком модальных слов является их значение субъективного отношения к высказыванию с точки зрения его достоверности , предположительности или желательности. В отношении значения модальные слова значительно отличаются от других знаменательных частей речи , выполняющих номинативную функцию ; однако по самостоятельности значения они , несомненно , принадлежат к знаменательным , а не к служебным частям речи. В современном английском языке к модальным словам относятся следующие слова:

Certainly indeed perhaps
happily - unhappily
Of course evidently maybe
luckily - unluckily
No doubt naturally probably
fortunately
Surely obviously possibly

unfortunately
Apparently really
Assuredly actually
Undoubtedly

По своему значению модальные слова могут быть подразделены в зависимости от выражаемого ими субъективного отношения к фактам реальной действительности на :

1) слова , выражающие утверждение ;

2) слова , выражающие предположение;

3) слова, выражающие субъективную оценку содержания высказывания с точки зрения его желательности или нежелательности.

В пределах каждой группы модальные слова близки между собой по значению, но вместе с тем каждое из них выражает свои оттенки или отличается по своему употреблению в речи от других модальных слов той же семантической группы. По своему происхождению основная группа модальных слов связана с наречиями. Развитие модального слова из наречия состоит в переходе от значения объективного признака к значению субъективного отношения, сопровождающемся развитием нового грамматического значения – значения иной части речи. При переходе из наречий в модальные слова переосмыслению не сопутствует никакое изменение в формообразовании. Так, очень часто можно обнаружить формальное сходство между модальными словами и наречиями. Такие модальные слова как < probably , possibly >также являются производными от наречий, но не имеют омонимичных наречий , так как последние перестали использоваться в современном английском языке. Выполняя функцию вводного члена предложения, модальные слова чаще всего относятся ко всему предложению, но могут относиться и к одному из его членов. Когда вводный член предложения , выраженный модальным словом, относится ко всему предложению, он может стоять в начале, в середине или , реже , в конце предложения. Место вводного члена, выраженного модальным словом, в предложении отражается на степени его связанности с содержанием предложения и на яркость выражения модального оттенка.

Probably, they were right to keep him.
They were probably right to keep him.
They were right to keep him , probably.

Эти примеры показывают , во- первых , что модальное слово теснее всего связано с содержанием высказывания , когда оно стоит между членами предложения , и , наоборот , менее всего связано с ним при постановке в конце предложения , и , во –вторых , что оттенок , передаваемый модальным словом , оказывается выраженным наиболее

ярко при употреблении такого вводного члена в начале предложения. Сочетаемость модальных слов очень ограничена. Модальные слова могут иметь при себе определение , выраженное наречием степени : most probably. Генетически соотнесенность модальных слов и наречий с различными частями речи находит свое выражение в том , что модальные слова связаны с наречиями, тогда как интересующие нас здесь наречия образа действия связаны с прилагательными и существительными. Таковы особенности, отграничивающие описанную нами основную группу модальных слов от наречий. Однако , так как язык постоянно находится в движении и так как его изменение происходит очень медленно и постепенно , то и создание новой части речи не может происходить иначе как в течение очень длительного периода времени. Модальные слова - это часть речи , сейчас находящаяся в процессе оформления и развития. Она продолжает пополняться новыми словами , развивающимися из наречий , семантика которых может способствовать развитию абстрагированного значения субъективного отношения к высказыванию. Наряду с модальными глаголами , модальные слова являются еще одним способом выражения предположения. Из таких модальных слов как : < perhaps, maybe , probably , possibly > , наиболее часто для выражения предположения используется модальное слово < probably >.Некоторые лингвисты не выделяют такой категории как модальные слова и причисляют их к наречиям. В целом же лингвисты упоминают о модальных словах очень кратко , просто выделяя их из общей системы частей речиМногие лингвисты говорят о модальных словах как о самостоятельной части речи. Их синтаксическая функция - функция вводного члена предложения. Вопрос о модальных словах был впервые поставлен русскими лингвистами в отношении русского языка. В зарубежной лингвистике данный тип был отмечен , но не был выделен в особый разряд. Представляется , что здесь возможны два решения : или они являются особыми модальными словами , или это наречия , способные функционировать наряду с модальными словами. Проведенный анализ художественной литературы позволил сделать вывод о том , что для выражения предположения наиболее часто используются модальные глаголы .

Литература

1 Fleron S. A course of theoretical English grammar , London , 2001
2 A grammar for English language professionals, Oxford University , 1995
3 Roberts R. English Syntax , Moscow , 1980

4 Виноградова Л.П. Грамматика английского языка , Москва , 1954
5 Качалова К.Н. Практическая грамматика английского языка М. , 1998

I.Manafova

methodological aspects of understanding texts on speciality

Summary

The present article is devoted to the analysis of use of various ways of expression of the assumption in modern English language. To open this theme, the use of some modal verbs and modal words in the value of the assumption is considered ; a number of theoretical researches about a subjunctive mood is described. This article deals with the methodological aspects of understanding texts on speciality in both native language and English. It is spoken about the task which stands before the teachers of foreign languages not only to define and satisfy the students' needs and give them new material demanding explanations but systematically guide their independent work at language and texts .

İ.Manafova

Ixtisas üzrə ingilis dillərində mətnlərin metodoloji aspektlərin mənimsəməsindən

Xülasə

Bu məqalə müasir ingilis dilində gümanın müxtəlif istifadə vasitələrinə həsr olunub. Bu mövzunu açıqlamaq üçün, bəzi modal fellər və modal sözlərin güman mənasında istifadəsi nəzərdən keçirilir bir sıra saitlərin düzülüşünün nəzəri tətqiqatından bəhs edilir .

Məqalədə ixtisas üzrə həm ana, həm də ingilis dillərində mətnlərin metodoloji aspektlərin mənimsəməsindən bəhs olunur. Xarici dil müəllimlərinin üzərinə düşən əsas məsələ odur ki , nəinki tələbələrin ehtiyacını təmin və qane etmək , onlara yeni material vermək, hətta , sistematik olaraq onların dil və mətnlər üzərində müstəqil işini nəzarət etməkdir.

Rəyçi: Rəhimə Məmmədova
filolologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

FATMA PƏNAHOVA
Azərbaycan Tibb Universiteti
fatma@mail.ru

AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ NİTQ MƏDƏNİYYƏTİ

Açar sözlər: nitq mədəniyyəti, dil normaları, üslublar, ünsiyyət prosesi, təfəkkür mədəniyyəti, dilçilik nəzəriyyəsi və s.
Key words: art of speech, norms of language, styles, process of communicating, theoretical language
Ключевые слова: культура речи, языковые нормы, стили, процесс общения, мышления, культуры, языкознания, теории и т. д.

Hər bir xalqın tarixi salnaməsində olduğu kimi, Azərbaycan xalqının da mənəvi dəyərləri, sərvətləri sırasında onun ana dili əsas yer tutur. Çünki, bir millət, ictimai varlıq, cəmiyyət kimi özünüifadə tendensiyası ilk növbədə dil faktı ilə bağlıdır. Müasir dünya xalqlarının və dövlətlərinin taleyində son dərəcə mühim rol oynayan, ölkələrin sosial-siyasi, mədəni inteqrasiyasına və iqtisadi tərəqqisinə stimul verən qloballaşma prossesləri bütün böyük hadisələr kimi, müsbət xüsusiyyətləri ilə yanaşı, bəzi mənfi cəhətlərə də malikdir. Bu sırada ilk növbədə xalqların milli-mənəvi dəyərlərinin aşınmaya məruz qalma və unudulma təhlükəsini qeyd etmək lazımdır. Bu hal milli-mənəvi dəyərlərin yabançı təsirlərdən qorunması zərurətini çağdaş dövrdə dünya xalqlarının qarşısında duran ən vacib vəzifələrdən birinə çevirmişdir. [1] Doğrudan da, qloballaşma prosesində dilin təhriflərə və yad dillər tərəfindən təcavüzə uğraması günümüzün həm də elmi-nəzəri, mənəvi-psixoloji problemlərindən birinə çevrilməkdədir. Dil normalarının pozulması, sadəcə olaraq, linqvistik qaydaların yox, həm də dövlət qanununun pozulmasıdır.

Dilçiliyin praktik sahəsi olan nitq mədəniyyəti dildən ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə qaydalarını tənzimləyir, inkişaf etdirir. Nitq mədəniyyəti anlayışını sadəcə bəlağətli, ifadəli danışıq mənasında izah edənlər də olur. Halbuki dilçiliyin nəzəri fikirlərini əməli şəkildə həyata keçirən bu prosesdə (nitq mədəniyyətini praktik olaraq nümayiş etdirəndə) dilin fonetik (orfoepik və orfoqrafik), leksik və qrammatik qayda - qanunlarını bilmək və danışıq məqamında nitqə onları əməli şəkildə tətbiq etmək zərurəti meydana çıxır. Dilə məhz belə bir konkret xidməti üçün nitq mədəniyyəti dilçiliyin nəzəri yox, praktik sahəsi hesab edilir. Nitq mədəniyyəti daha geniş anlayış olduğu üçün, onun tədqiqat sahəsi də daha çox dilçiliyin ümumi məsələlərini araşdırır. Yəni, tək-tək dil faktları və ya hadisələri yox, dilçiliyin ümumi qayda-qanunları nəzəriyyəsi təhlil edilir.

Azərbaycan dilinin bütün parametrlər üzrə inkişafı mədəni nitq konseptuallığı faktına söykənir həm də. Mədəni nitqə verilən tələblər, şərtlər, nitqin ifadəliliyini təmin edən vasitələrdən düzgün istifadə və s. bu kimi

sistemlilik, savadlı və mədəni-intellektual dünyagörüşün nitqdə ifadəli şəkildə inikası bütövlükdə dilimizin təkamülü işinə xidmət hesab edilə bilər. Nitq mədəniyyəti nəzəriyyəsinin qanunları əsasında mədəni nitqə yiyələnməyin üsulları, metodları göstərilir, natiqlərə, məruzəçilərə, tələbə auditoriyası ilə işləyən tədris işçilərinə, söz sənəti ilə məşğul olan mütəxəssislərə yol göstərilir. Natiqlik sənəti və nitq mədəniyyəti ilə bağlı elmi-nəzəri müddəaların filoloji fikir arenasında lazımınca öyrədilməməsi problemi məsələnin uğurlu həllinə mane olur. Azərbaycan dilinin normaları və natiqlik sənətinin spesifikası mükəmməl nitq modelində təfəkkür mədəniyyəti və s. bu kimi prinsipial şərtlər çox zaman qeyri-ciddi izahlarla təqdim edilir. Bugünkü internet əsri informativliyi, sürətliliyi nitq mədəniyyəti adına çap olunan məqalələrdə, dərslik və metodik vəsaitlərdə ifadəsini lazımınca tapmır. Müasir insanın nitqi mahiyyət və forma baxımından yenilənsə də, onun nəzəri-elmi səciyyəsi, qanun-qaydaları dəyişməz kimi görünür. Yəni, 20-30 il öncəki ictimai-siyasi, sosial mühitin insanının nitq modeli üçün müəyyənləşdirilmiş nəzəri qayda-qanunlar bu günün –XXI əsrin insanı üçün də keçərli hesab edilir. Halbuki, Azərbaycanda son 25 ildə baş verən ictimai-siyasi proseslər, sovet sisteminin dağılması, müstəqillik dönəminə qədəm qoyulması və bu cür böyük dəyişikliklərin nəticəsində dünyaya inteqrasiya olunan Azərbaycan insanının təfəkkür və nitqindəki yenilənmələr nitq mədəniyyəti nəzəriyyəsində də operativ şəkildə öz inikasını tapmalı idi. Aydındır ki, publisistikanın, mətbuatın, günümüzün televiziya-radio informasiyası sürətliliyinin tempi həm də adekvat olaraq yeni nitq nümunələri ortaya qoyan ictimai gündəmi maarifləndirən bununla bağlı elmi-nəzəri mətnlərində də yenilənməli idi. Məlumdur ki, nitq mədəniyyətinin qoruyucusu, daşıyıcısı təkcə ayrı- ayrı natiqlər deyil, həm də bütövlükdə ictimai düşüncə obrazını formalaşdıran xalqdır. Xalqın hər bir nümayəndəsi bu cür dil, nitq mədəniyyətinə dərindən yiyəlnəməli və onu layiqli şəkildə ifadə etməlidir. Azərbaycan dilinin ifadə imkanlarının maksimallığı təsdiq edir ki, bu dildən məqsədəuyğun şəkildə yararlanaraq onun fonetik, leksik və qrammatik quruluşuna görə dünyanın inkişaf etmiş və zəngin dillərindən biri olduğunu sübut edək. Ünsiyyət prosesində ortaya çıxan nitq dilin ifadə imkanları əsasında özünü göstərir. Nitq əsas olandan – dildən törəmədir. Ona görə də, dil daha stabil, az dəyişən bir bünövrə, nitq isə onu inkişaf etdirən, praktik olaraq tez-tez dəyişən, zamanın ritmi ilə hərəkətlənən prosesdir. İctimai, psixoloji və fizioloji proseslərin məcmusu kimi inikas edən nitq fəaliyyəti aid olduğu dilin baza fundamentallığı, leksik-semantik zənginliyi faktına əsaslanır. Bugünkü dilçilik nəzəriyyəsində isə nitq mədəniyyəti ilə bağlı həmin çeviklik, dəyişkənlik, sürətlilik faktları ilə bağlı müşahidələr ifadəsini tapmır.

Nitq mədəniyyətinə yiyələnmək üçün dilin leksik bazasına dərindən bələd olmaq, onun fonetik, leksik-semantik və qrammatik qanunlarını mənimsəmək, bu mənimsəmədən əldə edilən nəticələri praktik nitq üslubuna tətbiq etmək zərurəti yaranır. Nitq normativliyinin məlum tələbləri (orijinallıq, aydınlıq, düzgünlük, sadəlik, yığcamlıq, dəqiqlik, zənginlik, ifadəlilik, məntiqilik və s.) dəyişir, zamanın ümumi inkişaf tempinə uyğun şəkildə təzahür edir. Dilin dünya elmi-nəzəri düşüncəsinə açıq olan qapısından xeyli terminlər, ifadə tərzi orijinallığını şərtləndirən inikas üslubları formatı, tərzi daxil olub. Lakin bu qədər yenilənmənin, yuxarıda da vurğuladığımız kimi, nəzəri ədəbiyyatda elmi əsaslarla təhlil edilməməsi problemi qalmaqdadır. Bu anlayışa (nitq mədəniyyəti) danışıq mədəniyyəti ilə yanaşı, yazı mədəniyyəti də daxildir. Belə yüksək keyfiyyətə yiyələnən şəxs cəmiyyətin ictimai həyatında, onun hər hansı bir sahəsində fəal və məhsuldar iştirak etmək imkanına malik olur. Xüsusən, ziyalıların nitq mədəniyyətinə yiyələnməsi vacib sayılır. Yazıçılar, müəllimlər, aktyorlar, radio və televiziya işçiləri, jurnalistlər, bədii söz ustaları nitqinin təsirliliyi, obrazlılığı, ifadəliliyi, məntiqiliyi, zənginliyi ilə fərqlənməli, başqaları onların danışığından, oxusundan, yazdıqlarından nümunə götürməlidirlər. Dilçilik ədəbiyyatında nitq mədəniyyəti anlayışı belə izah olunur: "Nitq mədəniyyəti tətbiqi dilçilik sahəsi olub, hər hansı konkret bir dilin orfoepik, orfoqrafik, leksik, qrammatik, üslubi və s. normalarını müəyyənləşdirən nəzəri axtarışlar və təcrübi tədbirlər kompleksidir". [2,31] Nitq mədəniyyəti təkcə həmin (aid olduğu) dilin deyil, həm də ictimai mədəniyyətin bazasında formalaşır. Bu mədəniyyət cəmiyyətin düşüncə, təfəkkür, şüur aktını əks etdirir. Nitq mədəniyyətinin formalaşma prosesində Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin normaları (fonetik norma, leksik (leksik — semantik) norma, qrammatik norma) gözlənilməlidir. Orfoqrafık və orfoepik normalar fonetik normalar sisteminə daxildir. Azərbaycan dilinin də digər türk dilləri kimi iltisaqi quruluşa malik olması onun ədəbi normalarının spesifikasını tipologiyasını şərtləndirir. Baxmayaraq ki, ədəbi dilin normaları bir sistem şəklində müəyyənləşib, lakin o normaların da hər birinin özünəməxsus inkişaf tendensiyası var. Nitq mədəniyyətinin ən mühüm, hamıdan tələb olunan qanunu isə ədəbi dilin normalarına riayət etməkdən ibarətdir. Azərbaycan dilinin fonetik, leksik, qrammatik normaları elmi-nəzəri tezislər əsasında hazırlanan qrammatika kitablarında, dərslik və lüğətlərdə əks olunub. Sözün ədəbi dildəki tələffüz qaydası orfoepik norma adlanır. Hər hansı bir söz danışıq dilində və ya şivələrdə müxtəlif şəkildə dəyilsə də, ədəbi dildə bir cür, yəni orfoepik normaya uyğun formada tələffüz olunur. Sözün ədəbi dildəki yazılış qaydası orfoqrafik norma adlanır. Hər iki norma dilin fonetik quruluşu, xüsusilə də ahəng qanunu ilə müəyyən edilir. Dilimizin orfoepik və orfoqrafik normaları xüsusi lüğətlərdə (orfoqrafiya və

orfoepiyalüğətlərində) əks olunmuşdur. Dilin fonetik norması həm orfoepik normanı, həm də orfoqrafik normanı özündə bildəşdirir. Fonetik norma iki şəkildə özünü göstərir: sözlərin düzgün tələffüz şəkli (orfoepiya) və düzgün yazı şəkli (orfoqrafiya). Sözlər ədəbi düdə düzgün tələffuz edilmədikdə və ya düzgün yazılmadıqda fonetik norma pozulur. Məsələn: "məktəb" sözünün [məx'təb] şəklində deyil, yazıldığı kimi deyilməsi, eləcə də [maraxlı] şəklində tələffüz olunan sözün bu cür də yazılmast fonetik normamn pozulması dəraokdir.Ədəbi dilin bu norması yazıh dildə və ya şifahi nitqdə hər bir sözün mənasına yaxşı bələd olmağı, onu düzgün və yerində işlətməyitələb edir. Leksik normamn əsas şərti sözlərin dəqiq seçilməsi, ifadəli şəkildə və məna incəlikləri nəzərə ahnmaqla işlədilməsidir. Yazıda və ya nitqdə hər hansı bir söz düzgün və yerində işlədilmədikdə ədəbi dilin leksik norması pozulur. Məsələn, avtobusda yazılmış *«Xahiş edirik, qapını yavaş bağlayın»* cümləsindəki sonuncu söz yerində işlədilməmişdir. Bu sözün əvəzinə *"örtün"* sözünün işlədilməsi düzgündür.

Qrammatik norma sözlər və cümlələr arasındakı əlaqələrin istər şifahi, istərsə də yazdı nitqdə düzgün qurulmasını tələb edir. Bu əlaqələr düzgün qurulmadıqda qrammatik səhvlərə yol verilir.Ədəbi dilin bu normaları müəyyən bir tarixi dövrdə bütövlükdə bir sistem şəklində fəaliyyət göstərir. Ədəbi dilin normaları uzun müddət dəyişməz, sabit qalır. Lakin leksik normada zaman keçdikcə müəyyən dəyişiklik baş verir. Fonetik və qrammatik normalarda isə dəyişmə nisbətən gec olur. [3] Dilçiliyin digər sahələri ilə olduğu kimi, nitq mədəniyyəti ilə üslubiyyat arasında da sıx əlaqə vardır. Məlumdur ki, üslubun formalaşması dilin təbii yolla inkişafı ilə bağlıdır. Üslublar dilin inkişaf səviyyəsi ilə paralel olaraq meydana gəlmişdir. Təbii ki, nitq mədəniyyəti ilə üslubiyyatı eyniləşdirmək, ya da üslubiyyatı nitq mədəniyyəti kontekstində kiçiltmək olmaz. Lakin nitq mədəniyyəti prinsipləri, qanunları və tələbləri üslubiyyatın bir sıra məsələlərini də əhatə edir, üslubun normativliyini dəqiqləşdirir. İstər monoloji, istərsə də dioloji nitqdə üslubi normalardan məqsədəuyğun istifadə olunması əsas şərt kimi qarşıya qoyulur. Dialoji nitq müəyyən situasiyada iki şəxs arasında canlı ünsiyyət, danışıqdır. Bu ünsiyyət prosesində də dilin danışıq normaları gözlənilməlidir. Nitq şüur, məntiq faktı kimi ifadəsini intonasiya detalları (vurğu, temp, temr, ahəngdarlıq və s.) əsasında aktlaşdırır. Sadəcə həmsöhbət olmaq anlamında yox, həm də həmfikir, eyni mövzu ətrafında polemika situasiyası yaratmaq anlamında nitq mədəniyyəti nümunəsi ortaya çıxır."Dialoq zamanı leksik təkrarlara, suala sualla cavabvermə, cümlədə söz düzümünün pozulması, fikrin elliptik qurulması, pauzalar və s. özünü göstərə bilir. Əlbəttə, belə ünsiyyət prosesində anlaşılmanın təmin olunması üçün dilin bütün normalarına riayət edilməklə yanaşı, normal intonasiyanın gözlənilməsi vacib sayılmalıdır.

Nitqin dialoji forması mükalimə də adlanır. O, danışıq dili üçün səciyyəvi, yığcam və ixtisar olunmuş nitqdir. Orada ifadələr bir qədər qısa, sintaktik quruluşlar sadədir. Yarımçıq cümlələrdən daha çox işlədilir. Nitqin bu növündə digər vasitələrdən də – jest, mimika, əl-qol hərəkəti və s. geniş istifadə olunur". [4,237] Monoloji nitq struktur baxımından sadədir. Fərdin düşüncələri əhatəli və ya qısa şəkildə, intensiv, rabitəli bir tərzdə əksini tapır. Qarşılıqlı nitq, mükalimə. Polemik ünsiyyət olmur. "Monoloji nitqdə məqsəd nitqin əsas kommunikativ növlərindən (təsvir, təsdiqləmə, fikir söyləmə, səciyyələndirmə) istifadə etməklə hər hansı bir məzmunun başqasına çatdırılmasıdır. Bu, təşkil olunmuş, proqramlaşdırılmış nitqdir. Yəni danışan deyəcəklərini əvvəlcədən düşünür, ifadə edəcəyi fikrin həcmini, xarakterini müəyyənləşdirir, müəyyən fərdə və ya auditoriyaya müraciət formasını, dil materiallarını seçir, müsahibinin (müsahiblərinin) səviyyəsini, deyəcəklərinin ona (onlara) necə təsir edəcəyini təsəvvüründə canlandırır. Nitqin bu formasında danışan fikrən və ya yazılı şəkildə plan tutur, şərh edəcəyi məzmunu vermək üçün ona, necə deyərlər, dil donu geyindirir. Hansı sözlərdən, ifadələrdən istifadə edəcəyini, nitqini necə başlayacağını və quracağını və s. özü üçün müəyyənləşdirir". [4,237]

Funksional üslublarda nitqin ifadəliliyi, dəqiqliyi, düzgünlüyü, ifadə edilən fikrin leksik-semantik baxımdan mükəmməlliyi üçün şərt ola biləcək xeyli maddələr, əlamətlar vardır. Bəzən nitq mədəniyyəti kimi elmi-nəzəri əsasları olan, dilçilik elmi ilə sıx bağlı bir kateqoriyanı "ritorika" anlayışı ilə qarışdıranlar da olur. Halbuki, bu ifadə hazırkı dövrdə öz ilkin mənasından çıxıb daha çox ümumi səciyyə daşıyır. Hətta ritorika təkcə dilçiliklə deyil, həm də ədəbiyyat, ədəbiyyatşünaslıq, etika. Estetika, psixologiya və s. elm sahələrinin çox işlənən termininə çevrilib.Qədim yunan alimi Aristotel öz müəllimləri Əflatun və Sokratı qabaqlayaraq ritorikanın bütöv fundamental elm sistemini yaratmışdı. Onun "Metafizika", "Məntiq", "Siyasət", "Poetika", "Analitika" əsərləri, xüsusilə heç vaxt əhəmiyyətini itirməyən, 3 kitabdan ibarət olan "Ritorika" əsərləri insan idrakının yüksək pilləsinə qalxa bilmişdi. Müasir elm hələ Aristotelin elmi idrakının məhsulu olan bu əsərlərdən çox bəhrələnə biləcəkdir.

"Yunan mədəniyyətindən, yunan natiqlik sənətindən danışarkən Aristotelin yaşıdı, görkəmli siyasi xadim və ritor Demosfenin (e-ə. 384-322) adını çəkməmək olmaz. Demosfen ritorikanın elmi problemlərində Aristotel səviyyəsinə qalxa bilməmişdir. Aristotel ilə bir ildə anadan olub, eyni ildə vəfat edən Demosfen ritorikanın bəzi incəliklərini kəşf etməklə öz dahi müasirinin kölgəsindən çıxa bilmiş, öz adını yunan mədəniyyəti və ritorikası tarixinə əbədi həkk edə bilmişdi. Demosfenin düzgün tələffüz və lazımsız əl-qol hərəkətini aradan qaldırmaq üçün kəşf etdiyi xüsusi üsullar indi də əhəmiyyətini itirməmişdir". [4, 127]

Bu gün nitq inkişafı ilə bağlı problematik məsələlərdə İctimai-siyasi nitq forması da diqqəti cəlb edir. Qloballaşan, inteqrasiyalar mühitində bu nitq forması xüsusilə fəallaşıb. İctimai-siyasi hadisələrlə bağlı ictimaiyyət qarşısında, eləcə də radio və televiziya ilə edilən çıxışları daha çox dinləyirik. Dövlət rəhbərinin, ictimai xadimlərin, politoloqların çıxışları siyasi natiqliyin dəyərli nümunələridir. Beynəlxalq arenalarda da bu çıxışlar diqqəti cəlb etməkdədir. Siyasi natiqlik xüsusi intellektuallıq, siyasi bilgi və konkretlik, ifadəlilik, məntiqlilik tələb edir. Bu cür nitq sahiblərinin çıxışları elmi-publisistik, eləcə də linqvistik baxımdan təhlil edilməlidir.

Diplomatik natiqlik də oxşar məzmun və forma xüsusiyyətlərinə malikdir. Diplomatik danışıqlar, xarici işlər nazirliyinin əməkdaşlarının nitqi, onların təşkil etdikləri mətbuat konfranslarındakı çıxışları dəqiq ifadələr, terminlər və məzmunlu mətn əsasında tərtib edilməlidir.

Akademik nitq isə elmi mərkəzlərdə, institutlarda və digər akademik sistemlərdə, konfrans, elmi-praktik seminar, dəyirmi masa söhbətlərində ortaya çıxır. Bu nitq daha çox ziyalılara, alim və elmi araşdırmalar üzrə müxtəlif sənət, peşə sahiblərinə aiddir.

Elmi nitqdə məntiqlilik, intensivlik, modallıq, mürəkkəb cümlə strukturlarından istifadə və s. əsas şərt hesab edilir. Şifahi nitq prosesində dilimizin özəllikləri, ədəbi-mədəni xüsusiyyətləri daha qabarıq şəkildə özünü biruzə verir. Monaqrafiyaların, elmi araşdırmaların dili şifahi nitqdə də öz elmi-nəzəri tezisləri ilə iz qoymuş olur. Bu nitqin inkişafı, mükəmməlliyi üçün təhsil sisteminin özündə gedən dəyişikliklər, fundamental islahatlar da əsas rol oynamaqdadır.Bundan başqa, ictimai-məişət natiqliyi də var ki, bura mərasimlərdə (ad günü, yubiley, toy, yas və s.) edilən çıxışlar daxil edilə bilər. Bu çıxışların da spesifik xüsusiyyətləri, özəllikləri var. Cəmiyyətin mədəniyyəti, davranış və ünsiyyət jestləri, etik və estetik baxımdan formalaşmaqda olan dünyagörüşü də bu natiqlik formasında ifadəsini tapır. Azərbaycan dili sabit qrammatik quruluşa, zəngin lüğət fonduna və xüsusi estetik çalarlara, özünəməxsus ifadə tərzinə malikdir. Azərbaycan dili qrammatik quruluşuna görə türk dillərinin oğuz qrupuna daxil olan qədim və zəngin bir dildir. Hazırda Azərbaycanda və ondan xaricdə - İran, Rusiya, Gürcüstan, Orta Asiya, Avropa ölkələri və başqa yerlərdə 50 milyondan artıq insan bu dildən ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə edir. Elmi, siyasi, fəlsəfi fikirləri ifadə etmək, bədii, publisistik təfəkkürün gözəl nümunələrini yarada bilmək baxımından dilimizin imkanları başqa dillərlə müqayisədə xeyli genişdir. Bu dildə müasir elmi-texniki inkişafın ən incə və mürəkkəb anlayışlarını ifadə etmək mümkündür. Ona görə də dilimizi nitq və yazı mədəniyyəti prosesində qorumaq zərurəti aktual problem kimi gündəmdə olmalı, bu prosesin elmi-nəzəri əsasları mütəmadi olaraq yenilənməli, dilin ümumi inkişafı ilə ayaqlaşmalıdır.

İstifadə olunan ədəbiyyat

1. İ.Abbasov. Azərbaycan dili milli dövlətçiliyimizin əsas atributlarından biridir. "Xalq" qəzeti, 02 avqust, 2013.
2.N.Abdullayev. Nitq mədəniyyətinin əsasları. Bakı, 2013.
3.http://kayzen.az/blog/Az%C9%99rbaycan-dili/15460/nitq m%C9%99d%C9%99niyy%C9%99ti.html
4.A.Bayramov, Z.Məhərrəmov, M.İsgəndərzadə. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. Bakı, "Ulu" nəşriyyatı, 2015.
5.Abdullayev A.A. "Nitq mədəniyyəti və natiqlik sənəti", Bakı-1973
6.Babayev A.M. "Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti", Bakı-2008
7.Babayev A.M. "Müasir Azərbaycan dilinin funksional üslubları ", Bakı-1998
8.Dəmirçizadə Ə. "Azərbaycan dilinin üslubları", Bakı-1968

Panahova Fatma

The Azerbaijan language and speech culture

Summary

Modern Azerbaijan language and art of speech are discussed in this article .To get art of speech we should be deeply aware of lexical base of language, deeply realize its phonetic, lexic-semantic and grammatic rules, and practice the results of all these rules.

The certain requirements of speech(individuality,clarity,simplicity,-logicality and forth) changes, and modificates appropriately by the development of the society.

So many echo style words, and termines which indentificates the individuality of expression are added to literature.

The Azerbaijan language and speech culture

But the lack of analysing of this renewing in literature remains as a problem even now.

Панахова Фатма

Азербайджанский язык и культура речи

Резюме

В статье взаимно анализируются вопросы современего Азербайджанского языка и культуры речи. Показано, для того чтобы освоить культуру речи надо знать лексическую базу, освоить фонетические, лексические-семантические и грамматические законы и необходимо использовать полученные результаты в практической речи.Стандарты речевой культуры (оригинальность, ясность, честность, простота, точности, богатства, выразительность, логичность и т. д.). меняются, в соответствии, общего развития, темпа времени . Азербайджанский язык и культура речи

Сюда включены значительное число терминов ,форматы, образы обусловливающие оригинальность стилей выражения, Но остается проблема ,почему научно обоснованно не анализированы в теоретической литературе эти нововведения.

Rəyçi: İsmayıl Kazımov
filologiya elmləri doktoru, professor

GÜNAY MƏHƏRRƏMOVA
Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyası
günay.@.mail.ru.

İNGİLİS DİLİNDƏ BƏDİİ MƏTNİN TEMPORAL QURULUŞU VƏ ONUN AZERBAYCAN DİLİNDƏ İFADƏSİ

Açar cözlər: bədii mətn, ingilis dili, temporal terminologiya, azərbaycan dili
Ключевые слова: художественный текст, английский язык, темпоральная терминология, азербайджанский язык
Key words: literary text, English language, temporal terminology, Azerbaijani language

Bədii mətnin temporal quruluşu təkcə ona xas olan sitemdə deyil, həm də zaman münasibətlərini ifadə edə bilən okkazional vasitələrlə də əks oluna bilər. Bəzən okkozional vasitələr mətnə daha güclü funksional yük verə bilər.Bəzən temporallıq anlayışını verən müəllif keçmiş və indiki zaman formalarım bir-birilə qarışdırıb özünəməxsus bir vasitə yaradır. Buna missal olaraq A. Krirtinin "The A.B.C. Murders" zamanından bir parçaya müraciət edək.Do you care to say where you were yesterday wening, Ascher?Yes, yes-I tell you everything, I did not go near Aloce. I am with friends-good friends. We are at the Seven Stars and then we are at the Red Dog. He hurried on, his words stumbling over each other.Dick Williows-he was with me-and old Curdie-and George-and Platt and lots of the boys. I will you I do not go near Alice.Burada keçmiş və indiki zaman formalarının bir-birinə qarışdırılması təkcə həyəcandan irəli gələn bir xüsusiyyət deyil, həm də eyni zamanda istinraqın reallığını əks etdirməyə xidmət edir. Beləliklə, bədii zaman kateqoriyası vədii mətnin oxucu tərəfindən daha asan qavranıkmasına şərait yaradır.Müşahidə göstərir ki, Past Continous zaman forması ilə indiki zamanı əks etdirmək mümkündür.Sintaktik əlaqə üsulları tərkib hissələrinin struktur-semantik əlaqəsini nəzərdə tutur. Bu planda mətndə yardıcı amil kimi ilk növbədə təkrarları göstərmək lazımdır.Mətndəki təkrarlar özünəməxsus bir sistem yarada bilirlər. Belə ki, burada təkrarların ən müxtəlif struktur növlərinə rast gəlmək olur. Təkrar prinsip etibarilə mətn bütövlü yükə xidmət edən bir üsul kimi üzə çıxır.I take my recreation on Saturday mornings. If it is nor Saturday I wonder up and down the substantial lanes of Woolworths as I did when I was Young and visible.There is pleasurable spread of objects on the counters which I now perceive and exploit with a certain detachment, since it suits with my condition of life.Somentimes as occasion arises on a Saturday morning my friend Kathleen, who is a Catholic, has a Mass said for my soul, and then I

am in attendance as it were at the church. But most Saturdays I take my delight among the solemn crowds with their aimless… who push past the conters and stalls, who handle, buy, steal, touch, desire and ogle the merchandise. I hear the tinkling tills, I hear the jangle of loose change and tongues and children wanting to hold and have.Bu formalar kompozisiya, əsas fikrə, mistika və reallığın toqquşmasına, kontaktlıq və distantlığa, "indi" və "onda" anlayışlarına xidmət edir, onların dildə əks etdirilməsini təmin edir.Müxtəlif fokusların ümumiliyi uzaq təkrarlar vasitəsilə həyata keçirilir. We look lovely (uşaqlıq şəklində, fotosunda görünüş-A.B.) and it was na great day at the time but I would not care for it all over again.I don't think we were any of us so lovely as we look in it…..each reflecting, fearlessly in the face of Georges camera the glory of the world, as if it would never pass.Təkrar iki zaman planının sintezini həyata keçirir, həm də zaman dağıdıcı bir qüvvə kimi təsvir edilir. Ancaq fikirlər, gizli ehtiraslar aşkarlanır.Bədii zaman mexanizminin aşkar edilməsi onun mətnin informaticlik, gizli məna və s. kateqoriyaları ilə əlaqəsini göstərir. Onların üzvlənmə xüsusiyyətlərinə baxmayaraq muüxtəlif əlaqələr bədii mətnin monolitliyinə gətirib çıxarır, bu əlaqələrə misal olaraq sintaktik paralelizmi, müxtəlif təkrarları, leksik vasitələrin tenidən mənalandırılması və s. göstərmək olar.

a) Temporal terminologiya haqqında

Yuxarıda zaman və ya temporal tematika üzrə terminalogiyanın çox şaxəli olması ilə bərabər, həmin terminologiyanın şərhində aydın olmayan və ya qarışıq məsələlərin olduğu barədə danışmışdıq. Temporal leksikanın tədqiqinə həsr edilmiş araşdırmaları nəzərdən keçirdikdən sonra, bu tədqiqatlarda, eləcə də Azərbaycan, rus və ingilis dillərində nəşr olunmuş dilçilik ədəbiyyatında yer almış temporal terminologiya, yeni zaman anlayışı üçün istifadə edilən terminlər nəzərdən keçirəcəyik.T.Deşeriyeva zaman kateqoriyasının fiziki, fəlsəfi və lingvistik mahiyyətinə həsr etdiyi məqaləsində "zaman kateqoriyasının lingvistik aspekti", "lingvistik zaman", " dil zamanı formaları" terminlərindən istifadə edir. "Лингвистический аспект категории" və "лингвистическое время" terminlərini sinonim kimi işlədən müəllif yazır: "Zaman kateqoriyasının linqvistik aspekti və ya linqvistik zaman dedikdə biz həmin kateqoriyanın fiziki və fəlsəfi aspektlərinin mahiyyətinin dil vasitələri ilə ifadə üsullarının bütün məcmusunu nəzərdə tuturuq". Müəllif "языковые временные формы" dedikdə zaman münasibətinin dildə müxtəlif ifadə üsullarını(morfoloji, sintaktik, leksik, kontekstual) nəzərdə tutur."Linqvistik zaman" anlayış-terminin tamamilə başqa mənada işlərdən M.Makovski onu dildəki dəyişmələrin tarixi inkişaf prosesi ilə bağlayaraq, sinxron və diaxron planda

dil sisteminin xassələri ilə əlaqələndirir. M.Makovski linqvistik zamana müraciət edərkən iki cəhəti fərqləndirməyi tövsiyə edir:1)dilin dəyişməsi və mövcudluğunun hərəkətverici qüvvələrindən biri kimi linqvistik zamanın öyrənilməsi 2)dildə zamanın ifadəsinin(məsələn, qrammatik formalar, leksik mənalar, söz birləşmələrinin köməyilə) tədqiqat edilməsi(ayırma mənimdir – T.İ.). Məqalədə "linqvistik zamana" belə bir tərif verilir: temporallıq leksik-semantic sahəsinə həsr etdiyi tədqiqatında D.Q.İşık "temporallıq, bir tərəfdən, obyektiv(real) zamanla, digər tərəfdən, gerçəkliyin zaman münasibətlərinin insanların şüurunda əks olunması, inikası ilə, yeni konseptual və preceptual zamanla əlaqəli olan obyektiv-subyektiv kateqoriyadır". "Linqvistik zaman" termini altında felin tərz-zaman sistemi çərçivəsində zaman münasibətlərinin ifadə edilməsi başa düşülür. "Qrammatik zaman" terminin məna yükünü, fikrimizcə, ənənəvi nöqteyi-nəzər təşkil edir. Bu terminlə obyektiv real zamanın dildəki ifadəsi nəzərdə tutulur, obyektiv real zaman və qrammatik zaman qarşılaşdırılır. Bu daonunla izah edilməlidir ki, "qrammatika" zaman termini əvvəllər bu və ya digər dilin qrammatik quruluşunu, yəni sözlərin dəyişmə və birləşməsinin qanunauyğun şəkildə mövcud olmasını və fəaliyyət göstərməsini ifadə etmişdir. "Bu mənada qrammatika tamamilə obyektik səciyyə daşıyır, yəni o, dilin özünəməxsus mexanizmini əks etdirir". Digər tərəfdən, dilçiliyə dair qədim nəzəriyyələrdən yaxşı məlumdur ki, yunan dilinin qrammatikasının müəllifi olan Frakiyalı Dionisiyə görə, "qrammatika" dil haqqında biliklərin məcmusu, yəni, ümumiyyətlə, dil haqqında elm demək idi. Başqa spzlər desək, qrammatika müasir anlamdakı linqvistika anlayışının sinonimi olaraq işlənirdi. Təsadüfi deyildir ki, iki müxtəlif elm sahəsinə aid edilən məntiqi və qrammatik kateqoriyası nəzərdə tutulur. "Qrammatik zaman" terminin ilkin məna tutumunda, əgər belə demək mümkünsə, daralma baş vermişdir.XX əsrin sonlarında meydana gələn temporallıq temnini latın dilindəki tempus "zaman" sözündəndir. Əldə olan dilçilik terminləri lüğətlərinin heç birində "temporallıq" termininə təsadüf edilmir. Tədqiqatlardan o da aydın olur ki, "temporallıq" termininin özünün ehtiva etdiyi məna yükündə də müxtəliflik nəzərə çarpır. "Linqvistik zamanı" isə tədqiqatçı dilin metadil funksiyasını əks etdirən "ikinci dərəcəli" anlayış kimi izah edir: linqvistik zaman "öz-özünü "dərk edən" təsvir edən dildir, linqvistik zaman dil zamanının xarakteri haqqında elmi təsəvvürləri ifadə edir və ona (dil zamanına) müxtəlif yanaşma və interpretasiyalara imkan verən baxışlar sistemidir". Digər tərəfdən, dilçiliyə dair qədim nəzəriyyələrdən yaxşı məlumdur ki, yunan dilinin qrammatikasının müəllifi olan Frakiyalı Dionisiyə görə, "qrammatika" dil haqqında biliklərin məcmusu, yəni, ümumiyyətlə, dil haqqında elm demək idi. Başqa spzlər desək, qrammatika müasir anlamdakı linqvistika anlayışının sinonimi olaraq işlənirdi. Təsadüfi deyildir ki, iki

müxtəlif elm sahəsinə aid edilən məntiqi və qrammatik kateqoriyası nəzərdə tutulur. "Qrammatik zaman" terminin ilkin məna tutumunda, əgər belə demək mümkünsə, daralma baş vermişdir.XX əsrin sonlarında meydana gələn temporallıq temnini latın dilindəki tempus "zaman" sözündəndir. Əldə olan dilçilik terminləri lüğətlərinin heç birində "temporallıq" termininə təsadüf edilmir.

b) Linqvistik zaman kateqoriyası

Temporallığa eyni baxış bucağından yanaşmanı E.V.Tarasovanın araşdırmalarında müşahidə edirik. "Dil zamanı" anlayışını bütövlükdə "temporallıq" olaraq qəbul edən tədqiqatçı həmin terminin məna tutumunu bir qədər genişləndirir.Felin zaman formalarını dəqiqləşdirən və ya müşaiət edən, bu formaların qrammatik mənaları ilə oxşar mənalar ifadə edən leksik zaman göstəriciləri, yaxud zamanın leksik göstəriciləri anlayışı XX əsrin 60-cı illərinin sonlarında etibarən dilçilik ədəbiyyatında istifadə edilməyə başlanır. Həmin anlayışın meydana çıxması A.V. Bondarokonun funksional-semantik kateqoriyalar və E.V.Quliqa və E.İ.Şendelsin leksik-qrammatik, yaxud qrammatik-leksik sahələr haqqında nəzəriyyələrinin inkişafı ilə bağlı olmuşdur. Məlum olduğu kimi, belə sahələrin strukturu nüvə və ya mərkəzdən, üstəgəl onunla qarşılıqlı əlaqədə olan periferiyadan ibarət olur. Sahənin strukturundan nüvə və ya mərkəz funksiyasını qrammatik kateqoriyalar, periferiya funksiyasını leksik.Çox vaxt leksik və leksik-qrammatik vasitələri bir-birindən fərqləndirmədən ümumi şəkildə leksik vasitələr adı altında təqdim etmişlər.

Ədəbiyyat

1. Всеволодова М.В. Способы выражения временных отношений в современном русском языке. М. 1975
2. Балясникова Л.А. Лексико-семантические особенности существительных, обозначающих единицы измерения времени в английском и русском языках. Автограф дисс.канд.филол.наук. М. 1973

Г.Магеррамова

Темпоральная структура художественного текста

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается темпоральная структура худжоественного текста в английском языке и его выражение на азербайджанском языке. В статье также анализируются некоторые проблемы

категория времени на английском грамматике и синтетический связь с другими частями речи английского языка, Механизм перевода от точного и корректного употребление терминологии в простых и сложных предложениях. Термональная структура художественного текста в английском языке и его адекватность в азербайджанском языке широко изучается и исследуется местными и зарубежными учёными и лингвистамиассматриваеться темпоральная структура художественного текста в английском языке и его адекватность в азербайджанском языке широко исследуется местными и зарубежными учёными и лингвистами.Темпоральность в языке сравнительний анализ языковых единиц предложенная вашему вниманию статья посвящена проблеме темпоральная структура худежественого текста в Английском и Азербайджанском языках.

G.Magerramva

Temporary structure of the literary texts in English

SUMMARY

1) The article deals with the temporary structure of the literary text in English and its expression in Azerbaijani**.**

2) The article also analyses some problems of the category of time in the English grammar and syntactical relation with the other parts of speech in English.Temporary structure of literary text in English and its identity in Azerbaijani are spreadly learned and investigated by the local and foreign scentist linguistse.

Suggested to your attention article is devoted to the problem of variation in the modern Azerbaijani and English language.In the article is given the review of the investigation of the variation on different language is levels in the nonrelated languages. The article speaks about the words-order in contemporary Literatural English its compare with Azerbaijani also some kinds of simple and compound sentenses of the English language.

This article deals with some properties of atribituve word combination in Azerbaijan and in English language.

Rəyçi: Nuriyyə Rzayeva
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,dosent

LALƏ İLDRIMZADƏ
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
lalai2706@outlook.com

WAYS TO MOTIVATE STUDENTS IN LEARNING ENGLISH

Açar sözlər: üsul, motivasiya etmək, tələbə, tələbat, məqsəd, inkişaf
Key words: way, motivate, student, need, goal, development
Ключевые слова: способ, мотивировать, учащийся, потребность, цель, развитие

With the requirement of economic development, English has become more and more important that people begin to learn English with fully enthusiasm even from younger age. Learning a foreign language is not a simple and easy job but sometimes it is boring and dull. Motivation is critical in English learning, thus, how to effectively motivate students in English learning is an important problem. This paper expounds this importance and ways to motivate students. First, the author shows the definition of motivation and then explains intrinsic and extrinsic motivation and their relations, following with some personal factors that influence motivation. At last, according to the rationale, the author suggests several effective ways to motivate students in English learning.

When a teacher hands out a test, the students are sitting nervously and curious about the content of the test. This time, the students are alert and wide-awake. They are aroused and their motivation is at a high level. An optimum level of arousal is needed for peak performance. So an appropriate arousal assists in enhancing motivation.

Motivation and need. A need is the lacking of something necessary or desirable. In Maslow's hierarchy of needs, he divided needs into two categories. The bottoms four are called deficiency needs, and the top three are called growth needs. Until the lower needs are met, people are likely to move to higher ones. His work has important implications for education. In classroom, students who are threatened by potential embarrassment are less motivated to learn, until they study in secure and relaxed environment, they will move to the need for competence which related to competence motivation that is an innate need in human beings that energizes people to master tasks and skills. The need for achievement drives students to fulfill their goals. Students with a high need for achievement tend to be motivated by challenging assignments, high grading standards, explicit feedback, and the opportunity to try again. In contrast, students with a need to avoid failure avoid challenging tasks and experience anxiety in testing situation. Being

aware of these differences can help teachers respond different students with different needs and as a result, teach all students more effectively.

Motivation and beliefs. A third personal factor that affects people's motivation is their beliefs. An optimistic belief about one's ability in English learning can help students increase their motivation. In incremental view of the beliefs about ability, human can hold the beliefs that ability can be improved with effort. Although students incline to be influenced by teachers' evaluation of their ability in participating activities, they have an optimistic view of their ability to a certain extend which cause their self-confident originally. They also react strongly to failure and self-doubt. A linking theory is attribution theory, which is an attempt to systematically describe students' explanations for their successes and failures in classroom situations. So teachers can help students attribute their successes o ability and effort while failure bad luck and task difficulty and provide them more opportunities to experience success for the sake of setting an optimal belief of the learning ability as well as enhancing learning motivation.

Ways to motivate students in English learning. "You can lead a horse to water, but you can't make him drink." Motivating students is a little like that. It involves not only leading them to English, but also making them thirsty for knowledge and understanding of English. As a language learning, English learning has its own characteristics that need the learners remember more, practice more and communicate more than other subjects. Students' motivation is critical for English learning. English teachers are organizers or leaders in teaching. They have responsibility to increase their students' inclination to perform willingly and actively on English learning.

Involving new and effective techniques. As some techniques have been employed in teaching, there are more choices and more methods for teachers to stimulate students' intrinsic motivation such as CALL (computer assisted language learning), multimedia, using Internet and educational software. These methods are innovative, interesting, practical and effective with colorful pictures, vivid voices, plentiful information and effective interaction that arouse students' curiosity and interest and as well as promote their intrinsic motivation. With intrinsic motivation, many students can start self-study in schools or at homes to effectively improve their listening, reading and writing through this method.

High expectation and using reward appropriately. High expectation and using reward appropriately are effective methods as outward power to stimulate students in English learning on the basis of extrinsic motivation theory. Sometimes our expectations about people cause us to treat them in ways that make them respond just as we expected they would. Extrinsic—motivated students need to be refueled by outward energy such as teachers'

high expectations, praise and some rewards. Research demonstrates that teacher expectations influence student achievement----higher expectation can yield better performance from students. " I know that you can all solve these problems if you work at it. Now get started and I'll help you if you run into some problems." These words show the teacher's emotional support and confidence in the student's abilities and as result the student who is especially introversive and shy to speak in class tries his or her best to overcome the problems with expectation. Moreover, during class, teachers can ask students to answer questions more often, which are more complete and accurate, and allow more time to answer and give more encouragement to stir up their arousal. And after exams, cooperative activities and home assignments, teachers can offer more complete and positive feedback or evaluations to students about their performance.

Create a relaxed and positive learning climate. Climate is important because it creates an environment that encourages both achievement and motivation. From the view of Maslow's hierarchy theory, motivation and need and the character of English learning, a relaxed and positive learning climate should be providing for students learning English. In a friendly atmosphere, students can feel secure and their sense of understanding and challenge as well as learning motivation can be promoted. In English learning, students need a great deal of practice to speak in class, thus implementing some rules to ensure them make sufficient use of the practice time and at the same time to make them feel safe and comfortable and are away from criticism and laughing by making mistakes. Meanwhile, teachers should allow students to discuss broadly without the fear of expressing their own thoughts different from others. When students make some mistakes, teachers describe them as opportunities for improvement with warm comments, such as" This is a good experience for you. When you finally get it, you will have improved a lot." with more smiles and encourages, teachers can have more interactions and stand closer to students. Afterward, before starting class and activity, teachers' explanation of what students supposed to be learning and why they are learning it promote a sense of value and make students more clear and positive in learning English. Then teachers should present tasks with challenging in the principle of neither too easy nor too difficult that beyond the students' capacity, because tasks that are too difficult discourage them from trying; tasks that are too easy produce boredom and decreased feelings of competence and self-efficacy. And when students are dealing with the tasks, teachers should prepare to give supportive aids at any moment.

Cooperative activities. Cooperative activities are at optimal level to keep students feel safe and can stimulate their arousal. Thus, more and more

teachers use cooperative activities in English teaching rather than competition, which is also relatively effective. In cooperative activities, students can decrease fear of failure while communicate and exchange information effectively and involve with high emotion and efforts to solve problems. In this case, students who are reluctant and fearful to perform are drawn to participate to share their ideas. This method is suitable for higher level of students to communicate in English. For example, group discussing and doing project, which are complex and challenging, are a good way to enable students to work cooperatively with peers. And as teachers, it is more effective to provide helps and comment fairly on their work in time or ask students to make a self-evaluation about their projects. This enables students to focus on their learning process and allows them to see their progress. And self-evaluation gives students a sense of accomplishment and responsibility for learning.

In conclusion, motivation is fatal important and the ways to motivate students in English learning is more important to English learning. The ways the author mentioned above are relatively effective to motivate and sustain students in English learning. Sometimes, teacher is rather like a salesman who must convince and persuade his consumers (i.e. students) to believe that he has what they need and what is useful for them.

Reference

1. The psychology of Teaching Foreign Languages. Oxford: Pergamon Press. Brook, N. 1964.
2. Language and Language Learning. New York: Harcourt, Brace and world. Cheryl L. Spaulding. 1992.
3. A Road to Success for Language. New York: Oxford University Press. Don Hamachek. 1989.
4. Psychology in teaching, learning, and growth. The United States: Allyn and bacon. Gao Yihong. 2001.

I.İldırımzadə

Ingilis dilinin öyrənilməsində tələbələrin motivasiya edilməsi üsullari

Xülasə

İqtisadi inkişafın tələbi ilə İngilis dilinin çox vacib dil olması ilə əlaqədar bir çox insanlar hətta lap kiçik yaşlarından həvəslə ingilis dilini öyrənməyə başlayır. Xarici dil öyrənmək sadə və asan bir iş deyil, bəzən də çox darıxdırıcı olur.

İngilis dil öyrənməsində motivasiya vacibdir, belə ki, ingilis dilində öyrənmə bacarıqlarını necə effektivləşdirmək vacib bir problemdir.

Məqalədə ingilis dilininin öyrənilməsində tələbələrin motivasiya yollarından bəhs edilir. Birincisi, məqalə motivasiyanın tərifini göstərir və motivasiyaya təsir göstərən bəzi fərdi amillərdən, daha sonra daxili və xarici motivasiya və əlaqələrini izah edir.

Nəhayət, məqalədə ingilis dilinin öyrənmələsində tələbələri motivasiya etmək üçün bir neçə effektiv üsul təklif edilir.

Л.Илдрымзаде

Способы мотивать студентов в обучении английского языка

Резюме

С требованием экономического развития английский становится все более важным, что люди начинают изучать английский язык с полным энтузиазмом даже с младшего возраста.

Изучение иностранного языка - это не простая и легкая работа, но иногда это скучно и скучно. Мотивация имеет решающее значение при изучении английского языка, поэтому, как эффективно мотивировать студентов на изучение английского языка является важной проблемой.

В этой статье излагается это значение и способы мотивации студентов. Во-первых, статья показывает определение мотивации, а затем объясняет внутреннюю и внешнюю мотивацию и свои отношения, следуя некоторым личным факторам, которые влияют на мотивацию. Наконец, согласно обоснованию, статья предлагает несколько эффективных способов мотивации студентов в обучении английскому языку.

Rəyçi: Gülnarə Əhmədova
fəlsəfə üzrə elmlər namizədi, dosent

RƏNA ZÜLFÜQAROVA
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
rena@gmail.com

USING AUTHENTIC AURAL MATERIALS TO DEVELOP LISTENING COMPREHENSION

Açar sözlər: eşitmə, orijinal material, dinləmə anlayışı, real həyat vəziyyəti
Keywords: aural, authentic material, listening comprehension, real-life situation
Ключевые слова: слуховой, аутентичный материал, аудирование, реальная ситуация

Listening is probably the least explicit of the four language skills, making it the most difficult one to learn. It is evident that children listen and respond to language before they learn to talk. When it is time for children to learn to read, they still have to listen so that they gain knowledge and information to follow directions. In the classroom, students have to listen carefully and attentively to lectures and class discussions in order to understand and to retain the information for later recall. Teaching listening can be hard for teachers and students both. Students who are fine with speaking at their own pace and reading may have trouble listening to a recording that is a regular-speed conversation. Listening is often confusing for an English learner. There are a number of reasons for this:

- Layers of sound. Unlike reading in which the learner is given a single text to follow, in real-life situations native speakers speak over each other, at different volumes and speeds and often with frequent interruptions. The written equivalent is having two or three texts mixed up with some writing bigger and some smaller and sentences interrupted by comments and other sentences.
- Accents. While written English is pretty much the same the world over, there are a myriad of accents in spoken English which can make it even more difficult for the learner to follow a conversation. The written equivalent is having different handwriting plus having the same words spelt differently depending on who is writing them.
- Intonation is the way in which a sentence is sounded. Native speakers do not speak in monotone but raise or lower the pitch of an utterance as they speak. The most common example is when they make a simple question. There is no one-stop solution to this problem. However, in the classroom there are a number of strategies a teacher can use to help students listen well.

- Once the teacher has an idea about the problems a learner faces, s/he can better find solutions and effective methods of teaching. Thus it is important to explain to the class how the written sentence can differ from the spoken sentence because of the reasons above. When the students know that in certain situations articles, for example, are almost not spoken then they learn to "hear" this in an utterance.
- Many students are bound to the written word. When doing a listening exercise, the teacher can have all books closed so the students only listen rather than try to match the sounds to words on the page.
- The teacher can introduce accents into the class. The teacher can have the students listen to a "neutral" text and then the same in an accent and have them point out and analyze the differences in pronunciation. Native speakers listen, in general, for two main reasons: 1. Specific information. 2. Gist. An example of listening for specific information would be to find out the departure time of a delayed plane over an airport system. An example of gist listening would be listening to a friend telling a story about something which happened during their lesson. This being said, listening activities in the class should use the same motivation. There must be a good reason for the students to listen and the teacher needs to give it to them. There is, for example, no point in just asking them to listen to a story for no reason. They need to know why they are listening. So, the teacher should not run a single "listening" lesson as it is not realistic and if s/he walks into the class announcing that, "today we are doing listening," s/he will probably not be greeted with great enthusiasm. Instead, the teacher should look at a genuine activity a native speaker might indulge in and base the lesson around this. For example, s/he can prepare a lesson where the class needs to listen to a spoken timetable and collect some information; or play bingo where the class needs to listen explicitly for certain numbers (or other items, Vocabulary are just as effective here). In other words, s/he can set a task and then run the tape. Normally native speakers only get one opportunity to hear something. With learners, of course, the teacher can make it easier by allowing two or even three plays. But if the students cannot "hear" something after that time, then the teacher needs to work out why they cannot. Perhaps the speaker is speaking too fast or they are using an unusual word. The teacher should not just tell the students the answer and forget it; rather, s/he can take a note of what went wrong and cover that point in the next lesson. With beginners the teacher needs to make sure the speaker is very clear and slow. As the students get more practice the teacher can increase the speed of delivery to a more normal rate. The following are some tips for the students to be effective listeners while listening to a lecturer in a pair work practice:

- Give 100% of your attention to the speaker by putting a hold on all other activities. Make an active effort to fight distraction and concentrate on your speaker.
- Respond to show comprehension and interest. This can be verbal or non-verbal, such as asking follow-up questions or nodding.
- Demonstrate understanding by restating his/her main idea. This is not to prove you are listening, but to show that you understand what s/he is telling you. It is also a way to clarify miscommunication before it gets too far along. Some teachers warn against using film (only) as extended listening: is this a valid criticism? Students do tend to be enthusiastic about film, but if all it really provides is listening practice, there are plenty of good reasons to avoid it in favor of more communicative activities – or to make an effort to incorporate not only discussion which compels students to analyze what they have watched but also activities which play on the more creative aspects of film. For the teacher any listening comprehension exercise needs preparation. It is not good to jump straight in and give the students a listening exercise and expect them to understand it completely. For one, this does not reflect the way in which one listens in real life. For example, real life listening scenarios will include: talking with friends, listening to the radio, listening to announcements, receiving instructions and so on. With each of these native speakers will usually have some idea of what they are going to be listening to before they hear it. The teacher can discuss this with the students and build up a list of likely vocabulary. When the tape is played the students will already know the meaning of possibly difficult words and will thus not get stuck in the translation phase of the listening comprehension. Sounds are sometimes difficult to discriminate in a language other than one's native language, especially if the sounds are not distinguished in the native language. There are several ways to test phoneme discrimination, that is, ability to tell the difference between different sounds. One way to test phoneme discrimination is to have the students look at a picture and listen to four words and decide which word is the object in the picture. The words chosen as alternatives should be close to the correct word. However, it is often difficult to find common enough words with similar sounds, and if unfamiliar words are used, they will not make good alternatives. Alternatively, the students could be presented with four pictures and be asked to choose the picture that matches the word that they hear. Another possibility is to give the students three words and ask them to indicate which two are the same. Finally, the students can listen to a spoken sentence and be asked to identify which one of four similar words were used in the sentence. Items with full sentences have the drawback that the students can make use of not just phoneme discrimination but also knowledge of

grammar and lexical items. This type of discrimination item is one that can be used for diagnostic purposes to see whether the students have particular problems with distinguishing between phonemes. However, it does not give the teacher any information about the students' ability to comprehend spoken English. The ability to recognize stress can be tested by having the students listen to a sentence that they also have in front of them. The students are instructed to indicate the word that carries the main stress of the sentence. While recognizing stress patterns is useful in English, the problem with this type of test is that it lacks a context.

The best method of improving listening comprehension when learning English is to listen, test, and receive feedback. Students, who need to learn English and improve their comprehension, even if they live in a non-English speaking country, can benefit from the educational websites since they provide the necessary materials to learn how to comprehend English effectively through increasing their listening ability. If the students do not happen to live in an English speaking country, then the lessons provided on various resources can help them learn to hear English everywhere around them, even by listening to the radio in English to improve comprehension, expanding the ability to understand spoken English by listening to the news in English, and can help improve the skill sets involved in language learning by providing resources for practicing, listening, reading, writing, and comprehension lessons.

Choosing spoken material that has some relevance to the students' experiences can help promote comprehension in listening activities. Most people find it easier to comprehend material that is relevant to their perspective, and this applies equally in the language learning context. The key skill in listening comprehension is translating sounds into meaning, and choosing material that is relevant to students aids this process.

Literature

1. Dumitrescu, V. (2000). Authentic materials: Selection and implementation in exercise language training.
2. Students' views of academic aural/oral skills: A comparative needs analysis. TESOL Quarterly, Garza, T. J. (1991).
3. Teaching listening: Ends and means. In J. E. Alatis (Ed.), Georgetown University round table on language and linguistics 1991.

R.Zülfüqarova

Dinləmə bacariğinin inkişaf etdirilməsi üçün orijinal materiallarin seçilməsi

Xülasə

Bildiyimiz kimi dinləmə öyrənmək üçün ən çətin olan dörd dil bacarıqından biridir. Tələbələr danışmağı öyrənməzdən əvvəl materialı dinləyib və suallara cavab verir. Tələbələr müntəzəm olaraq oxumağı öyrəndikcə, lazımi bilik və məlumat əldə etmək üçün onlara dinləmə materiallarına qulaq asmaq lazım gəlir.

Sinif şəraitində tələbələr yadda saxlamaq və məlumatları dərindən anlamaq üçün mühazirələrə və müzakirələrə diqqətlə qulaq asmalıdırlar. Müəllimin tədrisi həm müəllimlər, həm də tələbələr üçün çətin ola bilər.

Öz sürətiylə oxumağı və danışmağı bacaran tələbələr normal bir sürətlə dinlədikləri materialda çətinlik çəkə bilər. İngilis dilini öyrənən tələbələr dinləmədə tez-tez çətinliklərlə qarşılaşır. Bunun bir çox səbəbləri var.

Р.Г.Зулфугарова

Использование аутентных ауральных материалов для разработки аудирование

Резюме

Слушание, вероятно, является наименее явным из четырех языковых навыков, что делает его самым трудным для изучения. Очевидно, что студенты слушают и отвечают на язык, прежде чем учатся говорить. Когда настало время для студентов научиться читать, им все равно нужно слушать, чтобы они получали знания и информацию, чтобы следовать указаниям.

В классе ученики должны внимательно и внимательно слушать лекции и обсуждения в классе, чтобы понять и сохранить информацию для последующего вспоминания. Обучение учителей может быть трудным для учителей и студентов. Студенты, которые умеют разговаривать в своем собственном темпе и чтении, могут испытывать трудности при прослушивании записи, которая представляет собой разговор с обычной скоростью. Слушание часто путается для английского учащегося. Есть ряд причин для этого.

Rəyçi: Lalə Məsimova
fəlsəfə üzrə elmlər namizədi, dosent

SEVİNC MƏMMƏDOVA
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
sevinc@gmail.com

MOTIVATION STRATEGIES IN TEACHING PROCESS

Açar sözlər: motivasiya, tədris prosesi, strategiya, tələbə, səmərəli, xarici dil, fəaliyyət
Key words: motivation, teaching process, strategy, student, effective, foreign language, activity
Ключевые слова: мотивация, учебный процесс, стратегия, студент, эффективный, иностранный язык, деятельность

The assumption that motivation and learning are directly connected to each other is supported by teachers, researchers and psychologists for a long period of time. They have pointed out that motivation can be regarded as the key issue in language learning processes, thus student motivation must be preserved, elaborated or even heightened. But how can this goal be reached by teachers or other instructors? In order to achieve this lofty mission, teachers and instructors have to make use of specific strategies for motivation. These strategies must be closely connected to the students' lives and it has to be in the nature of these strategies to support the students in their learning process.

Learning usually takes place in a classroom atmosphere, thus motivation has to be involved in this environment to guarantee learning efficiency.

This paper will give an overview about what different kinds of motivations are involved in the learning process and in second language learning in particular. Additionally, it should give the reader an idea why motivation is so essential for learning processes. Furthermore, it will take a critical look at what strategies for motivation teachers and other instructors can make use of in order to provide a successful learning environment. In the end it should be obvious how far the teacher can positively influence language learning processes, in particular second language acquisition processes.

Motivation, or more specifically human motivation, can be defined as "an inner state of need or desire that activates an individual to do something that will satisfy that need or desire." Motivation refers to a desire or need internal to the individual, thus it is not possible for others to actually motivate an individual but others "must manipulate environmental variables that may result in an increase or decrease of motivation".

Basically every individual is motivated to do at least something, but this motivation is not necessarily directed to learn, at least not to learn for school. When it comes to learning processes one has to differentiate between various kinds of motivation that lead to a positive learning effect. As mentioned above, motivation has to come from the learner or student themselves in the first place. If he is not able to motivate himself, the teacher has to "manipulate" the student in that way, that he is motivated to learn. The difference and importance of these and other types of motivation for learning and second language acquisition will be explained in the following in detail.

Tracing the word "intrinsic" down to its roots, it means "innate" or "within", thus intrinsic motivation originates in the individual itself. Concerning learning it can be said that the drive or stimulation to learn comes from within the student, hence the teacher or instructor does not have to 'manipulate' the student in any way in order to make him learn. It is an inner desire of the student to fulfill a positive learning outcome.

Intrinsic motivation itself is goal related, therefore it is independent from any kind of external value. The goal can be defined as the desire to accomplish an understanding for any circumstances, which originates from one's own curiosity. It follows from this assumption that intrinsic motivators have a long-term effect and constancy, because oneself is directly involved in the process of motivating. Whatever derives from one's own motivation is more likely to be remembered than anything else. This makes intrinsic motivation a very effective means for learning processes. "Once an individual identifies the activity necessary to achieve the goal, it remains constant".

Intrinsic motivation is a key issue when it comes to learning processes. When teachers talk about motivated students, they mostly talk about students who act out of an intrinsic motivation. But if every student would be intrinsically motivated the teachers would not have the problem of motivation. Therefore, there have to be other types of motivations involved in the classroom environment.

Extrinsic motivation can be regarded as the opposite of intrinsic motivation. Whereas intrinsic motivation is closely goal related, extrinsic motivation has little relationship to a goal or better the goal is a different one than with the intrinsic motivation. As explained above, the goal connected with intrinsic motivation is a positive learning effect that lasts a long time, but the goal of an extrinsic motivated student is completely different. "When individuals are extrinsically motivated, they hold some desired outcome as a goal (e.g., getting a good grade or avoiding punishment), they recognize that a certain way of behaving is an expedient means to that goal, and they make plans to modify their behavior in such a manner that they are likely to

experience the desired outcome". Extrinsic motivated students "are motivated by an outcome that is external or functionally unrelated to the activity in which they are engaged". The encouragement derives from an outside force and thus stands in sharp contrast to the idea of intrinsic motivation, where the student himself is the driving force. Whatever is performed is based on the expectance of an outside reward. If we talk about the manipulation to motivate somebody, this manipulation would equal an extrinsic motivation, because "extrinsic rewards can be abused to bribe or coerce someone into doing something that they would not do on their own".

Keeping in mind the idea of extrinsic motivation, it is self-evident that extrinsic motivation does not lead to permanent changes, because learning out of an extrinsic motivation only leads to a short term memory, which might serve the purpose to pass an exam, but does not lead to a positive and lasting long term learning effect. It is important to mention that the change of behavior the individuals go through is not an innate desire but a result of an external or extrinsic reward and the change in behavior is not a permanent one.

Extrinsic motivation is of course effective just as intrinsic motivation, but the difference lies in the degree of effectiveness. The key determination for the effectiveness of either intrinsic or extrinsic motivation, is the duration of whatever is learned and this period is much longer when it comes to intrinsic motivation. Thus extrinsic motivation can be productive for learning but it is questionable in how far extrinsic motivation leads to the desired long term effect of learning.

The following types of motivation are somewhat closer related to second language learning and second language teaching. One differentiates between "integrative" and "instrumental" motivation. The reasons why this differentiation is made will be closer examined in the following.

As mentioned above there are two types of motivation that will be analyzed for their special relevance for second language learning. The question arises why there is a need to learn a second language if there is already a language given to oneself that enables him to communicate? This is when integrative and instrumental motivation become important.

When it comes to the acquisition of one's first language motivation is not really an issue, because this motivation cannot really be judged in terms of good or bad motivation. Students who are supposed to learn a second language could argue the need for doing this, because they do not necessarily need the second language, while their first language already formed their social and mental life, thus the learning of an additional language could be regarded superfluous.

In order to reach the goal of a successful second language teaching, the teacher has to generate a certain interest within his students that make them want to be involved in classroom activity.

Integrative motivation describes and "reflects whether the students identifies with the target culture and people, in some sense, or rejects them".

The idea of integrative motivation develops the assumption that the more that a student admires the target culture, the more successful the student will be in the second language classroom (in the following L2 classroom). The learning of a second language enables the students to participate more freely in the activities of other cultural groups, this idea formulates the ultimate goal of second language learning. There is a universal purpose of learning languages, that is the ability to communicate with people from other cultures. Characteristic for this kind of motivation is the urge on behalf of the teacher. It is on him to integrative motivate his student. The teacher has to point out this ultimate chance of second language learning, but it the decision of the students if they accept and realize this opportunity second language learning offers to them.

The idea of instrumental motivation sets itself apart from the idea of integrative motivation. "Instrumental motivation means learning the language for an ulterior motive unrelated to its use by native speakers- to pass an examination, to get a certain kind of job, and so on"; hence instrumental motivation stands in sharp contrast to integrative motivation because instrumental motivation is not related to a specific culture or people from a specific culture whatsoever. Culture is the leitmotif when we talk about either integrative or instrumental motivation. If the teacher tries to instrumentally motivate his students he has to ask himself the question, why his students should learn a second language. According to the idea of instrumental motivation, the teacher has to point out to his students that "studying a foreign language can be important for [them] because it will someday be useful in getting a good job".

Literature

1. Cook, Vivian. Second Language Learning and Language Teaching.ondon: Arnold, 1996.
2. Van, E. K., J. A. & Alexander, L. G. (1980). Threshold Level English.Oxford University Press.
3. Wang Duqin. (2002). On Strategies of English Teaching. Foreign Language Teaching and Research Press. Widdowson, H. C. (1979).

S.Məmmədova

Tədris prosesində motivasiya strategiyalari
Xülasə

Öyrənmə ümumiyyətlə sinif atmosferində olur, beləliklə öyrənmə səmərəliliyini təmin etmək üçün motivasiya bu mühitdə iştirak etməlidir.

Məqalə, öyrənmə prosesində və xüsusilə ikinci dil öyrənmə prosesində motivasiyanın müxtəlif növlərinə dair ümumi məlumat verir. Bundan əlavə, oxucuya motivasiyanın öyrənmə prosesləri üçün nə qədər vacib olduğu haqda məlumat verilməlidir.

Bununla yanaşı, məqalədə müəllimlərin motivasiya strategiyalarının müvəffəqiyyətli bir təhsil mühitini təmin etmək məqsədilə istifadə edə biləcəyi üsullardan bəhs edir.

Müəllim dil öyrənmə proseslərinə, xüsusən də ikinci dil əldə etmə prosesinə nə qədər müsbət təsir göstərə bilərsə, o qədər də səmərəli nəticə əldə etmək mümkündür.

С.Мамедова

Стратегии мотивации в процессе обучения
Резюме

Обучение обычно происходит в атмосфере в классе, поэтому мотивация должна быть задействована в этой среде, чтобы гарантировать эффективность обучения.

В этом статье будет представлен обзор того, какие различные виды мотиваций участвуют в процессе обучения и, в частности, в изучении второго языка. Кроме того, это должно дать читателю представление о том, почему мотивация настолько важна для процессов обучения. Кроме того, критически взглянуть на то, какие стратегии для преподавателей мотивации и других инструкторов могут использовать, чтобы обеспечить успешную среду обучения. В конце концов, должно быть очевидно, насколько преподаватель может позитивно влиять на процессы изучения языка, в частности на процессы приобретения второго языка.

Rəyçi: **Lalə Məsimova**
fəlsəfə üzrə elmlər namizədi, dosent

ZAMİRƏ ƏFƏNDİYEVA
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
mirzoeva73@bk.ru

ЭКВИВАЛЕНТНОСТЬ ФРАЗЕОЛОГИЗМА СЛОВУ СОВРЕМЕННОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Açar sözlər: frazeologiya, dilçilik, yanaşma, frazeoloji vahidlər, tədqiqat obyekti
Key words: phraseology, linguistics, approach, phraseological units, research object
Ключевые слова: фразеология, лингвистика, подход, фразеологические единицы, объект исследования

Фразеология, идиомы, или устойчивые сочетания слов». Такой раздел включает сейчас в состав лексикологии по традиции. Это объясняется тем, что фразеология официально не оформлена как лингвистическая дисциплина. Кроме того, следует иметь в виду, что фразеология в нашей стране была в течение длительного времени частью учения о слове, и чисто лексикологический подход к фразеологизмам – явление не столь уже редкое. Некоторые исследователи включают ФЕ в словарный состав языка, а фразеологию в состав лексикологии главным образом по той причине, что фразеологизмы рассматриваются как эквиваленты слов, а лексикология – как лингвистическая дисциплина, изучающая словарный состав языка, т.е. слова и их эквиваленты.

Следует также иметь в виду, что пословицы и поговорки, т.е. фразеологизмы со структурой предложения, могут идентифицироваться только с помощью предложений, например, birds of feather flock together – people who the same interest, ideas, etc. are attracted to each and stay close together; the blind leading the blind – a situation in which the person who is leading or advising others knows as little as they do (LD).

Некоторые сторонники теории эквивалентности рассматривают фразеологизмы как лексические единицы, которые не нуждаются в особой, специфической, свойственной только им классификации, и которые следует классифицировать так же, как классифицируются слова. Таким образом, сводиться на нет вся специфика фразеологизмов. Слово, как бы оно ни было сложно по семантической структуре, не относиться к области фразеологии, это объект лексикографии и лексикологии. Слова и фразеологизмы вносятся в речь в готовом виде.

Этот факт приводится как один из аргументов в пользу теории эквивалентности.

Частично переосмысленные обороты типа глагольных сравнений синтаксически членимы. Так, например, в глагольных сравнениях like a horse – есть много и с жадностью; fit like a glove - быть как раз в пору, полностью подходить; smoke like a chimney – « дымить как паровоз», много курить; swear like a trooper = ругаться, на чем свет стоит; swim like a fish –« плавать как рыба» и т.п. первый компонент употребляется в буквальном значении, которое усиливается адвербиальной частью оборота. В предложении he smokes a chimney he – подлежащее, smokes – сказуемое, kike a chimney – обстоятельство образа действия.

Общность грамматических функций не следует понимать как их обязательное совпадение. Так, в английском языке функции в предложении адъективных сравнений типа (as) dark as pitch, (as) white as snow и т.п. только частично совпадают с синтаксическими функциями соотносящихся с ними сложных слов pitch – dark и snow – white, так как адъективные сравнения, в отличие от сложных прилагательных. Узуально не употребляются в качестве атрибутивных определений, а только как предикативные определения.

Подход к фразеологизмам как к эквивалентам слов не допускает включения в состав фразеологии цельно- предикативных оборотов. Безусловно, значение цельно – предикативного оборота, являющегося главным предложением или главным и придаточным предложением и реже употребляющегося в качестве члена предложения, принадлежит к иному плану содержания, чем значение слова или словосочетания. Несмотря на это, словосочетания являются объектами изучения синтаксиса, что ни в коей мере не лишает его научности. Предметом синтаксиса как отдела грамматики является изучение способов соединения слов в словосочетания и предложения, а также изучение типов предложений, их строения, функций и условий употребления.

При использовании указанного выше критерия номинации из числа фразеологизмов выпадает также значительное число цельнопредикативных единиц непословичного типа, например, the fat is in the fire – быть беде; that cat won t jump- этот номер не пройдет; what will Mrs. Grundy sau? –что скажут люди? Будучи изъятым из состава фразеологии, подобные обороты, по существу, повисают в воздухе и перестают быть объектом лингвистического исследования, так как не известно, в каком разделе языкознания их следует изучать. Следует отметить, то термины «номинативный» и «коммуникативный» не являются однозначными и помимо значений, в которых они употребляются выше, у них имеются и другие значения. Так «номина-

тивный» также означает «назывной», и в таком понимании любой фразеологизм является номинативной единицей: «любая языковая единица любого уровня остается номинативной единицей в силу того, что она фиксирует нечто познанное человеком в соответствующем объекте». термин «коммуникативный» также означает «относящийся к процессу коммуникации». Подобная многозначность терминов является нежелательной, но, к сожалению, она еще существует.

При рассмотрении соотношения фразеологизмов со структурой словосочетания и слов в прагматическом плане необходим комплексный подход, при котором объективно учитываются семантические, стилистические, структурные, грамматические и акцентологические особенности фразеологизмов и слов, а также их фразообразовательные и словообразовательные структуры. При этом особое внимание уделяется словам, являющимися словарными идентификаторами фразеологизмов. При анализе соотношения фразеологизмов и слов в синтагматике важно учитывать узуальные и окказиональные особенности их функционирования в контексте. Комплексный подход дает возможность установить систему закономерных различий и общих черт. Семантическая структура фразеологизма и семантическая структура слова отнюдь не исчерпываются только их значениями. Важнейшими элементами семантической структуры помимо значения являются построения всего образования в целом, его грамматическое оформление и системные языковые связи. Несовпадение семантической структуры фразеологизма и семантической структуры слова дает основание разграничить фразеологическое и лексическое значения. Так, характерной чертой большинства субстантивных ФЕ в современном английском языке является выражение ими понятий, которые не могут быть выражены отдельными словами, т.е. у данных ФЕ нет лексических синонимов. К таким ФЕ относятся: apple- pie order - образцовый порядок; Dutch courage - храбрость во хмелю; Hobson s choice - отсутствие выбора; a rough diamond- грубоватый, но хороший человек; a white elephant - обременительное или разорительное имущество, обуза; подарок от которого не знаешь, как избавиться; a wolf in shepp s clothing - волк в овечьей шкуре и многие другие.

В тех случаях, когда у субстантивной ФЕ имеется лексический синоним, это обычно слово нейтрального стиля, а ФЕ эмоционально окрашена. Приводимые ниже примеры иллюстрируют это положение: camel – the ship of the desert; jealousy the green – eyed monster; lion - the king of beasts; money - the sinews of war; rank, title - a handle to one s name; Shakespeare - the Swan of Avon; tea - a cup that cheers but not inebriates и др.

Приведенные выше фразеологизмы являются перифразами. Перифраз (или перифраза) – это троп, состоящий в замене однословного наименования денотата описательным обозначением, подчеркивающим его стороны, качества, существенные при использовании данного обозначения в определенных контекстах. В несовпадении фразеологической и лексической семантических структур можно также убедиться, если сравнить фразеологические и лексические синонимы в составе любого лексико – фразеологического синонимического ряда. Так, фразеологическими синонимами глагола to die являются ФЕ go over to the (great) majority, go the way of all flesh, go up the flume и др. Глагол to die является словарным идентификатором этих ФЕ.

Глагол является полисемантичным: 1) умереть; 2) (разг.) до смерти хотеть (I am dying to see him); 3) кончаться, исчезать, быть забытым (his fame will never die).

Словарь Хорнби регистрирует эти три самые распространенные значения глагола to die. В «Большом Оксфордском словаре» зарегистрировано 12 значений глагола to die.

- go over to the (great) majority - шутливый оборот с образным значением отправиться в лучший мир. ФЕ go the way of all flesh – книжный оборот с образным значением испытать удел всего земного. ФЕ go up the flume – просторечный американский оборот типа дуба дать, сыграть в ящик.

- go over to the (great) majority; go the way of all flesh и go up the flume не могут сочетаться с поствербами типа away, down, off, out. Глагол to die сочетается с ним: die away - замирать (о звуке); затихать (о ветре); die down - затухать (об огне); замирать (о звуке); ослабевать (о волнении)); die off - отмирать, умирать один за другим; die out - вымирать; угасать (об огне).

Литература

1. Кунин А.В. Английская фразеология. Теоретический курс. — М., 1981
2. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. — Л.,1989.
3. Аничков И.Е. Труды по языкознанию. — С-Петерб: Наука, 1997.

Z.Əfəndiyeva

Müasir ingilis dilində sözün frazeologizm ekvivalentliyi

Xülasə

Məqalə müasir ingilis dilində sözün frazeologizm ekvivalentliyindən bəhs edir. Məlum olduğu kimi frazeologiya dilçiliyin bir sahəsi olub, müasir və tarixi inkişaf baxımından frazeoloji sistemi tədqiq edir. Frazeologiyanın tədqiqat obyekti frazeoloji birləşmələrdir.

Dilçiliyin bir bölməsi kimi frazeologiyanın subyekti frazeologiyanın əsas xüsusiyyətləri əsasında frazeoloji birləşmələrin kateqoriya xüsusiyyətlərinin tədqiqidir. Bəhs etdiyimiz frazeologiyanın subyekti dilin xüsusi birləşmələri kimi fərqləndirilir, eləcədə nitqdə frazeoloji vahidlərin işlədilməsi qanunlarını və onların formalaşması proseslərini aydınlaşdırır.

Lakin, frazeologiyadan bəhs edən bir çox tədqiqatların mövcudluğuna baxmayaraq, bu günə kimi dilin frazeoloji vahidin tərifinə heç bir yanaşma olmamışdır. Bundan başqa məqalədə frazeoloji vahidlərin sözün ekvivalentliyi baxımından bir sıra nümunələri verilmişdir.

Z.Afandiyeva

The phraseologism equivalence of the words in modern english

Summary

Phraseology is a branch of linguistics, which studies the phraseological system in its present state and historical development. The object of the study of phraseology is phraseological units.

The subject of phraseology as a section of linguistics is the research of categorical features of phraseological units on the basis of the main features of phraseology. It is distinguished by the essence of phraseological units as special units of the language, as well as the elucidation of the laws of the functioning of phraseological units in speech and the processes of their formation. However, despite the existence of a large number of studies on the main issues of phraseology, there has not been a single approach to the definition of a phraseological unit of the language up to date.

Rəyçi: Rəna Şamiyeva
filologiya elmləri namizədi, dosent

ЛАМИЯ БАБАЕВА
АДНСИ
lamiya@mail.ru

РОЛЬ ОБЩЕ УПОТРЕБЛЯЕМЫХ БЫТОВЫХ СЛОВ ОБОГАЩАЮЩИЕ ЛЕКСИЧЕСКУЮ ТЕРМИНОЛОГИЮ

Açar sözlər: yaranma,tez,zənginləşdirmə,neft-qaz terminleri,ifadə etmək,müstəqil
Key words: formation,rapidly enrichment,oil-gas terms, to express,independent
Ключевые слова:образование, быстро, обогащение, действовать, нефте-газовые термины, выражать

Новая нефтяная стратегия Азербайджана начинается с нефтяного контракта века. Нефтяная промышленность Азербайджана имеет богатую историю.

Первым этапом можно считать период с 1848 г. по 1918-1920 г.г. Этот период был одним из блестящих в истории Азербайджанского народа и Азербайджанской нефтяной промышленности. Так же, очень важной страницей в истории Азербайджанской промышленности является начало добычи нефти в 1949 году на глубине Каспийского моря на расстоянии 100 км. от побережья. Все это дало возможность ученым и специалистам для открытия нефтегазовых залежей на глубине моря. С этого времени в этой отрасли создавались новые слова и понятия. “Нефтяные камни” одно из таких понятий. После появления «Нефтяных камней», в других местах Каспийского моря стремительно начались поиски новых залежей нефти и газа. Нужно отметить что и до этого Азербайджанские ученные, нефтяники и геологи проводили исследования и писали ценные статьи о наличии нефти и газа на дне Каспийского моря. На ряду с этим зарождение новых слов, как и в других отраслях, в сфере поиска нефте - газовых залежей стало причиной обогащения лексики терминов.

Грамматическое построение Азербайджанского языка и его лексическое содержание дает возможность каждому независимому слову функционировать в роли термина. Действительно в процессе создания термина очень часто слова, означающие качество, могут перейти в термины, но это состояние абстрактное, так как в отдельные слова не могут функционировать как термин, а только в определенных словосочетаниях относятся к термину. Чтобы изложит эту мысль в более понятной форме возьмем термины -словосочетания, используе-

мые в нефте-газовой индустрии на азербайджанском и английском языках. Например, *key, tongs, wrench –ключ (açar), bit -monop(balta), bail(shackle) - серьга(sırğa), liner –втулка (oymaq), saddle - седло(yəhər)* и так далее. Эти слова могут образовать термины в составе определенных словосочетаний:

qoruyuci kəmər– casing - обсадная колонна; boru kəməri – pipeline - нефтепровод; kanat oymağı - wireline thimble - ковш для каната; qaldırıcı sırğa - lifting bail – подъемная серьга; qazıma baltası- drill bit- буровое долото, головка бур; nizəvari balta-diamond point bit – пикообразное долото; boru açarı - tongs – ключи для бурильных труб и.т.д. Термины имеют существенное значение в языке. Они обогащают язык. С развитием науки и техники образовавшиеся различные понятия и выражения приобретают нужный смысл с помощью терминов. Создавая соответствующие научные термины развивается и точность смысла терминов относящиеся к этой и другой отраслям.

Известно, что некоторые слова переходя в термин приобретают новые значения в системе терминологии, выражаясь более точно, помимо начального смысла, они дополнительно приобретают новый смысл. Этот новый смысл в отличии от старого, конкретизируется и выражает то или иное понятие. Отличие терминов от других слов, именно в том, что они имеют однозначную форму. Конечно не все термины имеют одно смысловое значение. Например, слово *газ* в общем литературном языке имеет несколько значений.Первое – использемый в быту «*горючий газ*». Второе - разновидность птицы, третье значение - это используемый в сфере химии гидрогенный и карбоновый газы.В отрасли залежей нефтегазовой промышленности это слово в составе различных составляющих выражает разные значения. Например, *qaz-neft yatağı- gas–oil field - нефтегазовое месторождение; qaz karotajı- gas logging - газовый каротаж; qaz konusu - gas cone – газовый конус; qaz papağı, örtüyü - gas cup- газовая шапка; qaz quyusu - gas well –газовая скважина; qaz turbini - gas turbine - газовая турбина; qaz təmizləyici qurğu- gas treating system - система очистки газа; qaz halqası - gas ring – газовое кольцо; qaz nasosu - gas pump - газовый насос; qaz tıxacı - gas lock – газовая пробка и. т.д.*

Слово *контур (kontur)* – в географии *карта (contour*) очертания объекта одной и несколькими линиями, дает смысл общего изображения. Образовавшиеся на его основе следующие слова *qazlılıq konturu – gas-bearing contour – контур газоности*; *kontur xətti - countour line – контурная линия; kontur intervalı - contour interval– контурный интервал; struktur xəritə -contour map - структурная карта ; kontur təzyiqi - boundary pressure - контурное давление; layın qidalanma*

konturu - external reservoir boundary - контур питания залежи; konturlama,hüdudlama – contouring – оконтуривание; su səviyyəsi konturları - контуры водного уровня – contours of a water table и т.д.

Иногда имея те или иные похожие признаки с похожими функциями, понятия выражаются словами, принадлежащими к однозвучному комплексу точнее выражаясь, своеобразный звуковой состав и сохраняемый смысл некоторых общих слов в сфере залежей промышленности нефти и газа используется как специальный термин. В этом случае между первоначальным значением слова и новым значением характер взаимодействующей связи может быть разнообразным. Например, в Азербайджанском языке слово *nəmlik – humidity – влажность* происходит от слова *nəm (влаг)*. Süxur *nəmliyi - rock humidity – влажность горных пород* - в естественных условиях в пустотах и трещинах горных скал характеризует наличие воды. "*Elastiklik" – Elasticity - упругость* -это слово произошел слова «*elastik».* Использование обще употребляемых слов в роли термина, также приводит к процессу уточнения смысла слов. Например, в литературном языке общеупотребляемое слово «*oymaq»(втулка),*дает основу происхождению *«kanat oymağı » (eye ring); pump liner – втулка насоса; на основе слова серьга – bail (shackle)* образуется *lifting bail – подъемная серьга. elevator bail - серьга элеватора ; fork –вилка образует сочетания rod fork – штанговый насос .*

В основном существует два признака по которым обще употребляемые слова проявляют себя в процессе образования терминов. 1.Общеупотребляемые слова без лексического изменения терминов используются как технический термин; *yastıq – bearing - подшипник; qazan- kettle – котел, чан*

2.Общеупотребляемое слово либо присоединяя к себе новый слово образует новой термина. В разных отраслях науки и техники, слова, которые используются как термины, в отрасли залежей промышленности нефти газа остаются без видоизменений, а некоторые употребляются в словосочетаниях. Например, *siyirtmə - gate ,valve-задвижка,шибер; qarmaq -hook–крюк; dilçə,dayaq – dog - собачка, упор; yastıq içliyi –link brass - вкладыш подшипника; dəstək,bəndlik,-sırğa,qurşaq-shackle – дужка, скоба, серьга, обойма; ərsin,skrubber - scrubber,scraper- скребок,скруббер; qoruyuci qurşaq - safety belt – предохранительный пояс; yəhər – saddle – седло(клапан) ; yəhərə oxşar - saddle shaped – седло образный.*

Терминов в которых принимают участие общеупотребляемые слова по способу образования и по происхождению составляющих

компонентов, можно сгруппи -ровать следующим образом: I.Подходящие под модель 1-вида определительных словосочетаний.

II.Подходящие под 1-вид определительных словосочетаний, сами также обладают различными особенностями.

1.Образующиеся путем объединения двух простых слов или терминов, *universal preventor - universal preventor – универсальный превентор; nazim çarx - fly wheel – маховик,маховое колесо; kor dəlik - blind hole – глухое отверстие; əsas kəmər - major string – основная колонна ; gizli qıfıl – blind lock – потайной замок.*

2.С помощью окончаний ***–lı,-li,-lu,-lü*** или при помощи соединения простых слов со сложными: *pərli balta – blade drilling bit – лопастное долото; turbinli gəmi – turbo vessel - трубоход; maqnitli frez – magnetic junk - магнитний фрезер; gilli məhlul – drilling mud - глинистый раствор; almazlı balta – diamond bit - алмазное долото; oynaqlı açar - hinged tongs - шарнирный ключ; «balıqquyruğu balta» – fishtail bit – долото «рыбий хвост»; ikipərli «balıqquyruğu balta» - two-way bit,two-way blade bit – двухлопастное «рыбий хвост».*

3.Словосочетания образованные следующим образом:1-часть с помощью окончаний *–li,lı,lu,lü*,а 2-часть с помощью сложных слов. например: *rotasiyalı vibroələk – rotary vibrating shale shaker -ротационное вибросито; pilləli baltabaşı – stepped crow bit – ступенчатая коронка ;dişli baltabaşı –toothed bit – зубчатая коронка .*

4.Словосочетания образуюшиеся при помощи окончаний *–ma,mə* производных слов с дополнением производного слова.например. *boşaltma borusu – run down pipe - сливная труба; fırlanma sürəti – rotary speed - скорость вращения;frezləmə baltası – milling bit - фрезерное долото; dolama çarx – roaatable whell - вращаемое колесо.*

5.Образующиеся при помощи производных с окончаниями *–ici.-ıcı,-ucu,-ücü* или при помощи объединения сложного и одного простого или путем соединения с производного слова *qoruyucu kəmər – casing – обсадная колонна ; birləşdirici qıfıl –casing gubler,connecting clump - соединительный замок ;istiqamətləndiriçi balta –lead bit,pilot bit – ведущее долото;yuyucu kipkəc – washover stuffing – промывочный сальник.*6.Словосочетания образованные с помощью … оканчивающиеся на *–an,ən* и простого или производного слова.Например. *üzən plaşka – floating ram –плавающий цилиндр; fırlanan ələk –rotary screen - вращающееся сито; özüitilənən balta – shelf-sharpening bit –самозатачивающийся долото.*

Ədəbiyyat

1. Г.О.Винокур. «О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии». Труды Московского Институт истории, философии и литературы», 1939.
2. M.İsmayılova. Azərbaycan terminologiyasının linqvistik terminləri. Bakı, Az. Elmlər Akademiyası, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. 1997, səh. 266.

Babayeva Lamiya

The role of general daily used words enriching lexic terminology

Sammary

The article is about the words and expressions enriching lexic terminology of the language.These words are the terms or words combinations concerning oil-gas industry.

Their comparison in both languages-English and Azerbaijan is presented in the article. Some words transfering into the terms get a new meaning.The role of general daily used words enriching lexic terminology

The models of formation of terms are also given. The article may be useful for those who want to get detailed information about the role of general daily used words enriching lexic terminology.

Babayeva Lamiyə

Gündəlik işlənən sözlərin leksik terminologiyanın zənginləşməsində rolu

Xülasə

Məqalə dilin leksik terminologiyasının zənginləşdirən sözlər və ifadələrdən bəhs edir. Bu sözlər neft-qaz sənayesinə aid olan terminlər və ya söz birləşmələridir.

Onların hər iki dildə- Azərbaycan və İngilis dilində müqayisəsi məqalədə verilir. Terminlərə çevrilən bəzi sözlər yeni mənada işlənir.

Bundan başqa terminlərin yarnma modelləri də verilir.

Gündəlik işlənən sözlərin leksik terminologiyanın zənginləşməsində rolu.Məqalə dilin leksik terminologiyasının zənginləşdirən sözlər və ifadələr haqqında təfsilatlı məlumat almaq istəyənlər üçün faydalı ola bilər.

Rəyçi: Fəridə Hüseynova
filologiya elmləri namizədi, dosent

YAQUT ƏLİYEVA
Azərbaycan Dillər Universiteti
yaqutaliyeva

XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNDƏ TƏLƏBƏLƏRİN YARADICI FƏALİYYƏTİNIN TƏŞKİLİNƏ DAİR

Açar sözlər:interaktiv,şifahi nitq,kontekst.
Key words:interactive,oral speech,context.
Ключевые слова: интерактив, устный речь,контекст.

Ölkəmiz müstəqil dövlət statusunu əldə etdikdən sonra onun çoxsahəli beynəlxalq əlaqələri inkişaf etməkdədir. Son illərdə Azərbaycanda keçirilən keyfiyyət xarakterli islahatlar təhsil sisteminin bütün problemlərini əhatə etməyə başlamışdır. Dərin keyfiyyət dəyişikliklərinə məruz qalan təhsilin strukturu, məzmunu , təlim üsulları tədricən qabaqcıl dünya təcrübəsinə inteqrasiya edilir. Təhsil sisteminin vacib və ayrılmaz tərkib hissələrindən biri olan ali təhsil keçirilən dinamik xarakterli islahatlar sistemində xüsusi yerə və əhəmiyyətə malikdir. İxtisas dilində kommunikasiya məqsədilə istifadə etmək bacarığına malik olan mütəxəssislərin hazırlanması ali məktəblər, xüsusilə də ali ixtisas məktəblərinin əsas vəzifəsidir. Bu gün ali təhsil qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri dövrün tələblərinə cavab verən xarici dil müəllimlərinin hazırlanmasıdır. Dil sahəsində mütəxəssislərin günün tələblərinə cavab verən şəkildə hazırlanması, xarici, o cümlədən ingilis dili müəllimləri, tərcüməçi və dilçilərin yüksək peşə keyfiyyətlərinə yiyələnməsi, ixtisaslarını mükəmməl bilmələri, bu gün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu gün ölkəmizin dünya dövlətləri ilə əməkdaşlığının genişlənməsi, mədəni, siyasi, iqtisadi əlaqələrinin bərqərar olunması qlobal səviyyədə istifadə edilən və dünyada aparıcı dillər hesab edilən ingilis, fransız və alman dillərinə yiyələnmələridir.Müasir dünyada xüsusi əhəmiyyətə malik olan və qloballaşma dövründə əsas kommunikasiya vasitəsi olan ingilis dilinin yüksək səviyyədə mənimsənilməsi təhsil müəssisələri qarşısında duran əsas tələblərdən biridir. Bu gün ingilis dilinin ünsiyyət vasitəsi kimi öyrənilməsinin zəruriyyəti danılmazdır. Tədris edilən xarici dildən kommunikasiya məqsədilə istifadə etmək qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi üçün ixtisası dil olan fakültələrində tədris prosesinin kommunikativ-yönümlü şəkildə qoyulması olduqca vacibdir. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, ingilis dilini öyrənənlər həmin dildən ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə etməyə meyl göstərirlər. İngilis dili vasitəsilə qabaqcıl texnologiyalardan istifadə etməklə dil fakültələri tələbələri özlərinin peşə sahələri ilə bağlı olan dünya təcrübəsindən bəhrələnmək və ondan səmərəli

şəkildə istifadə etmək qabiliyyətinə yiyələnməli, lazım olan bilikləri mənimsəməlidirlər. Bu gün nitq vərdiş və bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi deyil, daha çox ixtisas dilində kommunikativ kompetensiyaya yiyələnmək zəruriyyəti meydana çıxır. Ölkəmizdə həyata keçirilən təhsil islahatları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan təhsil sistemində son zamanlar keçirilən dinamik xarakterli islahatlar təhsilin bütün pillələrini əhatə edir. Avropa Təhsil Sisteminə inteqrasiya edən Azərbaycanda təhsilin məzmunu, strukturu, qiymətləndirmə sahəsində ciddi, radikal xarakterli dəyişikliklər baş verməkdədir. Təhsil pillələrinin hər biri xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Məlum olduğu kimi, bu gün tədris edilən xarici dildən, xüsusilə də müasir dünyada qlobal ünsiyyət dili statusunu qazanmış ingilis dilindən kommunikativ məqsədlərə nail olmaq üçün istifadə etmək qabiliyyətinə malik olan gənclərin hazırlanması ölkəmizin həm orta, həm də ali məktəbləri qarşısında qoyulan əsas vəzifələrdən biridir. Azərbaycanın dünya dövlətləri ilə siyasi, iqtisadi, mədəni əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi dünyanın aparıcı dilləri və ilk növbədə qlobal miqyasda əsas ünsiyyət vasitəsi olan ingilis dilinin tamamilə yeni tərzdə tədris edilməsi və hər hansı xarici dili öyrənən tələbənin tamamilə yeni keyfiyyətlərə yiyələnməsini təkidlə tələb edir. Bu gün təhsil müəssisələri qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri tələbələrin dünyanın aparcısı dilləri, o cümlədən ingilis dilində kommunikativ kompetensiyaya yiyələnməsidir. Ali keyfiyyətlərə malik insanların yetişdirilməsi gənc nəslə nəyi, nə üçün və necə öyrətməyi, mexaniki hafizəyə deyil, nəzəri (tənqidi) təfəkkürə istinad etməyi və idraki fəallığın yüksəldilməsini tələb edir. XXI əsr-şəxsiyyətin formalaşmasında intellekt, yaradıcılıq, tolerantlıq əsri kimi dəyərləndirilir. Yaradıcı təfəkkürün inkişafı, həmrəylik, müstəqillik cəmiyyətin demokratikləşdirilməsindən, şəxsiyyətin inkişafından və onun vətəndaş kimi formalaşma səviyyəsindın asılıdır. Yalnız yaddaşla, yəni aktiv və passiv yaddasaxlama ilə tələb olunan bütün informasiyaların öhdəsindən gəlmək mümkün deyildir. Ona görə də tədris–təlim prosesində təfəkkür fəaliyyətinə geniş imkanlar yaradılmalıdır.Yaşadığımız XXl əsrin hazırkı mərhələsində Azərbaycan təhsil sisteminin qarşısında çox mühüm problemlər durur. Müasir təhsilin əsas məqsədi tədrisin səmərəliyini artırmaq, gələcəkdə vətənimizi inkişaf etdirə bilən, öz düşüncəsi, ağlı, potensial enerjisi, güclü məntiqi ilə fənləri dərindən mənimsəyən və onu tətbiq etməyi bacaran, hər cür situasiyalarda işin məğzini tutub çıxış yolunu axtarmağı bacaran yüksək intelektli gənclər yetişdirməkdir. Bu xüsusda yeni təlim metodlarının tətbiqi labüddür. Elmin, texnikanın bu cür sürətlə inkişaf etdiyi bir dövrdə ənənəvi üsullardan əl çəkmək, yeni fəal-interaktiv təlim metodlarından yararlanmaq, onları lazımınca qavramaq və dərsləri bu aspektdə qurmaq müəllimlərdən böyük məsuliyyət və səriştə tələb edir. Yeni pedaqoji texnologiya və təlim metodlarından səmərəli istifadə etməklə

tədris prosesini daha maraqlı təşkil etmək, təhsil sistemini isə daha da optimallaşdırmaq olar. Bu iki amil nəzərə alınmaqla, tələbələrdə aşağıdakı istiqamətlərdə inkişaf gedir:

1.Şəxsilikdən ictimailiyə doğru
2.Asılılıqdan müstəqilliliyə doğru
3.İKT-dən istifadə vərdişlərinə doğru
4.İntuisiyadan məntiqə doğru
5.Tək fikirlilikdən alternativliyə doğru
6.Yaradıcılığa və vizual effektlərə doğru
7.Müstəqil tədqiqat işlərinin aparılması vərdişlərinin təkmilləşdirilməsinə doğru
8.Analiz etmək, araşdırmaq, dərk etmək və ümumiləşdirmək qabiliyyəti artır
9.Ətrafda mövcud olan hər hansı bir obyektin əlamətlərini xarakterizə etmək bacarığı formalaşır
10.Təbiətə sevgi və onun qorunması istəyi dərinləşir
11.Kompüterin digər yeni proqramları ilə tanış olurlar
12.İnternetdən sərbəst və təhlükəsiz istifadə etmə bacarığı formalaşır
13.Şəxsi araşdırmalarını təqdimat şəklində hazırlamaq bacarığı formalaşır
14.Auditoriya qarşısında sərbəst çıxış etmə qabiliyyəti yaranır

Dərs təlim prosesində mühüm yer tutur. Bilik, bacarıq və vərdişlər əsasən dərsdə verilir, şəxsiyyətin ahəngdar tərbiyəsinin də əsası (zehni, ideya-mənəvi, estetik, əmək, fiziki və b.) dərslərdə qoyulur. Buna görə də dərs təlimin və tərbiyənin əsas təşkili forması sayılır. Pedaqoji ədəbiyyatda belə bir haqlı müqayisə aparılır ki, günəş bir damla suda əks olunduğu kimi, təlimin bütün cəhətləri də dərsdə əks olunur. Buna görə də müəllim dərsin nəzəriyyəsi və təcrübəsinə yaxşı yiyələnməli, onu müasir tələblər əsasında qurmağa çalışmalıdır. Dərs auditoriya şəraitində sabit tərkibdə müəyyən rejimlə cərəyan edən, müəllim və şagirdlərin bilavasitə qarşılıqlı fəaliyyətinə əsaslanan təlimin məqsədyönlü kollektiv təşkili formasıdır. Dərs təlimin digər formaları üçün bünövrə təşkil edir: dərsdə material nə qədər yaxşı mənimsənilərsə, digər formaların (ev tapşırıqları, seminar məşğələləri, əlavə məşğələlər və s.) da səmərəsi yüksək olar.Dərsi lazımi səviyyədə qurmaq üçün onun tiplərini bilmək və düzgün təşkil etmək lazımdır. Dərsin tipləri dərsdə yerinə yetirilən əsas didaktik məqsədə görə müəyyən olunur. Hazırda dərsin dörd tipi fərqləndirilir:

— Yeni bilik verən dərs
— Tətbiqetmə (və ya çalışma) dərsi
— Möhkəmlətmə dərsi
— Yoxlama dərsi

Pedaqoji ədəbiyyatda bəzən mürəkkəb (kombinəedilmiş və ya birləşmiş) dərs tipi də irəli sürülür. Bu dərs tipində bir neçə məqsəd olsa da, əsas məqsəd yeni bilik verməkdir. Buna görə də onu birinci tipə aid etmək daha düzgün olardı.Hər bir dərs tipinin özünəməxsus quruluşu vardır. Məsələn, yeni bilik verən dərs tipinin təxmini quruluşu belədir:

1. Ev tapşırığının yoxlanması, qiymətləndirmə
2. Yeni mövzu ilə bağlı müstəqil iş
3. Mövzunun həyati əhəmiyyətinin izahı (motivləşdirmə)
4. Yeni mövzunun mənimsədilməsi
5. Yeni materialın möhkəmləndirilməsi
6. Dərsə yekun vurulması və ev tapşırığının izahı

Dərsin quruluşu, mərhələlərin miqdarı və ardıcıllığı təxminidir. Fənn, mövzu və sinifdən, dərsin məqsədindən, şagirdlərin səviyyəsindən asılı olaraq dərslər müxtəlif variantlarda qurula bilər. Canlı və yaradıcı proses olan dərsi heç bir universal, standart quruluşla məhdudlaşdırmaq olmaz. Hər bir dərs müəllimin pedaqoji-metodik simasını ifadə edir; müəllimə, əsasən, keçdiyi dərslərə görə qiymət verilir. Odur ki, müəllim hər bir dərsə böyük məsuliyyətlə yanaşmalı, onu yüksək səviyyədə qurmağı bacarmalıdır. Bunun üçün dərsə verilən müasir tələbləri yaxşı bilmək və onları düzgün tətbiq etmək lazımdır.

Ədəbiyyat

1. Prodromou, L. 1992. A “What culture? Which culture? Cross- cultural Factors in Language Learning,” ELT Journal, 46, 1, 39-50.
2. Raz, H. 1992. The Crucial Role of Feedback and Evaluation in Language Curriculum Developement. RELC Journal 15 (1): 1-29.
3. Richards, J. C. 1984. Language Curriculum Development. RELC Journal 15(1): 1-29.
4. Riley, P. 1989. Keeping Secrets; ESP/ LSP and the Sociology of Knowledge. In European Journal of Teacher Education. Vol. 12, pp. 69-81.
5. Rixson, S. 1992. “English and other Language for younger children: Practice and theory in a rapidly Changing World”, Language Teaching, 25, 2, 73-94.

Aliyeva Yaqut

On the students creative activity in FLT

Summary

The article deals with on the students creative activity in FLT. Today the main goal of teaching and learning foreign languages in the global world is developing language learners’ ability to use the target language for communication. The process of teaching English should be based on the

communicative – functional approach to teaching languages. The whole process of teaching oral speech should be goal-oriented and systematic. It will make the process of teaching oral speech more effective. Today the main goal of teaching and learning foreign languages in the global world is developing language learners' ability to use the target language for communication.Speaking comprehension is one of the most basic and important of the four skills in language teaching&learning.One of the main goals of language learning is to acquire the ability to communicate effectively.Special attention should be paid to preparing materials and activities for speaking.

Я.Алиева

К вопросу деятельности студентов на преподавании иностранного языка

Резюме

В данной статье рассматриваются к вопросу деятельности студентов на преподавании иностранного языка. Здесь говорится о необходимости внесения радикальных изменений в существующую систему обучения устной речи на иностранном языке. Процесс английскому языку в целом и процесс обучения должен базироваться на коммуникативно – функциональном принципе. Обучением устной речи должно носить целенаправленный, системный, поэтапный характер, что будет содействовать повышению еффективности данного процесса. В условиях глобализации основная цель обучения иностранным языкам и их изучения состоит в формировании у обучаемых способности использовать язык в целях коммуникации. Умение адекватно воспринимать информацию в процессе "speaking" является одним из самых важных и необходимых умений которыми должен обладать человек, изучающий язык в тех или иных целях. Одной из основных целей изучения языка является обладение умением эффективно общаться на изучаемом языке. Особое внимание должно быть уделено отбору текстовых материалов.

Rəyçi: Əliyeva Nuriyyə
filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

ELNARƏ PUTAYEVA
ADU
elnare@mail.ru

QƏDİM DÖVRDƏ İNGİLİS DİLİNƏ KEÇMİŞ ALINMA SÖZLƏRİN DİLDƏ QƏBUL OLUNMASININ TARİXİ ASPEKTDƏN TƏHLİLİ

Açar sözlər: alınma sözlər, assimilyasiya, resipient dil, dialektlər.
Keywords: borrowings, assimilation, recipient language, dialects.
Ключевые слова: заимствованные слова, ассимилиация, язык получателя диалекты

Dilə yeni söz alınmasının əsas səbəbləri dilin leksikasında baş verən bir sıra yenilikləri və dil sistemlərində bir çox dəyişmələri doğuran səbəblərə uyğun gəlir. Başqa xalqlara məxsus anlayışların əxz edilməsində dilin özündə yeni adın yaranması üçün zəngin daxili imkan olmasına baxmayaraq sözün başqa dildən alınması üstün tutulur. Başqa dildən alınan hazır materialı dilin öz qanunlarına uyğun şəkildə dəyişdirib mənimsəmək resipient dildə yeni sözün yaranmasından daha asandır. İngilis dilinə keçmiş alınma sözlərin dildə qəbul olunmasının səbəblərindən biri kimi yuxarıda göstərilən səbəb haqqında danışmaq olar. Məlumdur ki, Britaniya adalarında German tayfalarının – Anqlar, Sakslar və Yutların hələ məskunlaşmadığı dövrdə bu tayfalar ilə Romalılar arasında ticarət əlaqələri mövcud olmuşdur. Bu səbəbdən də onlar Romalı tacirlərdən ticari anlayışlarla bağlı, o cümlədən, onlar üçün yeni olan anlayışları adlandırmaq üçün külli miqdarda söz almışlar. Bu sözlər Roma mədəniyyətini əzx etdirir və latın mənşəli sözlərdir. Bu cür alınmaların ingilis dilində tarixi daha qədim hesab olunur və bu sözlər Latın dilindən ingilis dilinə keçmiş sözlərin birinci səviyyəsini formalaşdırır. Bu sözlər, əsasən, şifahi formada qəbul olunurdu və bu səbəbdən də sözdəki hərflərin sayı daha az olurdu. Məsələn: **wine (Latın vinum), pepper (Latın piper), pear (Latın pirum), cheese (Latın caseus), butter (Latın butyrum), etc.** Bu ilk səviyyəyə aid olan sözlərin digər bir qismi isə, 400 ildən artıq Roma imperiyasının əsarəti altında olan Britaniya adalarına V əsrdə german tayfalarının gəlişindən sonra ingilis dilinə keçmiş Latın mənşəli sözlər hesab olunur. Bu alınmalar Romalıların quruculuq və tikinti işləri ilə əlaqədar işlətdikləri sözlərdir. Məsələn: **street (Latın strata vita), port (Latın portus), wall (Latın vallum), camp (Latın campus), etc.** Coğrafi yer adlarından isə, müasir ingilis dilinə **chester (Latın castrum)** sonluğu ilə bitən adlar məhz bu dövrdə alınmışdır. Məsələn: **Manchester, Gloucester, Lancaster, etc.** Latın dilindən resipient dil olaraq Ingilis dilinə keçmiş sözlərin ikinci səviyyəsini bütün ingilislərin xristianlığı qəbul etdiyi

bir dövrdə, yəni VI - VII əsrlərdə alınmış sözlər yaradır. Dilə yeni ideya və anlayışların gəlməsi məhz bu dövrdə dilə yeni sözlərin keçməsi də səbəb olumuşdur.Bu cür alınma sözlərin bəziləri yunan mənşəli olsa da, ingilis dilində məhz Latın dilində də mövcud olduğu formada qəbul olunmuşdur. Bu tip alınmalara aşağıdakılar daxildir: **angel, bishop, candle, monk, priest, saint, etc.**

Qalperin Latın mənşəli alınmaların bu səviyyəsini aşağıdakı kimi qruplaşdırır:

1. **Ev təsərrüfatında işlənən əşyaları ifadə edən sözlər**: anchor (Latın ancora), box (Latın buxus), butter (Latın butyrum), chalk (Latın calcum), dish (Latın discus), kettle (Latın catillus), etc.
2. **Geyim əşyaları ifadə edən sözlər:** cap (Latın cappa), sock (Latın soccus), etc.
3. **Uzunluq və çəki vahidlərini ifadə edən sözlər**: circle (Latın circulus), mile (Latın millia), pound (Latın pondo), inch (Latın incia), etc.
4. **Heyvan, quş və balıq adları bildirən sözlər**: ass (Latın asinus), camel (Latın camelus), peacock (Latın pavo), turtle (Latın turtur), etc.
5. **Bitki adlarını bildirən sözlər**: palm (Latın palma) , pear (Latın pirum), plum (Latın prunum), rose (Latın rosa) lily (Latın lilium), plant (Latın planta), etc.
6. **Dini anlayışları ifadə edən sözlər:** angel (Latın angelus), church (Latın cyriaca), clerk (Latın clericus), disciple (Latın discipulus), monk (Latın monachus), nun (Latın nonna), pope (Latın pepe), etc.

Xüsusi adları nəzərə almasaq, bu dövrdə ingilis dilinə Latın dilindən təxminən 400-450 söz daxil olmuşdur.

Norman işğalı dövründə ingilis dilinə Latın dilinin təsiri alınma sözlərin üçüncü səviyyəsinin yaranmasında öz əksini tapır. Bu alınmalar, əsasən, yazılı yolla alınmış və birinci səviyyədəki sözlər qədər geniş istifadə dairəsi qazana bilməmişlər. Bu cür alınmalar daha çox elmi dilə aid edilirdi və sonluq morfemlərinə görə digər alınmalardan seçilirdi. Məsələn: 1) - ate sonluğu ilə bitən fellər – separate, translate, exaggerate, congratulate, etc. 2) - ute sonluğu ilə bitən fellər – prosecute, constitute, execute, etc. 3) –ant, -ent sonluğu ilə bitən sifətlər – apparent, evident, patient, triumphant, etc.

Yalnız intibah dövründə mütəxəssislərin qədim yunan mədəniyyəti ilə maraqlanmağa başladığı bir zamanda yunan mənşəli sözlər birbaşa ingilis dilinin lüğət tərkibinə nüfuz etdi. Bu cür alınmalara aşağıdakıları aid etmək olar: **lexicon, myth, petal, sympathy, etc.** Bu dövrdə həmçinin klassik Latın dili vasitəsilə **athlete, drama, gymnastics**; fransız dili vasitəsilə **astronomy, dialect, geography geometry, idiom, theatre, tragedy, etc.** kimi sözlər də ingilis dilinə daxil oldu. Hər hansı bir dildə yunan elementlərinin nə dərəcədə geniş yayıldığını anlamaq üçün hər hansısa bir elm sahəsinin hətta

müəyyən qolunda bu dildən alınmış sözlərin hansı tezlikdə işləndiyini müşahidə etmək kifayətdir. Aşağıdakı söz və terminləri ingilis dilçiliyi yunan dilinə borcludur; **analysis, antonym, archaism, chorus, democracy, dialogue, epilogue, etymology, euphemism, epos, gymnastics, homonym, hyperbole, lexicology, metaphor, metonymy, neologism, polysemy, physics, philology, philosophy, rhythm, synecdoche, synonym, scheme, scene, tragedy, prologue, etc.**

Məlumdur ki, german tayfaları anqlar, sakslar, yutlar V əsrdə Britaniya adalarına yürüş edərkən yerli xalqla - kelt tayfaları ilə qarşılaşdılar. Mədəni və inkişaf səviyyələri aşağı olan keltlər gəlmə tayfalara, dolayısıyla da onların dilinə nəzərəçarpacaq dərəcədə təsir göstərə bilməsələr də, kelt dillərindən qədim ingilis dilinə müəyyən qədər söz keçmişdir ki, bu sözlər müasir ingilis dilində də geniş kütlə tərəfindən istifadə olunmaqdadır. Daha sonrakı alınmalar əsasən irland və şotland dillərindən keçərək lüğət tərkibinə daxil olmuşdur. Məsələn; **clan, flannel, slogan, Tory, whisky, etc.** Bu alınmalar müasir ingilis dilinə artıq XVI-VIII əsrlərdə daxil olmuşdur. Hətta bəzi Latın mənşəli sözlər var ki, onlar da kelt dilləri vasitəsilə keçdiyindən kelt mənşəli alınmalar kimi nəzərdən keçirilir. Məsələn; **bannock, cross, pillion, plaid, etc.** Ingilis dilindəki coğrafi adların bir çoxu da kelt dillərindən keçmiş ilkin alınmalara aid edilir. Məsələn; **Aberdeen, Caercolon, Dumbarton, Dundee, Dubstable, Penchurst, Inchcape, Inchcolm, Tredegar, etc.** Bu dillərdən olan alınmalar tarix etibarilə qədim olduğundan, assimilyasiyaya uğrayaraq alınma xarakterli olduğunu forma etibarilə itirmişdir. Alınma sözlərin digər bir qrupunu IX-XI əsrlərdə ingilis dilinə daxil olmuş Skandinav mənşəli alınmalar yaradır. Bu alınmaların dilə keçməsinin əsas səbəbi 878-ci ildə Kral Alfredin Danimarkanın Ingiltərə üzərində hökmranlığının əsasını qoymasıdır. Say etibarilə bu dildən keçmiş alınmalar ingilis dilinin lüğət tərkibində kifayət qədər yer tutur. Vaxt etibarilə anqlo-saksların skandinavlarla sıx təması dövrünə təsadüf edir. Ilk olaraq, bu tayfalar VIII əsrin ortalarında hərbi toqquşma nəticəsində rastlaşmışlar. IX əsrin ikinci yarısında isə, skandinavlar Ingiltərə ərazisində yeni əraziləri işğal etməyə başladılar. Lakin bu iki dil eyni kökdən olduğu üçün onları iki müxtəlif dil yox, eyni bir dilin iki müxtəlif dialekti adlandıranlar da var. Ona görə də, onlar skandinav dilindən ingilis dilinə keçmiş alınma sözlər barədə deyil, eyni dilin iki dialektinin bir-birinə qarşılıqlı təsirindən söhbət açmışlar. (4) Skandinav mənşəli alınma sözlər ingilis dilində artıq mövcud olan sözlərlə yanaşı işlənərək sinonim yaradırdılar. Bu prosesin davamlı surətdə inkişafı aşağıdakı üç istiqamətdə nəticələndi: 1) skandinavizmlər anqlo-sakson mənşəli sözləri lüğət tərkibində sıxışdırıb çıxardı: 2) skandinavizmlər anqlo-sakson mənşəli sözlərin rəqabətinə davam gətirə bilmədi: 3) hər iki dildən olan sözlər

sinonim kimi yanaşı işlənsə də, onların mənalarında müəyyən differensiasiya hadisəsi baş verirdi. (5) Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, skandinavlar ingilislərlə eyni mədəni səviyyəni bölüşürdülər. Bu səbəbdən də, bu dildən ingilis dilinə keçən sözlər əsas etibarilə gündəlik həyatda işlənən sözlərdir. Bu sözlər arasında teminlər yox dərəcəsindir. Orta əsrlərdə ingilis dilində skandinav mənşəli dəniz terminləri və hərbi terminlər işlənsə də, onıar müasir dövrümüzədək qorunub saxlanılmamışdır. Hətta qədim ingilis dilində skandinavizmlər arasında hüquqi terminlərə rast gəlinsə də, Normanların Ingiltərəni işğalından sonra fransızlar məhkəmə sistemini də öz nəzarətləri altına götürdüklərindən, bu terminlər istifadə olunmamış, onlardan yalnız bir neçəsi dövrümüzə gəlib çıxmışdır. Məsələnı **law, by-law, thrall, crave, etc.**

Toponimikada da skandinavizmlərin təsiri hiss olunur.

- **by** (mənşə dildə byr - kənd deməkdir) sonluğu ilə bitən yer adları skandinav mənşəli hesab olunur. Məsələn; **Derby, Whitby Rugby.**

- thorp, -torp (kənd, yaşayış məskəni deməkdir) sonluğu ilə bitən yer adları – **Althorp, Linthorpe.**

-toft (torpaq sahəsi deməkdir) sonluğu ilə bitən yer adları – **Eastoft, Brimtoft, Nortoft.**

-**thwaite** (yer deməkdir) sonluğu ilə bitən yer adları – **Applethwaite, Braithwaite, Langthwaite, etc.** (7, 99-100)

Bəzi dilçilərin gəldiyi nəticələrə görə, skandinavizmlərə daha çox şimal dialektlərində təsadüf olunur. **Nosambrian** dialekti **West-saxon** dialektinə nisbətən daha çox skandinav alınmalarını özündə ehtiva edir. Bu isə onunla əlaqədardır ki, skandinav tayfaları əsas etibarilə Ingiltərənin şimal bölgələrini işğal edərək bu ərazilərdə məskunlaşmışlar.

Skandinav mənşəli alınmaların fonetik cəhətdən əsas xüsusiyyəti sözlərin əvvəlində "**sk**" birləşməsinin işlənməsidir. Anqlo-sakson mənşəli bu hərf birləşməsi tədricən **"sh"** hərf birləşməsinə çevrilmiş [e] və [i] səslərindən öndə işlənən [k] səsi isə öz yerini "**ch"** hərf birəşməsinə vermişdir. **O.E. – scip – Mod.E. ship, O.E. fisc – Mod.E. fish. Amma scoff, scoop, scora, sky, skirt, skin, etc.**

Bəzi dilçilərin hesablamalarına görə, bu dövrdə skandinav dillərindən ingilis dilinə təxminən 650 söz, digər dilçilərin gəldiyi qənaətə görə isə, təxminən 900 söz keçmişdir. (6) Yekun olaraq belə bir faktı qeyd etmək olar ki, skandinav mənşəli alınmalar əsasən aşağıdakı nitq hissələrinə aid edilir;

Isim – anger, bull, calf, cake, egg, fellow, gate, guest, kid, knife, root, score, sister, skull, sky, skin, skirt, thrall, window, wing, etc.

Sifət – flat, ill, low, loose, odd, ugly, wrong, etc.

Fel – cast, call, drown, die, guess, get, give, raise, scream, scene, scare, take, thieve, want, etc.

Beləliklə, aparılan tədqiqatlardan aydın olur ki, ingilis dilinin lüğət tərkibi sözlərin mənşəyinə görə müxtəliflik təşkil edir. Ingilis dili öz tarixi inkişaf prosesində külli miqdarda alınma söz qəbul etsə də, bu dilə xarakterik olan xüsusiyyətlərini də qoruyub saxlaya bilmişdir. Lakin bununla belə, alınma sözlər burada artıq özünəməxsus yer formalaşdırmışlar və digər dillərlə müqayisədə ingilis dilinin lüğət tərkibində say etibarilə daha çox müxtəlif mənşəli söz işlənir. Dilin qrammatik quruluşu haqqında danışdıqda isə, əsas bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, dil sisteminin morfologiyasında bir neçə assimilyasiya şəklinə rast gəlinsə də, sintaksis demək olar ki, təsirdən tamamilə kənarda qalmışdır. Dil öz milli xarakterini qoruyub saxlamaqla yanaşı, alınma sözləri də assimilyasiyaya uğradaraq dilin fonetik və qrammatik normalarına uyğunlaşdırmış və forma etibarilə öz xarici görünüşünü itirməyə vadar etmişdir.

Ədəbiyyat

1.Abbasova B. Sözalma hadisəsinin əsasları. Bakı, 1995
2.Haugen. The analysis of linguistic borrowings. New York ,1956
3.Galperin I.R. Stylistics. Moscow: Higher School, 1977.
4.Антрушина Г. Б., Афанасьева О. В., Морозова Н. Н. «Лексикология английского языка», Высшее образование, Дрофа, 1999
5.Брагина М.Е. К вопросу о причинах лексического заимствования. Минск,1970
6.Давлетбаева Д.Н. Lectures on English Lexicology. Курс лекций по лексикологии английского языка. Учебное пособие для студентов , 2011
7.Заботкина В. И. «Новая лексика современного английского языка», М., Высшая школа,1989
8.Юналеева Ф. А. Опыт исследования заимствований. Казань,1982

Э.Путаева

Исторический анализ процесса заимствований в английском языке в древнем периоде.

Резюме

В данной статье рассматривается появление заимствованных слов в английском языке с исторической точки зрения. Известно, что основная причина для заимствования новых слов – это появление новых понятий в словарном запасе языка. В принятии нового понятия для создания новых определений также принимаются во внимание заимствованные слова из других языков. Таким образом, некоторые

заимствованные слова “попали” в английский язык после размещения германских племен на Британских островах, некоторые из латинского языка в VI-VII вв., большая часть во время скандинавский оккупации в IX-XI вв. а также из греческого языка в эпоху Возрождения, другой поток в XIV-XVI вв., и т.д. В дополнении к поддержанию собственного национального характера языка, усвоению фонетических и грамматических правил языка получателя, приводит к потери их “внешнего вида”. Тем не менее, большинство из этих заимствованных слов уже сформировали особое место в словарном запасе английского языка и в сравнении с другими языками количество заимствованных слов различного происхождения в английском языке достаточно много.

E.Putayeva

Summary

The historical analysis of the acquisition process of borrowings in English in the old period

This article deals with the appearance of borrowings in English from the historical point of view. It is known that the main reason for acquiring new words is the appearance of new concepts in the vocabulary stock of the language. In the way of adoption of an unknown concept for the establishment of new definitions, the borrowing process of new words from other languages is also taken into account. Thus, some loan words appeared in English after the placement of Germanic tribes on the British Isles, some of the Latin language from the VI-VII centuries, most during the Scandinavian occupation in the IX-XI centuries, as well as from the Greek language in the Renaissance period, another stream took place in the XIV-XVI centuries, etc. In addition to maintaining its own national character of the main language, mastering the phonetic and grammatical rules of the recipient language led to a loss in their “appearance”. Nevertheless, most of these borrowed words have already formed a special place in the English vocabulary and in comparison with other languages the amount of borrowings from different origins in the English language is considerably great.

Rəyçi: Şakir Albalıyev
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AYNUR MAMMADOVA
Azerbaijan State oil and Industry University
aynur252@mail.ru

TEACHING WITH VIDEO

Açar Sözlər*:* dil, səviyyə, eşitmə, üsul, qarşılıqlı fəaliyyət göstərmək, fəaliyyət, yaradıcı, tələbə, tədris
Key Words*:* language, level, listening, technique, interact, activity, creative, student, teaching.
Ключевые Слова*:* язык, уровень, прослушивание, метод, взаимодействие, креатив, студент, обучение.

Video is an excellent source of authentic spoken language material; it is also attractive and motivating. It is flexible: you can start and stop it, run forward or back, "freeze" frames in order to talk about them. And there are many good programmes on the market. A disadvantage is their lack of mobility: few video sets are portable, which means that classes need to be specially scheduled for video rooms; and of course there is the problem of occasional breakdowns and technical problems. When planning a video lesson, always have a "back-up" alternative lesson ready!

The use of videotapes has been a common feature in language teaching for many years. It is rare, these days, for a publisher to produce a major coursebook without a video component added in, and teachers frequently enliven their classes with off-air material or tapes produced for language learning.

Why use video?

To some people videotape is merely a glorified version of audiotape, and the use of video in class is just listening "with pictures". But there are many reasons why video can add a special, extra dimension to the learning experience:1.Seeing language-in-use: one of the main advantages of video is that students do not just hear language, they see it too. This greatly aids comprehension, since for example, general meaning and moods are often conveyed through expression, gesture and other visual clues. This we can observe how intonation can match facial expression. All such paralinguistic features give valuable meaning clues and help viewers to see beyond what they are listening to, and thus interpret the text more deeply.

2.Cross-cultural awareness: video uniquely allows students a look at situations far beyond their classrooms. This is especially useful if they want to see, forexample, typical British "body language" when inviting someone out, or how Americans speak to waiters. Video is also of great value in

giving students a chance to see such things as what kinds of food people eat in other countries, and what they wear.

3.The power of creation: when students use video cameras themselves they are given the potential to create something memorable and enjoyable. The camera operators and directors suddenly have considerable power. The task of video-making can provoke creative and communicative uses of the language, with students finding themselves "doing new things in English"

Motivation: for all of the reasons so far mentioned, most students show an increased level of interest when they have a chance to see language in use as well as hear it, and when this is coupled with interesting tasks.

Video types:

There are three basic types of video which can be used in class: "off-air" programmes, "real-world" videos and language learning videos.

1.Off-air programmes: programmes recorded from a television channel should be engaging for our students, and of a sensible length. Apart from overall language level, some off-air video is also extremely difficult for students to understand, especially where particularly marked accents are used.The best programmes are ones which we can use for a range of activities including prediction, cross-cultural awareness, teaching language, or as spurs for the students" own creativity.

All television programmes have copyright restrictions which vary from country to country. It is important to know what that law is and realize that breaking it can have serious consequences.2. Real-world video: there is no reason why we and our students should not use separately published videotape material such as feature films, exercise "manuals", wildlife documentaries or comedy provided that there are no copyright restrictions for doing this.Once again we need to make our choice based on how engaging and comprehensible the extract is likely to be, and whether it has multi-use potential. We need to judge the length of the extract in the same way too.3. Language learning videos: many publishers now produce free-standing language learning videos- or videos to accompany coursebooks. Frequently, these have accompanying workbooks.

The main advantage of specially made videos is that they have been designed with students at a particular level in mind. They are thus likely to be comprehensible, designed to appeal to students" topic interests, and multi-use since they can not only be used for language study, but also for a number of other activities as well. The danger of language learning videos, however, is that they fail the quality test either because the production is poor, the situations and the language are inauthentic, or the content is too unsophisticated. Our choice, therefore, has to be limited to those sequences which our students will accept and enjoy.

When you are planning a video lesson, try to think of it in three parts:

Before you watch

The important thing about before you watch tasks are that they get students into the topic and you prepare them for what they are going to see. This is the time to pre-teach any tricky vocabulary if you need to. “before you watch” tasks could be brainstorms, quizzes, vocabulary matching or any other task that gives some background knowledge about what they are going to watch.

When you watch

These are the tasks that students do while they are viewing, or during a pause in the viewing. Remember how annoying it is to be interrupted continuously while you are watching TV? Bear this in mind while you prepare these tasks. They should be short and simple. You are asking your students to do a lot of multi-tasking by giving them “while you watch” tasks and you could be in danger of converting a potentially fun and enjoyable class into a real bore by over-loading the students with things to do. Having said that, we should always keep our students active during the viewing so they don”t switch off.

After you watch

Many tasks can follow on from watching a video and what you choose to do really depends on what you are watching. To give a few examples a discussion could follow on naturally from a documentary , a role play or a “what happens next?” could follow a soap opera and a character study or making your own comic strip could follow a cartoon.

Video as a part of a lesson:

We can use a short video extract as one component in a longer lesson sequence, whether to illustrate the topic we are working on, to highlight language points, or to settle a class after a noisy activity.

Topic: we will be able to introduce a short two-or three-minute video extract into a lesson devoted to a particular topic. If students are working on a reading text about genetically modified food and animals, for example, we might show a quick interview clip with a government minister, or a quick burst of a news bulletin about campaigners against genetic modification. *Language* when a class is working on an area of language, whether grammatical, functional, or lexical- or a mixture of all three- the lesson can be greatly enhanced by a video extract which shows that language in operation. Video extracts can be used to introduce new language,practice already known items, or analyse the language used in certain typical exchanges and genres.

Relaxation: video can occasionally be used for relaxation, but this use must not be overdone since, as we have said, we usually need to make it an active process. But we might show/play a music video at the end of a long lesson or show a quick bit of video film about a place or a person as a bridge between, for example, a noisy activity and a quiet one.

The role of the teacher:

The teacher plays a key role in the success or failure of any video used in the language classroom.It is the teacher who selects the video, relates the video to students" needs, promotes active viewing, and integrates the video with other areas of the language curriculum. Any video's chances of achieving the important goals of motivating students' interest, providing realistic listening practice, stimulating language use, and heightening students' awareness of particular language points or other aspects of communication can be improved or destroyed by the way in which the teacher introduces the video and the activities which the students carry out in conjunction with viewing.

Video is an extremely dense medium, one which incorporates a wide variety of visual elements and a great range of audio experiences in addition to spoken language. The teacher is there to choose appropriate sequences, prepare the students for the viewing experience, focus the students' attention on the content, play and replay the video as needed, design or select viewing tasks, and follow up with suitable postviewing activities. *Guide students toward appreciating video as a language learning tool:*Television and video are so closely associated with leisure and entertainment that many, if not most students watching video in the classroom expect only to be entertained. Teachers need to lead students to an appreciation of video as a valuable tool for language learning and help them to develop viewing skills which they can apply to their video and television viewing experiences outside the classroom. When we watch television or video for entertainment, we usually do so passively. For example,we do not normally concentrate on such things as the gestures or other signals used by the people on the screen, or listen carefully for the intonation in their voices. Elements such as these are what make video such a rich resource for language learning. It is your job as the teacher to get students too focus their eyes, ears and minds on the video in ways that will increase both comprehension and recall and add to the satisfaction they gain from viewing. The video will still remain entertaining, but the students will also come to a recognition of how the medium can be used for learning. Teachers can promote active viewing and increase student comprehension and recall by planning video-related lessons for three stages of activity: previewing, viewing, and postviewing. *Previewing activities:* These prepare the students

to watch the video by tapping their background knowledge, stimulating interest in the topic, and lessening their fear of unfamiliar vocabulary. One way of doing this a drama sequence is to announce the situation and ask students to predict the content. *Viewing activities:* These primarily facilitate the actual viewing of the video. They involve playing and replaying the entire sequence or relevant parts and requiring students to focus on important aspects such as factual information, or the language used in a particular situation. In general, it is a good idea to provide activities that focus on the basic situation first. *Postviewing activities:* These require students to react to the video or to practice some particular language point. The range of postviewing activities is enormous and includes things such as discussion, role-play, debate, writing activities, and related reading. These activities listed are merely options, and they represent just a few examples from a wide range of possibilities. You should design, select, or adapt activities that evolve naturally out of the video sequence itself and at the same time meet the needs of your students.It is worth emphasizing that the teacher, not the video, is responsible for making any video-based lesson a rewarding language learning experience. Like any teaching resource, video is best when it is used carefully and intelligently. How you, the teacher, approach the use of video in your classroom will determine how valuable it is perceived to be by your students and how significant it will be to them, in the language learning process.

References:

1.Jeremy Harmer: The practice of English language teaching. Longman.Third edition.
2.Jack C.Richards, Willy A.Renandya:Methodology in language teaching. Cambridge University Press,2002.
3.Adrian Underhill. Learning teaching. A guidebook fot English language teachers.
4.Penny Ur: A course in language teaching.Practice and theory. Cambridge University Press.

A.Məmmədova

Görüntülü tədris:
xülasə:

Bu məqalədə ingilis dili dərslərində videodan istifadə etmək haqqında geniş məlumat verilmişdir. Tədris prosesində müasir texnologiya vasitələrindən istifadə etmək vacibdir. Motivasiya fəal təlimdə dərsin mühüm mərhələsidir. Motivasiya hər dəfə elə qurulmalıdır ki, tələbələrdə

keçirilən mövzuya qarşı maraq oyansın. Dərs vaxtı videodan istifadə etmək tələbələri fəallaşdırır, onlarda keçirilən mövzuya qarşı marağı daha da artırır. Bundan əlavə videodan istifadə, tələbələrin diqqətinin mərkəzləşdirilməsinə, materialın tez və dəqiq məlumat əldə etməklə mənimsənilməsinə və umumilikdə, dərsin səmərəliliyinin artırılmasına kömək edir. Videodan istifadə tədris prosesini daha maraqlı və səmərəli edir.

Tədris prosesində videodan düzgün və yerində istifadə etmək vacibdir. Burada bütün məsuliyyət müəllimin üzərinə duşür. Videodan istifadə müəllimdən yüksək pedaqoji ustalıq tələb edir. Müəllim dərsi planlaşdırarkən əvvəlcədən movzuya aid videonu seçməli və onu lazım gələn anda tələbələrə təqdim etməlidir. Habelə, videodan istifadə etməklə tələbələr müəyyən praktik vərdişlərə yiyələnirlər.Bundan əlavə, video müəllimin sərf etdiyi əməyi də gismən yüngülləşdirən vasitədir.

Beləliklə, videodan istifadə təlim prosesinin daha yaradıcı olmasını, tələbələrin dərsə daha maraqla və həvəslə yanaşmasını təmin edir.

А.Мамедова

Обучение с видео:
резмюе:

В зтой статье дано информация об использование видео на уроках английского языка. Во время обучения обязателъно использование современной технологии. Мотивация- важная частъ активного урока. Мотивацию надо ставить так чтобы студенты были заинтересованы. Использование видео на уроках активирует студентов, увеличивает их интерес по темам.

Также, использование видео наполняет внимательность студентов, помогает получить точной информации, повышаеть зффективность урока. Во время учебы использование видео должен быть в нужном месте и вовремя. Здесь ответственность несет преподователь. Использование видео требует от преподователья большое педагогическое мастерство. Во время планирование урока, сперва преподователь должен выбирать видео и в нужное время предоставить его студентам. Использование видео увеличивает практические навыки студентов, также улучшает труд учителей. Итак видео использование заинтересовает студентов поднимает творчество урока.

Rəyçi: Sevil Əliyeva
filologiya elmləri namizədi

İLAHƏ MƏMMƏDOVA
ADU
ilaha_1976 @ mail.ru

BAĞLAYICI SÖZLƏR VƏ ONLARIN CÜMLƏDƏ ROLU

Açar sözlər: bağlayıcı, qrammatik əlaqələr, tabelilik bağlayıcısı, bağlayıcı zərflər, budaq cümlələr.
Key words: conjunction, grammatical relationships, subordinating conjunction, conjunctive adverbs, subordinate clause
Ключевые слова: союз, грамматические отношения, подчинительные союзы, союзные наречия, придаточное предложение

Məlum olduğu kimi, cümlələr arasında qrammatik və məntiqi əlaqələr vardır. Əgər bu əlaqə olmazsa, söz birləşmələri və cümlələr arana bilməz. Söz birləşmələrinin öz aralarında həmin əlaqə olmazsa mənalı-məntiqli cümlə yarana bilməz. Cümlələr arasında bu əlaqələr müvcud yolmazsa qrammaik-məntiqi cəhətdən formalaşmış nitq də meydana gələ bilməz. Dildə mövcud olan sözlər müəyyən və konkret fikir ifadə etmək üçün hökmən bir-birilə əlaqəyə girməli, söz birləşməsi və cümlə şəklində formalaşmalıdır. Bəzən isə daha mürəkkəb və dərin məna ifadə etmək üçün ayrı-ayrı söz birləşmələrinin və cümlələrin bir vahid halında birləşdirilməsi zərurəti meydana çıxır.Bu hallarda sözlərin, söz birləşmələrinin və eləcə də ayrı-ayrı cümlələrin arasında əlaqə yaratmaq üçün bir sıra vaistələrdən söz formalarından intonasiyadan, sözlərin sırasında və köməkçi sözlərdən istifadə edilir. Həmin əlaqələrin yaranması üçün müxtəlif qrammatik əlamətlərdən istifadə edildiyi kimi, bağlayıcı adlanan köməkçi nitq hissəsindən də geniş istifadə edilir.Digər köməkçi nitq hissələri kimi, bağlayıcı da cümlədə müstəqil sintaktik funksiya daşıya bilmir. Onun başlıca vəzifəsi sözlər, söz birləşmələri və ya müstəqil cümlələr arasında əlaqələri ifadə etməkdən ibarətdir. Köməkçi nitq hissəsi olmadığına baxmayaraq bağlayıcılar dildə çox mühüm rola malikdir. Bağlayıcılar ayrılıqda lüğəvi mənaya malik müstəqil söz olmadığından söz yaradıcılığında iştirak etmir, yəni sözdüzəldici şəkilçi qəbul edib, başqa nitq hissəsinə çevrilə bilmir. Bağlayıcıların məna bölgüsü onların öz mənasına deyil, mətndə daşıdığı vəzifəsinə əsaslanır. Bağladıqları kəmiyyətlərə görə bağlayıcıların yeri, vəziyyəti və vəzifəsi müxtəlif olur. Sözlərin, söz birləşmələrinin və eləcə də ayrı-ayrı cümlələrin arasında əlaqə yaratmaq üçün bağlayıcılarla yanaşı, bağlayıcı sözlərdən də istifadə olunur. Bağlayıcı sözlər ya əvəzliklərdən, ya da zərfliklərdən törəyirlər.

Bağlayıcı sözlər - bunlara əvəzliklər və əvəzlik zərfliklər aiddir ki, bunlar da tabelilik bağlayıcıları kimi işlənir. Baş cümləni budaq cümlələrlə birləşdirmək üçün ingilis dilində bağlayıcılardan əlavə bağayıcı sözlərdən də istifadə olunur.Adətən bağlayıcı sözlər kimi who, whose, what, which, that əvəzliklərindənistifadəolunur. Bağlayıcızərflərkimiisə*when, where, how, why*sözlərindənistifdəolunur.Bağlayıcı sözlərin bağlayıcılardan fərqi odur ki, onalr təkcə budaq cümləni baş cümləyə bağlamağa xidmət etmir, həmçinin cümlə üzvü kimi çıxış edir, məsələn: *who (kim)* mübtəda rolunda, *where-(hara, haraya, harada)*sözü budaq cümlənin yer zərfliyi,*how(necə)*sözü budaq cümlənin tərzi hərəkət zərfliyidir.Bağlayıcı sözlər əsasında qurulan budaq cümlələr bir qayda olaraq baş cümlədən əvvəl gəlir.Budaq cümlə baş cümləyə bağlayıcı sözlərlə bağlandıqda baş cümlədə müxtəlif cümlə üzvü vəzifəsindən müxtəlif əvəzlik sözlər işlənir. Belə sözlərə qarşılıq sözlər deyilir. Məsələn: "Kimi deyirəm onu çağırın.""Harada deyirlər orada oturun." və s. Qeyd etdik ki, *when* bağlayıcı sözü budaq cümləni baş cümləyə bağlamaqla yanaşı, eyni zamanda budaq cümlənin zaman zərfi funksiyasını yerinə yetirir.*Who* bağlayıcı sözü budaq cümləni baş cümləyə bağlayır, eyni zamanda budaq cümlənin mübtədası olur. Məsələn: *William Sydney Porter, who under his penname O.Henry,is one of the best-known writers in America. Whom* bağlayıcı sözü budaq cümlənin baş cümləyə bağlayır və budaq cümlənin tamamlığı vəzifəsində çıxış edir.

Bağlayıcı sözlər adlıq hal bildirən üzvləri, yəni mübtəda, xəbər, tamamlıq və təyin budaq cümlələrinin üzvləri ifadə edir.Onların nisbi və yanaşma funskiyaları da vardır. Belə ki, onlar təkcə budaq cümləyə daxil olub, cümlə üzvü kimi meydana çıxmır, eyni zamanda təyinedici funksiyasını da (baş cümlənin hər hansı bir üzvünü təyin edir) yerinə yetirir.Bağlayıcı sözlər haqda problemli məsələlərdən danışarkən, ilk növbədə *when* bağlayıcısının üzərində dayanmaq lazımdır. *When* zərflik budaq cümləsini ifadə edir. Bu məsələ saylı mübahisələrə səbəb olmuşdur. Bəzi dilçilər hesab edir ki, *when* keçici bağlayıcıdır, yəni müvəqqqəti bağlayıcı kimi işlənə bilər. Lakin başqa dilçilər bu nöqteyi-nəzəri inkar edirlər və qeyd edirlər ki, *when* hər sərbəst işlənmədə sözönləri ilə əlaqələnir. Lakin *when* zərfini ən çox bağlayıcı söz kimi götürmüşlər.

Bağlayıcı sözləri həmçinin bağlayıcı zərflərlə yanaşı qoyurlar. Lakin onları bağlayıcılarla qarışdırmaq olmaz. Bunlara *however (lakin, amma, baxmayaraq), nevertheless (yenə də, bununla belə, hər halda, baxmayaraq), therefore (ona görə də, nəticə etibarilə, bu səbəbdən), accordingly (buna görə də), thus (belə, beləliklə), furthermore, hence (bu səbəbdən, beləliklə), consequently (nəticə etibarilə, bu səbəbdən)* və s. aiddir. Məsələn: *Personally he was not particularly worked up over the event; nevertheless, was an aspect of the situation which appealed to him strongly.*

Deyilənə görə bu sözlər tabelilik bağlayıcılarından daha çox tabesizlik bağlayıcılarına yaxınlaşır. Beləliklə onlar predikativ vahiddən asılı olmur və özlərinin ayrı işlənməsini sübut edirlər. Məsələn: *You refuse . Therefore we are forced to start an opposition paper*. Hətta bu sözlərin adi birləşmə bağlayıcılarına keçməsi haqqında tendensiya da irəli sürülmüşdür.Bu istiqamətdə irəli sürülmüş məsələ daha çox *yet* və *still* sözlərinə aid ola bilir, əsasən də onlar cümlədə xüsusiləşərkən. Düzdür *yet* sözünü bağlayıcı kimi qəbul etmək olar, bir şərtlə ki, o həmcins üzvləri, ayrı-ayrı sözləri bağlasın predikativ vahidlə əlaqəsi olmasın. Məsələn: *Page felt that this marriage, so extraordinary yet so fortunate, had saved him.*Oxşar mövqe, vəziyyət bağlayıcı zərflər üçün xarakterik deyil. Qalan digər hallarda bağlayıcı zərflərin başqa nitq hissəsinə keçməsi haqda danışmağın əsası yoxdur .*Who* və *whom* sözlərinin sözönlü tamamlıq budaq cümlədəki bağlayıcı əvəzliyin funksiyasından asılıdır. *Məsələn: It all depends on who comes.* Burada *who*işləndi.Çünki o, "gələnin" mübtədasıdır.*It all depends on whom you ask.* Burada isə obyekti bildirmək üçün *whom* işlənilir.Mürəkkəb bağlayıcı olan əvəzliklərdən olan *whoever* və *whatever* bağlayıcılarının vurğulu mənası var və buna görə də bu bağlayıcılar güzəşt budaq cümlələri ilə işlənə bilər.Məsələn: *Whatever he says, take it easy. Don't change your plans, whatever happens.Whoever calls me up, tell them I'm out.*

Müasir ingilis dilində mövcud olan bağlayıcı əvəzliklər:

1. Mübtəda: *What Davidson had done soon appeared.*
2. Xəbər: *That is what I was telling her when you came in*.
3. Tamamlıq budaq cümlələrini baş cümləyə bağlayır: *My mother knew what was in my mind.*

Bağlayıcı əvəzliklər Azərbaycan dilində *kim, kimin, nə, hansı* sözləri vasitəsilə tərcümə edilir. Məsələn: *We don't know which way leads to the village – Biz kəndə hansı yolun getdiyini bilmirik.Whoever, whatever, whichever* əvəzliklərinin güzəşt mənası var. Son dövrlərdə bu bağlayıcılar istisnasız olaraq bağlayıcı əvəzliklər kimi işlənir. Məsələn: *Whatever he had done she loved him.*Zərfliklərin içərisində əvəzlik-zərflik deyilən qrup da vardır.Bu qrup bütün zərfliyin növlərini özündə cəmləşdirir. Öz növbəsində bunların arasında bağlayıcı zərfə aid olan sözlər də vardır.Məsələn:

a) Zaman bildirənlər: When, whenever.
b) Yer bildirən: Where, wherever.
c) Tərzi - hərəkət bildirənlər:How, why.

Bəzi zərflər bağlayıcılar və sözönləri formasında işlənir. Bunları fərqləndirmək üçün cümlədə bu sözlərin yerinə fikir vermək lazımdır. Məsələn:

1. I shall speak to you <u>after</u> dinner (sözönü).
2. I shall speak to you <u>after</u> you finish your dinner (bağlayıcı).

3. He returned before I had time to go away (bağlayıcı).
4. They tried to discuss all the problems before the football match. (sözönü)
5. They have not seen anybody since arrival (sözönü).
6. They have not seen anybody since they arrived (bağlayıcı).və s.

How much və how many əvəzlikləri də bağlayıcı söz funksiyasında işlənə bilir. Bunlar da budaq cümlələri baş cümləyəbağlayırlar. Onlar köməkçi funksiyalarına görə bağlayıcı əvəzlik adlanırlar.Məsələn: *I 'm surprised to see how much he had done it so short a time. (object).* Bağlayıcı əvəzlik sözönlü tamamlıq funksiyasında işlənərkən sözönü adətən cümlənin sonunda dayanır. Məsələn: *You are the very person that I have been looking for.*

Bağlayıcı əvəzliklər müxtəlif növ budaq cümlələri ifadə etmək fəaliyyətinə malikdir, zərflik budaq cümlələri ifadə emək fəaliyyətinə malikdir, zərflik budaq cümlələrindən başqa, çünki onlar ancaq bağlayıcılarla ifadə olunurlar. Məsələn:

1. What was done cannot be undone. (mübtəda budaq cümləsi).
2. The question is which of them is going to be appointed president of the firm.(predicative clause).
3. I don't know whose handwriting it is. (tamamlıq budaq cümləsi).
4. He is one of the men whom I can trust. (təyin budaq cümləsi). və s.

Maraqlı haldır ki, bağlayıcı əvəzliklərin hamısı adlarını çəkdiyimiz budaq cümlələrinin hər biri ilə işlənə bilmir.Beləliklə, mübtəda, xəbər və tamamlıq budaq cümlələrini ifadə etmək üçün *who (whom) (kim, kimə, kimi), whose (kimin), which (hansı) və how many (nə qədər, neçə)* bağlayıcı sözlərindən istifadə olunur. Təyin budaq cümləsi *who (whom), whose, which* və *that* bağlayıcı sözlərilə bağlana bilir. Bağlayıcı əvəzliklər bu halda həmişə baş cümlədəki hər hansı ismə və ya onun ekvivalentinə aid olur.*Who* əvəzliyi (həmçinin *whom*) ancaq şəxslərlə işlənir.*Whose* bağlayıcı əvəzliyi həm şəxslərlə, həm də əşyalarla işlənə bilər. Məsələn: *There are newspapers in Great Britain whose pages are largerly filled with news of sport and with stories of film-stars, or accounts of crime and of low-court trials.Which* bağlayıcı əvəzliyi əşyalarla işlənir. Məsələn: *She sat down behind the tea tray which the servant had just brought in.As I walked up the endless stairs of the house in which Strickland lived, I was a little excited.* Əgər cümlədə kollektiv isim işlənibsə, bu zaman *who* bağlayıcı əvəzliyindən istifadə olunur, yox əgər hər hansı bir şəxsdən danışılarsa bu zaman *which* bağlayıcı əvəzliyindən istifadə olunur.Məsələn:He wanted to interview someone from the team who were now resting.He wanted to interview someone from the team which was winning.Əgər təyin budaq cümləsinin təyinedicisi bütöv baş cümlə olarsa bu zamn da which bağlayıcı əvəzliyindən

istifadə olunur. Məsələn: *That day she took her shareof the meal, which nowadays she rarely did.* Bu cür təyin budaq cümlələri baş cümlədən həmişə vergüllə ayrılırlar. Bu növ təyin budaq cümlələrində bağlayıcı əvəzlik olan *which* Azərbaycan dilinə *nə* kimi tərcümə olunur.*Which of* sözönü ilə işlənərkən, əsasən də əşya bildirilərkən, mənası *whose* bağlayıcı sözü ilə paralel olur. Məsələn: *We crossed the river the current of which was very rapid.We crossed the river whose current was very rapid. That* həm şəxslərlə, həm də əşyalarla işlənir. Təkdə də, cəmdə də işlənə bilir. Məsələn: *He is not a man that can understand such things.*

That bağlayıcı əvəzliyi aşağıdakı allarda işlənə bilər:

a)
eyri-müəyyən əvəzkliklərdən sonra.

Have you got all that you need? There is not much that can be done. He never says anything that is worth listening to.

b)
ifətin üstünlük dərəcəsi ilə ifadə olunmuş isimlərdən sonra.

I was the first time that he heard of the episode.

c)
ame əvəzliyi ilə ifadə olunmuş isimdən sonra.

She wore the same dress that I had seen her in at her sister'swedding.

d)
əyinedicilər həm şəxs, həm də əşya olarkən (hər iki halda)

He talked of the people and the placesthat he had visited.

Who və *which* bağlayıcı sözlərindən fərqli olaraq bağlayıcı *that* sözü sözönündən sonar işlənə bilməz. Məsələn: *This is the letter about which I told you.This is the letter that I told you about.* Bağlayıcı əvəzlik sözönlü tamamlıq rolunda olarsa, aşağıdakı növ cümlə nümunələrindən istifadə etmək lazımdır. Məsələn: *This is the story of which I spoke.This is the story which I spoke of. This is the story that I spoke of.That*- bağlayıcı əvəzlik kimi təyn budaq cümləsinin təyinedici funksiyasında mümkündür. Lakin *who*və *which* təyin budaq cümləsinin hər iki növü ilə işlənə bilir.Bağlayıcı əvəzliklər tez-tez İngilis dilinin danışıq növündə düşə bilər. Məsələn:*He went back the way he had came.Such* işarə əvəzliyi baş cümlədə işlənərsə təyin budaq cümləsində adətən *as* bağlayıcı əvəzliyi işlənir. Çox nadir hallarda *as* bağlayıcı sözü, baş cümlədə *such* işarə əvəzliyi işlənmədən də işlənə bilir. Məsələn: *... perhaps the books were right and there were many such as she in the upper walks of life.It wasn't as one expects a municipal park to be*...Tamamlıq budaq cümlələrində *that* bağlayıcısı atıla bilər, lakin bu zaman budaq cümlənin quruluşu olduğu kimi qalır. Məsələn*: I know they have used their vacuum-cleaner since 1972.* Təyin budaq cümləsində bağlayıcı sözlər *(whom, which, that)* ancaq o vaxt atıla bilər ki,

onlar budaq cümlədə tamamlıq funksiyasını yerinə yetirsinlər. Məsələn: *The girl you've seen this afternoon is a good pianist.Who* bağlayıcı əvəzliyi budaq cümlədə mübtəda vəzifəsində işlənərkən atıla bilməz. Məsələn:*The young woman who is speaking to my mother is our teacher.*Bağlayıcı sözlər və bağlayıcılar təkcə budaq cümlələrin tərkibnə daxil olmur, onlar həmçinin *when in Moscow: as ifin alarm: what to do* və s. tip birləşmələrdə də işlənə bilir.Bağlayıcı əvəzliklər həm budaq cümləni baş cümləyə bağlaya bilir, həm də bərabərhüquqlu cümlələriri bağlayır. Budaq cümlələrlə işlənən bağlayıcı zərflərə *when, how, where, why* aiddir.Birləşdirmə funksiyasına yerinə yetirən bağlayıcı sözlərə isə*yet,therefore, so* və s.zərfləri aiddir. Məsələn: *She was a time heroine, yet only one of unnumbered millions.How*zərfi nida cümləsinin əvvəlində gələ bilər. Bu halda o, tez-tez sifət və ya zərfdən əvvəl durur, lakin o tək halda işlənə bilər. Bu tip *how*bəzən nidalı "how" (exclamatory how) adlanır. Məsələn: *How unfair grown-ups are. Look how well I'm looked after!Oh, how the baby cries.*

Ədəbiyyat siyahısı

1. O.Musayev "İngilis dilinin qrammatikası" Bakı, 1979
2. M.Y.Blokh "Course in Theoretical English Grammar" Moscow, 1983
3. O.Jesperson "The Phylosophy of Grammar" London, 1938
4. G. King "Good Grammar" Glasgow: HarperCollins. 2000.
5. M.Lester " McGraw-Hill's Essential ESL Grammar" New York, 2008.
6. R.Murphy "English Grammar in Use" (3rd ed.). Cambridge, UK 2004.
7. Ф.Д.Аракин Сравнительная типология английского и русского языка Москва,1989
8. А.И.Смирницкий «Морфология английского языка» М.: Изд-во литературы на иностранных языках, 1959.
9. https://www.native-english.ru/grammar/english-conjunctions
10. http://grammar.yourdictionary.com/parts-of-speech/conjunctions/
11. http://kayzen.az/blog/ingilis-dili/

Ilaha Mammadova

Conjunctions and their role in the sentences

Summary

This article deals with the conjunctions and their role in the sentences. In grammar

a conjunction is a part of speech that connects words, phrases or clauses that are called the conjuncts of the conjoining construction. The author speaks about the conjunctions that express a variety of logical

relations between items, phrases, clauses and sentences. It is mentioned that they may be small words, but conjunctions are highly functional and very important for constructing sentences. The conjunctions express the semantic relationships between syntactic units and they aren't the members of the sentences. The main job of a conjunction is to link together different parts of a sentence to help you connect or emphasize ideas, and form more complex and interesting sentences. Conjunctions help add variety to your writing because they can be used to create sentences with different styles and meanings. The author mentions different kinds of conjunctions such as coordinating conjunctions, subordinating conjunctions, correlative conjunctions and conjunctive adverbs. The article also deals with the usage of all these conjunctions in the sentences. The author gives a lot of examples using different conjunctions.

. **Илаха Мамедова**

Союзы и их роль в предложениях

Резюме

В этой статье рассматриваются союзы и их роль в предложениях. В грамматике союз является частью речи, которая соединяет слова, фразы или предложения, которые называются союзами соединительной конструкции. Сою́з — служебная часть речи, с помощью которой связывают между собой простые предложения в составе сложного или однородные члены предложения. Не склоняются и не спрягаются, и не являются членами предложения. Выражают смысловые отношения между синтаксическими единицами. Упоминается, что они могут быть маленькими словами, но союзы очень функциональны и очень важны для построения предложений. Основная задача союза - связать разные части предложения, чтобы помочь вам соединить или подчеркнуть идеи и сформировать более сложные и интересные предложения. Союзы помогают добавить разнообразие в ваше письмо, потому что они могут использоваться для создания предложений с разными стилями и значениями. Автор упоминает различные виды союзов, такие как соединительные союзы, подчинительные союзы, коррелятивные союзы и союзные наречия. В статье также рассматривается использование всех этих союзов в предложениях. Автор дает много примеров, используя разные союзы.

Rəyçi: Çingiz Qaraşarlı
filologiya elmləri doktoru, professor

ФИДАН АЛИЕВА
Бакинский славянский университет
fidan@mail.ru

ЯЗЫК КАК СРЕДСТВО ХРАНЕНИЯ КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОЙ (КУМУЛЯТИВНОЙ) ИНФОРМАЦИИ

Açar sözlər: kumulyativ funksiyası, ölkəşunaslıq istiqamətli linqvistika, arxetip, semantikanın milli-kulturoloji qatı.
Ключевые слова: кумулятивная функция языка, страноведчески ориентированная лингвистика, архетип, национально-культурологический слой семантики.
Key words: cumulative function of the language, country-oriented linguistics, archetype, national and culturological layer of semantics.

Мысли о кумулятивной функции языка вполне обоснованы: «Язык – это хранитель национальной культуры народа, следовательно, языковые единицы объективно могут стать источниками страноведческой информации, надо только научиться извлекать ее из них; для учащегося язык способен быть, в свою очередь, хранителем страноведческой информации, но теперь уже не в общественном, а в индивидуальном сознании, следовательно, в учебном процессе изучаемый иностранцами русский язык может быть не только источником информации, но и средством ее предъявления и дальнейшего хранения» (3, 17). Именно такими фактами подтверждается мысль о том, что основу так называемого лингвострановедения во всех его проявлениях составляют сугубо лингвистические ценности – диалектическое единство лингвистического и экстралингвистического, находящего свое то или иное (но обязательное) отражение в семантике языковых форм. На наш взгляд, именно это и имеет в виду Г.Д.Томахин в своем заключении: «Страноведчески ориентированная лингвистика основывается на органической связи языка с внеязыковой действительностью, на способности языка отражать все особенности среды функционирования, историю народа-носителя, особенности его материальной и духовной культуры. Она базируется непосредственно на кумулятивной функции языка» (11, 113). При этом Г.Д.Томахин под кумулятивной функцией языка понимает способность языка «впитывать» все фоновые знания, связанные с функционированием единиц языка в качестве кодовых знаков, служащих своеобразными сигналами к открытию тех или иных семантических подсистем. Конечно, тезис о том, что кумулятивная функция обслуживает задачи коммуникации и что

знание национально-культурного фона слова и иных языковых единиц обеспечивает вполне адекватное восприятие не только иноязычной культуры, но и родной культурологической системы (см. там же), звучит убедительно и стал общим местом в теории лингвострановедения.

Однако, представляется, что в таких случаях говорить о кумулятивной функции именно языка (т.е. языка как системы) несколько некорректно, поскольку язык в целом является не кумулятивной системой, а концептуализирующей системой (1). Следовательно, кумулятивная функция характерна прежде всего для отдельных языковых единиц – слов, метафорических сочетаний, предложений, текстовых структур и т.п. Это положение представлено в книге Е.М.Верещагина, В.Г.Костомарова несколько опосредованно: «Кумулятивная функция языка – это отражение, фиксация и *сохранение в языковых единицах информации* о постигнутой действительности» (подчеркнуто нами – Ф.А.) (3, 16). Кумуляция национально-культурной информации происходит, например, в номинативных единицах «коммуналка» (коммунальная квартира), «штрафная» (штрафная доля выпивки для опоздавших), «полукровка», ЗИС, ГТО и т.п. Страноведческая этимология слова «коммуналка» - история большевистской Страны Советов. Возникновение этого понятия связано с первоначальной конфискацией недвижимости – домов, зданий и прочих «крупногабаритных» жилищ «буржуев», богачей-купцов и т.п. Эти дома потом распределялись между пролетариев и иных нуждающихся среди сторонников Советской власти. Поэтому дома богачей превращались в «общежития постоянного проживания» с общим коридором, общей кухней и общим санитарным узлом. «Коммунальная квартира» - квартира, в которой живет несколько семей, отмечает авторы известного словаря (9, 287).

Писатель А.Битов замечает одну, но существенную примету коммунальной квартиры – захламленность единственного общего коридора – в целях освобождения жизненного пространства в комнатах, жильцы выносили все, что можно держать в коридоре: «Передняя… коммунальной квартиры – тоже таинственна: небольшое чистилище перед веселием, впрочем, темноватое, заставленное, захламленное – скорее, предбанничек. Сундук, над ним велосипед, над велосипедом рога, под рогами подкова – все это незаметно входило в Леву…» (А.Битов. Пушкинский дом.Фаина).

«Архетип» коммунальная квартира в произведении выполняет несколько функций, связанных а) с его прямой номинаций (жилище), б) с его историко-географическими характеристиками (с начала 20-х годов XX века в большевистской России, далее во всей стране Советов

– до наших дней); г) с его метафорико-символическим смыслом (дареному коню в зубы не смотрят…); д) с его идеологической ориентацией – коммунная общность народа, способ сближения масс и т.д.

Таким образом, смысловые пункты а), б) составляют сугубо лингвострановедческий ареал значения понятия «коммунальная квартира», а пункты а), б), в), г), д) – национально-культурологическую сферу, если даже пункты г) и д) в известном смысле составляют фоновую информацию. Расклад семантических акцентов («семантических долей») подобных номинативных единиц более ярко представлен в стратификации смыслов сочетания «Пушкинский дом», использованного в качестве названия романа.

Писатель так объясняет смысл названия романа: «Роман несколько раз переменил название, последовательно отражая степень авторских посягательств («В поисках утраченного назначения» или «Поминки по хулигану»). Наконец, пришло последнее – Пушкинский дом. Оно, бесспорно, вызовет нарекания… Я никогда не бывал в «Пушкинским доме» - учреждении, (Институт русской литературы, литературоведческий научно-исследовательское учреждение Академии наук России в Санкт-Петербурге, основано в 1905 году – А.Ф.), поэтому все, что написано здесь, - не о нем. Но от имени, от символа я не мог отказаться. Я виноват в этой… аллюзии и бессилен против нее. Могу только ее расширить: и русская литература, и Петербург и Россия – все это, так или иначе, *Пушкинский дом* без его курчавого постояльца… «Мне надо привести в порядок мой дом» - сказал умирающий Пушкин… Академическое же учреждение, носящее это имя, - позднейшее в таком ряду». (А.Битов. Пушкинский дом. Ахиллес и черепаха).

Вот лингвистическая энциклопедия названия романа, названия, которое соткано из целого комплекса страно-национально-культурологических сегментов символического смысла (Россия-родина, дом Пушкина) со всеми вытекающими отсюда ассоциативными последствиями. Но этот факт еще не говорит о том, все номинативные единицы, употребляющиеся в романе, имеют подобную многокомпонентную смысловую структуру. Многие из этих обозначений обнаруживают структуру, состоящую, в основном, из прямой номинации, вызывающей ассоциацию с историческим фактом ее введения в обиход.

Так, аббревиации ЗИС (автомобильный завод им Сталина), ЗИМ (автомобильный завод им Молотова), ЗИЛ (завод им. Лихачева), ГТО (Молодежное спортивно-оздоровительное движение «Готов к труду и обороне»), связаны с фактами исторического развития бывшего советского общества. В конкретном контексте романа эти обозначения

использованы в качестве первичной номинации безо всякой, как говорится, ассоциативной реакции на иные национально-культурологические ценности: «Они катили в просторном черном ЗИМе, откуда Леве так хорошо… был виден Петербург» (Пушкинский дом. Утро разоблачения…); «У *Медного всадника* был водоворот народного гуляния» (там же. Маскарад); «Все сотрудники института… должны были плыть через реку для сдачи норм *ГТО*» (там же, Дежурный); «Вышед с Петрушей на изрезанный волнами, заваленный искореженными обидами и смолой берег *Малой Невки*…» (Б.Евсеев. Евстигней. гл. VIII); «тот был из *обрусевших немцев*. Обрусел так, что и немцем признавать себя не желал. По-русски выучился говорить весьма чисто, без коверканья и глупого употребления слов» (там же, гл. XVI). «*Ушканьи острова* – одно из чудес *Байкала*…» (В.Распутин. Сибирь, Сибирь… гл.3).

Поэтому в арсенале лексических средств с национально-культурным компонентом выделяются две группы единиц: 1. Наименования-понятия, связанные с национально-культурным укладом на уровне прямой номинации и 2. Наименования-понятия, связанные с отмеченным укладом как своей прямой номинацией (само название страноведчески заряжено – Сахалин = Саха+линь, племена, живущие на полуострове), так и исторически формированным смыслом, «внутренней формой» (*Игра в Орлянку*).

Последнее наименование обладает глубоким историко-национально-культурным смыслом. А.Битов на страницах романа «Пушкинский дом» описывает состояние Левы Одоевцева, боящегося того, что Митишатьев собирается его убить. Но до описания состояния Левы, писатель в постмодернистской форме дает фрагменты дуэлей, описанных Лермонтовым, Тургеневым и другими мастерами слова в их произведениях. Так, сцена дуэли Грушницкого с рассказчиком:

… Секунданты отмерили нам двенадцать шагов.

– Бросьте жребий, доктор! – сказал капитан.

Доктор вынул из кармана серебряную монету и поднял ее кверху.

– Решетка! – закричал Грушницкий поспешно…

– Орел! – сказал я.

Монета взвилась и упала звеня; все бросились к ней.

– Вы счастливы, – сказал я Грушницкому, – вам стрелять первому! Но помните, что если вы меня не убьете, то уж я не промахнусь! – даю вам честное слово! (А.Битов. Пушкинский дом. Дуэль).

Писатель как бы подчеркивает, что словарным значением обладают не только самостоятельные лексические или фразеологизированные единицы, но и знаки текстуального объема (8, 91). Это означает,

что целостное значение художественного произведения или отдельного его фрагмента (мини-системы) не может быть выведено анализом данного конкретного текста без обращения к категориально-психологическим данным общественной жизни.

Так, для всестороннего и исчерпывающего анализа картины дуэли, т.е. данного микротекста, следует прежде всего разобраться в коннотативной семантике некоторых лексических средств: Секунданты – сручник; товарищ, свидетель и посредник поединщика (т.е. дуэлянта); двенадцать шагов – расстояние между стреляющимися (двенадцать – сакральное число); жребий – решение спора путем использования условного предмета из числа общеизвестных и устраивающих обе стороны; решетка – оборотная сторона серебряной или золотой монеты – решетка с вензелем. В игре в орлянку использовалась и форма «решка»: орел или решка; орел – лицевая сторона монеты с гербом – двуглавым орлом Российской империи (У стертой монеты не распознаешь, где значится орел, где решетка. П.Боборыкин. Китай-город). Отсюда фразеологизм «Играть в орлянку – орел или решетка» (7, 358, т.I; 189 там же) – жребий мечут различно… кидая монету в воздух; у нас от того, упадет ли монета орлом или решеткой вверх, зависит выигрыш или проигрыш (там же, 307, т.I); см. также: везде решка – одни неудачи; навести решку – покончить с кем-либо, убить кого-либо (6, с.554).

В данном контексте если «повезло» Грушницкому, заказавшему «Решетку», то значит монета-жребий упал обратной стороной кверху (лицевой считалось сторона с орлом - гербом).

Смысловая «подоплека» сцены метания жребия перед дуэлью, таким образом оказывается во многом зависимой от знания этих пареметральных (ключевых) слов, имеющих целую историческую биографию, связанную с культурой и историей русского народа. В том же романе дается героическая сцена дуэли, повторяющая классический лермонтовский отрывок:

– Ты прекрасен, – сказал Митишатьев. – Я сдаюсь.

– Нет. – Лева был тверд (в своем намерении стреляться)…

– Ну –с, орел или решка?

– Орел, – сказал Лева.

– Рубль юбилейный! – усмехнулся Митишатьев…(А.Битов. Пушкинский дом. гл. Дуэль).

Здесь фраза «Рубль юбилейный» означала, что на юбилейных монетах советского времени не было ни «орла» ни «решетки», был с одной стороны барельефное изображение головы Ильича, а с другой – герб Советского союза, они соответствовали «орлу» (герб) и «решке» - барельеф. Такой комплекс знаний составляет вертикальный,

«закулисный» текст, играющий функцию связи с общественной, исторической реальностью. Следовательно, национально-культурный компонент смысла или сам этот смысл во всем объеме могут эксплицироваться (материально выражены) в пределах амплитуды от точки однозначной прямой номинации (именования) до точки «биографической» энциклопедии этой номинации, включающей, кроме именования, фоновые смыслы и вертикальный текст, в системе которых особое значение имеет так называемая «внутренняя форма» лексемы или более сложной языковой единицы. Все зависит от того, какую сферу национально-культурной семантики, т.е. какой компонент этой семантики актуализируется автором художественного текста, а какой (или какие) остается теневым смыслом.

Литература

1. Адмони В.Г. Содержательные и композиционные аспекты предложения // Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. Ленинград: Наука, 1975, с.5-12.
2. Битов А.Г. Пушкинский дом .М., Азбука, 2004 г , 512 с.
3. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. М., 1983, 268 с.
4. Евсеев. Б.Т. Евстигней. М., 2010 ,576 с.
5. Жуков В.П. Словарь русских пословиц и поговорок. М., 1967, 536 с.
6. Курилова А.Д. Новый фразеологический словарь русского языка. М., 2009, 778 с.
7. Михельсон М.И. Русская мысль и речь. Свое и чужое. Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний. I-II т.т. М., ТЕРРА, 1994.
8. Нирё Лайош. Значение литературного произведения и внетекстовая сфера // Современные проблемы литературоведения и языкознания. М.: Наука, 1974, с.85-93.
9. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. 4-ое изд. М., 2003, 944 с.
10. Распутин В. Г. Сибирь, Сибирь . Иркутск : Артиздат, 2000. - 256 с.
11. Томахин Г.Д. Лингвистические аспекты лингвострановедения // Вопросы языкознания, №6, 1995, с.113-118.

F.Əliyeva

Dil mədəni-tarixi (kumulyativ) informasiyanın qoruma vasitəsi kimi

Xülasə

Dil konkret dilə malik olan xalq haqqında milli, mədəni-tarixi informasiyanın qoruyucusudur. Bununla belə, hər bir konkret dilin çoxlu funksiyaları var. Məqalədə dilin ən maraqlı funksiyalarından birinə - onun kumulyativ funksiyasına diqqət yönəlmişdir. Dilin kumulyativ funksiyası linqvistikanın ölkəşünaslıq istiqamətində əks olunmuşdur. Onun xüsusiyyətlərindən biri bu dilin daşıyıcısı xalqın tarixi, onun maddi və mənəvi mədəniyyətinin açıqlanmasındadır. Bu xüsusiyyətlərin açıqlanmasını öyrənmək zəruridir. Bu dilin kumulyativ funksiyasının təsdiqləyici misallar kimi XX əsrin sonu XXI əsrin əvvəli rus yazıçılarının (B.Yevseyev, V.Rasputin, A.Bitov) əsərlərindən çıxarışlardadır. Məqalədə adıçəkilən rus yazışılarının əsərlərindən çıxarılmış praktik materialın linvokulturoloji mahiyyəti açılır.

F.Aliyeva

Language as a means of preserving cultural and historical (cumulative) information

Summary

Language is the storage of national, cultural and historical information about the native speakers. At the same time, any language has a number of functions. The article pays attention to one of the interesting functions of the language-its cumulative function. Cumulative function of the language is reflected in country-specific orientation of linguistics. One of its peculiarities is in its revelation of the nation's history,i.e.native speakers, peculiarities of their material and spiritual culture. It is necessary to reveal these peculiarities. Examples, confirming what was said about cumulative function of the language, are samples from works of Russian writers of the end of XX- beginning of XXI centuries, such as B.Evseev, V.Rasputin, A.Bitov. The article reveals linguo-ethno-culturological essence of practical material, derived from the works of the above-mentioned Russian writers.

Rəyçi: **Tamilla Məmmədova**
filologiya elmlər doktoru, professor

ШАРГИЯ ГАСАНОВА
Бакинский славянский университет
sharqiyya@mail.ru

ЧИСЛИТЕЛЬНЫЕ В РУССКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА

Açar sözlər: rus dili, say, kəmiyyət, frazeologizmlər, say simvolikası.
Ключевые слова: русский язык, числительные, количество, фразеологизмы, символика числа.
Keywords: Russian language, numerals, number, phraseological units, number symbols.

Благодаря использованию человечеством математических данных в мире стали возможны важные научные открытия и технические достижения – теория относительности и квантовая механика, расщепление атома и овладение атомной энергией, создание компьютеров и освоение космоса. Человек издавна был связан с числами, которые во многих случаях выступали как мера количества чего-либо: определенные количественные показатели, измерения и вычисления люди использовали в ходе элементарного освоения и приспособления к окружающей действительности. Числа находили свое воплощение в характеристике объектов и явлений действительности: в объеме, в степени и интенсивности развития тех или иных сторон объекта, в их пространственно-временных свойствах и темпах протекания процессов.

Современные лингвисты рассматривают число не только как грамматическую категорию, но и как лингвокультурологический и этнолингвистический компонент языковой картины мира: число обладает особой символикой, наделено сакральной семантикой, мифологическими, культурологическими значениями [1]. «Помимо абстрактного, чисто количественного и порядкового значения, – пишет С.М. Толстая, – число в языке народной культуры наделяется неким дополнительным смыслом, приобретает определенную коннотацию, становится объектом оценки и символизации» [2,43]. Исследование числовой символики позволяет выявить особенности взаимоотношения языка и культуры, образно-ассоциативного и интеллектуального освоения окружающего мира носителями разных языков. Число, будучи универсальным концептом и константой любой культуры, находит разное преломление в языках и, конечно, в таком «культуроносном» языковом материале, как фразеология. Он входит в группу концептов, отражающих устройство мира. С помощью чисел люди описывают качественно-количественную сторону явлений. Слова, обозначающие

числа, в результате фразеологизации обнаруживают не свойственные им в свободном употреблении специфические семантические особенности, которые позволяют им включаться в процессы метафорического и символического смыслообразования во фразеологизмах.

В большинстве фразеологизмов, основанных на метафоре, числовой компонент порывает со своим конкретным значением, но сохраняет косвенное указание на количество, проявляющееся в градации: много – мало, очень много – очень мало, неопределенное количество. При метафорическом смыслообразовании числовые компоненты ФЕ, приобретая переносные значения, служат формированию и усилению фразеологического образа оборота в целом. При этом значение «количество» теряет определенность и приобретает субъективную «окрашенность». Класс слов, которые обозначают число и количество, выделяется в отдельную часть речи – числительное. Способностью к фразеологизации обладают числительные всех лексико-грамматических разрядов, однако наибольшей фразеологической активностью обладают определенно-количественные числительные, основная функция которых – обозначение количества предметов и отвлеченных чисел.

Мы рассмотрим фразеологические единицы с компонентами-порядковыми числительными (*первый, второй, третий* и др.). ФЕ с подобными компонентами во многих случаях характеризуются определенной экспрессивностью, но не имеют дополнительного символического значения. Первый элемент ряда мыслится как наиболее актуальный и значимый с рационально-практической точки зрения: *первым делом, в первую голову* «сначала, прежде всего», *предмет первой необходимости* «предмет, необходимый в повседневной жизни», *на первом месте* «о ком/чем-либо наиболее значимом». Так, в выражении *на первый взгляд* раскрывается значение «делать выводы по первому впечатлению, полученному от человека, ситуации». Здесь компонент-числительное *первый*, реализуя определенно-количественное значение, сохраняет дифференциальную сему «первый элемент счетного ряда», но не имеет символического значения. Образная основа фразеологизмов с компонентом первый восходит к древнейшим формам мифологического осознания мира – к представлению о том, что первые явления, дела, поступки, встречи, вещи носят сакральный, т.е. мистически значимый, характер (ср.: *первый блин комом*).

Фразеологизмы с компонентом-числительным *первый* могут означать:

1. «случайность» – *первый попавшийся* «такой, который случайно подвергнулся, оказался ближе других»; *первый встречный*. Первый фразеологизм может относиться как к объекту, так и субъекту: «В

Москве он отправился *в первый попавшийся храм* рядом с домом матери» [Сергей Шаргунов. Вась-вась (2009)]; «Забежал в *первый попавшийся подъезд* и все с себя поскидывал» [Аркадий Арканов. Скорая помощь. Юмор (1985-1995)]; «Список подозреваемых может оказаться бесконечным – недовольный увольнением бывший работник Apple, представитель конкурирующей фирмы или просто *первый попавшийся шутник*» [«Коммерсантъ-Daily», 1996.01.19]; «Тогда можно было просидеть здесь полдня за чашкой кофе, а *первый попавшийся оборванец* мог прочесть тебе лекцию об искусстве Египта Второй династии» [Андрей Лазарчук, Михаил Успенский. Посмотри в глаза чудовищ (1996)]. ФЕ *первый встречный* имеет пренебрежительный оттенок значения, реализующий сему «случайный и неудачный выбор»: «*Первый встречный*, кто мне руку предложил, за того я и вышла» [Александр Никулин, Екатерина Шапошникова. Полет парикмахерши // «Отечественные записки», 2003].

2.коннотативный смысл «начальное» (начальный этап какого-либо действия или явления) присутствует во внутренней форме следующих ФЕ: *первая ласточка* «о самых ранних, самых первых признаках появления, наступления чего-либо» и *на первых порах* «в первое время; вначале»; а) градационное значение высокого уровня, отметка шкалы «рано», «много», «сильно»: *первый блин комом* (иноск.: неудача в начале дела; намек на первый блин, который, если сковорода еще не горяча, часто не удается). Во ФЕ данной группы внутренняя форма не всегда отражает мотивацию значения. Так, внутренняя форма вариантного фразеологизма *всыпать (задать) по первое (пятое) число* была построена, предположительно, на определённом факте действительности: в соответствии с одной из этимологий, первое (пятое) число – число месяца, до которого хватило бы порки ученика старинной школы Руси. Поскольку пороли каждую неделю, порка «по первое (пятое) число» – настолько сильная, что её хватит до начала следующего месяца. б) первый – «первоначальный, самый ранний»: *с первого взгляда* (после глаголов понять, узнать, влюбиться и других). Сюда же относится ФЕ *первые петухи пели (пропели*) (ранние, т.е. первые по времени пения): первые петухи поют в полночь, вторые – перед зарёй, третьи – на заре.

Таким образом, наблюдается сужение значения компонентов «первые петухи», «вторые петухи», «третьи петухи»: во фразеологизме они передают темпоральное значение «время после полуночи, позднее время». В числительном *второй* реализуется идея повтора, некой копии, «снятой» с первого элемента, степень точности которой может варьироваться. Такой повтор может не получать ярко выраженной

оценочной окраски. Между двумя объектами могут задаваться такие отношения, когда второй является полноценной и потому позитивно окрашенной копией первого: *второй хлеб* «о картофеле», *второй дом* «о месте, где человек чувствует себя комфортно, как дома».

Если речь идет о двух объектах как о некоем единстве, то *второй м*ожет оцениваться как дополнительно-необходимый, равноценный первому. Этот смысл характерен для сферы социальных и личных отношений: *вторая рука* - «самый близкий помощник, правая рука», *вторая половинка* «о жене/муже, возлюбленной/возлюбленном». Качественное значение у числительного *второй* во ФЕ развивается по нескольким направлениям.1.Подобный первому по значимости, такой же важный: *вторая натура* «о чем-л. составляющем основную черту, свойство данного человека» (положительная коннотация): «Это было не нарочно, а как *вторая натура*, даже естественные чувства выражались чаще всего через заученное» [Константин Симонов. Япония. 46 (1946)]; «*Вторая натура* Вольдемара это понимала, но отказать себе в удовольствии поиздеваться никак не могла» [Александр Михайлов. Капкан для одинокого волка (2001)].2.В оппозиции к нему развивается противоположное значение «незначимый, неважный»: *вторую скрипку играть*; *второй и третьей руки*; *отойти на второй план* – с отрицательной коннотацией: «Теремок «Театра для детей и молодёжи» из Старого Оскола показался чересчур моторным и иллюстративным, текст и смысл явно *отошли на второй план*» [«Экран и сцена», 2004.05.06]. Во ФЕ *играть первую скрипку* «быть главным в каком-либо деле, быть лидером» и *играть вторую скрипку* «быть не главным, подчиненным в каком-либо деле» за содержанием лексических единиц закрепилось символическое значение превосходства/подчинения. Фразеологизмы *играть первую скрипку* и *играть вторую скрипку* вступают между собой в антонимические отношения.3. Оценочная семантика проявляется и через оппозицию «норма- аномалия», где отклонение от нормы получает определенную оценку. С наибольшей регулярностью идея нормы и аномалии прослеживается в семантике числительных, функционирующих в составе лексем и фразеологизмов, внутренняя форма которых образована по модели «числительное + название органа тела»: *из вторых уст; из вторых рук*.

Аномальное появление вторых губ мыслится как негативное, противоречащее норме, поэтому значении ФЕ *из вторых уст* – «через посредников» имеет отрицательную коннотацию: «Принимались «показания» *из вторых уст*, по схеме «одна бабушка сказала» [Труд-7, 2005.09.14]. В ФЕ *из вторых рук*, на первый взгляд, нет аномалии, потому что у человека две руки. Однако, как пишет Е.В. Шабалина,

«идея, легшая в основу, вполне понятна: в качестве нормы осознается наличие одной «активной» руки (правой). Любопытно, что такая функциональная неравноправность левой и правой рук имеет довольно четкое языковое закрепление. Так, функции социального взаимодействия приписываются только одной (активной) руке, сравнивая выражения типа русского литературного предложить *руку и сердце, протянуть руку помощи* и т.п. Такое функционирование руки в singularis воспринимается как норма, что принципиально отличает ее от иных парных частей тела – прежде всего ног» [3, 77]. Приведем примеры, иллюстрирующие это положение: «Живя с ней, Олег не раз испытывал стыд за то, как многое привык принимать на веру, *из вторых рук*, не удостоверившись, что ему не всучили подделку» [Евгений Чижов. Перевод с подстрочника (2012)]; «Подробный разбор конфликта Сани со Штительманом и другими я снял, чтобы не вступать в спор о фактах, которые знаю *из вторых рук*» [Г.С. Померанц. Записки гадкого утёнка (1998)]. Ср.: «А мамино дело будет настолько великим, что ей даже не нужен будет сильный, храбрый и благородный юноша, который мог бы ее от чего-нибудь спасти, а потом *предложить руку и сердце*» [М.С. Аромштам. Мохнатый ребенок (2010)]; «Они вовремя *протянули* мне *руку помощи*» [«Культура», 2002.03.25]. Типичная процедура счета/измерения не предполагает оценочной атрибуции объектов, основная цель ее – помещение предмета в числовой ряд и определение его места в этом ряду: ср. *второй человек*: «Если бы у Ходорковского были просто политические амбиции, он легко мог бы их удовлетворить, как это сделал *второй человек* из списка самых богатых людей в России» [Чингиз Абдуллаев. Мистерия эпохи заката (2007)].Числовые «аномалии» описывают жизненные циклы, окрашивая значение ФЕ положительной коннотацией: *вторая молодость* «прилив физических и духовных сил в зрелом, пожилом возрасте»: «Но иронию перебивал внутренний вопрос: так называемая *вторая молодость* к людям его возраста приходит обычно, когда они влюбляются, разве не так?» [Елена Белкина. От любви до ненависти (2002)]. ФЕ *вторая молодость* имеет переосмысленное значение «возрождение старых традиций»: «Для человека – пенсионный возраст. *Для журнала – вторая молодость*» [«Техника – молодежи», 1993]; «*Вторая молодость* беломорской *биостанции.* Эпоха освоения российского Севера напоминает о себе славными датами» [«Наука и жизнь», 2008]. Семантика *второго* как содержательно иного проявляется в номинациях – культурных прецедентах: *второе пришествие* по христианскому учению: второе появление Иисуса Христа на земле для суда над людьми и для воскрешения мертвых

«отдаленное будущее, время, которое неизвестно когда наступит, неопределенно далекий срок»: «Уйдут сестры на службу, дверь на ключ, а она шасть в окно и пойдет махать по улицам, публику собирает, *второе пришествие* проповедует, конец света» [Б. Л. Пастернак. Доктор Живаго (1945-1955)]; «*Второе пришествие* – может, нужен большой коллектив сыновей божьих, чтобы научить нас, как они устроились между собой?» [Б. Б. Вахтин. Письма самому себе (1967) // «Звезда», 2005]. ФЕ *второе пришествие* имеет значение «событие, вновь повторившееся через определенный срок»: И вот, спустя шесть лет, состоялось *второе пришествие* Александра Степанова *в министерское кресло*» [// «Богатей» (Саратов), 2003.06.19]; «Впрочем, ответ на вопрос: состоится или нет «*второе пришествие»* в Формулу-1 моторов с непосредственным впрыском, зависит не только от инженеров» [Михаил Козлов. Зажигательная физика (2001) // «Формула», 2001.02.15].Таким образом, числительное первый как компонент ФЕ передает прямые значения количества, а также символические значения, связанные с идеями быстроты действия, события, процесса, неопределенно малого количества, неопределенно далекого или близкого расстояния. Кроме того, существенная роль числительного первый заключается в том, что, выражая все перечисленные выше значения, он гиперболизует их и является их интенсификатором. Числительное второй во фразеологизмах способно реализовывать значения большого и малого количества, превосходства, множества над одним, быстроту, мгновенность, краткость, тождества, целостности, а также значения несовместимости, затруднительного положения, идею лишнего, ненужного. Это связано с диалектичностью данного числа: гармоничность целого, состоящего из двух частей, и недостаточность одного элемента для достижения целостности.

Литература

1.Ляшевская О. Н. Семантика русского числа. М.: Языки славянской культуры, 2004, 390 с.
2.Толстая С.М. Семантические категории языка культуры: Очерки по славянской этнолингвистике. М.: Либроком, 2010, 368 с.
3. Шабалина Е.В. Числительное: механизмы порождения оценочных коннотаций (на материале русского и польского языков). Екатеринбург, 2010, с. 74-82.

Ş.Həsənova

Rus dünyasının dil mənzərəsində saylar

Xülasə

Məqalə saylara, xüsusilə sıra saylarına həsr olunub. Saylarda simvolikanın rolu aşkarlanır, bu da dünyanın milli say modelində onların xüsusiyyətlərini öyrənməyə imkan verir. Sıra saylarının ikinci mənada işlənməsi burada öz əksini tapmışdır. Say hər hansı bir mədəniyyətin universal konsepti olaraq frazeologiya kimi dil materialında da işlənir. Dünya qurğusunu əks etdirən konseptlər qrupuna daxildir bu konsept. Sayın köməyi ilə insanlar hadisələrin keyfiyyət-kəmiyyət tərəflərini təsvir edə bilir. Frazeologizmləşmə nəticəsində sayların sərbəst işlənmədə xas olmayan semantik xüsusiyyətlər üzə çıxarılır. Bu xüsusiyyətlər onlara frazeologizmlərdə metaforik və simvolik məna düzəltməyə daxil olmağa imkan verir. Frazeologizasiya qabiliyyətini sayların bütün leksik-qrammatik qrupları daxildir. Lakin ən çox frazeoloji faəllıq müəyyən-kəmiyyət saylarına mənsubdur. Onların əsas funksiyası əşyaların sayını göstərməkdir.

Sh.Hasanova

Numerıcal ın the Russıan language picture of the world

Summary

The article is devoted to numerals, in particular, ordinal numerals. It reveals the symbolic role of the component-numeral, which makes it possible to distinguish the features of the national numerical model of the world. The use of ordinal numerals in the secondary sense is considered. The number, being a universal concept and constant of any culture, finds different refraction in languages and, in such linguistic material, as phraseology. He is part of a group of concepts that reflect the structure of the world. With the help of numbers, people describe the qualitative-quantitative aspect of phenomena. Words denoting numbers, as a result of phraseology, reveal specific semantic features not peculiar to them in free use. These features allow them to be included in the processes of metaphorical and symbolic meaning formation in phraseological units. The ability to phraseologization is possessed by numerals of all lexico-grammatical categories, however the most phraseological activity is possessed by definite-quantitative numerals, the main function of which is the designation of the number of objects and abstract numbers.

Rəyçi: Tamilla Məmmədova
filologiya elmlər doktoru, professor

АЙТЕН МУРАДОВА
Бакинский государственный университет
pawion@mail.ru

ЦВЕТОВАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ НАЗВАНИЙ ДРАГОЦЕННЫХ КАМНЕЙ В ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ

Açar sözlər: koloronim, qiymətli daşlar, rus, ukrayna, rəng, dünya dil mənzərəsi.
Ключевые слова: колороним, драгоценные камни, русский, украинский, языковая картина мира.
Keywords: colouronym, gems, Russian, Ukrainian, the language picture of the world.

Цвет – жизненно важное явление для человека. В системе понятий, существующих в сознании человека и определяющих восприятие человеком окружающего мира, основополагающую роль играет цвет и цветообозначение как фрагмент естественного языка и средство коммуникации. Еще с древнейших времен у каждого народа цвет являлся одним из средств восприятия мира. Он служил обозначением наиболее важного в природе и наиболее ценного в человеке. Колоративная лексика изучалась исследователями в различных аспектах: описывался ее состав, она исследовалась в семантическом аспекте, в стилистическом аспекте, в психолингвистическом аспекте, в социологическом аспекте. Исследователи также уделяли внимание сопоставительному и сравнительно-историческому анализу. Колористическая лексика способна наглядно отражать образ жизни, историю, обычаи народа. В.Г.Кульпина утверждает, что «концепция лингвистики цвета как самостоятельной научной парадигмы в современном языкознании приобретает все более конкретные черты» [4, с. 7]. Как отмечает И.В.Григорьева, «Цветообозначения обладают большой культурной значимостью. Как компонент культуры цвет приобретает сложную и разнообразную систему смыслов, толкований, становится воплощением культурных ценностей. Цветовая среда, цветовое видение мира в каждую эпоху осмысливается в соответствии с «цветокультурными» установками» [6].

В данной статье исследуются названия драгоценных камней как компоненты цветолексики в сравнительном аспекте. Особое внимание уделяется определению роли колоронимов в формировании языковой картины мира, концептуализации и месту цветовой лексики в процессах познания. Исследование передачи цвета в восточнославянских

языках позволяет наблюдать их универсальные и специфические свойства, обусловленные как структурно-системными характеристиками, так и особенностями их функционирования в речи, что позволяет прийти к определенным теоретическим и практическим выводам. Русский, украинский и белорусский языки являются представителями одной славянской группы – восточной. Восточнославянские языки как представители одной ветви славянской группы имеют общие корни, чем и объясняется наличие многих сходств в их структурах. Анализ колористической лексики даёт возможность выявить как сходные, так и отличительные черты, особенности же семантики колоронимов, в свою очередь, помогают глубже познать языковую картину мира восточных славян. Цвет – особая материя для драгоценных самоцветов и это их главное достоинство. У каждого маленького кристалла присутствует индивидуальность в окрасе, при удивительном сохранении общих черт и особенностей этого семейства [5].

В русле исторической лексикологии выполнена работа Л.М.Грановской, посвященная прилагательным, обозначающим цвет в русском языке XVII- XX веков [2]. Колоронимы исследуются по двум временным срезам: 1) конец XVI века - XVII век; 2) XVIII век - середина XX века. Как отмечает Л.М.Грановская «развитие производства и науки во второй половине XVIII- нач. XIX в. дало толчок к пополнению старой номенклатуры цветообозначений новыми наименованиями. Толчком к появлению новых обозначений послужил и подъем красильной промышленности. Потребность в новых наименованиях удовлетворялась за счет внутренних средств языка, а также заимствования новых слов» [1, с. 10-12].

Также следует отметить, что названия драгоценных камней как колоронимы образуются от заимствований из западноевропейских языков (*амарантовый, перловый, сапфирный, агатовый, опаловый* и др.), а также происходит значительное расширение и старых лексико-семантических групп, функционировавших в древнерусском языке (*изумрудный).* В то же время появилось большое количество колоронимов в результате поисков различных литературных школ, пытающихся придать экспрессивную и эмоциональную окраску цветонаименованиям. Названия многих драгоценных камней использовались как термины в научном языке и имели лишь относительную семантику, но после использования цветообозначений в поэтической мысли они начали выполнять функцию цвета (*хризолитовый, бирюзовый, смарагдовый, аметистовый и др.*).

Анализ названий драгоценных камней в восточнославянских языках позволяет выявить их связь с названиями «цветовых признаков». Следует отметить, что в современном русском языке названия камней

используются в 11 (*аквамариновый, аметистовый, бирюзовый, гранатовый, изумрудный, коралловый, малахитовый, перламутровый, рубиновый, сапфирный, янтарный*), в украинском языке – в 9 (*аквамариновий, бірюзовий, смарагдовий, коралевий, малахітовий, перламутровий, рубіновий, сапфірний, янтарний/бурштиновий*), в белорусском же языке в 10 цветовых наименованиях (*аквамаринавы, аметиставы, бірюзовы, гранатавы, смарагдавы, каралавы, малахітавы, рубінавы, сапфірны/сапфіравы, янтарны/бурштинавы*).

Следует также выделить названия драгоценных камней, которые по различным причинам вышли из употребления, но в определенный период активно использовались и могут встретиться при рассмотрении исторической и художественной литературы. Многие цветообозначения заимствованы в конце XVIII- начале XIX в., и некоторые из приводимых колоронимов известны в данный момент, но имеют в современном языке относительное значение. Так, гиацинтовый отмечается в современных словарях как «сделанный из гиацинта», а в XIX в. обозначал «красновато-желтый цвет». Они исследуются по трем временным срезам: 1) Колоронимы, вошедшие в язык до XIX века: *адамантовый* – алмазный (адамантин – непрозрачный вид алмазного шпата); *аспидный* – серо-чёрный, цвета аспида, употреблявшегося в прошлом для изготовления учебных досок; *гагатовый* — цвета гагата — вида каменного угля: блестяще-черный. Возможно, устаревшая форма современного слова агатовый; *орлецовый* – красно-вишнево-розовый, цвета орлеца – красного родонита; *хризолитовый* – золотисто-зелёного цвета; *хризопразовый* – цвет полудрагоценного камня хризопраза: сочно-зеленый; *ясписовый* - может означать самые разные цвета, поскольку яшма не имеет четко выраженного цвета (от песочного до ярко-красного и даже зеленого), возможно, имеется в виду основная особенность яшмы - наличие прожилок; *яхонтовый* - цвета яхонта (старинное родовое название драгоценных камней, чаще всего рубина и сапфира); соответственно красный, фиолетовый или темно-голубой;

2) Колоронимы, появившиеся в XIX веке: *Альмандиновый* – тёмно-вишнёвый, от названия разновидности граната - альмандина; *берилловый* – по названию берилла, прозрачного зеленовато-голубого камня; *гелиотроповый* – цвета гелиотропа, тёмно-зелёный с пятнами красного или жёлтого цвета. Или же как цветок гелиотропа, серовато-лиловый; *гиацинтовый* – цвета гиацинта (камня), красный или золотисто-оранжевый; *лабрадоровый* – цвета лабрадора, камня породы полевого шпата, с радужным синим отливом, от мельчайших трещин в

нем; *сердоликовый* - цвета полудрагоценного камня серодолика, оттенок красного; *турмалиновый* – цвет турмалина, темно-малиновый.

3) Колоронимы-транслитерации, проникшие в язык под влиянием французской моды: *гридепёрлевый* (реже грипёрлевый) - франц. gris-de-perle «серый перламутр, жемчуг»; *серпентиновый, серпантиновый* - франц. serpentine «минерал змеевик, серпентин» цвет буро-зеленого минерала.

Таким образом, во всех трех языках названия драгоценных камней входят в состав колористической лексики – одной из важнейших частей языковой картины мира. Следует отметить, что цветовое членение мира является общим для восточнославянских языков в отличие от других славянских языков. Цвет выступает одной из основных категорий культуры, «фиксирующей уникальную информацию о колорите окружающей природы, своеобразии исторического пути народа, взаимодействии различных этнических традиций, особенностях художественного видения мира» [3, с.109]. При образовании цветоязыковой картины мира те или иные коннотации способствуют наиболее целостному раскрытию менталитета народа, ценностей, норм поведения, совокупности представлений об окружающем мире и его усвоении.

Список литературы

1. Грановская Л. М. Цветообозначение в истории русской лексики// Русский литературный язык: лексикология и стилистика. Баку, 2005, 168 с.
2. Грановская Л.М. Прилагательные, обозначающие цвет в русском языке XVII XX вв.: Автореф. дис. канд. филол. наук. М., 1964, 24 с.
3. Жаркынбекова Ш.К. Моделирование концепта как метод выявления этнокультурной специфики// Материалы IX Конгресса МАПРЯЛ. Братислава, 1999, с. 107-112
4. Кульпина В. Г. Теоретические аспекты лингвистики цвета как научного направления сопоставительного языкознания: Автореф. дис. д-ра филол. наук. М., 2002. 13 с.
5. http://azbukakamnej.ru/dragocennye-kamni/kakoy-imeet-tsvet-izumrud-komponentyi-tsveta-vliyanie-na-okras.html
6. http://www.rusnauka.com/ESPR_2006/Philologia/9_grigor_eva.rtf.htm

A.Muradova

Qiymətli daşların şərqi slavyan dillərində rəng təqdimi

Xülasə

Fizika və fiziologiya noqteyi nəzərindən bütün insanların rənq qavranması eyni olmalıdır. Amma müxtəlif mədəniyyətlərin və dillərin daşıyıcıları rənqi fərqli şəkildə qavrayırlar.

Tərkibində qiymətli daşların adları olan rəng əmələ gətirən sözlərin tədqiqi olmadan assosiativ sahələri ayırmaq mümkün deyil. Belə assosiasiyalar tarix və mədəniyyət cəhətdən şərtləndirilir. Məqalədə şərqi slavyan dillərinin materialları əsasında qiymətli daşların rənq təqdimi izlənilir və sistemli şəkildə təhlil olunur. Qiymətli daşların adları müqayisəli aspektdə qruplaşdırılır və tədqiq olunur.

Onların universal və spesifik xüsusiyyətləri aşkar olunur. Dünya dil mənzərəsinin formalaşmasında qiymətli daşların rolu işıqlandırılır. Həmçinin, onların konseptuallaşmasına və koqnitiv funksiyasına xüsusi diqqət yetirilir.

A.Muradova

Colour representation of the names of gems in the east Slavic languages

Summary

From the standpoint of physics and physiology all persons' colour perception must be the same, but the different native speakers perceive colour differently.

It is impossible to determine associative fields without study of the words forming colouronyms including the names of gems, as such associations are caused by the hystorical and cultural factors. The article deals with the colour representation of the names of gems traced and analysed on the material of the East Slavic languages- Russian, Ukrainian and Belarussian.

The names of gems are grouped and researched in the comparative aspect: their universal and specific features are revealed; the special attention is given to their role in formation of the language picture of the world.

Rəyçi: Sevinc Məhərrəmova
filologiya elmlər doktoru, professor

РАФИГА АМИРОВА
Бакинский славянский университет
rafiqa@mail.ru

ЕВАНГЕЛИЕ В ИСТОРИИ РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

Açar sözlər: İncil, rus dili, ingilis dili, frazeologiya, ikinci dərəcəli nominasiya
Ключевые слова: Евангелие, русский язык, английский язык, фразеология, вторичная номинация
Key words: Gospel, Russian, English, phraseology, secondary nomination

Как в русском, так и в английском языке новозаветные книги исторически сыграли исключительно важную роль. Евангелие фактически сформировали лексико-семантическую и фразеологическую систему этих языков. Особый библейский пласт в этих языках составляет и фразеология. Рассмотрим некоторые из евангельских фразеологизмов. Следует отметить, что не всегда и не все фразеологизмы в словарях отмечаются верно. Например, фразеологизм *соль земли*, по нашему мнению, является стилистически высоким, что не отмечается ни во Фразеологическом словаре русского языка (ФСРЯ), ни в Словаре С.И.Ожегова, хотя в последнем дана помета «книжное» (6, 745). В английском языке функционирует фразеологизм *the salt of the earth*, который в Оксфордском словаре объясняется следующим образом: «a very good and honest person that you can always depend on» (9, l, 130). Таким образом, в этой словарной статье делается совершенно иной акцент. Речь идет об очень хороших и честных людях, на которых вы можете положиться. Можно сказать, что в русском языке фразеологизм взят в абсолютной позиции, в английском – в относительной. Подобное смещение акцентов заставляет усомниться в полной эквивалентности этих выражений в русском и английском языке. Дело в том, что, если за исходное брать евангельскую ситуацию, то идеализация и абсолютизация, характерные для русского фразеологизма *соль земли*, являются логически закономерными. Что касается английского выражения *the salt of the earth*, то следует отметить, что вовсе не каждый очень хороший и честный человек, на которого можно положиться, является солью земли в библейском смысле. В евангельском контексте актуализируется представление о совершенстве, духовном величии. Таким образом, русский фразеологизм более всего соответствует своему библейскому этимону. Уместно было бы также отметить, что именно стремление к

идеализации заставило авторов ФСРЯ использовать одновременно три понятия для определения значения этого фразеологизма: «самое главное», «самое ценное», «самое важное». Характерно также, что эти определения используются в среднем роде, что никак не согласуется с дальнейшим «о людях». В сопоставлении с этим очень конкретно и точно выглядит английское определение. Интересно также определение с актуализацией общественно-политического значения, характерного для советского времени. Такое определение встречается в Словаре крылатых слов Н.С.Ашукина и М.Г.Ашукиной: «Выражение из евангелия, слова Иисуса ученикам: «Вы - соль земли»(Матф., 5, 13). Употребляется в значении: наиболее активная, творческая сила народа» (1, 572).Несколько иное определение встречаем в Оксфордском фразеологическом словаре: «the salt of the earth (Comp (NP) people, esp ordinary ones, whose character and actions are felt to be specially valuable and admirable» (9, 2, 488). В этой статье делается упор уже на более отвлеченные понятия, а именно «ценность» и «восхищение». Однако и здесь обращает на себя внимание понятие «ordinary», т.е. речь идет о людях, характер и действия которых обычно очень ценно и вызывает восхищение. Таким образом, англо-саксонская ментальность и в этом случае старательно избегает идеализации, отличается пониманием того, что характер и действия человека не могут всегда и постоянно быть очень ценными и вызывать восхищение. В Словаре Кунина отмечается, что фразеологизм *the salt of the earth* по происхождению является библейским (4, 2, 789). И в случае этого фразеологизма классическая английская Библия отличается от современной. Так, в King James Version написано следующее: «but if the salt have lost his savour», т.е. если соль утратит свой вкус. В New International Version: «But if the salt loses its saltiness» (10, 1203), т.е. если соль потеряет свою соленость. В KJV выпукло представляется именно тот признак, который важен, т.е. он не называется, а оценивается, не соленость, а вкус. Таким образом, русская и английская речевая среда и в этом случае создали не тождественные фразеологические единицы, а выражения, характеризующиеся семантическим своеобразием. Это тем более знаменательно, что английский и русский вариант фразеологизма в структурном и этимологическом отношении полностью совпадают, т.е. и в том, и в другом случае мы имеем дело с фрагментом речи Христа, взятым без каких бы то ни было изменений. Рассматриваемый случай представляет собой яркий пример того, как одно и то же выражение, связанное с одним и тем же источником, приобретает в разных языках дифференциальные черты, отражающие культуру и мышление народа. Фразеологизм *сын человеческий* непосредственно связан с Христом, это одно из его символических имен, которое в

Евангелии берется не отвлеченно и обобщенно, а конкретно, т.е. по отношению к самому Христу. Так, читаем: «И говорит ему Иисус: лисицы имеют норы, а птицы небесные - гнезда; а Сын Человеческий не имеет, где приклонить голову» (2, 1020). Тот факт, что выражение *Сын Человеческий* обозначает самого Христа, находит отражение и в графической форме имени, когда оба компонента пишутся в тексте Евангелия с большой буквы. Фразеологизм не зафиксирован во фразеологических словарях русского языка. Между тем он употребителен даже во множественном числе. В Словаре Кунина отмечается son of Adam - «сын Адама, мужчина» (4, 2, 851). Это выражение непосредственно соотносится по своей формальной структуре с библейским этимоном. Но вместе с тем у нас нет оснований утверждать, что это именно тот самый евангельский **Сын Человеческий.** А.М.Мамедли, интерпретируя значение этого фразеологизма, указывает: «Сыну Человеческому негде приклонить голову, потому что ему и не может быть пристанища. Здесь и начинает работать ассоциативный механизм. Подревнееврейски Сын Человеческий - это Бен-Адам. То есть это сын Адама, который был изгнан из рая. Земля - это не то место, где должен находиться сын Адама. Земное существование – это испытание. Сын Адама на земле существо неприкаянное и беспризорное» (5, 36).

В Библейской энциклопедии указывается: «Сын человеческий - так называется Господь И. Христос по человечеству, по человеческой Своей природе, по единству Его человеческой природы с нашею и по Его униженному состоянию, в котором Он был здесь на земле, хотя, впрочем, человеческая Его природа несравненно выше нашей, потому что Он безгрешен. Сие название Иудеи понимали ясно и прямо относили оное к Мессии» (3, 683). С одной стороны, такой подход, особенно указание на то, что евреи связывали это выражение с мессией, наводит на мысль о разграничении выражений *Сын Человеческий* и *бен-Адам*. В этом случае под первым понимается мессия, под вторым – все люди с их человеческой природой, слабостями и т.д. Можно вспомнить также кораническое выражение *бени- Адам*, т.е. просто люди. С другой стороны, эти выражения сближаются и по логике вещей, т.е. мессию называют так, чтобы подчеркнуть особенности его земной жизни и близости людям. В современном русском языке функционирует фразеологизм *избиение младенцев*. Значение его в ФСРЯ определяется следующим образом: «ИЗБИЕНИЕ МЛАДЕНЦЕВ. Ирон. Жестокая массовая расправа над беззащитными, неопытными и т.п. людьми; применение строгих мер по отношению ко многим» (7, 183).

Нам представляется, что значение фразеологизма не совсем верно определяется в ФСРЯ, точнее наблюдается некоторое несоответствие

между стилистической пометой «ироническое» и лексико-семантическими средствами, использованными в толковательной дефиниции. Так, выражение *массовая расправа* не согласуется с пометой «ироническое». Фразеологизм восходит к следующему фрагменту Евангелия от Матфея: «Тогда Ирод, увидев себя осмеянным волхвами, весьма разгневался и послал избить всех младенцев в Вифлееме и во всех пределах его, от двух лет и ниже, по времени, которое выведал от волхвов» (2, 1012). Соответствующее место в KJV выглядит следующим образом: «Then Herod, when he saw that he was mocked of the wise men, was exceeding wroth, and sent forth, and slew all the children that were in Bethlehem, and in all the coasts thereof, from two years old and under, according to the time which he had diligently inquired of the wise men». Существенные различия, на наш взгляд, наблюдаются в NIV: «When Herod realized that he had been outwitted by the Magi, he was furious, and he gave orders to kill all the boys in Bethlehem and its vicinity who were two years old and under, in accordance with the time he had learned from the Magi» (10, 1201). Во-первых, существенное различие на фоновом уровне, как и на уровне внутренней формы, несут в себе выражения *wise men* и *Magi*. Первое подчеркивает элитарность в интеллектуально-этическом аспекте, второе - социальном. Ясно, что маги не занимали каких-то должностей и не относились к каким-либо партиям. Под социальным аспектом понимается четко определенный социальный статус магов. Ситуация та же, что и с египетскими жрецами. Один уровень фоновой информации актуализируется, если считать человека мудрецом, совершенно другой – если считать его жрецом, т.е. относить его к строго определенной касте Египта. В классическом тексте подчеркивается мудрость этих людей, сумевших обмануть Ирода, эта семантика нейтрализуется в новом тексте. В классическом тексте используется более общее название *children*, соответствующее «младенцам», в новом тексте конкретизируется – убивали не просто младенцев, а мальчиков. В словарях английского языка фразеологизм не отмечается. Фразеологизм *глас вопиющего в пустыне* представляет собой один из наиболее распространенных библейских фразеологизмов: «Ибо он тот, о котором сказал пророк Исаия: «глас вопиющего в пустыне: приготовьте путь Господу, прямыми сделайте стези Ему» (2, 3.3). В ФСРЯ значение фразеологизма определяется следующим образом: «ГЛАС ВОПИЮЩЕГО В ПУСТЫНЕ. Книжн. Напрасный призыв к чему-либо, остающийся без ответа, без внимания» (7, 107). В исходной библейской ситуации остается неясным, будет ли услышан призыв пророка или нет. Фразеологизация строится на семе «вопить», т.е. раз пророк вопит, следовательно, его не слышат. То есть он вопит, потому что хочет

докричаться. В языке Библии, т.е. Ветхого Завета, выражение *глас вопиющего в пустыне* встречается уже как устойчивое выражение. Как видим, и в Евангелии делается ссылка на книгу пророка Исаии. В этом фрагменте также наблюдаются существенные различия в английских переводах. Так, в KJV: «The voice of one crying in the wilderness»; и в NIV: «A voice of one calling in the desert» (10, 1201). Отличия связаны в основном с употреблением слов crying/calling, wildemess/desert. Первые члены этих оппозиций, т.е. слова, употребленные в классическом переводе, являются более экспрессивными. Так, *crying* актуализирует сему «печаль, горечь», так как ассоциируется с плачем, т.е. не просто «вопль», но «плач, рыдание». Что касается *wilderness*, то внутренняя форма этого слова актуализирует понятие «дикость», реализуемое формантом *wild*.

В Словаре Кунина отмечено: «a voice (crying *или* crying out) in the wildness глас вопиющего в пустыне *{этим. библ.}*» (4, 2, 979). К сожалению, в Словаре никак не объясняется значение фразеологизма. В Оксфордском фразеологическом словаре фразеологизм толкуется следующим образом: «(a voice) crying in the wilderness (sb) preaching a cause, uttering a warning, advising reform, etc in vain and ignored by the public (source) *For this is he that was spoken of by the prophet Esaias, saying,* **The voice** *of one* **crying in the wilderness.** *Prepare ye the way of the Lord, make his paths straight.* MATTHEW III 3.” (9, 2, 124). Представленная дефиниция обнаруживает некоторые отличия от семантической структуры русского фразеологизма *глас вопиющего в пустыне*; Так, в Словаре говорится о том, что кто-то предупреждает о крайней опасности и советует совершить изменения, но его усилия остаются тщетными и игнорируются обществом. В целом семантическая структура английского и русского фразеологизма совпадают, однако понятие “reform” вносит дифференциальный признак в английское выражение. На наш взгляд, и здесь мы имеем дело с характерной для английского языка конкретизацией евангельского фразеологизма. Это выражено в понимании того, что вопиющий в пустыне призывает к реформам, обновлению. Необходимо также отметить, что такое переосмысление евангельского выражения также полностью соответствует философии Нового Завета, ведь Христос-Мессия призван обновить мир (ср. также: «не наливают нового вина в старые мехи»). Английское выражение отличается и в структурном отношении. Так, компонент *voice* представлен в Словаре как факультативный, т.е. фразеологизм вполне употребителен и без него. Это обстоятельство также четко отличает английский эквивалент от русского. Русский фразеологизм совершенно не употребителен без компонента *глас*. Более того, можно утверждать, что в семантико-

структурной организации фразеологизма *глас вопиющего в пустыне* компонент *глас* играет базовую роль, так как именно он выступает символическим обозначением референта. При структурно-семантическом сопоставлении английского и русского эквивалентов этого фразеологизма выясняется, что факт факультативного употребления компонента, обозначающего «голос», в английском варианте может расцениваться и как субстантивация причастного компонента: crying/calling. Например, «So long as people believe that crime stories sell newspapers, he may well be **crying in the wilderness»** (9, 2, 124). Таким образом, сопоставительный анализ фразеологизмов *a voice crying in the wilderness* и *глас вопиющего в пустыне* свидетельствует как о структурном, так и семантическом различии между этими выражениями. Структурное различие проявляется в факультативности компонента «голос». Семантическое различие связано с конкретизацией и специализацией английского фразеологизма, ассоциирующегося с провозглашением необходимости перемен. В то же время русский фразеологизм не акцентирует внимание на этом.Можно отметить и некоторое стилистическое различие, связанное с тем, что русский фразеологизм содержит в себе старославянский неполногласный вариант слова *голос* - *глас*, выполняющий стилистически высокую функцию. Однако можно также предположить, что сам текст не менялся, лишь со временем приобретая стилистическую возвышенность. Фразеологизм *питаться акридами и диким медом* в современном русском языке означает «Недоедать, не имея достаточно пищи» (7, 320). Восходит к евангельскому рассказу об Иоанне Крестителе: «Сам же Иоанн имел одежду из верблюжьего волоса и пояс кожаный на чреслах своих; а пищею его были акриды и дикий мед» (2, Матф., 3.4). В ФСРЯ не проводится разницы между фразеологизмами *питаться акридами и диким медом* и *питаться манной небесной*. Значение второго фразеологизма также определяется как «недоедать, не имея достаточно пищи» (7, 320). На наш взгляд, в русском языке существует разница между значениями этих фразеологизмов. Так, если второй действительно означает «недоедать, не имея достаточно пищи», что непосредственно мотивировано и исходной библейской ситуацией, то первый обнаруживает более широкий семантический объем. Кстати, наша мысль подтверждается и приведенным в ФСРЯ иллюстративным материалом: «Феденька предложил обывателям приносить покаяние, валяться на голой земле и питаться диким медом и акридами. Салтыков-Щедрин. Помпадуры и помпадурши» (7, 320). Отличие фразеологизма *питаться акридами и диким медом* от фразеологизма *питаться манной небесной* заключается в том, что в первом случае можно недоедать или голодать не только, если

нет достаточно пищи, т.е. в этом случае человек и сознательно может обрекать себя на голод во имя идейных убеждений. В случае фразеологизма *питаться манной небесной* человек однозначно недоедает по причине отсутствия пищи.В KJV: «and his meat was locusts and wild honey» (10, 1201). Современный перевод использует это же выражение без изменений. Фразеологизм не отмечается в словарях английского языка. Фразеологизм *не хлебом единым* восходит к следующему фрагменту: «Он же сказал ему в ответ: написано: «не хлебом одним будет жить человек, но всяким словом, исходящим из уст Божиих» (2, 1014). Фразеологизм отсутствует в ФСРЯ. В ФСРЛЯ приводится в полной форме, т.е. не фразеологизм *не хлебом единым*, а пословичное суждение *не хлебом единым жив человек*. Например: «НЕ ХЛЕБОМ ЕДИНЫМ ЖИВ ЧЕЛОВЕК. Поговорка о том, что настоящий человек интересуется не только материальными благами, но и живет духовной жизнью» (7, 235). Нам представляется, что слово *настоящий* в этом определении является лишним. Мы предложили бы следующую дефиницию: «человеку для счастья мало удовлетворения материальных потребностей; человек жив и духовными запросами». Фразеологизм отсутствует в словарях английского языка, хотя фраза носит полностью афористический характер: «Man shalt not live by bread alone, but by every word that proceedeth out of the mouth of God» (10, 1202).

Литература

1. Ашукин Н.С., Ашукина М.Г. Крылатые слова. М.: Художественная литература, 1960.
2. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. М., 1995.
3. Библейская энциклопедия. - М.: ТЕРРА, 1990.
4. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. - Том 1. - М.: Советская энциклопедия, 1967. Том 2. - М.: Советская энциклопедия, 1967.
5. Мамедли А.М. Евангельская фразеология в русском языке. Русский язык и литература в Азербайджане, 2004, №2, с.35-37.
6. Ожегов С.И. Словарь русского языка. М.: Русский язык, 1990.
7. Фразеологический словарь русского языка. М.: Русский язык, 1986.
8. Oxford Advanced learners Dictionary. - Oxford: Oxford University Press, 2000.-1541 p.
9. Oxford Dictionary of Current Idiomatic English. - Volume 1. - Oxford: Oxford University Press, 1984. - 396 p. - Volume 2, 1984. - 685 p.
10. THE NIV/KJV. Parallel Bible. - New Jersey, 1983.

R.Əmirova

Rus və ingilis dillərinin tarixində incil

Xülasə

Məqalə rus və ingilis dillərində işlənən İncil mənşəli frazeoloji vahidlərə həsr olunub. Göstərilir ki, eyni mətn müxtəlif dillərdə müxtəlif frazeoloji vahidlərin yaranmasına gətirir. Bəzən sinonim təsəvvürü bağışlayan ifadələr differensial mənalar kəsb edir. Bütövlükdə isə İncil xristian xalqlarının dillərində yeni və zəngin məna sahəsi yaradır. İncil, demək olar ki, həm rus, həm də Azərbaycan dilinin leksik-semantik və frazeoloji sistemini formalaşdırıb. Xüsusi İncil qatını göstərilən dillərdə frazeologiya təşkil edir. İncildən götürülən misallar təhlil olunur. Müəllif qeyd edir ki, rus və ingilis nitq mühiti eyni frazeoloji vahid yox, semantik özünəməxsusluğu olan ifadələrlə səciyyələnir. Təhlilə cəlb olunan vahidlər onu sübut edir ki, eyni mənbədən götürülən ifadələr müxtəlif dillərdə xalqın mədəniyyət və təfəkkürünü əks etdirən fərqli cəhətləri qəbul edir.

R.Amirova

Gospel in the history of russian and english

Summary

The article deals with the phraseological units of evangelical origin in Russian and English. It is shown that the same text originates different phraseological units in different languages. Sometimes phrases producing synonymic impression have in fact differential meanings. In general the Gospel creates new and rich meaning area in the languages of Christian nations. The Gospel actually formed the lexical-semantic and phraseological system of these languages. A special biblical layer in these languages is phraseology. Examples from the Bible are analyzed. Thus, the Russian and English speech environment, in this case, also created not identical phraseological units, but expressions that are characterized by semantic originality. This case is a vivid example of how the same expression, connected with the same source, acquires in different languages differential features that reflect the culture and thinking of the people.

Rəyçi:. Aslan Məmmədli
filologiya elmlər doktoru, professor

ÜLKƏR CƏFƏROVA
Bakı Slavyan Universiteti
ulkerbabayeva@rambler.ru

İNGİLİS DİLİNDƏ İŞLƏNƏN MƏKAN MƏNALI BƏZİ PAREMİOLOJİ VAHİDLƏRİN SEMANTİK TƏHLİLİ

Açar sözlər: konsept, paremioloji vahid, mentalitet, koqnitiv səciyyə.
Ключевые слова: концепт, паремиологические единицы, менталитет, когнитивная характеристика.
Keywords: consept, paremiological units, mentality, cognitive character

Bütün dillərdə kalka olunmuş *My home is my castle* atalar sözünü yada salmaq kifayətdir ki, İngilis dilinin paremioloji sistemində "ev" konseptinin nə qədər əhəmiyyətli olduğu aydın olsun. Bu paremiya universal səciyyə daşıyır və "ev" konseptinin əsas koqnitiv əlamətlərini sistem şəklində təqdim edir. İngilis dilində mövcud olan, *An Englishman's house is his castle* atalar sözünə nəzər yetirək.Burada etnosun adı çəkilir, və beləliklə də atalar sözünün mənsubiyyəti bilinir. Digər tərəfdən, etnonimin işlənməsi ifadə olunan fikirlə adresat arasında bir məsafə yaradır. Yəni etnonimsiz variant universal səciyyə daşıyır və hər bir insan tərəfindən təbii bir hiss bildirən ifadə kimi qəbul oluna bilər, yəni ümumiyyətlə insan üçün onun evi bir qaladır. Etnonim paremiyaya xüsusi status verir, yəni hamı üçün yox, yalnız ingilis üçün ev qaladır. Maraqlıdır ki, bu fərq koqnitiv səciyyə daşıyır, ingilis mentaliteti haqqında tarixi-mədəni informasiya verir. İş orasındadır ki, digər xalqlar da istəyərdi ki, evləri qala olsun, lakin bu nə tarixən, nə də ki, müasir dövrdə mümkün olmur. İngilislər isə bunu reallaşdıra bilmişdir.

Ingilis dilində *home* və *house* komponentləri formal baxımdan da yəni sırf rəmzi olaraq da işlənr. Məsələn, *bring an old house on one's head.* Deyimin mənası "işə düşmək", "fəlakət baş vermək" kimi izah olunur. Əlbəttə, ilk baxışdan burada "ev" konseptinin paremioloji mənaya heç bir dəxli yoxdur. Lakin ifadənin daha dərin təhlili konseptlə paremioloji semantika arasındakı əlaqəni üzə çıxarır. Azərbaycan dilində buna uyğun ifadə tapmaq mümkündür. Məsələn, *ev adamın başına aşır*, yaxud *ev adamın üstünə gəlir*. Burada insanın mənfi emosional halından söhbət gedir, lakin həmin mənfi hal törənən bədbəxtliyin nəticəsi kimi dəyərləndirilir. Rəmzi mənaları təhlil etməli olsaq, görərik ki, "ev" konsepti burada həyatın özünü bildirir. Yəni ev adamın başına uçursa, bu elə həyatın sonu deməkdir. Əlbəttə, bunu hərfi də başa düşmək olar, rəmzi də, lakin ifadənin semantikasındakı hiperbola ekspressiyanın gücünü bildirir, denotativ baxımdan isə fəlakətin masştabını göstərməyə yönəlib.

Cast (*drive* yaxud *hunt*) *somebody out house and home*. Gördüyümüz kimi, burada müəyyən tavtologiya müşahidə olunur. "Ev" mənasını bildirən iki söz, həm *house*, həm *home* sözləri işlənir. Bu cür tavtologiya ifadənin emosional-ekspressiv gücünü artırır. Mənası "kimisə evdən, yurddan rədd etmək"dir. Göstərilən hər iki söz rəmzi olaraq "yüksək dəyər" bildirir. Ingilis dilində *name not a halter (rope) in his house that hanged himself* ifadəsi sırf paremioloji semantikaya malikdir. Bu ingilis atalar sözünün Azərbaycan qarşılığı kimi *xəstə yanında ölüm-itimdən danışmazlar* paremiyasını göstərmək olar. İ. Həmidovun lüğətində *xəstə yanında ölüm-itimdən danışmazlar* paremiyasının rus dili qarşılığı kimi *в доме повешенного о веревке не говорят* deyimi göstərilir (2, 193). Görüdüyümüz kimi, həmin bu rus dili atalar sözü ingilis paremiyasına da tamamilə uyğun gəlir. Məsələn, Kuninin Lüğətində bu rus ifadəsi *name not a halter (rope) in his house that hanged himself* paremiyasının qarşılığı kimi göstərilir. Azərbaycan ifadəsində "yanında" konsepti "ev" konseptini əvəz edir. İngilis və rus ifadələrində isə "ev" konsepti rəmzi olaraq "insanları bildirir. "İntihar edənin evində" yəni "onun əzizlərinin yanında" deməkdir. Azərbaycan ifadəsində diskursiv semantika güclüdür, əlbəttə, məcazi və paremioloji məna mövcud olmaq şərtilə. İngilis və rus ifadələrində məcazi və implisit semantika güclü əks olunur. Belə bir fərziyyə də mümküdür ki, xəstəlik ümumiyyətlə tez-tez rast gəlinən və adi haldır, ona görə də Azərbaycan ifadəsinin eksplisit semantikası daha güclüdür. Əksinə, ingilis və rus atalar sözlərində intihar kimi (və konkret növü kimi) nadir hadisə əks olunur, paremioloji semantikanın ifadəsi üçün əsas rolu oynayır. Bu səbəbdən, fikrimizcə, ingilis və rus paremiyalarında məcazi məna daha güclü ifadə olunur. Eyni zamanda hər üç paremiya klassik atalar sözüdür və bu keyfiyyətdə həm hərfi, həm də məcazi məna ifadə edir.

Those who live in glass houses should not throw stones atalar sözündə "şüşə ev" obrazı diqqəti cəlb edir. Atalar sözünün əsasını təşkil edən obraz öz qeyri-standart səciyyəsi ilə maraqlıdır. Hərfi olaraq ifadənin mənası belədir: "şüşə evdə yaşayan daş atmamalıdır". İlk baxışdan "şüşə" "sınmaqla" korelasiya olunur. Ona görə də "şüşə" "daşla" tutmur, bir yerə sığmır. Əslində isə ifadənin mənası daha mürəkkəbdir. Şüşə evdə yaşayanın həyatı göz qabağındadır. Burada göz qabağında olmaq əslində "qəbahətə" malik olmaq deməkdir. Daş atmaq isə "öz şüşə evinə" yox, özgəsinə olmaz. Çünki qəbahətə malik olan özgəsinə daş atmaz. Mənaların kəsişən sxemlə yaranması paremiyanın semantikasını bir növ paradoksal edir. Əslində isə paremiyanın strukturu şəffafdır. "Daşı qaldırarsan atasan, öz şüşədən olan evin sınar". Burada "ev" konsepti rəmzi olaraq "insanın özün", "insanın qəlbin" bildirir. Fiziki məkan ruhi məkanı bildirir.

"Ev" məkanının aliliyi haqqında təsəvvür *All is soon ready in an orderly house* paremiyasında özünü göstərir. Əslində ingilis şüuru üçün universal semantika olan "evin yüksəkliyi və yüksək dəyəri" "ev" konsepti ilə bağlı bütün atalar sözlərində özünü büruzə verir. *All is soon ready in an orderly house* atalar sözündə "evin aliliyi" ilə bərabər həyatda müvəffəqiyyət qazanmaq haqqında təsəvvürlər də əksini tapır. Hərfi mənası "Səliqə-səhmanlı evdə hər şey tezliklə öz qaydasına düşər" (1, 13) kimi izah olunan bu paremiyada bir neçə aforistik mənalar üzə çıxarıla bilər. Ən maraqlı cəhət isə evin-ailənin inkişafı və həyat problemlərini həll etməsi evin-məkanın səliqəsi ilə üzvi şəkildə bağlanır. Yəni "səliqə-səhman" konsepti olduğu kimi və hərfi mənada başa düşülməlidir. Söhbət ondan gedir ki, ailə üzvləri evlərini həmişə səliqəli saxlamağa öyrəniblərsə, onların bütün problemləri vaxtı-vaxtında mütləq həll olunacaq. Xalq mentalitetinin zənginliyi və dərinliyi isə özünü insan yaşadığı məkanın səliqəsini bilavasitə onların taleyi ilə bağlamasında göstərir. Doğrudan da bu fikir çox dərindir. İlk baxışdan elə gəlir ki, bu iki hadisə, yəni evin səliqəsi və həyatdakı uğurlar, heç cürə bir-birilə bağlı deyil. Əslində isə burada dərin və məntiqi əlaqə var. Evini, yaşadığı məkanı, daima səliqədə saxlayan insanlar həyatda da hər bir problemini vaxtında və "səliqəli" həll edirlər.

By the street of 'By – and – by' one arrives at the house of 'Never' atalar sözünün hərfi mənası "*nə vaxtsa* küçəsi ilə gedən kəs *heç zaman* evinə gəlib çıxar" kimi verilə bilər. Paremioloji mənası A. Abbasovun lüğətində "Bu günün işini sabaha qoyma/qoymazlar" kimi müəyyən edilir. Əlbəttə, burada "ev" konsepti, demək olar ki, paremioloji semantikanın təşkilində iştirak etmir. "Küçə" konsepti kimi o da yalnız rəmzi və assosiativ səciyyə daşıyır. Lakin, buna baxmayaraq, çox dərin implisit səviyyədə "ev" konseptinin "dayanacaq", "mahiyyət", "quruluş", "əldə olunan əsl mənfəə" kimi semantik göstəriciləri büruzə edir. A.Abbasov *to carry coals to Newcastle* ifadəsin də Lüğətində verir (1, 51). Fikrimizcə, bu ifadə paremiya deyil. Bunun bir neçə səbəbini göstərmək olar. Birincisi, *to carry coals to Newcastle* ifadəsi heç də bütöv bir fikir deyil. Əlbəttə, hər bir dil vahidinin əsasında fikir görmək olar, əgər söhbət söz və ondan daha mürəkkəb vahidlərdən gedirsə. Bizi maraqlandıran məqamda fikir bütöv məntiqi hökmə bərabər olmalıdır. Burada isə o yoxdur. Ikincisi, *to carry coals to Newcastle* ifadəsi müstəqil əhatəyə malikdir: *kimsə* (şəxs semantikalı isim) Nyukasla kömür aparır. Deməli, burada frazeoloji vahidlə rastlaşırıq. Lakin *to carry coals to Newcastle* frazeoloji vahidi çox asanlıqla həqiqi paremioloji vahidə çevrilə bilər. Məsələn, *Nyukasla kömür aparmazlar, bu axmaqlıqdır*. Gördüyümüz kimi, burada artıq məntiqi hökm ifadə olunur, göstəriş var və beləliklə də paremioloji semantika reallaşır. Lakin bu *Nyukasla kömür aparmazlar, bu axmaqlıqdır* ifadəsi *Nyukasla kömür aparır* (kimsə)

frazeoloji vahidinin süni (biz yaratdığımız) transformudur. Burada bir məqamı da xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. Nitqin mühiti istənilən dil vahidinin transformunu yaratmağa imkan verir. Bunun üçün sadəcə məntiq və məntiqi bağlantıların təbiiliyi tələb olunur. Görüdüyümüz kimi, təhlil olunan dil hadisəsi bu cür transformun yaranmasına imkan verir. Eyni zamanda aydın olmalıdır ki, Lüğətdə atalar sözü (yaxud zərbi-məsəl) kimi gətirilən *to carry coals to Newcastle* ifadəsi paremioloji vahid deyil. Yəni uzual səciyyə daşımır və sistemə daxil deyil.

Better one house spoiled than two. Bu ingilis paremiyası Azərbaycan dilinə "İki ailənin bədbəxtliyindənsə birinin olması daha məsləhətdir" kimi tərcümə olunur (1, 38). Lüğətlər heç bir aforistik mənalara toxunmur. Hərfi məna isə göz qabağındadır. İki ailəyə başçılıq edən kişinin işi həmişə çətinə düşər. Lüğətlər verməsə də paremioloji semantika aforistik mənaların reallaşmasına təkan verir. Birincisi, iki ailəyə (iki kişiyə) qadın da xidmət edə bilər. Daha mücərrəd məna ümumiyyətlə ikili "siyasət"lə bağlıdır. Məsələn, rus dilində слуга двух господ frazeoloji vahidi işlənir. Məlum olduğu kimi, ifadə İncildən gəlir və İsa peygəmbərin çağırışlarını əks edir. Konkret olaraq burada söhbət insanın yalnız Allaha qulluq etmək zəruriyyətindən gedir. İnsan var-dövlət yığmaqla məşğul olursa, deməli, Allaha vaxtı qalmır. *Не служите Богу и Маммоне, никто не может служить двум господам.* İsanın fikri budur. Bunu nəzərə alsaq, başa düşərik ki, *Better one house spoiled than two* ifadəsi İncildəkinin məna variantıdır, tipik olmayan hadisəsidir. Beləliklə, atalar sözünün semantikası iki səviyyədə reallaşır. Birincisi konkret səciyyə daşıyır və konstituentlərin hərfi mənalarından təşkil olunur. İkincisi aforistik mənalar üzərində qurularaq geniş semantik miqyasda reallaşır. Ümumi sxem isə "diqqətin eyni zamanda iki yerə yönəlməsi pisdir, ondansa diqqət bir yerə yönəlsə yaxşıdır, müvəffəqiyyət ordadır". Qeyd etmək lazımdır ki, ümumi məna nə qədər mücərrəd olsa, atalar sözləri bir o qədər geniş sahədə sinonimlik tapa bilər. Məsələn, göstərilən semantik sxem təhlil olunan paradiqmaya Azərbaycan dilindəki *Bir əldə iki qarpız tutmaq olmaz* paremiyasını da aid etməyə imkan verir.

A.Abbasovun Lüğətində çox maraqlı bir paremiya qeydə alınır ki, bunun mənası son dərəcə mücərrəddir. *The darkest place is under the candlestick* atalar sözünün hərfi mənası Lüğətdə verildiyi kimi "Ən qaranlıq yer şamdanın kökü olur. Şam dibinə işıq salmaz" (1, 66). Paremioloji məna əvəzinə müəllif digər bir atalar sözünü göstərir: "Öz gözündə pərdini qoyub, özgənin gözündə tükü seçir" (1, 66). Əlbəttə, bu mənanın motivasiyası bəllidir, yəni paremiyanın quruluşu şəffafdır. Yəni şam hər yana işıq saçır özünün dibindən başqa. Lakin digər bir mənanın da motivasiyası var. Məsələn, hamıya kömək edir, özünü isə unudur. Hətta üçüncü bir məna da

situativ olaraq reallaşa bilər. Məsələn, "hamının işin görür, öz işləri tökülüb qalır". Məsələn, rus dilində *сапожник без сапог* və s. Nəhayət, "şamın dibi" rəmzi olaraq evi də bildirə bilər, çünki dib, kök, özəl "əsas məkan deməkdir". Əlbəttə, paremiyanın mənasını müəyyən edərkən müəllif ingilis lüğətlərinə müraciət edir və, çox güman ki, bu definisiya onlardan götürülüb. Lakin paremioloji mənanın aforistik mahiyyətini nəzərə alaraq atalar sözlərinin müxtəlif situasiyalarda işlənmə imkanını yada salmaq olar. Eyni aforistik sxem müxtəlif danışıq situasiyalarında fəallaşa bilir. Məsələn, "öz evindəkini (şamın dibi) gizli saxlayır, ətrafı isə işıqlandırır (yəni hər şeyi ağardır)". Digər tərəfdən, bu məna da Lüğətdə göstərilən "Öz gözündə pərdini qoyub, özgənin gözündə tükü seçir" mənasına oxşardır. Rəmzi məna eynidir. Belədirsə, burada "ev" konsepti mürəkkəb koqnitiv əlamətlər realizə edir və onlardan əsası "gizli yer", "görünməyən yer" əlamətləridir.

Lüğətdə ingilis mentalitetini əks edən son dərəcə maraqlı bir paremiya verilir: *England is the paradise of women, the hell of horses, and the purgatory of servants* (1, 86). Burada, gördüyümüz kimi, "ev" konseptinin ifadəsi "doğma məkanın" xüsusi adı ilə bilavasitə təqdim olunur: *England*. A. Abbasov göstərir ki, "burada ingilislərin milli xarakterindən bəhs edilir" (1, 86), lakin ən maraqlı informasiya verilmir, yəni paremiyanın tərkibini təşkil edən konseptlərin ingilislərin milli xarakterləri ilə necə bağlı olduğu göstərilmir. Əslində isə "qadın" konseptinin cənnətlə və xüsusən də "nökərlərin" "məhşərlə" bağlılığı çox maraqlı və əhəmiyyətlidir. Əlbəttə, konseptlərin şəffaflığı mülahizələr etməyə imkan verir. Məsələn, qadınlar İngiltərədə istədiklərini edirlər, atları həddindən artıq işlədirlər, nökərlər isə daima nəzərət altındadırlar və s. Lakin bu yalnız fərziyyələrdir. Məsələn, güman etmək olar ki, İngiltərədə at çapmaq həmişə çox dəbdə olub, cıdır və at yarışları bu ölkədə ən maraqlı tədbirlərdən sayılıb. Lakin bu yenə də fərziyyədir. Əgər Lüğətdə qeyd olunur ki, "burada ingilislərin milli xarakterindən bəhs edilir", onda mütləq tarixi-mədəni şərh verilməli idi. Paremiyanın xüsusiyyəti konseptlərin konkretliyindədir. Yəni adətən atalar sözləri ümumi-şəxsli cümlələr formasında olur ki, bu qrammatik forma aforistik mənanı ifadə etmək üçün ideal vasitədir. Burada isə konkret və xüsusi nominasiyalar iştirak edir. Məsələn, *My home is my castle* ifadəsində *home* sözü hamıya aiddir. İngilis paremiyası olaraq ingilis mentalitetini əks edir, lakin hamıya aiddir və hamının, millətindən asılı olmayaraq bütün insanların, ev haqqındakı fikrini ifadə edir. *England is the paradise of women, the hell of horses, and the purgatory of servants* paremiyası isə eksplisit və diskursiv şəkildə İngiltərə haqqındadır.

Eləcə də *England's difficulty is Ireland's opportunity* (1, 86) atalar sözündə də konkret məkan adları işlədilir: *England* və *İreland*. Lakin buradakı *England*-la birinci paremiyadakı *England* arasında böyük fərq var.

Burada *England* sırf paremioloji mənada və rəmzi şəkildə işlənir. Həqiqi "biri, birisi, hər kimsə" mənaları ifadə olunur. Konkret olaraq *England* burada yalnız etimoloji mənada motivləşir. Yəni tarixən İngiltərə və İrlandiya qatı düşmən olublar və məhz düşmən rəmzi kimi də paremiyada işlədilir. Nyukasl kimi, Tula kimi və s. Əslində İngiltərə ilə İrlandiyanın münasibətləri bu günün də reallığıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Abbasov A. Q. İngiliscə-Azərbaycanca atalar sözləri və zərb-məsəllər lüğəti. Bakı: Turan evi, 2009, 472 s
2. Həmidov İ. H. Azərbaycanca-rusca atalar sözləri lüğəti. Bakı: OKA Ofset, 2004, 287 s.
3. Abbasov A., Aliyeva M., Mustafaeva Y., Aliyev İ., Pashayeva P. English-Russian proverbal entries. Baku: Bakı Universiteti, 2013, 581 c.

У.Бабаева

Семантический анализ некоторых паремиологических единиц с пространственным значением, используемых в английском языке

Резюме

В представленной статье наблюдается отражение концепта «пространство» в паремиологической системе английского языка. Здесь уделяется внимание семантическому анализу различных когнитивных признаков пространственного концепта в пословицах и поговорках. Приведённые примеры способствуют проведению глубокого анализа. В результате, определяется значимость концепта «дом» в паремиологической системе английского языка. В то же время приводятся эквиваленты, представленных в статье паремиологических единиц в азербайджанском и русском языках. В результате анализа паремиологических единиц становится ясно, что некоторые пословицы и поговорки содержат культурно-историческую информацию об английском менталитете. На основе сравнения становится ясно, что когнитивное значение некоторых пословиц и поговорок идентично значениям в русском и азербайджанском языках. Результаты анализа показывают, что концепт «дом» в современном английском языке используется не очень активно. Пословицы и поговорки являются незаменимым источником изучения английского менталитета и мировоззрения.

U.Babayeva

The semantical analys of some space meaning paremeological units in the English language

Summary

In the given article we observe the reflection of " space consept" in English paremeological system. In this article mainly shows the semantic analys of different cofnitive signs of space consept in the proverbs. According to the given examples clear to us that deep analysis have been done. As the result of these analysis, is clearly seen the importance of "home" consept in English paremeological system. At the same time has been given Azeri and Russian equivalents of paremeological units that have been used in the article. In the result of paremeological units analys is known to us that some proverbs give historical-cultural information about the English mentality. According the comparison we have information that cognitive meaning of some proverbs are the same in the Azeri and Russian languages. Results we get from analysis shows us that "home" consept isn't very active in the modern English language. But, paralelly with this we good impression from this analys. Proverbs are very valuable base for getting information about English mentality and outlook.

Rəyçi: Eldar Piriyev
filologiya elmlər doktoru, professor

МЕХРИБАН АБДУЛЛАЕВА
Бакинский славянский университет
mehriban@mail.ru

КОНСТРУКЦИИ С ТАК НАЗЫВАЕМЫМ УСИЛЕННО-КРАТНЫМ ОТРИЦАНИЕМ В РУССКОМ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКАХ

Açar sözlər: tipoloji müqayisə, sinonimlik münasibəti, “mərkəzi inkarlıq”, inkar gücləndiricisi, gücləndirilmiş inkarın güclənməsi.
Ключевые слова: типологическое сравнение, синонимическое отношение, “центральная нация”, усилитель-негатор, усиление усиленного отрицания.
Key words: Typological comparison, synonymous relation, "central nation", amplifier-negator, reinforcement of reinforced negation.

Этот тип полинегативных предложений – один из высокочастотных как в русском, так и в азербайджанском языке. «Усиление отрицания, - пишет В.Н.Бондаренко, - можно понимать как языковой прием, посредством которого в той или иной степени акцентируется отрицательное значение предложения… Средства усиления отрицания, как и средства смысловой интенсификации вообще, представляют немалый интерес для изучения развития и становления системы отрицания в том или ином языке» (2, с.117).

Типологическое сравнение материала разных языков (тем более – разносистемных) в свете сказанного приобретает особую актуальность; конструктивно-смысловая эквивалентность, даже идентичность, анализируемых предложений из двух неродственных языков является бесспорным подтверждением вышеотмеченной мысли. Ниже речь пойдет о таких формах полинегативных структур, которые включают общее отрицание (отрицание сказуемого) и усиливающее его частное отрицание, относящееся к второстепенному члену предложения – чаще всего к обстоятельственному члену предложения, а также к определению и дополнению. Как правило, в функции усиливающего отрицания выступает элемент с отрицательной частицей *ни* (реже с *и*) в русском языке, частицами *heç də, heç*: – *Amma onu da bil ki, hələ dünyada heç kəs elələrindən xeyir görməyib* (M.İbrahimov. Böyük dayaq. XI fəsil, I hissə); *Amma Əhməd qızına tapşırmışdı ki, Nabatın adını heç yanda çəkməsin* (Ə.Əbülhəsən. Sədaqət. XII fəsil); *Ни разу не подвел, не вышел из веры, ни разу никому не снагличал, пользуясь своим положением адъютанта* (К.Симонов. Живые и мертвые. Последнее

лето. гл. I); *Как и большинство деловых людей, он не знал наизусть ни одного стихотворения и не помнил ни одной сказки* (А.Чехов. Дома).

Как видно из иллюстраций, категориальный смысл предложений представлен, в принципе, «центральной негацией», выразителем которой является само сказуемое. Что касается вспомогательной негации, то она актуализирует тот или иной прочный член предложения, который вовлекается в орбиту общей актуализации. Иначе говоря, актуализированным уже оказывается не только сказуемое, а все сочетания сказуемого и отрицательного (или членов) предложения. Эта сущностная характеристика подобной полинегативности находит свою поддержку в тех случаях, когда в сферу актуализации вовлекается не один, а несколько членов предложения, кроме сказуемого. Эти члены предложения, как правило, бывают неоднородными, если даже оказываются в позиции однородных относительно сказуемого. Усиление основного отрицания превращает всю конструкцию в полинегативную в формальном понимании этого отрицания, поскольку предложение остается сугубо отрицательным. Эти конструкции умеют входить в синонимические отношения с мононегативными конструкциями, в которых отрицание усиливается не негатором, а вполне обычным лексическим элементом; например: – *А уже этого «пусть будет так» я совсем не выношу* (И.Бунин. На край света. IX гл.) = ср.: *А уж этого… я никак не выношу*; *O, heç vaxt anasını ağlayan görməmişdi* (Ə.Məmmədxanlı. Balaca Nərgizin may sərgüzəşti) = *O, ömründə anasını ağlayan görməmişdi*.

Поэтому правы те исследователи, которые считают, что частица *ни* при усилении основного отрицания выступает в роли сочетания *и не* (2, с.120).В азербайджанском языке также функционируют сочетания *heç bir; heç bir şey: – Allahın qəzavü-qədəridir, oldu qurtardı, atanla mənim heç bir işim yoxdur* (Ə.Əbülhəsən. Sədaqət. X fəsil). Однако в азербайджанском языке встречаются и случаи, когда усилитель-негатор *heç* находится в контактном расположении с отрицательным сказуемым, как бы усиливая его отрицательное значение не опосредствованно (через какой-то другой член предложения), а непосредственно. В этих случаях, видимо, следует считать, что азербайджанская частица *heç* берет на себя, кроме функции усилителя значения сказуемого, определенную функцию дополнительной лексемы, которая в этой позиции обычно следует за частицей *heç*: – *Amma heyif ki indi biri düşür, ikisi də düşsə, bəlkə belə tərslik eləyənlərin sayı lap azalar, ya da heç olmazdı* (Ə.Vəliyev. Samovar tüstülənirdi). Sr.: *sovsem bı ne bılo…; Deyirəm, heç ürəyini sıxma, bu yazı hələ onlardan öz intiqamını alacaq* (K.Abdulla. Unutmağa kimsə yox. V fəsil). Русская частица *ни* в такой совмещенной функции выступать не может, она постоянно сопровождает какой-либо член предложения: – *И*

уж в саду теперь нет ни черешен, ни птиц, ни колокольчиков (А.Чехов. Дома). Усилитель-негатор в сочетании с членом предложения в русском языке может быть расположен как в препозиции (*никогда не думал…*) так и в постпозиции к отрицательному сказуемому (см. последний пример: *нет ни черешен…*). Для азербайджанского языка характерна препозиция усиления отрицания: *Bu şəxs stoldan, vəzifədən savayı heç nə tanımırdı* (Ə.Əbülhəsən. Sədaqət. XII fəsil); Amma Tərlanın hirsi heç cür soyumaq bilmirdi (Ə.Məmmədxanlı. Ayrıldılar) и т.п. В обоих языках, также наблюдается одна интересная общность – возможность усиления усилителя отрицания или усиление усиленного отрицания: – *Bahadır da nənəsini Gözəldən heç də az istəmirdi* (M.Hüseyn. Səhər. III hissə, VI fəsil) = Ср.: *Bahadır da nənəsini Gözəldən az istəmirdi; - Səriştəm siz deyən qədər çox deyildi* (B.Bayramov. Yazılmamış kitab. I hekayət); Ср.: *Да и способности мои в этом деле были не столь (не так уж, вовсе не очень…) большие*. Структурная универсальность усилителя-негатора проявляется также в том, что он может сочетаться не только с отрицательным сказуемым, но и с отрицательным деепричастием, а также может вклиниваться даже в структуру двойного отрицания: 1. – *Сижу я неподвижно, ни о чем не думая и не чувствуя никаких желаний* (А.Чехов. Скучная история); 2. Сама любила не помнить себя от счастья и вас не заставляла ни о чем не помнить ...(К.Симонов. Живые и мертвые. Последнее лето, гл. X); *Bu fikirlərini aparıb qəti bir yerə çıxarmamış heç kəsin gözünə görünmək istəmirdi* (Ə.Əbülhəsən. Tamaşa qarının nəvələri. I hissə). Заметим, что во всех формах усиленного отрицания наблюдается одна закономерность, характерная для обоих языков: отрицательная форма сказуемого не предполагает обязательно отрицательных форм других членов предложения – подлежащего, определения и т.д. Отрицательная форма хотя бы одного члена предложения обязательно предполагает отрицательную форму сказуемого. Тем не менее, многократное использование усилительных негаторов не превращает простое предложение в конструкцию с тройным и более отрицанием, поскольку конструкции с усиленным отрицанием остаются единицами с двумя уровнями отрицания – основного отрицания и уровня усиления этого отрицания. От этого типа усиленного отрицания отличается «контрарно-актуализирующее отрицание, градационно-актуальное отрицание» (этим терминологическим обозначением пользуется В.К.Гусейнова) (3, с.80).

Правда, В.К.Гусейнова в рамки градационно-актуального отрицания включает только такие конструкции, в которых противопоставленными по линии утверждения/отрицания двойным союзом «*deyil, ... dir*» или «*не…, а…*» оказывается прежде всего предикативный член предложения-

сказуемое: *Наказание сильно не дубъем (т.е. дубиной), а рублем (пословица)*; *Qış qışlığını havada yox, yerdə eləyir* (пословица) (3, с.79). Нам представляется, что контрарно-градационное отрицание более характерно для конструкций, которые включают отрицательное сказуемое в сочетании с союзом «*не только…, но и…*», и то в тех случаях, когда и сказуемое, и два других члена предложения, включенных союзом «не только…, но и…» также имеют отрицательную форму: *Ağazalın bilmədiyi təkcə tarix fənni deyildi, həm də doğma dili idi* (Ə.Əbülhəsən. Tamaşa qarının nəvələri. II hissə). *Он не знал не только историю, но и родной язык* (Ср.: *Он не знал историю + Он не знал и родной язык*; *Ağazal nə tarixi bilmirdi, nə də ana dili fənnini = Ağazal tarixi də, ana dilini də bilmirdi* и т.п.).

Вместе с тем следует отметить и другую сторону этой контрарности. Она выражается в полифункциональности отмеченного градационного союза. Этот союз как в русском, так и в азербайджанском языках может сочетать не только отрицательные формы структурных элементов предложения с отрицательным сказуемым, но объединяет также и утвердительные формы этих элементов, причем при сказуемом вполне утвердительном: *Я могу ошибаться не только в деталях, но и в сути вопроса* (А.Чехов. Воры); *Sənin işə can yandırmağını təkcə biz deyil, bütün kolxoz tərifləyir* (M.İbrahimov. Böyük dayaq. XII hissə, V fəsil). Следовательно, отрицательно-утвердительные (градационный) союзы «*не только, но и*», а также *«…deyil, …dir»* являются усилителями как в утвердительных предложениях, так и в отрицательных. По этой причине, нам кажется, квалифицировать конструктивные элементы, объединенные градационными союзами, лишь как усилители отрицания и считать их интенсификаторами-негаторами будет не совсем логично. Можно говорить о «негаторских» функциях этих элементов. Союзному сочетанию «*не только…, но и» (не только…, а также)* соответствуют в азербайджанском языке *«… deyil, həm də», «təkcə… deyil, həm də», «yox, həm də»* и т.п., которые формируют единый синтаксический элемент, выступающий в роли одного члена предложения: *«Fərhadzadəni düşündürməyən təkcə arvadının başısoyuqluğu deyil, həm də özünün bəzi şeylərə etinasızlığı idi»* (S.Rəhimov. Ana abidəsi. VI fəsil). Конструктивный элемент «*təkcə arvadının başısoyuqluğu deyil, həm də özünün … etinasızlığı*» выступает в роли подлежащего. В конструкциях с кратным отрицанием консолидация некоторых структурных элементов «под влиянием» отмеченных выше двойных подчинительных союзов и обусловленная этим степень синтаксической устойчивости, естественно, позволяет говорить о том, что отрицание – один из формальных знаков с модифицирующим значением, т.е. один из компонентов

модификационного (суперсинтаксического) уровня семантической структуры предложения (4, с. 95 – 96). Поэтому на вопрос о том, что подлежит усилению – значение представленного в предложении отрицания или же значение отдельных средств выражения этого отрицания – приходится отвечать с позиции поддержки смысла отрицания, т.е. того смысла, который противопоставляет данное предикативное выражение его утвердительному корреляту.Здесь могут быть одновременно задействованы а) негатор-интенсификатор (*ничего; никогда* и т.п.; *heç nə, heç bir şey* и т.п.), б) отрицательные формы сказуемого-предиката (*не говорил* / *demirdi*); в) особые формы утвердительно-отрицательных соединений слов типа *знать не знал* и т.п., *gəlib-gəlməməyi* и т.п. Например: ... *Ancaq Rəfiyevin öz yerində qalıb-qalmayacağı barədə heç nə deyilmirdi* (Ə.Əbülhəsən. Sədaqət XVIII fəsil); *Я не беру и никогда не возьму на себя судить ту или другую сторону* (Л.Толстой. Анна Каренина, ч.IV, гл. VIII). Считаем, что повторяющиеся элементы создают особую форму в парадигме предложений с общим отрицательным смыслом. Считаем необходимым отдельно рассмотреть подобные конструкции.

Список использованной литературы

1. Бондаренко В.Н. Отрицание как логико-грамматическая категория. М.: Наука, 1983.
2. Гусейнова В.К. Категория утверждения / отрицания и система отрицательных предложений (на материале русского и азербайджанского языков). Диссертация на соиск. учен. ст. доктора философии по филол. наукам. Баку, 2006.
3. Сусов И.П. Семантическая структура предложения. Тула, 1973.

M.Abdullayeva

Rus və Azərbaycan dillərində bir neçə dəfə inkarın gücləndirilməsi ilə konstruksiyalar

Xülasə

Məqalədə inkar məna strukturuna malik bir neçə dəfə inkarlı konstruksiyalar təhlil edilir. Polineqativ konstruksiyaların bu qrupuna inkar xəbərindən başqa minimum bir inkar cümlə üzvü olan cümlələr daxil edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, inkarlıq ancaq inkar mənalı ayrı-ayrı sözlərin yox, həm də imkarlığın eyni və müxtəlif ifadə vasitələrinin təkrarı hesabına gücləndirilir. Özlərini müxtəlif üslub və janr qatlarında müxtəlif cür aparan

bu konstruksiyaların modifikasiyalarına fərqli yanaşmaq lazımdır. Polineqativ konstruksiyalarda təkrarlanan elementlər müxtəlif funsksiyalar yerinə yetirirlər – neqasiyanı ekspressiv formalaşdıran funksiya və bu neqativ semantikanı gücləndirən funksiya. Bu konstruksiyaların universal xarakteri və hər iki dildə onların frazeolojiləşmə dərəcəsi onunla təsdiq olunur ki, birinci, hər iki dilin konstruksiyaları praktik olaraq bir-birinin struktur parametlərini təkrar edirlər. İkinci, həm rus, həm də Azərbaycan dilində bu konstruksiyaların təsdiq analoqu yoxdur. Üçüncü, bu kostruksiyalar ancaq xəbər şəkli formasında realizə olunurlar, başqa formalarda onlar işlənmirlər. Semantik struktur xüsusi inkarlıq mənalarının birliyinə tabe olur.

M.Abdullayeva

Constructions with the so-called strong-multiple negation in Russian and Azerbaijani languages

Summary

In the article several times to deny the significance of the structure inkarlı structures are analyzed. In this group, at least one deny deny the news Polineqativ sentence structures, a member of the sentences are included. It should be noted, however, denied meaningful negation of individual words, but also means that the repetition of the same and different from imkarlıgın strengthened. They engaged in a different kind of layers of different styles and genre modifications of these structures must be approached differently. Funsksiyalar recurring elements fulfill a variety of structures Polineqativ - forming neqasiyanı expressive features and functions to enhance the negative semantics. The universal nature of structures in both languages to their frazeolojiləsmə is confirmed by the fact that the first two structural parameters of language structures tend to repeat each other in practice. Second, both the Russian and Azerbaijani approval of the designs are unique. Third, it must be realized in the form of design, but the form of news, they islənmirlər other forms. Semantic structure is subject to the unity of the meanings of negation.

Rəyçi: Qalina Udalix
filologiya elmlər doktoru, professor

NAILƏ GASIMOVA
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
nailya.gasimova@gmail.com

GOODWILL MESSAGES

Açar sözlər: başsağlığı, etiraf, e-poçt, üzr, ictimai şərəf, qiymətləndirmə, xoşməramlı mesajlar
Key words: condolence, acknowledgement, email, apology, public honour, appreciation, goodwill messages
Ключевые слова: соболезнование, признание, электронная почта, извинения, общественная честь, благодарность, сообщения доброй воли

One of the most important functions of all communications is to create good business relations. Many managers and executives take the opportunity to send goodwill messages on various occasions such as: **apologies, unwelcome news, sympathy, congratulations, welcome, promotion, death, special award, thanks, condolence, appreciation, and wedding.**

Every opportunity should be taken to write goodwill messages. They are appreciated by customers and colleagues and are very good for business. For little cost and effort, they not only strengthen existing relationships but may also create new business opportunities.

It's essential that goodwill messages are written and sent promptly. They should be brief and to the point, always sincere and informal. Handwritten notes will give an added touch of sincerity and intimacy where appropriate. The following messages are examples of ways in which goodwill can be built into the everyday business letter or email. The tone is courteous and friendly, and the added touches of personal interest are certain to make a great impression. Our writing reflects an impression of us-make sure it's a good one.These are different types of emails containing goodwill messages:

- **Email with short personal greeting**

A personal touch may sometimes take the form of a short final paragraph conveying a personal greeting.

- **Email with extended personal greeting**

Here an even more personal note may be introduced in the final paragraph.

- **Email explaining delayed reply**

It's always best to reply to an email on the day it is received. If this is not possible, it's good to send an acknowledgement on the same day, with a note about when the sender can expect a proper reply from you.

- **Supplier's email with friendly tone**

Customers always look for a spirit of friendliness in those with whom they pursue business collaboration. In this message the writer is both helpful and friendly. The aim is to interest the prospective customer, to create a feeling of confidence, and to win their consideration,

friendship-and ultimately their custom.

We have to remember, the aim of all our communications today must be to build relationships.

- **Message welcoming a visitor from abroad**

When customers from overseas visit your country, it is sound business practice to extend hospitality and to give any help and advice you can. The tone of such messages must be sincere and friendly, giving the impression that the writer is genuinely keen to be of service.

- **Letters of apology**

When it is necessary to apologise for something, it's important to get the tone right. Sometimes you may have to swallow your pride and say you are sorry even if you're not.Legal pressure may mean an apology is necessary if you have caused injury or offence to someone.

- **Apology for poor service**

We have to indicate background details regarding complaint, to state action taken and express regret, then to follow-up action and finally apologise again.

- **Apology for cancelling an appointment**

We have to remember, how you say something is often more important than what you say. Consider tone carefully.

Messages in which tone is particularly important

In business it is sometimes necessary to refuse requests, increase prices, explain an unfortunate oversight, apologise for mistakes, etc. In such letters, tone has to be the writer's main concern. Without due consideration, you could easily cause offence, bad feeling could be created, and business may be lost.

- **Letter conveying unwelcome news**

It is sometimes necessary to refuse a request or to convey unwelcome news. Remember that it's always good to think of the reader when you write. Prepare the way for their disappointment by starting with a suitable opening paragraph, and use an appropriate tone.

- **Letter disclaiming liability for loss**

It is the letter in which the opening paragraph is used to prepare the recipient for the rejection of his insurance claim.

- **Email apologizing for an oversight**

If you have made a mistake or are in any way at fault, it's always best to admit it freely and without excuses. A message written in an apologetic tone is likely to create goodwill, and it will be difficult for the recipient to continue to feel a grudge against you.

Letters of thanks

Business people have many opportunities for writing letters expressing appreciation and creating goodwill. Such letters of thanks can be as brief and as simple as you like, and they must express your appreciation with warmth and sincerity. The aim is to make the reader feel that you really mean what you say-and that you enjoy saying it.

In letters of appreciation, do not include specific sales matters or the reader may think that your thanks are merely an excuse for promoting business.

Letters of congratulation

One of the best ways to promote goodwill is to write a letter of congratulations. The occasion may be a promotion, a new appointment, receiving a special award, establishing a new business, examination success, even a marriage or a birthday. Your letter or note may be short and formal, or conversational and informal, depending on the circumstances and the recipient.

Formal letter of congratulation on the award of a public honour

Letters of congratulation sent to mark the award of a public honour need only be short and formal. To show a sign of personal interest, when sending a formal letter it's a good idea to handwrite the salutation and complimentary close personally.

Letter acknowledging congratulations

Courtesy requires that letters of congratulation should be acknowledged. In most cases a short formal acknowledgement is all that is necessary.This letter would be a suitable reply to the letter of congratulation.

Letters of condolence and sympathy

Letters of condolence are not easy to write. There can be no set pattern to such letters since a lot depends on what kind of relationship the writer has with the recipient. As a general rule, such letters should usually be short and written with sincerity. To show special consideration, it's a good idea to handwrite letters of this kind. Your letter should be written as soon as you learn the news. Express your sympathy in simple words that are warm and convincing, and say what you feel sincerely. Remember to write as if you are speaking.

Acknowledgements of sympathy or condolence

You will naturally wish to acknowledge letters of the kind illustrated in this section. Such acknowledgements need only be short but they show that

you are genuinely moved by the warm expressions of sympathy you have received.

Individual personalized acknowledgements should be made to relatives and close friends.

It's very important to follow these recommendations when writing goodwill messages:

- Write and send letters promptly
- Use an appropriate tone
- Be sincere
- Use an informal style
- Use a personalized approach(handwritten if appropriate)
- Keep them short and to the point
- Write as though you are having a conversation with the reader
- Ask yourself how you would feel on receiving such a letter

We have to avoid waffle. Every time when writing we must read through our message and tidy up anything that is repetitive or out of logical flow. We never get a second chance to give a good first impression. We have to get it right before we click 'send'. It is of great importance how to consider tone carefully.

Literature

1. Shirley Taylor. The power of writing. Seventh edition. 2008.
2. Storch N. Collaborating writing: Product, process, and students' reflections, 2005.
3. Write English Right, 2007.
4. Rajab H. Developing Speaking and Writing Skills of L1 Arabic EFL Learners, 2013.
5. Spack R. Guidelines: A cross-cultural writing text. 3-rd ed. Cambridge University Press, 2009.
6. Lee S. Teaching EFL. Writing. Journal of National Taipei Teaching College, 2003.

N.Qasımova

Xoşməramlı mesajlar

Xülasə

Göndərdiyiniz məktubunun onu oxuyan şəxsdə yaxşı təəssürat oyatmağını istəyirsinizsə, onu düzgün tərtib etməlisiniz. İşə qəbul haqqında ərizə məktubu mahiyyətcə nailiyyətə ilk addımdır. Belə bir məktubda yaxşı təəssürat yaratmaq və ixtisasınız haqqında maraq yaratmaq üçün yaxşı yazı

üslubu ilə diqqəti çəkməyə çalışmalısınız. Əsas məqsədiniz müsahibəyə çağırılmaq və nəticədə potensial işəgötürən tərəfindən sizi istədiyiniz bir işlə təmin edilməsi olmalıdır.Tərtibatında iş mövqeyinizin, daha sonra xülasənin əlavə olunduğu haqqında məlumat verilən məktubun qısa, oxunaqlı olması yaxşı hesab edilir. Məktuba şəxsi təlim, təhsil, ixtisas və təcrübəniz haqqında bütün zəruri detalları verən ayrıca sənəd əlavə edilməsi məqsədəuyğundur. Məlumdur ki, işgüzar məktub məqalədə bəhs edildiyi kimi müvafiq hissələrdən ibarətdir və hər bir hissə düzgün tərtib olunması ilə yanaşı həm də düzgün tərtib olunmalıdır. Mesaj, məlumat materialı, prospektlərin yazılması zamanı aktiv fellərdən və qısa cümlələrdən istifadə etmək lazımdır. Verilən materiallın bitirilməsinin sonuna qədər biz öz məqsədimizi başa düşməli və tam ciddiliklə mövzu material ilə tanış olmalıyıq.

Н.Касумова

Доброжелательные сообщения

Резюме

Одной из важнейших функций всех коммуникаций является создание хороших деловых отношений. Многие руководители отправляют доброжелательные сообщения в следующих случаях : извинения, нежелательные новости, симпатии, поздравления, приветствие, продвижение по службе, смерть, специальная награда, благодарность, соболезнование, признательность и т.д.Такие сообщения не только укрепляют существующие отношения, но также могут создавать новые возможности для бизнеса. Они должны быть краткими и точными, всегда искренними и неформальными. Рукописные заметки придадут дополнительный оттенок искренности и близости, где это необходимо.Это разные типы писем: электронная почта с коротким личным приветствием, электронная почта с расширенным личным приветствием, электронная почта, объясняющая задержку ответа, электронная почта поставщика с дружеским тоном, сообщение, приветствующее посетителя из-за границы, извинения, куда могут входить всякого рода жалобы и письма. Цель состоит в том, чтобы заставить читателя почувствовать, что вы действительно имеете в виду то, что вы говорите, - и вам нравится это говорить.Необходимо подобрать соответствующий тон, слова и выражения, чтобы быть убедительным.

Rəyçi: Fəridə Hüseynova
filologiya elmləri namizədi, dosent

TAMELLA MEHDIYEVA
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
tamela.mehdiyeva@gmail.com

COMMUNICATING ACROSS CULTURES

Açar sözlər: rabitə, doğma dil, problem, yanaşma, təhrif, mənası, sərhədləri, xəbərdarlıq
Key words: communication, native language, challenge, approach, distortions, meaning, boundaries, caution
Ключевые слова: общение, родной язык, трудность, подход, искажения, значение, границы, осторожность

Different cultures communicate differently. In today's offices we are all communicating much more not just with different countries, but with different nationalities within our country. As such, it's a good idea to appreciate and try to understand each other's differences, recognizing that not everyone thinks the same way that we do. You may indeed have to adapt your writing style according to the cultures with which you do business.

The style of business writing is usually simple, clear, concise, reducing verbosity at all costs. However, if you are to write fewer words, it's even more important that you get those words right. Sometimes we have some challenges as being non-English writers. No matter what our nationality, communication is always a challenge- that of conveying our meaning successfully to another person or persons. When we have to convey our meaning in writing, the challenge is even greater. We have to ask ourselves if these are the right words to use in writing, considering you are not there to explain them to the reader.

For non –native English speakers, there are even more challenges. They also have an extra step in the process-they have to translate their words from their native language into English before they write them down. The danger here is that simple translations could become:

- Overcomplicated or wordy
- Focused on specific words rather than on the whole meaning
- Lacking in any action needed

As such, here's a systematic sequence for you to use in our approach:

1. Identify the thought in our own language
2. Translate it into English
3. Convert the thought in English into the correct written English words

4. Consider if your reader is likely to interpret these words accurately

5. Reflect on any changes that could be clarified before finalizing

If you are to avoid or minimize distortions, it's important to go through this sequence carefully and ask yourself such questions as:

- Will your readers know and understand the words I use?
- Are these words the right words?
- Have you stated the response you expect?
- Will your message achieve the desired results?
-

Keep it simple

Short, simple sentences are much easier to understand by someone who is hearing or reading messages in a language other than their mother tongue. Keep your messages as short as possible without letting the meaning suffer. Niceties are acceptable, to a point, but don't overdo it. It is of great importance to remember that they are usually idiomatic and difficult to understand by someone not absolutely fluent in your language.

When crossing international boundaries in your email messages, it is better to err on the side of caution and use a more formal tone for your messages at first. It will then be easy to progress from formal to friendly as you get to know your recipient better. It would certainly weaken your position if you have to step backwards from friendly to formal.

Nowadays instead of typing documents by the employer, it is the employer who is keying in his/her own text and sending messages straight to recipients. It makes sense in terms of time and energy for the employer to prepare his/her own communications, it is also good practice to allow a secretary to 'tighten them up'. The boss may be an expert in his/her own field or specialism, but the secretary is more often than not the expert in presentation, layout and structure.

In today's competitive business world, high communication standards are vital. Therefore, it is essential to ensure that the need does not result in a decline in the standards of communication. Instead, the constant advances in technology should help us to improve and enhance our business communications, and thereby maximize business potential.

Let's take a look at this very important aspect of presentation of business documents.

Printed stationery

If you want to make a good impression when you meet someone in person, you'll make sure you look good. It's the same for correspondence

too. If you want your documents to make a good impression, attractive and consistent presentation will certainly go a long way to help.

Your printed stationery should be of good quality, especially when being used for sending to external contacts. For internal documents the stationery does not need to be of such high quality.

Very often businesspeople consider relationship building very important. And how can they build it being in different countries? We can say: "By means of messages, email letters…"

So good writing is necessary to reach the main goal.

How simple is simple?

A friend told me recently that she received a business email message written almost entirely in text language. When my friend replied she told the writer that he hadn't come across very positively because his message was too casual. The writer wrote back immediately in more appropriate language, and he thanked her very much for mentioning this. The key is knowing when to use abbreviations and when not to.

When texting or emailing friends, or putting posts up on our Facebook for friends page, then perhaps abbreviated words are fine.

We are all busy. We all have overflowing in boxes. But lazy email habits could lead to misunderstanding, frustration, non-action, wasted effort, wasted time, damaged relationships and ruined reputations. So we have to follow these recommendations when communicating in written form:

- Using vague or out dated subject line
- Not using a greeting or sign-off
- Not proofreading
- Using abbreviations or acronyms
- Using the wrong case
- Not thinking about who really needs to see the message
- Writing messages with details missing
- Using unfriendly tone
- Messages that are just plain sloppy

The main aim of this article is to familiarize you with different rules of correct writing and their related written sample materials. It is hoped that the learners who study the materials in this article will improve their knowledge of lexical phrases and collocations. It is assumed that if learners of this article internalize the materials included in this article and merge them with their own knowledge of English, they can write well-structured materials.

Literature

1. Krashen S., The power of writing. Portsmouth, NH: Heinemann and Santa Barbara: Libraries Unlimited (second edition), 2008.
2. Storch N. Collaborating writing: Product, process, and students' reflections, 2005.
3. American Accent Training. Grammar. 2007.
4. Write English Right, 2007.
5. Rajab H. Developing Speaking and Writing Skills of L1 Arabic EFL Learners, 2013.
6. Lee S. Teaching EFL. Writing. Journal of National Taipei Teaching College, 2003.

T.Mehdiyeva

Mədəniyyətlər arasında əlaqə qururuq

Xülasə

Yuxarıda göstərilən sənədlərin tərtibatında auditoriyanın marağını öyrənmək lazımdır. Paylama materialı canlı və rəngərəng olmalıdır. İngilis dilinin lüğət tərkibi olduqca zəngindir. Dilin lüğət tərkibinin zənginləş-dirilməsi dilin mənimsənilməsi üçün çox vacibdir. Lüğət bazası olmadan istənilən dildə eləcədə ingilis dilində ünsiyyət qurmaq çox çətindir. Bu baxımdan lüğət tərkibinin zənginləşdirilməsi dilə yiyələnmək istəyənlər üçün mühüm bir tapşırıq olmalıdır.

Dilin lüğət tərkibinin zənginləşdirilməsi üçün bir sıra üsullar mövcuddur. Bu üsullardan ən vacibi ingilis dilində orijinal materialların oxunmasıdır. Məlumat verilərkən materiala diqqətin arıtırılması üçün onun canlı və maksimum rəngarəng olması təmin edilməlidir.

Belə materiallara qəzet, dərslik, ensiklopediya məqaləsi, jurnal və s. daxildir. Lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi üçün başqa bir üsul kimi öyrənilməli olan yeni sözlərin siyahısının tutulmasıdır.

Bundan başqa öyrənilən yeni sözlərin sinonimlərini öyrənmək də lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi üçün yaxşı bir vasitə ola bilər.

Т.Мехтиева

Общаясь в разных культурах

Резюме

Основной целью данной статьи является ознакомление вас с различными правилами правильного образца письма и связанных с ними письменных материалов. Хотелось бы надеяться, что обучающиеся, которые будут изучать материалы в этой статье, могут улучшить свои знания о лексических фразах и словосочетаниях. Принято считать, что эта статья обучает усваивать материалы, включенные в эту статью и объединять их со своим собственным знанием английского языка, вследствие чего станет возможно написание хорошо структурированного материала.

Различные культуры общаются по-разному. В современных офисах мы имеем дело не только со всеми различными странами, но с разными национальностями в пределах нашей страны. Таким образом, можно считать хорошей идеей попытку понять и оценить различия друг друга, понимая, что не все думают так же, как мы. Стиль делового письма, как правило, простой, ясный, краткий. Если вы пишете меньше слов, это не значит, что вы не будете поняты; вы же выберите самые правильные слова, именно те слова, которые и произведут впечатление на читающего. Иногда у нас есть некоторые проблемы, связанные с не носителями языка. Существует много примеров, которые доказывают, что в наши дни важно знание культуры общения, как и в своей стране, так и за рубежом.

Rəyçi: Fəridə Hüseynova
filologiya elmləri namizədi, dosent

SEVDA AĞAYEVA
Bakı Slavyan Universiteti
seva@gmail.com

TƏRCÜMƏDƏ ADEKVATLIQ VƏ KOLORİT PROBLEMİ

Açar sözlər: Adekvatlıq, kolorit, milli, tarixi kolorit, sözbəsöz tərcümə.
Ключевые слова: адекватность, колорит, национальный, исторический колорит, буквальный перевод.
Key words: adequate, colouring, national, historical colouring, word translation

Mesopotomiyada özünü "Ədalət kralı" kimi tanıtdırmaq istəyən Hammurabinin "Qanunlar məcəlləsi"nə bərabərtutulan qədim Babilistan sivilizasiyasının monumental epik dastanı "Gilqameş" dildən dilə keçərək yazılı tərcümənin tarixinin başlanğıcı sayılır. Real tarixi bir şəxs olan Gilqameş yeni eradan əvvəl təxminəm 2600-cı illərdə şumerlərin kralı olmuşdur. Göstərdiyi şücayətlər müasirlərini o qədər riqqətləndirmişdir ki, haqqında dastanlar söyləməyə başlamışlar. Şumerlərin dilində söylənilən bu dastanlar o qədər əyləndirici olmuşdur ki, üçüncü minillikdə Sumeriyanı işğal edən semit fatehlər həmin dastanı öz dialektlərinə tərcümə etmişlər(6,40-42).Ancaq Academic Encyclopedia/ Americano, 1986) - da göstərilir ki, bu dastandakı fraqmenlərdən dörd, yaxud beşinin Asiya dillərinə tərcüməsi tapılmışdır.Yeni eradan əvvəl ikinci minilliyyə aid edilən Rozetta daşı üzərindəki yazılar Misir heroqliflərini, eləcə də yunan dilinə bir tərcüməni deşifrə etməyə imkan vermişdir (1,11). Eyni zamanda məlum olmuşdur ki, bu tərcümələr arasında yunan dilinə də bir tərcümə var. Tədqiqatlar həm də göstərir ki, əsir yəhudilər Mesopotomiadan Nehemiaha qayıdandan sonra (y.e.ə. 397-ci ildə) məlum oldu ki, onlar "İncil"i başa düşmür, buna görə də onun tərcümə olunmasını tələb etdilər (1,11). Y.e.ə. üçüncü əsrdən başlayaraq yunan ədəbiyyatından böyük həcmdə əsərlər latın dilinə tərcümə olunmağa başladı (1,16). Təxminən y.e.ə. 130-cu əsrdə "Əhdi-ətiq" qədim yəhudi dilindən yunan dilinə tərcümə olundu.

Sonrakı əsrlərdə tərcümələr olunsa da, ancaq onlar haqqında dəqiq məlumat yoxdur. Ancaq bir şey məlumdur ki, dilmanclar dir dildən digərinə tərcümə etməklə, xüsusilə İran və Yunan imperiyalarına xidmət etmək sahəsində əhəmiyyətli rol oynamışlar. Yaqub peyğəmbərin oğlu Yusif səyyahlar tərəfindən quyudan çıxarılıb Misirə aparılarkən o ayrı bir dildə danışırdı, ancaq sonralar qardaşları ilə görüşərkən o, qardaşları ilə dilmanc vasitəsilə danışırdı.

Diron II Psamtikin hakimiyyəti dövründə (y.e.ə. 594-588) bir çox misirli oğlan Yunanıstana dili öyrənmək, tərcüməçi və dilmanclığı öyrənmək, sonra bu sahədə işləmək üçün göndərilmişdi (Ronald, 1982:28). Ronald antik dövr dilmanclığında iki çatışmazlığı qeyd edir. O göstərir ki, I Artakserekses (y.e.ə. 464-504) iki dili bilən Artafernas adlı bir nəfəri Spartaya göndərir. Həmin adam Spartanın rəsmilərinə deyir ki, tərcüməçilər işi bacarmır, onları başa düşmək çətindir. Sonra yenə həmin müəllif belə bir hadisəni də xatırladır ki, makedoniyalı İskəndər indusların dini ilə maraqlanır. Üç dilmanc Brahmin kahinlərinin dediklərini şifahi şəkildə İskəndərə tərcümə edirlər. Kahinlər anlayırlar ki, bu cavanlar dili bilsələr də, indusların dininin fəlsəfəsindən bixəbərdirlər, həm də bildirirlər ki, təlimi, nəzəriyyəni belə bir süzgəcdən keşirmək ona bənzəyir ki, su lehmə və palçıq içindən keçsin və təmiz qalsın (1, 33). Burada antik dövr tərcümələrində birinci vacib fikrə rast gəlirik: mütərcim tərcümə etdiyi sahəni bilməlidir.

Ömürlərinin böyük hissəsini tərcümə və elmə həsr etmiş antik dövrün alimləri və onların tərcümə haqqında fikirləri təxminən aşağıdakılardan ibarətdir: Livius Andronicus Lucius (y.e.ə. təxminən 280-207) yunan mənşəli qul olmuş, yunan və latın dillərini bilmiş və onları tədris etmişdir. Homerin "Odisseya"sını latın dilinə tərcümə etdikdə ilk olaraq şərhlərdən istifadə etmişdir.Sisero, Markus Tullius (y.e.ə.təxminən 106-40) Romada dövlət xadimi, hüquüşünas, alim və yazıçı olmuşdur. Onun fikrincə mütərcim ya dilmanc, ya da natiq olmalı, biliyi bilinqvizmlə məhdudlaşmamalıdır, hərfi tərcüməni tənqid edir və belə tərcüməni qeyri-peşəkar hesab edirdi. Ancaq həmin dövrdə "Əhdi-ətiq"i tərcümə edən yəhudi alimləri belə hesab edirdilər ki, yalnız hərfi tərcümə yolu ilə məxəz mətnin mükəmməl mənzərəsini yaratmaq mümkündür. Tərcümə tarixində ilk dəfə dinamik və formal ekvivalent teminlərini Sisero işlətmişdir (1, 79).

Horisin (Horace - y.e.ə. 65-8) fikrincə tərcümə məxəz mətnin imicini, morfoloji, sintaktik və semantik strukturunu mümkün qədər saxlamalıdır (1, 57), o həm də qeyd edir ki, məxəz mətnə sadiq mütərcim hər sözü bir-bir tərcümə edir (1, 84:59). Aquila (y.e. ə. II əsr) məxəz mətni hədəf mətnin dilinin strukturuna uyğunlaşdırmağın əleyhinə olmuşdur. Ulfitas (y.e. ə. 311-383) "hesab edirdi ki, tərcümə anlaşma və biliklərin yayılması üçün bir vasitədir. Müqəddəs Cerom (y.e.ə 347-419) sözbəzöz tərcümənin əleyhinə çıxaraq "anlamın anlamla" (sense for sense) tərcüməsini təqdir etmişdir. Boethius (250-470) Aristotelin bir sıra əsərlərini latın dilinə tərcümə etmişdir. Beləliklə məlum olur ki, antik dıvrdə əvvəlcə sözbəsöz, sonra isə anlamın anlamla (sense for sense) tərcüməsi əsas tərcümə üsulu olmuş, adekvatlıq haqqında bizim düşündüyümüz mənada adekvat tərcümə anlamı mövcud olmamışdır.

Beşyüzdən min beşyüzədək illər Orta əsrlər adlanır. Orta əsrlərin birinci yarısı dəyişikliklər və qarışıqlıq dövrü olmuşdur. Müsəlman imperiyası genişlənir və onun qarşısını alacaq bir qüvvə yox idi. Beşinci əsrdən yeddinci əsrədək Müqəddəs Ceromun "İncil" tərcüməsindən başqa tərcümə ilə baglı heç bir əhəmiyyətli iş görülməyib. Ruth Rolandın yazdığına görə, İbn-Tabit Məhəmməd peyğəmbərin katibi olmuşdu, qədim yəhudi və ərəb dillərini yaxşı bilirdi, Mədinə yəhudilərinə peyğəbərə yazılı müraciətlərində ərəb və yəhudi dillərində müraciət etməyi təlqin edirdi. İspaniyada yaranmış İslam xəlifəti beş yüz il movcud olmuşdur. Orada bir çox xristian, yəhudi və müsəlman alimlər tədqiqatlar aparmış, Toledo və Kordovada əsərlər yazmışlar. Bu alimlərdən bəziləri qədim yunan və latın dillərindən ərəb dilinə kitablar tərcümə etmişlər. Müsəlman sivilizasiyası buradan Avropanın qalan yerlərinə sirayət etmişdi. Çar I Simonun hakimiyyəti dövründə (y.e. 893-927) ən yaxşı ədəbiyyat nümunələri müxtəlif dillərə tərcümə olunmuşdur (1, 42). Dilmanclıqdan əsasən sadə adamlar gündəlik ehtiyaclarını ödəmək üçün istifadə edirdilər. Təxminən X əsrdən başlayaraq müxtəlif dillərə tərcümələr başladı (1,222). Bütün bunlara baxmayaraq bu dövrdə tərcümə nəzəriyyəsinə o qədər də əhəmiyyət verilməmişdir. Min bir yüzüncü illərin əvvəllərində Avropa dəyişməyə başladı. Avropalılar asiyalılara, onların ənənələri və dillərinə maraq göstərməyə başladılar. XIV əsrdə baş verən inkişaf və dəyişikliklər intibahabla, o da orta əsrlərin sonunclanması ilə nəticələndi. Bundan sonrakı dövrdə tərcümə sənətinin inkişafı aşağıdakı kimi olmuşdur. Burada birinci olaraq Toledo (İspaniya) alimlərini qeyd etmək lazımdır. Toledo yeni eranın 700-cü illərində ən böyük tərcümə mərkəzinə çeivrilmişdi. Dominiciao Gundisolvi dilçillik məktəbinin əsasını qoydu, həmin məktəb sonrakı yüzilliklərdə çox sayda məşhur dilçlərin yetişməsinə səbəb oldu. Tərcüməçi yetişdirən müəllimlərin əksəriyyəti ərəb, ivrit, latın, yunan dillərini bilən yəhudilər idi. Həmin illərdə Aristotelin əsərlərinin ərəb versiyaları ərəbcədən latın dilinə tərcümə olundu (1,75). Toledo dil məktəbi bir neşə qərinə fəaliyyət göstərdi, sonralar isə 1250-ci ildə Avropada Şərq Araşdırmaları Mərkəzinə çevirildi (1,46). Qərbi saksonların kralı olmuş Böyük Alfred (849-899) öz krallığını müdafiə edərək ingilisləri danimarkalıların işğalından xilas etmişdir. O, zəka sahibi və motivasiyalı birisi idi, Avropada, xüsusilə İngiltərədə təhsil və mədəniyyəti yaymağa səy göstərmişdir. İngiltərədə müəllim tapa bilmədiyindən digər yerlərdən müəllim və alimlər gətizdirmiş, İmngiltərə üçün fadalı olan latın dilindəki kitabları ingilis tərcümə etdirmişdir (Encyclopedia Americano). O özünün yeni tərcümə texnikasını işləmişdir, lakin davamçıları onu münasib hesab etməmişlər. O, nəzmlə yazılmış mətni əvvəlcə nəsrlə tərcümə edər, sonra isə onu yenidən nəzmə çəkərdi (3, 18). Exo tərcümə onun adı ilə bağlıdır. Özünün tərcümə

prinsilərində Keşiş Ceromun yolu ilə getmiş, bəzən sözbəsöz, bəzən də anlamı anlamla tərcümə etmişdir (3,3). Alfrik (Aelfric -956-1010) nasir olmuş, rahib və rahibələrin təlimi üçün dərsliklər yazışdır. Əsas əsəri "Catholic Homilies" (y.e. 992) moizələrdən ibarətdir. Özünün tərcümə pinsiplərində sözbəsöz yox, anlamın anlamla tərcüməsini əsas götürmüşdür. Bəzi hallarda şərhlərdən istifadə etmişdir. Moses Maimonides (1135-1204) yəhudi mənşəli filosof, hüquqşünas və həkim idi, atası da elm adamı olmuş, oğlu onun nəzarəti altında təhsi almışdı. Tərcüməçi kimi tanınmasa da, belə hesab edirdi ki, hərfilik dolaşıq, şübəli tərcümələrə səbəb olur. (3,14). Jefri Çoser (Geofry Chaucer -1340-1400) məşhur yazıçı olmaqdan əlavə həm də tərcüməçi idi. Onun ən məşhur əsəri "Ketrerberi hekayələri"dir. İtaliyada diplomatik işdə olmuş, ingilis dilində qafiyə ilə şeir yazan ilk müəllif olduğu üçün ona ingilis poeziyasının atası da deyilir. Onun fikrincə tərcümə anlaşıqlı olmalıdır, kalka üsulundan geniş istifadə etmiş, idiomları ya hərfi tərcümə, ya da onların real mənalarını ifadə etməklə tərcümə etmişdir. Onun fikrincə, tərcümə etdikdə adın insana, dağa, çaya və sairəyə aid olduğu göstərilməlidir. Con Vikliff (1320-1384) ilahiyyatçı idi, dövrünün digər tərcüməçiləri kimi o da belə hesab edirdi ki, tərcümədə məxəz mətndəkindən sayca çox söz işlətmək orijinala sədaqətsizlikdir. Belə ki, "İncil"i tərcümə edərkən onlar çox sözlülükdən qaçırdılar (3, 58). Orta əsrlərdə "İncil" tərcüməsində iki bir-birinə zidd baxış var idi: katolik və protestant baxışı. Katoliklər belə hesab edirdilər ki, "İncil"in tərcüməsi çətindir və ümumiyyətlə onun tərcüməsindən əl çəkməyi, tərcümə edildiyi təqdirdə məxəz mətnə həddindən artıq sədaqətli olmağı məsləhət görürdülər. Vikliffin ("İncil"i) tərcüməsi haqqında deyilir ki, ən yaxşı tərcümə sözü yox, cümləni tərcümə etməkdir (1). Kolussio Salutati (1331-1406) tərcümələrdə əlavə və nələrinsə buraxılmasını məsləhət görür. Yunan alimi Manuel Krisoloras (1355-1415) Homerin "Odisseyasını" və Platonun "Respublika" əsərlərini latın dilinə tərcümə etmişdir. Tərcümələrində hədəf dilin danışıq üslubu və həfilik özünü göstərir. Osbern Bokenham (1393-1447) sözbəsöz tərcüməni rədd edərək cümlənin cümlə ilə, anlamın anlamla tərcüməsini məsləhət görür. İtalyan Leonardo Bruni (1369-1444) yunan klassiklərinidən Platon, Aristotel, Ksenofon və Demosfenesi italyan dilinə tərcümə etmişdir. Onun fikrincə, söz və məna bir-birinə qurban verilməməlidir, digər sözlə, dilin gözəlliyi və bəzəyi anlama, anlam da gözəllik və bəzəyə qurban verilməməlidir (Morton, 1,43). Onun fikrincə, tərcümə ancaq o zaman uğurlu ola bilər ki, mətn səliqə-sahmanla tərcümə edilsin, təcüməçinin kompitensiyasına gəldikdə isə Bruni tərcüməçinin hər iki dili mükəmməl bilməsini tələb edir, əlavə və qısaltmalara qarşı çıxır, təqlidi təqdir edir və belə hesab edir ki, mütərcim bir rəssam kimi hərəkət etməli, tərcümədə məxəz mətn müəllifinin surətini yaratmalıdır. Giannozo Manetti Bruninin

tərcümə haqqında bəzi fikirlərini bölüşmüş, mütərcimin hər iki dili mükəmməl bilməsini, həm də məxəz dilə məxsus bərbəzəyi əks etdirməyi vacib saymışdır.

Beləliklə məlum olur ki, 13-15-ci əsrlərdə təcümələr sayca çoxalmış, keyfiyyətcə müəyyən qədər yaxşılaşmışdır, anlamın anlamla tərcüməsi sözbəsöz tərcüməni üstələmişdir, məxəz mətnə sədaqət yüksək dəyərləndirilmişdir, "mənim tərcüməm" demək eyni mətnin ondan əvvəl də tərcümə olunduğuna bir işarə idi, mütərcimlər müəyyən bir şeyi nəzəri cəhətdən izah etməmişlər, hər bir mütərcim öztərcüməsini məxəz mətnə sadiq olduğunu bəyan etmiş, exo-tərcümə bu dövrdə yaranmış, ekvivalentsiz leksika "kitabda", yəni "məxəz mətndə deyildiyi kimi" anlamı yaranmış, məxəz mətnin ritmi, qafiyəsinin transformasiyası problemi, boşluqların doldurulması, şərh, hərfilik kimi məfhumlar tərcümə sahəsində əsas anlayışlar olmuşdur.

Sonrakı XVI-XVII əsrlər intibah dövrüdür, bu dövrdə yaşayış standartları, klassik irsə münasibət dəyişmişdir. Platonun əsərləri və "Əhdi-cədid" yenidən tərcümə olunmağa başlandı. Bu dövrün ən məşhur tərcüməçiləri Martin Lüter (1483-1546) alman mənşəli ilahiyyat alimi və dilçisidir, "İncil"i alman dilinə tərcümə etmişdir. Onun fikrincə "İncil"i başa düşmək üçün o, xalq dilinə tərcümə olunmalı, aydın və anlaşıqlı olmalıdır. Anaşıqlılıq tərcümənin həm meyarı, həm də məqsədi olmalıdır. Onun tərcümə barədə fikirlərini belə ümumiləşdirmək olar: söz sırasının dəyişməsi, modal köməkçi sözlərdən istifadə edilməsi, lazım gəldikdə bağlayıcı vasitələrin əlavə olunması, alman dilində müvafuiq ekvivalenti olmayan terminlərdən vaz keçilməsi, bir sözün lazım gəldikdə bir fraza ilə, metaforaların qeyri-metaforalarla və əksinə əvəzlənməsi, ara cümlələrin əlavə edilməsi. Martin Lüter birinci tərcüməçidir ki, tərcümənin məxəz (orijinal) mətndən olunması tələbini irəli sürür (3,18). Vilyam Tindeyl (William Tyndale,1494-1536) Martin Lütüerin prinsiplərini davam etdirmiş, "Əhdi-cədidi" ingilis diluinə çevirmişdir, dində islahatçı olmuş, 1513-cü ildə həbs edilərək 1536-cı ilə boöuldularaq öldürülmüş və meyidi yandırılmışdır. Müasirlərindən fərqli olaraq o, bütün dillərdən bir-birinə tərcüməni mümkün sayırdı. Alfonso De Madrigal sözün sözlə yox, anlamın anlamla tərcüməsini məqbul sayırdı. Onun fikrincə, iki tərcümə növü var: interpretasiya və ekspozisiya, buların hər ikisində artırma və şərhə yol verilir. Nikolas Udal (1505-1556) Erasmusun "Əhdi-cədid"indən müəyyən parçaları ingilis dilinə tərcümə etmişdir. Onun fikrincə tərcümə zamanı hədəf dildə ekvivalenti olmayan sözləri neytrallaşdırmaq, ingilis dilinin müəyyən arxaik ləşmiş sözlərini canlandırıb istifadəyə buraxmaq lazımdır. Tərcüməyə dəmir qanunlar tətbiq edilməməlidir, tərcümənin dili sadə, lakonik olmalı, mətn boş, mənasız ifadələrlə doldurulmamalıdır (1,120). Etien Dolet (Etienne

Dolet (1509-1546) bir çox klassik müəllifləri, o cümlədən "Əhdi-cədidi"i fransızcaya çevirmişdir. Ateizmdə günahlandırılaraq özü və əsərləri yandırılmışdır. Tərcümə nəzəriyyəsi və texnikasına həsr olunmuş öçerkləri 1540 - cı ildə nəşr olunmuşdur. Tərcümə haqqında əsas fikirləri bunlardır: Mətni tərcüemə etməzdən əvvəl mütərcim əsərin məzmunu ilə tanış olmalı və müəllifin niyyətini dərk etməlidir, məxıəz və hədəf dilləri dərindən bilməlidir, sözbəsöz tərcümədən vaz keçməlidir, adi danışıq dilndən istifadə etməli, alınma sözlər işlətməməlidir, məxəz mətnin effekrini, tonunu tərcümədə yaratmalıdır. Tərcümənin dili müəllifin dili kimi səlis və axıcı olmalıdır (1, 182). Şair Francois De Malherbenin (1555-1628) tərcüə haqqında da fikirləri bunlardır: hədəf mətn aydın olmalı, oxucunun zövqünü öxşamalıdır, hərfi tərcümədən vaz keçməli, orijinalın ruhu hədəf mətndə əksini tapmalıdır (3, 62-63). Lorens Hamfrinin (Lawrence Humphry) fikrincə həm bilikli, həm də adi adamların müəyyən bir tərcüməni qəbul etməsi üçün mütərcim məxəz mətndəki vəzn, onun dili, predmetini bilməli, mətnin leksik tərkibini nəzərə almalı, müəllifə sadiq olmalı, onun üslubu və digər xüsusiyyətlərini uyğun şəkildə əks etdirməyi bacarmalıdır. (Morton, 1984:14). Vilyam Fulke (XVI əsr) hesab edir ki, qədim yəhudi dilindən tərcümə etdikdə məxəz və hədəf mətnlərdəki sözlərin bərabərliyinə yox, məna və anlamın düzgün tərcüməsinə, kontekstdə işlənməsinə fikir vermək lazımdır, hədəf dilin mətni anlaşıqlı və başadüşülən olmalıdır. Onun fikrincə, kilsə atalarının tərcümələrində işlənmiş sözlər tərcüməçilər üçün etalon deyil, sadə adamların danışıq dilinə tərcümə etmək lazımdır, sadə insanların ingilis dili tərcümədə etalon kimi götürülməlidir, yazarkən Aristotelin tövsiyyələrini əsas götürərək sadə insanların dilində yazmaq, dinamik ekvivalentlərdən istifadə etmək lazımdır. Corc Çapman (George Chapman, 1559-1634) Homerin "İlliada" və "Odisseya"sını tərcümə etmişdir. İngiltərədə intibah dövründə tərcümənin nəzəri məsələlərinə o qədər də əhəmiyyət verilmirdi. Çapmanın fikrincə, yaxşı tərcüməçi məxəz mətni dərindən öyrənməli, məxəz mətn müəllifinin cümlələri və danışıq formalarına diqqət yetirməli, onların hədəf mətndə müvafiq şəkildə transformasiya olunmasına çalışmalıdır, bu da sərbəst tərcümədən daha çox hərfiliyə aparıb çıxarırdı. Sonralar isə fikrini dəyişərək bədii əsərin tərcüməsində sözbəsöz tərcüməyə qarçı çıxırdı. O, etiraf edirdi ki, hər dilin özünəməxsus bir xüsusiyyəti var, məxəz və hədəf dillərdə hər bir sözün qarşılığını tapmaq mümkün deyil. Bir çox tnəzəriyyəçilər kimi o diqqəti sözün forması üzərində deyil, mənası üzərində cəmləməyi lazım bilirdi. Onun tərcümə haqqında fikirlərini aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar: həddindən artıq ciddi, dəqiq və həddindən artıq sərbəst tərcümədən vaz keçmək, hərfiliyə yol verməmək, hədəf mətndə məxəz mətnin üslubuna uyğun bir üslub seçmək. Denhəm (Denham) XVII əsr tərcüməşünaslığında

əsas fiqurlardan biri və sərbəst tərcümənin tərəfdarı olmuşdur. Onun fikrincə, məxəz və hədəf dillərin qrammatik və semantik strukturlarındakı uyğunsuzluq tərcümə zamanı qaçılmaz itgilərə yol açır. O, tərəddüd etmədən hədəf mətndəki semantik boşluğu doldurmaq, ona müəyyən semantik inqredient, ruh əlavə etmək, məxəz mətnin mahiyyətini dərk etmək, poeziyanı tərcümə edərkən "poeziyadan poeziya yaratmaq", dildən dilə yox, poeziyanı poeziyaya transformasiya etməyi məsləhət görür. Onun fikrincə, poeziya elə incə bir ruhdur ("spirit") ki, onu bir dildən ayrı birisinə çevirdikdə buxarlana bilər. Tərcümə olunacaq müəllifi dərindən öyrənmək lazımdır (3,56-157). Kouli (Cowley, 1618-1667) və Denham belə bir fikri bölüşürlər ki, poeziyanı bir dildən digərinə tərcümə edərkən məxəz və hədəf dilləri bir-birindən fərqləndirən semantik boşluqlar tərcümə prosesində əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, buxarlanmaya səbəb ola bilər, yaranmış bu boşluqları doldurmaq üçün "həmin yerlərə "yeni gözəlliklər" əlavə edilməlidir ki, həmin itkilərin əvəzi ödənilsin. Kouli israr edirdi ki, mütərcim hədəf mətnə əlavə etmək, yaxud oradan nəyisə çıxarmaqda sərbəst olmalıdır. Onun fikrincə, dillər semantik və sintaktik baxımından fərqli səciyyə daşıyır, ancaq mütərcim hədəf mətnə semantik və sintaktik baxımdan qəribə səslənən heç bir element daxil etməməlidir (1, 151-152). XVII əsrdə tərcüməyə sərbəstlik xas olmuşdur. Con Drayden (John Dryden, 1631-1700) şair, dramaturq və tənqidçi, eyni zamanda tərcümə ilə məşğul olmuşdur. Tərcümə haqqında fikirləri aşağıdakılardır: Mütərcim tərcümə etdiyi müəllifin dilini başa düşməli, müəllifin fikirləri ilə tanış olmalı, müəllifə xas olan cəhətləri bilməli, öz dilini və üslubunu müəllifinkinə uyğunlaşdırmalıdır, müəllifin dili ilə mütərcimin dili uyğun və bir-birinə oxşar olarsa, onda tərcümənin dili hamar və ahəngdar olar, hər ikisinin fikirləri oxşar deyilsə, onda tərcüməyə yeni bir don geyindirilməlidir. Draydenə görə, poeziya tərcümçisi özü şair olmalıdır, bununla belə, o, hesab edirdi ki, ingilis şeir vəznləri tərcümədə çətinliklə öz əksini tapır. Üç tərcümə növünü – hərfi, sərbəst və təqlidi göstərir. (1, 17-18).

XVIII əsr tərcümə sahəsində iki başlıca hadisə ilə əlamətdardır: 1750-ci illərdə tərcümədə hərfiliklə sərbəstlik arasında bir bərabərlik, tarazlığın yaranması və texniki tərcümənin həcminin həddindən çox artması. Bundan əlavə, hərfi tərcümə sərvəst tərcüməyə, dəqiqlik təbiiliyə, gözəllik məxəz mətnə sadiqyə qarşı qoyulur. Həzəriyyəçilərin bəziləri müəllif, ikinci bir qrup oxucu mövqeyindən çıxış edir, üçüncü bir qrup hədəf dili, dördüncü bir qrup isə məxəz dilin məziyyətlərini əsas götürməyi təlqin edirdilər. Bu ənənə XIX əsrdə davam etdirilir (3, 1979). Bu əsrdə tərcümədə səliqə, üslubda sərbəstlik tələb olunur. Tərcümə mətninin üslununun dəyərləndirmə meyarları yenidən nəzərdən keçirilir və yeniləri müəyyənləşdirilir. Bu

dövrdə çox sayda tərcümələr ərsəyə gəlsə də, tərcüməni dəyərləndirən nəzəri fikirlər sayca o qədər də çox olmamışdır.

Bu dövrün tanınmış şəxslərindən biri şair Aleksandr Poup (Alexander Pope) 1688-1744) olmuşdur. O erkən yaşlarından yunan, latın, italyan və fransız dillərini öyrənmiş və dillərdə yazımış poeziya ilə maraqlanmış, Homerin "İlliada", sonra isə onun "Odisseya"sını tərcümə etmişdir. Bir tərcümə prinsipi kimi tərcümənin dilinin sadə, səliqəli və düzgün olmasını tövsiyyə edirdi. Onun fikrincə, məxəz mətndəki anlam, məzmun müəllifinkidir, mütərcimin məsuliyyəti müəllifin "deyim və poetik ifadə tərzinin qeydinə qalmaqdır" (3, 41). Tərcümə nəzəriyyəsi ilə bağlı Poupun mövqeyinin onun öz sözləri ilə belə ifadə etmək olar: "Mütərcimin vəzifəsi və məsuliyyəti müəllifin üslubunu bütün variasiyalarında, müxtəlif modulyasiyalarda və həcmdə tərcüməyə köçürməkdir; mətnin daha dinamik , yaxud təsviri hissələrindəki hərarət və yüksək ton, qeyri-emosional, yaxud mükalimə tonunu, rəvanlıq və təntənə, personaj nitqindəki tamlıq və ifadə aydınlığını, cümlələrdəki yığcamlıq və cazibə, sözlərdəki ən kiçik incəlik və çaları saxlamaqdır; mütərcim heç nəyi əlavə edə, antik dövrə məxus adət-ənəni müasirləşdirə, yaxud nəyisə kəsib at a bilməz" (1, 171). Aleksandr Freyzer Taytler (Alexander Frazer Tytler) özünün "Essays on the Principles of Translation" (Tərcümənin prinsiplərinə dair oçerklər) ilə tanınmışdır. Onun bu oçerkləri tərcümə nəzəriyyəsi tarixində birinci əsərdir ki, tərcümənin texnikası və nəzəriyyəsi geniş şəkildə izah olunur. Taytlerin fikrincə, o tərcümə yaxşı sayıla bilər ki, orada həm orijinala sadiqlik, onun oxucu kütləsi tərəfindən qəbul ediməsi təmin olunur. Başqa sözlə, məxəz mətnə sadiqlik heç də hər iki dildə söz və ifadələrin ekvivalentliyinin yox, həm də məxəz və hədəf mətnlərdə dillərin funsional bərabərliyini təmin edilməsidir. Taytlerin təbirincə, o tərcümə yaxşı sayıla bilər ki, məxəz mətnin bütün məziyyətləri hədəf mətnə transfer olunsun, aydın başa düşülsün, məxəz mətn oxucusunun həmin mətni dərk etdiyi kimi hədəf mətn oxucusu da onu o cür qəbul etsin (2, 180). Hədəf mətnin uğurlu hesab edilməsi üçün o, gərək məxəz mətdəki ideyaları hədəf mətn oxucusuna olduğu kimi çatdırsın, məxəz mətndəki eyni üslubu əks etdirsin, tərcümə məxəz mətn kimi asanlıqla oxunsun və dərk edilsin. Məxəz mətnin tərcüməsinin uğurlu hesab edilməsi üçün o, orijinaldakı ideyaları dəqiqliklə əks etdirməli, eyni üslubda olmalı, orijinaldakı kimi ahəngdar səslənməlidir. Taytlerə görə mütərcim nəinki hər iki dili mükəmməl bilməli, həm də məxəz mətn müəllifinin üslubuna nüfuz etməli, mətnin hansı sinfə mənsubolduğunu da ayırd edə bilməlidir. Mütərcimə hədəf mətnə nəyin əlavə edilməsində, nəyin atılmasında sərbəstlik verilməlidir, bu şərtlə ki, həmin ideyalar orijinalda əks olunmuş ideyalarla ziddiyyət təşkil etməsin. Taytler lirik və digərləri olmaqla iki poeziya növündən danışır, lirik şeri nəsrlə tərcüə etməyi

cəfəngiyyat sayır, onun fikrincə, digər poeziya növləri nəsrlə tərcümə oluna bilər, lakin olunmaması daha yaxşıdır. O belə hesab edir ki, nəzmin ən yaxşı xüsusiyyəti onun şirinliyi və melodikliyindədir və o, belə qərara gəlir ki, şeri ancaq şair tərcümə etməlidir. Taytler idiom və idiomatik birləşmələrin tərcüməsinin çətinliyinə də toxunur (2, 180). Con Kebel 1812- ci ildə nəşr olunmuş "On translation from dead languages" (Ölü dillərdən tərcümə) əsərinin müəllifidir. Onun fikrincə, tərcümə dilləri öyrənməyə vaxtları olmayan insanların ehtiyaclarını ödəmək üçün edilən bir hərəkətdir, aktdır. Mədəniyyətlərin yayılmasında, əxlaq, mənəviyyat və etik qaydaların inkişafı və formalaşmasında tərcüməçilərin böyük rol oynadığını göstərir. O belə hesab edirdi ki, yaxşı tərcümə orijinala sadiq olmalı, ona əlavələr edilməməli, orijinal dəqiq və tam şəkildə əks olunmalı, mütərcim özündən tərcüməyə əlavə bəzək-düzək verməməlidir.

XIX əsrdə yeni tərcümə siyasəti intişar tapdı. Əsas məsələ bundan ibatət idi ki, mütərcim hədəf mətnin mədəniyyətinə, əxlaq və mənəviyyat normalarına yad olan parçalardan başqa məxəz mətndən heç nəyi kəsib atmamalı idi, izahedici qeydlər yüksək qiymətləndirilirdi. Bu əsrin tərcümələrində başlıca məqamlarından biri bu idi ki, tərcümələr nəticəsində əcnəbi dillərdən ingilis dilinə sözlər axını başladı, mütərcimlər tərcümələrində əcnəbi sözlərə geniş yer verməyə başladılar. Riçard Burtonun "Min bir gecə nağılları"nın (The Arabian Nights, 1888) tərcüməsi ərəb dilindən transliterasiya ilə dolu idi. Iyirminci əsr texnologiya əsri idi. Texnologiya insan həyatını yüngülləşdirdi. Əvvəllər sözbəsöz tərcümə kimi tanınan bədii tərcümə indi orijinalın yenidən qələmə alınması, yenidən yaradılması anlamında işlənməyə başladı. Yüksək keyfiyyətli tərcümələr yarandı, dünya ədəbiyyatının şah əsərləri müxtəlif dillərə tərcümə olundu. Həm müxtəlif, həm də bir-birinə bənzər nəzəriyyələr meydana gəldi. E. Naydaənin "Towards a science of translating" (1964), Caffordun "A linguistic theory of translation" (1965), Browerin "On translation" (1966), Machanın "Techniques of translation" (1985) əsərləri işıq üzü gördü. Eyni zamanda Xomskinin dilçilikdə etdiyi inqilab (alt və üst struktur məsələsi) da tərcüməyə yeni baxışın yaranmasına səbəb oldu. Antik dövrdən XX əsrə qədər öyrənilən mənbələr göstərdi ki, bir çox şeylər təkrarlardan ibarət olub. Aşağıdakı suallara cavab axtarıldı: Tərcümə nə üçün edilir? Yaxşı tərcümə nədir? Yaxşı tərcümənin xüsusiyyətləri nədir? Mətni tərcümə etməyin ən yaxşı üsulu hansıdır? Bu suallara cavab verənlərdən biri 1918 –ci ilə çapdan çıxmış "The art of translation" əsərinin müəllifi Karl Şolz idi. Onun fikrincə, tərcümə humanitar məqsəd güdür, yəni müxtəlif dilli insanlar arasında intellektual əlaqələr yaradır, kiminsə kimin biliyindən bəhrələnməsinə, sənət və həyata dünyabaxışını qiymətləndirməyə imkan verir. Tərcüməçidə bədii zövqün olmasını vacib sayır, lakin tərcümədəki bəiilik orijinaldakından artıq

olmamalıdır. Orijinalın ruhunu əks etdirməsə də, idiomların bəzən hərfi tərcüməsini, bəzən danışıq dilinin ifadələri, yaxud məxəz dilin ifadələrinə uyğun bir variantla transformasyasını məqbul sayır. Ondan sonra Con Postgeit (John Postgate) tərcümə, versiya və parafrazı fərqləndirir, orijinala sədaqəti ən yüksək kriteriya sayır, müəllifi düzgün təqdim etməyi tapşırır. Onun fikrincə tərcümə anlaşıqlı olmalı, oxucunun tələbi nəzərə alınmalı, müəllifə xas olan cəhətlər nəzərə alınmalıdır. Bundan əlavə, o reseptiv və ataptiv tərcümədən dabışır, bu təxminən semantik və kommunikativ tərcümədir, birincisi müəllif yönümlü, ikincisi isə oxucu yönümlüdür. Həmin əsrin nəzəriyyəçilərindən biri də Harli-Qranvil-Beykerdir (Harley Granville-Baker - 1924). O, "On translating plays" əsəri ilə tərcümə tarixində qalmışdır. Dram əsərlərinin tərcüməsində hərfi tərcümədən vaz keçməyi, söz və frazalardakı emotiv dəyərləri nəzərə almağı tapşırır. Onun fikrincə, denotativ məna heç də həmişə expressiv deyil, mütərcim həmin sözün səthi mənsına arxalanıb başdan sovduluğa yol verməməlidir. Eyni əsrin nəzəriyyəçilərindən Bellok (Hilaire Belloc) "On translation" əsərinin müəllifidir, o, tərcüməni köməkçi bir sahə hesab edir, onun fikrincə, tərcümə əsasən praqmatik mətnlərin tərcüməsi ilə məşğul olmalıdır, onun məqsədi faktları bir dildən digərinə transformasiya etməkdir, tərcümənin dili doğma dil kimi səslənməlidir, orijinalın ruhunu əks etdirməlidir, mütərcim yaradıcı ruha malik olmalıdır. Onun fikrincə, tərcümə ilə orijinalın həcm bərabərliyini saxlamaq mümkün deyil, soneti sonetlə, fəsli fəsllə tərcümə etməyin nəticəsi yaxşı olmur, idiomu idiomla, frazanı fraza ilə, anlamı anlamla vermək lazımdır, tərcümədə əlavə etmək yolverilməzdir. Məxəz mətnin effekti hədəf mətndə əks olunmalı, poeziyanı poeziya ilə tərcümə etmək heç də vacib deyil, tərcümə edilməzləri eləcə də saxlamaq lazımdır. Gram Ritçinin (Graeme Ritchie) fikrincə, heç bir nəzəriyyə tərcümənin bütün sahələrini əhatə edə bilməz. O elə hesab edir ki, mütərcim məxəz mətndəki hər bir söz və frazanın dəqiq mənasını bilməli, hər bir söz və ifadə üçün hədəf dildə ən yaxın ekvivalenti seçməlidir. Tərcümə və orijinalın üslubları arasında müəyyən bir uyğunluq olmalıdır. Herbert Qrimsdiç (Herbert Grimsditch) "Pitfalls in Everyday French" əsərinin müəllifidir, onun fikrincə mütərcim məxəz və hədəf dillərdəki sözlərin grafik oxşarlığına uymamalıdır. O, göstərir ki, fransız dilindəki "intime" (konfidensal) sözü ilə ingilis dilindəki "intimate" (sevgi, məhəbbət, yaxınlıq və s.) sözünün ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. O öz fikrini bir çox misallarla əsaslandırır. Bu, əslində tərcüməçinin yalançı dostları kimi başa düşülməlidir. Beyts (Bates) özünün "Intertraffic: studies in translation" əsəri ilə məşhurdur. O, tərcüməni yüklərin bir yerdən digərinə daşınmasına bənzədir. Onun fikrincə, dünya tərcüməsiz hərəkərsiz olar, orada bir durğunluq hökm sürər. İnsan hissləri instinktiv və dəyişməz ola bilər, ancaq dünya tərcüməsiz yaşaya bilməz. O,

tərcüməni beynəlxalq hadisə sayır, tərcümənin məqsədi yer üzündə dostluğu genişləndirmək və insanlar üçün daha yaxşı bir dünya yaratmaqdır. Keçən əsrin nəzəriyyəçilərindən biri də Bayard Quincy Morqan (Bayard Quincy Morgan) özünün "On translating feminine rhyme" (Qız qafiyyəsinin tərcüməsi haqqında) əsəri ilə yadda qalmışdır. Onun fikrincə, hər bir dildə poetik forma onun dil materialı ilə müəyyənləşir. İngilis dilindəki monosillabizm və fransız dilindəki disillabizm poetik tərcümədə çətinlik yaradır. Eyni əsrin nümayəndəsi Custus Rozenberqin fikrincə, tərcümənin müasir konsepsiyası belədir ki, gərək forma, dil və məzmun qarışdırılıb ələkdən keçirilsin və oxucuya təqdim edilsin. O belə hesab edir ki, mütərcim gərək bilikli və, zəka sahibi olsun. Poeziya tərcüməsi üçün mütərcim düşünməlidir ki, şeirin oxucuya təsiri necə olacaq. Bunun üçün o bilməlidir ki, şair öz dövrünün hadisələrinə necə münasibət bəsləmiş, media ilə necə manipulyasiya etmiş, dildən necə istifadə etmişdir, o, forma tiplərini bir-birindən fərqləndirməyi bacarmalı, şair kimi yaradıcı, estet filosof, memar olmalıdır. R.A.Noks (Knox) "On English translation" əsərinin müəllifi kimi tanınır. O, iki fundamental məsələni qaldırır: hərfi və bədii tərcümə, bunların hansı birincidir? Mütərcim öz üslubunu müəllifin üslubuna uyğunlaşdırmalı, yoxsa öz üslubunda yazmalıdır? Mütərcim tərcümə zamanı üslub seçməkdə sərbəstdirmi? Noks bu suallara aşağıdakı kimi cavab verir. Əgər tərcümə tələbə üçün edilirsə, hərfi tərcüməyə üstünlük verilməlidir, əks təqdirdə bədii tərcümə daha münasibdir. Oxucular orijinalı oxumuş olsaydılar, tərcümədən daha çox zövq alardılar. Leonard Foster tərcüməni orijinalın məzmununun transferi sayır, onun fikrincə, yaxşı tərcümə odur ki, ikinci bir dildə orijinalın vəzifəsini yerinə yetirsin. Keçən əsrin ən böyük nəzəriyyəçisui Yucin Naydadır (Eugene Nida). Stokholmda "İncil" Tərcümələri İnsititutunun məsləhətçisidir. Tərcümə nəzəriyyəsiə bağlı "Principles of translation as exemplified by Bible translation" əsəri və bir sıra məqalələrin müəllifidir. Naydaya görə tərcümənin yaxşılığı onun hansı məqsədlə eduildiyindən asılıdır. Buna baxmayaraq, o yazır ki, hədəf mətn məxəz mətnin mümkün olan ən yaxın ekvivalenti olmalıdır. Bu ekvivalentlik təkcə formaca yox, həm də məzmun və üslubi baxımdan ekvivalent olmalıdır. Tərcümə heç vaxt xarici ədəbiyyata oxşamamalıdır. Ancaq o, hesab edir ki, bir sıra amillərə görə ekvivalentlik mümkün deyil, mütərcim əsas diqqəti məzmunun transformasiyasına verməlidir, lakin üslubun transformasiyası heç də mümkün olan deyil, çünki müxtəlif dillər müxtəlif məna-simvol əlaqələrinə malikdir, simvollar və onların referentləri bir-birləri ilə ixtiyari bir əlaqədədir və ola bilsin ki, dilin birində lazım olan eyni məna assosiasiyaları və simvollar o biri dildə olmasın. Dünya təcrübəsi müxtəlif şəkildə kateqoriyalaşdırılıb və müxtəlif dillərdə müxtəlif simvollar və müxtəlif proporsiyalarla öz əksini tapıb. Bundan sonra o belə bir fikir irəli sürür ki,

tərcümə prosesində hansısa bir məlumatın məxəz mətnə əlavə edilməsi, nəyinsə kəsilib atılması, nədənsə vaz keçilməsi labüddür. Y. Nayda tərcümədə şərhi vacib sayır, şərh əlavə məlumatı təmin edir və orijinaldakı uyğunsuzluğu aydınlaşdırır. Bunlardan sonra tərcümə sənətinin və nəzəriyyəsinin inkişafında Romam Yakobson, İrji Levi, Katford, Vinter Verner, Rafaeel Burton, Peter Neyumark kimi tərcümə nəzəriyyəçilərinin də adlarını çəkmək olar. Antik dövrdən başlayaraq dövrümüzə qədər tərcümə fikrini araşdırmaqla belə bir müşahidə apardıq və şahid olduq ki, xarici tərcümə nəzəriyyələrinin heç birində adekvat və kolorit anlayışlarına rast gəldik. Keçən əsrin altımışıncı illəri tərcümənin qızıl dövrü adlanır. Təkcə elə keçmiş sovetlər ölkəsində xarici dilləri bir yana qoysaq belə, rus dilindən müttəfiq respublika xalqlarının duillərinə və həmin dillərdən rus dilinə minlərlə tərcümələr edilmişdir. Məhz dediklərimizin nəticəsidir ki, А.В.Федоров "Основы общей теории перевода" əsərində "Tərcümə oluna bilmə probleminin dəqiqləşdirilməsi və tam dəyərli (adekvat) tərcümə" və "İctimai həyatın və maddi-məişətə məxsus milli-spesifik realiləri bildirən sözlərin tərcümədə verilməsi", "Bədii ədəbiyyatın tərcüməsində milli rəngarəngliyin saxlanılması" (4) kimi bölmələr öz əksini tapmışdır. Məhz bu əsərdə həm adekvatlıq, həm də milli kolritin tərcümədə əksi bir problem kimi araşdırılır.

Adekvatlıq nədir? Azərbaycan, rus və ingilis dillərindəki lüğətlərdə bu söz üçün təxminən eyni mənaları tapırıq: adekvat, tam uyğun, eyni, bərabər; вполне соответствую, совподающий; equal in magnitude or equivalent. Məlumdur ki, hər bir yazılı və ya şifahi məlumatın, eynilə bədii ədəbiyyatın canını ondakı informasiya təşkil edir. Bu məsələyə tərcümə baxımından yanaşdıqda da məlumdur ki, məxəz mətndəki faktual, yaxud konseptual (bədii) informasiya hədəf dildə də məzmunca eyni, bərabər çəkiyə malik olmalıdır. Praqmatik tərcümədə buna nail olunursa da, müxtəlif səbəblərə görə bu mümkün deyil. Kolorit anlayışı da məhz bu dövrdə bədii tərcümədə aktuallıq kəsb etmişdir. Bu sözün azərbaycan, rus və ingilis dillərində mənası "rənglərin uyğunluğu" (rəssamlıqda), "səciyyəvi xüsusiyyət" (məcazi mənada); соотношение красок в картине по тону, насыщенности цвета; color, colouring kimi verilmişdir, ingilis dilindən rus dilinə "yerli kolorit" местный колорит kimi verilmişdir. Bundan əlavə, colour, colouring əvəzinə ingilis dilində background ("fon", "zəmin" mənasında) işlədilir, məsələn, national, local, historical background və sair kimi terminlər də işlənir və bunlar tərcüməyə də şamil olunur.

Beləliklə, deyilənlərdən məlum olur ki, tərcümədə adekvatlıq və kolorit anlayışları demək olar ki, keçən əsrdən başlayaraq işlənməyə başlanmışdır, bu da çoxmillətli sovetlər ölkəsində mülli dillərdən rus dilinə və əksinə tərcümələrin artması ilə bağlı olmuşdur. Həmin fonda az da olsa

xarici dillərdən rus və sovetlər ölkəsindəki digər millətlərin və xalqların dillərinə tərcümə edilərkən adekvatlıq və milli, yerli, tarixi və sair kimi koloritlərin tərcümədə təmin edilməsi problemi nəzəriyyəçilərin qarşısında bir vəzifə kimi qoyulmağa başlanmışdı ki, bu məsələ ilk növbədə rus, sonra isə digər tərcümə nəzəriyyəşilərini kolorit və adekvarlıq məsələsini tədqiq etməyə sövq etdi. C.Bayron və digər ingilis-amerikan ədiblərinin əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi ilə bağlı milli kolorit məsələsi aktuallaşdı və ön plana keçdi. Bu mənada kolorit adekvatlığı fonunda tarixi koloritin tərcümədə adekvatlığının təmin edilməsi bizim tədqiqatda da özünə yer aldı.

Ədəbiyyat

1. Academic Encyclopedia Americano, 1987.
2. Bayramov Q. Tərcümə sənəti, Bakı, 2008, 250 s.
3. Encyclopedia Britannica, 1970, 62-63.
4. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. М.,1983, 300с.
5. Gentzler, Edwin. Contemporary Translation Studies. London and New York, 1993, 224 pp.
6. Robert. E Lerner, Standish Meacham, Edward McNall Burns, Western Civilizations, Eleventh Edition, NewYork, 1988, p.40-42, 1098 pp.)
7. Routledge Encyclopedia of Translation Studies, edited by Mona Baker, London and New York, 1998, 654 pp.
8. Translation, History and Culture, edited by Andre Lefevere, London and New York, 1992, 182 pp.
9. Translation, History and Culture, edited by Susan Bassnet and Andre Lefevere, London and New York, 1990, 133 pp.

С.Агаева

Проблемы адекватности и колорита в переводе

Xülasə

Статья посвящена проблемам адекватности и колорита при переводе. С этой целью были прослежены история развития перевода до конца XX века. Автор пришел к выводу, что несмотря на проблемы переводы в разное время, конкретные идеи о проблемах сохранения адекватности и колорита были отмечены во второй половине XX века. И это связано с увеличением переводов с русского языка на национальные языки в многонациональной советской стране. И на этом фоне самая главная задача, стоявшая перед теоретиками – это передача и сохранение при переводе адекватности, национального, местного, исторического колоритов. А это вначале русских, а далее зарубежных

теоретиков побудило к исследованию проблем адекватности и колорита. В произведениях Дж.Байрона и других англо-американских прозаиков проблемы схранения национального колорита при переводе на азербайджанский язык стали актуальной темой. В связи с этим на фоне колоритной адекватности, обеспечение адекватности при переводе исторического колорита и стало предметом данного исследования.

S.Agayeva

The problem of adequacy and coloration in the translation

Summary

The article has been devoted to the issue of adequacy and colouring (realia) in translation. For this puepose the development of the thoory of translation has been trtaced beginning form antiquity tuill the end of the 20th century. And it has been concluded that there were statements about the essence and criteria of translation in the past, nevertheless, theories on translation, particularly the problem of adequacy and colouring (realia) appeared and consolidated in the second half of the 20th century. And this is due to the increase in translations from the Russian language into national languages in a multinational Soviet country. Against this background, the most important task facing theoreticians is the transfer and preservation in the translation of adequacy, national, local, historical color. And this at first Russians, and then foreign theorists prompted the study of problems of adequacy and color. In the works of J. Bairon and other Anglo-American prose writers, the problems of preserving national color when translating into Azerbaijani became an urgent topic. In this connection, against the backdrop of colorful adequacy, the provision of adequacy in the translation of historical color and was the subject of this study.

Rəyçi: **Qılıncxan Bayramov**
filologiya elmləri doktoru, professor

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

MAHİRƏ QULİYEVA
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun
Erkən yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin müdiri,
filologiya üzrə elmlər doktoru
mahirahamid@mail.ru

VAQİF YARADICILIĞI AŞIQ ƏDƏBİYYATI İLƏ KLASSİK POEZİYANIN QOVŞAĞINDA

Açar sözlər: aşıq ədəbiyyatı, şifahi xalq ədəbiyyatı, klassik poeziya, realizm, dəyər.
Key words: ashyg literature, folk literature, classical poetry, realism, value
Ключевые слова: ашугская литература, литература, народная литература, классическая поэзия, реализм, ценность.

Ədəbiyyat tarixi əvvəla mətnlər tarixidir. Mətnin bizə verdiyi şey sənətkarın iç aləmidir. Bunu müasir elmin hüdudları içində psixoloji, fizioloji və xüsusilə psixopati baxımdan incələyib, sənətkarın ruh portretini vücuda gətirmədən bilgi, hiss, fikir, xəyal mələklərindəki qüdrətini müəyyən üsullarla ortaya qoymadan onu ədəbiyyat tarixi içinə oturda bilmərik. Bu tədqiq insan, dönəm problem üzərində olduğu üçün çox şümüllüdür. (8,14)

M.Füzuli irsinin tədqiqi ilə bağlı söylənilən bu fikir, əslində klassik irsin hər bir dönəminə şamil edilməlidir ki, bu mənəvi irs tarixin zəngin səhifələrində dəyərini tapa bilsin.

Qeyd etdiyimiz fikir Azərbaycan ədəbiyyat tarixində xüsusi yeri olan və Azərbaycan şeirində yeni bir dövrün, bugününün elmi müstəvisi baxımından erkən yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatının əsasını qoyan milli şairimiz M.P.Vaqif irsinə də şamil edilə bilər.

Vaqifə verilən dəyər. Vaqif yaradıcılığı bir çox şairlərimiz üçün nümunə olmuşdur. Təsadüfi deyil ki, Zakir və Şakir kimi şairlər, XIX əsrdə yetişən Qarabağ şairləri Məhəmməd bəy Cavanşir, Aşıq Pəri və başqaları Vaqifdən öyrənmiş, onun irsini qiymətləndirmişlər.

Şairə ən düzgün və dəqiq qiyməti sözün dəyərini bilən, sənət dünyasında püxtələşən, onun bütün incəliklərinə bələd olanlar verə bilər. O, ədəbiyyatın hər dönəmində istər müasirləri, istər sələfləri, istərsə də xələfləri tərəfindən öz layiqli dəyərini ala bilmişdir. Şairin müasiri Aşıq Əlinin ona xitabən yazdığı şeiri Vaqifin ədəbiyyat tarixindəki məqamını müəyyənləşdirir. (1, 574)

Bu əsrdə şairlərin xanısan,
Müdərrisə bərabərsən yəni sən,
Lütfün mədənisən, fəzlin kanısan
Eşidənlər sözün səminə gəlmiş.

Vaqifin müasirlərindən olan Hüseyn xan Müştaqın onun "Tüfəng" rədifli şeirini oxuduqdan sonra aşağıdakı şəkildə dəyər verməsi də şairin ayrı-ayrı şeirlərinin belə nəzər-diqqəti cəlb etməsinə sübutdur: (1,574)

Şeirinə əhsən ki, yetməz hiç bir əşar ona,
Hər kimin var isə həddi söyləsin göftar ona,
Kimsə ləb tərpətməsin ki gəlməz istifsar ona.

XVIII əsrin sonu və XIX əsrin əvvəllərində yaşamış Aşıq Valeh özünün "Cahannamə" əsərində Vaqifi klassik Şərq şairləri, ədəbiyyatın korifeyləri ilə birlikdə şeirinə gətirir, dünyanın bu şəxslərin simasında tamamlandığını qeyd edir, Vaqifi onların cərgəsində axtarır və təəssüf hissi ilə bivəfa cahanı sorğuya tutur, "o kamalda canın tapılmayacağı" kəlimələri ilə Vaqifin klassik dönəm şairləri sırasında yerini təsbitləşdirir: (1, 575)

Hafizü Nəvai, Füzuli, Cami,
Şeyx Sədi, Hilali, Urfi, Nizami,
Dünya səndə kəşf eyləyib təmami,
Firdovsitək nəzmi dürəfşan hanı?

Hanı Molla Pənah, bivəfa cahan,
Təxəllüsü Vaqif, nəzmi dürəfşan,
Indi eyləmisən xakilə yeksan,
Tapmaq olmaz, o kamalda can hanı.

Bu sətirlər Vaqif irsinin dərin məhəbbətlə sevildiyindən xəbər verir. Onu da qeyd edək ki, Aşıq Valehin bu şeiri "Əmrah" dastanının ustadnamələri sırasındandır. (5, 135)

Vaqif yaradıcılığının tədqiq tarixindən. Qeyd etdiyimiz kimi Vaqif yaradıcılığına maraq çox böyük olmuşdur. Onun irsi hələ şairin öz dövründə diqqəti cəlb etmiş, ilk dəfə olaraq Mirzə Yusif Nersesov Vaqifin əsərlərini toplayaraq 1856-cı ildə Teymurxanşurada "Vaqif və s. müasirin" adı altında çap etdirmiş, Adolf Berye M.F.Axundovun topladığı materiallara istinadən 1867-ci ildə Leypsiqdə çap etdirmiş, 1908-ci ildə isə şairin əsərləri "Tazə həyat" qəzetində Haşım bəy Vəzirov tərəfindən nəşr edilmiş, 1925-ci ildə isə onun şeirlərinin bir qismi Salman Mümtaz tərəfindən "Kommunist" qəzetində, 1937-ci ildə isə həmin şeirlər toplu halında işıq üzü görmüşdür.

Vaqifin elmi nəşri 1945-ci ildə AMEA-ın Nizami adına Dil və Ədəbiyyat institutu tərəfindən oxuculara çatdırılmışdır. (9,616)

Vaqif yaradıcılığı eyni zamanda S.Vurğun, M.İbrahimov, A.Dadaşzadənin ümumi redaksiyası ilə Bakı-1960-cı ildə AMEA nəşriyyatı xətti ilə çap olunmuş "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi", H.Araslının 1998-ci ildə Gənclik nəşriyyatı xətti ilə çap olunmuş Azərbaycan ədəbiyyatı: tarixi və problemləri toplusunda, Ə.Səfərli və X.Yusifli tərəfindən Bakı, Ozan-2008-ci ildə çap olunmuş Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi və s. mötəbər kitablarda öz geniş təhlilini tapmışdır.

Vaqif şeirinin kitab şəklində nəşr olunmasında H.Vəzirovun, S.Mümtazın, H.Araslının, A.Dadaşzadənin xidmətləri böyükdür. Bu sahədə Mümtazın, Araslının, M.İbrahimovun, M.Quluzadənin, A.Dadaşzadənin, Ə.Səfərlinin, X.Yusiflinin, A.Cəmilin, N.Cəfərovun tədqiqat və oçerkləri də xüsusilə qeyd edilməlidir. N.Cəfərovun 2017-ci ildə "Renessans-A" nəşr evi xətti ilə elmin bugünkü bucağından çap olunmuş kitabını xüsusi qeyd etmək istərdik.

Qeyd etdiyimiz mənbələrdə M.P.Vaqif əsasən yeni bir dövrün-poeziyaya nikbin əhvali-ruhiyyə, həyati və dünyəvi gözəlliyin təsviri və bu gözəlliyə pərəstiş hisləri qatan realist şeirin banisi kimi qeyd edilir. (9, 609)H.Araslının sözləri ilə desək Vaqif öz ədəbi və siyasi fəaliyyəti ilə xalqla bağlı mütərəqqi şəxsiyyətlərdən biri olduğu kimi, Azərbaycan ədəbiyyatının yeni istiqamətdə inkişafına kömək etmiş qüdrətli bir sənətkardır.

Ə.Səfərli və X.Yusifliyə görə Vaqif yaradıcılığı ilə xalq şeirinin təsiri yazılı ədəbiyyatımızda üstünlük qazanır, aparıcı mövqeyə keçir. (6, 646)

XVIII əsr şeirinin hər iki səciyyəvi qolunu-klassik şeiri və aşıq tərzini üzvi şəkildə öz yaradıcılığında birləşdirən sənətkar M.P.Vaqifdir. Vaqif Azərbaycan poeziyasına yeni nəfəs, yeni üslub gətirmişdir. Vaqif şeirindəki hisslərin təbiiliyi, obrazların rəngarəngliyi, dil zənginliyi və forma axtarışları indi də öz əhəmiyyətini saxlamaqdadır. (2, 3)

N.Cəfərovun Vaqiflə bağlı fikri də maraqlıdır: "..... Xalq, xüsusilə aşıq poeziyasının yaradıcılıq texnologiyalarını, demək olar ki, zədələmədən bir küll halında yazılı ədəbiyyata gətirmiş, onu bir mahalın estetik zövqü miqyasından çıxarıb bütövlükdə Azərbaycan türklərinin klassik bədii təfəkkürü səviyyəsinə yüksəltmiş, milli ruhu təzələmişdir. Necə ki, Vaqif ruhən qidalandığı, pərvəriş tapdığı torpağın miqyasına sığmasa da, ... yaradıcılıq üçün həmişə zəruri olan yeniliyi, özünəməxsusluğu o yerdə aradı ki, milli bədii təfəkkür etnoqrafik yaddaşını (Vətəni) itirməsin. (19)

N.Cəfərovun bu fikrində Vaqif və onun yaradıcılığı xalqına, millətinə, türk xalqına, bağlı bir sənətkar kimi canlanır. Tədqiqatçının Vaqif yaradıcılığı ilə bağlı yüksək səviyyədə ümumiləşdirilmiş fikri Firidun bəy Köçərlinin çox əvvəllər söylədiyi fikirlə səsləşir. O, Vaqifi milli şair adlandıraraq yazır: Onun şeir və qəzəliyyatı bizim Azərbaycan türkcəsinə ziyadə xoş gəlir və hər nə onun qələmindən zühura gəlirsə... tamamisi ürəkdən və həqiqi həyatdan nəşət edən

əsərlərdir. Milli şairlərimizdən onun kimi sadə və açıq lisanda və ana dilimizin zirvəsində şeir və qəzəl yazan az olub. (9, 619)

Əgər XVII əsrdə ədəbiyyatda romantik əhvali-ruhiyyə aparıcı mövqeyə malik idisə, XVIII əsrdə romantik və realistik meyllər birgə yaşamış, hər iki üslubda diqqətəlayiq əsərlər yazılmışdır. (2, 512)

XVIII əsr poeziyasında qüvvətlənməkdə olan realist dünyabaxışın əsas təzahür formalarını şərti şəkildə belə qruplaşdırmaq mümkündür- yazır A.Dadaşzadə.

1. Təsvir edilən tarixi hadisə və şəxsiyyətlərin reallığı haqqında; danışılan adamların davranışının real təsviri
2. Məkan və zaman konkretliyi
3. Dünyəvi, təbii hisslərin, həyati duyğuların güclənməsi
4. Etnoqrafik və məişət koloritinin dəqiqliyi
5. Ədəbi dilin və bədii təsvirin xəlqiliyi.

İctimai-siyasi tələblərin nəticəsi olaraq XVIII əsr lirikasında dövrün konkret hadisələrinə diqqət artır. Məhz elə bu baxımdan da Vaqif yaradıcılığı seçilir. Əslində şairin yaradıcılığını onun yaşadığı dönəmlər və ya yazdığı şeir növləri baxımından da təhlil etmək olar. Bu da nəticə etibarı ilə Dadaşzadənin bölgüsü ilə mahiyyətcə eynilik təşkil etmiş olacaqdır. Biz isə Vaqifin yaradıcılığını onun qaynaqlandığı ilham mənbələri baxımından təhlil etməyə önəm verdik.

Şifahi xalq ədəbiyyatından bəhrələnmə. Şair ədəbiyyatda yeni bir cığırı yaratmasında ilk öncə şifahi xalq ədəbiyyatına aşıq yaradıcılığına borcludur. Vaqifin yaradıcılıq qaynağı ilə bağlı maraqlı fikirlərdən biri də M.H.Təhmasibə məxsusdur: "XVII-XVIII əsrlərdə aşıq ədəbiyyatı, aşıq şeiri o qədər geniş yayılmış, elə böyük şəxsiyyətlər yetişmişdir ki, hətta əgər belə demək mümkünsə, yazılı ədəbiyyatın önündə getməyə, ona istiqamət verməyə başlamış, Vaqif ədəbi məktəbinin formalaşmasında həlledici rol oynamışdır. (12,55)

Dastanlara gəlincə onun mətninin əsasında mif, mifoloji düşüncə və bu düşüncənin gerçəkləşdiyi əfsanəvi əsatir mətnləri dayanır. Ancaq türk dastanlarında miflər yunanlardan fərli olaraq epizodik xarakter daşıyır və burada həyat gerçəkliyi, xalqın adət-ənənələri, ailə-məişət münasibətləri daha geniş ifadə olunur. Ən qədim dastanlardan biri olan "Kitabi-Dədə Qorqud" abidəsi də bu cəhətdən seçilir. Məhz bu sayaq mənbələrdəki həyat gerçəkliyi, adət və ənənələr Vaqif yaradıcılığını istiqamətləndirən, ilhamlandıran yönlərdəndir.

Aşıq yaradıcılığı, xüsusən də Aşıq Qurbanidə qadın gözəlliyinin təsviri məsələsinə nəzər salsaq yuxarıda qeyd edilən fikri əyani şəkildə təsdiqləmiş və M.P.Vaqif və Qurbani yaradıcılığının səsləşməsinin şahidi olarıq.

Azərbaycan lirik şeirində gözəllik və qadın mövzusu geniş yer tutur. Bəzən şairlər məftun olduqları qadınlarla bağlı reallıqları, bəzən də xəyal etdikləri gözəllikləri, qadında görmək istədikləri ən kamil fikir və mənəvi keyfiyyətlər barəsində arzularını tərənnüm edirlər.

Aşıq yaradıcılığında, o cümlədən Qurbanidə də "qadın gözəlliyi" aktual mövzulardandır: (13, 251)

Alçalsın dağların görünsün köçü,
Cənnəti-məvadır qoynunun içi,
Müəttər zülfləri- müsəlsəl saçı
Hərdən şitab eylər belələrə doğru. (4, 81)

Aşığın eşqə verdiyi dəyərdənmi, qadını yüksək qiymətləndirdiyindənmi, ya qəlbində silinməyən iz salmış bir eşqin nəticəsi olaraq qadını, araşdırdığımız misallarda isə onun qoynunu, sözün əsl və məcazi anlamında Allahın hər kəsə nəsib etmədiyi əmin-amanlıq, salamatlıq guşəsi olan cənnətin "məva" mərhələsinə bənzədir. Düşünürük ki, Qurbani gözəlin qoynunu cənnətə bənzətməklə dünyəvi eşqi Haqq yolunu tutan, bu yolda xətaya yol vermədən öz məqsədinə çatan, hədiyyəsi və məkanı cənnət olanla müqayisə edərək bəşəri və ilahi eşq arasında gözəl bir fikir bağlılığı yaradır. Aşıq eyni zamanda Haqq yolunda irəliləyən ürəyi, bəşəri məhəbbətlə döyünən ürəklə qarşılaşdırır. Sənətin də gözəlliklərini məhz bu incəliklər təşkil edir!.... (13, 251)

Eyni ilə bu motivlərin Vaqif yaradıcılığında da əksini görürük. Realcasına təsvir olunan qadının /Gərdənində tellər nə gözəl teldi, Onların məskəni o nazik beldi, Nə səngi-mərmərdi, nə bərgi-güldür, Bu ağ əndam kimi, bu bədən kimi./ (18,38) mənəviyyatı şairin yaradıcılığında ən gözəl biçimdə /əhsəni-təqvim/ yaradılmışların ali mərhələsindədir.

Sinəni cənnətin səkkiz növündən birinə Cənnətül-məvaya mütəşabeh tutan şair orta yüzilliklər Azərbaycan ictimai fikrində ədəbiyyatda, ən şərəfli və müqəddəs çağırış olan qadın-anaya olan ehtirama üstünlük vermiş olur.

Vaqif nə qədər də yaradıcılığnda açıq-saçıqlığa yer versə də öz milli qadınının ləyaqətini üstün tutur, onun təəssübkeşliyini çəkir, yadlar əlinə düşməsinə təhəmmül etmir və belə olan halda ahu-naləsinin yerə-göyə sığışmayacağını, Ərşin ən yüksək, əlçatmaz təbəqəsinə (Ərşi-əlaya) çatacağını şeirinə gətirir: (18,38)

Sən gedəli mən ziyadə ağlaram,
Vermişəm ömrümü badə ağlaram,
Hər düşəndə qəddin yada ağlaram
Ünüm çıxar ərşi-əlaya, Pəri.

Vaqif aşıq yaradıcılığından bəhrələndiyi kimi bu sənətə örnək də olmuşdur. Şairin təksim sənəti üstündə yazdığı: (18,92)

Qəmzə kəman, müjgan xədənk, göz ala,
Göz qan olur, əyri baxsan hilala
Sözləri qənd, ağızları piyala,
Şəkər əzmiş dilə, dodağa qızlar.

beyti Aşıq Ələsgərin: (3,73)

Xoş saatda xoş gəlibdi cahana,
Yoxdur gözəlliyə qüsur, bəhana,
Qənd əzilib dilə, dişə dəhana
Qaymaq dodaqlara bal bələnibdi.

bəndi ilə təşbihat və gözəlin şirindilliyinə işarə baxımından səsləşir. Aşıq Ələsgərdən nümunə gətirdiyimiz bənd insanın ən gözəl biçimdə yaradılması baxımından Molla Pənah Vaqifdən qeyd etdiyimiz aşağıdakı fikirlə eyniyyət təşkil edir: (11,18)

Bu gün bir əcaib gözəl sevmişəm,
Beləsi olamaz heç vilayətdə,
Sanasan ki, cəmalından nur yağır,
Yaranıbdır, yarəb, nə xoş saətdə.

Hər iki nümunə- /"Xoş saatda xoş gəlibdi cahana"/ və /"Yaranıbdı, yarəb, nə xoş saətdə"/ insanın ən gözəl biçimdə yaradılması fikri ilə yanaşı, onun məqamının ucalığı üstündə qurulub.

Vaqif yaradıcılığının ən önəmli tərəfi sözün geniş mənasında gözəlliyin vəsfidir. Bəlkə şair bu gözəlliyin vurğunu olmasında doğulub boy atdığı, sonralar həyatını davam etdirdiyi vətənimizin dilbər guşələrinə borcludur.

Tədqiqatlarda yuxarıda qeyd etdiyimiz fikirlə bağlı yazılır: Vaqifin təsvir vasitələrində zəngin təbiət ifadələri nə qədər çoxdursa, onun təbiətin təsvirinə həsr olunmuş ayrıca bir əsəri (vəsfi-M.Quliyeva) yoxdur.... Vaqif şeirləri içərisində ayrıca təbiət təsvirlərinə təsadüf olunmaması heç də şairin təbiət gözəllərinə biganəliyi ilə izah edilə bilməz. Onun ayrı-ayrı gözəlləri təsvir edərkən təbiətlə bacarıqlı müqayisəsi, təbiət gözəllərini dərindən duyduğunu, onun incəliklərini yaxşı hiss etdiyni aydınlaşdırmaq üçün kifayətdir. (1, 573)

Zənnimizcə Vaqifin gözəli təbiətin bir parçası, təbiət isə onun gözəlliyini tamlaşdıran vahid bir tablodur. Yəni, Vaqif yaradıcılığında gözəl

və gözəllik özünü vəhdət şəkildə göstərir. Gözəlliyi və gözəli duymaq, ürək dolu məhəbbətlə sevmək ən böyük nemət olsa da, klassik ədəbiyyatda ona yetişmək olmur. Vaqif gözəlinin uğrunda mübarizə isə öz səmərəsini verir.

Orta yüzilliklərdə, məlum olduğu kimi yaşamın ağırlığı, ictimai-siyasi səbəblər bir sıra zəka sahiblərinin obasından -yurdundan didərgin düşməsinə səbəb olub. Bir qisim bəsirət gözlü şair və ziyalılar yaranmış olan səbəblər üzündən öz ölkələrində qəribçilik hissi ilə yaşayıb-yaratmışlar. Onların böyük dərdinin mayasında yurddaşlıq, vətəndaşlıq hissi dururdu.

Vaqif də yaşadığı dövrün ictimai-siyasi vəziyyətini öz yaradıcılığında əks etdirir. O, görkəmli, ağıllı dövlət adamı kimi Kür qırağının təbii imkanları və gözəllikləri ilə ictimai-siyasi vəziyyətdən doğan geriliyi duyur və bu mənzərəni özünəməxsus şəkildə, böyük ürək ağrısı ilə qələmə alır.

"Kür qırağının əcəb seyrangahı var" şeirinə keçməzdən öncə bu məsələ ilə bağlı N.Cəfərovun Mirzə Yusif Qarabağinin yazdıqlarına əsasən qeyd etdiyi fikir üstündə dayanmaq istədik: "İbrahim xan səfərlərinin birində, bəzi mülahizələrə görə, böyük bir qüvvə ilə Kür qırağında dayanmış imiş. Qoşun böyükləri bu tuli-mukənnətdən təngə gələrək Molla Pənah Vaqifdən rica edirlər ki, Qarabağa dönmək üçün bir əlac taparaq və hər nə tövr olur-olsun, İbrahim xana icrayi-nüfuz etsin Vaqif isə aşağıdakı mürəbbei yazaraq xanəndələrə verir ki, məqamında İbrahim xanın hüzurunda təğənni etsinlər:" (20, 28)

Siyah tel görmədim Kür Qırağında ,
Məgər heç yaşılbaş olmaz bu yerdə?
Tərlan könlüm yenə uça dağlara
Havalanıb hərgiz qonmaz bu yerdə...

... Nədənsə, xanəndələr bu mürəbbei xanın məclisində oxurkən istənilən nəticə hasil olmur. Bunu eşidən Vaqif həman dəm bədahətən bu rəqsan və olduqca dilbər mənzuməni inşad edərək xanəndələrə verir ki, təkrar oxusunlar: (20,28)

Kür qırağının əcəb seyrəngahı var,
Yaşılbaş sonası, hayıf ki, yoxdur.
Üzü tər cığalı siyah tellərin,
Hərdəm tamaşası, hayıf ki, yoxdur.

Şair bu qoşmasında onu düşündürən, narahat edən bu məsələni, şeirin mənasını daha qabarıq çatdırmaq üçün "istifhəm" (ritorik sual) üstündə yazaraq "siyah telin, yaşılbaş sonanın" Kür qırağında olmamasından təəssüflənir, bir növ zəmanəni, özünü belə bu baxımdan ittiham edir.

Vaqif bu şeirində "əcəb seyrəngah" ifadəsi altında çox sadə, anlaşıqlı tərzdə Kür qırağının gözəl məkan olmasına işarə edir və bu mövcud gözəlliyin milli gözəllərdən məhrumluğunu, onu tamamlayan ərazi gözəllərinin olmamasını təzadlı şəkildə, özü də böyük təəssüf hissi ilə qeyd edir.

Onu da qeyd edək ki, ictimai-siyasi durumla bağlı yazılmış bu şeir təkcə təbiət təsviri, qadın gözəlliyinin tərənnümü deyil, eyni zamanda dövrün müəyyən tarixi hadisələrinin yaddaşlarda həkkinə xidmətdir.

Gözəllik Füzuli yaradıcılığının da cövhərindədir. Füzuli insan gözəlliklərini hər şeydən üstün tutur, onun mənəvi qüdrətini, zahiri gözəlliklərini tərənnüm edirdi. O, təbiətin bütün gözəlliklərini şair qəlbi ilə dərindən duyub məftun olduğu halda insanı daha yüksək qiymətləndirir, bütün bu gözəlliklərin insanın məziyyətləri qarşısında sönük göründüyünü qeyd edir: (16, 21)

Qanğı gülşən gülbünü sərvi-xuramanınca var?
Qanğı gülbün üzrə qönçə ləli-xəndanınca var?
Qanğı gülzar içrə bir gül açılır hüsnün kimi,
Qanğı gül bərqi ləbi-ləli-dürəfşanınca var?

Füzuli insanı dərin bir məhəbbətlə sevən aşıq sənətkardır. Onun bu məhəbbəti çox təmiz, səmimi və yüksək məhəbbətdir. Bu məhəbbət insanı nəcibləşdirən, onda sədaqət, səmimiyyət, vəfa, fədakarlıq kimi yüksək insani hisslər tərbiyə edən bir məhəbbətdir. (9, 391)

Füzuli əsərlərinin bir qiyməti də ondadır ki, bu qəzəllərində xəyali yox, həyatda olan real insanları, real gözəlliklərı və eləcə də real gözəlləri tərənnüm edir. (9, 391)

Şairin təsvir etdiyi gözəllər əsasən konkret, həyati gözəllərdir. O, sevgilisinə bəzən xitab edərək öz dərdlərindən danışırsa da, bəzən də onun geyimini və xarici gözəlliklərini təsvir edir. Bu cəhətdən şairin aşağıdakı bəndlə başlayan müxəmməsi diqqətə layiqdir. (9, 391)

Ey hərir içrə tənin, mütləq bülur içrə gülab,
Qöysün abi-rövşən, ol ab üzrə düyməndir hübab,
Öylə zibasən ki, yox nəzzarənə aləmdə tab,
Vay əgər tezcik çıxıb, sərpib ləçək, salsan niqab,
Hiç şək yox kim, səni görgəc olur aləm xərab. (17, 327)

Bu müxəmməsin hər bəndində məşuqənin geyimi və aşiqin ona münasibəti ifadə olunur. Birinci bənddə şair məşuqənin ipək paltarını büllurə, bədənini gülaba bənzədir. Sinəsini saf suya, düymələrini isə su

üzərindəki qabarcıqlara oxşadır. Belə bir gözəl səhər-səhər ləçəyini açıb niqabın üzündən salsa, dünya onu görüb özünü itirər. (9, 392)

Ayrı-ayrı müəlliflərdən Füzuli gözəlinin reallığı ilə bağlı gətirdiyim fikirlərə əlavə olaraq onu qeyd etmək istərdim ki, Füzuli qəzəli həqiqət, reallıq ilə məcaz arasında dövr edən bir gözəldir.

Vaqif yaradıcılığındakı gözəllərə gəlincə onlar hər anlamda daha konkret obrazlardır. Belə ki, klassik ədəbiyyatda göylərdə pərvəriş edən gözəl, Vaqifdə milli mənsubiyyətini, yurdunu-obasını, kimliyini tanıyan və tanıdan obrazdır. /Avçısı olmuşam sən tək maralın, xəyalımdan çıxmaz hərgiz xəyalın, Ənliyi, kirşanı neylər camalın, sən elə gözəlsən binadan Pəri!/

Şair "ənliyi-kirşanı neylər camalın" ifadəsi işlətsə də həyatının müəyyən dövrünü sarayda yaşadığı üçün elit qadın obrazlarına şeirində daha çox önəm verirdi.

Vaqif yaradanın insan qəlbinə sirayət etdirdiyi ilahi eşqin, ülvi gözəlin məqamını bilir və klassik ənənəvi mövzulara xas olan obrazları-pərvanə və odu mütabiqləşdirir: (18)

Pərvanə tək özün oda salmağa
Yaslanıban eşiyində qalmağa,
Bir belə gözələ qurban olmağa
Vaqif kimi qəllac kimsə gərəkdir.

Şair pərvanənin eşqi yolunda özünü oda vurmasına qiymət versə də: (18, 129)

Boyun sərvü-cənnət, gülşənə zinət,
Qaşın məddi ayət, qabağın taət,
Vaqifi-pürmöhnət, çox çəkib həsrət,
Ta sənlə xəlvət ola həmağuş.

- real məhəbbətlə sevgilisiylə təmasda olmağa önəm verir ki, bu da onun realistliyindən və o dönəmə xas həyatın reallıqlarından irəli gəlir.

Vaqifdə yurddaşlıq, vətənpərvərlik, milli hiss güclüdür. Bu baxımdan onun gözəllərinin adları, hətta yaşadığı ərazi belə konkretdir: (18,179)

Ey Qarabağın yeni açılmış güli-pakizəsi,
Xəstəyəm, qoynundakı ol narının müştaqıyam.....

Ol Xədicə haqqı, Səkinə haqqı,
Xeyrənnisə haqqı, Əminə haqqı,

Kəbə, Məkkə haqqı, Mədinə haqqı,
Dərdin bu Vaqifi aldı, sevdiyim!

Və ya: Bənövşətək ənbur zülfün buy verir,
Hər yuyub sərəndə həvayə, Zeynəb!
Onun ətrin dimağımdan üzməsin,
Əmanət et badi-səbayə Zeynəb! (18, 52)

Qadınların hər birinin başına ayrı-ayrılıqda and içən şair növbəti misrada "siyaqətul-ədəd" adlı poetik forma ilə müqəddəs torpaqları sadalayır. Bununla şair bir yandan milli qadının mənəviyyatını müqəddəsləşdirirsə, ikinci bir tərəfdən özünün xalqa bağlı milli ruhlu şair olmasını vurğulayır.

Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, Şərq, o cümlədən Azərbaycan lirik poeziyasının Avropa xalqları poeziyasından bir xarakterik fərqi də vardır: "Avropa poeziyasında məhəbbət lirikası çox zaman konkret şəxsə olan məhəbbətdən danışdığı halda (məs: Petrarka, Puşkin), Şərq poeziyasında məhəbbət lirikası şairin fəlsəfi, ideoloji görüşlərinin izahı üçün də bir bəhanə idi. (21, 117)

Füzuli məhəbbət lirikası ilə Vaqif yaradıcılığı yaxın olduğu qədər də fərqlidir. Nədən?, Əvvəla zaman, ictimai-siyasi durumun tələbatı baxımından. Belə ki, Zaman hər şeyin fövqündə durur və bir növ öz tələbləri ilə ədəbiyyatın mövzularını, ənənəvi mövzular xali olmaq şərtiylə, idarə edir. Ikincisi, Molla Pənah yaradıcılığında Avropa xalqları poeziyasına xas konkretlik ana xətti təşkil etdiyi kimi, Şərq poeziyasının məhəbbət lirikasına xas fəlsəfi-tarixi, ideoloji görüşlər konkretlik daxilində öz yerini tutur.

M.P.Vaqif öz sələflərindən fərqləndirilir: ".... o, sələflərindən fərqli olaraq əsrlərin imtahanından çıxmış, zəngin şifahi xalq şeirimizin nailiyyətlərini klassik şeirimizin həyati ənənələri ilə üzvi şəkildə birləşdirən orijinal bir sənətkar kimi də parlamış....." (9, 617)fikri də keçir.

Vaqif klassik irsi tamam rədd etmir, ondan öyrənir. Hafizi, Camini, Rumini yaxşı bilir, ancaq onlar kimi yazmır. Onun əsərləri mahiyyət etibarilə Nizaminin, Füzulinin inkarı deyildir. Onların irəli sürdüyü idealların yeni şəkildə, şeirdə xalq şeirinin təsirinin gücləndiyi bir dövrün zövqünə uyğun şəkildə ifadəsidir.

Araşdırmalarda belə bir fikir də öz əksini tapıb: Vaqif orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının son böyük klassikidir. (6, 656,666)

Çox təəssüflər olsun ki, Vaqif yaradıcılığını tədqiq edənlər onun klassik irsə bağlılığını qeyd etsələr də, bu yönə tədqiqatlarında geniş yer ayırmamışlar.

Bu məqamda Əli Nihad Tərlanın sözləri yerinə düşər: Bazen elde olmadan şahsi və subyektiv deyerlendirmeye kalkışıyorsa bu hökm, sadece bizə aittir ve ilmi kıymetten mahrumdur.

Zənnimcə, ədəbiyyatın hər iki qoluna- aşıq yaradıcılığı və klassik irsə önəm verən şair bu iki dönəmin ədəbiyyatları arasında körpü yaradaraq xalq yaradıcılığına məxsus özəllikləri, vəzni, xüsusilə də sadəlik və dilinin şirinliyini klassik ədəbiyyatın zənginlikləri ilə birləşdirərək ədəbiyyata bəlağətli bir üslub gətirmişdir. (M.Q bucağından)

Ruhun ən gözəl tərbiyəçisi və müəllimi olan Quranın ən aparıcı mövzusu Allahın vəhdəniyyətinə sulukdur.Yaradılışın səbəbi məhəbbətdir. Şərq, o cümlədən dünya ədəbiyyatının yüksək, müqəddəs və böyük məhəbbətini tərənnüm edən əsər "Leyli və Məcnun"dur. Leylinin səri zülfünü düyüm-düyüm yapıb Məcnunun boynuna zəncir edən odur Leylinin səri zülfü kəsrət içindəki hilkət müəmmasıdır. Bu müəmma ilə Məcnunu dəli edib boynuna zəncir vuran yenə odur!Leyli və Məcnun yarandığı gündən poeziyamızda bir günəş kimi parlamışdır. Ondan sonra yazılan bütün dərinmənalı, dolğun fəlsəfi şeirlər insan ruhunun əbədi çırpıntılarını və məhəbbətin sonsuz təlaşlarını ifadə edən müxtəlif qəzəllər və fəlsəfi şeirlər bu günəşdən işıq almışlar.(15, 8-9)Bu işığın şüaları Vaqif gözəllərini də nurlandırıb: (18, 152)

Əgər mən Vaqifəm- Fərhad ilə Məcnundan əlayam,
Əgər sənsən- haman Şirin ilə Leyladan artıqsan.

Və ya: Bahari-ömrünü versə də başa,
Aşıq məşuqədən usanmaz, haşa!
Fərhad Şirin üçün sığındı daşa,
Məcnunun ovlağı Leyli dağıdır. (18, 107)

Əslində, bu beytin özünəməxsus deyim tərzi öz eşqinin böyüklüyünü Məcnundan üstün tutan Füzulidən irəli gəlir: (16, 39)

Məndə Məcnundan füzun aşiqlik istedadı var.
Aşiqi sadiq mənəm, Məcnunun ancaq adı var.

XX yüzillikdə belə bu mövzu öz aktuallığını saxlamış və Füzulinin qeyd etdiyimiz beyti ilə səsləşərək nəzmə çəkilmişdir: (7, 15)

Mənim aşiqliyim, Məcnundan artıqdır bilir aləm,
Onu yad eyləməz hər kim məni-rüsvayə baxdıqda.

Sufi poeziyada "söz", "hərf" və "ədəd" simvol kimi işlənir. Bu ənənə Vaqif yaradıcılığına, xüsusən qəzəl və müxəmməslərinə sirayət edib. Şair bəzən öz durumunu hərflərin məna yükünə mütəşabeh tutur: (18, 122)

"Əlif" ərəb əlifbasının ilk hərfi, Allahın adının ilk hərfi, Allahın düzgünlüyünün rəmzi işarəsidir. "Dal" – Allaha itaətin, sülukun rəmzidir. Əslində bu ənənə də klassik ədəbiyyatdan gəlir: (11, 534)

Əlif – Əla qamətin hər kim görər bican olur,
Bey – Bəşarət buldu hər kim dilbəri-sultan olur.
Və ya: Ol – Əlif qəddinə münzəl gəldi xətti üstiva,
Be – bulundu qamətin vəsli vüsali-müntəha. (22, 55)

Sonralar hərflərin şəkli formasına uyğun olaraq məna yükü vermək aşıq yaradıcılığında da geniş intişar etdi: (3, 29)

Ibtidada "əlif" – Allah,
"Be" – birliyə dəlalətdir.
"Te" – təkdi vahidi-yekta,
Arif bu elmə bələddir.

Tədqiqatlarda Molla Pənah Vaqif öz sələflərindən fərqləndirilir: ....o, sələflərindən fərqli olaraq əsrlərin imtahanından çıxmış, zəngin şifahi xalq şeirimizin nailiyyətlərini klassik şeirimizin həyatı ənənələri ilə üzvi şəkildə birləşdirən orijinal bir sənətkar kimi də parlamış... (9, 617)

Vaqif klassik irsi tamam rədd etmir, ondan öyrənir. Hafizi, Camini, Rumini yaxşı bilir, ancaq onlar kimi yazmır. Onun əsərləri mahiyyət etibarilə Nizaminin, Füzulinin inkarı deyildir. Onların irəli sürdüyü idealların yeni şəkildə, şeirdə xalq şeirinin təsirinin gücləndiyi bir dövrün zövqünə uyğun şəkildə ifadəsidir. (6, 656, 666)

Dönəmbədönəm tarix və zamanın qarşısında öz hesabatını verən ədəbiyyat Zaman vəTarixə sığışmayan Quranın süjet və motivlərindən bəhrələnərək ədəbiyyatın həmin dönəminə xas mərhələsini yaşayır və yaşadır. (5, 229)– M.Quliyeva

Ədəbiyyatda Qurandan gələn motiv və süjetlərin əksinə gəlincə, bəzən onlar tam, bəzən qismən, bəzən rəmzlər şəklində, yeni baxışla öz əksini tapır. Belə mövzulardan biri də "beş-pənci-Ali-Əba", "əzimü-əziz", "nəsli-əla", "əşrəfül-məxluqat" və s. şəklində ədəbiyyatda öz əksini tapmış Hz. Peyğəmbərin nəsli məsələsidir. Mövzu Qurani-Kərimin "Əhzab" surəsinin 72-ci ayəsi, "Vida" xütbəsi, müxtəlif təfsirlərdə əksini tapmış yuxarıda qeyd etdiyimiz xütbənin məzmunundan irəli gəlir: (10, 69)Mən sizin aranızda iki ağır (əmanət) qoyuram: (Onlar) göylə yer arasında uzadılmış ip olan Allah kitabı (Quran) və mənim əhli-beytimdir. Onlar (Qiyamət günü) hovuzun kənarında mənə qovuşanadək bir-birindən ayrılmazdır.

Klassik ədəbiyyatda geniş intişar tapmış bu mövzu Şeyx İbrahim Gülşəni Bərdəidə aşağıdakı şəkildə şeirə gətirilib: (23, 83)

Vəlidir cümlə əshabi rəsulun,
Vəliyi sevməyən işi xətadır
Nəbivü Murtəza sibtu zühəda,
Xəmusu seyyidü Ali-əbadır.

Bu ənənə Vaqifin /Ey Vidadi, gərdişi-devrani-kəcrəftarə bax!, Ruzigarə qıl tamaşa, karə bax, girdarə bax!/ - mətləli qəzəlində, özü də bədbin bir ruhda öz əksini tapmışdır. Görünür, həyatın müəyyən dönəmindəki ağrılı-acılı günlər şairin yaradıcılığında da silinməz izlər buraxmışdır. Sənət əsəri təkcə ictimai-siyasi tələbatın deyil, sənətkarın yaşadığı acılı-şirinli həyat hayqırtılarının müştərək mehvəridir (– M.Quliyeva). Vaqifin aşağıdakı qeyd etdiyimiz qəzəli də bu hayqırtının nəticəsidir: (18, 153)

Baş götür bu əhli-dünyadan ayaq tutduqca qaç,
Nə qıza, nə oğula, nə dusta, nə yarə bax!

Vaqifa göz yum, cahanın baxma xubüziştinə,
Üz çevir ali-əbaya, Əhmədi-Muxtarə bax!

Deməli, Vaqif yaradıcılığında bədbin notlarda yazılmış şeirlər də var.

İlkin islam dövrünün nəqaid şairləri olan Cərir və Fərəzdək kimi Vaqifi Vidadisiz, Vidadini isə Vaqifsiz təsəvvür etmək mümkün deyil. Ədəbiyyatda öz nikbinliyi ilə Vidadinin bədbin ruhlu şeirinə rəng qatan Vaqifin Vidadi ilə müşairələri onun yaradıcılığında önəmli yer tutur.

Vaqif
Toy bayramdır bu dünyanın əzabı
Əqli olan ona gətirər tabı,
Sənin tək oğlana deyil hesabı,
Hər şeydən eyləyib qubar ağlarsan! (18, 219)

Vidadi
Oğlan, sən uşaqsan, cavansan hələ,
Yenicə cisminə düşüb vəlvələ,
Tazəcən dəyənək alıbsan ələ,
Qaim tut ki, nagah düşər, ağlarsan (18, 220)

Bu ənənə, (Beş-Pənci-Ali-Əba) bəlkə də Vaqifdən aşıq yaradıcılığına yol tapmış, aşıq yaradıcılığında və xüsusən də aşıq şeirinin Füzulisi olan Aşıq Ələsgərdə öz əksini tapmışdır: (14, 234)

Beş-Pənci-Ali-Əbadı, əzimü-əziz,
On iki imam, çardəh, məsum düzbədüz

Yüz iyirmi dörd min peyğəmbərimiz
Hər birinin ayrı məqamı vardır.

Vaqifin qəzəllərindəki mütəşabihatlar /Həbibim, bu nəzakətdə gülürənadan artıqsan,/ Mənim yanımda, billah, sən iki dünyadan artıqsan,/ Əliyyəlmürtəzadan istə, Vaqif hər nə istərsən,/ Hər kimin cananı kim, bir əhli-ürfanı olmaya, Şahi-aləm olsa, onda rahəti-can olmaya,/ Həblülmətin zülfün, Kəbə üzündür./-(18, 62) və s. bu kimi sətir və misralar realist ədəbiyyatın banisi kimi ədəbiyyat tarixində yer almış Molla Pənah Vaqifin klassik irsə bağlılığına dəlalət edir.

Vaqif klassik qəzəlin özünəməxsus ruhunu öz müxəmməs və qəzəllərində saxlamış, hətta onu dövrə uyğunlaşdıraraq sadə xalqın dil və ruhuna uyğun tərzdə qoşma və təcnislərə belə gətirib çıxartmışdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 3 cilddə, c.I. VII əsrin əvvəllərindən XVIII əsrin sonuna qədər. AMEA, Bakı-1960
2. A.Dadaşzadə. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı, “Maarif”1987
3. Aşıq Ələsgər. Şeirlər, Dastan-Rəvayətlər. Xatirələr. “Çinar-Çap”, Bakı-2003
4. Qurbani. Azərbaycan dastanları, c.I, AMEA. Folklor İnstitutu, “Çıraq”, Bakı-2008
5. Əmrah. Azərbaycan dastanları. AMEA Folklor institutu. C.3. “Çıraq”
6. Ə.Səfərli, X.Yusifli. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı-“Ozan”-2008
7. Əlağa Vahid. Seçilmiş əsərləri. “Lider nəşriyyatı”, Bakı, 2005
8. Əli Nihat Tərlan.Fizuli divani şerhi. Ankara-2009, Akçağ yayınları .
9. H.Araslı. Azərbaycan ədəbiyyatı: tarixi və problemləri. Bakı, Gənclik, 1998,
10. Hacı İlqar İsmayılzadə. Quran elmləri eksiklopediyası. Müqəddəs Qum şəhəri Məhəmməd Hadi Mərifət 18 zül-hiccə/ 1426 (Qədiri-xum bayramı) (19/01/2006)

11. İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri.
12. M.H.Təhmasib. Azərbaycan xalq dastanları. “Elm”, Bakı-1972
13. M.Quliyeva. Quran və Azərbaycan ədəbiyyatı (XIV-XVI əsrlər) , “Elm və təhsil”, Bakı, 2016
14. M.Quliyeva. Aşıq yaradıcılığı və dastanlar, Şərq poetikası və islami dəyərlər baxımından. “Elm və təhsil”, Bakı-2016, s.234 (Qrant layihəsi əsasında yazılmış kitab: EİF-2013-9 (15) – 46/36/ 5-M-34.)
15. M.İbrahimov. Giriş sözü. “Leyli və Məcnun”. “Elm”, Bakı-1981
16. M.Füzuli. Əsərləri. c.I, Azərbaycan SSRİ EA, Bakı, 1958
17. M.Füzuli. Əsərləri. c.I, Bakı-1944
18. Molla Pənah Vaqif. Əsərləri. ADN, Bakı, 1960
19. N.Cəfərov. Vaqifin Vurğunu. Mədəniyyət. 525-ci qəzet. 29.03.2014/ N16
20. N. Cəfərov. Molla Pənah Vaqif. Bakı, “Renessans-A”Nəşr evi, 2017
21. P.Kərimov. XVII əsr anadilli Azərbaycan lirikası. “Nurlan”, Bakı-2011
22. Şah İsmayıl Xətai. Əsərləri.c.2
23. Şeyx İbrahim Gülşəni Bərdəi. Divan. “Avrasiya Press”, Bakı-2006

М.Гулиева

Творчество Вагифа на рубеже ашукской литературы и классической поэзии

Резюме

Тенденция реалистического отображения в литературе XVIII века особенно ярко пред -ставлена в творчестве Вагифа. Вагиф был первым, кто проложил тропу к новой реалистической литературе, становление которой, в основном, состоялось в XIX веке. Вагиф «спустил на землю» идеал классической поэзии, пребывавшей в недосягаемых высотах, заменив возвышенность жизненной реальностью. Поэзия Вагифа как бы повернулась лицом к народу, к народности.

Творчество Вагифа является примером для многих поэтов и поэтому, в первую очередь, в статье речь идет об оценке творчества его предшественников, современников и последователей. Кроме того, в ней особое место отводится освещению степени изученности творчества самого поэта; также рассматриваются проблемы использования поэтом плодов устного народного творчества и его влияния на ашукское творчество; проводятся параллели между творчеством Вагифа и классической поэзией; особо разбирается влияние М.Физули на творчество Вагифа. В статье вкратце оценивается творчество Вагифа на стыке с ашукской литературой.

M.Quliyeva

Vagif's creativity in the junction of ashyg literature and classical poetry

Summary

The tendency of realism in the literature of the eighteenth century was reflected more clearly in Vagif's creativity. Vagif has opened the first course to realist literature which was founded in the XIX century. Vagif replaced the ideal of classical poetry which was in unavailable peaks With realities of life. Vagif's poetry has trended toward the people.

Vagif's creativity is the example for the lots of poets. For this reason in the article at first are talked about the values of the poet to the creativity of salafs, khalafs and contemporaries. Also are talked about the research of poet's creativity, are analysed the using of oral folk literature and influence to ashyg's literature from the side of poet . There are given parallels between the Vagif's creativity and classical poetry. Especially are analyesd Fizuli's influence to Vagif's creativity. In short in the article are valued Vagif's creativity from the junction with ashyg's literature.

Rəyçi: **Nəzakət Məmmədli**
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

ABBAS MİRHÜSEYN
filologiya elmləri namizədi dosent
Lənkəran Dövlət Universiteti
yazici.a@mail.ru

İSTİQLAL MÜCAHİDİ

Açar sözlər: yaradıcılıq irsi, Azərbaycana məftunluq, şairin haqq səsi, təqib, irtica qüvvələri, milltətçi seirlər, azdlıq mübarizəsi.
Keys words: creative legacy, loving Azerbaijan, the truth, voice of the poet, being followed, abuse, aggression forces, nationalist poems, freedom bight.
Ключевые слова: творческое наследия, любовь к Азербайджану, правдивый голос поэта, оскорбление, преследование, реакционные силы, националистические стихи, освободительная *борьба.*

Əhmədov Zeynalabdin Mütəllib oğlu (Əmin Abid) XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında görkəmli ədəbiyyatşünas, tənqidçi, nəzəriyyəçi, şair, publisist kimi tanınmışdır. O, 1918-1920-ci illərdə fəallıq göstərən şairlərdən biri – Əliabbas Müznibin (1882-1938) kiçik qardaşıdır. Azərbaycan ədəbiyyatının içtimai-siyasi fikrinin görkəmli nümayəndələrindən olan Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin şərəfinə Əmin adını götürmüşdür.

Yaradıcılığa erkən yaşlarında başlayan Əmin Abid sərbəst və heca vəznlərində şeirlər yazaraq, "Yeni Qafqaziya", "Azəri-türk", "Odlar yurdu" və başqa jurnallarda çap etdirmişdir. O, şeirlərində Azərbaycan Milli Demokratik Cümhuriyyətinin bolşevik ordusu tərəfindən vəhşicəsinə işğalına, Sibirə sürgünlərə, təqib və təhqirlərə etirazla yanaşmışdır. Bununla belə, şairin üçrəngli ay-ulduzlu bayrağın müstəqil Azərbaycan üzərində dalğanacağı günə inamı güclü olmuşdur. O, mühacirətdə yaşayan azərbaycanlı gəncləri konfrans və toplantılarda oxunmuş materiallarla tanış etməklə, onları birliyə və mübarizəyə ruhlandırmışdır.

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Əmin Abidin yaradıcılıq yolu çox qısa olmuşdur. Onun poeziyasını iki qismə bölmək olar: birincisinə 1918-ci ilə qədər yazıb Azərbaycan mətbuatında dərc olunan kiçik həcmli satiraları və vətənpərvərlik duyğularını tərənnüm edən şeirləri, ikinci qismə isə mühacirətdə yazdığı şeirləri daxildir. O, Azərbaycanda Əmin Abid adı ilə tanınsa da, Türkiyədə "Gültəkin" ləqəbi ilə sovet hökumətinin əleyhinə şeirlər yazmışdır. Türkiyədə dərc etdirdiyi şeirlər ona böyük şöhrət gətirmiş, onu bütün türk dünyasında istiqlal şairi kimi tanıtdırmışdır.

Bolşevizmin Azərbaycanda həddini aşması nəticəsində xalqın, millətin irtica qüvvələrinə qarşı aciz qaldığı bir zamanda Gültəkin insanları

mübarizəyə, haqlarını müdafiə etməyə çağırmışdır. Bu, hər şeydən əvvəl, Əmin Abid kimi əzab çəkən onlarla Azərbaycan şairinin haqq, ədalət səsini, ürək çırpıntılarımı, azərbaycançılıqla bağlı həqiqətləri müdafiə etmək demək idi. Güclü düşmən qarşısında çaş-baş qalan gənclərimizin parlaq gələcəyinə böyük inam bəsləyən Gültəkin aşağıda qeyd olunan şeirində bolşevik istilasının azadfikirli olmağa çalışan insanlara necə təsir etməsini qələmə almışdır:

Buludlu bir qorxunc yel kimi bizi,
Bu dağlarda oldu duman bolşevik.
Qanlara boyandı Xəzər dənizi,
Vermədi kimsəyə aman bolşevik.

Həmin dövrdə istiqlal şeirləri yazan şairlər içərisində siyasi-məfkurəvi baxışları, intelligent səviyyəsi ilə özünəməxsus həyat və mübarizə yolu seçən istedadlı şair Gültəkinin yaradıcılığı da mühüm cəhətləri ilə diqqəti cəlb edirdi.

Gültəkinin "Buzlu cəhənnəm" kitabında toplanan "Bayrağım və istiqlalım", "Azərbaycan istiqlalı", "Qürbətdə bayram" kimi şeirləri, ilk növbədə, qəhrəmanlıqla ölməyi şərəfsiz yaşamaqdan üstün tutan, itirilmiş hüriyyətlə istiqlalın geri alınması uğrunda sovet zindanları ilə uzaq Şimalın buzlu sahillərində minbir əzaba qatlaşan saysız-hesabsız qurbanları haqqında yazılmış ağıdır.

Bir tərəfdən elmi əsərləri, digər tərəfdən millətçi şeirləri ilə mühacir azərbaycanlılar arasında böyük nüfuz qazanan şair zülm görmüş soydaşlarına ithaf etdiyi şeirinə "Buzlu cəhənnəm" başlığını əbəs yerə verməmişdir. "İstiqlal uğrunda" adlı məcmuədə Mirzə Bala Məmmədzadə tərəfindən 1948-ci ildə İstanbulda çap olunmuş "Buzlu cəhənnəm" kitabı Gültəkinin ilk və son kitabı olmuşdur.

Dəhşətli faciələrin, bənzərsiz günlərin ağrılarını yaşayan şair yazır:

Sibirya, ey soyuq və qorxunc dəniz,
Şimalın köksündə uyuma səssiz.
Qalx, bir müsafirin gəldi, diqqət et!
Sənə hədiyyələr gətirdi – vəhşət!

Sən, ey bu gün yalnız qatilin deyil,
Haqq deyən başın da qəbri olan yer:
Bu solğun dənizin önündə əyil,
Ona ölüm vermə, həyat və ruh ver!

Türk xalqlarını, o cümlədən vətənini mübarizə meydanında görən, kommunist rejimi və istilası altında əzilən azərbaycanlı gənclərin gələcəyinə böyük ümid bəsləyən şair onları aşkarcasına azadlığa səsləyir.

Şair şeirin sonrakı bəndində gənclərə müraciət edərək yazır:

Sil göz yaşlarını, dur, gözlə onu,
Hər donduran qışın bahardır sonu.
... Və siz, ey ölümün qorxunc yolunda
Dəmir addımlarla yürüyən gənclər!
Siz, ey bir taleyin gizli qolunda
Yürürkən bəxti də sürüyən gənclər!
Uzadın siz də mənə əlinizi,
Təbrik eləyim mən, igidlər sizi!
Baş əymədiniz siz haqq yeyənlərə.

Həyat və mübarizə yolu digər mühacirlər kimi yaşadığı əsrdə tələtümlər, haqsızlıqlar və həyəcanlar içərisində keçən, yaradıcılıq irsi zəngin və rəngarəng olan Mirzə Bala Məmmədzadə yazır: "Azəri türklüyü rus bolşevizmi ilə həyat, ölüm mücadiləsinə girib və bu mücadiləni boğmaq üçün gecə-gündüz işləyib, yüzlərlə, minlərlə türk çocuğunu müxtəlif səbəblərlə tundralara, Sibir buzlaqlarına gömüb, mədəniyyət aləmindən uzaq, gecə və gündüzümüzün eynisi olmayan məchul məmləkətlərə sürüb. Hələ də bu məchul məmləkətlərin məchul köşələrində bir çox münəvvər azəri gənci ölümdən yüz min kərə betər iztirab çəkir".

Xalqın çoxəsrlik bir tarixinə nəzər salan Əmin Abid müəyyən zaman daxilində əmələ gəlib formalaşan, mübarizələrlə dolu həyatda çarpışan xalqın tarixi xüsusiyyətlərini, yaşam tərzini ifadə etmişdir. Zamanın məlum olaylarına münasibət həmin illərin poetik prosesinin spesifik xüsusiyyətləri kimi başa düşülməlidir. Əmin Abid bu əməyə zahiri cəhətdən yox, müəyyən ictimai-vətəndaşlıq mətləblərinin ifadəsi üçün müraciət etmişdir.

Önəmli yer tutan "Buzlu cəhənnəm" kitabında toplanan şeirlər istedadlı şair, publisist, tənqidçi Əmin Abidin Bakıda 1927-1937-ci illər arasında ədəbi-elmi fəaliyyəti, fundamental axtarışları, tapıntıları ilə səciyyələnir. Onun ədəbi-tənqidi və elmi irsi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının yaranmasında mühüm mərhələ təşkil edir.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə Gültəkin adını daşıyan şairin yazılarını xüsusi bir yer tutduğunu qeyd edərək yazmışdır: "Gültəkinin şeirlərində biz həqiqi milli-inqilab mübarizəsinin nəşidələrini (mahnı, tərənə) görürük. Mübarizənin ədalətliliyinə və qələbə ilə nəticələnəcəyinə bağlanan ümid Gültəkində, adətən, dini bir mahiyyət alır".

Məlumdur ki, hər bir dövrün özünün konkret həyat problemləri, ictimai-siyasi qayğıları olmuşdur. Mühacirət poeziyası da bu problemlərin yanından keçə bilməzdi. Belə olan halda, zamanın mənəvi, siyasi-ictimai və ideoloji məzmunu mühacirət poeziyasının bədii yüksəlişini, intellektual səviyyəsini və vətəndaşlıq pafosunu təyin edən başlıca amillərdən biri kimi diqqəti cəlb etmişdir. Həyatda, insanların şüurunda və hisslərində əmələ gəlmiş keyfiyyət dəyişikliklərini məlum poetik şəkillərdə əks etdirmək vacib məsələlərdən biri kimi qarşıda dururdu.

Bu baxımdan Gültəkin yaradıcılığında hamını birliyə, mübarizəyə, haqqı və azadlığı qorumağa çağırış nidaları diqqətdən kənarda qala bilməzdi. Onun poeziyasında belə bir sağlam, ciddi təmayülün formalaşması müasirlik kateqoriyasının özünü yeni məzmunda meydana çıxarmasını şərtləndirirdi. Zaman, insan haqqında düşüncə lirikasının ayrılmaz tərkib hissəsi kimi meydana çıxırdı. Bu mənada Gültəkinin də şeirləri istisna təşkil etmirdi. Bəzi faciələrin, mənəvi gözəlliyin miskin övladları, ümumilikdə insanlığın keçdiyi əzablı yolların onları sınaqlar qarşısında qoyması şairi daim narahat etmişdir. Şairin milli istiqlal və milli bayrağa həsr etdiyi bir şeirinə diqqət yetirək:

Bayrağımız ölməz, ölərsə əgər,
Torpağın altına köçər ölkələr.

O cındır bayrağın əlbət solacaq,
Azərbaycan yenə mənim olacaq.

Azəri oğluyam, adımda şan var
Damarlarımda zülmə hayqıran qan var.
Məni yetim sanıb kükrəmə, düşmən,
Bax, arxamda haqqı sevən cahan var.

Yaşa, ey həsrətlə doğan istiqlal!
Yaşa, ey türk, yaşa, ey gözəl hilal!

Şeirdə doğma Azərbaycana məftunluq hissi göz oxşayır. Hər beyti, bəndi sanki bir nəğmənin nəqəratını təşkil edən misralarda, “Azadlıq” sözü necə də təzə-tər səslənir, insanları azadlıq həsrətinə təşnə qoyan kövrək misralar qəlb yaxır.

Şeirin ayrı-ayrı bəndlərində şairin haqq səsi, mübarizəyə çağırışı aydın eşidilir. Şair milli bayrağımızla qürur duyub, millətçilik hissi ilə yaşayanların bir gün məğlub olacaqlarına, o cındır bayrağın solacağına, düşmən tapdağında əsir qalan Azərbaycan diyarının azadlığa qovuşacağına inanır. Oxucunu əmin edir ki, hər bir azəri oğlunun adında şan, damarlarında

zülmə hayqıran, buxovları qıran qan vardır. Düşmənin bu gün güvəndiyi bayrağı solacaq, haqq-ədalət qalib gələcək, Azərbaycan yenə də ona məxsus insanların olacaqdır.

Şeirdə insan taleyi, xalqın tarixi müqəddəratı qarşısında şəxsiyyətin məsuliyyəti, vətənpərvərlik mövzusu ətraflı lirik formada ifadəsini tapmışdır. Şairin ifadə etmək istədiyi ideyalar təkcə onun yox, bütün türk övladının məsafəcə uzaq qalan arzusunun həyata keçməsinin ilkin işartıları idi.

Əmin Abidin Türkiyəyə qədərki poetik yaradıcılığında iki ədəbi məktəbin – "Molla Nəsrəddin" və "Füyuzat" jurnallarının təsiri daha aydın görünür. Onun kiçik həcmli əsərlərində Namiq Kamal, Mehmet Akif Ersoy, M.Ə.Yurdaqul və başqalarının təsiri hiss olunur. Həmin əsərlərdə vətən və məfkurə elementləri, torpaq uğrunda mübarizə, ideya, məslək axtarışları, düşmənə nifrət nidaları üstünlük təşkil edir. Şairin ilk şeirləri Azərbaycan poeziyasının təşəkkülündə lazımi qədər rol oynamasa da, burada xalqın azadlıq mübarizəsini qorxubilməzliklə təbliği diqqəti cəlb edir.

Ə.Abidin poeziyası zəngin və çoxcəhətlidir. Burada fikir və hisslərin, xalq mübarizəsinə münasibətin dürüst şəkildə ifadəsi və sair məsələlər təsvir və tərənnüm olunur. Onun şeirlərində siyasi motivlər və vətəndaşlıq həyəcanları xalq taleyi ilə əlaqədar məsələlər kimi geniş planda verilir.

Ə.Abidin mübarizələrdə bərkiyən ehtiraslı şeirlərində milli ruh, sağlam pafos, səfərbərlik çağırışı diqqəti cəlb edir.

Könül, bəsdir daha, artıq oyan bu xabi-qəflətdən,
Özünü sən də qurtar, bunca zillətdən, zəlalətdən,
Bir gün öylə dəmidir, kim himmət eylə himmətilə,
Özün türk oğlu türk, əlbət xilas eylə əsarətdən.

Şeir parçasında türk oğlu türkün qəflət yuxusundan oyanması, özünü çətinlik və alçalmadan qurtarması, içtimai-faydalı işlərdə fəal çalışması, bir gün əsarətdən xilas olamsı vurğulanır. Son yüz ildə, o cümlədən XX əsrin əvvəllərində Cənubi Qafqaz regionunda gedən mürəkkəb siyasi proseslər nəticəsində azərbaycanlıların başına gətirilən müsibətlər xatırlansa da, millətin bir gün qəflət yuxusundan ayrılaraq zülmdən azad olmasına inam yaranır.

Gültəkin milli mühacirət şəraitində qadağalar içində yaşamasına baxmayaraq, daim yurdsevərlik və azadlıq ideyalarını tərənnüm edən qüdrətli şairdir. Bir çox şairlər kimi, onun da yaradıcılığının baş mövzusu vətəndir. Lirikasının qidalandığı real varlıq zorla ayrı düşdüyü Azərbaycan gerçəkliyi və xalqının tarixi keçmişi idi. Doğma Azərbaycana vurğunluq, vətəndaşlıq qüruru, milli təəşübkeşlik şeirlərinin əsas mövzusunu təşkil edir.

Şair bütün türkdilli xalqların taleyində olduğu kimi, xalqımızın tarixində silinməz səhifələri vərəqlədikcə, əsl dözüm, məhrumiyyət, fədakarlıq və qəhrəmanlıq məktəbi olmuş insanlarla qürur hissi duyur. Şairin şeirləri XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan poeziyasının bir çox cəhətlərini özündə əks etdirir. Belə ki, Məhəmməd Hadi poeziyasına xas olan romantik kədər, Mirzə Ələkbər Sabir satiralarına məxsus ifşaçılıq Əmin Abidin (Gültəkin) şeirlərində də aydın nəzərə çarpır. Onun şeirlərində istibdada, zülmə, haqsızlığa, mənfur düşmənə qarşı birbaşa hücum var. Düşmənə qarşı mübarizənin ağırlığını çiynində daşımış hər bir azərbaycanlının qəhrəmanlığı, azadlıq uğrunda çarpışması, məqsədindən dönməməsi sonrakı nəsil üçün vətən naminə, ideal naminə fədakarlıq rəmzinə çevrilmişdir. Poeziyanın bu sərt, yaddançıxmaz dövrünü yenidən duymaq və dərk etmək, ona bu günün nailiyyətləri zirvəsindən baxmaq, onu qiymətləndirmək zəruri bir iş kimi qarşıda durur.

Gültəkin şeirlərində lirik qəhrəmanın insani kamilliyini göstərərək, onun bütün bəşəriyyətin taleyi üçün məsuliyyət hiss etdiyini vurğulayır. Bu məsuliyyət hissi azadlığa susamış insanların, onların vicdanının səsidir. Bu səsi o heç cür sakitləşdirə bilmir. Şairin, "O cındır bayrağın əlbət solacaq, Azərbaycan yenə mənim olacaq" sözlərində birbaşa hücum vardır. Şeirdə insanın gələcəyinə böyük inamla yanaşı, onun sabahla bağlı nəcib, humanist düşüncələri də öz ifadəsini tapır.

Ə.Abid görkəmli tarixçi, alim, folklorşünas tədqiqatçı kimi də zəngin elmi irsin sahibidir. Tədqiqatçının müxtəlif sahələrdə apardığı araşdırmaları bu günün özündə də aktuallığını saxlamaqdadır. Folklorşünaslıq, Qorqudşünaslıq, Axundovşünaslıq, tərcümə problemi və s. problemlər onun 1920-1930-cu illərdə qiymətli tədqiqat əsərlərinin ümumi mənzərəsini təşkil edir.

Tədqiqatçının folklorla bağlı araşdırmaları "Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı" əsərindən başlamışdır. İstedadlı alim əsərin müxtəlif başlıqlar altında olan fəsillərində qiymətli fikirlər irəli sürmüşdür. Onun "Türk xalqları ədəbiyyatında "mani" növü və Azərbaycan bayatılarının xüsusiyyətləri" və "Azərbaycan folkloru" adlı irihəcmli məqalələri nəzəri və praktik cəhətləri ilə seçilir.

Mani – türk xalq şeiri və nəğmə janrıdır. "Türk xalqları ədəbiyyatında "mani" növü və Azərbaycan bayatılarının xüsusiyyətləri" məqaləsi ilə bağlı müəllif beş min bayatı toplayraq nəşriyyata təqdim etməklə yanaşı, bu bayatıları elmi nəzərdən tədqiq etsə də, onun topladığı bayatılar və monoqrafiyası itib-batdığından çap olunmamışdır.

Publisistika sahəsində fərqlənib diqqəti cəlb edən Əmin Abidin bir çox mövzularla bağlı maraqlı araşdırmaları vardır. O, Qazi Burhanəddin, Əbülqasım Firdovsi, Məhəmməd Füzuli, Mirzə Fətəli Axundzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, türk xalqları ədəbiyyatı və başqa mövzularla dəyərli

məqalələr yazan görkəmli tədqiqatçı idi. O, bir istedadlı ədəbiyyatşünas alim kimi, ədəbiyyatımızın bəlli olmayan məsələlərini araşdıraraq üzə çıxarmışdır. Onun "Məhəmməd Füzulinin tədqiq olunmamış bir əsəri" adlı məqaləsi bu cəhətdən maraq doğurur. Tədqiqatçı ilk dəfə olaraq, M.Füzulinin əruz vəznində yazdığı "Söhbətül əsmar" məsnəvisini aşkara çıxarmışdır.

Ə.Abid, eyni zamanda, "Oğuznamə" əsərində türklərin tarixindən, "Dədə Qorqud" dastanında onun tarixi, dili və sair problemləri üzrə bu gün də əhəmiyyətini itirməyən elmi fikirlər irəli sürmüşdür.

Ə.Abid 1928-ci ildə yazdığı irihəcmli "Türk ədəbiyyatında M.F.Axundov" adlı məqaləsində yazırdı: "Ümumi mövqeyi nəzərə alınarsa, deyilə bilər ki, Mirzə Fətəli İmadəddin Nəsimi və Məhəmməd Füzulidən sonra türk ədəbiyyatının şölələri üzərinə təsir yığmağa müvəffəq olan bir şəxsdir".

Görkəmli ədəbiyyatşünasın elmi irsi mövzu əlvanlığı ilə seçilir. Bu irs içərisində onun tərcümə ilə bağlı araşdırmaları böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, tərcümə tarixinə aid olan araşdırmaları içərisində Şərqin böyük şairi Əbülqasım Firdovsinin "Şahnamə" əsərinin ən qədim tərcüməsi XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. Lakin Əmin Abidin tədqiqatları nəticəsində məlum olur ki, bu tarix daha qədim dövrü əks etdirir.

Ə.Abid "Firdovsi və Azərbaycan ədəbiyyatı" məqaləsində yazır: "Firdovsi və onun "Şahnamə"silə bizim ədəbiyyatımız arasında böyük bir əlaqə vardır. Bu əlaqə dörd şəkildə meydana çıxmaqdadır: 1) Firdovsi qəhrəmanlarının xalq yaradıcılığına təsiri; 2) Ədiblərimizin Firdovsi haqqında tələqqiləri; 3) "Şahnamə"dən müxtəlif parçaların tərcümə edilməsi; 4) Bədii yaradıcılıqda Firdovsi üslubunun təqlid olunması".

Azərbaycan istiqlal hərəkatının aparıcı şəxsiyyətlərindən biri M.Ə.Rəsulzadə "Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı" adlı əsərində yazır: "Dünya tarixinin xülasəsi haqq ilə batil, hüriyyətlə əsarət mübarizəsinin bir ifadəsidir... Müqəddəratını hüriyyətsevər millətlərin və mədəniyyət dünyasının müqəddəratı ilə bağlamış Azərbaycan hüriyyət və demokratiya cəbhəsinin son və qəti zəfərinə əsla şübhə etməz! Duyduğu min bir iztirabdan sonra arzuladığı hüriyyət və istiqlalına qovuşacaq, şair Gültəkinin bu beytini zəfər sevincləri içində təkrar edəcək:

Sən bizimsən, bizimsən, durduqca bədəndə can,
Yaşa, yaşa, çox yaşa, ey şanlı Azərbaycan!

Zəngin elmi irs qoyub gedən Əmin Abidin (Gültəkin) əsərləri tədqiqatçılar tərəfindən araşdırıldığından, onların tədqiqatları xüsusilə təqdirəlayiqdir. Eyni zamanda bu dəyərli şəxsiyyətin çoxşaxəli yaradıcılığının bundan sonra da sistemli, monoqrafik şəpkidə hərtərəfli araşdırılmasına böyük ehtiyac vardır.

Ədəbiyyat

1. Axundov Yavuz. İstiqlal şairləri. Bakı, Yazıçı, 1989.
2. Ağazadə Yədulla. Müasir ədəbi proses və satirik poeziya. Bakı, Elm, 2016.
3. Əmin Abid (Gültəkin). Seçilmiş əsərləri. Bakı, Şərq-Qərb, 2008.
4. Əliqızı Almaz. Azadlıq və istiqlal poeziyası. BDU, 2001.
5. Həsənova Şəlalə. Mühacirət irsimizdən səhifələr. Bakı, 1994.
6. İbrahimli Xaləddin. Azərbaycan siyasi mühacirəti. Bakı, 1996.
7. Qarayev Yaşar, Salmanov Şamil. Poeziyanın kamilliyi. Bakı, 1985.
8. Qasımlı Məhərrəm. Vətən deyib gecə-gündüz ağlaram. Bakı, 1993.
9. Qəribli İslam. Ədəbiyyat sərhəd tanımır. Bakı, Elm, 2017.
10. Rəsulzadə M.Ə. Əsrimizin Səyavuşu, Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, 1992.
11. Sultanlı Vaqif. Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı. Bakı, 1998.

М.Аббас

Моджахеды за Независимость
Резюме

В статье рассмотрены многосторонность и богатство, с точки зрения проблематики научных трудов, считающими некоторым исследователями, оценивающими как начальный этап исследования фолклороведения, свой политико-идиологические мировоззрением, написавшей стихи независимости, диссидентская жизнь, злоупотребление большевизма в Азербайджане, отношение тяжелой жизни нашего народа, наполненная борьбой и т.д. вопросы критика, ученого, поэта, литературоведа, переводчика Амина Абидина (Гюльтекин). А также, в статье отмечается и анализируется творчество А.Абидина как история, ученого, фольклороведа и оценки его творчеству со стороны ведущих личностей движения независимости Азербайджана А.Джафароглы, М.А.Расулзаде, М.Б.Мамедзаде, А.Гусецнзаде и др.Амин Абидин – один из выдающихся представителей литературы, в своей поэзии прислушивался к молодёжи. Своим творчеством он объясняет ей, что она находится на правильном с моральной точки зрения пути, призывая к борьбе за свободу.

M.Abbas

Independence Mujahedeen

Summary

The article deals with the rich and multisided creation of Amin Abid (Gultakin) as a critic, scientist, a post, a literature studier, a translator from problematic view point, whose some studies are considered as precious investigations for the unities stage of our folklore study. His life is in a strange land, political-ideological outlooks being reflected in his poems, bolshevists cruelty in Azerbaijan, attitude towards hard life of our people full of fights and so on.

Amin Abid, one of the prominent members of literature history, mainly focused on youth's way of thinking in his poetry. His works called youth for freedom through the right path via moral means.

At the same time, the article characterizes A.Abid as a historian, scientist, a folklore studier having rich legacy, M.A.Rasulzadehs, M.B.Mammedzadehs, A.Jafaroglys, A.Huseynzadehs and others high appreciations to his creations as leading personalities of Azerbaijan independence movement are stressed his translations have been investigated.

Rəyçi:: İslam Qəribli
filologiya elmləri doktoru,professor

Fil.f.dok. ÜLVİYYƏ ƏLİYEVA
ADU
ulviyya@mail.ru

MULTİKULTURALİZMİN ƏDƏBİYYATA TƏSİRİ

Açar sözlər: multikulturalizm, humanitar fikir,mədəniyyət
Key words: Multiculturalism, humanitarian thoughts, culture
Ключевые слова: Мультикультурализм, гуманитарный, мысль, культура

Multikulturalizm bütün mədəniyyətləri müəyyən prinsiplər əsasında ehtiva etmək niyyətində olan amillərindən biridir.

Burada bir neçə məqamı mütləq qeyd etmək lazımdır. Bunlardan birincisi multikulturalizmin sadəcə olaraq mədəniyyətləri deyil, bu mədəniyyətləri təşkil edən çoxsaylı bilik sahələrini əhatə etməsi problemləridir. Bir qayda olaraq mədəniyyət özünün tərkib hissələrini içində əritməyə və bütövə çevirməyə cəhd göstərir. Filan xalqın mədəniyyəti deyəndə onun ədəbiyyatının, musiqisinin, adət-ənənələrinin və sairənin qovşağını, görüş yerini, bir-birinin içinə girməsini, bir-birini şərtləndirməsini nəzərdə tuturuq. Lakin mədəniyyətlərin təması, yəni multikulturalizm kontekstində vəziyyət dəyişir. Hər bir mədəniyyət sahəsi özünü büruzə verməyə, nümayiş etdirməyə cəhd göstərir.

Əgər mən təcrid olunmuş alman mədəniyyətinə nəzər salsam, məlum olacaq ki, onun musiqisi, ədəbiyyatı, fəlsəfəsi və digər tərkib hissələri birləşib vəhdət təşkil edirlər sintetik bütövün tərkib hissələridir. Lakin alman mədəniyyəti digər mədəniyyıyyətlərlə təmasa girəndə ədəbiyyat, musiqi, fəlsəfə və sairə hərə öz dilində danışmağa başlayacaq.

Multikulturalizm həqiqətən son dərəcə ziddiyyətli və mürəkkəb bir prosesdir. Din mədəniyyətin üzvi tərkib hissəsidir. Amma dini mədəniyyətin digər tərkib hissələrindən fərqləndirən bir cəhət var: mədəniyyətin digər tərkib hissələri, məsələn, ədəbiyyat, musiqi, fəlsəfə bu və ya digər şəkldə milli mədəniyyətin çərçivələrini aşıb digər mədəniyyətlərdəki analoqlarına qovuşmağa, onları zənginləşdirməyə və özləri də zənginləşməyə, bir sözlə universal səciyyə kəsb etməyə can atırlar.

Din isə konservativdir, başqa dinləri öz içinə buraxmaqdan, onlaarın hesabına zənginləşməkdən qətiyyətlə imtina edir, var gücü ilə öz toxunuzmaqlığını, bütövlüyünü qoruyub saxlamağa cəhd göstərir. Əgər dinlərin münasibətləri tarixini nəzərdən keçirsək, onların daim bir-birinin qənimi olmaları, bir-birini məhv etməyə can atmalarının şahidi olarıq.

Multikulturalizmin ədəbiyyata təsiri və onun ədəbiyyatşünaslıq tərəfindən tədqiq olunması problemi bu gün çox aktualdır. Dar mənada multikulturalizm ümumiyyətlə müasir humanitar fikrə aid olan bir prosesin - mədəni və ədəbi kanonun yenidən nəzərdən keçirilməsinin və dəyərləndirilməsi prosesinin tərkib hissəsidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, multikulturalizin analogiyalarını digər mədəniyyətlərdə də axtarıb üzə çıxarmaq olar. Məsələn Böyük Britaniynın mədəniyyətinin özü əzəldən multikultural xarakter daşıyırdı və faktiki olaraq uzun əsrlər boyu ingilis, şotland, irland mədəniyyətlərinin və ədəbiyytlarının görüş yeri olmuşdur. İndi buna son dərəcə intensiv, təcavüzkar şəkildə hind-pakistan və müsəlman elementləri də daxil olur.(2.26)

Məsələn, Salman Rüşdinin yaradıcılığı son dərəcə maraqlı multikultural hadisə hesab oluna bilər: o bir tərəfdən hind-pakistan dünyaduyumunun, digər tərəfdən antiislam düşüncə tərzinin və ideologiyasının daşıyıcısıdır. Rüşdinin yaradıcılığı müsəlman ehkamları xaricində təsəvvür oluna bilməz: o bir tərəfdən islam düny aduyumunun yetirməsidir, buna görə də hadisələrə islamıön içindən baxır və dəyərləndirir, digər tərəfdən Avropanın bütün ifadə imkanlarından, xüsusilə ingilis dilindən istifadə edib özünün islam mədəniyyətini məhv etməyə can atır. Bu baxımdan onun məşhur əsərində müsəlman mədəniyyətinin və ədəbiyyatının mərkəzi qaynağı və istinadgahı olan Qurani-kərimə hücumunu təsadüfi hesab etmək olmaz.

Fransız ədəbiyyatında Alber Kamünün yaradıcılığı maraqlı bir multikulural araşdırmanın mövzusu ola bilər. Bir tərəfdən o əlbəttə ki, Avropa və fransız mədəniyyətinin, ədəbiyyatının son dərəcə qüdrətli hadisəsidir. Digər tərəfdən Əlcəzair onun əsərlərində sadəcə boş məkan rolunu oynayan fon deyil onun dünyaduyumunu aktiv şəkildə formalaşdıran məkandır. Onun genlərində ispan elementi də son dərəcə güclüdür. Bu onun multikultural düşüncə və deyim tərzinə güclü təsir göstərir.

Əslində mədəniyyətlər heç də XX əsrin sonu - XXI əsrin təmasa girməyiblər. Bu proses tarix boyu mövcud olmuşdur. Mədəniyyətin tarixi birmənalı şəkildə sübuta yetirir ki, hətta təkəbbürlü antik yunan mədəniyyəti ətrafdakı "barbar" xalqların mədəniyyətindən çox şey əxz etmişdir. Məsələn, yunan mifologiyasında kifayət qədər Yaxın Şərq dünyaduyumunun və dünyagörüşünün - mifologiyasının elementlərinə rast gəlmək olar.(3.59)

Lakin qəribədir, multikulturalizm nəzəriyyəsi yalnız indi - XXI əsrin əvvəllərində meydana gəlmişdir. Götenin XVIII əsrdə niyyət kimi ifadə etdiyi, lakin faktiki olaraq qısa zaman kəsimində gerçəkləşmiş ümumdünya mədəniyyəti (alman mütəfəkkirinin mülahizəsinə diqqətlə fikir versək, məlum olar ki, o, "dünya ədəbiyyatı" deyəndə əslində "dünya mədəniyyəti"ni nəzərdə tuturdu) təcrübəsini ümumiləşdirmək və onun gələcək inkişaf istiqamətlərini müəyyən etmək tələb olunurdu.

Multikulturalizm humanitar fikrin müxtəlif sahələrinin - antropologiyanın, siyasətşünaslığın, iqtisadiyyatın, tarixşünaslığın, psixologiyanın, pedaqogikanın, ədəbiyyatşünaslığın, fəlsəfənin qovşağında formalaşmışdır. Sözün geniş mənasında multikulturalizm mədəni tədqiqatlara aid oluna bilər.(4)

Bəzi tədqiqatçılar onu (ingilis dilində - cultural studies) "kulturologiya" kimi də tərcümə edirlər. Lakin kulturologiya mədəniyyəti öyrənən elmdir, "mədəni tədqiqatlar" isə daha çox tətbiqi və lokal xarakter daşıyır, mədəniyyətin konkret problemlərinin həllinə yönəlmişdir və kulturologiyadan fərqli olaraq nəzəri-metodoloji problematikaya toxunmur.(3.23) Bir qayda olaraq mədəniyyətlər arasındakı əlaqələrin öyrənilməsinin bu sahəsi məsələnin siyasi və ideoloji aspektlərinə böyük önəm verirlər.Bir qayda olaraq mədəni araşdırmalar yekcins deyillər, prinsip etibarilə bütün diskurslara açıqdırlar (bu onunla bağlıdır ki, mədəniyyətin hər bir sahəsinin özünəməxsus diskursu var və bu diskursların özünəməxsusluğundan istifadə etmədən ümumiyyətlə onları biraraya gətirmək mümkün deyil. İncəsənət növlərinin fərqli formalara malik olması müxtəlif formalardan istifadəni labüd edir. Bu isə son nəticə etibariə amorfluğa gətirib çıxarır.

Ədəbiyyat söz, təsviri incəsənət rəng, musiqi səs dilində danışır. Yəni onlar müxtəlif diskurslara malikdirlər.Əlbəttə, onlarla bağlı tədqiqatlar da müxtəlif dillərdə danışırlar. Buna görə də mədəniyyət haqqında tədqiqatların eyni dildə danışmasını, vahid diskursdan istifadə etməsini mümkünsüz edir. Mədəni tədqiqatların amorfluğu da bununla bağlıdır.

Deməli mədəni tədqiqatları həyata keçirən araşdırmaçı daim "üzən" obyektə müraciət etmək məcburiyyətində qalır. Bundan əlavə mədəni tədqiqatçılar müxtəlif irqi, gender, sosial-iqtisadi və digər faktorlrı da öz araşdırmalarında nəzərə almalıdır və öz deyimini onlara uyğunlaşdırmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, britan mədəni araşdırmaları digər xalqlarda bu sahədə aparılan tədqiqatlara nisbətən daha erkən formalaşmışdır. Özü də bu tədqiqatların spesifikası onların ilk növbədə ədəbiyyatçünaslığa söykənməsi ilə bağlı idi.

Keçən dəfə mədəni tədqiqatların Qərb aləmində ilk dəfə Britaniyada həyata keçirilməyini və ilk növbədə ədəbiyyatşünaslığa əsaslandığını göstərdik.

Lakin çox tezliklə bu tədqiqatlar digər elm sahələrini də ehtiva etməyə başladı. Müəyyən mənada mədəni tədqiqatlar II dünya müharibəsindən sonra qərb humanitar fikrində mühüm yer tutan "sosial mətn nəzəriyyəsi"nə, həmçinin poststrukturalizmdə və dekonstruktivizmində sol radikal radikal cərəyanlara əsaslanırdı və faktiki olaraq onların aparıcı meyllərini davam etdirərək siyasi və sosial yönümlü mövqedən çıxış edirdi.

Ədəbiyyat

1.Əliyev İ. Multikulturalizm Azərbaycanın dövlət siyasətidir. http//-multikulturalizm.qov.az 2015/01/02 ilham-eliyev-multikulturalizm
2. Hacıyeva M.T. XXİ əsr mədəni paradiqması multimədəni aspektdə (25-26 noyabr 2014-cü ildə ADU tərəfindən keçirilmiş "Respublika elmi-praktik konfransı" nın materialları
3. Məmmədov Fuad. Kulturalogiya, mədəniyyət, sivilizasiya. "Ol" MMC nəşriyyatı. Bakı 2016.
3. bakuforum.az/.../**multikulturalizm**-nailiyyetler-.
4. news.milli.az/society/231544.html

U.Aliyeva

Multiculturalism impact on literature

Summary

Multiculturalism is one of these factors to unite all cultures on the basis of certain principles.today, it's impossible to create without considering international cultural practices. Multiculturalism has formed in unity of different fields of humanitarian thoughts: antropology,politicism,-economy,history,psychology,pedogogy and literature. The impact of multiculturalism in literature and its problem of study by literary critics is very relevant today. In fact, cultures didn't get in touch in the end of XX-XXI century. This process has existed throughout history. History of a culture clearly proves that even supercilious antique Greek culture adopted a lot from surrounding "barbarian" nations. For example, in Greek mythology you can see enough elements of Middle East's outlook - mythology . Ironically, however, the theory of multiculturalism has occurred only now - at the beginning of the XXI century. If you pay attention carefully to German philosopher Goethe of 18th century it becomes clear that he meant "world culture" in "world literature". For example, Salman Rushdi's works can be considered extremely exciting multicultural event. At the same time in French literature Albert Camu's works can be an interesting subject of multicultural research . On the one hand, he is the one of the most powerful events on the French culture and literature. On the other hand, Spanish elements in his genes are extremely strong.

У.Алиева

Мультикультурализм литература

Резюме

Мультикультурализм является одним из факторов, объединяющих все культуры на основе определённых принципов. Невозможно создавать что-то, не учитывая международную культурную практику.. Мультикультурализм объединил в себе разные области гуманитарной мысли: антропологию, политицизм, экономику, историю, психологию, педагогику и литературу. Влияние мультикультурализма в литературе и его проблемы литературной критики на сегоднешный день очен актуально. В целом культуре не было взаимосвязаны в конце 20-21 веков. Этот процесс продалжался на протежений всей истории. История культуры однозначно доказывает что греческая культура очень многое заимствовала от “варварских” народов. Например в греческой мифалогии встречаются очень много элементов из Ближне Восточной мифалогии. Однака теория мультикультурализма раскрыта толька сейчас начале 21 века. Если вникнут творчество немецкого философа 18 века Гете становится понятно что он подразумевал под “мировой культурой” и” мировой литературой” . Например произвидения Салмана Рушды можно считать очень интересным мультикультуральным событием. В тоже время в французской литературе произведения Альберта Камю могут быть обьектом межкультурный исследований в одной стороны он является одним из самых влиятельных во французской культуре и литературе с другой стороны испанские гены дают о себе знать

Rəyçi: Aynur Sabitova
professor

Dosent RAMİDƏ MİRZƏFƏROVA
Bakı Slavyan Universiteti
ramide@mail.ru

ANARIN "ƏLAQƏ" POVESTİNDƏ İNSAN PROBLEMİ

Keywords: image, time, folklore, fantasy,
Ключевые слова: образ, время, фольклор, фантастика.
Açar sözlər: obraz, zaman, folklor, fantastika.

"Əlaqə" povestində qəhrəmanın adi, insan məntiqi və ağlı ilə əlaqədar dediyi fikirlər Anarın öz oxucusuna aşılamaq istədiklərini birbaşa ifadə edir. Dünyanın, insan taleyinin dərkində rasional təfəkkürdən çox şüuraltı duyğulara, intuitivizmə üstünlük verən sənətkar əsərlərində bu məsələlərə daha artıq önəm verir.

Ədəbiyyatşünas Gülxani Pənah "Əlaqə" povestinin nağıllarımızla oxşarlığından danışmışdır: "İnsan əqli, zəkası kosmik fəzalara daha meyllidir, öz möcüzələrinin cavabını axtarır, həyat naminə cavablarını da özü verməyə çalışır. Nəsə axtarışdadır insan əqli, zəkası; alim alim kimi düşünür, sənətkar, ədəbiyyatçı da öz duyğularının kəşfinə "sığınır" [3,245]. Nağıl dolu möcüzələr adasına bənzəyir "Əlaqə" əsərinin qəhrəmanının həyatı. Qorxulu, maraqlı, düşündürücü hadisələr burulğanında çabalayan gənc tələbə ağlın, dərrakənin və eyni zamanda marağının işığında gördüyü, yaşadığı "möcüzələr"dən səbrlə çıxır. Gördüklərini, ətrafında baş verən hadisələri, artıq bu dünyasını tərk etmiş ev sahibinin "gəlişini", zamanaltı, şüuraltı əlaqələri ağlının, məntiqli düşüncəsinin işığında qəbul edir.

Bu əsərdə insan arzusu, istəkləri utopik xəyalların qoynunda çiçək açır. Qəhrəmanları nə zamanın təkərini geri döndərmək iqtidarındadırlar, nə də ona qarşı çıxmaq. Amma insan zamanı qaytara bilmək, zaman prizmasından milyard illərlə yol qət etməklə qalaktikanın sferasına baş vurmaq arzusunu da boğa bilməz.

"Əlaqə" povestinin janrı barədə mülahizə yürüdərkən əsərin bədii mətninin ortaya qoyduğu qənaətlərə istinad etmək daha düzgün olardı. Əsərdə isə müvafiq ağlasığmaz, dərkolunmaz hallar məntiqi cəhətdən əsaslandırılmır, müxtəlif çevrilmələr, məsələn, fotoşəkillərdə adamların sifətinin dəyişməsi, divar saatının əksinə hərəkəti, otağın qapılarının başqa evin mənzilinə açılması, ikisifətli adamların peyda olması, liftin iyirminci mərtəbəyə qalxa-qalxa zirzəmiyə gəlib çatması və tələbənin beyninə təsirsiz qalmayan digər metamorfozalar qorxulu, həyəcanlı bir mühitin yaranmasına səbəb olur. Yaşar Qarayev çevrilmələri "ahəngsizliyin detalları" hesab edir [2, 8]. Onun fikrincə, bunlar "əsəbləri sarsılan tələbənin adi rabitə implusunu

qəbul edə bilməməsinin nəticəsidir. Belə ki, "rabitəsizlik–nizamsızlıq və xaos, yuxu və mistika yaradır". Anarın qəhrəmanlarını "dairə"də yaşayanlar və "dairə"dən kənarda yaşamağa can atanlar kateqoriyasında dəyərləndirən Yaşar Qarayev "Əlaqə" povestinin aparıcı qəhrəmanı tələbəni də xarakter etibarilə "fövqələrazi" yə can atan, "altıncı mərtəbə"nin "yolunu, ünvanını axtaran" [1,c.2,8] insan kimi səciyyələndirir.

Anarın qəhramanı yazılmamış qanunları ilə seçilən bir aləmdə dolaşır. Tələbə öz psixoloji-əsəb durumuna müvafiq mühitdə, yaxud "dairə"də dolaşa bilər və ya dolaşmaq istəyir. Baxmayaraq ki, onun gəzişdiyi hərəkət xəttindən yaranan fiqurun ölçüləri və forması hələ müəyyən deyil. Lakin povestin süjetindən də aydın görünür ki, tələbəni müəyyənlikdən çox qeyri-müəyyənlik çəkib aparır. Tələbə bu aləmlə görüşdə onu nə gözləyir, bilmir. Amma ona tələsir, can atır. Ən maraqlısı isə nəinki "real" məqamlara (mənzil kirayə etmək) can atımına görə, hətta səma cəhdinə görə də Anarın öz qəhrəmanını ittiham etməməsidir. Burada təəccüblü heç nə yoxdur. Çünki Anar qəhrəmanının təbiətini kifayət qədər öyrəndiyindən onun bu səylərinin qarşısını almır və ya qarşısını almaqda məna görmür. Povestin bədii mətni, fəlsəfəsi, tələbənin stixiyasından doğan xarakteri ortaya qoyması kontekst genişliyindən xəbər verir. Tələbənin daim qəribəliklərlə qarşılaşarkən, rabitəsizlik şəraitinə düşərkən, real əlaqə, ünsiyyət hissini itirərkən, daim xaos, yuxu və mistika ilə qarşılaşarkən belə yenə irəliyə can atması Anar nəsrində bədii xarakter konsepsiyası baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Povestin əvvəlindəcə bəlli olur ki, Anarın qəhrəmanı qeyri-adi təbiətə malikdir. O, ətrafı nəinki cismən duyur, həm də şüurlu hiss edir. Uğuru isə onu aydın şüurla dərk olunmayacaq qeyri-müəyyən, qeyri-real bir halla "mənzil", "mərtəbə" axtarışına çıxıb. Bu axtarış həm də obrazın tale yollarında axtarışı kimi xarakterindən də yan keçmir. Məlum olur ki, hələ yataqxanada sakin olarkən adama yovuşmazlığına görə ətrafı ilə ülfət, ünsiyyət, rabitə yarada bilmir. Və buradan da tələbənin sonrakı "əlaqələri" və "ünsiyyətsizliyi" təkanlanır. Beləliklə, yaxın ətrafı ilə real münasibətlər müstəvisində ünsiyyət yarada bilməyən tələbə kosmik əlaqələr burulğanına düşür, düşüncəsinin xarakterini dəyişən qəribəliklərlə qarşılaşır, məntiqə arxalanmaq istədiyi halda onun iqtidarsızlığı ilə qarşılaşır. "Əlaqə"nin qəhrəmanının ülfətsizliyi ondan yaranır ki, tələbəlik həyatına özünü hazırlayarkən tək qalmaq, ətrafı ilə əlaqə yaratmamaq yolunu tutur. Məsələn, ilk dəfə gördüyü adamı kiməsə oxşadan, ilk dəfə yediyi meyvənin dadının hardansa ona yaxşı tanış olduğunu yəqin edən,_divardan asılan şəkildəki insanların heç birinin indi sağ olmadığını ağlına gətirməsi, fotoşəkillərin anlaşılmaz bir sirlə təsvirini saxladığı adamın diri olub-olmamasını büruzə verməsinə inamı da məntiqi düşüncənin hüdudlarından kənara çıxırdı. Bütün bu keyfiyyətləri ilə yanaşı tələbə zaman implusunu itirir, sifətləri yadında

saxlaya bilmir, rəngləri fərqləndirməkdə çətinlik çəkir, xəyallara qapılır, hər gördüyündə müdhiş və faciəvi bir sirrin oduğunu mülahizə edir. Lakin ona qəribə görünən bütün bunların aydın və asan izah olunması olur.

Əsərdən də görürük ki, Anar "Əlaqə" povestinin qəhrəmanı əvvəldən axıra qədər qorxu içində saxlayır və o, əsər boyu özünü "dəli olmaqdan" qorumaqla məşğul olur. Tələbə adama yovuşmazdır və bunun kökündə ətrafdakılara inamsızlıq hissi durur. Həmin hiss tələbəni yataqxanada, başqa yoldaşları ilə biryerdə yaşamağa qoymamış, nəticədə o ayrıca mənzil tutmağa məcbur olmuşdur. Təkləndikcə ətrafdakı hər hansı bir hadisədən şübhəyə düşən tələbənin psixoloji gərginliyi şərti–metaforik inikas formasına üz tutmaqda başlıca əsasa çevrilir. Kirayə tutduğu evin quruluşu, içindəki əşyalar, ev sahibi olan qarının davranışı tələbəyə qəribə gəlir. Vasvasılıq, qorxu, qarabasma qəribəlikləri artırır və tələbə qeyri-adi dəyişmələrlə üzləşir. Lakin o, müşahidə etdiyi qəribəliklərin elmi izahını verməyə çalışır, öz-özü ilə daxili söhbət edir, özünü təmkinə çağırır.

Povestin qəhrəmanının daxili ikiləşmə prosesini daha görümlü etmək üçün onu psixiatr və astrofizikin simasında, qəribəliklərin elmi şərhini verən ikinci məni ilə dialoqda qələmə alır. Bu, tələbənin təklik azarından irəli gələn sarsıntılarını, fərdi xarakter cizgilərini ortaya qoymaqla yanaşı, həm də səbəb və nəticə, zaman və məkan kimi köklü anlayışlar barədə fikir yürütmək, onlara yeni baxış bucağı altında nəzər yetirmək imkanı verir. Məsələn, tələbə ətraf insanlarla ünsiyyət yarada bilmədiyi halda, başqa planetlərlə əlaqə yaratmaq istəyir. Bu istək istehzasız ötüşmür. Belə ki, təkliyin törətdiyi xofun qarşısında onun dəli olmamağa söz verməsi kinayə doğurur. Qarşılaşdığı qeyri-adi dəyişmələr müqabilində tələbənin bu cür "mübarizliyi" folklorda qorxaq Əhmədlərin yalançı qəhrəmanlığını yada salır.

Təbiəti ünsiyyətə deyil, şübhəyə rəvac verdiyi üçün ikinci "məni" ilə görüşü onu "yəqin dəli oluram" qənaətinə gətirib çıxarır. Qarının oğlunun psixiatrla qonşuluğu, qonşusunun başına gələn romantik bir macəranı danışması, iyirmi mərtəbəli bina ilə üçmərtəbəli binanın eyni səviyyədə olması, dənizin olduğundan yuxarı, ya aşağı görünməsi, liftin binanın cürbəcür fokuslarına uyğun iş prinsipi, hərəkət xətti, ümumiyyətlə evin qaydası, qardaşı və anası barədə söylədikləri kifayət qədər qəribə olmamlarına baxmayaraq tələbə vahiməli bilməcələrin məngənəsində daha əvvəlki kimi sıxılmır, əksinə, bundan bir neçə saat qabaqkı məntiqsizlik dumanı get-gedə çəkilirdi. Hətta psixiatrın qardaşının vaxtı geriyə atmaq kimi metafizik cəhdləri də artıq tıələbəni təlaşa salmır və belə qənaətə gəlir ki, onun da dəqiq məntiqi izahı var. Ona görə də həkimin onun barəsində nə düşünəcəyini eyninə almır, bilməcələrin açılacağına inanırmış kimi söhbəti axıra çatdırmaq istəyir. Psixiatr isə tələbənin yorğunluğuna istinad edərək

qavramanın pozulmasını beynin müəyyən mərkəzlərində kontaktın əmələ gəlməsi ilə izah edir.

Anarın qəhrəmanını səciyyələndirən xüsusiyyətlərdən biri, daha doğrusu, birincisi qeyri-müəyyənliyə və nizamsızlığa qarşı daxili bir etirazın olması idi. Ona görə də belə hesab edirdi ki, dəqiq elmi anlayışlarla bütün maneələri dəf edə bilər. Onun fikrincə əgər o bu barədə açıq şüurla düşünə bilirsə, deməli şüuru sağlamdır. Lakin bəzən ona elə gəlirdi ki, həm qarı, həm də onun həkim– psixiatr oğlu onun şüurunu pozmaq istəyirlər. Tələbə bir qədər sonra isə psixiatrdan fərqləndirə bilmədiyi astrofizik, yaxud povestdə deyildiyi kimi, "psixiatr–astrofizik" "fokus"larına məruz qalır. Lakin bu onun başına açılan "oyunlar"ı ifşa etmək əzmini bir qədər də artırır. Çünki indi də astrofizik onu "vaxtın fəlsəfi və fiziki mahiyyətinə həsr olunmuş konqresə" gedəcəyi ilə təəccübləndirmək istəyir. Guya bu konqresdə o, tələbəni daim düşündürən kosmik əlaqələr problemi ilə bağlı məruzələr dinləyəcək. O, tələbənin marağına hesablanan başqa bir məsələni "kosmik kontaktları" yaratmağın üsullarının tələblərə cavab vermədiyini ortaya atır. Tələbəyə təlqin edir ki, qalaktik əlaqə sistemi tamamilə başqa prinsiplər əsasında qurulduğuna görə "şüurumuz əlaqənin tamamilə başqa növünü anlamağa, başqa növ əlaqə prinsiplərini dərk etməyə qadir deyil" [1,c.1,166].

Povestdə diqqəti, əsasən, fenomenal üçlük cəlb edir: Tənha Yer Kürəsi- Tənha Bina-Tənha, Fərdiyyətçi Tələbə! Yer Kürəsinin sakinləri ona görə geniş makrokosmik münasibətlər yarada bilmirlər ki, hərtərəfli kosmik əlaqə vasitələrinə hələ yiyənlənməyi bacarmayıblar; tələbə ona görə kütləvi–insani həyat tərzinə qovuşa bilmir ki, fərdiyyətçidir və inanlarla hərtərfli əlaqə yaratmaq keyfiyyətindən tamamilə uzaqdır. Şəhərdən ayrı, tənha bina. Əsərin ən böyük müvəffəqiyyəti tələbənin başına gələn hadisələrin məhz bu tənha binada təsvir edilməsidir. İnsanlarla hərtərəfli ünsiyyətdən məhrum olan gəncin başına gələn bu qəzavü-qədər belə məkanda təsvir olunmalı idi: Şəhərdən, binalardan əlaqəsi kəsilmiş bu tək bina, adamlardan ayrı düşmüş tənha gənclə digər planetlərin canlı varlıqları ilə əlaqəsi olmayan tənha yer kürəsinin uyğun vəziyyətini-böyük yalqızlığı qabarıq göstərmək üçün ən tutarlı simvolik obyektdir. Belə əlaqələndirmənin sayəsindədir ki, povestdə möhkəm, bitkin ideya-kompozisiya bütövlüyü yaradılmışdır.

Ədəbiyyat

1. Anar. Seçilmiş əsərləri: 2 cilddə, Bakı: Azərnəşr, 1988,
2. Qarayev.Y. Meyar şəxsiyyətdir. Bakı: Yazıçı, 1988, 457 s.
3. Pənah.G. Anar və folklor. Bakı: Elm, 2007, 286 s.

R.Mirzayeva

The problem of man in «Contact» by Anar

Summary

The paper is dedicated to the problem of man in «Contact» by Anar where the character is many-sided.

The dissociation of the student, his searches around himself and his going around in circles are scrutinized by the hero. The young man becomes the witness of the unclear mystical phenomena. Life of heroes in the story is similar to the island which is full by fantastic miracles.

Are shown in article as a dream and desires of the hero blossom in the utopian course. Features of heroes by Anar in masterful disclosure of their psychology.

The paper also reflects different scientific points of view relating to the central character of Contact.

Р.Мирзаева

Проблема человека в повести Анара «Контакт»

Резюме

Статья посвящена проблеме человека в повести Анара «Контакт», где образ многогранен.

Раздвоение студента, поиски вокруг себя, хождения по кругу исследуются героем. Юноша становится свидетелем непонятных мистических явлений. Жизнь героев в повести похожа на остров, который полон сказочными чудесами.

В статье показаны как мечты и желания героя расцветают в утопическом русле. Особенности героев Анара в мастерском раскрытии их психологии.

Также в статье отражаются различные точки зрения ученых по поводу главного героя повести «Контакт».

Rəyçi: Vaqif Tahirov
filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AYTƏN MUŞKİYEVA
Gəncə Dövlət Universitetinin
Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı kafedrasının
aytan@mail.ru

C.CABBARLININ YARADICILIĞINA DAIR TƏDQIQATLAR

Açar sözləri: ədəbiyyat, dramaturgiya, nasir, şair, elmi fəaliyyət, yaradıcılıq.
Ключевые слова: литература, драматургия, прозаик, поэт, научная деятельность, творчество.
Key words: Literature, dramatic composition, prose-writer, poet, scientific activities, creative activities.

Professor Yaşar Qarayevin uzaqgörənliklə söylədiyi elmi proqnozlar son on beş ilin qənaətlərinə əsasən özünü tamamilə doğrultdu. "Cabbarlının məfkurə və sənət taleyi yeni təfəkkürün sınağından", müstəqil Azərbaycan ədəbi düşüncəsinin mühakiməsindən uğurla çıxdı. C.Cabbarlı XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının, mədəniyyətinin, incəsənətinin təkamülündə və təşəkkülündə müstəsna xidmətlər göstərmiş görkəmli dramaturq, nasir, şair, jurnalist, tərcüməçi, kinossenarist, tənqidçi, teatrşünas, yaşın və yaradıcılığın nisbəti baxımından fenomenal təfəkkür sahibi, qüdrətli sənətkardır. Onun zəngin və təkrarsız ədəbi irsi, nurlu və məzmunlu sənətkar ömrü, mübariz və parlaq şəxsiyyəti zaman-zaman ədəbi tənqidin, oxucu və tamaşaçı auditoriyasının diqqət mərkəzində zərif və unudulmaz izlər buraxmışdır. Bununla belə böyük sənətkarın ədəbi-bədii yaradıcılığı, elmi bioqrafiyası dövrün və zamanın ziddiyyətləri fonunda tam, sistemli, əhatəli, konyukturadan kənar araşdırılmamış, kifayət qədər obyektiv tədqiq edilməmişdir. XX əsrin ikinci onilliyində yaradıcılığa başlayan Cəfər Cabbarlı zəngin və hərtərəfli yaradıcılıq yolu keçərək, ədəbiyyatın həm şeir, həm dram, həm də nəsr növlərindən bacarıqla istifadə etmiş, istedadını sınamışdır. Cəsarətlə demək olar ki, müasir Azərbaycan ədəbi dilin formalaşmasında onun müstəsna xidməti var.Cabbarlı ədəbiyyata yüngül bir həvəslə gəlməmişdi. Onu ədəbiyyata çəkən qüvvə ictimai həyatda fəal iştirak etmək ehtiyacı idi. O, hətta ilk əsərlərində də böyük maarifçi-yazıçılarımızın, realistlərimizin yolu ilə getməyə çalışaraq, hər əsərində ictimai bir fikir ifadə edirdi, onun hər əsəri müəyyən daxili həyəcanın, düşüncənin nəticəsi kimi meydana çıxırdı.1915-1920-ci illər Cəfər Cabbarlının təkcə tələbəlik illəri deyil, ədəbiyyata, sənətə gəldiyi dövrdür. O, bir-birinin ardınca "Vəfalı Səriyyə, yaxud göz yaşları içində gülüş", "Solğun çiçəklər", "Nəsrəddin şah", "Trablis müharibəsi və ya Ulduz", "Ədirnə fəthi", "Bakı müharibəsi", "Aydın" kimi

Azərbaycan səhnəsini düşündürən əsərlər yazmış, lirik və satirik şeirlərlə, bir sıra hekayələrlə müxtəlif mətbuat orqanlarında çıxışlar etmişdir. Sevili Cabbarlı dramaturgiyasının ələləxüsus son dövr əsərlərindəki müsbət qəhrəmanları sırasında, fərqləndirən əsas xüsusiyyət onun dinamik inkişafda olub tarixi baxımdan qısa bir müddətdə böyük bir daxili inkişaf yolu keçməsidir. Bunun da əsas səbəbi, zənnimizcə, Cabbarlının müsbət qəhrəmanları sırasında yalnız Sevilin köhnə dövrdə doğulub tərbiyə almasında, yeni dövrdə isə fərdi problemlərlə üz-üzə qaldıqdan sonra həyatda öz yerini müəyyənləşdirmək problemini həll etmək və həmin problemi yalnız özünün fərdi problemi deyil, bütün özükimilərin – qadınların problemi hesab edərək fərdi problemi ictimai problem səviyyəsinə qaldıra bilməsindədir. Buna görədir ki, Balaşın "…söylə ki, bunlar hamısı yalandır" sözlərinə cavab olaraq yalnız özündən, öz fərdi problemlərindən deyil, ümumiyyətlə bütün qadınların xoşbəxtlik hüququnu müdafiə edərək deyir:

Lakin bununla belə Sevil fərdi problemin daşıyıcısı olub onları ictimai problemlər səviyyəsinə yüksəldə bilməsi ilə potensial imkanlarına görə Aydın, Oqtay, Elxan kimi Cabbarlı qəhrəmanları ilə bir sırada durur, lakin onlardan fərqli olaraq, o, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, iki zaman kəsiyində yaşayır və yeni dövr ona fərd kimi azad inkişaf edib mübarizə adlı həyatda öz yerini tutmağa imkan verir. Nə Aydının, nə Oqtayın, hətta C.Cabbarlının ən mübariz qəhrəmanı Elxanın məqsəd uğrunda sonadək mübarizə aparıb həm mənəvi, həm də cismani qələbə çalmaq imkanı olmamışdı. Belə imkan yalnız Sevildə vardır. Bu əsərdə Cabbarlı əvvəllər dəfələrlə kişilərin timsalında araşdırdığı fərdi problemi qadın qəhrəmanın simasında yenidən qoyur, Azərbaycan qadını üçün fərdi problemi görünməmiş bir kəskinliklə əsərin mərkəzinə gətirir, ədəbiyyatımızı zənginləşdirir. Sevildən sonrakı Cabbarlı qəhrəmanları isə artıq yeni dövrün adamlarıdır ki, onları dövrün öz hakim ideologiyası dəstəkləyir. Azərbaycan ədəbiyyatında Sevil obrazına qədər də ədiblərimiz - M.F.Axundov, N.Vəzirov, C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev, Ü.Hacıbəyov, N.Nərimanov və başqaları- qadın taleyi, obrazı yaratmış, Azərbaycan qadınının tipik surətlərini canlandırmışlar. Lakin onların heç biri hüquqsuz, un çuvalına tay tutulan Azərbaycan qadınının fərdi xoşbəxtlik hüququnu və bu fərdi xoşbəxtliyə qovuşmağı sosial problem kimi Cabbarlı səviyyəsində qoya bilməmişdir. Sevil obrazı yeni ictimai dövrün yeni qəhrəmanı kimi ortaya çıxmaqla Azərbaycan qadınının potensial imkanlarını meydana çıxarmış, milli əxlaqi təfəkkürdə onun yerinin düzgün olmadığını göstərmiş, qadının cəmiyyətin tam hüquqlu vətəndaş olmaq hüququnu bariz şəkildə təsdiqləmiş, cəmiyyət üzvlərinə – qadına və kişiyə diametral fərqli münasibətin düzgün olmadığını nümayiş etdirmişdir. Sevilin timsalında konkret, fərdi bir qadın taleyini göstərməyə müvəffəq olmuş dramaturq, eyni zamanda öz dövrü üçün hələ tipik olmayan,

lakin artıq yaxın gələcəkdə tipik ola biləcək və həyatın göstərdiyi kimi, tipik olacaq azad qadın obrazını təqdim etmişdi. Buna görədir ki, XX əsr Azərbaycan gerçəkliyində azad Azərbaycan qadınının öz layiqli yerini tutmasında C. Cabbarlının xidmətləri danılmazdır.C.Cabbarlı yaradıcılığında da müsbət qəhrəman obrazı müəyyən inkişaf yolu keçmiş, mühitin dustağı olub şəxsi xoşbəxtliyinə can atan Səriyyə və Saradan, romantik xəyalı göylərdə pərvaz edən, lakin real gerçəkliklə ayaqlaşa bilməyən, fərdi səadətini belə qoruyub saxlaya bilməyən Aydından yeni mədəniyyət, teatr uğrunda mübarizə aparan Oqtay Eloğluna, yadelli qəsbkarlara qarşı vuruşan, bu yolda canından belə keçən Elxana, qısa müddətdə ilk növbədə böyük mənəvi inkişaf yolu keçib yeniləşən Sevilə qədər yüksəlmişdir. Ən əsası isə odur ki, həm B.Şounun müsbət qəhrəmanları, həm də C.Cabbarlının müsbət qəhrəmanları son nəticədə sosial mühitin səciyyələndirilməsinə, dövrün və ictimai mühitin bədii mənzərəsinin yaradılmasına xidmət edirlər.Cabbarlının yaradıcılığı zaman etibarilə çox davam etməsə də, siyasi-ictimai cəhətdən çox əhəmiyyətli bir dövrü, 1915-1934-cü illər arasındakı iyirmi illik bir tarixi mərhələni əhatə edir. Çox mühüm ictimai-siyasi hadisələrlə dolu olan bu tarixi dövrü nəzərdə tutaraq deyə bilərik ki, Cabbarlının ədəbi fəaliyyəti Azərbaycanda, xüsusən Bakıda kapitalizm münasibətlərinin sürətlə inkişaf etdiyi burjua və mülkədar Azərbaycanının fəhlə-kəndli sovet respublikasına çevrildiyi illərdə keçmişdir. Cabbarlının böyük yaradıcılıq yolu çətin və ziddiyyətli olsa da, əsasən, yüksəliş və tərəqqi yolu olmuşdur. Azərbaycan demokratik-realist klassik ədəbiyyatına, zəngin xalq yaradıcılığına əsaslanan Cabbarlı, başlıca olaraq, Mirzə Fətəli Axundov realizmindən qidalanırdı. Mirzə Fətəli Axundovun maarifçi-demokratik fikirlərini, həyatla dərindən bağlı olan realizmini Cabbarlı ümumiyyətlə Azərbaycan ədəbiyyatı üçün, xüsusən özü üçün ən düzgün bir yaradıcılıq yolu hesab edirdi.

C.Cabbarlı şəxsiyyətinin böyüklüyünü, sənətinin qüdrətini şərtləndirən amillərdən biri də odur ki, bütün siyasi təzyiqlərə baxmayaraq, 30-cu illərin qasırğaönü Azərbaycanının qara cildli tarix kitabını vərəqləməyə nail olmuş, cəsarətli addım atmış, qaranlıq səhifələrə həqiqət işığı salmağı bacarmışdır. Sözün əsl mənasında o, tarixi gerçəkliyə güvənən bədii həqiqətlər ustasıdır. Böyük Azərbaycan sənətkarı Cəfər Cabbarlının zəngin ədəbi-bədii və elmi-publisistik irsinin dövlət müstəqilliyi dövründə ilk dəfə geniş və təkmilləşdirilmiş sanballı nəşrinin işıq üzü görməsi ədəbi ictimaiyyət üçün dəyərli töhfə olmaqla yanaşı, klassik irsə ciddi qayğının bariz təzahürüdür.Bədii həqiqət genealoji kökü, estetik qaynaqları və rişələri ilə həyat həqiqətlərinin beşiyindən boy atır, pərvəriş tapır. Tarixi gerçəklik isə həyat həqiqətlərinin süzülmüş, seçilmiş, sıxılmış məcmusu, mənəvi dəyərlər toplusunun bütün zamanlar üçün müasirlik faktıdır. Azərbaycan ədəbiyyatının sadiq qaldığı realist, demokratik ənənələrin inkişafına tarixi,

ədəbi-bədii mövzuların estetik təsiri, bu mötəbər məhvər əsasında bədii həqiqətlərin intişarı, zəruri mənəvi amilə çevrilməsi prosesi və əhəmiyyətli missiyası danılmazdır. İdeoloji-siyasi təbəddülatların mənəvi dəyərləri, klassik irsi, ədəbi qaynaqları aşındırdığı, devalvasiyaya uğratdığı mərhələlərdə əsərlərdəki tarixiliyin və çağdaşlığın sıx vəhdəti, hadisə və mahiyyətin aktuallığı, bədii həqiqətlərin şübhəsizliyi və etibarlılığı hər bir sənətkarın ədəbi taleyini zamanın amansız, sərt tufanlarından, qasırğalarından qoruduğu qəbul edilən və dərk olunan reallıqlardır. Ötən əsrin səksəninci illərinin sonunda şəksiz, konfliktsiz, sabitləşmiş, ehkamlaşmış dəyərlərə, ölçülərə şübhələr artdıqca, cəmiyyətin münasibəti köklü şəkildə dəyişdikcə yetmiş ilə yaxın "möhtəşəm", "qüdrətli", "sarsılmaz" epitetləri ilə müşayiət olunan ictimai-siyasi quruluşun, qırmızı imperiya səltənətinin təməl çatları sürətlə böyüyür və artırdı. Siyasi təkanlara davam gətirməyəcəyi öncədən görünən, ərpimiş və qartımış bir siyasi sistemin çöküntüsü altında onun təməl daşları, sütunları və tirləri ilə yanaşı, milli-mənəvi sərvətlərimizin bir qisminin qalacağı və ya zədələnəcəyi müşahidə olunurdu və heç bir səlahiyyət sahibi tərəfindən sığortalanmamışdır.C.Cabbarlı XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının, mədəniyyətinin, incəsənətinin təkamülündə və təşəkkülündə müstəsna xidmətlər göstərmiş görkəmli dramaturq, nasir, şair, jurnalist, tərcüməçi, kinossenarist, tənqidçi, teatrşünas, yaşın və yaradıcılığın nisbəti baxımından fenomenal təfəkkür sahibi, qüdrətli sənətkardır. Onun zəngin və təkrarsız ədəbi irsi, nurlu və məzmunlu sənətkar ömrü, mübariz və parlaq şəxsiyyəti zaman-zaman ədəbi tənqidin, oxucu və tamaşaçı auditoriyasının diqqət mərkəzində zərif və unudulmaz izlər buraxmışdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1.Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cilddə, II cild, Bakı: Şərq-Qərb, 2005,
2.Cabbarlı C. Seçilmiş əsərləri. 3 cilddə, II c., Bakı: Qapp-Poliqraf, 2002.
3.Cəfər Xəndan. Seçilmiş əsərləri. Bakı:Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, 1972.
4.Cəfərov C. Şeytanın şagirdi. «Kommunist» qəz., Bakı, 1965, 15 iyul
5.Dadaşov A. Dramaturgiya. Bakı: BDU-nun nəşriyyatı, 2004, 320 s.
6.Dadaşov A. Müstəqillik dövrünün dramaturgiyası. Bakı: Nağıl evi, 2005.

Aytan Mushkiyeva

Investigations concerning to the J.Jabbarli's creative activities.
Summary

It is hard and impossible to perceive the J.Jabbarli's wide creative activities way which does not place to measure created man intellect, boundaries, frames and observation from the narrow and deep window of the sosialism conception. in the In the decade of the XX centuries after restoring political independence of Azerbaijan people necessity of to look through the time of this great national craftsman's life and to investigate creative work in the independence light, Jabbarly's heritage has arisen the criteria of the valuing heritable objectiv in the flatness of literary scientific critical principles. Human conseption, mental ability, ethical, moraland physical education take an important place in great J.Jabbarli's versatile literary activity, including the wide public-pedagogical heredity. According to J.Jabbarli, its impossible to imagine a perfect man without physical-body integrity.

А.Мушкиева

Исследования о творчестве Дж.Джаббарлы
Резюме

Трудно и невозможно наблюдать и осознавать через тесное и тусклое окно широкую панораму творчества Дж.Джаббарлы, невмещающееся в меры, грани и рамки, которые создал человеческий ум. После восстановления политической независимости Азербайджанского народа в последнем десятилетии 20-го века возникла необходимость исследовать эпоху этого великого национального мастера, его жизнь и творчество в свете независимости и критерии оценивания наследия Джаббарлы на основе объективных научных принципов.В многостороннем литературном творчестве великого Дж.Джаббарлы, в том числе концепция человека, его ума, морального, нравственного и физического воспитания занимает важное место в его широком, общественно-педагогическом вдохновении. По Дж.Джаббарлы невозможно представить разумного человека без совершенной физическо-теловой целостности.

Rəyçi: Bədirxan Əhmədov
filologiya elmlər doktoru, professor

FATMA HÜSEYNOVA
BSU
f.huseyn@gmail.ru

"MOLLA NƏSRƏDDIN" JURNALININ FOLKLOR QAYNAQLARI

Açar sözlər: Molla Nəsrəddin, folklor, jurnal, gülüş, satira
Key words: Molla Nesreddin, magazine, folklore, text, laugh
Ключевые слова: Молла Насреддин, журнал, фольклор, текст, смех

Folklor, xalq gülüşü "Molla Nəsrəddin" jurnalının və onun ifadə etdiyi məfkurənin bədii planda ifadəsinin əsas qaynağıdır. İddia edildiyinin əksinə olaraq, bu satirik jurnalda Molla əmi, Xacə Nəsrəddin və s. sadəcə kadr arxasında qalır, yəni, ədib bu obrazdan öz hədəflərini "vurmaq" üçün istifadə edir. Burada məsələyə bir neçə aspektdən baxmaq lazımdır. a) Cəlil Məmmədquluzadə bu ad altında adresatı elə dəqiqliklə seçir ki, onun oxuduğu, yaxud dinlədiyi nəsnə yaşadığı həyatın ayrılmaz bir hissəsi olsun. Bu, məsələnin ideoloji-məfkurəvi tərəfidir; b) Jurnalda satira ilə xalq gülüşünün tənasübü elə olmalıdır ki, estetik baza tükənməsin. Çünki böyük ədib jurnalın nəşrinə başlayarkən insanların öyüd və nəsihətlə pis vərdişlərdən əl çəkməyəcəklərini dəqiq bilirdi. Onu da dəqiq bilirdi ki, yalnız "məsafəsiz" satira ilə problemin öhdəsindən gəlmək və beləliklə daşıdığı missiyanı yerinə yetirmək olmaz (2, 132). Xalq gülüşü, lətifə "oyunbazlığı", məzəli əhvalatların bol-bol və qayəyə uyğun şəkildə verilməsi estetik planda bir çox məsələlərin həllini asanlaşdırırdı. Jurnaldakı bir çox mətnləri sadəcə məzəli əhvalat kimi, lətifə "oyunbazlığı" kimi oxuyan şəxslər nəticə etibarı ilə özlərini, yaddaş və psixologiyalarını da yada salacaqlar.

"Molla Nəsrəddin" jurnalında xalq gülüşü və onun ifadə formaları haqqında düşünərkən ilkin olaraq yada məşhur Molla Nəsrəddin düşür. Cəlil Məmmədquluzadənin satirada hədəfi o qədər masştablı və qəliz xarakterə malik idi ki, onu insanlara göstərib anlatmaq heç də sadə məsələ deyildi. Məqsəd ideoloji-məfkurəvi anlamda çoxdan yuxuya getmiş milləti fil yuxusundan oyatmaq və bütün gizlinləri və iyrənclikləri ilə dünyanı ona göstərmək idi. Bəs nəyə görə Mirzə Cəlil başqa bir satirik, yaxud lətifə qəhrəmanını deyil, məhz Molla Nəsrəddini seçmişdi? Adın əvvəlindəki "molla" sözü də seçimin təsadüfi olmadığını bəlləyirdi. Mirzə Cəlil gülüş mədəniyyətində, hər şeydən qabaq qoca Şərqin gülüş mədəniyyətində "ikibaşlılığın" (termin olaraq, ambivalentlik) hansı rolu oynadığından xəbərdar idi. Sözü dolayısı yolla çatdırmaq, gülənlə gülüşə məruz qalan obyekt arasında məsəfəni məqsədə uyğun olaraq "oynatmaq" və sair

məziyyətlər Molla Nəsrəddin lətifələrinin populyarlıq qazanmasının əsas sirridir.

Jurnalın nəşrində, onun ayrı-ayrı nömrələrinin hazırlanmasında Mirzə Cəlil yuxarıda haqqında bəhs etdiyimiz gülüş mədəniyyətini həm mənaca zənginləşdirmiş, ona yeni ruh və əhəng vermiş, həm də xalq gülüş mədəniyyətinin spesifikasından bəhrələnməklə hədəflərini uzun müddət nişangahda saxlaya bilmişdi, çünki bu hədəflər məhz uzun müddət nişangahda qalmaqla aradan qaldırıla bilərdi. Mirzə Cəlilin həm naşirlik, həm də yazıçılıq istedadı, yumor hissinin, sarkastik incəliyin olduqca güclü olması hesabına bu nəşr Azərbaycanda realist nəsrin sonrakı inkişafında da əsaslı rol oynamışdır.

"Bu jurnal çap olunmağa başlayan kimi uğur qazandı və Mərakeşdən Hindistana qədər bütün müsəlman dünyasında ən nüfuzlu satirik nəşrə çevrildi". Bunu Amerikanın nüfuzlu ədəbiyyat jurnallarından olan "The New York Review of Books" yazır. Jurnalda daha sonra qeyd edilir ki,"...yazıçı Cəlil Məmmədquluzadənin redaktorluğu ilə çap edilmiş "Molla Nəsrəddin" kinayəli yumoru və fransız rəssamları Honoré Daumier, yaxud Toulouse-Lautrec-i xatırladan realist illüstrasiyaları ilə müsəlman ruhanilərin riyakarlığını hədəfə alırdı.

Jurnal ABŞ və Avropa dövlətlərinin dünyanın başqa ölkələrinə qarşı yürütdüyü müstəmləkəçi siyasəti, yerli elitanın rüşvətxorluğunu da sərt tənqid edir, amma eyni zamanda qərbləşmə, təhsil islahatı, qadın hüquqlarını təbliğ edirdi.

Ruhanilərə qarşı belə materialların çapı müsəlman ölkəsində asan iş deyildi, 20-ci əsrin əvvəlində bu, redaksiya heyəti üçün riskli idi. Hətta bir dəfə Cəlil Məmmədquluzadə jurnalda yazılanlara qarşı çıxan etirazçılardan qaçıb canını qurtarmalı olmuşdu".

"The New York Review of Books" yazır ki, səkkiz səhifəlik jurnalın təxminən yarısı illüstrasiyalardan ibarət olduğu üçün oxucular üçün çox çatımlı idi. Xüsusən də əhalinin böyük hissəsinin savadsız olduğu üçün.

Məqalədə deyilir ki, Azərbaycanda çıxsa da, jurnalın ən böyük təsiri İrana olub. "Molla Nəsrəddin" Qacar sülaləsinin rüşvətxoluğunu tənqid edirdi. Onun məqalələri və illüstrasiyaları Asiyada ilk parlamentin yaradılması ilə nəticələnmiş İran Məşrutə İnqilabının baş verməsi üçün zəminin yaradılmasına xidmət etmişdi.

"Molla Nəsrəddin" İranda və Balkan ölkələrində də oxşar satirik dərgilərin yaradılması üçün ilham mənbəyi olmuşdu (5).

"Molla Nəsrəddin"i az qala bütün dünyada məşhur edən isə onun xalq gülüşünə, Azərbaycan folklorunun qaynaqlarına dərindən, yəni mahiyyəıt etibarı ilə əsaslanması idi. Bu faktı detalları ilə sübut etmək məqsədi ilə bəzi nümunələrə müraciət etmək yerinə düşərdi. Molla Nəsrəddin lətifələrinin

birinə diqqət edək: “Deyirlər, Teymurləng ordusunda fil də saxlayırmış. Filləri ayrı-ayrı kəndlərə göndərirmiş ki, orada saxlasınlar. Fillərdən birini də Molla Nəsrəddin olan kəndə göndərir. Teymurləngin qorxusundan kimsə filə toxunmur. Fil kefi nə istəyir eləyir, əkin-zəmini, bağ-bağatı, bostanı yeyib tərg edir. Kəndlilər filin əlindən lap təngə gəlirlər. Onlar yığılıb mollanın yanına gəlirlər:

–A molla, bu fil bizdə istahat qoymadı, gəl qabağa düş. Əmirin yanına gedək, dərdimizi ona deyək, bəlkə bir rəhmi gəldi, fili apardı.

Molla razı olur. Onlar Teymurləngin yanına yola düşürlər. Yolda kəndlilər Teymurləngin qorxusundan ikibir-üçbir qaçıb dağılırlar. Teymurləngin qapısına çatanda molla baxır ki, hamı qaçıb, təkcə özü qalıb, öz-özünə deyir:

–Yaxşı, görün sizin başınıza nə oyun gətirəcəyəm.

Teymurləng ondan soruşur:

–Molla, nə uçün gəlmisən?

Molla deyir:

–Əmir sağ olsun, bizim kəndə bir fil qonaq göndərmisən. Bundan çox razıyıq. Ancaq fil tək olduğundan səs-küyündən dayana bilmirik. Kəndlilər də mənimlə gəlmişdi, cəsarət eləyib içəri girmədilər. Xahiş edirik, bir dişi fil də göndərəsən.

Teymurləngin mollanın sözündən xoşu gəlir, ona çoxlu ənam verir. Əmr eləyir ki, o kəndə bir dişi fil də göndərsinlər. Molla da aldığı hədiyyəni götürüb sevinə-sevinə evinə gəlir. Kəndlilər onu görüb soruşurlar:

–Molla, nə oldu?

Molla cavab verir:

–Gözünüz aydın, filin o biri tayı da gəlir.” (6).

Lətifədə struktur-kompozisiya əlaməti kimi əsas prinsip mətndə ehtiva olunan məna ilə oynamaqdır. Yuxarıdakı lətifədə bu oyunun bütün bəlirtiləri təqdim edilir. Konkret mətndə məna vektorunun istiqaməti ziq-zaq tələb eləmir, mətləb çox sadədir, qorxaq kəndlilər mollanı aldadır, molla da onlara kələk gəlir. Ancaq bu sadə mətiqin lətifədə həlli üçün molla yalan danışmaq üçün bir növ fürsət əldə edir və düşündüyü sadə kələyi var gücü ilə işə salır. Nəticədə qorxaq qazdığı quyuya özü düşür. Bu lətifələrdə molla bəzən normal məntiqə qarşı çıxır və bu qeyri-normal məntiqi elə bəzəyib təqdim edir ki, o, bu təsadüfdə məntiqdən daha inandırıcı görünür. Çünki hər şey dibsiz bir oyunun, məna yaratma, məna çoxaltma oyunun girdabındadır.

Cəlil Məmmədquluzadənin bioqrafiyasından məlumdur ki, mollaxanada təhsil aldığı illərdə o, hazırcavablığı ilə seçilib. “Xatiratım”ın müəyyən hissələrində Mirzə Cəlil yaşıdı olan uşaqların avam və ifrat dindar insanlara güldüyündən bəhs edir. Səfər zamanı yolda səbir gəldiyinə görə geri qayıdan xan məhəllə uşaqlarının məsxərə hədəfi olur, onlar "səbir gəldi,

xan qayıtdı!" - deyə gülüşürlər. Bu mühitdə insanlar din və şəriətin dəyişməz qanunları ilə yaşayırlar; mühit elə formalaşıb ki, onun özündən kənarla heç bir bağlantısı yoxdur. Qapalı, "öz oxu ətrafında" fırlanan cəmiyyətin normal şəkildə dəyişməsi mümkünsüz görünür.

Buna görə də lətifələrdəki məna oyunbazlığından faydalanıb jurnaldakı satirik, kinayəli və yumorla dolu fraqmentlər vasitəsi ilə Mirzə Cəlil kökləri ilə möhkəmcə olduğu yerə mıxlanmış cəmiyyəti (yəni hərəkət edib dəyişməyən, yalnız dəyişmə, hərəkət effekti doğuran) dəyişmək istəyirdi. Gülüş mahiyyət etibarı ilə istənilən cəmiyyətin ideoloji əsaslarına yönəldiyinə görə Molla Nəsrəddinin də ağzından əslində qan iyi gəlirdi. Varislik, düşüncə və bədii fikrin inkişaf dinamikası baxımından götürdükdə Axundov və Zərdabi ilə müqayisədə Mirzə Cəlilin ədəbi mübarizəsində bir xeyli proqressiv addımlar müşahidə edilirdi.

Bu mənada hələ XIX əsrdə Zərdabi ilə M.F.Axundovun məktublaşmasını yada salmaq yerinə düşər. Məlum şəraitin naqis cəhətlərindən bəhs edən iki böyük ziyalı yazırdı: "... qoy şairciklər bizə həcv yazsınlar...". "Molla Nəsrəddin" jurnalı həm də bədii ədəbiyyatın janr bölgüsü və təsnifatının, başqa sözlə milli ədəbiyyatda janr anlayışının qəti şəkildə dəyişməsinə təkan verdi. O dövrün əsas tələbi bədii ədəbiyyatın realist əsaslar üzərində "rekonstruksiyası" idi. Ədəbi-estetik anlamda jurnal araşdırıldıqda məlum olur ki, burada əsas komponent kadr arxasının olmasıdır. Naşir və onun əməl dostları, yəni, jurnalın ərsəyə gəlib yaşamasında əməyi olan insanlar məlum olsa da, təsir daha çox gülüşün, satirik sistemin yaratdığı "kadr arxası"nın gücünə həyata keçirilirdi.

"Molla Nəsrəddin" jurnalının məfkurə və ictimai missiyanın ifadəsində əsas rolu folklor qaynaqları oynadığına görə, klassik irsə münasibətdə də bu qaynaqlar mühüm rol oynayır. "Molla Nəsrəddin" jurnalı lətifələrdən istifadə məlum olduğu kimi, birbaşa deyildir. Klassik irsə münasibətin bu xarakteri məqalə və felyetonlarda olduğu kimi, bədii nümunələrdə də özünü göstərirdi. "Molla Nəsrəddin" jurnalı həm də XX əsrin böyük ziyalı və qələm adamlarının formalaşması üçün bir meydan olduğuna görə, bu hadisədən bir üslub sistemi kimi də bəhs etmək mümkündür.

Ədəbiyyat:

1. Ədəbiyyat məcmuəsi, AMEA, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, Bakı-1999.
2. Андреев М. Средневековая Европейская драма. Москва, 1989.
4. Yusifli Cavanşir. Azərbaycan komediyasının poetikası. Bakı, 2007.
5. http://www.azadliq.org/content/article/24719393.html
6. http://yumor.azeri.net/fil-iki-oldu-75.htm

F.Huseynova

Sources of folklore of the journal Molla Nasreddin

Summary

"Molla Nasreddin" magazine in the early twentieth century, became the mirror of the social and political surrounding at the time. This article deals with the folk laugh, expressed in the numbers of the satiric magazine "Molla Nesreddin" published in Azerbaijan at the begining of the twentieth century. In this article, the matter as regards the relation between the aforementioned periodical's texts and the folk culture of Azerbaijan is studied deeply.

This matter is analyzed based on the mutual comparison made between the anecdotes of Molla Nesreddin and the laugh proceeding from the texts of the periodical. Journal "Molla Nasreddin" was unprecedented phenomenon earlier in national literature. So that journal by means of publications mixed actively in public life and supported the renewal of existed literary and aesthetic relationship, directed the engendering and development of new trends and styles.

Ф. Гусейнова

Источники фольклора журнала "Молла Насреддин"

Резюме

Эта статья связана с народным юмором, выраженном во многих изданиях сатирического журнала «Молла Насреддин», издаваемого в Азербайджане в начале двадцатого века.

Данная статья посвящена народному смеху, выраженного в разных номерах сатирического журнала «Молла Насреддин», опубликованного в Азербайджане в начале XX века. В этой статье, касательно связи между текстами вышеупомянутого периодического и народной культуры Азербайджана изучается глубоко.

Источники фольклора журнала "Молла Насреддин"

Этот вопрос анализируется на контексте взаимного сравнения между анекдотов Молла Насреддина и смех, отраженных в журнале.

Rəyçi: Nizami Cəfərov
Akademik

ELMAN NOVRUZOV
AMEA akad. Z.Bünyadov adına
Şərqşünaslıq İnstitutu
E-mail: shemsi_59@mail.ru

XANDƏMİRİN "TARİXİ-HƏBİBÜLSEYR" ƏSƏRİ SƏFƏVİLƏR DÖVRÜNƏ AİD ƏDƏBİ VƏ TARİXİ MƏNBƏ KİMİ

Açar sözlər: Azərbaycan, Xandəmir, "Tarixi-Həbibülseyr", Xacə Həbibulla, Səfəvilər
Ключевые слова: Азербайджан, Хандемир, "Тарихи-Хабибулсейр", Хаджа Хабибулла, Сафавиды
Keywords: Azerbaijan, Handemir, "Tarixi-Habibulseyr", Haja Habibulla, Safavids

Xandəmirin ədəbi-bədii yaradıcılığı, xüsusən də "Tarixi-Həbibülseyr" əsəri Azərbaycan tarixini, coğrafiyasını, ədəbiyyat və mədəniyyətini, xüsusən də fəlsəfəsini öyrənmək baxımından əvəzsiz bir qaynaqdır. O, bu əsəri yazarkən Mirxondun "Rouzətüssəfa" əsərindən və çox güman ki, digər çoxsaylı mənbələrdən, xüsusən də Əbubəkr ibn Xosrov əl-Ustadın "Munisnamə"sindən (2) istifadə etmişdir. Xandəmirin Səfəvilərin əsli ilə bağlı istifadə etdiyi mənbələrdən biri də, heç şübhəsiz ki, onun adını çəkdiyi "Səfvətüs-səfa" əsəri olmuşdur. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, İbn Bəzzaz Ərdəbilinin yazdığı "Səfvətüs-səfa" əsəri 1543-cü ildə Məhəmməd bin Hüseyn Katib Nişati tərəfindən türkcəyə çevirilərkən adı şərti olaraq "Şeyx Səfi təzkirəsi" adlandırılmışdır. Çox sevindiricidir ki, həmin əsər akademik M.Nağısoylunun rəhbərliyi ilə redaktə olunmuş, geniş və sanballı önsözlə 2006-cı ildə Bakıda çap edilmişdir (3).

Xandəmir "Tarixi-Həbibülseyr" əsərində Səfəvi xanədanının tarixinə geniş yer vermişdir. Belə ki, bu əsərdə Sultan Firuz şahdan başlamış Əvəzül-Xəvas, Seyid Məhəmməd Hafiz, Səlahəddin Rəşid, Seyid Qütbəddin,Seyid Saleh, Seyid Əminəddin Cəbrail, Şeyx Səfiəddin İshaq, Şeyx Sədrəddin Musa, Xacə Əli, Şeyx İbrahim, Şeyx Cüneyd, Sultan Şeyx Heydər, Sultan Əlivə Şah İsmayıl barədə ətraflı məlumatlar verilmiş, onlar fövqəladə ifadə və ibarələrlə mədh olunmuşlar.

"Tarixi-Həbibülseyr"in müəllifi Səfəvilər imperiyasının banisi Şah İsmayıl Səfəvinin müasiri və ona biət gətirənlərdən biri olmuşdur. Bu, bir tərəfdən ideoloji köklərlə əlaqədardırsa, digər tərəfdən Səfəvilərin, xüsusən Şah İsmayılın şəxsiyyəti və əməli fəaliyyəti ilə bağlıdır, çünki o, fəth etdiyi ölkələrə əmin-amanlıq və ədalət gətirmiş, istedadlı insanları, alim, şair və sənətkarları himayə etmişdir. Heç təsadüfi deyil ki, məhz Səfəvilər

imperiyasının yaranması ilə ictimai, iqtisadi, elmi, mədəni və sosial inkişaf üçün münbit bir mühit formalaşmış və bütün sahələrdə öz bəhrəsini vermişdir. Səfəvilər, imperiyalarına qatdıqaları çoxsaylı ölkələrə əmin-amanlıq və asayiş gətirmiş, elmin, ədəbiyyat və mədəniyyətin, xüsusən də təsərrüfatın müxtəlif sahələrinin inkişafına şərait yaratmışlar. Bu baxımdan 1507-ci ilin mart ayında Məhəmməd xan Şeybani Heratı tutandan sonra burada ictimai asayiş pozulmuş və hərc-mərclik və ədalətsizliklər baş alıb getmişdir. Məhz 1511-cı ildə Şah İsmayıl Səfəvi, Məhəmməd xan Şeybanini öldürdükdən və Heratı azad etdikdən sonra Herat və Xorasanın digər məntəqələri Səfəvilərin ixtiyarına keçmiş və regionda təhlükəsizlik təmin olunmuş, əmin-amanlıq, siyasi sabitlik bərqərar edilmişdir. Şah İsmayıl Əmir xanı Xorasana və Herata muxtar hakim təyin etmişdir. Bütün bunlar Xandəmirin gözləri qarşısında baş vermişdir. Ona görə də "Tarixi-həbibülseyr" əsərinin III cildinin 4-cü cüzvünün bir çox hissələri birbaşa Azərbaycanda baş vermiş hadisələrə, o cümlədən Səfəvilər dövlətinə həsr olunmuşdur və o, Şah İsmayılın ölümünə qədər (1524-cü il) olan bir dövrü əhatə edir. Heç də təsadüfi deyildir ki, bütövlükdə "Tarixi-Həbibülseyr" əsərində "Azərbaycan" adı 115 dəfə çəkilmişdir. Digər bir maraqlı cəhət isə odur ki, Xandəmir ayrı-ayrı coğrafi adlardan danışarkən Azərbaycan adlı ölkədən də bəhs edərək onu aşağıdakı kimi təqdim etmişdir (4, IV c, 652-653): "Azərbaycan-çoxlu vilayətlərə və qəsəbələrə sahib olan genş bir ölkədir. Bu ölkənin paytaxtı Təbriz şəhəridir. "Nehzətülqülub" və "Əcaibülbələdan" əsərlərinin müəlliflərinin fikirlərinə görə, Təbriz IV iqlimdə yerləşir. Beşinci iqlimdə yazılmış mötəbər kitablardan birinin yazdığına görə, Təbriz şəhərinin əsası Harun ər-Rəşidin arvadlarından biri Zübeydə xatun tərəfindən qoyulmuşdur. Bir müddətdən sonra zəlzələ nəticəsində dağılan şəhər Abbasi xəlifəsi Mütəvəkkil tərəfindən yenidən tikilmişdir. Əlqaimin hakimiyyəti zamanı qəmərinin 434-cü ilinin səfər ayının 14-də Əbu Tahir Münəccim Şirazi təbrizlilərə demişdir ki, bu gecə zəlzələ olacaq və şəhər sakinlərinə böyük fəlakət üz verəcəkdir. Çoxları münəccimin sözlərinə inanmadı. Ancaq, doğrudan da, həmin gecə güclü zəlzələ baş verdi və 40 mindən artıq insan torpaq altında qaldı. Növbəti gün Azərbaycanın hakimi şəhəri yenidən inşa etmək qərarına gəldi. Əbu Tahir şəhərin yenidən inşa edilməsindən ötrü uğurlu bir saat müəyyən elədi ki, bərpa işləri həmin saatda başlasa, Təbrizdə bir daha zəlzələ olmaz. Həmin saat əqrəb bürcünün xoş vaxtı idi. Ustalar həmin saatda Təbrizi yenidən tikməyə başladılar və ondan sonra orada zəlzələ olmadı. Hülaku xanın və övladlarının zamanında Təbriz paytaxt oldu. O zaman orada çoxlu təsvirəgəlməz ali binalar inşa olundu. Bu tarixdə, yəni qəmərinin 930-cu ilində Nəvvab Kamyab Şahinin (Şah İsmayılın) ədalətinin xoşbəxtliyindən Təbriz dünyanın məskunlaşmış dörddə birinin ən abad şəhəridir. Buradakı

imarətlərin və əkinin çoxluğu dünyanın gərdişini artırır və “Onlara salam olsun” və “Cənnətə dualar olsun” ayələri, sanki, bu şəhərin əhlinin şəninəvə onun gözəlliyinə deyilmişdir. Bu, isə Təbrizin cənnətə bənzədilməsini göstərir. Aşağıdakı şeir parçasında deyildiyi kimi:

آب حیوانست آبش با زلال سلسبیل
عرصه چرخست یا بهشت جاودان آب باد
اوست صحنش چون باد مسیح و آب خضر
باد جانبخش چو جان و آب دلجویش روان

(Selsebil zülallı suyu həyat suyudur,
Ərazisi çərx-fələk, ya əbədi cənnət yeri,
İsa nəfəsi, Xızır suyu kimidir,
Küləyi can kimi can bağışlayan, füsunkar suyu rəvandır.)

Təbrizdə bağ çoxdur və ağaclarının əksəriyyəti lətif meyvələr verir. Ancaq bu şəhərin havası qışda çox soyuq olar. Belə ki, bəzi illərdə hava o dərəcədə soyuq və yağıntılı olur ki, insanlar 2-3 ay asanlıqla hərəkət edə bilmirlər. Ona görə də təbrizlilər qış üçün azuqə və digər ehtiyaclarını tədarük edir və qışda soyuq havalarda yerin altında tikilmiş evlərdə yaşayır,vaxtlarını keçirirlər. Təbrizlilərin hamısı nəşə çəkdiklərindən səhər hər kimsə onlara bir söz desə, ağır cavab eşidər. Ancaq nəşənin təsiri yetişəndə birisindən yüz söyüş eşitsələr də, təvazökarlıq və mülayimliklə ona cavab verərlər. Təbrizlilər qürur və təkəbbür sahibi kimi məşhurdurlar. Ona görə də onların məhəbbəti və dostluğu tez pozulur. Bu baxımdan aşağıdakı rübaidə onların bu cəhətinə işarə olunmuşdur:

هرگز نشود بطبع تبریزی دوست
مغزند همه جهان و تبریزی پوست
آن را که به دوستی نیایی صادق
گو نیز عزیز بست که تبریزی خوست.

(Təbrizli təbiylə heç vaxt dost olmaz,
Bütün dünya tumdur, təbrizli qabıq,
O ki, dostluğa sadiq qalmasan,
De ki, yenə əziz tutdu, təbrizlinin xasiyyətidir.)

Bu rübaiə qarşı Mövlana Həmaməddin Təbrizi belə cavab yazmışdır:

تبریز نگو و هر چه ز آنجاست نکو ست
مغزن مپندار توابشان را پوست
با طبع مخالخان موافق نشوند
هرگز نشود فرشته با دیوان دوست.

(Təbrizi demə, ordan olan hər şey yaxşıdır,
Tumdurlar, əsillərini dəri sanma.
Müxaliflərin təbləri ilə müvafiq olmazlar,
Mələklər divlərlə heç vaxt dost olmaz.)”

Tərcüməsini verdiyimiz bu parçadakı "...ondan sonra orada zəlzələ olmadı" fikrinə bir az aydınlıq gətirmək üçün deyək ki, 1779-cu ildə Təbrizdə 2 böyük zəlzələ baş vermiş və Mirzə Müslüm Qüdsi İrəvaninin dili ilə desək, qədim Təbriz şəhəri bir silkələnmə ilə sabun köpüyü kimi yoxluğa getmişdir (1, 28-29):

به یک جنبش ان شهر دیرینه رفت
به باد فنا چون بنای حباب

(Bir silkələnmə ilə o qədim şəhər getdi
Sabun köpüyü kimi yoxluğa.)

Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, "Tarixi-Həbibülseyr" əsərində Azərbaycanın digər bir çox məntəqələrinin də adı dəfələrlə çəkilir, məsələn, əsərdə "Naxçıvan" adına 7 dəfə rast gəlinir.

Bundan başqa, burada Azərbaycanın bir çox coğrafi adlarının, o cümlədən, Ərdəbil, Qəzvin, Təmğaç, Həmədan və digər adları çəkilir, onlar haqqında maraqlı məlumatlar verilir. Həmədanla bağlı verilən məlumat öz əfsanəviliyi ilə seçilir. Xandəmirin bu şəhər haqqında yazdıqlarına diqqət yetirək (4, IV c, 655): "Həmədan böyük şöhrətə malik bir şəhər və yüksəkdə yerləşən bir ölkədir. Xoş havası və yaxşı suyu vardır. "Əcayibülbələdan"da göstərilir ki, keçmiş zamanlarda Həmədanın havası çox soyuq və yağıntılı olmuşdur. Bu diyarda 1 nizə hündürlüyündə qar yağarmış. Süleyman Əleyhüssəlam cinni Qayaya dedi ki, bir əməl elə ki, bu ölkədə soyuq və yağıntı az olsun. Qaya daşdan bir boru düzəltdi, tilsim oxudu, çoxlu soyuğu və yağıntını Həmədandan uzaqlaşdırdı. Bəzi alimlərin fikrinə görə, həmin tilsim Həkim Bolinasınəməllərindən biri idi (Dünyanı yaradan sağlıq bağışlasın)."Haşiyə çıxmalı başqa bir cəhət ondan ibarətdir ki, göründüyü kimi, "Tarixi-Həbibülseyr" əsərinin maraqlı incəliklərindən biri də onun müəllifi tarixçi-şairin yeri gəldikcə fikrini Quran ayələri ilə yekunlaşdırmasıdır.

Bu nöqteyi-nəzərdən "Tarixi-Həbibülseyr" əsərində Qəzvin şəhəri ilə bağlı verilən məlumat da maraq doğurur. Xandəmir bu şəhər haqqında yazır: "Qəzvin Əcəm İraqı ölkələrinin böyük sırasında yerləşir. "Əcayibülbələdan" və "Tarixi-qozide" əsərlərinin müəllifləri bu şəhərin şan və şöhrəti haqqında bir çox hadisə və rəvayətlər yazmışlar. Ancaq onların çoxusunun düzgünlüyünü Məhəmməd San Fəzilət təkzib etmişdir. Bu ölkədə bağlar və bostanlar çoxdur. Qəzvin əhalisinin mürvət sahibi olmaları və insanlıqları ilə məşhur olduğunu deyirlər.
Bu şəhərdə Yəhudun böyük məqbərəsi vardır. Qəzvində 2 su mövcuddur. Qarın ağrısına tutulanları bu suların sağına və soluna dolandırmaqla onlar bu bəladan xilas olurlar."

Heç təsadüfi deyil ki, Xandəmirin "Tarixi-Həbibülseyr" əsəri o dövr Azərbaycan tarixinin, xüsusən də Səfəvilər imperiyasının yaranmasını və

onun qurucusu olan Şah ismayılın vəfatına qədərki dövrün öyrənilməsi üçün etibarlı və əhəmiyyətli bir mənbədir. Xandəmir "Tarixi-Həbibülseyr" əsərinin dibaçəsində Səfəvi dövlətinin banisi Şah İsmayılı "Nəvvabi-Kamyabi-İlahi", "nəcibliyin uğuru" adlandırır, Əbu Mənsur Durmuş xanın onun tərəfindən Xorasana hakim, Xacə Həbibullanın isə vəzir təyin olunmasından bəhs edir. Bununla da ölkədə ədalətin bərqərar olması və zülmün və sitəmin ortadan qalxmasını vurğulayır (4, I c. Müqəddimə, s.19):

بر افروخت رأیات عدل و کرم برانداخت آیین ظلم و ستم
شد از دولت خان حشمت قرین قضای خراسان چو خلد برین

(Ədalət və kərəm düşüncəsini alovlandırdı,
Zülm və sitəmin qaydalarını kənara atdı,
Həşəmətli xanın dövlətinin səbəbindən
Xorasan vilayətinin taleyi gülməyə başladı.)

Əlbəttə, zamanın böyük şəxsiyyəti, görkəmili alimi və tarixçisi Xandəmirin Səfəvilərin Xorasan (Herat) vilayətinin hakimini və vəzirini mədh etməsi və ikincinin adına kitab bağlaması təsadüfi deyildir və bunun özü Səfəvilər imperiyasının tarixinin öyrənilməsi baxımından yaxşı materialdır. Maraqlıdır ki, Xandəmir, Durmuş xanı "ədalətin əlahəzrəti", "ölkənin pənahı", onun vəziri Xacə Həbibullanı isə "dövlətin, dünyanın və dinin Kərimi", "islamın müəllimi" adlandırır. Elə buradaca əsərinin adını vəzirin şərəfinə "Tarixi-həbibülseyr" qoyduğuna işarə edir (4, I c. Müqəddimə, 20).

Tarixçi-şair "Tarixi-həbibülseyr"in dibaçəsində əsərinin necə yazılmasından söhbət açarkən Xacə Həbibulladan bəhs edir, bu böyük dövlət xadiminin elmindən, kamalından və sahib olduğu fəzilətlərdən, eləcə də onun qazandığı ləqəblərdən danışır. Şair qeyd edir ki, Xacə Həbibullanın düşüncəsindən aləmin əhvalı nizamlı, əməlindən isə tale gülşəni xürrəmdir. Onun ədalətindən üfüqlər məmur, lütfündən isə ünsiyyət adəti narahatdır, vücudu fəzilətlər dənizindədir, ovucu yoxsullara gövhər saçar. Süleyman dövrünün Asəfi odur, böyüklük taxtı onunla müşərrəfdir. Əliaçıqlıq asimanının nur günəşidir, fəzilət bağına boy verər və kölgə salar. Zamanın xanının dövlətinin əmin-amanlığı öz varlığının gözəlliyi ilə dünyada əfsanə olmuşdur. Fazillərin, ali mənsəblərin himayəçisi, fəzilət saçan və çox istedadlıdır. Ərəstun ağlı kamil bilikdir, Ütarid gücü inayətlə doludur (4, I c. Dibaçə, s. 7):

ز رأیش منتظم احوال عالم ز کلکش گلشن اقبال خرم
ز عدلش عرصه آفاق معمور ز لطفش رسم جورمهجور
وجودش در دریای فضائل کفش گوهر فشان بر فرق سائل
سلیمان زمان را اوست آصف سریر سروری از وی مشرف
سپهر جود را خورشید انور بباغ فضل سر و سایه گستر
امین دولت خان زمانه بحسن خلقدر عالم فسانه

افاضل پرور عالی مناصب فضیلت گستر وافر مناقب
ارسطو فطنت کامل درایت عطارد مکنت شامل عنایت

(Onun düşüncəsindən aləmin əhvalı nizamlı,
Əməlindən tale gülşəni xürrəmdir.
Onun ədalətindən üfüqlər məmur,
Lütfündən ünsiyyət adəti narahatdır.
Vücudu fəzilətlər dənizindədir,
Ovucu yoxsullara gövhər saçar.
Süleyman dövrünün Asəfi odur,
Böyüklük taxtı onunla müşərrəfdir.
Əliaçıqlıq asimanının nur günəşidir,
Fəzilət bağına boy verər və kölgə salar.
Zamanın xanının dövlətinin əmin-amanlığı
Varlığının gözəlliyi ilə dünyada əfsanə olmuşdur.
Fazillərin, ali mənsəblərin himayəçisi,
Fəzilət saçan və çox istedadlıdır.
Ərəstun ağlı kamil bilikdir,
Ütarid gücü xeyirxahlıqla doludur.)

Əsərin "Proloq" hissəsinin ""Tarixi-Həbibülseyr" əsərinin başa çatması tarixi"ndə verilən aşağıdakı bir beyt də maraqlıdır(4, I c. Müqəddimə, s.21):

شکر که این نامه بعنوان رسید پیشتر از عمر بپایان رسید

(Şükr ki, bu namə ünvanına yetişdi,
Ömür bitmədən qabaq sona çatdı.)

Beytdən də göründüyü kimi, əsər müəllifin ömrü sona çatmamış başa çatmış və müəllif əsəri Xacə Həbibullaya təqdim etmişdir. Bundan sonra gələn 11 beytdən ibarət bir məsnəvidə yenə də Xacə Həbibulla mədh olunur, ona tərif deyilir və dua oxunur. Tarixçi-şair, vəzir Xacə Həbibullaya müraciət edərək onu "məmləkətin sütunu", "hünərpərvər", "kəramət yayan", "böyük Asəf" adlandırır və yazır ki, kitabımın qiyamət gününə qədər yaşaması üçün onu sənin adınla tamamladım:

ممالک مدارا هنر پرورا کرم گسترا آصفا سرورا
بنام تو کردم کتابی تمام که باقی بود تا بروز قیام

(Ey məmləkətin sütunu, ey hünərpərvər,
Ey kəraməti yayan, ey böyük Asəf,
Bu kitabı sənin adına tamamladım
Ki, qiyamət gününə qədər qalıcı olsun.)

Xandəmirin zəngin yaradıcılığının araşdırılması, ələlxüsus da onun "Tarixi-Həbibülseyr" əsərinin tamamilə Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsi və geniş elmi-tədqiqata cəlb olunması zəruridir.

Ədəbiyyat

1. Əhmədov Ş.P. “Mirzə Müslüm Qüdsi “Divan”ının filoloji tədqiqi”. f.ü.f.d... dissertasiya işi (əlyazması hüququnda). Bakı: 2016. 138 s.
2. Rzayeva R.N. Əbubəkr ibn Xosrov əl-Ustadın “Munisnamə” əsəri. Bakı: Papirus NP. 2016, 196 s.
3. Şeyx Səfi təzkirəsi (“Səfvətüs-səfa”nın XVI əsr türk tərcüməsi). Redaktoru, izahların və lüğətin müəllifi M.Nağısoylu. Bakı: Nurlan, 2006, 932 s.
4. خواند امیر. تاریخ حبیب السیر. در 4 جلد. زیر نظر دکتر محمد دبیر سیاقی. با مقدمه استادجلال الدین همائی. تهران: انتشارات کتابفروشی خیام. 1362 . 2930 ص.

Е.Новрузов

Произведение «Тарихи-Хабибулсейр» как литературный и исторический источник о периоде Сафавидов

Аннотация

Хадже Гиясаддин ибн Хадже ибн Хамамеддин Мухаммед ибн Хадже Джаледдин ибн Бурханеддин Мухаммед Ширази ал-Гусейни-Хандемир внук Мирмухаммеда бин Сейид Бурханеддин Хавенд шах ибн Кямаладдин Махмуд Балхи-Мирхонда.

Произведение “Тарихи-Хабибулсейр” Хандемира (1475-1536) одно из ценных произведений, написанных в период от монгольского нашествия до начала правления империи Сафавидов. Оно написано на персидском языке в началах 16 вв. “Тарихи-Хабибулсейр” охватывает очень большую эпоху-с создания жизни на Земле до начала правления империи Сафавидов.

В статье подчеркывается факт посвящения этого произведения к Хаджа Хабибулле-визиру автономного правителя Хорасана (Герат) и оно исследуется как достоверный источник об эпохе Сафавидов.

Особенно очень важно перевод произведения “Тарихи-Хабибулсейр” в Азербайджанский язык. Эстественно, после перевода следует привлечь его к широкому научному исследованию в условиях независимости.

E. Novruzov

"Tarixi-Habibulseyr" work by Handemir as a literature and historical source about Safavi period

Abstract

Xaje Qiyasaddin ibn Xaje ibn Hamameddin Muhammad ibn Xaje Celalleddin ibn Burhaneddin Muhammad Shirazi al-Huseyni-Handemir is grandson of Mirmuhammad bin Seyid Burhaneddin Xavand shah ibn Kamaladdin Mahmud Balhi-Mirhond.

"Tarixi-Habibulseyr" work by Handemir (1475-1536) is one of the most valuable works written in the period of from the Mongolian aggression until beginnings of the authority of Safavids Empire. That is written in the Persian language in the beginnings of the 16 century. "Tarixi-Habibulseyr" surrounds many large period-from the beginnings of life on Earth until beginnings of the authority of Safavids Empire.

There are very much rich and interesting knowledge about beginnings of life and mankind on Earth, formation of world history and culture, arising of separate states and empires, important natural and historical incidents, especially processes in The Near and Middle East, so in Iran and Azerbaijan in this work.

In the article is emphasized the fact of the dedicating of this work to Haja Habibulla-the vizier of autonomy judge of Horasan (Herat) Abu Mansur Emir Durmush khan and that is investigated as a reliable literatural and historical source about the Safavids time.

It is especially to translate the work of "Tarixi-Habibulseyr" into Azerbaijani. And it is naturally necessary to drow it into large research work after translation in the frame of sovereignty.

Rəyçi: Şəmsi Əhmədov
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

HİCRAN BABAYEVA
BAAU
bshafiqa@mail.ru

BƏHLUL BEHCƏTİN BƏDİİ ƏDƏBİYYATDA YERİ

Açar sözlər: Bəhlul Behcət, Zəngəzur, Sovet hökuməti, bolşevik-daşnak
Key words: Zangazur, Bahlul Behjat, Soviet government, Bolshevik-dashnak
Ключевые слова: Бахлул Бехджат, Зенгезур, Советская государство, большевик-дашнак

İşin aktuallığı: Azərbaycan ədəbiyyatında, folklorşünaslığında mühüm xidmətləri olan Bəhlul Behcətin həyatı və fəaliyyəti sovetlər dönəmində tədqiqatlardan kənarda qalmış, xalqdan gizlədilmişdir. Folklor nümunələrimizin toplayıcısı, tədqiqatçısı və naşiri olan Bəhlul Behcət şəxsiyyəti, yaradıcılığı hələ çoxlarına tanış deyil, hələ çoxları onun şəxsiyyətinə, əqidəsinə biganə münasibət bəsləyir. Belə bir milli ziyalımızın həyat yoluna işıq tutmaq, qaranlıq məqamlara aydınlıq gətirmək, yüksək zəkanın məhsulu olan əsərlərini geniş oxucu kütləsinə çatdırmaq olduqca vacib bir məsələdir. Bu barədə professor Cəlal Qasımov yazır: "Totalitarizm rejimi Bəhlul Behcətin simasında Azərbaycan mənəvi intellektual düşüncə tarixinə, daha bir ağır zərbə vurmuşdur. O, öz dövrünün görkəmli ziyalısı, yüksək mənəvi-əxlaqi dəyərlər daşıyıcısı olmuşdur. Bütün bunlar göstərir ki, Bəhlul Behcət həm bir ilahiyyatçı, həm ədəbiyyatşünas, həm də folklorşünas kimi tədqiq edilməlidir. Bu gün Bəhlul Behcəti incədən –incəyə öyrənmək bizə qalan yeganə yoldur. Bu yol bizi həqiqətin nuruna qovuşduracaqdır." (1; 83)

Alimlərin, yazıçıların, elm xadimlərinin həyatı və fəaliyyəti həmişə tədqiqatçıları, ədəbi tənqidçiləri maraqlandırmış, onların diqqətini cəlb etmişdir. Xüsusilə də əgər o elm xadimi vətəninə, millətinə bağlı, vətənpərvər, işğalçılara qarşı üsyankar biri olarsa. Bəhlul Behcət də məhz belə alim, din xadimi və folklorşünas idi. Bəhlul Mustafa oğlu Əfəndiyev (Behcət onun təxəllüsüdür) 1885-ci ildə (bəzi mənbələrə görə 1869) keçmiş Zəngəzur qəzasının, Qubadlı rayonunun Dondarlı kəndində anadan olmuş. İlk təhsilini atasından və gələcək qaynatası Hacı Çələbidən almışdır. Sonralar təhsilini davam etdirmək üçün Türkiyə və İrana getmiş və orada dini təhsil almışdır. Azərbaycan xalq cümhuriyyəti dövründə Zəngəzur qəzasının qazısı olmuşdur. İndi Bəhlul Əfəndinin doğulduğu Zəngəzur torpağı, Qubadlı rayonu işğal altındadır. Onun azadlıq mübarizəsi uzaqgörənlikdən, başına gələn fəlakətləri öncədən duymasından irəli gəlir. Onun yaşadığı dövr o qədər də uzaq keçmişə gedib çıxmasa da, onunla bağlı çox az məlumata rast gəlirik. Bu da

onun "vətən xaini" kimi damağalanması ilə bağlıdır. Təbii ki 1937- 38 ci illərin repressiyaları zamanı həbs olunan "xalq düşmənlərinin" əlyazmaları, kitabları da məhv edilirdi. Bunda məqsəd aydın idi-gələcək nəsillərə onlar haqqında heç bir iz buraxmamaq, tarix səhifələrindən adlarını silmək. Lakin kökü torpağın dərin qatlarına gedən ağacı məhv etmək, yer üzündən silmək mümükün olmadığı kimi, əqidəsi və idealogiyası ilə çoxlarının qəlbində taxt quran Bəhlul Behcət kimi bir zəka sahibini də yer üzündən, qədirbilən insanların düşüncəsindən silmək mümkün deyil. İllər keçdikcə, Vətənimizin başı üstünü alan qara buludlar çəkildikcə, xalq da öz dostunu düşmənindən, yaxşını pisdən ayırmağı bacardı. Arxivlər açıldı, bir çox qaranlıq məqamlar üzə çıxdı, yüzlərlə belə günahsız "günahkarların" həyat yolu və fəaliyyəti işıqlandırıldı. Onlar həmişə müasir tədqiqatçıların, alimlərin və yazıçıların diqqət mərkəzindədirlər. Bəhlul Behcət də bu diqqətdən kənatda qalmayıb. Onun haqqında əsərlərdə, elmi- publisistik məqalələrdə söhbət açılıb, həyat və yaradıcılığı araşdırılıb, təhlil olunub. Bəhlul Behcət haqqında yazılanları iki qismə ayırmaq olar. Sovet imperiyası dövründə bolşevik prizmasından yazılanlar və müstəqillik əldə etdikdən sonra yazılan əsərlər. Bu əsərləri müqayisə etsək iki cür Bəhlul Behcət obrazı görərik. Birincisində hökumətə qarşı çıxan, "fitnəkar", "vətən xaini", ikincisində isə Vətənin müstəqilliyi uğrunda silaha sarılan, insanları dini və əqidə birliyinə səsləyən, milli- mənəvi ideallar uğrunda canından keçməyə hazır olan Bəhlul Əfəndi obrazı ilə tanış oluruq. Bəhlul Behcət XX əsrin birinci yarısında yaşamış milli və dini mənsubiyyətinə qırılmaz tellərlə bağlı bir ziyalı kimi kommunist idealogiyasının mənfur mahiyyətini dərk etmişdir. O, bütün həyatı boyu milli mənəvi və dini əxlaqi köklərdən qaynaqlanmışdı. Buna görə də bolşevik rejiminin ən sərt tufanına tuş gələrək məhv edilmişdir. Onun həyatı və fəaliyyəti haqqında məlumat çox azdır. Çünki repressiya qurbanlarını həbs edən gün evində axtarış aparır, məhv edirdilər. Bəhlul Behcət haqqında, onun 1918-1922 ci illərdəki həyatı və fəaliyyəti haqqında məlumatı biz Nəzər Heydərovun "Zəngəzur dağlarında" adlı xatirələrində tapırıq. Nəzər Heydərovun Bəhlul Behcət haqqında "məlumatlarına" keçməzdən əvvəl bir neçə kəlmə əsər və onun müəllifi haqqında danışmaq lazımdır. Nəzər Heydərov əsl bolşevik ideyalı kommunist olmuşdur. Sovet dövrünün yazıçılarını iki qismə ayırmaq olar. Birincilər dövrün tələbinə görə milli mənəvi dəyərlərə qara yaxmışdılar. İkincilər isə qəlbən və ruhən bolşevik idealogiyasına aldanmışdılar. Nəzər Heydərov məhz ikincilərdən idi. N. Heydərov (1896-1962) özü Azərbaycanda sovet hakimiyyəti uğrunda gedən mübarizədə qatı bolşevik kimi iştirak etmiş, sonra isə Azərbaycanda bir sıra partiya və Sovet təşkilatlarında məsul vəzifələrdə çalışmışdır. SSRİ və Azərbaycan SSR Ali sovetlərinin deputatı olmuş, 1949-53 cü illərdə Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət heyətinin sədri olmuşdur. 1972 ci ildə

"Zəngəzur dağlarında"adlı xatirələrindən bəhs edən əsəri rus və erməni dillərində nəşr olunmuşdur. Qəribədir ki, 1987 ci ildə artıq ermənilər Qarabağa olan iddialarını qaldırmış, geniş hərəkata başlamışdılar. Məhz bu dövrdə - yəni kitab rus və erməni dillərində çap olunduqdan 17 il sonra (1989 cu ildə) Azərnəşr tərəfindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilmişdir. Tərcüməçilərin və naşirin mövqeyi və məqsədi aydın deyil.

Əsər Zəngəzuru təsviri ilə başlayır. Müəllif Zəngəzur mahalının əlverişli coşrafi mövqeyindən, orada yaşayan əhalinin milli mənşəyindən, həyat tərzindən, məşğuliyyətindən ətraflı danışır. Əsərdə 1917-22 ci illər arası Zəngəzurda baş verən hadisələri əks etdirir. Kitab başdan-başa bolşevik-daşnak siyasəti mövqeyindən yazılmışdır. Bundan başqa müəllif bu kitabda sinfi mübarizələr burulğanında boğulan azərbaycan və erməni xalqlarının "dostluq əlaqələrini" möhkəmləndirməsindən bəhs edir. "Əvvəlcə türk sonra isə ingilis müdaxiləçilərinə arxalanaraq müsavatçılar burada quldur dəstələri təşkil edir, günün günorta çağı kəndləri talayır, azərbaycanlılarla ermənilər bir birinin üstünə salmağa çalışırdılar"(2; 40)

1918 ci ildə martın -30 da baş vermiş Azərbaycanlıların soyqırımı hadisəsini bolşeviklərin xeyrinə təhrif edərək yazırdı: " 1918- ci il martın – 30 dan aprelin 1- dək Bakıda müsavatçılar sovet hakimiyyəti əleyhinə silahlı qiyam qaldırdılar. İnqilabi qüvvələrlə müsavatçı əksinqilabçılar arasındakı ölüm- dirim mübarizəsi Bakı proletariatının qəti qələbəsi ilə qurtardı. Hakimiyyət Bakı sovetinin əlinə keçdi. 1918- ci il aprelin 25 də başda Şaumyan olmaqla Bakı Xalq komissarları soveti yarandı. (2;39) Bu böyük tarixi böhtanı çoxlu tarixi faktlarla təkzib etmək olar. Amma təkcə bunu demək kifayətdir ki, bu hadisənin siyasi qiymətini ümummilli liderimiz H. Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan hakimiyyəti 1990 cı illərdə vermişdir, 1998 – ci ildən başlayaraq 30 mart Azərbaycanlıların soyqırımı günü kimi qeyd olunur. Amma bütün böhtanları bir yana qoyaraq təkcə bir fikrə etiraz etməyi lazım bilirik. O da müəllifin Şərqdə ilk demokratik dövlət olan Azərbaycan Xalq Cümhurriyyətinə qarşı deyilmiş çoxsaylı fikirlərdən biri haqqındadır. Müəllif yazırdı: " ... Müsavat respublikası dövründə açıq-aşkar, heç bir qanunla məhdudlaşmayan orta əsr despotizmi hökm sürürdü." (2; 40) Bu kitabda qəbul edilməsi mümkün olmayan çoxlu fikirlər var. Yenə orada oxuyuruq: " Biz bilirdik ki Bəhlul Əfəndi və Kələntərov istəsələr çox adamı general Njdenin yanına yığıncağa getməyə qoymazdılar. (2;112)

Hətta O, Bəhlul Behcətin Azərbaycan xalqını təriqət ayrılığını bir yana qoyub islami birliyə çağırışını (sünnülərlə şiələrin birləşməsini) da fitnəkarlıq və təxribatçılıq adlandırırdı. (2;147)

Kitabın 7 ci fəsli "Bəhlul Əfəndi Behcətin fitnəsi" adlanır. Müəllif bolşevizmin xatirinə İslamın böyük peygəmbərini də təhqir etməyi özünə rəva görürdü. O yazırdı:" Mən cavab verdim:Məhəmməd VII əsrin

feodallarının, qolçomaqlarının tərəfini saxlayırdı. İndi Əfəndi, iyirminci əsrdir, zəhmətkeşlər istismardan azad olurlar". (2;163) Bu dinimizi və islam peyğəmbərini bolşevik-ateist mövqeyindən savadsızcasına təhqir etmək demək idi. Əsərdən öyrənirik ki, Bəhlul Behcət Zəngəzur qazisi imiş. "Hacı Qasım Çələbinin qızı ilə evlənmiş imiş. İrandan Molla Həsənqulunu da gətiribmiş ki, məhərrəmlikdə mərsiyə oxusun . Özü sünni olsa da, şiəliyə də hörmət edən Bəhlul əfəndinin hərəkətləri haqqında müəllif deyirdi:

Xanlıqda, belə işlərdə çox mahir olan molla Həsənqulu çıxış edirdi. Onu fırıldaqçı Bəhlul Əfəndi Sovet hökumətindən xəlvət, məxsusi bu iş üçün İrandan gətirmişdi. Bu *cəhalət təbliğatçısının* (kursiv bizimkidir B.H) yaxşı səsi var idi, qanlı Kərbəla müsibətilə əlaqədar hekayət və rəvayətləri yaxşı bilirdi." (2;168) Daha sonra yazır: "Ruhanilər öz ciblərinin qayğısına qalaraq, sadə qəlbli dindarlara nə vaxt isə Kərbəlada bir dəstə ərəb feodalları öldürülən zaman baş vermiş hadisələr haqqında uydurmalar danışır, anti-sovet əhval ruhiyyə ilə insanların şüurunu məharətlə zəhərləyirdilər." (2;167) Müəllifdən soruşmaq lazım gəlir 681-ci il Məhərrəm ayının 10 da baş vermiş qanlı cinayəti nə üçün hekayət və rəvayət adlandırırsan. Axı bu dəhşətli Kərbəla hadisəsindən sonra heç bir ərəb imam Hüseynin başını kəsmiş adamın adını (Şümr) öz övladına qoymayıb. Bundan sonra əsərdə sünni məzhəb Bəhlul Behcətin şiə təriqətinə necə hörmətlə yanaşdığını kinayəli bir dillə danışır. " Başda Bəhlul Əfəndi olmaqla bu ünsürlər Sovet hökuməti əleyhinə fəal mübarizə aparmaq fikrində idilər. Onlar öz çıxışlarını iki dini təriqəti – sünnüləri və şiələri birləşdirmək təşəbbüsündən başladılar." (2;166) Əsərdən görünür ki, onlar buna qismən nail olmuşdular. Sonra Ter-Ayrapetyan, Avanes Akopyan kimi adamlara(gizli daşnaklara) tərəfdar çıxaraq Aşot Abramyana deyir:- "Bizim qəzanın camaatı Bəhlul əfəndiyə nifrət edir. Onun xalq arasında nüfuzu yoxdur." Onda soruşulur necə olur ki, o, sovet hökuməti əleyhinə 400 nəfərlik bir dəstə təşkil etmişdir. Müəllif Behcət haqqında, onun inamı, dini haqqında kifayət qədər təhqiramiz sözlər işlətdikdən sonra qeyd edir ki, Bəhlul 1923-cü ilin payızında İrandan qayıtdıqda tutulub 10 il müddətinə həbs cəzasına məhkum edildi. (2;**181)** Bir sözlə N. Heydərovun bu kitabının siyasi istiqamətindən asılı olaraq Bəhlul Behcətin bütün işləri pislənir, o proletariatın düşməni kimi qələmə verilir. Bu mövqe çox mübahisəlidir Bəhlul Əfəndi Behcət obrazı ilə qarşılaşdığımız daha bir əsər Oruc Qudrətovun "Keçilməmiş yollarla" romanıdır. Romanda Azərbaycanda sovet imperiyasının qurulmasından, bu rejimə qarşı çıxan üsyançıların, əksinqilabçıların mübarizəsindən bəhs olunur. Bolşevik rejiminin yeni qanunları ilə barışmaq istəməyən zəngəzur əhalisi öz müstəqilliyini, din və etiqad azadlığını qorumaq üçün silaha sarılaraq şura hökumətinə qarşı mübarizəyə qalxmışdırlar. Onların başında isə Bəhlul Behcət dayanmışdır. Əsərdə Bəhlul Behcət "padşahlıq" yaratmaq istəyən,

"hökmdarlıq" iddiasında olan, öz mənafeyini güdən, öz rahatçılığına düşgün olan bir adam kimi qələmə verilir. Bütün bu tənqidlərə baxmayaraq o, Bəhlul Behcətin əhali arasında yüksək nüfuz sahibi olduğunu da danmır. Müəllif yazır: "Bəhlul əfəndi Çay mahalında çoxlarının nəzərində ağıl və zəka sahibi kimi uca görünürdü. Bu ucalığı fikir yürüdərkən dəlillərə əl atmaq, təlqin etmək bacarığı ilə qazanmışdı."(3;172) Bu əsərdə biz Bəhlul Behcəti ruhani, din xadimi olmaqla yanaşı, həm də bir inqilabçı, siyasətçi, bir sərkərdə kimi tanıyırıq. Şura hökumətini devirmək məqsədilə təşkil etdiyi qiyamda onun sərkərdəlik məharətinin şahidi oluruq Bəhlul Behcətin başçılığı ilə qiyamçı dəstə qəza mərkəzi olan Xanlıq kəndinə girir və Cihad bayrağını ilk olaraq orada qaldırırlar. Lakin sovet hökumətinə qarşı olan bu qələbə müvəqqəti olur. Qiyamçıların sayca azlığı, daha kiçik ərazini əhatə etməsi, məhəlli xarakter daşıması, qırmızı ordu əsgərlərinin bolşeviklərə köməyə gəlməsi qiyamın yatırılmasına, Bəhlul Əfəndinin dəstəsinin məğlub olmasına səbəb olur. Əsər sovet ideologiyası mövqeyindən yazılsa da Bəhlul Behcətin xidmətləri, onun inqilabçı fəaliyyəti ilə tanış olmaq üçün çox deyerli bir mənbədir. Əli Vəliyev "Zəngəzur qartalları" əsəri Azərbaycanda xüsusilə də Zəngəzurda sovet hökumətinin qurulmasında yaxından iştirak etmiş insanların mədhinə həsr olunmuşdu. . Kommunist-bolşevik rejiminin qurulmasından bəhs edən bir əsərdə B. Behcət obrazı ilə qarşılaşmamaq qeyri - mümkündür. O, bu əsərdə Nəzər Heydərov, Abbas Sultanov və başqa kommunistləri əsl fədakar, örnək şəxsiyyətlər kimi oxucuya çatdırır. Ə.Vəliyev onalrın sovet hakimiyyətinin qurulmasında göstərdikləri canfəşanlığı təqdir etdiyi bir halda, Bəhlul Behcəti hökumətin qatı düşməni, fırıldaqçı, fitnəkar kimi qələmə verərək kəskin tənqid atəşinə tutur. "... əməkçi kütləni şura höküməti əleyhinə qaldırmaq istəyən Bəhlul Çələbənin dəstəsi Əliyanlı quldurlarından qorxulu və güclü idi. Bəhlul Çələbi Allahdan vəhy gəldiyini xəbər verir, müsəlman qardaşları cihada çağırırdı".(4: 97) Bəhlul Behcət təkcə əlimizdən alınan azadlıq və müstəqilliyimizin deyil, həm də dinimizin, dini dəyərlərimizin, mənəviyyatımızın keşiyində durmuş, mübarizə aparmışdır. Əsərdə diqqət çəkən məqamlardan biri də odur ki, öz milli müstəqilliyini qoruyub saxlayan müsavatçıların mübarizəsi erməni qəsbkarları, daşnakların cinayətkar əməlləri ilə bir səviyyəyə qoyulurdu. (4; 11)Müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycan ədəbiyyatında milli müstəqillik təfəkkürü altında yeni ictimai-siyasi düşüncə, milli-mənəvi dəyərlər formalaşır, Sovet dövrünün ədəbiyyatımıza göstərdiyi mənfi təsir yavaş-yavaş aradan qaldırılır. Hadisələrə düzgün ictimai –siyasi qiymət verilir. Belə əsərlədən biri də Səbahəddin Eloğlunun "Zəngəzur hadisələri" əsəridir. 1992 ci ildə Azərnəşr tərəfindən buraxılmış bu kitabda Bəhlul Behcət Əfəndi haqqında kiçik məlumat verilir. Bildiyimiz kimi 1805 –ci ildə Rusiya ilə Qarabağ xanlığı

arasında bağlanmış Kürəkçay müqaviləsi, 1813- cü il Gülüstan müqaviləsi və 1828-ci il Türkmənçay müqaviləsi ilə Azərbaycanın tarixi torpaqları iki hissəyə parçalandı. Bu parçalanma ilə Azərbaycanın tarixi faciələrinin əsası qoyuldu. Çünki, işğal edilmiş Azərbaycan torpaqlarına xüsusilə də Naxçıvan, Qarabağ, İrəvan və Bakıya yüzminlərlə erməni əsilli ailələr köçürüldü. Bununla da Azərbaycanın tarixində faciələr, fəlakətlər dövrü başladı. "Böyük Ermənistan" yaratmaq istəyən mənfur düşmənlər, məqsədlərinə nail olmaq üçün torpaqlarımıza göz dikmişlər. Ilk hədəf olaraq Qarabağ, Naxçıvan, Zəngəzur bölgələrinə yiyələnmək cəhdləri göstərmişlər. Bu bölgələr içərisində isə ən çox ziyan çəkən Zəngəzur və onun əhalisi olmuşdu. Bir yandan Sovet hökumətinin silahlı dəstələri, bir yandan da erməni daşnakları əliyalın, günahsız xalqı qorxu içində saxlayırdı. Həbib Həsənov Zəngəzur və İrəvanda azərbaycanlıların yaşadıqları dövrü şərti olaraq 3 dövrə bölərək , üçüncü dövrü belə səciyyələndirir: "Üçüncü dövr- 1917-ci ilin sonundan başlayaraq 1989-cu ilə qədər olan dövr. Bu dövrün əvvəlində, yəni 1918-ci ildən 1920-ci il noyabrın 29-dək erməni daşnak hakimiyyəti dövrü, bundan sonra 1989-cu ilədək kommunistlərin hakimiyyət başında olduqları dövr. Bu dövrləri bir-birindən ona görə ayırmırıq ki, həm daşnakların həm də kommunistlərin "milli siyasət"ləri heç nə ilə fərqlənmirdi. Birincilər açıq surətdə, ikincilər isə gizlində Azərbaycan xalqına —türklərə qarşı soyqırım siyasəti yeridirdilər". (5:12) Doğurdan da xalq ikitərəfli təzyiq altında qalmışdı. Bir tərəfdən Sovet hakimiyyəti qurmaq istəyən bolşeviklər, digər tərəfdən onların əlaltıları olan, müsəlmanlara qarşı yürüdülən siyasətdən öz mənafeləri üçün məharətlə istifadə edən erməni daşnakları xalqa amansız zülmlər edirdilər.

Səbahəddin Eloğlu bu kiçik həcmli kitabda daşnakların Zəngəzurda törətdikləri vəhşiliklərdən, əhalinin başına gətirilən müsibətlərdən və onlara qarşı mübarizə aparan Zəngəzurluların igidliyindən bəhs edir. "Bəhlul Cahadı" adlı hissədə Zəngəzurda gedən döyüşlərdə Bəhlul Behcətin də yaxından iştirak etdiyini bildirir. Onun gördüyü işləri yüksək qiymətləndirən S. Eloğlu yazır: "Nizaminin yaradıcılığını elmi cəhətdən təhlil etmiş, Nizami və Qafqaz Folkloru

mövzusunda monoqrafiya hazırlamış, Sarı Aşığın əsərlərini toplayıb əlyazma şəklində kitab tərtib etmiş, Qaçaq Nəbinin qəhrəmanlığına həsr olunmuş səhnə əsəri yazmış, "Quran"ın Azərbaycan dilinə tam tərcüməsini ilk dəfə başa çatdırmışdır. Zəngəzurda müsəlmanlar arasında ağır bir yaranı sağaltmağa müvəffəq olmuşdur."(6;21) "Ağır bir yara" deyərkən o, (S. E) İslam dininin inkişafına və yayılmasına zərbə vuran sünnü – şiə təriqət ayrılığını, onlar arasında olan düşmənçiliyi nəzərdə tutur. S. Eloğlu Bəhlul Behcətin Zəngəzur və zəngəzurlular üçün etdiklərini, onun bolşevik və daşnaklara qarşı apardığı dini mübarizəsini işıqlandırmışdır. Sonda isə o,

Bəhlul əfəndinin həbsdə keçirdiyi günləri və daşnakların onu Xəzər dənizinə ataraq öldürdüyünü yazır. Azad Qaradərəli Bəhlul Behcətin şəxsiyyətini, həyatını, mübarizəsini, siyasi və ədəbi görüşlərini əks etdirən bir əsər yazıb. Müəllif Bəhlul Behcətin təkcə siyasi fəaliyyətini, azadlıq mübarizəsini əks elətdirmir, həm də onun ədəbi yaradıcılığını, folklorşünaslıq fəaliyyətini, bu sahədə yazdığı əsərləri oxucuya çatdırır. Onun "Sarı Aşıq" əsərindən parçalar təqdim edərək bu sahədə apardığı tədqiqatlarını yüksək qiymətləndirir. Azad Qaradərəli Bəhlul Behcətin soy kökünü araşdıraraq onun Qaramanlı tayfasından olduğunu ehtimal edir. İlk dəfə bu kitabda Bəhlul Əfəndinin nəsil şəcərəsi haqqında məlumat verilir.(7;61) Sonda "Zəngəzurun Qazisi- Bəhlul Behcət" adlı sənədli televiziya filminin ssenarisi verilib ki, burada da Bəhlul Behcət obrazı özünəməxsus sənətkarlıqla canlandırılmışdır. Bəhlul Behcət haqqında qaranlıq məqamlara aydınlıq gətirdiyinə görə, bu sahədəki misilsiz xidmətlərinə görə Azad Qaradərəliyə minnətdarlığımızı bildiririk.Tahirə Bədəlova 2011 ci ildə Sumqayıtda nəşr etdirdiyi "Vətəni tanı" adlı kitabında Qubadlının tarixindən, əsrarəngiz təbiətindən, vətənpərvər, istiqanlı insanlarından, görkəmli şəxsiyyətlərindən onların başına gətirilən müsibətlərdən, tarixi qəhrəmanlarından bəhs edir. XX əsrin əvvəllərində Zəngəzurda və eləcə də Qubadlıda baş vermiş hadisələri, daşnakların törətdikləri vəhşilikləri, onlarla mübarizə aparan qeyrətli Azərbaycan oğullarını publisist qələmi ilə işıqlandırır.T. Bədəlova bu əsərdə hələ əsası 1988 ci ildə qoyulan Qarabağ hadisələri zamanı Qubadlılıların da biganə qala bilmədiyini, bu döyüşlərdə yaxından iştirak etdiklərini böyük fəxrlə bildirir. Bu döyüşlərdə həlak olan yüzlərlə qubadlılı milli qəhrəman adı almışdır. T. Bədəlova onlar haqqında qısaca məlumat verməyi özünə bir borc bilmişdir. Qubadlının tarixi şəxsiyyətlərindən danışan T. Bədəlova Bəlul Əfəndinin də adını çəkməyi unutmur. O, Bəhlul Behcətdən bir ziyalı, siyasətçi, alim, ədəbiyyatşünas, folklorşünas, din xadimi kimi bəhs etmişdir. Yazıçı Bəhlul Behcətin Quranı Azərbaycan dilinə tərcümə etməsindən, Sovet hakimiyyətinin qurulması illərində onun da bir müsəlman olaraq buna qarşı çıxmasından, xalqı cihada səsləməsindən danışır. (8;161)Lakin T. Bədəlova B. Behcət haqqında məlumatında Səbahəddin Eloğlundan qaynaqlanmışdı, özü isə heç bir yeni məlumat verməmişdir. Hacı Nərimanoğlu "Zəngəzurda doğuldular, Anadoluda əbədiyyətə qovuşdular" adlı kitabında "Zəngəzurun sonuncu Qazısı Bəhlul Behcət və onun "Qaçaq Nəbinin tarixi" kitabı" başlıqlı bölmədə Bəhlul Behcətin keşməkeşli həyat yolundan, yaradıcılığından bəhs etmişdir. Bəhlul Behcətin yenicə çapdan çıxmış bu kitabını Qaçaq Nəbinin həyatını və mübarizəsini əks etdirən ən etibarlı və dolğun mənbə hesab edən Hacı Nərimanoğlu Bəhlul Behcətin bu əməyini yüksək qiymətləndirmişdir. (9;111) Əşir Bəşir oğlu Fətəliyev "İşıqlı şəxsiyyətlər unudulmur", "Cəsur

Qardaşlar" adlı kitablarında vaxtında layiqincə qiymətləndirilməyən, unudulan zəka sahiblərini, görkəmli şəxsiyyətləri tapıb üzə çıxarmışdır. Onlar arasında Bəhlul Əfəndi Behcət də var. Bəhlul Əfəndi təkcə doğulduğu Dondarlı kəndində deyil, bütün Zəngəzurda öz ağlı, zəkası, dünyagörüşü ilə hörmət qazanmışdır. Ə. Fətəliyev yazır: "Sovet hakimiyyəti qurulandan sonra Zəngəzur mətbuatında Bəhlul Əfəndinin ünvanına çoxlu tənqidi yazılar gedirdi. Bunlardan xalq yazıçısı Əli Vəliyevi, Oruc Qüdrətovu, partiya və dövlət xadimi H.Heydərovu xüsusilə qeyd etmək istərdim. Onlar birtərəfli olaraq B.Bəhcəti tənqid edir, onun xalq qarşısında olan xidmətlərinə isə göz yumurdular." (10; 31)

Ədəbiyyat

1. C. Qasımov "Azərbaycan folklorşünasları (1920-1950)" Bakı, "Elm", 2015.456 səh
2. Nəzər Heydərov "Zəngəzur dağlarında" Azərnəşr, 1989. 224 səh.
3. Oruc Qüdrətov "Keçilməmiş yollarla" Bakı, 2008. 632 səh
4. Əli Vəliyev "Zəngəzur qartalları" Bakı, Gənclik, 1970. 281 səh
5. Həbib Rəhimoğlu "Silinməz adlar, sağalmaz yaralar..." Bakı, Azərnəşr, 1997. 260 səh
6. Səbahəddin Eloğlu "Zəngəzur hadisələri" B.; Azərnəşr. 1992. səh.58.
7. Azad Qaradərəli "Zəngəzur qazisi Bəhlul Behcət" Bakı-Şirvannəşr-2009. 80 səh
8. Tahirə Bədəlova "Vətəni tanı" Sumqayıt Bilik nəşriyyatı 2011 səh 267
9. Hacı Nərimanoğlu "Zəngəzurda doğuldular, Anadoluda əbədiyyətə qovuşdular" Yek production -2012 səh 142
10. Əşir Bəşir oğlu Fətəliyev " Işiqli şəxsiyyətlər unudulmur" Bakı – 2006 səh 137

Х.Бабаева

Роль бахлула Бехджета в хдожественной литературе

Резюме

В советский период постоянно преследовались наши прогрессивно мыслящие ученые-просветители, которые являлись глашатаями тюркизма, исламизма, национальных идей. Одним из таких наших ученых был Бахлул Мустафа оглы Эфендиев. В художественной литературе и публицистике существуют различные подходы к личности Бахлула Бехджета. Часть в его лице возрождали образ «народного

врага». Другие представляли его читателям как патриота, глашатая свободы. Долгое время упавший в глазах народа, объявленный предателем родины Бахлул Бехджет не то, что работал против народа, наоборот, играл важную роль в пробуждении национального сознания, формировании его как нации. Это в своих произведениях осветили многие писатели. Писатели советского периода критически и гневно относились к фольклористу, религиозному деятелю, ученому Бахлулу Бехджету, ведущему борьбу против большевистского режима. В современных образцах художественной литературы не проявляется подобное отношение. В произведениях, написанных в период независимости, по достоинству оценивается художественная и политическая деятельность Бахлула Бехджета, его заслуги перед родиной и народом.

Babayeva Hijran

The role of Bahlul Behjat in literature

Summary

During Soviet times enlightener scholars who were forerunners of the idea of nationality, Islamism, Turkism were constantly persecuted. One of these scholars is Bahlul Mustafa oglu Efandiyev. There are different points of view about the character of Bahlul Behjat in fiction and publicist articles. Some writers speak about him as an enemy of the nation. But others represent him as a patriot and a proclaimer of freedom. Bahlul Behjat who was declared as a traitor of Motherland for a long period of time, didn't work against his nation. On the contrary he played a great role in the formation of the national self perception. Most writers elucidated it in their works. There was a preconceived attitude of soviet writers towards B. Behjat. This kind of attitude is not displayed in today's literary examples. B. Behjat's political and literary activities and servises for his motherland and nation are decently appreciated.

Rəyçi: Cəlal Qasımov
filologiya elmləri doktoru, professor

CƏMİLƏ ƏZİZOVA
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
azizlijamila@yahoo.com

BƏDİİ ƏDƏBİYYAT VƏ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ ÜZRƏ ELEKTRON İNFORMASİYA BAZALARININ YARADILMASI TƏCRÜBƏSİ

Açar sözlər: elektron kitabxana, adi kitabxana, elektron sənədlər, internetdən istifadə, onlayn kataloq, informasiya bazaları, müasir informasiya, ədəbiyyatşünaslıq sahəsi, elektron məlumat bazası.
Key words. Electronical library, traditional library,electronic dokuments, the usage of internet,online catalogue,information bases, modern information, item of liberary, an electronical information base.
Ключевые слова: электронная библитотека, обычная библиотека, электронные документы, использование интернета, онлайн каталог, информационные базы, современная информация, сфера литературоведения, электронная информационная база.

Müasir dövrdə kitabxanaların qazanacağı uğurlar yeni informasiya kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi səviyyəsindən çox asılıdır. Muasir dovrun tələblərinə uyğun olaraq kitabxanalarda elektron kataloqun, elektron kitabxananın təşkili, məlumat bazalarının yaradılması, oxuculara virtual xidmətin təqdim edilməsi kitabxanaların qarşısında duran prioritet məsələlərdəndir. Kitabxanaların kompyuterləşdirilməsi, yeni kitabxana-informasiya texnologiyalarının tətbiqi kitabxanalarda xidmətin yuksək inkişaf səviyyəsini təmin edir. Eyni zamanda kitabxanalarda muasir informasiya kommunikasiya texnologiyalarından, İnternet informasiya resurslarından istifadə olunması, elektron kataloq və elektron kitabxana, elektron məlumat bazalarının yaradılması dünya kitabxanaları ilə elmi kommunikasiyaların inkişafına təkan verəcəkdir. Bu sahədə ilkin goruləcək iş kitabxanaların ən yeni kompyuter-telekommunikasiya, texnikası ilə təchiz olunması, bu işdə çalışa biləcək yuksək ixtisaslı kadrların hazırlanmasıdır. Bu, kitabxanalara oz oxucularına məsafədən asılı olmayaraq, 24 saat muddətində online xidməti gostərən informasiya muəssisələri kimi fəaliyyətinə imkan verəcəkdir.

Kitabxana proseslərinin kompyuterləşdirilməsinin, əsasən aşağıdakı istiqamətlərdə həyata kecirilməsi məqsədəuyğun hesab edilir:

I. Kitabxanaların ənənəvi iş üsullarının kompyuterləşdirilməsi
II. Elektron kataloqun yaradılması
III.Elektron kitabxanaların yaradılması
IV. Kitabxanalarda elektron sənəd mübadiləsi xidmətinin təşkil edilməsi

V.Korporativ kitabxana – informasiya şəbəkələrinin yaradılması [12,46 s.].

"Kitabxanaların ənənəvi iş üsullarının kompüterləşdirilməsi" istiqaməti üzrə ən vacib məsələllərdən biri ənənəvi proseslərinin (kataloqlaşdırma, komplektləşdirmə, xidmət və s.) kompüterləşdirilməsindən ibarətdirdir. Bu prosesdən sonra kitabxanaya daxil olan yeni kitablar ilk novbədə kompüterdə oz əksini tapmalı, katrockalar kompüterdə yazılmalı və coxaldılmalıdır. Bununla ağır və yorucu kitabxanacı əməyini asanlaşdırmaq, eləcə də kitabxanada gorulən bir sıra işlərin təkrar yerinə yetirilməsinin qarşısını almaq, əmək məhsuldarlığını və effektivliyini keyfiyyət və kəmiyyət baxımından artırmaq, kitabxana fondunun etibarlı surətdə muhafizəsini və bu fonddan daha geniş oxucu kontingentinin səmərəli istifadəsini təmin etmək olar.

İkinci vacib istiqamət elektron kataloqun yaradılmasıdır. Elektron kataloq kitabxana fondunun guzgusudur. Onun umumi modulunu aşağıdakı kimi izah etmək olar:

1.Elektron kataloq-maşınla oxunan formada reallaşdırılan kitabxana kataloqudur.

2. Elektron kataloq-kataloq funksiyalarını icra edən biblioqrafik məlumat bazasıdır.

3. Elektron kataloq-avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya sistemi və ya onun altsistemidir.

4. Elektron kataloq - online kataloqdur.

Kitabxanaların xidmət sisteminin keyfiyyətinin daha da yaxşılaşdırılması məqsədilə elektron kataloqların yaradılmasına ehtiyac duyulur. Cunki hazırki informasiya coxluğunda oxucuların istədikləri məlumatı əldə edə bilmələri ucun elektron kataloqun yaradılmasının əhəmiyyəti cox boyukdur.

Ucuncu istiqamət elektron kitabxanaların yaradılmasıdır. Bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq sahəsinin oxucuları da daxil olmaqla müsir oxucular ən operativ informasiyanı əldə etmək ucun İnternetdən istifadəni əvəzsiz sayırlar. Belə oxucuların marağını elektron kitabxanalar daha cox təmin edir. İnkişaf etmiş olkələrdə kitabxanaların avtomatlaşdırılmış sistemlə işləməsi təcrubəsinin uğurları respublikanın kitabxanaları üçün də numunəyə cevrilməlidir. Elektron kitabxanalar informasiyalaşdırılmış cəmiyyət quruculuğunun sosial sifarişidir. Elektron kitabxanalar oxuculara informasiya xidmətinin kompüterləşdirilməsinin nəticəsi olub, ənənəvi kitabxanalara alternativ bir qurum deyil, yalnız bir xidmət novudur. Elektron kitabxana umumi istifadə ucun acıq olan lokal və uzaq məsafədə yerləşən paylanmış informasiya resurslarına malik olur. Lokal (İnternetə cıxışı olmayan kitabxananın daxili İnternet şəbəkəsində oxunan ədəbiyyat) resurslar elektron kitabxananın web serverlərində toplanmış, kitabxana

fondunda yerləşən ədəbiyyatın elektron nusxələrindən və kitabxana tərəfindən odənişli və ya mubadilə usulu ilə alınmış elektron sənəd və nəşr toplusundan ibarətdir. Elektron kitabxana muasir web texnologiyası əsasında fəaliyyət gostərir. Muasir dovrdə oxucular elektron kitabxanalar sayəsində kitabxanaların informasiya ehtiyatlarından istifadə edir. Elektron kitabxanalar uzaq məsafədən oxuculara daha dolğun informasiya xidməti gostərərək, bu xidmətin zaman və məkandan asılılığına son qoyur. Ənənəvi kitabxanalarda informasiya xidməti yalnız kitabxananın iş saatı muddətində və məhdud sayda oxuculara gostərildiyi halda, elektron kitabxanalar 24 saat muddətində fəaliyyət gostərir və dunyanın istənilən noqtəsində yerləşən qeyri-məhdud sayda oxuculara eyni zamanda xidmət edir. Elektron kitabxanalar rahat və sərfəli xidmət növüdür. Müasir şəraitdə respublikamızın bəzi kitabxanalarında bu xidmətin təşkili qısa müddətə və az xərc sərf etməklə boyuk informasiya ehtiyatlarının oxucuların istifadəsinə verilməsini və oxucu tələbatının operativ yerinə yetirilməsini təmin edir.

Elektron kitabxanaların yaradılması duzgun planlaşdırmadan, yəni, proqramın düzgün secilməsindən başlayır. Elektron kitabxana daim yeniləşmə, inkişaf və profilaktik iş tələb edir. Bu məqsədlə kitabxanaya butun funksional istiqamətlərdə peşəkar mutəxəssislər-təsvirin işlənməsi, mətnin rəqəmsallaşdırılması uzrə mütəxəssis kompüter şəbəkəsinin ekspluatasiyası ucun sistem administratoru və proqramlaşdırıcılar, metaverilənlərin yaradılması və daxil edilməsi ücün kataloqlaşdırıcılar, bir necə layihə rəhbəri, eyni zamanda istifadəcilərin kolleksiyaya cıxışına komək və onlarla iş məqsədilə xidmət şobəsi işciləri tələb olunur. Elektron kitabxanadan istifadə cox sadədir, ondan istifadə ucun oxucudan İnternetə qoşulmuş kompüter və İnternetin www xidmətindən istifadə vərdişi tələb olunur.

Bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq sahəsinin elektron kitabxanada əksini əyani şəkildə Milli kitabxananın elektron kitabxanası vasitəsilə gostərək. Əvvəlcə Milli kitabxananın www.anl.az saytına daxil oluruq, daha sonra acılan səhifənin sol tərəfindən elektron kitabxana linkini (kecidini) tıklayırıq və "Humanitar elmlər" şöbəsi açılır. Burada ədəbiyyat sistemli qaydada qruplaşdırılmışdır "Filologiya elmləri. Bədii ədəbiyyat" şöbəsini açdıqda burada tədqiqat apardığımız sahənin tanınmış şəxsiyyətlərinin əsərləri ilə "Daxili əlifba" ilə tanış olmaq olar. Eyni zamanda burada Hacıbəyli Üzeyir, Hadi Məhəmməd, Köçərli Firudin bəy, Marağayi Zeynalabdin, Məmmədquluzadə Cəlil, Nərimanov Nəriman, Sabir Mirzə Ələkbər, Mirzə Əli Möcüzə aid məlumat bazalarının olduğunu görürük.,

Milli Kitabxana hazırda real fəaliyyət göstərən müxtəlif funksional avtomatlaşdırılmış kitabxana sistemi VİRTUA proqramına malikdir. Kitabxana VTLS proqramının bütün modullarını almışdır. Administrator

yarımsisteminin köməkliyi ilə mütəxəssislər avtomatlaşdırılmış idarəetmə sisteminin yeni və son versiyasının quraşdırma işlərini başa çatdırmışlar.

VTLS/VİRTUA sisteminin əsas üstün cəhətləri aşağıdakılardır:

1. VTLS/VİRTUA proqramı başqa sistemlərlə asan informasiya mübadiləsini həyata keçirməyə imkan yaradır;

2. Bölgələrdə elektron kataloq yaratmaq üçün əlavə sistem olmadan İnternet vasitəsilə Milli Kitabxananın sisteminə qoşularaq öz elektron kataloqunu yarada bilərlər.

Bu ilk növbədə kataloqlaşdırma ilə məşğul olan kataloqçulara vaxta qənaət etməyə imkan verir. Onlar sistem vasitəsilə Milli Kitabxananın Elektron kataloquna daxil olaraq lazım olan ədəbiyyatın hazır təsvirini alaraq, oraya sadəcə sənədin olduğu yerin unvanını və mühafizə şifrəsini, kütləvi kitabxanalar üçün KBT indekslərini əlavə edərək özlərinin Elektron kataloqlarını yaradırlar. Bu məqsədlə tender elan olunaraq müvafiq təşkilat müəyyənləşdirilmiş və ULTRA şirkəti ilə bu işləri görülməsi barədə müqavilə imzalanmışdır. Artıq bugünədək server otağı, data mərkəzin yaradılması işi başa çatdırılmış və avadanlıqlar quraşdırılmışdır. Eyni zamanda xüsusi proqramlar işlənb hazırlanmışdır və onların işə salınması prosesi gedir. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin Milli Kitabxana ilə birgə layihəsi olan işlər davam etdir və bir neçə pilot rayon, şəhər kitabxanaları seçilərək, onların bazası əsasında mərkəzləşdirilmiş avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemi qurulur. Bununla da nazirliyin kitabxanaları üzrə müvafiq portalın yaradılması, bütün kitabxanaların elektron kataloqunun tərtibi işləri və elektron məlumat bazalarının, elektron kitabxananın yaradılması prosesləri Milli Kitabxananın nəzdindəki isdarəetmə mərkəzindən idarə olunacaqdır. Elektron kataloqun formalaşdırılmasına dəstək şöbəsi 2011-ci ildə kitabxanaya daxil olan Azərbaycan və rus dillərində olan 8519 adda yeni ədəbiyyatı, ümumilikdə isə 24784 adda (20196 adda Azərbaycan, 4588 adda isə rus dilində) ədəbiyyatın biblioqrafik yazısını yaradaraq elektron kataloqun məlumat bazasına daxil etmişdir. Analitik elektron məlumat bazasının təşkili şöbəsində işlər avtomatlaşdırılmış kitabxana proqramına uyğun olaraq aparılır. Şöbə il ərzində respublikamıza dair və ümumi xarakterli məqalələrin Azərbaycan və rus dilində 38 168 (29 289 Azərbaycan dilində, 8879 rus dilində) analitik-biblioqrafik yazısını elektron katoloqun analitik məlumat bazasına daxil etmişdir. 27 140 (19 426)Azərbaycan dilində, 7714 rus dilində) Azərbaycan və rus dilində məqalələrin tam elektron mətni kitabxananın saytına daxil edilmişdir

Azərbaycan ədəbiyyatının arxivi şöbəsində arxiv fondunu elektron kataloqa köçürməsi işi davam etdirilmişdır. Il ərzində 21 880 biblioqrafik yazı Virtuaya daxil edilmişdir ki, bunun 2000-i qədim ədəbiyyatı əhatə edir. İl ərzində 3499 ədəbiyyatın elektron versiyası hazırlanmışdır.

Elektron Resursların Yaradılması şöbəsi qlobal (http://www.anl.az) və lokal (http://web.anl.az/) serverlərdə aşağıdakı işləri görmüşdür: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İLHAM ƏLİYEVİN "Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında" 12 yanvar 2004-cü il tarixli cərəncamı ilə nəşr olunan klassik və müasir Azərbaycan ədəbiyyatı, dünya ədəbiyyatı silsiləsindən əsərlərin kitabxanada olan bütün nəşrlərinin elektron versiyasının hazırlanması işi başa çatmışdır. Müəllif hüquqlarının qorunması qanunlarını rəhbər tutaraq kitabların mühafizəsini təmin etmək, informasiya qıtlığını aradan qaldırmaq məqsədi ilə Milli Kitabxananın fondunda olan nəşrlərin — Qədim və nadir ədəbiyyat nümunələrinin (2879 kitab), müasir ədəbiyyat nümunələrinin və klassiklərin ölkədə və ya xaricdə nəşr olunmuş əsərlərinin rus və ingilis dilində nəşrlərinin (1570 kitab), Kitabxananın nəşirlərinin (48 kitab) və müəlliflərin öz ərizələri ilə birgə elektron daşıyıcılarda təqdim etdikləri kitabların (178 kitab) əsasında işlənilib hazırlanan elektron resursları saytların Elektron Kitabxanasında müvafiq dildə, müvafiq bölmələrdə, həmçinin əlifba üzrə yaradılmış səhifələrdə yerləşdirmişdir.

Son dövrlərdə şöbədə Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramını rəhbər tuturaq aşağıdakı Elektron Məlumat Bazaları yaradılıb və ya yenidən işlənilərək serverdə yerləşdirilib: Qara Qarayev, Xocalı (yenidən işlənilmiş), Nəriman Həsənzadə, 31 Mart (yenidən işlənilmiş), Mehriban xanım Əliyeva, Nizami Gəncəvi, Abuzər Xələfov, Nəsir İmanquliyev. Bu bazalarda əlavə olaraq 372 məqalənin tam mətninin elektron resursu hazırlanaraq yerləşdirilmişdir. 67 adda qəzet və 46 adda jurnalların elektron versiyalarının siyahısı İnternet səhifəsində, tam mətni isə İntranet səhifəsinin "Dövrü və ardı davam edən nəşrlərin elektron məlumat bazası"nda yerləşdirilmişdir.

Artıq "Ədəbiyyat" qəzetinin bütün nömrələrinin informasiya daşıyıcılarına köçürülməsi işi başa çatdırılaraq, 1934-2011-cu illər üzrə nömrələr bərpa olunmuşdur. 4675 ədəd kitab və 21638 nömrə qəzet və jurnal materialları - 26565 resurs hazırlayaraq Elektron Kitabxanamızda həm əlifba, həm də elm sahələri üzrə müvafiq səhifələrdə yerləşdirilərək oxucuların istifadəsinə verilmişdir.

Nadir kitablar fonduna Azərbaycan dilində 8, ərəb dilində 1, rus dilində 96 nüsxə kitab daxil olmuşdur. 445 nüsxə qiymətli və oxucular tərəfindən çox soruşulan ədəbiyyatın surəti çəkilib Elektron kitabxanada yerləşdirilmişdir. Jurnal fondunda az soruşulan köhnə illəri əhatə edən 448 adda 45 938 nüsxə jurnal seçilib Depozitar ədəbiyyat şöbəsinə verilmişdir. Elektron dissertasiya fondunun təşkili və ondan istifadə şöbəsində 3610 tammətnli elektron resurs var. Bunlardan 1048 nüsxəsi aftoreferat, 2562 nüsxəsi isə dissertasiyadır. İl ərzində Rusiya Dövlət Kitabxanasının disser-

tasiya və avtoreferatlarının tammətnli elektron bazasından və Azərbaycanda müdafiə olunmuş dissertasiyaların tam mətnli eletron məlumat bazasından 623 oxucuya virtual xidmət olunub.

Çap məhsullarının qeydiyyatı və Milli biblioqrafiya şöbəsi (Kitab Palatası) tərəfindən "Birillik Azərbaycan Kitabiyyatı"nın respublikada dərc olunmuş kitabları əhatə edən 1996, 1997 və 2009-cu illərə dair buraxılışları hazırlanmış, "Yeni kitablar" göstəricisinin 2010-cu ilin IV buraxılışı, 2011-ci ilin I,II buraxılışları çap olunmuş, 2011-ci ilin III və IV buraxılışları çapa hazırlanmuşdır. Şübhəsiz ki, həmin mənbələr içərisində bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq üzrə ədəbiyyat da öz əksini tapmışdır.

«AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasında da məlumat bazalarının yaradılması istiqamətində işlər davam etdirilir. XXI əsrin ilk illərindən başlayaraq «AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanası elmi-tədqiqat müəssisələri kitabxana şəbəkəsinin Avtomatlaşdırılmış İnteqrasiyalı Kitabxana Sisteminin yaradılması» istiqaməti üzrə fəaliyyət göstərir.

Bundan əlavə, Kitabxananın elektron kataloqunun İnternet istifadəçilərinə təqdim edilməsi məqsədi ilə "VEB-İRBİS" proqramının sınaq variantı internetə buraxılmışdır. Hazırda "VEB-İRBİS" proqram təminatının interfeysinin Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsi istiqamətində Elmi Kitabxanada iş davam etdirilir.

"Azərbaycanşünaslıq" elektron informasiya mərkəzinin yaradılması" işinin müvafiq mərhələləri yerinə yetirilmişdir.

- "Azərbaycanın tarixi" məlumat bazasının formalaşdırılması (müstəqillik dövrü) həyata keçirilmişdir. Bu məqsədlə Azərbaycanın müstəqillik dövrü tarixinə dair 335 adda kitab, məcmuə və məqalə bazaya daxil edilib.

2010-cu ildə "Mərkəzi Elmi Kitabxananın Veb-səhifəsinin təkmilləşdirilməsi" üzrə iş davam etdirilmişdir. Saytın mütəmadi olaraq yeniləşməsi, bütün sənədlərin, məlumatların elektron formada serverə (hostinq) yerləşdirilməsi davam etdirilib. Cari ilin plan və hesabatları, yeni ədəbiyyatın informasiya bülletenləri, "Elmi Əsərlər"in yeni buraxılışı, Kitabxananın digər nəşrləri, keçirilən tədbir və konfranslar haqqında məlumatlar sayta yerləşdirilmişdir.

Bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq üzrə məlumat bazalarının yaradılması istiqamətində iş Nizami adına ədəbiyyat İnstitutunun "İnformasiya və biblioqrafiya" şöbəsində də davam edir. Ədəbiyyat İnstitutunun elmi fəaliyyətinin bütün sahələrinin operativ informasiya təminatını təmin edən tədbirlər kompleksi həyata keçirilməkdədir. İlk növbədə, əsas diqqət "Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının biblioqrafiyası"nın elektron məlumat bazası üzərində işlərin aparılmasına yönəldilmişdir. Bu baza 1976-cı ildən bu günə qədər ədəbiyyatşünaslıq sahəsində nəşr edilmiş elmi əsərləri və onların müəllifləri haqqında materialları əhatə edəcəkdir.

Hazırda həmin bazaya görkəmli ədəbiyyatşünas alimlərdən Həmid Araslı, Kamal Talıbzadə, Yaşar Qarayev, Azadə Rüstəmova və b. eyni zamanda Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun «Elmi əsərləri»nin biblioqrafiyaları daxil edilmişdir.

İnformasiya kommunikasiya texnologiyalarının tətbiq edilməsi kitabxanaların əsas funksiyasının, strukturunun, təyinatının dəyişməsinə gətirib çıxarır, onları çoxfunksiyalı bir təsisata çevirir. Müasir kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi nəticəsində modernləşən bu təsisat həm kitabxana, həm informasiya mərkəzi, həm mədəniyyət mərkəzi, həm də təhsil mərkəzi funksiyasını özündə birləşdirir. Bu çoxşaxəli fəaliyyət sahəsi cəmiyyətdə onun ictimai əhəmiyyətini getdikcə artırır. Məhz buna görə də kitabxanalara müasir informasiya texnologiyalarının tətbiq edilməsi son dərəcə vacib bir məsələdir. Bu işə başlamaq üçün fikrimizcə, respublikada fəaliyyət göstərən kitabxanaların monitorinqi aparılmalı, onların mövcud vəziyyəti-fondu, texniki təminatı, kadr potensialı öyrənilməlidir. Hansı kitabxanaların informasiya-kommunikasiya texnologiyaları ilə ilk növbədə təmin edilməsinin zəruri olduğu müəyyən edildikdən sonra bu proses mərhələlərlə həyata keçirilməlidir. Zəngin kitab fonduna malik olan böyük kitabxanaların hamısında müasir informasiya texnologiyaları, avtomatlaşdırılmış kitabxana sistemləri tətbiq edilməli, elektron kataloq, elektron resurslar yaradılmalıdır. Elektron resurslar yaradılarkən kitabxanaların profili əsas götürülməli, pərakəndəliyə, sistemsizliyə, səthiliyə yol verilməməlidir. Ölkənin siyasi, iqtisadi, mədəni həyatına, onun tarixinə, beynəlxalq əlaqələrinə, elmi potensialına, incəsənətinə, Dağlıq Qarabağ probleminə, Xocalı soyqırımına, diasporlarımıza aid müxtəlif dillərdə mükəmməl elektron resursların hazırlanıb lokal və qlobal şəbəkələrdə yerləşdirilməsi aparıcı kitabxanaların əsas vəzifələrindən biri olmalıdır. Kitabxanalar bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi sahəsində artıq müəyyən işlər görmüşdür. Burada kitabxana proseslərinin əksəriyyəti avtomatlaşdırılmış, Avtomatlaşdırılmış Kitabxana Proqramı tətbiq edilmiş, mükəmməl elektron kataloq, prioritet sahələr üzrə bir neçə elektron resurs yaradılmışdır. Lokal şəbəkədə işləyən tammətnli verilənlər bazası oxucuların istifadəsinə verilmişdir və hazırda onun Web səhifəyə qoşulmasıüçün tədbirlər görülür. Kitabxanada sənədin elektron çatdırılması, məsafədən xidmət üsulu uğurla tətbiq edilir. Əlbəttə, günbəgün artan informasiya seli içərisindən lazım olanını seçib, sistemləşdirib təyinatı üzrə qruplaşdırmaq və arxivləşdirmək üçün təbii ki, kitabxanaçıdan da xüsusi səriştə, peşəkarlıq və operativlik tələb olunur. Kitabxanaların yeni kitablarla vaxtlı-vaxtında komplektləşdirilməsi, elektron nəşrlərin, elektron resursların, dövri nəşrlərin alınması və abunəsi işi də kitabxana fəaliyyətinin çox vacib sahəsidir. Kitabxananın fondu nə qədər zəngin olarsa, oxucunun, istifadəçinin sorğusuna və sifarişinə uyğun

daha mükəmməl informasiya vermək olar. Buna görə də, ilk növbədə kitabxana fondunun fasiləsiz olaraq sənəd-informasiya təminatı məsələsi də həll edilməlidir. Fikrimizcə, bu gün hər bir kitabxana, dövlət başçısının respublikamızda informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqinə xüsusi önəm verməsinə rəğmən cəmiyyətin informasiyalaşdırılması prosesində fəal yardımçı olmaq, çevik informasiya mərkəzinə çevrilmək vəzifəsini yerinə yetirmək üçün yollar axtarmalıdır. Çünki bu, zamanın tələbidir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1.İsmayılova S.P.Azərbaycanda bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq üzrə sənəd kütləsi biblioqrafiyalaşdırma obyekti kimi:Dərs vəsaiti. Bakı,2008, 63 s.
2. İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi. İnformasiya cəmiyyətinin 100 əsas anlayışı. Bakı, 2007.
3.İsmayılov X.İ. Azərbaycanda kitabxanaların metodik təminat sis¬t-eminin inkişaf tarixi (1918-19200-cı illər):Monoqrafiya. Bakı, 2000, 415 s.
4.. Əhmədova A.S.İnformasiya cəmiyyətinin qurulmasında informasiyalaş dırmanın rolu və dövlət siyasəti // Dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə, s.166, № 3(27) 2009.
5. Quliyev T., Həsənov M. Elektron kataloqlar // Mədəni-maarif. – 2005. - № 2. – S. 42-45.
6. Vəzirova R. Elektron biblioqrafik məlumat bazası SBA-nın əsas tərkib hissəsidir // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya:elmi-nəzəri və təcrübi jurnal, 2007, № 2,S. 76-86.

J.Azizova

Electronic catalogues are an eye of electronic libraries.

Summary

There is a need for qualification and inreach the librariy services, and making electronical catalogues readers. Now there is a great need for the peoples getting more information about all we need electronical libraries. The readers think that nothing can be used instead of internet for getting literary and modern literary informations. Electronic libraries supple the need of such readers more electronical libraries act in model of web. system an important ways of it is a modulation of electronic libraries. Electronic catalogues are an eye of electronic libraries.

Such libraries serve all the parts of the world at the same time for getting any information.

Electronic libraries need constant and heard working. The usage of this libraries is easy and reader only need to have a phone connected to an internet and the use skills.

Дж.Азизова

Практика создания электронных информационных баз по художественной литературе и литературоведению

Резюме

Завершая научно – исследовательскую работу, можно прийти к такому заключению, что печатные произведения, опубликованные в годы независимости в сфере художественной литературы и литературоведения, на сегоднящний день продолжают служить людям благодаря библиографическим ресурсам. Усвоение минимальных библиографических знаний создает возможности сделать всю работу крайне рациональной. По мере использования библиографических ресурсов эти знания углубляются, расширяются, возникают навыки использования различных информационных источников, раскрываются все информационные возможности богатой печатной продукции.

Электронные библиотеки являются социальным заказом информационного общества. Электронные библиотеки, являясь результатом компьютеризации информационного обслуживания населения, выступает не альтернативной организацией традиционным библиотекам, а всего лишь одним из видов обслуживания. Электронная библиотека обладает локальными информационными ресурсами, предназначенными для общего пользования, и распределенными информационными ресурсами на расстоянии.

Не случайно, что многие известные ученые, в том числе, ученые Азербайджана хорошо знакомы с библиографическими источниками, высоко оценивают умение пользоваться ими и иногда сами тоже занимаются составлением библиографических изданий.

Rəyçi Gülşən Əliyeva
Filologiya uzrə elmlər doktoru, professor

PƏRVANƏ MUSTAFAYEVA
AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu
ereste@rambler.ru

XX ƏSRİN I YARISINDA RUS NƏSRİNDƏ TARİXİ ROMAN VƏ ONUN İNKİŞAF YOLLARI

Açar sözlər: XX əsr, nəsr, rus, tarixi hadisə və şəxsiyyətlər, roman, qəhrəman
Ключевые слова: XX век, проза, русская, исторические происшествия и личности, роман, герой
Key words: XX century, prose, Russian, historical event and persons, novel, hero

XX əsrin 20-ci illərindən başlayaraq roman janrında tarixilik problemi, yaxud tarixi roman yeni bir mərhələyə daxil olur. İqilabın gətirdiyi yeni məzmun onun mövzu və problematikasını da dəyişir. Yeni həyat quruculuğu yazıçıdan yeni məzmun və forma, eləcə də həyat hadisələrinin təsvirində yeni yaradıcılıq axtarışları tələb edirdi. Ədəbiyyatın qarşısına bir çox mürəkkəb vəzifələr qoyulurdu. Bu vəzifələr içərisində yeni həyat qurucularının mübarizəsini təsvir etmək də müəyyən yer tuturdu. Yazıçıların diqqəti daha çox yaxın tarixdə baş verən hadisələrə yönəlmişdi. M.Qorkinin "Artamanovların işi" (1925), F.Qladkovun Sement" (1925), L.Leonovun "Barsuklar" (1925) romanları ilə bədii nəsrdə tarixi problematika işlənilməyə başladı. Lakin bu tipli romanların yazılmasında yazıçı istər-istəməz sinfi mövqeyini də bildirməli olurdu ki, bu da bədii əsərin uzunömürlülüyünə müəyyən dərəcədə xələl gətiririrdi. Bir müddət sonra mövzunun köhnəlməsi əsərin də bədii dəyərinin azalmasına səbəb olurdu. Milli ədəbiyyatlarda, eləcə də Azərbaycan ədəbiyyatında da bu cür romanlar yazılmışdır. Tarixi-inqilabi mövzuda yazılan bu əsərlərdə dövrün ideologiyası öz damğasını vururdu. M.S.Ordubadinin "Döyüşən şəhər", "Gizli Bakı", Əbülhəsənin "Dünya qopur", Mir Cəlalın "Bir gəncin manifesti", M.Hüseynin "Tərlan", "Daşqın", "Komissar" və b. əsərlərdə də yaxın tarixin hadisələri inqilab nöqteyi-nəzərindən yazılırdı. Bu əsərlərin yazılmasının başlıca səbəbi rus ədəbiyyatından gələn hazır süjet xətləri olsa da, xalqın tarixinə marağın artmasında müəyyən rol oynadı. 30-cu illərdə rus ədəbiyyatında xalqın keçmişinə maraq artmaqla yanaşı, problemin bədii həllində sinfilik bir qədər azalmağa başladı. Az bir zaman içərisində yazılan tarixi romanlarda xalqın tarixi keçmişi mümkün qədər reallıqla təsvirinə imkan yaranmışdır. A.Çapıginin "Stepan Razin"in yazılması ilə rus xalqının tarixi qəhrəmanının uzun müddət bir quldur kimi qələmə verilməsi sindromu sındırılmışdır. Bir-

birinin ardınca yazılan tarixi romanarda xalqın keçmişinə maraq artmış, tarixi şəxsiyyətlərə və hadisələrə münasibətdə yeni stereotiplər ortaya qoyulmuşdur. İ.Şişkeviçin "İvan Bolotnikov", A.Akuşkinin "Dekabristlər", Y.Tınyanovun "Kyuxlya", "Puşkin" V.zalejskinin "İnqilab yollarında", Al.Altayein "Stenkina Volnisa", O.Forşun "Daşdan geyinmişlər", "Radişşev"A.Karavayevin "Qızıl dimdik", E.Zamıslovskoyun "1848", "1871-Paris Kommunası", Z.Zlobinin "Salavat Yulayev" və s. əsərlərinin əsas mövzusu tarixi hadisələr və şəxsiyyətlər idi. Doğrudur, bu əsərlər rus nəsri tarixində o qədər də önəmli yer tutmamışdır, lakin cəmiyyətin diqqətini tarixi keçmişə yönəltmək, tarixi yenidən tədqiq etmək baxımından olduqca əhəmiyyətli rol oynamışdır. Bu əsərlərin də ana xəttini partiyalılıq, yaxud marksist dünyagörüşü təşkil etməsinə rəğmən, özündən sonrakı mərhələdə yeni tarixi romanların yazılmasında bir bədii təcrübə qazanılmışdır. Bütün bunlar rus sovet tarixi romanına yeni məzmun və keyfiyyət vermişdir. Rus ədəbiyyatşünaslarının bu tarixi romanları təhlil edərkən yazıçılardan A.Çapıgin və Forşun əsərlərinə üstünlük verməsi və yeni tarixi romanın əsasını onlarla əlaqələndirməsinin də müəyyən əsasları vardır. B.Akimova görə, A.Çapıginə qədər Stepan Razin haqqında çox əsərlər yazılsa da, bu əsərlər ya romantik şəkildə göstərilmiş, ya da ideallaşdırılmışdır. "Stepan Razin" müəllifi isə dövrün tarixi cizgilərini düzgün vermiş, qəhrəmanını "quldur" obrazından təmizləyə bilmişdir (1, 39-40).

Əlbəttə, bu əsərlər bolşevik ideologyasının tüğyan etdiyi bir dövrdə yazıldığından müəyyən ideoloji stereotiplərə də əməl edilmişdi. Belə ki, bu dövrdə yaranan tarixi romanlarda janrın nəzəri imkanlarından daha çox, dövrün ideologiyası nəzərə alınır, özündən əvvəlki bədii təcrübəyə istinad edilmirdi. Bu münasibət iki onillik davam etmişdir. 20-ci illərin sonlarında RAPP-çıların tarixi mövzuya laqeyd münasibəti bunu deməyə əsas verirdi. Ümumiyyətlə, bu illərdə keçmişdən yazmaq son dərəcə çətin bir iş idi və bu cür yazıçıları, şairləri müsirlikdən qaçmaqda günahlandırır və "fərari" adlandırırdılar. Bu cür yanaşma ilə tarixi romanlarda hadisə və şəxsiyyətlərin obyektiv təsviri baş vermir, dövrün ruhu, xarakteri olduğu kimi deyil, yeni siyasi-ideoloji stereotiplərlə təsvir edilirdi. Əslində isə tarixi romanlrda xalqın tarixinin ən mühüm anları, dönüş nöqtələri, onun taleyini əks etdirən hadisə və şəxsiyyətlər öz ifadəsini tapmalı idi. Bu zaman isə bolşevik ideologiyası arxa plana keçirdi. Bütün bunlar tarixi romanın inkişafını müəyyən qədər gecikdirmiş oldu.

Eyni proses 30-cu illərin ortalarına qədər davam etsə də, janrın yeni və daha mükəmməl nümunələri yaranmağa başlayır. 30-cu illərin sonuna doğru tarixi roman janrı daha da işlənilir və janrın yeni nümunələri yaranır. A.Tolstoyun "Birinci Pyotr" əsəri tarixi romanın ən mükəmməl nümunəsi kimi diqqəti cəlb edir. M.Qorkinin "ədəbiyyatımızda ilk tarixi roman"

adlandırmasının əsas səbəblərindən biri tarixə yeni baxışın əks etdirilməsi olmuşdur. Romanda dövrün tarixi panoramı son dərəcə reallıqla əks etdirilməsi ilə yanaşı, xalq həyatı da doğru-düzgün əks etdirilmişdir. S.Xmelnitskinin "Daş qalxan" (1939), Olqa Forşun "Radişşev", A.Novikov-Priboyun "Susima", S.Borodinin "Dmitri Donskoy" (1941), V.Şişkovun "Yemelyan Puqaçov", Vasili Yanın "Çingiz xan" (1939), V.Kostilyovanın "Kozma Minin" (1939), V.Aristovun "Smolensk" (1939) romanlarının yazılması ilə janr özünün yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyur. Tarixi romanın yazılmasının bu qədər önünün açılmasının müəyyən səbəbləri də vardı. Ölkənin çağdaş siyasi vəziyyəti xalqda döyüşkənlik ruhunun qaldırılması, düşmənə qarşı mübarizə əzminin yaşadılmasını şərtləndirirdi. Akademik E.Tarle 1940-cı ildə yazırdı"...hərbi və qəhrəmanlıq mövzusunda yazmaq qaçılmazdır. Bizim uşaqlar kapitalist dünyası tərəfindən əhatəyə alınmış böyük bir yanğının içindədilər. Onlar-sovet vətənpərvərləridir. Onlar başa düşürlər ki, bizim ölkəmiz vəziyyəti bütünlüklə səfərbərlik olmağımızı şərtləndirir" (2). Təsadüfi deyil ki, almanlarla müharibə astanasında S.Borodinin "Dmitri Donskoy", V.Yanın "Çingiz xan" romanları yazılb və dərhal da dərc edilmişdi. Hər iki əsərin ədəbi tənqid tərəfindən müsbət qarşılanmasının əsas səbəblərindən biri də, vətənpərvərlik hissinin aşılanması idi. Ədəbi tənqid ədəbiyyata da bir mübarizə silahı kimi baxırdı. S.Borodinin "Dmitri Donskoy" romanına aid yazılmış resenziyalarda əsərin bu keyfiyyəti daha çox qabardılırdı. K.Loks əsər haqda yazdığı məqaləni belə başlayırdı: "Bizim günlərimizdə rus tarixi yenidən oxunmağa başlamışdır... Dmitri Donskoyun qəhrəmanlığı bizim günümüzlə birbaşa bağlıdır. Kulikova çölü poetik simvola çevrilmişdir. Müəllif dövrün mahiyyətini yaxşı tutmuş və bizə, bizim indiki zamanımız üçün lazım olan ideyanı tapmış və təsvir etmişdir" (3, 78). Göründüyü kimi, bu cür əsərlərdə ədəbi tənqidin ən ox səsləndirdiyi fikir onun müasirlik ruhu, bugünlə səsləşməsidir. Tənqidçi N.Biryukov isə "Dmitri Donskoy" əsərinin müasirlik xarakterini yüksək qiymətləndirərək öz məqaləsini "Vətən müharibəsi XIV əsrdə" adlandırmışdır. Məqalədə müəllif tənqidçilərin əsərin bu keyfiyyətinə xüsusi fikir vermələrini önə sürürdü (4, 89).

V.Yanın "Çingiz xan" tarixi romanına da eyni cür yanaşılır, resenziya müəllifləri əsərin bədii keyfiyyətindən daha çox, onun xalqı düşmənə qarşı mübarizəyə səsləməsindən, vətənpərvərlik pafosundan yazırdılar. Bu qiymətləndirmə bir müddət belə davam etmişdir. Hətta ədəbi tənqiddən sonrakı ədəbiyyatşünaslıqda da bu tendensiya bir müddət davam etmişdir. Ədəbiyyatşünas Y.Andreyev "Rus sovet tarixi romanı" monoqrafiyasında S.Borodin və V.Yanın tarixi romanlarını qiymətləndirərkən məhz bu aspektdən çıxış edir: "Müharibə astanasında yazılmış "Çingiz xan" və "Dmitri Donskoy" əsərləri sovet xalqın tərbiyə olunmasında və xalqı öz

vətənini müdafiə etməsində mühüm rol oynamışdır. Bu yazıçılar tərəfindən vaxtında və lazım olduğu anda atılmış müsbət bir addım idi (5, 126).

Bu əsərlər içərisində ədəbi tənqidin diqqətini cəlb edən və yüksək qiymətləndirilən əsərlər olmaqla yanaşı, tənqid edilən cəhətlər də olmuşdur. Bu əsərlərdə ən çox tənqid edilən xüsusiyyətlərdən biri yazıçıların tarixi təhrif etməsi məsələsidir. Belə ki, tarixi təhrifin özü də müxtəlif cür başa düşülür, bəzən yazıçının qarşısına qoyulan hazır sxemə əməl edilməsi tələb edilirdi. İkincisi, isə yazıçıdan müasirlik tələb edilirdi, yəni tarixi romanının təsvirində belə yazıçı süjet xəttini müasir həyat hadisələrinə bağlamalı idi. Bu da yazıçılar üçün çətinlik yaradırdı, ona görə ki, tarixi problemin özünə belə sinfi nöqteyi-nəzərdən yanaşmanı tələb edirdi. Ancaq bu romanların içərisində bədii keyfiyyəti ilə seçilən əsərlər də var idi. Bu əsərlər həm dövrün ədəbi tənqidi, həm də sonrakı ədəbiyyatşünaslıq tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdi. Bunlardan V.Aristovun "Smolensk", V.Kostılevanın "Kozma Minin" əsərləri özünün ideyası və təsvir orijinallığı ilə seçilir.

V.Aristovun "Smolensk" romanı iki hissəyə bölünür; birinci hissədə Smolensk qalasını tikən böyük rus arxitektoru Fyodor Konun həyatı təsvir edilir. Yazıçının tarixi qəhrəmana deyil, bir şəhər arxitektorunu baş qəhrəman kimi götürməsinin özü də tarixə yeni baxışı əks etdirirdi. Romanda onun keçdiyi həyat yolu, ölümə məhkum edilməsi, nəhayət bir boyar tərəfindən azad olunması və sonradan həbsxanada polyaklar tərəfindən zəhərlənməsi kimi məsələlər təsvir edilir. İkinci hissədə isə Smolensk qalasının müdafiə olunmasına həsr edilmişdir. Şəhər onun qəhrəman müdafiəçiləri tərəfindən bir müddət qorunub saxlanılsa da, onu axıradək qoruyub saxlamaq mümkün olmur, şəhərin müdafiəçiləri düşmən əlinə keçməmək üçün özlərini partladırlar. Əsərdən çıxan əsas ideya budur ki, vətənpərvəri öldürmək və rus xalqının müqavimətini qırmaq mümkün deyil.

"Kozma Minin" romanında da hadisələr Nijeqirod xalqının mübarizəsi ilə bağlıdır. Romanda müəllif hadisələri son dərəcə geniş götürmüşdür; hadisələr Smolenskdən Moskvaya, Moskvadan Nijni Novqoroda, oradan Yaroslava və yenidən Moskvaya qədər inkişaf edir. Yazıçı bu hadisələr kontekstində həm həmin dövrdə baş verən hadisələri təsvir edir, həm də Mininin həyatı, şəxsiyyəti və sərkərdəlik bacarığını bədii detallarla göstərir. V.Kostılev Mininin tpik rus xarakterini göstərir, onun təşkilatçılıq bacarığını, sərkərdəlik istedadını, demokratizmini, həyat təcrübəsini, vətəndaşlıq hissini müxtəlif hadisələr fonunda açmağa nail olur.

Yazıçı L.Rakosovskinin "Generalissimus Suvorov" böyük rus sərkərdəsi Sovorovun həyatına həsr edilmişdir. Yazıçı dövrün hadisələrini geniş panoramda götürmüş və epizmin gücü ilə baş verən hadisələri təsvir etməyə nail olmuşdur. Suvorovun ordu ilə münasibətləri, xalqın və əsgərlərin ona olan inamı, döyüş keyfiyyətləri, ağlı romanda detallarla

göstərilmişdir. Bu illərdə rus sərkərdəsi haqqında beş tarixi romanın yazılması da onu göstərir ki, həm Suvorovun həyatı, həm sərkərdəlik istedadı, həm də həmin dövrün tarixi hadisələri bədii əsər üçün öz aktuallığını qoruyub saxlayır.

Şübhəsiz, rus yazıçılarının öz tarixi keçmişlərinə münasibəti Sovetlərə daxil olan xalqların da tarixinə, qəhrəmanlarına, şəxsiyyətlərinə baxışını şərtləndirdi. 20-ci illərdə milli xalqların öz qəhrəmanları haqqında əsər yazmaq nümunəsi olmasa da, rus tarixi romanlarından sonra bu cür nüminələrin yazılmasına başlanıldı. İlk olaraq rus yazıçılarının özləri Orta Asiya xalqlarının tarixi keçmişi və qəhrəmanlarını bədii əsərə gətirməyə başladılar. Burada əsas diqqət dünya arenasında böyük fateh kimi tanınan Çingiz xan, Teymurləng kimi qəhrəmanların şəxsiyyəti və həmin dövrün tarixi hadisələri qələmə alınır. V.Yanın "Çingiz xan", S.Borodin"in üç kitabdan ibarət olan "Səmərqəndin ulduzları" romanları həmin dövrün məhsuludur. Xüsusilə Çngiz xan haqqında romanın yazılması yazıçıdan böyük bir risq tələb edirdi. Təsadüfi deyil ki, bu əsər yazıldıqdan sonra yazıçının üzərinə hücumlar olmuşdur. Bəzən isə bu əsəri "qantökən despot" əleyhnə yazılmış bir əsər olaraq qiymətləndirirdilər (6, 56). S.Borodinin "Səmərqəndin ulduzları" əsəri bir qədər sonrakı mərhələdə yazıldığından onun üzərində ideoloji basqılar o qədər də hiss edilməmişdir. Yazıçı özü də romanda Teymuru bir tarixi şəxsiyyət olaraq idealizə edilməsi üçün tənqidçi və ədəbiyyatşünasların əlinə bəhanələr verməməyə çalışmış, mübahisəli məsələlərdən yan qaçmışdır. Romanın iki kitabının ("Topal Teymur" və "Yürüş tonqalları") Azərbaycan dilinə tərcümə olunması burada baş verən hadisələrin və tarixi şəxsiyyətlərlə bağlı idi. Lakin romanın "İldırım Bəyazid" hissəsi dilimizə çevrilməmişdir.

Maraqlıdır ki, bu cür əsərlər yazıldıqdan sonra milli respublikalarda da keçmişə maraq artır. Azərbaycan ədəbiyyatına nəzər salsaq Yusif Vəzir Çəmənzəminlinin "Qızlar bulağı", "Qan içində", Məmməd Səid Ordubadinin "Qılınc və qələm", Anatoli Zöhrabbəyovun "Odlu diyar" romanlarının janrın inkişafında mühüm rol oynadığını aydın görmək olar. 60-cı illərdə isə tarixi keçmişimizə maraq artmış və yeni əsərlər yazılmışdır.

Əlbəttə, tarixi roman janrı inkişaf etdikcə onun keçdiyi yol haqqında da nəzəri, elmi əsərlər yazılırdı. Buna görə də, 20-30-cu illərdə yaranan tarixi romanlarla 50-60-cı illərdə yazılan tarixi əsərlər arasında xeyli dərəcədə fərqin olduğunu görmək olar. Əgər 20-30-cu illərdə tarixi romanın qarşısında müəyyən baryerlər qoyulmuşdusa, sonralar bu ideoloji qadağalar aradan götürülmüşdür. Elə romanın özünün inkişaf səviyyəsi də janrın irəliyə doğru inkişafında müəyyən rol oynayırdı. Çünki tarixi romanların uğurunu təmin edən başlıca şərtlərdən biri həyat həqiqətinə sadiq qalmasıdır. Həyat həqiqəti isə həmin dövrün sənədlərində öz əksini tapır. Rus ədəbiyyatşünası

V.Oskotski tarixi romanın yazılmasında faktlardan, sənədlərdən istifadənin əhəmiyyətini nəzərdə tutaraq yazırdı: "Sənədlərə arxalanmaq tarixi romanın təbiətini başa düşmək üçün həqiqətən çox şey verir. Lakin hər halda onu janr kimi fərqləndirməkdən ötrü bunu universal açar hesab etməyə əsas yoxdur" (7, 35). Lakin bu o demək deyil ki, yazıçı yalnız faktların konstatasiyası ilə məşğul olmalı, adi statistik qeydiyyatçı olmalıdır. Burada bədii təxəyyülün rolunu da qeyd etməmək olmaz. Burada tarixi həqiqətə sadiq qalmaqla yanaşı, dövrün ruhunu, xarakterini təsvir etmək üçün bədii təxəyyüldən də maksimum dərəcədə istifadə olunmalıdır. Tarixi romanlar müəllifi A.V.Çakovski özünün bədii təcrübəsindən çıxış edərək belə qənaətə gəlirdi ki: "Yazıçı faktları seçərkən tarixi qanunauyğunluq anlayışından çıxış etməlidir, ikincisi, sənətkar fantaziyası ilə yaradılmış hər bir şey tarixi həqiqətin əsas mahiyyətini təhrif etməməlidir" (8, 351).

Göründüyü kimi, XX əsrin birinci yarısında tarixi roman janrının özünəməxsus inkişaf yolu keçdiyini görmək olar. Bu əsərlərin mövzu və problematikasından asılı olmayaraq rus xalqının keçmişi, tarixi qəhrəmanlığı təsvir edilməklə yanaşı, bugünkü vətənə məhəbbət hissi də aşılanırdı. Lakin onu da görmək çətin deyil ki, bədii düşüncədə tarixin obyektiv araşdırılması 20-30-cu illərdə ideoloji basqılara məruz qalmışdır. Tarixin müxtəlif dövrlərində baş verən hadisələr və tarixi şəxsiyyətləri ədəbiyyata gətirmək o qədər də asan olmamışdır. Xüsusilə milli xalqlara öz tarixini, dövlətçiliyini, qəhrəmanlarını, sərkərdələrini və şəxsiyyətlərini əsərin qəhrəmanı etmək, keçmişi olduğu kimi təsvir etmək səlahiyyəti verilməmişdir. Lakin getdikcə tarixə, keçmişə olan bu qadağa aradan götürülmüş, tarixi hadisə və şəxsiyyətlər ədəbiyyata gətirilmişdir.

Ədəbiyyat

1. Акимов Б. Творчество Сергея Бородина. Ташкент, изд. литература и искусства им. гафура гулама, 1972, с. 130
2. Тарле Е. Детская историческая книги. "Литературная газета", 1949, 6 октября
3. Локс К. Подвиг народа. "Новый мир", 1942, Т 1-2, с. 76-78
4. Бирюков Н. Отечественная война XVI в. "Октябр", кн. 7-8, 1941
5. Андреев Ю.А. Русский советский исторический роман. М., Издательство Академии Наук СССР, 1962.
6. Baraxov B.S. Literaturnıy portret (İstoki, poetika, janr). Leninqrad, "Nauka", 1985, s. 310
7. Oskoskiy V. Roman i istoriya. Tradisii i novatorstvo sovetskoqo istoriçeskoqo romana. Moskva, "Xudojestvennaya literatura", 1980, s.218

8. Чаковский А.В. Проблемы художественные изобрежения революции в литературе. Москва, «Советский писатель», 1978, с. 341-354

Р.Мустафаева

Исторический роман и пути его развития в русской прозе первой половины XX века

Резюме

В статье рассматриваются исторические романы и пути его развития 20-50 гг. XX века. Указано, что в 20-50 гг. историческую тему и проблематику сложно преобразить в художественное произведение, но не смотря на это написано множество произведений. Но в этих произведениях о себе говорит идеологический подход к историческим случаям и героям. В «Иван Болотников» И.Шишкиевича, «Декабристы» А.Акушкина, «Кюхля», «Пушкин» Ю.Тиньянова, «На путях к революции» В.Залежскина, «Стенкина Вольница» Ал.Алтая, «Одетые в камни», «Радищев» О.Форшуна, «Золотой клюв» А.Караева, «1848», «Парижский Коммунизм-1871» Э.Замысловского, «Салават Юлаев» З.Злобина и других произведениях раскрывается прошлое и исторический героизм русского народа. Безусловно, здесь о себе говорит и практика. Исторический роман еще не завоевал достаточной практики. Отношение к историческим случаям было не однозначное. Некоторое время советские исторические романы развивались именно в этом аспекте. Но со временем этот запрет к истории и прошлому было устранено, тем самым исторические происшествия и личности пришли в литературу. В статье ссылаются на русскую литературную критику и литературоведение. В исследованиях таких русских литературоведов 60-70 гг. как Б.Акимова, Б.Барахова, В.Оскотского, А.Чаковсого и др. рассматриваются пути развития исторического романа.

P.Mustafaeva

Historical novel in Russian prose in I half of XX century and its development way

Summary

Russian historical novels in 20-50th years of XX century and its development are studied in the article. It is indicated here that, although it is difficult to deliver the historical topics and problems to art works in 20-30th years, several works have been written. But there was ideological approach to

historical event and hero in such works. History of Russian people and their historical heroism were described in “Ivan Bolotnikov” of I.Shishkevich, “Decabrists” of A.Akushkin, “Kyukhla”, “Pushkin” of Y. Tinyanov, “In the way of revolution” of V.Zalejsky, “Stenkina Volnisa” of Al.Altayein, “Stone clothed”, “Radishshev” of I.Forsch, “Golden beak” of A.Karayev, “1848”, “1871 – Paris commune” of E.Zamislovskoy, “Salavay Yulayev” of Z.Zlobin and other works. It is doubtless that, practice played great role here. Historical novel did not have enough experience yet. Relation to historical events was not unambiguous. Soviet historical novel was developed its such aspect for some times. But, such prohibition to history and past was taken away, historical events and characters were delivered to literature. There is also referrals from Russian literary criticism and literary studies. Way of development of historical novel was analyzed in studies of B.Akimov, B.Barakhov, V.Oskotskiy, A.Chaikovskiy and others from Russian literary sciences on 60-70 years.

Rəyçi: Bədirxan Əhmədov
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

MİNAXANIM MEHDİYEVA
Füzuli adına Əlyazmalar institutu
mina2017@yahoo.com

ŞƏHRİYARIN BƏDİİ İRSİNİN TƏDQİQİNDƏ MÜHÜM MƏQAMLAR

Açar sözlər: Şəhriyar, bədii irs, ənənə və yenilik, poetik təsvir
Ключевые слова: Шахрийар, художественное наследие, традиция и новизна, поэтическое изображение
Key Words: Shahriyar, artistic heritage, tradition and originality, poetic imagination

Giriş. Şəhriyarın bədii irsi iki dildə – Azərbaycan türkcəsi və farsca yazılmış əsərlərdən ibarətdir. Məlum olduğu kimi böyük sənətkar ədəbi yaradıcılığa farsca başlamış, artıq bu yöndə böyük uğurlar qazanıb məşhurlaşanda türkcə şeirlər yazmışdır. O, həcmcə və məzmun etibarilə diqqəti cəlb edən fars Divanı ilə daha çox şöhrətlənmişdir. Ancaq bədii-estetik cəhətdən və məzmun baxımından türkcə şeirləri heç də farsca yazdığı əsərlərdən geri qalmır, bəlkə onlarla eyni səviyyədədir. Hətta onun türkcə şeirlərində bir sıra folklor motivləri və milli adət-ənənələrin bədii ifadəsində yaratdığı bənzərsiz xəyal lövhələri, zərif söz-məna oyunları və estetik fikir incəlikləri olduqca təsirli və fövqəladə gözəl sənət əsərləri kimi diqqəti cəlb edir. Şairin "Heydər Baba" və digər şeirlərində milli ruhdan doğan incə bədii deyimlər, dərin məna qatları və insani duyğular kimsədə görmədiyimiz qeyri-adi bənzətmələr, istiarələr, məcazlar və kinayələr vasitəsilə ifadə edilmişdir. İranda və Azərbaycanda Şəhriyarın bədii irsinin təhlili uzun illərdir tədqiqatçıların diqqət mərkəzində yerləşir və bu sahədə görülən işləri təqdir etmək lazımdır. Ancaq bu istiqamətdə hələ görüləsi işlər çoxdur. Bu məqalədə böyük sənətkarın bədii irsi ilə bağlı öyrənilməsi zəruri olan bir sıra əsas məqamlar və müddəalar nəzərdən keçirilir.

Məsələnin nəzəri qoyuluşu. Şəhriyar iyirminci əsrdə yaşayıb yaratmış, təbii ki, yeni ictimai-mədəni və ədəbi mühitindən doğan estetik tələbləri yetərincə anlayıb mənimsəmiş, hətta yeni üslubda şeirlər yazmışdır. Ancaq o, bir söz ustadı olaraq klassik ənənələrin yeni dövrdə bəlkə də ən uğurlu davamçısı kimi tanınmış, öz zəngin yaradıcılığı ilə sübut etmişdir ki, sənətdə yenilik heç də şeir texnikası, üslub və şeir şəkillərini dəyişməklə alınmır, min il boyunca sınanmış ənənəvi qəliblər vasitəsilə də yeni və dərin mənalı söz demək mümkündür. Başqa bir tərəfdən, ustad Şəhriyar ənənə ilə müasirliyi, klassika ilə yeniliyi bir araya gətirən, əski motivlərə və qəliblənmiş şeir şəkillərinə yeni məna və estetik yön verən sənətkardır.

Hər bir sənətkarın ədəbi yaradıcılıqda uğurlarının başlıca səbəbi, əlbəttə, onun istedadı və ilhamıdır. Ancaq bununla bərabər, şairin mütaliə səviyyəsi də bu baxımdan böyük əhəmiyyət daşıyır. İstər uzaq və yaxın keçmişdə yaranan şah əsərləri, istərsə də müasirlərin bədii irsini diqqətlə mütaliə etmək və onlar üzərində düşünmək yaradıcılıq üçün olduqca əhəmiyyətlidir. Burada söhbət başqalarının əsərlərinə nümunə kimi baxaraq onları təqlid etməkdən getmir, bəlkə də əksinə, təqliddən uzaqlaşmaq və digər şairlərin demədiklərini qələmə almaqdan gedir. Bu baxımdan Şəhriyar xüsusi olaraq seçilir və o, Firdövsi, Nizami, Sədi, Hafizdən tutmuş Pərvin Ettesami, Məliküşşüəra Bahar, Dehxuda, Mirzadə Eşqi, Nima və digər müasir qələm sahiblərinin əsərləri ilə tanış olmuşdur.

Şəhriyarın əsərlərinin tədqiqi və nəşri sahəsində çox işlər görülmüşdür; şairin hər iki dildə qələmə alınan əsərləri tam şəkildə İranda bir neçə dəfə nəşr olunmuşdur. Azərbaycanda daha çox şairin milli-mənəvi ruhunun hopduğdu məşhur "Heydər baba" əsəri və türkcə şeirləri çap və təbliğ edilmiş, şair daha çox "Heydər baba"sı ilə tanınmış və sevilmişdir. Farsca şeirlərinin bir qismi ayrı-ayrı vaxtlarda Azərbaycan dilinə tərcümə edilərək yayınlanmışdır.

Şəhriyarın şair kimi tanınması və əsərlərinin tədqiqi son dövrlər daha geniş miqyas almış, İranda və Azərbaycanda böyük ədibə həsr olunmuş elmi konfranslar keçirilmiş, kitablar nəşr olunmuşdur. Şairin təbliği üçün bu cür tədbirlərin əhəmiyyəti çoxdur. Bir sözlə ustad Şəhriyarın tədqiqi və tanınması istiqamətində çox işlər görülmüşdür. Ancaq bəzi tədbirlər bir növ kütləvilik xarakteri daşıyır, bu cür fəaliyyətlərdə elmilikdən daha çox populyarlaşdırma meyli nəzərə çarpır. Təbii ki, bunların da öz əhəmiyyəti vardır. Bütövlükdə isə sanki biz Şəhriyardan zaman baxımından uzaqlaşdıqca onun dəyərini daha çox hiss edir, onun söz sənətində hansı zirvəni tutması barədə təsəvvürlərimizin hələ də yetərli olmadığını anlamağa başılayırıq. Şairin klassiklərdən bəhrələnmə səviyyəsi, onun bədii təfəkkürünün təkamülündə yer alan qaynaqlar, ənənə ilə müasirlik arasında necə əlaqə qurması, onun əsərlərinin klassik Şərq poetikası qəlibləri və müasir mətn poetikası bucağından müqayisəli təhlili və s. kimi məsələlər hələ də öz həllini gözləyir. Başqa sözlə desək, Şəhriyarın ədəbi irsinin elmi-nəzəri tədqiq və təhlili istiqamətində hələ qarşıda çox işlər dayanır.

Mövzunun açıqlanması. Oncə bir məsələyə diqqət yetirək: Şəhriyarın türkcə şeirləri Divan adı ilə nəşr olunmuş, ancaq klassik mənada mükəmməl divan şəklinə salınmamışdır. Ancaq bu heç də onun türkcə şeirlərinin bədii-estetik dəyərini azaltmır və onun təkcə "Heydər baba"sında yer alan zəngin və gözəl poetik qəliblər və məna incəlikləri mükəmməl bədii lövhələr kimi diqqəti cəlb edir. Azərbaycanda son dövrlər Şəhriyar haqqında aparılan tədqiqatlar arasında E.Quliyevin və M.Məhəmmədinin kitabları elmi

baxımdan daha çox diqqəti cəlb edir. Bununla yanaşı, Şəhriyarın farsca Divanından edilən tərcümələrin toplu halında son nəşri böyük sənətkarın Azərbaycanda tanınması yolunda mühüm addım hesab edilə bilər (2).

Heç şübhəsiz ki, şairin farsca Divanı həm həcm etibarilə, həm də bədiyyat cəhətdən daha geniş və daha zəngindir. Şairin farsca şeirlərinin tərcüməsinə gəlincə, onların hamısını uğurlu hesab etmək olmaz və üstəlik ən mükəmməl tərcümə heç vaxt orijinalın yerini verə bilmir. Hələ keçən əsrin ortalarında tanınmış şərqşünas Y.E.Bertels, Nizami Gəncəvinin əsərlərinin rus dilinə poetik tərcüməsi barədə belə yazırdı (3.s.23):

"Bu tərcümələrin poetik məziyyətlərinə toxunmadan onu da qeyd edim ki, məna baxımından orijinala yaxın olanın daha yaxşısını arzu etmək qalır. Nizami yaradıcılığı yalnız məzmununa görə dərin və zəngin deyil, o, həmçinin poetik texnikanın böyük ustadıdır.

Bu məzmun dərinliyini və poetik qəlibin valehedici mükəmməlliyini yalnız o tərcüməçi qoruyub saxlaya bilər ki, öz sənətində bu böyük şairə bərabər olsun. Qorxuram ki, bu şərt çətin həyata keçirilsin. Ona görə də şeir tərcümələri orijinalın işardığı o göz qamaşdıran rənglərin solğun əksidir. Uğurlu alındığında böyük bir sənət əsərinə çatacaq dərəcədə ucala bilən, şeir tərcümələrinə olan ehtiyac danılmazdır. Mən hesab edirəm onlarla yanaşı bədii nəsr ilə tərcümələrin şərhlər ilə, orijinalı dəqiqliklə ifadə edərək və Nizaminin sənətkarlığını tam şəkildə aşkar edə bilər. Bu tərcümələr mütəxəssislərə, ədəbiyyatşünaslara, həmçinin də buna yaxın olan sahələrdə çalışanlara böyük fayda gətirəcək".

Bertelsin dediklərini Şəhriyarın farsca şeirlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsinə də şamil etmək olar.

Şəhriyarın farsca şeirləri Azərbaycan dilinə hələ sovetlər dövründən tərcümə edilməyə başlanmışdır, bu iş yenə də davam edir. Bütövlükdə isə indiyədək edilən poetik tərcümələri üç əsas qrupa ayırmaq olar:

1. Mübariz Əlizadə və Məmmədağa Sultanov kimi akademik filoloji elmi məlumatlara malik olan, fars ədəbi dilini yaxşı bilən, farsdilli ədəbiyyatla yaxından tanış olan və klassik poeziyanın incəliklərinə və dərinliklərinə bələd olan qələm sahiblərinin tərcümələri orjinalın ruhuna daha yaxındır; şübhəsiz ki, onlar bir sıra cəhətlərə görə ön sırada gedirlər.

2. Bu baxımdan ikinci sırada Balaş Azəroğlu, Qulamhüseyin Beqdeli, Mədinə Gülgün, Hökümə Billuri kimi şairlərin tərcümələri gəlir gəlir; onlar zaman baxımından Şəhriyara daha yaxın, yəni böyük şairin müasirləri kimi İran ədəbi-mədəni mühitindən çıxmış və həmin mühitə bağlı ədiblərdir.

3. Üçüncü sırada isə onlardan sonra gələnlər yerləşir və istər-istəməz tərcümələr bu və ya digər cəhətdən zəifləyir.

Onu da əlavə edək ki, istənilən tərcümədə orijinalın məzmununun əmanət olaraq saxlanılması zəruri məsələdir və təəssüflər olsun ki, sovetlər

zamanı edilən bəzi tərcümələrdə, o cümlədən, Şəhriyarın "Azərbaycan" şeirinin tərcüməsində ideoloji məqsədlə orijinalın məzmunu təhrif edilmişdir.

Başqa bir yandan, ümumi şəkildə götürsək, Şəhriyarın hətta türkcə şeirlərinin poetikası elmi şəkildə naqis öyrənilmişdir. Onun zəngin ədəbi irsinin, xüsusilə də farsca Divanının müstəqil akademik təhlilinə isə daha böyük ehtiyac vardir. İranda Şəhriyarın fars divanının öyrənilməsində müəyyən işlər görülmüşdür və bunlar bir sıra cəhətdən səmərəli hesab edilə bilər. Ancaq bu istiqamətdə daha sistemli və geniş araşdırmalara ehtiyac vardır. Deyilənləri nəzərə alsaq belə qənaətə gələ bilərik ki, Azərbaycanda bütövlükdə Şəhriyarın tanınması, xüsusilə onun fars divanının tədqiqi hələ qənaətbəxş deyildir, burada naqisliklər və boşluqlar mövcuddur.

Əvvələn, Azərbaycanda daha çox şairin "Heydər baba" əsəri və türkcə şeirləri üzərində araşdırma aparılmış, onlar dəfələrlə nəşr edilmişdir. Bunlar Şəhriyarın tanınmasında faydalı olsalar da, onun şair kimi şəxsiyyətini tam elmi və akademik səviyyədə əhatə edə bilmir.

İkincisi, hətta şairin geniş təbliğ edilən "Heydər baba" və digər türkcə şeirlərinin bədiyyat sistemi və estetik dəyərləri klassik Şərq poetikasının meyarları və müasir poetologiyanın tələbləri baxımından dolğun təsəvvür yaratmır.

Şəhriyarın böyük şair, qüdrətli sənətkar olduğunu dəfələrlə söyləyirik; ancaq bu böyüklük və qüdrətin meyarları nədən ibarətdir? Onu necə, hansı dəlil və misallarla təsdiq və əyani şəkildə sübut etmək olar?

Bu suallara cavab tapmaq üçün Şəhriyarın bəhrələndiyi klassik ədəbi ənənələr haqqında daha mükəmməl elmi təsəvvürümüz olmalıdır. Nümunə üçün Şəhriyarın Azərbaycan türkcəsilə yazdığı bir şeirindən gətirdiyimiz iki beytdə canlı təbiət təsviri vasitəsilə ifadə olunan olduqca incə bədii xəyal lövhələrini nəzərdən keçirək (1.s.97):

Payızlamış zəmiyəm, vəryan mənə nə gərək,
Dönərgə döndərəcək döndükcə vəryanımı

Qoy çalxasın bizi bu zəmanə nehrə kimi,
Mənim südüm çürüyüb, turşutsun ayranımı

Bu iki beytdə sadə təbiət hadisəsi və məişət motivi diqqəti cəlb edir. Birinci beytdə şair özünü payızlamış zəmiyə bənzədir, zəmidə sünbül bitər və yetişəndə onu xırmanda döyüb buğdanı, yəni məhsulu götürərlər. Keçmişdə xırmanda sünbülü döyüb dənləri ayırmaq üçün vəl adlı alət işlətmişlər ki, İranda buna vəryan deyilir. Onu öküzə qoşaraq dairəvi şəkildə olan xırmanda sünbül dəstələrəinin üstündə fırladaraq dəni ayırarmışlar. Şair öz qocalığını anlatmaq üçün təbiət və məişətdən götürülmüş bu sadə

motivdən faydalanır, ancaq canlı bir tablo yaradır: mən payızlamış zəmiyəm, ancaq mənə vəryan gərək deyil, çünki dönərgə (zəmanə və ya dövran) döndükcə məni firladacaq. Vəryan məcazi anlamda həyat və tale mənası bildirir; payızlamış zəmiyəm, yəni sünbül yayda yetişir və bu zaman məhsulu dərirlər, məndə isə artıq o vaxt arxada qalıb, ömür karvanı sona yaxınlaşıb, onsuz da zəmanənin gərdişindən ömür dənləri öz-özünə tökülüb gedib, daha vəryana nə ehtiyac var?! Burada vəryanla zəmanə arasında xəyali təşbeh əlaqəsi var, birinci misra ilə ikinci misra arasında səbəb əlaqəsi "hüsni-təlil" sənəti ilə ifadə olunur. "Dönərgə döndərəcək döndükcə" sözləri arasında leksik təkrirlə yanaşı, səs ahəngi yaradan "touzi" sənəti işlənmişdir. Müasir poetikada cinas və digər səs ahəngi üzərində qurulan bədii vasitələr alliterasiya adlanır, ancaq klassik Şərq poetikasında bunların hər birinin öz tərif və termini vardır

İkinci beytdə yenə zəmanədən söz açılır, özünü isə nehrəyə bənzədir; nehrə çalxalanarkən, yağ süddən ayrılır və ayran qalır. Burada yenə qocalıq motivi başqa bir tərzdə ifadə edilir; zəmanənin dövr etməsi (ötüb keçməsi) ilə nehrənin çalxalanması arasında analogiya qurulur. Nehrə çalxalanarkən yağ çıxdığı kimi, zəmanənin fırlatdığı həyat burulğanı da şairin ömür sərmayəsini çıxarib əritmişdir. Şair zəmanənin onu çalxamasından nigaran deyil, onsuz da onun yağı, yəni ömür sərmayəsi sərf olunub gedib, yalnız ayran qalıb, qoy onu da turşudub şorunu çıxarsın. Südü çürümək kinayə olaraq bir şeyin xarab olaraq əldən getməsi anlamı bildirir. Ayranını turşutmaq dərin mənalı kinayədir; ayran onsuz da turş olur, onu bir daha çalxalayıb turşutmaqla yağ alınmaz, bu mənasız işdir. Ancaq yenə zəmanə ondan əl çəkmir və ayranını da rahat qoymur. Təbiətlə canlı təmasda olan şair üçün insan həyatını təbiətlə müqayisə etmək mifologiya və folklor mədəniyyətindən irəli gəlir. Bu cür təsvirlərdə şair öz iç aləmində keçirdiyi duyğuları təbiət ünsürləri ilə daha aydın anlada bilir. Uşaqlıq illəri kənd həyatı ilə bağlı olduğundan bu cür səhnələr onun xəyalında möhkəm həkk olunmuşdur. Qeyd edək ki, Şərq poetikasında bədii təsvirdə təbiətlə insan və onun duğyuları arasında qarşılaşdırma və analogiya qurmaq mühüm xəyal ünsürü kimi diqqəti cəlb edir. Mövlana oxşar təsvir üsulu ilə ölümdən sonra hər şeyin çör-çöpə döndüyünü belə ifadə etmişdir (11.s.69):

ور نه پس مرگ تو حسرت خوری
چونکه شود جان تو از تن جدا
جفت ببردند و زمین ماند خام
هیچ ندارد جز خار و گیا

(Yoxsa ölümdən sonra sən həsrət çəkərsən,
Çünki sənin canın bədənindən ayrılar.
Qoşa öküzlə şumlasalar da torpaq xam qalar,

Tikan və çör-çöpdən başqa heç nə qalmaz.

İnsanın batini aləminə xas duyğuların canlı təbiət hadisələri vasitəsilə ifadəsi Qurani-Kərimdə işlənən mühüm üslubi xüsusiyyətlərdən biridir. Yunus surəsi, 24-cü ayədə buyurulur:

"*Həqiqətən, (nemətləri, cah-cəlalı ilə fəxr etdiyiniz) dünya həyatı göydən endirdiyimiz yağmura bənzər ki, onunla yer üzündə insanların və heyvanların yeyəcəyi bitkilər yetişib (əlvan çiçəklər və müxtəlif meyvələrlə) bir-birinə qatışar. Nəhayət, yer üzü bəzəklənib süsləndiyi və sakinləri də (onun məhsulunu, meyvəsini) yığmağa qadır olduqlarını zənn etdikləri vaxt gecə, yaxud gündüz əmrimiz (bəlamız) gələr və Biz onu, dünən üzərində bol məhsul olmamış kimi, (yolunub) biçilmiş bir hala gətirərik. Biz ayələrimizi düşünən bir ümmət üçün belə ətraflı izah edirik!*"

Bu ayədə dünya həyatı ilə təbiət hadisələri arasında analogiya əlaqəsi qurulur və bu müqayisə dünya həyatının keçici olduğunu və axirət üçün savab qazanmağın zəruriliyini anlatmaq üçün sadə və həm də məntiqli bir ifadə üsuludur. Burada belə bir sual ortaya çıxa bilər: istər Quran və buna bənzər mətnlərdə, istər digər əsərlərdə bu cür bədii təsvirlərin işlənməsində məqsəd nədir? Bu və ya digər fikri bədii dil ilə deyil sadə şəkildə ifadə etmək olmazmı?Əlbəttə, olar. Ancaq insanlar qədim çağlardan öz düşüncələrini və duyğularını qarşı tərəfə qabarıq halda çatdırmaq və tam şəkildə anlatmaq üçün bu üsuldan istifadə etmişlər. İnsan elə bir məxluqdur ki, onun düşüncələri duyğularla əlaqəlidir, adi cümlələrlə hər hansı bir fikri qarşı tərəfə sadəcə çatdırmaq olur, belə bir üsul onun duyğularına təsir göstərmir, yaxud çox cüzi təsir oyadır. Ancaq bədii dil birbaşa duyğulara və onlar vasitəsilə düşüncəyə təsir göstərir. Üçüncüsü, Şəhriyarın farsca Divanı haqqında müxtəlif səpkilərdə bəhs edilmişdir, indiyədək aparılan təhlillər və farsca Divanından edilən tərcümələr şairin yaradıcılığının ayrı-ayrı tərəfləri, ideya-məzmun xüsusiyyətləri və poetik incəlikləri haqqında müəyyən təsəvvür yaradır, ancaq onun farsca Divanının daha dolğun elmi mənzərəsinin yaradılması üçün bu sahədə görüləsi işlər çoxdur. Xüsusilə ustad sənətkarın klassik ədəbi irsə və ənənələrə münasibəti, onlara gətirdiyi yeniliklər, keçmişlə müasirlik arasında yaratdığı əlaqənin dinamikası, öz sələflərindən necə yararlanması və təsirlənməsi olduqca maraqlı tədqiqat mövzusu kimi diqqəti cəlb edir. Şairin poetikasından bəhs edərkən onun şeirlərində işlənən bədii vasitələri sadəcə misallarla sadalamaq yetərli deyil, şeirin mayasını təşkil edən xəyal ünsürlərinin yaratdığı bədii zövqün incəliklərini aşkar etmək lazımdır. Bu istiqamətdə müqayisəli təhlillər aparmaq daha səmərəli nəticələr verə bilər.

Burada qısaca da olsa Orta cağlar müsəlman xalqlarının ədib və şairləri üçün səciyyəvi olan bir sıra keyfiyyətləri xülasə şəklində belə ümumiləşdirmək olar:

** Quran maarifi və dövrün dini və dünyəvi elmləri haqqında məlumatlı olmaq, müəyyən dünyagörüşünə sahib olmaq*

** Söz sənətinin nəzəri və praktiki qayda-qanunlarını mənimsəmək*

** Digər sənətkarların (xələflər və müasirlərin) bədii irsi ilə yaxından tanışlıq*

Ancaq ilk növbədə fitri istedad sahibi, yəni anadangəlmə şair olmaq lazım gəlir və əgər bu yoxdursa, qalan şərtlər yalnız yardımçı vasitələr olaraq qalır. Şəhryar məhz anadangəlmə şairdir.

Şəhriyarın bədii irsini araşdırarkən bir neçə ümumi məsələni diqqət mərkəzində saxlamaq lazım gəlir:

1. Şəhriyar həm farsca, həm də Azərbaycan türkçəsində yazıb yaradan bir sənətkardır, bu cəhətdən onun şeirlərində miniilər boyu eyni coğrafi məkanda, ortaq dini, mədəni-ictimai və mənəvi mühitdə yaşayan türklərin və iranlıların bir-birinə yaxın, bəzən də qarşılıqlı şəkildə bir-birindən təsirlənən və faydalanan adət-ənənələri, bədii zövqü, estetik düşüncə tərzi və xəyal aləmi öz ifadəsini tapır. Şəhriyardan öncə hələ Orta əsrlərdə iki dildə, yəni farsca və türkcə yazan sənətkarlar çox olmuşdur. Onların üstün cəhətlərindən biri budur ki, hər iki xalqın qədim tarixə malik mədəniyyət və söz xəzinəsində yer alan həyat fəlsəfəsini, ictimai-sosial motivləri, mənəvi dəyərləri, estetik düşüncələri, dil-üslub xüsusiyyətlərini və poetik incəlikləri mənimsəmiş, onlardan yaradıcı şəkildə bəhrələnərək öz şeirlərini həm məzmun, həm də bədii cəhətdən zənginləşdirmişlər.

2. Şəhriyar klassik ədəbiyyatı mütaliə edən, onun incəliklərini bilən, həm də nəzəri məsələlərlə dərindən tanış olan bir şairdir. O, təkcə Şərq ədəbiyyat nəzəriyyəsi və şeir texnikasını deyil, həm də müasir İran ədəbiyyatında son əsrdə gedən prosesləri izləyən bir ədəbi şəxsiyyətdir. O. klassik ədəbi ənənələrin davamçısı olsa da şeirlərində yenilik ruhiyyəsi həmişə diqqəti cəlb edir. Yenilik heç də keçmişdən üz döndərib yeni şeir şəkillərində yazmaq anlamına gəlmir. Yenilik bədii düşüncədə, ifadə tərzi və üslubda, həm də məzmun və məna motivlərində ola bilər. Şəhriyar eyni zamanda müasir Avropa ədəbi cərəyanları ilə yaxından tanış olmuş, onların qüvvətli və zəif cəhətlərini ayırd edə bilmişdir. Ustad sənətkar ədəbi yaradıcılıqda quru təqlidi qəbul etmir, xüsusilə müasir Avropa ədəbi məktəblərində yer alan mənasız və cəfəng şeyləri sənət əsəri kimi tanımır, ən çox isə romantik üsluba dəyər verir və həmin üslubun İran ədəbiyyatına müsbət təsirindən bəhs edir (10.s.85). Onu da əlavə edək ki, bədii təsvirdə xəyal ünsürünü önə çəkən romantik məktəb ilk dəfə nəzəri cərəyan kimi Avropa ədəbiyyatşünaslığında gündəmə gəlsə də, onun əlamətlərinə Orta

əsrlər Şərq ədəbiyyatında rast gəlmək olur. Zənnimizcə, həəmin məktəbin əlamətləri klassik farsdilli poeziyada özünə yer tutduğuna görə müasir şairlər həmin üsluba müraciət etmişlər.

3. Nəzəriyyə kitablarında ədəbiyyat tarixinin tarixi-xronoloji dövrlər üzrə təsnifatını nəzərə alsaq belə bir sual ortaya çıxır; XX əsrdə yeni ədəbi hərəkat artıq aparıcı istiqamət təşkil edir və bir sıra ədəbiyyat nəzəriyyəçiləri isə tələm-tələsik keçmiş məzmun motivlərini və poetik qəlibləri tarixin arxivinə göndərirlər. Təbii ki, yeni dövrdə ədəbi mühitlə yanaşı, oxucuların zövqü də dəyişir və yeniləşir, hər dövrdə şeir müəyyən oxucu zümrələrinə ünvanlanır, necə deyərlər, yeni ədəbi şeirin öz oxucuları yetişir. Ədəbi əsərlər oxucuların tələb, istək və zövqlərinə hesablanır və təbii ki, məsələnin əks tərəfi də vardır, yəni bədii irs eyni zamanda oxucuların zövqünü müəyyən biçimə salır. Cəmiyyətdə təşəkkül tapan ümumi düşüncə tərzi, zövq və ədəbi-mədəni mühitin səviyyəsi hər iki tərəfin, yəni ədib və şairlərlə oxucuların səviyyəsindən asılıdır. XX əsrdə ədəbi prosesdə baş verən yeniklərin intensiv xarakter aldığı bir mərhələdə Şəhriyar nədən klassik ənənəyə üz tutur?

Bu məsələdə şübhəsiz ki, müəyyən dəlillər və səbəblər vardır. Bu suala cavab vermək üçün əvvəlcə başqa bir sualı cavablandırmaq lazım gəlir. Yeni ədəbi hərəkat tərəfdarları nə üçün klassik ənənələrə tənqidi münasibət bəsləyirdilər? Bunun bir neçə səbəbi vardır:

a. Klassik üslubda yazan bir sıra şairlər bir növ keçmiş motivləri və ədəbi qəlibləri azacıq dəyişməklə təkrarlamış və necə deyərlər təqliddən yaxa qurtara bilməmişlər ki, bu da oxucuların zövqünü özünə cəlb edə bilməmişdir;

b. Klassik ənənədə yazan ədiblərin bir qismi insanları daha çox düşündürən yeni həyati məsələlərə diqqət yetirməmiş, əvvəlki motiv və bədii obrazları təkrar etmişlər ki, bu da yeknəsək və yorucu xarakter daşımışdır;

c. XIX əsrdən ictimai-mədəni və ədəbi həyatda baş verən dəyişiklər, xüsusilə cəmiyyətin üzləşdiyi kəskin sosial və ictimai problemlərin ədəbiyyat vasitəsilə ifadəsi yeni ədəbi hərəkatın əsas istiqamətlərindən biri kimi qarşıya çıxır. Bu dövrdə ədəbi prosesdə realizm ünsürləri daha da güclənir.

Burada başqa bir sual ortaya çıxır: klassik ənənə və motivlər uzun əsrlər boyu davam etməsinə rəğmən, hansı hallarda yeknəsəqlikdən yaxa qurtara bilmiş və nə üçün yenidən maraq doğura bilmişdir?

Orta əsr Şərq poetikasında ənənəvi şeir növləri, janrlar və bədiyyat sistemi davamlı və eyni zamanda dinamik proses kimi diqqəti cəlb edir. Belə bir xüsusiyyət tipoloji hadisə kimi Orta əsr Qərb ədəbiyyatı üçün də səciyyəvi olmuşdur (7.s.37). Təbiidir ki, uzun illər təşəkkül tapan və təsbitləşən ənənələr sonrakı şairləri çətin vəziyyətdə qoyurdu, belə ki, onlar

təkraralardan və quru təqliddən yaxa qurtarmaq üçün ənənəvi motivləri yeniləşdirməli və onlara yeni naxışlar vurmaqla estetik zövq yaratmalı olurdular. Yəni sənətkarın qarşısında ədəbi yaradıcılıqda orijinal əsər yaratmaq məsələsi ciddi şəkildə qoyulurdu. Qeyd edək ki, şeir sənətində orijinallıq məsələsi ilk öncə ərəb poeziyasında qoyulmuş və Şərq poetikasının əsasları ərəb nəzəri qaynaqları üzərində qurulmuşdur. Sonra bir çox poetik qəliblər və ədəbi ənənələr ərəblərdən iranlılara və onlar vasitəsilə türklərə keçmişdir. Bu barədə F.Qabrieli belə yazır: "ərəb ədəbiyyatı farslara təkcə öz leksik söz ehtiyatını verməklə məhdudlaşmamış, həmçinin ədəbi janrları və normaları, üslubi mövzu və modelləri, şeir texnikası və ritorikanı, elmi və poetik terminologiyanı vermişdir" (5.s.25). Məsələyə toxunan İ.V.Stebleva isə göstərir ki, Orta və Kiçik Asiyada, Zaqafqaziya və Volqaboyunda İslam və müsəlman mədəniyyətinin yayılıb genişlənməsi, həmçinin türk və irandilli xalqların mədəni əlaqəsi klassik türk poeziyasının yaranmasına zəmin hazırlamışdır. Klassik türkdilli poeziyanın əsasında ərəb-fars poetikası dayanır ki, həmin poetika türkdilli şeirə qafiyə və əruz vəzninin ölçülərini, həm də poetik qəlibləri vermişdir (8.s.5)

Beləliklə öncə ərəb poeziyasına xas olan bir sıra cəhətlər tədricən fars və türk dilində yazılan şeirlər üçün də ənənə şəklini almışdır. Ancaq iranlılar və türklər həmin ənənə və qəlibləri donuq halda saxlamamış, onları yeniləşdirmiş, öz bədii zövqü ilə təkmilləşdirmişlər. Klassik ərəb poetikasında şeirin orijinallığı diqqət mərkəzində yerləşirdi və bu baxımdan şair qarşısında yüksək tələbkarlıq qoyulurdu. Bu məsələyə toxunan A.B. Kudelin Avropa şərqşünaslarından Q.E.Qryunebaumun Orta əsr alimlərinin poetoloji təsəvvürlərini tam dəyərləndirə bilməməsini diqqətə çatdırır. Müəllifə görə, bu qüsur Orta əsr ərəb poeziyası və poetikasında orijinallıq probleminin təhrif edilməsinə səbəb olmuşdur. Q.E.Qryunebaum və digər alimlər öz fikirlərini irəli sürərkən klassik ənənədə yer alan fərdi müəllif yaradıcılığını nəzərdən qaçırmışlar. Orta əsr alimlərinə görə həmin amil təkcə köhnə modeli yeniləşdirməklə məhdudlaşmamış, fərdi müəllif axtarışları nəticəsində yeniliklərin ortaya çıxmasına səbəb olmuşdur (6.s.168-169). Başqa sözlə desək, "Orta əsr ərəb poetikasına görə, orijinal şair ənənə çərçivəsindən kənara çıxmır, lakin onu inkişaf etdirir, dərinləşdirir və genişləndirir, yəni ona miras qalmış ənənəni təkmilləşdirir" (6.s.176).

Nizami Gəncəvi söz sənətində təqliddən uzaq olduğunu və yaradıcılığının orijinallığını bu şəkildə ifadə edir (13.s.28):

عاریت کس نپذیرفته ام
آنچه دلم گفت بگو گفته ام
شعبده تازه بر انگیختم
هیکلی از قالب نو ریختم

(Kimsədən borc qəbul etməmişəm,

Ürəyim nə deyibsə onu söyləmişəm.
Səhnədə təzə bir oyun qurdum
Yeni qəlibdən bir heykəl tökdüm)

Ənənə ilə yenilik arasında təzad yoxdur, hər bir ənənəvi şeir şəklində yeni söz demək mümkündür, eyni zamanda ənənəvi motivlərə və mövzulara yeni məna və rəng qatmaq və bədii zövq oyatmaq da mümkündür, bu isə qələmin kimin əlində olmasından asılıdır. Nizami, Mövlana və Hafizi götürsək, onların yaradıcılığında xəyal ünsürünün güclü olduğu romantizm əlamətləri, həm ictimai hadisələrə fəal və tənqidi münasibət, həm də realizm ünsürləri tapmaq olar. Başqa sözlə desək, sadalanan cəhətlərə bir çox yazılı ədəbi məktəblərlə yanaşı, hətta folklor nümunələrində rast gəlmək olar, sadəcə hər bir ədəbi üslub və məktəbdə bu və ya digər cəhətlər daha qabarıq ifadə olunur və onlar həmin qabarıq xüsusiyyətlərə görə bir-birindən fəqlənirlər. Deməli, ədəbi və üslubi cərəyanlar arasında ortaq cəhətlər mövcuddur.İran ədəbiyyatının dövrlərə görə ümumi bölgüsündə iki mühüm mərhələ ayırd edilir: qədim və Orta əsrlər. Birinci mərhələyə əsasən Avestadan gələn ədəbi ünsürlər, folklor nümunələri və pəhləvi dilində yazılan yazılı abidələr daxildir. İkinci mərhələ İslamdan sonra Orta cağları əhatə edir və həmin dövrdə təşəkkül və təkamül yolu keçən farsdilli ədəbiyyat Hind və Pakistandan tutmuş Kiçik Asiyayadək ərazidə yayılmaqla geniş əhatə çevrəsinə malik olur. Həmin ədəbiyyatın inkişafında farslarla yanaşı, digər xalqların ədibləri də böyük xidmət göstərmiş, onun zənginləşməsini təmin etmişlər. Burada Azərbaycan müəlliflərinin böyük payı vardır. İslamdan sonrakı ədəbi proses IX-XIX əsləri əhatə edir. İlkin mərhələdə farsdilli ədəbiyatın sürətlə inkişafında VII-VIII əsrlər ərəb ədəbi ənənələrinin təsiri çox olmuşdur. Həmin dövrdə İran müəllifləri hətta ərəbcə bədii əsərlər yazmışlar. İngilis şərqşünası E.Braunun Renessans adlandırdığı Orta çağın IX-XV yüzilliklərində farsca ən parlaq və zəngin ədəbi əsərlər yaranmışdır və Braginski bu dövrü klassik adlandırır. Müəllif buradan çıxış edərək farsdilli ədəbiyatı iki böyük dövrə ayırır: klassik (IX-XV əsrlər) və klassik sonrası (XVI-XIX) ədəbiyyat (4.s.27). Ancaq həmin böyük dövrlərdə yaranan ədəbiyyat istər ədəbi növ və janrlar, istər ideya-məzmun və mövzu, istərsə poetik düzən və bədii obrazlar sistemi, istərsə də üslubi xüsusiyyətlər baxımından fərqli cərəyan və məktəblərə bölünür. Şəhriyar farsdilli poeziyasının üslub və məktəbləri ilə tanışdır. Əlbəttə, ədibin dövründə İran alimləri bu məsələ üzrə tam qərara gələ bilməmişlər və ona görə də onların verdiyi təsnifatlar sonralar dəyişmiş və yeniləşmişdir. Məs, Təmimdari Azərbaycan üslubuna ayrıca yer vermişdir (9.s.80-83). Ancaq əvvəllər iki əsas üslub (Xorasan və İraq) diqqət mərkəzində yerləşmişdir ki, Şəhriyar birincini Türküstan üslubu adlandırır. İkincisi isə sonralar həm də İraq-Azərbaycan üslubu adlanmışdır, çünki bunlar arsında yaxın cəhətlər çoxdur.

Şəhriyar hər iki üslubdan təsirlənmiş və yerinə görə münasib şəkildə bəhrələnmişdir.Buraya bir məsələni də əlavə etmək olar. Şairin bədii təxəyyül dünyasında türk və fars dilindən, hər iki xalqın qədim ədəbi ənənələrindən, folklor və digər mədəniyyət qollarından gələn məzmunlar, estetik duyum və baxışlar məcun halında bir araya gətirilmiş, eyni zamanda Şəhriyarın qələminə xas bədii zövqlə cilalanaraq ərəb ədəbiyyatı və Quran bəlağəti əsasında şəkillənmiş klassik poetikanın qəlibləri ilə oxuculara təqdim edilmişdir. Deməli, Şəhriyarın bədii irsini təhlil edərkən bir sıra amilləri, yəni türk və fars şifahi və yazılı ədəbi ənənələri ilə bağlı məqamları, eyni zamanda klassik poetikanın nəzəri və praktiki qanunlarını nəzərə almaq lazımdır. Burada şairin müasir ədəbi prosesi və Avropa estetik cərəyanları ilə yaxından tanış olması da diqqətə alınmalıdır. O, romantik məktəbə önəm verdiyindən öz şeirlərində həmin məktəbə xas fəndlərdən istifadə etmişdir. Doktor Mahmud Fütuhi bu cəhətə toxunaraq romantik üslubda istiarələrin geniş işləndiyini qeyd edir və Şəhriyardan gətirdiyi misalda "mah" sözü həm adi mənada, həm də istiarə kimi "sevgili" və "həmdəm" mənasında işlənir ki, bu cür qarşılaşdırma şeirdə xəyal ünsürünün yerini və təsirini göstərir (14.s.153):

هر شب از حسرت ماهی من و یک دامن اشک
تو هم ای دامن مهتاب پر از پروینی

(Hər gecə bir ayın həsrətindən məndə bir ətək göz yaşı,
Sən də ey məhtabın ətəyi, Pərvinlə dolusan!)

Birinci misrada ay sevgili və həmdəm mənasında (istiarə), ikincidə isə ay mənasında işlənir, göz yaşı ilə Pərvin ulduzu arasında xəyali təşbeh qurulur.

Ancaq bir məsələni də yadda saxlamaq lazımdır ki, romantik ifadə üsulu xəyal ünsürünü və duyğuları önə çəkməklə oxucuya daha təsir göstərir və onda bədii zövq yaradır. Belə bir cəhətə hələ klassik Şərq ədəbiyyatında rast gəlirik. Şərqin öz romantizmi vardır və buna Nizami, Mövlana, Sədi, Hafiz və Füzulinin şeirlərində rast gəlmək olar. Əlavə edək ki, xəyal ünsürü arifanə şeirlərdə daha güzlü ifadə olunur və Sədi, Mövlana və Hafiz şeirlərinin dinləyiciyə yüksək təsiri buradan irəli gəlir. Sədinin məşhur qəzəlinin ilk beyti ilə Şəhriyarın ona yazdığı "Came-Cəm" başlıqlı nəzirənin ilk beytini qısaca müqayisə edək (12.s.366; 10.s.101):

بجهان خرم از آنم که جهان خرم ازوست
عاشقم بر همه عالم که همه عالم ازوست

(Dünyaya ona görə xürrəm oluram ki, dünya Ondan xürrəmdir
Bütün aləmə ona görə aşiqəm ki, bütün aləm Ondandır)

مبدم زنده از آنیم که دم زنده ازوست
دم زن از عشق وجودی که عدم زنده ازوست
(Dirilik dəmi (nəfəsi) Ondan olduğuna görə, biz də dəmbədəm ondan diriyik
O vücud eşqindən dəm vur (bəhs et) ki, yoxluq da ondan diri olur)

Hər iki beytdə irfani məna vardır, belə ki, varlıq aləminin Allahın təcəlli nişanələri olduğu qənaəti ifadə olunur; hər nə varsa – şadlıq, eşq, həyat, dirilik nəfəsi, vücud (varlıq), yoxluq (ədəm) Ondandır, yoxluq Onunla dirilik tapır.

Nəticələr: Şəhriyarın bədii irsinin tədqiqi ilə bağlı diqqəti cəlb edən mühüm məqamları belə ümumiləşdirmək olar:

1. Azərbaycanda şairin türkcə əsərlərinin nəşri və tədqiqi daha geniş vüsət alsa da, burada yer alan bədii təsvirin dərinlikləri, xüsusilə xəyal ünsürlərinin yaratdığı estetik zövqün incəlikləri barədə daha mükəmməl təsəvvür yaratmaq lazım gəlir.

2. Şəhriyarın həcmcə böyük və möhtəva baxımından zəngin farsca Divanı üzərində müqayisəli poetoloji təhlillər aparmağa böyük imkanlar vardır.

3. Şəhriyarın bədii düşüncəsinin qaynaqlarının və həmçinin onlar arasında qaşılıqlı əlaqənin müəyyən edilməsi olduqca zəruridir. Həmin qaynaqları qısaca belə qeyd etmək olar:

a. Quran, İslam maarifi və irfan dəyərləri

b. Türk mifologiyası, milli adət-ənənələr və folklor mədəniyyəti

c. Qədim İran mifologiyası, Avesta və folklor mədəniyyəti (daha çox Firdövsinin mütaliəsi ilə bağlı)

e. Klassik farsdilli və türkdilli ədəbiyyat

4. Şəhriyarın bədii irsinin təhlilində diqqəti cəlb edən digər məqamlar:

a. Ərəb, fars və türk ədəbiyyatının malik olduğu ortaq poetik qəliblər və bədii obrazlar sistemi, bu üç ədəbiyyatın daşıdığı bir sıra estetik dəyərlərin bir araya gətirilməsi və onlar arasında əlaqə; ərəb dil və ədəbiyyatından gələn motivlər və ünsürlər daha çox Quran, İslam maarifi və ifranla bağlıdır.

b. Hər üç dildə olan folklor və əski ədəbi-estetik ənənələrin qarşılıqlı əlaqəsi və Şəhriyar poesiyasına verdikləri zənginlik; burada farsdilli və türkdilli poeziyanın bir-birindən təsirlənməsi daha qabarıqdır.

c. Şəhriyarın poetik dilinin tədqiqində Şərq poetik kateqoriyaları ilə müasir nəzəri baxışlar (strukturalizm, linqvistik poetika, mətndaxili proseslər) arasında metodoloji əlaqə

d. Şəhriyarın klassik fars poeziyasından təsirlənməsi səviyyəsinin müəyyən edilməsi və onun ənənəvi poetikaya gətirdiyi yeniliklər ki, burada Hafiz xüsusi yer tutur.

Ədəbiyyat

1. Məhəmməd Hüseyn Şəhriyar. Aman ayrılıq (Poema və şerlər). Tərtib edənlər: Qulamhüseyn Beqdeli. Həmid Məmmədzadə. Bakı., "Yazıçı".1981
2. Məhəmməd Hüseyn Şəhriyar. Seçilmiş əsərləri. Bakı: "Ecoprint".2016. 432s
3. Бертельс Е.Э. Низами и Фузули. Избранные труды. М., ИВЛ. 1962
4. Брагинский И.С. Из истории персидской и таджикской литератур. Избранные труды. М., «Наука». 1972
5. Габриэли Ф. Основные тенденции развития в литературах ислама. «Арабская средневековая культура и литература». Сборник статей зарубежных ученых.М., «НАУКА». 1978.
6. Куделин А.Б. Средневековая арабская поэтика. (Вторая ПоловинаVIII —XI Век).М., «НАУКА». 1983
7. Рифтин Б.Л. Типология и взаимосвязи средневековых литератур (вместо введения) / Типология и взаимосвязи среднивековых литератур Востока и Запада/ М., «НАУКА»., 1974
8. Стеблева И.В. Семантика газелей Бабура. М. «НАУКА». 1982
9. Тамимдари А. История персидской литературы. Петербургское Востоковедение. 2007
10. دیوان شهریار. سید محمد حسین شهریار. کنگره بزرگداشت استاد سید محمد حسین شهریار. جلد اول. تبریز، 1366
11. تصویرگری در غزلیات شمس .دکتر سید حسین فاطمی . تهران: انتشارات امیر کبیر، 1364
12. سیری در شعرفارسی . دکتر عبدالحسین زرین کوب . تهران: انتشارات علمی، 1371
13. کلیات نظامی گنجوی (مخزن الاسرار، خسرو و شیرین، لیلی و مجنون، هفت پیکر، اسکندرنامه (شرف نامه، اقبال نامه)، تصحیح: استاد وحید دستگردی، به اهتمام پرویز بابایی، تهران: مؤسسه انتشارات آگاه. 1388
14. بلاغت تصویر. دکتر محمود فتوحی رود معجنی. تهران:سخن، 1385

М. Мехдиева

Важные моменты в исследования художественного наследия Шахрийара.

РЕЗЮМЕ

В статье в общих чертах рассмотрены наиболее важные моменты при исследовании художественного наследия Шахрийара. Великий поэт жил и творил в двадцатом веку, написал в двух – азербайджанском и персидском языках. Его художественное наследие в персидском языке гораздо больше по обему и значительно шире по

художесвенному достоинству. Тем не менее в его тюрской поэзии нашли отражение довольно тонкие образно-смысловые оттенки.

В его творчестве можно обнаружить ведиколепное сочетание традиционализма и современности. В Иране и в Азербайджане сделаны большие работы в области изучения художественного наследия Шахрийара. Однако в данной области существует определенный пробел. До сих пор полностью не раскрыты основные поэтические фигуры, использованные в его тюркской и персидской поэзии. Кроме того, он выбирая традиционные темы и мотивы у предшественников, внес в их ткань новые художественные изображенния и эстетические элементы. Основными источниками его художественного мышления являются Коран и Ислам, мифология и фольклор иранских и тюркских народов, поэтологическое наследие мусульманского Востока.

M.Mehdiyeva

Important dimensions in Study of Shariyar's artistic Heritage

SUMMARY

The paper considers the common and general features and important dimensions in Study of Shariyar's artistic Heritage. Great poet of the twentieth centry wrote his poems in Turkish and Peraian languages. His artistic heritage in Persian is much more from point of view of volume and is much wider in terms of artistic merit. Neverthelles, ih his Turkish poetry was refleted subtle figurative and semantic nuances.In his poetry you can find a magnificent combination of traditionalism and modernity (originality). The poetic heritage of Shahriyar have been studed in Iran and Azerbaijan. However, there is a certain void in this area. Still, the main poetic figures and canons, that used in his Turkish and Persian poetry were not illuminated in full. Besides, he receving the traditional themes and motives from his predecessors, introduced new artistic images and aesthetic elements into their semantic structure. Main sources of Shariyar's artistic thinking are the Holy Koran and Islam, Mythology and folklore of Iranian and Turkish peoples, poetic heritage of Muslim East.

Rəyçi: Nəsib Göyüşov
filologiya ürzə elmlər doktoru

AYGÜL QURBANOVA
AMEA Folklor İnstitutu
e-mail: aygul.qurbanova89@mail.ru

"DƏDƏ QORQUD" DASTANLARININ MƏHƏRRƏM ERGİN VƏ ORXAN ŞAİQ GÖKYAY MƏTNLƏRİNDƏ "SOYLAMA"LARIN SEÇİLMƏSİ

Açar sözlər: "Kitabi-Dədə Qorqud", M.Ergin, O.Ş.Gökyay, "soylama" (dastan qəhrəmanlarının bir-birinə şeirlə müraciəti), nəzm, nəsr
Key words: "The book of Dada Gorgud", M.Ergin, O.S.Gokyay, "soylama" (addressing of dastan heroes to each other with poems), poetry, prose
Ключевые слова: «Книга Деде Горгуда», М.Эргин, О.Ш.Гекяй, «сойлама» (диалог героев дастана стихами), стих, проза.

Məsələnin qoyuluşu. M.Ergin və O.Ş.Gökyayın nəşrlərində "soylama"ların seçilməsi ilə bağlı bir sıra problemlər mövcuddur. Araşdırıcılar dastan mətnindəki "soylama"ları müəyyənləşdirərkən konkret prinsipə əsaslanmadıqlarından ortaya qarışıq bir mənzərə çıxmışdır.

İşin məqsədi. Hər iki elmi-tənqidi nəşrdə "soylama"ların seçilməsi zamanı rast gəlinən mübahisəli məqamlara aydınlıq gətirmək.

İndiyədək qorqudşünaslar tərəfindən "Kitabi-Dədə Qorqud"un bir çox elmi-tənqidi mətni nəşr olunmuşdur. Bu nəşrlər sırasında Türkiyə qorqudşünasları M.Ergin və O.Ş.Gökyayın əsərlərini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Hər iki müəllifin kitabı bu gün də qorqudşünaslıqda öz elmi çəkisini qoruyub saxlamaqdadır və Dədə Qorqud oğuznamələrini araşdıran tədqiqatçıların istinad etdikləri əsas mənbələrdəndir. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, "Kitabi-Dədə Qorqud"un indiyədək nəşr olunan bütün elmi-tənqidi mətnlərində olduğu kimi, M.Ergin və O.Ş.Gökyayın nəşrlərində də bir sıra problemlər mövcuddur. Bu problemlərdən biri də Oğuznamə mətnlərində "soylama" ayrıntısı aparma ilə bağlıdır. Məsələ burasındadır ki, müəlliflərin heç biri dastan mətnində "soylama"ları müəyyənləşdirərkən müəyyən bir prinsipə əməl etməmişdir. Hər iki nəşri müqayisəli şəkildə araşdırdıqda bəlli olur ki, həm M.Ergin, həm də O.Ş.Gökyay dastan mətnində asanlıqla müəyyənləşən nəzm parçalarını şeir qrupları şəklində vermişlər. Lakin boylarda elə hissələr vardır ki, onların nəzmləmi, yaxud nəsrləmi verilməsini müəyyən etmək olduqca çətindir. Məhz belə məqamlarda müəlliflər arasında fikir ayrılığı yaranır. Belə ki, onlardan birinin "soylama" şəklində verdiyi hissəni digəri nəsrlə verir. Fikrimizi aydınlaşdırmaq üçün mətnşünasların hər birinin mövqeyi ilə ayrı-ayrılıqda tanış olaq. M.Ergin "Dədə Qorqud Kitabı"ndakı "bütün mənzum parçalara *soy* və *soylama* deyildiyini" (1, 32) qeyd edir. Lakin bu qeydi edən müəllifin

"soylamış, görəlim, nə soylamış" formulundan sonra gələn bir çox hissələri hansı səbəbdən şeir qrupları şəklində deyil, nəsrlə verməsi qaranlıq qalır.

Məsələn, "Kitab"ın "Giriş" hissəsində Dədə Qorqudun dilindən verilən "soylama"ların hamısını Məhərrəm Ergin nəsrlə (1, 73;74;75) verir. O.Ş.Gökyay da M.Ergin kimi "soylama"ları belə səciyyələndirir. "Dədə Qorqud hekayələrində nəzm parçaları bunları söyləyən şəxs tərəfindən tipik bir ifadə ilə başlanır: *soy soyladı* və ya sadəcə *soylama*" (2, CCLXIV). O, ""soylama" sözünün Vatikan yazmasında tək halda da işləndiyini, əksər hallarda isə "soy soyladı", ya da "soylamış" ifadələrindən sonra gəldiyini" (2, CCLXIV) yazır. "Soylama"ları bu cür səciyyələndirən O.Ş.Gökyay da nədənsə M.Ergin kimi Dədə Qorqudun dilindən verilən "soylama"ları nəsrlə (2, 1;2) verir. Burada bir məqama da toxunmaq istərdik. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, O.Ş.Gökyay "Kitabi-Dədə Qorqud"dakı "nəzm parçalarını söyləyən şəxsin bu parçaları söyləməzdən əvvəl *soylama* sözünü işlədərək, nəsrdən nəzmə keçidi vurğuladığını" (2, CCLXIV) yazır. Görünür, müəllif mətndəki katib müdaxilələrini nəzərə almadığından belə bir qənaətə gəlmişdir. Belə ki, birinci boyda üç yerdə katib müdaxiləsinin nəticəsi olaraq "soylama" sözünün işləndiyini görürük. Bu məsələni araşdıran araşdırıcı Əfzələddin Əsgərin də yazdığı kimi, "hər üç yerdə *soylama* sözü yazı düşüncəsindən gəlmişdir. Bu əlavə orta əsrlərə aid müxtəlif məzmunlu əsərlərdə şeir parçasından öncə mətndə *şeir* sözünün yazılmasına bənzəyir və birbaşa orta əsr nəsrinin təsiri ilə bağlıdır" (3, 216). Araşdırıcı təkzibolunmaz faktlarla sübuta yetirmişdir ki, "katib bu əlavə ilə ozan təhkiyəsinə təfsir verməklə irəlidə deyiləcək hissənin *şeir* olduğunu anlatmaq istəyir" (3, 216). Birinci boyda "soylama"ların seçilməsində müəlliflərin fikri demək olar ki, üst-üstə düşür. Yalnız iki "soylama"nın müəyyənləşdirilməsində fikir ayrılığı müşahidə olunur. Bunlardan biri "Hey Dirse Ḫan biglik virgil bu oğlana" (1, 82) komponenti ilə başlanan "soylama"dır ki, həmin "soylama"nı M.Ergin nəzmlə, O.Ş.Gökyay isə nəsrlə (2, 7) vermişdir. Əlbəttə ki, burada M.Erginin mövqeyi doğrudur. Çünki həmin hissə "soylama"nın bütün tələblərinə cavab verir və onu nəsrlə verməyə heç bir əsas yoxdur. Burada bir məqamı da qeyd edək ki, hər nə qədər M.Ergin qeyd olunan hissəni "soylama" kimi versə də, həmin "soylama"dan öncə gələn "Hay Dirse Ḫan, baña kazab itme" (1, 80) komponenti ilə başlanan parçanı nəsrlə vermişdir. Buradan da aydın olur ki, M.Ergin "soylama"ları müəyyənləşdirərkən hər hansı bir prinsipə əsaslanmamış, onları istədiyi şəkildə vermişdir. O.Ş.Gökyay isə bu "soylama"nı da digəri kimi nəsrlə (2, 6) vermişdir. Onu da qeyd edək ki, birinci boyda müəlliflərin hər ikisinin nəsrlə verdiyi hissələr də vardır ki, həmin hissələr "soylama" kimi verilməli idi. Məsələn, "Görürmisin Dirse Ḫan neler oldı" (1, 83/ 2, 7), "Kalkubanı Dirse Ḫan senüñ oğluñ yirinden örü turdı" (1, 84/ 2, 8), "Biz senüñ oğluñı niçe getürelüm" (1, 84/ 2, 8), "Görür-misin ay oğul neler oldı" (1, 9/ 2, 12), "Kırk yoldaşum

aman” (1, 92/ 2, 13) komponentləri ilə başlanan hissələri hər iki araşdırıcı nəsrlə vermişdir, halbuki həmin parçalar, yuxarıda da qeyd olunduğu kimi, “soylama” kimi verilən digər parçalarla eyni xüsusiyyətlərə malikdirlər.

İkinci boyda da araşdırıcılar arasında həm fikir həmrəyliyi, həm də fikir ayrılığı vardır. Belə ki, “Ünüm añlañ bigler, sözüm diñleñ bigler” (1, 95/ 2, 16), “Bigler Kazanuñ tavla tavla şahbaz atlarını binmişüz” (1, 97/ 2, 17), “Kazan Begüñ dünlügü altun ban evlerini biz yıkmışuz” (1, 97/ 2, 18), “Bilür-misin karındaşum Kara Göne düşümde ne görindi” (1, 99/ 2, 19), “Kara bulut didügüñ senüñ devletüñdür” (1, 100/ 2, 19), “Menüm avumı bozma, leşkerümi tağıtma” (1, 100/ 2, 19), “Dün yok öteki gün ivüñ bundan kiçdi” (1, 103/ 2, 21), “Ağzuñ kurısun çoban, dilüñ çürisün çoban” (1, 103/ 2, 22), “Altı yüz kãfir daḫı menüm üzerüme geldi” (1, 103/ 2, 22), “Ağzuñ kurısun ana, dilüñ çürisün ana” (1, 107/ 2, 24) komponentləri ilə başlanan parçaları hər iki müəllif nəsrlə vermişdir. Lakin həm quruluşca, həm də mahiyyət etibarilə həmin hissələr “soylama”lardan seçilmirlər.

“Mere Şökli Melik, dünlügü altun ban evlerümü götürübdürürsün” (2, 26), “Mere Kazan, dünlügü altun ban evüñü getürmişüz” (2, 27) komponentləri ilə başlanan hissələri O.Ş.Gökyay nəsrlə, M.Ergin isə haqlı olaraq “soylama” kimi (1, 110; 111) vermişdir. Çünki həmin hissələr də mətndəki digər “soylama”larla eyni xüsusiyyətlərə malikdirlər. “Kam Pürenüñ oğlı Bamsı Beyrek boyı”nda (1, 116/ 2, 31) “Ḫan Kazan, nice ağlamayayın” (1, 116/ 2, 31), “Yigit, Beg yigit” (1, 118/ 2, 32), “Aleyke’s-selam ay ameli azmış, fi’li dönmiş” (2, 37), “Biñ buğra ner getürüñ kim...” (1, 126/ 2, 38), “Biñ aygır dileyüpdür kim...” (1, 127/ 2, 39), “Ḫey menüm kırk yoldaşum” (1, 134/ 2, 44), “Mere delü ozan, dile menden ne dilersin?” (1, 145/ 2, 51) komponentləri ilə başlanan parçalar “soylama” olsa da, təəssüf ki, araşdırıcılar həmin hissələri də nəsr nümunəsi kimi vermişlər. Bundan başqa üçüncü boyda Dədə Qorqudun dilindən verilən “Karşu yatan kara dağuñu aşmağa gelmişem” (1, 125/ 2, 37) komponenti ilə başlanan “soylama”nın sonunu hər iki alim nəsrlə verir. Zənnimizcə, araşdırıcılar “soylama”nın sonlarına doğru qafiyənin zəiflədiyini görüb həmin nümunəni bütövlükdə soylama kimi verməkdən çəkinmişlər.

“Ḳazan Big oğlı Uruz Bigüñ ṭutsaḳ olduğı boy”ında (1, 153/ 2, 59) “soylama”ların seçilməsində araşdırıcıların fikri demək olar ki, üst-üstə düşür. Yalnız bir neçə yerdə müəlliflər arasında fikir ayrılığı yaranır. Belə ki, “A beg baba” (2, 60) komponenti ilə başlanan parçanı O.Ş.Gökyay nəsrlə, M.Ergin isə bir hissəsini nəzmlə, bir hissəsini nəsrlə (1, 156) vermişdir. Görünür, araşdırıcılar burada da qafiyənin nisbətən zəif müşahidə olunduğu hissələrin mövcudluğunu nəzərə alaraq həmin parçanı bütövlükdə “soylama” kimi vermək istəməyiblər. Bundan başqa “Berü gelgil arslanum oğul” (1, 157) və komponenti ilə başlanan parçanı M.Ergin nəzmlə, O.Ş.Gökyay isə nəsrlə (2, 61) vermişdir. Həmin parça da “soylama” olduğu üçün təbii ki, nəzmlə verilməli idi.

"Duḫa Ḳoca oğlı Delü Dumrul boyı"nda (1, 177/ 2, 75) "soylama"ların seçilməsində araşdırıcılar arasında heç bir fikir ayrılığına rast gəlmədik. "Ḳañlı Ḳoca oğlı Ḳan Ṭuralı boyı"nda (1, 184) "Baba men yirümden turmadın ol turmış ola" (1, 185/ 2, 83), "Oğul sabah varup öylen gelmek olmaz" (1, 185/ 2, 83), "Baba yilisi kara Kazılık atuma eyer salayım" (1, 186\ 2, 84), "Yir kibi kertileyin, toprak gibi savrulayın" (1, 193/ 2, 91) komponentləri ilə başlanan parçalar "soylama" olsa da, araşdırıcılar tərəfindən nəsrlə verilmişdir. Halbuki həmin hissələr mahiyyət və quruluş etibarilə boylardakı digər "soylama"larla eyniyyət təşkil edir.

"Ḳażılık Ḳoca oğlı Yigenek boyı"nda (1, 199/ 2, 98) Yigeneyin yuxusunu danışdığı hissə (1, 201/ 2, 100) "soylama" olmasına baxmayaraq, araşdırıcılar həmin hissəni də nəsr nümunəsi kimi vermişlər. Görünür, hər iki alim hadisələrin nəql olunduğunu əsas tutaraq bu parçanı "soylama" kimi verməkdən çəkinmişlər. Lakin onu da qeyd edək ki, dastandakı bir çox "soylama"larda hadisələrin nəql olunduğuna rast gəlirik ki, araşdırıcıların özləri də həmin hissələri məhz elə "soylama" kimi vermişlər.

"Basaṭ Depegözi öldürdügi boyı"nda (1, 206/ 2, 105) "soylama"ların seçilməsində araşdırıcıların fikri üst-üstə düşür.

"Begil oğlı Emrenüñ boyı"nda (1, 216/ 2, 115) "Big yigidüm, kalabalık yağı gelse kayıtmaz idüñ" (1, 219/ 2, 118), "Kalkubanı yirüñüzdən örü turuñ" (1, 219/ 2, 118), "Mere geyimüm getürün" (1, 221/ 2, 120), "Mere kafir sen meni bilmezmisin" (1, 223/ 2, 122) komponentləri ilə başlanan hissələr tədqiqatçılar tərəfindən nəsrlə verilsə də, bu parçaların hər biri "soylama"dır.

"Uşun Ḳoca oğlı Segrek boyı"nda (1, 225/ 2, 125) "İmdi Egrege Segrek yaraşur" (1, 226/ 2, 126), "Mere kavat kızı men kılıcuma toğranayım" (1, 228/ 2, 128), "Kız sen mana bir yıl bakgıl" (1, 228\ 2, 128) komponentləri ilə başlanan hissələri araşdırıcılar nəsr kimi vermişlər. Lakin həmin hissələrin "soylama" olmasına heç bir şübhə yoxdur.

"Salur Ḳazan tutsak olup oğlı Uruz çıḳarduğı boyı"nda (1, 234/ 2, 134) və dastanın sonuncu boyu olan "İç Oğuza Ṭaş Oğuz ʿāṣi olup Beyrek öldügi boyu"nda (1, 243/ 2, 145) "soylama"ların müəyyən olunmasında araşdırıcılar arasında heç bir fikir ayrılığına rast gəlinmir.

Beləliklə, hər iki nəşri diqqətlə öyrəndikdən sonra aydın oldu ki, araşdırıcıların heç biri dastan mətnində "soylama"ları müəyyənləşdirərkən hər hansı bir prinsipə əsaslanmamış, "soylama"lardan quruluşuna və mahiyyətinə görə heç bir fərqi olmayan parçaları nəsr kimi vermiş, yalnız asanlıqla müəyyənləşən hissələri "soylama" kimi vermişlər. Hətta bəzən dastanın bir boyunda nəsrlə verilən eyni parça digər boyda "soylama" kimi verilmişdir. Bütün bunlar onu göstərir ki, müəlliflər mətni tərtib edərkən nəzm və nəsr bölgüsünə xüsusi diqqət göstərməmişlər.

Ümumilikdə, hər iki araşdırıcının nəşrində "soylama"ların verilməsi əksər hallarda üst-üstə düşür, bəzi hallarda isə "soylama"ların müəyyənləşdirilməsində fərqli məqamlar meydana çıxır. Belə ki, bir müəllifin "soylama" kimi verdiyi hissəni digəri nəsrlə verir və yaxud əksinə. Bu da onu göstərir ki, tədqiqatçılar dastan mətnində "soylama"ları müəyyənləşdirərkən bəzi hallarda subyektivizmə də söykənmişlər və bunun nəticəsində də qarışıq bir mənzərə ortaya çıxmışdır. Problemin kökü yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, hər iki araşdırıcının mətndəki "soylama"ları müəyyənləşdirərkən vahid bir prinsipə əsaslanmamasından qaynaqlanır. Tədqiqatçılar "soylama" adı altında dastanın nəzm hissələrini nəzərdə tutsalar da, dəfələrlə tutduqları mövqeyə zidd hərəkət etmişlər. Onu da qeyd edək ki, sadaladığımız problemlər təkcə bu iki nəşrdə deyil, "Kitabi-Dədə Qorqud"un bütün mövcud nəşrlərində qarşımıza çıxır. Bunun da səbəbi indiyədək dastan mətnindəki "soylama"ların bütöv şəkildə araşdırmaya cəlb edilməməsi ilə bağlıdır. Mövcud problemə aydınlıq gətirmək üçün ilk növbədə dastan mətnində "soylama" adı altında verilən parçaların hansı keyfiyyətlərinə görə dastanda nəsrlə verilən hissələrdən fərqləndiyi müəyyən olunmalıdır. Bununla yanaşı "mənzum parça anlayışının çərçivələrindən kənara çıxan" (4, 301) "soylama"ların əsas xüsusiyyətlərini öyrənmək lazımdır ki, dastan mətnində həmin parçaları müəyyən edən zaman konkret bir prinsipə əsaslanmaq mümkün olsun.

İşin elmi nəticəsi. Türkiyə qorqudşünasları M.Ergin və O.Ş.Gökyayın nəşrlərində "soylama"ların dastanın nəsr hissələrindən fərqləndirilməsi zamanı subyektivizmdən irəli gələn fikir ayrılığı ortaya çıxmışdır. Belə ki, araşdırıcılardan birinin "soylama" kimi verdiyi hissəni digəri nəsr kimi vermişdir. Həmçinin dastan mətnində "soylama" olmasına heç bir şübhə olmayan parçalar da vardır ki, tədqiqatçıların heç biri həmin parçaları dastanın nəsr hissələrindən fərqləndirməmişdir. Mövcud problemin həlli üçün "soylama"lar konkret şəkildə araşdırılmalı, həmin parçaların əsas xüsusiyyətləri müəyyən edilməlidir.

İşin elmi yeniliyi. Türkiyə qorqudşünasları M.Ergin və O.Ş.Gökyayın elmi- tənqidi nəşrlərində "soylama"ların müəyyən olunması zamanı rast gəlinən problemlərə ilk dəfə olaraq bu məqalədə geniş şəkildə aydınlıq gətirilmişdir. **İşin tətbiqi əhəmiyyəti.** "Kitabi-Dədə Qorqud"da "soylama"ların öyrənilməsində istifadə oluna bilər.

Ədəbiyyat

1. Məhərrəm Ergin. Dede Korkut Kitabı-I. Ankara, Türk Tarih Kurumu basımevi, 1958, 251 s.
2. Gökyay Orhan Şaik. Dedem Korkutun kitabı. İstanbul, Milli Eğitim basımevi 2000, 1531 s.

3. Əfzələddin Əsgər. Oğuznamə yaradıcılığı. Bakı, “Elm və təhsil”, 2013, 340 s.
4. Dədə Qorqud Kitabı. Ensiklopedik lüğət. Bakı, “Öndər nəşriyyat”, 2004, 368 s.

A.Qurbanova

Selecting “soylama”s in articles of “dada gorgud” “dastan”s belonging to Maharram Ergin and Orkhan Shaig Gokyay

Summary

In this article problems were taken into account which are related to the selection of “soylama”s in “Dada Gorgud” oguznames depicted on publications of Turkish researchers M.Ergin and O.S.Gokyay and stated that, while identification of “soylama”s researchers did not focused on the particular principle and presented easily distinguishable prose parts in the poetry sections of article as a “soylama”, while they hesitated presenting relatively hardly distinguishable parts as a "soylama".

Selecting “soylama”s in articles of “dada gorgud” “dastan”s belonging to Maharram Ergin and Orkhan Shaig Gokyay.

For the solution of the problem "soylama"s must be unambiguously drawn into investigation.

А.Гурбанова

Выбор «сойлама»лар в текстах Магеррам Эргина и Орхан шаиг Гекяйа из дастанов «Деде Горгуд»

Резюме

В статье рассказывается, как Турецкие горгудведы М.Эргин и О.Ш.Гекяй в своих изданиях рассматривают проблемы связанные избранием «сойлама» в Огузнаме Деде Горгуда, и отмечают, что исследователи текстов дастана выявляя сойламалар, не придерживались конкретных принципов.

Так прозаичная часть текста выбрана с легкостью, стихотворная часть представлена как «сойлама», а те части, которые тяжело поддаются выбору не стали представлять как «сойлама».

Чтобы разрешить данную проблему, нужно вплотную заняться исследованием «сойлама»лар.

Rəyçi: **Əsgər Əfzələddin**
filologiya elmləri doktoru

GÜNEL ORUCƏLIYEVA
BDU
gunel@mail.ru

AZƏRBAYCANDA SOSİAL MEDİANIN YARANMASI VƏ İNKİŞAFI

Açar sözlər: Jurnalistika, media, sosial media, KİV, şəbəkə, veb-texnologiyalar, funksiyası.
Ключевые слова: социальные медиа, журналистика, медиа, СМИ, функция, веб-технологии, сеть.
Key words: social media, journalism, media, function, web, technology, network.

Müasir dövrdə informasiya texnologiyalarının cəmiyyət həyatında yaxından iştirakı nəticəsində elektron media kimi bir məhfum yaranmışdır. İnternet jurnalistikası- televiziya ilə qəzetin müsbət tərəflərini bir sintez halına gətirən yeni bir media vasitəsidir. Həm yazılı, həm səsli, həm də görüntülü xəbərlər, internetdəki veb səhifələrində bütünləşmiş olaraq təqdim edilə bilməkdə, bu xüsusiyyəti ilə qəzet və televiziyanın xəbər mesajı sistemlərini inteqrasiya olunduraraq yazı, səs və hərəkətli görüntüləri eyni mühit üzərində və bərabər zamanlı olaraq internet istifadəçilərinə təqdim edə bilməkdədir. İnternet medianın xüsusiyyətləri məzmununda janrlar yeni bir əhəmiyyət kəsb etməyə başlamış, müxəlif dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Kompüter mühitində ünsiyyət təmin edən internet, xəbər nümayişləriylə də yeni bir xəbərçilik növünü ortaya çıxarmışdır. İnternet xəbərçiliyi bütün xəbərçilik texnikalarının birləşdiyi ümumi xəbər təqdimatına doğru yönəlməkdədir. İnternet jurnalistikasını qısaca belə yekunlaşdırmaq mümkündür: "TV qədər sürətli, qəzet qədər dərin və əhatəli…" Bu səbəbdən İnternet jurnalistikanı, televiziya ilə qəzetin müsbət tərəflərini bir sintez halına gətirən yeni bir media vasitəsidir. Həm yazılı, həm səsli, həm də görüntülü xəbərlər, internetdəki veb səhifələrində bütünləşmiş olaraq təqdim edilə bilməkdə, bu xüsusiyyəti ilə qəzet və televiziyanın xəbər mesajı sistemlərini inteqrasiya olunduraraq yazı, səs və hərəkətli görüntüləri eyni mühit üzərində və bərabər zamanlı olaraq internet istifadəçilərinə təqdim edə bilməkdədir. İnternet xəbərlərinin xüsusiyyətləri məzmununda xəbərlərə yeni bir forma gəlmişdir. İnternet xəbərçiliyinin ən böyük funksiyası məlumatları dərhal köçürə bilməsidir. Bir məlumatın qarşı tərəfə köçürülməsi, kompüter ekranına yazılması qədər asandır.

Sosial şəbəkələr müasir dövrdə internetin ən çox müraciət olunan resurslarından biridir. Araşdırma şirkəti olan comScore-un məlumatına görə

sosial şəbəkələrdən dünya internet istifadəçilərinin 85%-i istifadə edir. Bu sahədəki XXI əsr alimlərinin paradiqması özündə davamlılıq, kütləvilik və keyfiyyəti birləşdirir. Məhz texnoloji innovasiyalar sosial şəbəkə platformalarının daha da geniş yayılmasına münbit şərait yaratmışdır. Sosial şəbəkə- sosial obyektləri (insanlar, qruplar,idarə və təşkilatlar) özündə birləşdirən və onlar arasında ictimai əlaqələri olan insanları bi arada biləşdirir. Bu şəbəkələr ümumi maraq, ümumi iş və ya digər başqa maraqları olan cəmiyyəti əhatə edir. Ümumi fəlsəfi yanaşmada sosial şəbəkələr sosial obyektlərin və onların arasında mövcud olan əlaqələri nəzərdə tutur. Ellison və Boyd sosial interneti istifadəçilərin- ictimai (açıq) sosial ünsiyyət vasitəsi olduğunu və sosial şəbəkə platforması bazasında interaktiv multiuser veb sayt atributlarını müəyyən edir.

"Global Stats" statistik mərkəzinin hesablamalarına görə, Azərbaycanda "Facebook" sosial şəbəkəsinin payı 23,3% artaraq sosial media bazarının 89,73%-ni təşkil edib. Son bir ildə ölkədə "Facebook" sosial şəbəkəsinin itifadəçilərinin sayı kəskin artsa da, "Youtube" və "Twitter" sosial şəbəkələri ilə bağlı vəziyyət fərqli olub. İstifadəçi marağına görə ikinci yeri 2,9% bazar payı ilə "Youtube" sosial şəbəkəsi tutub. Üçüncü yerdə 2,24% bazar payı ilə "Twitter" sosial şəbəkəsi yerləşib və onun bazar payında ötən illə müqayisədə azalma müşahidə olunur. "Odnoklassniki" şəbəkəsinin Azərbaycanda bazar payı 1%-dən aşağı düşüb, halbuki, ötən ilin müvafiq dövründə bu rəqəm 5,11% təşkil edirdi. Bütün dünyada olduğunu kimi Azərbaycanda da sosial şəbəkələrə maraq gündən-günə artır. Son dövr ərzində Azərbaycanda Facebook istifadəçilərinin sayı 2 dəfə artmışdır.

Sosial şəbəkələr deyəndə insanın ağlına ilk olaraq İranda prezident seçkiləri, Moldovada hökumətin devrilməsi, ABŞ prezidenti Donald Trampın prezidentlik uğrunda seçki kampaniyası kimi hadisələr yada düşür. Bəziləri üçün sosial şəbəkə gündəlik həyatın mühüm tərkib hissəsi, digərləri üçün isə vaxt itkisi anlamına gəlir. Bəs görəsən sosial şəbəkələr necə yaranıb?- Usernet adlanan İlk sosial şəbəkə və ya sosial media 1979-ci ildə yaradılsa da, populyarlıq qazana bilməyib. Müasir sosial şəbəkə dedikdə isə çoxları yalnız Facebook və Twitter-i nəzərdə tutsa da əslində isə belə deyil. Bütün bloglar, forumlar, chat saytları və bu kimi internet vasitələri də sosial şəbəkə sayılır. İlk müasir sosial media 1997-ci ildə yaradılan Six Degrees olub. Daha sonra Asian Avenue, MiGente, BlackPlanet yaradılır. 2004-cü ildə Facebook yaradılanadək belə şəbəkələr arasında ən məşhurlardan biri LiveJournal idi. 2003-cü ildə fərqli məqsədlərlə yaradılan Hi5 və LinkedIn də sosial media bazarında özünə məxsus yer tutur. Ancaq ilk olaraq yalnız Harvard Universitetinin istifadəçiləri üçün yaradılan Facebook qısa müddət ərzində bütün şəbəkələrin reytinqini üstələyə bilib. Hazırda 600 milyona yaxın üzvü olan Facebook-un 6 il ərzində əldə etdiyi gəlir 50 milyard dollar

olaraq göstərilir. Dünya tendensiyasında azad fikrin ifadəsində müstəsnə rolu olan Facebook Moldovada hökumətin devrilməsində və 2008-ci ildə İranda prezident seçkilərindən sonra baş qaldırmış iğtişaşlar zamanı məlumatlardırıcı və paylayıcı rolu ilə öyünür. Sosial şəbəkələrin, xüsusilə də Facebookun perspektivi artan xətt üzrə davam edir. Facebookun etdiyi yeganə iş insanlar arasında şəbəkə qurmaqdır. Bundan dünyada milyonlarla insan istifadə edir. Azərbaycanda da istifadəçilərin sayı sürətlə artır. Qeyd etmək lazımdır ki, Türkiyə Facebookda ən çox istifadəçi olan 4-cü ölkədir. 2006-cı ildə yaradılan Twitter sosial şəbəkəsi də qısa müddət ərzində dünyanın bir çox güşələrində populyarlıq qazana bildi. Twitter şəbəkəsi istifadə sadəliyi ilə digər rəqiblərindən fərqlənir. Sosial şəbəkə hazırda dünyanı idarə edən qüvvələrdən biridir. Həm karyera, həm akademik cəhətdən, həm də gündəlik həyatımızda ən çox işlədilən, ən çox vacib sayılan vasitələrdən biridir. Sosial şəbəkələrdən istifadə həm asandır, həm də əlverişlidir. "Azərbaycanda ilk dəfə olaraq 1991-ci ildə elektron poçt xidmətindən istifadə edilməyə başlanıb. Beynəlxalq şəbəkəyə bağlantı Rusiyanın "Relcom" şirkətinə məxsus kanallar vasitəsilə həyata keçirilirdi. 1994-cü ilin əvvəllərində Elmlər Akademiyasıın AİS (Avtomatlaşdırılmış İdarəetmə Sistemləri) şöbəsində (indiki AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu) Azərbaycanda ilk dəfə İnternetə qoşulma həyata keçirilmişdir". [7, səh. 127]

Sosial şəbəkələr üzrə ekspert Hakkı Öcal qeyd edir ki, "Bəzən insanların hər hansı bir mövzu haqqında şərh vermələri və səbirsizliklə digər insanların şərhlərini gözləmələri vaxt itkisinə səbəb olur. Bəzi dostlarının cansıxıcı postları və yaxud da onları silə bilmədiyi üçün, incikliyə səbəb olduğu üçün sosial şəbəkəni tərk edən istifadəçilər də vardır". Ekspert eyni zamanda vurğulayır ki, " sosial şəbəkələrin vaxt itkisi və özəl məlumatların istənilməyən insanların əlinə keçməsini çıxmaq şərtilə heç bir mənfi tərəfini yoxdur. Şəxslərlə yanaşı böyük şirkətlər də sosial şəbəkələrdən yetərincə yararlanır. Burada belə şəbəkələrin rolu əsasən ictimaiyyətlə əlaqələrdir". [8] Qeyd edək ki, www.socialbakers.com saytının məlumatına görə, hazırda Facebook-da Azərbaycandan 279 100 istifadəçi qeydiyyatdan keçib. Bu da son 4 ay ərzində istifadəçilərin sayının 2 dəfə artdığını göstərir.

İnternet həyatımızın ayrılmaz hissəsinə çevrilmiş, kompüterdən istifadə edən insanların ayrı-ayrı sosial şəbəkələrdə "dövr etməsi", dostluq və tanışlıqlar şəbəkəsi isə artıq gündəlik normaya çevrilmişdir. Amma bəlkə heç birimiz təsəvvür etmirik ki, ilk baxışdan çox cəlbedici, dostlarla bol görünən bu virtual dünya real həyatımızda müxtəlif problemlərə yol açır. "Sosial şəbəkə" termini elmi leksikona 1954-cü ildə ingilis sosioloq Barns tərəfindən daxil edilib. Tərifə görə, sosial şəbəkə sosial obyektlərdən (birlik, sosial qrup, insan) ibarət olan qovşaqları birləşdirən sosial strukturdur.

İnternetdə sosial şəbəkə interaktiv, çoxlu istifadəçisi olan saytdır. İlk sosial şəbəkənin yaranması ötən əsrin 90-cı illərinin ortalarına təsadüf edir. Bu "odnoklassniki.ru"-nun sələfi hesab edilən "classmates.com" idi. 1999-cu ildə yaradılan "Livejournal", 2003-cü ildə meydana çıxan "MySpace" də öz növbəsində xeyli populyarlıq qazandı. Hazırda sosial şəbəkələr içərisində ən populyarı 2004-cü ildə yaradılmış "Facebook" hesab edilir. 2006-cı ildə Rusiyada yaradılan "odnoklassniki" və "V kontakte" də xeyli populyardır. 2011-ci il fevralın 1-nə olan məlumata əsasən, bu ilin yanvar ayı ərzində "Facebook" sosial şəbəkəsində qeydə alınmış Azərbaycan istifadəçilərinin sayı 12,4% və ya 38,2 min nəfər artaraq 312 720 nəfərə çatıb. Azərbaycan əhalisinin 3,7%-i və ölkədə mövcud internet istifadəçilərinin 8,4%-i "Facebook"dan yararlanır. Bu isə o deməkdir ki, Azərbaycan vətəndaşlarının hər 27 nəfərindən biri "Facebook" istifadəçisidir. Sözügedən şəbəkədən Azərbaycanda istifadə edənlərin 50%-i 18-24 yaş qrupuna, 26%-i 25-34 yaş qrupuna, 9%-i 16-17 yaş qrupuna, 6%-i 13-15 və 35-44 yaş qruplarına, 2%-i 45-54 yaş qrupuna, 1%-i isə 56-64 və 65-dən yuxarı yaş qruplarına aiddir. Azərbaycanda "Facebook"dan istifadə edənlərin 63%-i kişilərdir. Hazırda Azərbaycan "Fecebook" şəbəkəsində istifadəçilərin sayına görə Latviya, Qazaxıstan, Belarus, Moldova, Ermənistan, Özbəkistan, Qırğızıstan, Türkmənistan, və Tacikistanı qabaqlayaraq 94-cü yeri tutur. Rusiya bu siyahıda 3 663 900 istifadəçi ilə 29-cu yerdə qərarlaşıb. Qeyd edək ki, "Facebook" sosial şəbəkəsinin istifadəçilərinin ümumi sayı 618 517 020-yə çatıb. Sosial şəbəkələrin meydana gəlməsi XXI əsrin ən böyük inqilablarından biri olmaqla yanaşı, bir sıra problemlər də yaradıb: "Təkcə "Facebook" sosial şəbəkəsinin 500 milyondan artıq "sakini" var. Elə bil yeni bir internet dünya, yeni bir internet ölkə yaranıb, insanlar da bu ölkənin vətəndaşlarına çevrilib. Bu "vətəndaşlar" bir-birinə qarşı istənilən münasibəti göstərə bilərlər. Amma bu, real münasibətlərdən fərqli olaraq, bir qədər hüquqdan kənar münasibətlərdir. Çünki hər bir ölkədə sosial münasibətlər qanun əsasında qurulur, əgər onlar bir-birinə qarşı hansısa təhqirə yol verirlərsə, qanun işə düşür, Konstitusiya öz sözünü deyir. Amma internet üzərində virtual sosial şəbəkələrin meydana gəlməsi artıq qanundan kənar mühit yaradır. Sosial şəbəkələrin bu gün yaratdığı ən böyük problem budur. Belə qanundan kənar mühit başqa dinləri, başqa mədəniyyətləri, başqa mental dəyərləri daşıyanları birdən-birə sosial mühitə gətirir.

Azərbaycanda internet və sosial şəbəkələrlə bağlı tənzimlənmə aparılmır. Ona görə də ölkədə sosial şəbəkələr tam müstəqil fəaliyyət göstərir. Sosial şəbəkələrin müsbət cəhəti də çoxdur. İnsanların bir-biri ilə ünsiyyət qurmasında, müəyyən məsələlərin müzakirəsində çox böyük üstünlüklər yaradır. Amma sosial şəbəkələrdən düzgün istifadə etmədikdə müəyyən problemlərə rast gəlmək olar. Xüsusən insanların aldadılması,

müxtəlif cərəyanlara cəlb edilməsi mümkündür. Ən vacib məqam insanların bu sahədə maarifləndirilməsidir. İnsanlar sosial şəbəkələrin müsbət cəhətləri ilə yanaşı, mənfi cəhətlərini də bilməlidirlər. Məlumdur ki, sosial şəbəkələrdə çoxlu sayda informasiya toplanır. Bu informasiyalardan pis məqsədlər üçün də istifadə edilə bilər. Buna görə də sosial şəbəkələrdə işləyərkən mütləq məlumatlı olmaq lazımdır.

İnternet asılılığı insanlarda bir sıra fiziki və psixoloji fəsadların yaranmasına səbəb olur. Bu isə həm onların özləri, həm də cəmiyyət üçün arzuolunmaz haldır. Mütəxəssislərin qənaətincə, internet asılılığının əsas psixoloji fəsadları bunlardır:

- Kompyuter arxasında özünü yaxşı hiss etmə və eyforiyaya qapanma;
- Kompyuterdən ayrılmağın problemə çevrilməsi;
- Kompyuter arxasında keçirilən vaxtın tədricən artması;
- Ailəyə, yaxınlara və dostlara qarşı etinasızlıq;
- Kompyuterdən kənarda olarkən mənəvi boşluğun, depressiyanın, əsəb gərginliyinin yaranması;
- Öz fəaliyyəti haqqında işdə müdiriyyətə, evdə isə ailə üzvlərinə yalanlar uydurma;
- İş və ya təhsillə bağlı problemlərin aranması.

Araşdırmalara görə bloqlar və sosial şəbəkələr internetdə reallaşan ən məşhur fəaliyyətlər arasında ön sırada gəlir. Online əhalinin 67%-i bu şəbəkələri nizamlı olaraq ziyarət etməkdə və bu şəbəkələrdə keçirdikləri zaman müddətinə görə internet istifadəçilərinin sayının üç qat nisbətində artım olduğu özünü göstərir. Üstəlik ictimai media istifadəçilərinin demoqrafiyası da sürətlə dəyişməkdədir. Bir zamanlar yalnız gənclərin arenası olaraq görülən sosial şəbəkələr sürətlə yaş və mövqe baxımından müstəqil şəbəkələrə çevrilmişdir. Sosial media platformalarında keçirilən zaman və qarşılıqlı əlaqə müddəti araşdırıldığında istehlakçının ənənəvi mediadan ictimai mediaya keçid almasını dəqiq bir şəkildə görə bilərik:

- Dünya üzərində hər üç adamdan ikisi ictimai şəbəkələri ziyarət edir.
- Twitterdən istifadəçi sayı 105 milyon 709 mindir
- Twitter aylıq ziyarətçi sayı 180 milyondur
- Twitter gündəlik yeni üzv sayı 300 mindir
- Twitter bir gündə edilən axtarış sayı 600 milyondur
- Hər gün YouTube-də 100 milyon video izlenirvə dəqiqədə 20 saatlıq video yüklənir.
- Hər gün Facebook üzərində 8 milyard dəqiqə vaxt keçirilir və 285 milyon ədəd məzmun paylaşım edilir.
- 350 milyon aktiv istifadəçisi ilə Facebook bir ölkə olsaydı Çin və Hindistandan sonra dünyanın ən sıx üçüncü ölkəsi olardı.

• Bütün üzvlərinin Facebookta bir gündə xərclədiyi ümumi dəqiqə 5 milyarddır.

• Hər gün Twitterə paylaşılan post sayı 3 milyondur. [9]

Ədəbiyyat:

1. Агафонова Ю.А. Человек, общество, толерантность. Москва, 2008.
2. Гулиев М.А. Политическая толерантность и безопасность в урегулировании этнического конфликта модернизируемого общества. СПб. 2009.
3. Малькова В.К., Тишков В.А. Этничность и толерантность в средствах массовой информации. М., 2008.
4. Мамедли Дж. Современная журналистика. Баку, 2003.
5. Шалин В.В., Альбов А.П. Право и толерантность: либеральная традиция в эпоху глобализации. Краснодар, 2007.
6. McQual D. Sociology of mass communications. Washington. 2002.
7. O. Gündüz "İnternet. Azərbaycan internet resursları" Bakı, 2010.
8. http://www.metinsoylu.com/?module=modul_tek&modul=264&cat=1098#.WMZ53NSLSt8
9. Paul Klieber Document Classification Through Data Mining Social Media Networks. Washington. (2009).

Gunel Orujaliyeva

The emergence and development of social media in Azerbaijan

Sammary

Virtual social networking has become a popular modern day life. In this paper, this phenomen is analyzed in terms of socio-cultural approach, which reveals its potential for society. Identified socio-cultural effects of virtual social networking, which allows to conclude that the globalization of their value, as well as trends in the formation of virtual mass. This paper presents a review of theoretical and applied research on the problems of evolution and social network analysis.

The popular social networks, web services and software application to analyze them are briefly considered. A new media has been emerged as a result of these developments and it is called as 'social media' through which consumersnow are spending their time, and taking into consideration of this channel when making purchasing decisions.

That is why, today's businesses have also beenforced to move their advertisement activities to this new media. At the same time this article

seeks to examine the impact of network effects on the social networks. The analysis of the characteristics of the network effect and to determine its effect on the social networks.

Гюнель Оруджалиева

Возникновение и развитие социальных медиа в Азербайджане

Резюме

Виртуальная социальная сеть стала популярным атрибутом современной жизни. В статье этот феномен анализируется с позиций социокультурного подхода, раскрывающего его потенциал для общества. Выявлены социокультурные эффекты виртуальных социальных сетей, что позволяет сделать вывод об их глобализационном значении, а также о тенденциях формирования виртуальной массы. В статье представлен обзор теоретических и прикладных исследований, посвященных проблемам эволюции и анализа социальных сетей. Приведено краткое описание некоторых популярных социальных сетей, перечислены отдельные веб-сервисы и программные приложения для их анализа. В то же время статье ставится задача рассмотреть влияние сетевого эффекта на со-циальные сети. Проводится анализ особенностей сетевого эффекта и определяется его влияние на социальные сети.

Rəyçi: professor Ş.Vəliyev

GÜNAY MƏMMƏDOVA
BDU
gunay@mail.ru

AZƏRBAYCANDA REGİONAL MƏTBUATIN YARANDIĞI İCTIMAİ-SİYASİ ŞƏRAİT

Açar sözlər: partiya hakimiyyətinin regionlarda açdığı ilk mətbəə, ilk regional mətbu orqan, həftəlik nəşr olunan "Lətayif" qəzeti, "Qırmızı Gəncə" qəzeti, partiya hakimiyyəti.
Key words: the party authorities opened print shops in the regions, the first regional newspaper, the weekly newspaper Letaif, the newspaper Kirmyzy Ganja (Red Ganja), party in power
Ключевые слова: партийная власть открывала типографии в регионах, первый региональный печатный орган, еженедельная газета "Летаиф", газета "Кырмызы Гянджа" (Красная Гянджа), партия власти.

Azərbaycanda region KİV-nin yarandığı dövr sosialist cəmiyyətinin qurulduğu vaxtlara təsadüf edir. 20-ci illərdə qurulmağa başlanan yeni sistem xüsusi mülkiyyətin ləğv olunması, bütün istehsal vasitələri ümumxalq mülkiyyəti adı altında dövlətin əlində cəmləşməsi prosesinin ən birinci nüanslarından biri dövlətə xidmət edən mətbu orqanların yaranması ilə təzahür etdi. Bu sistemin əsas "qılıncı" KİV (daha çox mətbuat) oldu. Mülkiyyətdən və hakimiyyətdən uzaqlaşdırılmış xalq dövlətin, yuxarıların "istək və tələblərini" yerinə yetirmək naminə sədaqətli işləyən kütləyə çevrildi. Sovet mətbuat sistemi sovet cəmiyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi bir institut olmuşdu. Lakin bu institutun yaratdığı informasiya uzun müddət manipulyasiya yolu ilə sovet rejimini qorumağa kömək etmiş və ölkədə antidemokratik şəraitin hökm sürməsində öz işini görmüşdü. "Əkinçi" qəzeti ilə ölkədə azad, demokratik mətbuatı yaratmaqda böyük səy göstərmiş və yazılı nəşrləri xalqın səsinə çevirə bilmiş mətbuat ənənələri sovet dövründə "boğulmuş" və tamamilə sıradan çıxarılmışdır. Represiyaların törədilməsi əhalinin inancını və istəyini qırdı və xalq bir növ qondarma mətbuatın əsirinə çevrildi. Əslində bu əsirlik xalqın psixoloji durumu ilə bağlı idi. Partiya öz hakimiyyətini insanları mətbuat vasitəsilə ələ almaqla uzun müddət qoruyub saxlaya bildi. İkinci dünya müharibəsindən sonrakı illərdə mətbuat yenidən quruldu. Mətbuatın başlıca mövzusu bərpa illəri ilə bağlı idi. Sumqayıt, Daşkəsən, Mingəçevir şəhərlərinin tikilməsi ilə bağlı mətbuatda sənaye mövzusunun yeni dalğası yaranırdı. KİV-ə əsas nəzarət funksiyasını Sov.İKP Mərkəzi Komitəsindən başlamış rayon komitələrində fəaliyyət göstərən təbliğat və təşviqat şöbəsi yerinə yetirirdi. Bütün

qəzetlərin redaktorları bu şöbənin təqdimatı və təyinatı ilə vəzifəyə məsləhət görülürdü. MK-nın təbliğat və təşviqat şöbəsi isə onu təsdiq edirdi. Birinci növbədə belə bir cəhət ciddi nəzərə alınırdı ki, redaktor təyin olunan adam partiya idealarına sadiq olmalıdır. Partiyaya sədaqət keyfiyyəti jurnalistin professional səviyyəsindən çox yuxarıda dayanırdı. Partiya özünün təbliğat və təşviqat vasitəsilə jurnalistləri təlimatlandıran sonsuz miqdarda ədəbiyyat nəşr edirdi. Partiya mətbuata xüsusi tənqid vasitəsilə də rəhbərlik edirdi. Mərkəzi Komitə belə mətbuat tənqidinə-xülasələri daim nəzarətdə saxlayırdı.(1)

Bölgə mətbuatında da belə tənqidi yazılara xüsusi diqqət yetirilirdi. Hər bir bölgədə xüsusi mənfəətə işləyən, camaat arasında yazdığı məqalələrlə xof yaradan insanlar var idi. Partiya hakimiyyətinə toxunmamaq şərtilə rayondakı vəzifə və hörmət sahiblərini qarabaqara izləyir, onlar haqqında tənqidi yazılar yazır və bu yazılara Mərkəzi Komitənin cavabı gecikmirdi. Beləliklə partiya hökuməti qara camaat arasında öz ideyalarını gücləndirir və qəzetlərə marağı daha da artırırdı. Bununla da mətbuat vasitəsilə kütləyə istədiyi istiqamətdə təsir etməyi bacarırdı.Əgər regionlardakı mətbu orqanların yaranma tarixinə nəzər salsaq görərik ki, təxmini bir neçə il ərzində bölgələrin çox hissəsində ardıcıl olaraq mətbu orqanlar yarandı. Azərbaycan mətbuat tarixində ilk mətbu orqan kimi Qubada 1921-ci ilin aprel ayından fəaliyyətə başlayan indiki "Əxbar" qəzeti göstərilir. Lakin Lənkəranda 1917-ci ildə "Məharət" qiraətxanası tərəfindən "Lətayif" həftəlik qəzet nəşr olunub. Əslində "Lətayif" cəmi bir səhifədən ibarət olduğundan qəzet yox dövrü vərəqə adlandırmaq daha düzgün olar. Cəmi bir nömrəsi nəşr olunan dövrü vərəqənin naşiri Mir Zeynəlabdin Təbrizi olmuşdur. Bundan başqa 1919-cu ildə naşiri Gəncə Türk Mütəəllimlər Cəmiyyətinin olduğu "Əfkari Mütəəllimin"("Tələbələrin fikirləri") adlımilli, ədəbi, elmi, tarixi məcmuə nəşr olunub. Qubada nəşr olunan "Əxbar" qəzetinin nəşrindən bir il əvvəl 1920-ci ildə Gəncədə "Qırmızı Gəncə" adlı qəzet nəşrə başlayıb. Ona görə də region mətbuatının başlanğıc tarixinin 1920-ci il götürülməsi daha düzgündür. "Qırmızı Gəncə"nin ilk redaktoru olan Məmmədkazım Ələkbərli də öz xalqına, millətinə bağlı bir ziyalı idi. Bu onun redaktoru olduğu qəzetin səhifələrində hiss olunurdu. Odur ki, imperiyanın keşiyində duranlar bundan xoşlana bilməzdilər. Elə buna görə də cəmi 5-6 ay fəaliyyət göstərə bildi. 30-a yaxın sayı işıq üzü gördükdən sonra qəzet həm adını, həm də ilk redaktoru Məmmədkazım Ələkbər oğlu Ələkbərlini itirdi. Elə həmin ilin dekabrında onun yerini "Füqəra sədası" adı ilə nəşrə başlayan mətbu orqan tutdu. Lakin bu qəzetin də fəaliyyəti uzun çəkmədi. 1923-cü ildə redaktor Balabəy Həsənbəyovun işində "qüsur tapıldı" və o, kənarlaşdırıldı. Qəzet fəaliyyətini dayandırdı. Bəli, belə "qüsurlar" çoxlarının başına faciələr gətirirdi. Azacıq

bir xoşa gəlməyən ifadə, xalqın ruhunu oxşayan bir fikir bəs edirdi ki, kiməsə xalq düşməni damğası vurulsun. Əsl məsələ isə xalqın, millətin gözünü qorxutmaq, insanların milli mənlik şüurunu məhv etmək, onu idarə olunan kütləyə çevirmək idi. 1929-cu ildən ayda iki dəfə çıxmaqla "Zərbə" adı ilə fəaliyyətə başlayan qəzet 1935-ci ildən yenidən adı dəyişdirilərək əvvəlcə "Kirovabad bolşeviki", sonra isə "Kirovabad fəhləsi" kimi çap edilsə də, sonradan "Gəncə kommunisti" kimi oxuculara təqdim olundu. Adlar dəyişir, yuxarıdan gələn tələblər isə dəyişməz qalırdı. İşıq üzü görən hər sayın arxasında qorxu və "görəsən" fikirləri yer alırdı. Çünki yaşananlar göz qabağında idi. Bir-birinin arxasınca bağlanan qəzetlər, həbs olunan, güllələnən, Sibirə sürgün olunan redaktorlar, ziyalılar bax həmin günləri yaşayıb, Gəncənin mətbu salnaməsini yazıb oxucularına çatdıra biliblər. Elə ona görə də bu gün həmin qəzetləri vərəqləyərkən Gəncənin hansı ab-hava ilə nəfəs aldığını, onun küçə-küçə, məhəllə-məhəllə necə böyüdüyünü, ikinci sənaye şəhəri kimi fabrik və zavodlara sahib olduğunu görür, böyük bir ziyalı ordusunu yetişdirən ali və orta ixtisas məktəblərinin fəaliyyəti ilə tanış oluruq. Bu qəzetlər Gəncənin tarixidir. Özü də elə bir tarix ki, sadə insanların dilindən söylənilir, nümunələr, fotoşəkillərlə oxucuya təqdim olunur. Ötən illərin qəzetlərini vərəqləmək Gəncə tarixinə səyahətdir desək, yəqin ki, yanılmarıq. 37 il "Kirovabad kommunisti" adını daşıyan qəzet 1990-cı ildə Gəncənin adının dəyişdirilməsi ilə "Gəncənin səsi" kimi oxucularına təqdim olundu. Həmin zamana kimi 7 dəfə adı dəyişdirilən qəzet nəhayət ki, öz həqiqi üslubuna, deyim tərzinə qovuşdu, oxucunun onun səhifələrində görmək istədiklərini çap etmək imkanı qazandı. Bütün respublika qəzetləri susdurulan zaman sovet qoşunlarının Azərbaycanda törətdikləri qırğını, 20 Yanvar faciəsini əks etdirən fotoşəkilləri və həqiqətləri elə ilk günlərdə aləmə car çəkənlər arasında "Gəncənin səsi" qəzeti də vardı. "Gəncənin səsi"ni həm də bir jurnalistika məktəbinə bənzətmək olar.(2) 1920-ci ildə Rusiya Teleqraf Agentliyinin Gəncə şöbəsinin "Qafqaz kommunası" qəzeti də nəşr olunub. Bölgələrdə ilk nəşr olunan mətbu orqanlardan biri də Qubada "Əxbar" qəzeti olub. Siyasi ideologiyaya görə qəzetin adı bir neçə dəfə dəyişib. Əvvəllər "Xəbər" daha sonra "Şəfəq" adlanıb. Qəzetin yaranma tarixçəsi də olduqca maraqlıdır. Məlum olduğu kimi, Quba qəza komitəsi kimi fəaliyyət göstərib. Komitədən Qasım İsmayılovun başçılığı ilə bir qrup nümayəndə heyəti Leninlə görüşməyə gedir, ona sovqat aparırlar. Lenin isə Qubaya mətbəə bağışlayır. Bununla da Qubada yalnız jurnalistika yox, həm də poliqrafiya sahəsində sürətli inkişaf başlayır. Hazırki "Şəfəq" qəzeti Azərbaycan mətbuat tarixində kifayət qədər yaşı və yeri olan bir mətbuat orqanıdır. Hazırda həmin mətbəə Bakıdakı muzeydə saxlanılır. 90-ci illərdə qəzetin nüfuzu, məhsuldarlığı və populyarlığı kifayət qədər idi. Həftədə 3 dəfə nəşr olunan

qəzet öz tirajını 10 minə qaldıra bilmişdi. Hazırda isə qəzet 1500 tirajla çap olunurdu. Bundan başqa 1921-ci ildə Gəncədə Azərbaycan Kommunist Gənclər İttifaqı Gəncə Komitəsinin orqanı olan "Gənc kommunist" qəzeti (cəmi 2 nörəsi işıq üzü görüb), AzQafRosta Rusiya Teleqraf Agentliyinin Nuxa şöbəsinin "Qafqaz kommunası" qəzeti, Nuxa qəza Komitəsinin orqanı olan "Zəhmətkeş gənc"qəzeti (cəmi 3 nömrə) nəşr olunub. 1922-ci ildə Nuxa qəzasının Kommunist Firqəsi İcraiyyə Komitəsi və Həmkarlar İttifaqının orqanı olan "Şəki fəhləsi" və Qubada Kommunist Firqəsinin orqanı olan "Yeni dirilik" qəzetləri nəşr olunub.1923-cü ildə "Əxbar" qəzeti ilə eyni vaxtda Şuşada Şuşa Cavanlar İttifaqının orqanı olan və cəmi 2 nömrəsi nəşr olunan "Cavan Əkinçi"qəzeti, Zaqatalada Azərbaycan Kommunist Firqəsi Zaqatala Qəza Firqə Komitəsi ilə İcraiyyə komitəsinin orqanı olan "Zaqatala kəndçisi" qəzeti, Naxçıvanda Azərbaycan Kommunist Firqəsi Naxçıvan ölkə Komitəsinin və ölkə İcraiyyə komitəsinin orqanı olan "Şərq qapısı" qəzeti, Qarabağ Komitəsinin Qəza Firqə və İcraiyyə Komitəsinin orqanı "Qarabağ əkinçisi", Azərbaycan Kommunist Gənclər İttifaqı Nuxa Qəza Komitəsinin orqanı "Gənc kommunist" qəzeti nəşr olunub. Bölgələrdə nəşr olunmaqdan davam edən qocaman qəzetlərdən biri 1931-ci il yanvarından fəaliyyətə başlamış "Lənkəran" qəzetidir. Qəzet "Siə Talış" ("Qızıl Talış") adı ilə nəşrə başlamış və müxtəlif illərdə "Sosialist subtropikası", "Leninçi", 1990-cı il sentyabrından "Lənkəran" adı ilə fəaliyyət göstərir. Hazırda qəzet ayda 2 dəfə 2000 tirajla nəşr olunur. Nəşr olunduğu gündən yerli camaatın marağına səbəb olan qəzetlərdən biri də Yevlax rayonunda "Kür" qəzeti olub. Yevlax mətbuatının tarixi Yevlax rayonunun təşkili ilə eyni ilə təsadüf edir. 1935-ci ilin fevralında Yevlax rayonu təşkil edildikdən sonra rayon icraiyyə komitəsinin ilk qərarlarından biri rayon qəzetinin buraxılması haqqında, 1935-ci il 26 fevral tarixli qərarı oldu. Beləliklə, Azərbaycan Kommunist Partiyasının Yevlax rayon firqəsi və rayon icraiyyə komitəsinin birgə orqanı olan "Yeni Yevlax" qəzetinin ilk sayı 1935-ci il martın 6-da işıq üzü görsə də onun tarixi rəmzi olaraq fevralın 20-si Yevlax rayonunun təşkili günü yazılmışdır. Qəzetin ilk redaktoru İbrahim Əliyev olub. 1965-ci ilin yanvarında Yevlax rayonunun yenidən təşkili ilə əlaqədar olaraq və şəhər, eləcə də rayon qəzetlərinin nəşri yenidən bərpa olunduğundan Yevlaxda "Təşəbbüs" qəzeti fəaliyyətə başladı. Qəzetin ilk sayı 1965-ci il iyunun 22-də işıq üzü gördü. "Təşəbbüs" qəzetinin ilk redaktoru İsrail Rzayev olmuşdur. 1986-1991-ci illərdə "Təşəbbüs" qəzetinə Mustafa Əhmədov redaktorluq etmişdir. 1991-ci ildə "Təşəbbüs" qəzetinin fəaliyyətinə xitam verildi və əsası "Yeni Yevlax"la qoyulan Yevlax mətbuatının sələfi kimi 1992-ci il yanvarın 1-dən "Kür" qəzeti nəşrə başladı. Və həmin ildən qəzetə "Təşəbbüs" qəzetində 1976-cı ildən fəaliyyətə başlamış Əminə Yusif qızı Əhmədova rəhbərlik edir. "Kür" qəzeti hazırda 7100 tirajla çıxır.

Respublikada yaranan ilk region mətbu orqanlarından biri də 1922-ci ildə nəşr edeilən "Şəki" qəzeti olub. Qəzet . İlk olaraq "Şəki fəhləsi" adı ilə nəşrə başlamış, daha sonra "Nuxa işçisi", "Nuxa fəhləsi" adlandırılmışdır. 1962-ci ildən 3 il müddətində nəşri dayandırılmış,onun bazası əsasında Azərbaycan KP MK-nın və Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin Nuxa məhəlli kolxoz-sovxoz istehsalat idarəsi yanında rayonlararası qəzet kimi "Lenin bayrağı" adlı qəzet nəşrə başlamışdır. Daha sonra nqəzetinin 175-ci sayından (17.03.1963) 457-ci sayınadək (17.01.1965) həmin qəzet Vartaşen Kolxoz-Sovxoz İstehsalat İdarəsi Partiya Komitəsinin, Nuxa Şəhər Partiya Komitəsinin, Vartaşen Rayon və Nuxa Şəhər Sovetləri İcraiyyə Komitələrinin orqanı olmuş, o dövrlərin rayon qəzetləri kimi həftədə cəmi 3 dəfə çıxmışdı. "Lenin bayrağı" qəzetinin 30 iyun 1965-ci il tarixli 525-ci sayından sonra, həmin qəzet bir daha çap edilməmişdir. Əvəzində, 2 iyul 1965-ci il tarixdə "Nuxa fəhləsi"nin nəşri bərpa edilmişdir.Bundan sonra "Vartaşen kolxozçusu" qəzeti "Lenin bayrağı" adlandı və Sovet dövrünün sonuna qədər həmin ad altında nəşr olundu.18 mart 1968-ci ildə Nuxa şəhərinin və Nuxa rayonunun adları müvafiq olaraq "Şəki şəhəri" və "Şəki rayonu" olaraq dəyişdirildikdən sonra "Nuxa fəhləsi" qəzetinin adı da "Şəki fəhləsi" olaraq dəyişdirildi.1991-ci ildən sonra isə qəzet "Şəki" adı ilə nəşr edilir.(3)

"Şərq qapısı" qəzeti XX əsrin əvvəllərində – 1921-ci il noyabr ayının 9-da Naxçıvanda nəşrə başlayan ilk mətbu orqanlardan biridir. Qəzet "Cavanlar həyatı" adı ilə oxucuların görüşünə gəlmişdir. Həmin ilin dekabr ayının sonundan 1922-ci ilin yanvarınadək "Füqəra səsi", 1922-ci ilin aprelindən 1980-ci ilin yanvarınadək "Şərq qapısı", 1980-ci ildən 1989-cu ilədək "Sovet Naxçıvanı" adı ilə çap olunmuşdur. 1989-cu ildən qəzet fəaliyyətini "Şərq qapısı" adı ilə davam etdirir. "Şərq qapısı"nın əsl inkişafı ötən əsrin 70-80-ci illərinə təsadüf edir. 1969-cu ildən sonra qəzetin fəaliyyətində yeni mərhələ başlanmışdır. Həmin dövrdə digər sahələr kimi, mətbuatın inkişafına da böyük diqqət və qayğı göstərilmiş, "Şərq qapısı"nın gündəlik və böyük formatda nəşri təmin edilmişdir. Bu dövrdə qəzetdə xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinə, mədəniyyət və tarixinə həsr olunmuş yazılar işıq üzü görmüşdür. XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində "Şərq qapısı" qəzeti müstəqillik ideyalarının həyata keçirilməsində fəal mübarizə aparmışdır. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin Moskvadan Naxçıvana qayıdışından sonra "Şərq qapısı"nın həyatında yeni dövr başlanmış, 1990-1993-cü illərdə qəzet Azərbaycanın çoxsaylı mətbu orqanları arasında birinci olaraq ölkəmizin düşdüyü bəlalardan yeganə xilas yolunu görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin yenidən siyasi hakimiyyətə qayıdışında görmüş, bu mövzuda yazılarla çıxış etmiş, muxtar respublikanın düşdüyü informasiya blokadasının aradan qaldırılmasında mühüm rol oynamışdır. Ümummilli

liderimiz Heydər Əliyevin 1993-cü ildə Azərbaycanda yenidən siyasi hakimiyyətə qayıdışından sonra mətbuat orqanlarının fəaliyyətinin yaxşılaşdırılmasına göstərilən diqqət və qayğıdan "Şərq qapısı" da xeyli bəhrələnmiş, qəzetin maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi istiqamətində ardıcıl tədbirlər həyata keçirilmişdir. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi Sədrinin "Naxçıvan Muxtar Respublikasında dövlət mətbuat orqanlarının maddi-texniki vəziyyətini yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında" 2000-ci il 29 mart tarixli Sərəncamından sonra "Şərq qapısı" özünün yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuş, qəzetin maddi-texniki bazası gücləndirilmiş, bu qocaman mətbuat orqanının normal fəaliyyəti üçün hərtərəfli iş şəraiti yaradılmışdır. 2010-cu il iyulun 22-də – milli mətbuatımızın yaranmasının 135-ci ildönümü günündə böyük dövlət qayığısının bariz ifadəsi kimi qəzet redaksiyası üçün yeni bina istifadəyə verilmiş, qəzetin rəngli nəşrinə başlanılmışdır. Hazırda qəzet həftədə beş dəfə çıxır.Region mətbuatının nüfuzlu mətbu orqanlarından sayılan "Zaqatala" qəzeti 1923-cü ilin mart ayının 8-də fəaliyyətə başlayıb. Əvvəllər "Zaqatala kəndçisi" adı ilə nəşr olunan qəzet 1991-ci ilin oktyabrından "Zaqatala" adı altında fəaliyyətini davam etdirib. Nəşr olunduğu uzun müddət ərzində böyük uğurlar əldə edən qəzet o dövrlərdə Azərbaycanda ana dilində nəşr olunan 23 qəzetdən biri olub."Zaqatala" qəzetinin birinci nömrəsi cəmi 2 səhifə çıxıb və nəşr olunduğu tarix etibarı ilə bütün yazılar Beynəlxalq Qadınlar gününə həsr olunub. Qəzetin ilk redaktoru o dövrdə Zaqatala Rayon Qəza İnqilab Komitəsinin sədri olan, məşhur inqilabçı Zəkəriyyə Balaxlinski olub. İlk vaxtlar qəzetin əhatə dairəsi 3 məkanı - Zaqatalanı, Balakəni və Qaxı əhatə edib. Bu qəzet düz 7-8 il ərzində bölgənin ilk mətbu orqanı kimi fəaliyyət göstərib. İki səhifədən ibarət olan və əski ərəb əlifbası ilə nəşr olunan qəzeti hərf-hərf yığmaq, əllə çap etmək lazım gəlirdi. O dövrdə "Zaqatala"nın bəxti gətirmədi. Son araşdırmalarımıza əsasən deyə bilərik ki, qəzetin ilk redaktoru Zəkəriyyə Balaxlinski olsa da, qəzetin ərsəyə gəlməsində 1920-1930-cu illərdə Zaqatala qəza və inqilab komitələrində birinci şəxs sayılan Xəlil Ağamirovun xidmətləri az olmayıb. Belə ki, Xəlil Ağamirov 1910-1912-ci illərdə "Kaspi" mətbəəsində mürəttib işlədiyi üçün qəzet işini az-çox bilirdi. Zamanın tələblərinə uyğun olaraq qəzet sonralar, yəni 1923-1962-ci illərdə "Kolxozun səsi", 1962-1991-ci illərdə "Qırmızı bayraq" və nəhayət, 1991-ci ilin sonundan isə "Zaqatala" adları altında fəaliyyət göstərib". "Zaqatala" qəzeti fəaliyyət göstərdiyi 92 il ərzində 4 dəfə əlifbanın, 3 dəfə isə çap texnologiyalarının dəyişməsi zamanı meydana gələn çətinlikləri yaşamalı olub. Qəzet Balakən, Zaqatala və Qax rayonlarının mətbu orqanı funksiyasını yerinə yetirib. "Zaqatala" qəzeti fəaliyyətini bu gün də uğurla davam etdirir. Hər həftə oxucularının görüşünə gəlir, Zaqatala rayonunun

ictimai-siyasi və iqtisadi-mədəni həyatını geniş surətdə əks etdirən müxtəlif səpkili yazılar dərc edir ki, həmin yazıları oxucular maraqla qarşılayırlar. Qəzet redaksiyanın nəzdindəki kompüter mərkəzində yığılır və səhifələnir. Qalan digər proseslər isə Bakı şəhərində, "Azərbaycan" nəşriyyatında tamamlanır. Qəzetimiz 1500 tirajla iki rəngdə çap olunaraq, rayonumuzun bütün yaşayış məntəqələrini, idarə, müəssisə və təşkilatlarını əhatə etməklə yayılır".(4) Beləliklə bölgələrdəki hakimiyyətini mətbu orqanlar vasitəsi ilə möhkəmləndirməyə çalışan partiya hökuməti eyni vaxtda rayonlarda mətbəələr açmış və qəzet çapı məsələsini xüsusilə diqqətdə saxlamışdır. Bununla da tamamilə hökumətin siyasətini təbliğ edən bölgə mətbuatı yaranmağa başlamışdır. beləliklə xalqın psixoloji əsirliyi mətbu orqanlar vasitəsilə uzun müddət davam etmiş, partiyaya sədaqət keyfiyyəti jurnalistin professional səviyyəsindən daha üstün tutulmuşdur.

Ədəbiyyat siyahısı

1. C.Məmmədli, Jurnalistikanın nəzəriyyəsi və təcrübəsi, Bakı, 2012
2. http://www.azerbaijan-news.az
3. https://az.wikipedia.org
4. http://www.sherg.az
5. S.Tohidi "Azərbaycan dövri mətbuatı" Bakı, 1993
6. C. Məmmədli, Jurnalistikanın müasir inkişaf meyilləri Bakı, 2006
7. Z. Bünyadov, Qırmızı terror Bakı, 1993

Г.Мамедова

Социальные и политические условия для создания региональных СМИ в Азербайджане

Резюме

В научной статье анализируются общественно-политические условия, способствующие появлению региональной печати в Азербайджане. Партийная власть открывала типографии в регионах и уделяла большое внимание газетному делу, и тем самым стремилась усилить региональную власть с помощью периодических органов. И таким образом, появилась региональная печать, пропагандирующая политику правительства. Но вместе с тем преданность партии брала вверх над профессионализмом журналиста. Автор проводит исследование региональных газет того периода.

Издаваемая с апреля 1921 года в Губе газета "Эхбар" указывается как первый региональный печатный орган в истории азербайджанской журналистики. Однако в Ленкоране в 1917 году издавалась библиотекой "Мехарет" еженедельная газета "Летаиф" (Анекдоты). Так как "Летаиф" состояла из одной страницы, назвать ее газетой сложно. Правильно будет ее наименовать периодической листовкой. Был издан всего лишь один номер этой листовки и ее издателем был Мир Зейналабдин Тебризи. Кроме этого в 1919 году Обществом Тюркских Студентов Гянджи начал издаваться национальный, литературный, научный, исторический журнал "Афкари мутээллимин" (Мнение студентов).

G.Mammadova

Social and political conditions for the establishment of regional media in Azerbaijan

Summary

This article deals with the analysis of socio-political conditions which have contributed to the creation of the regional media in Azerbaijan. Trying to strengthen its regional power by means of the press media, the party government, at the same time, opened printing houses and paid special attention to the newspaper printing issue. Thus, the regional press began to appear promoting the government's policy. So, the peoples' psychological captivity lasted for a long time and the quality of party loyalty was regarded more preferable than the professional level of the journalist. The research of local newspapers that tried to operate independently in those times has also been reflected in the article.The current newspaper "Akbar" which operated since April 1921 in Guba was mentioned as the first media organ in the history of the Azerbaijani press. But in 1917, the weekly newspaper "Latayif" ("The Funny Stories") was published in Lenkaran on behalf of the "Maharat" (Skill, Mastery) reading-hall. Actually, it would be more correct to call "The Latayif" ("The Funny Stories") a periodical leaflet rather than a newspaper, for it consisted only of a single page.

Rəyçi: professor Ş.Vəliyev

İRADƏ MUSAYEVA
Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi
iradateacher2011@rambler.ru

E.MUNRO VƏ ŞIRLI CEKSONUN NƏSRINDƏ TALE QALEREYASI...

Açar sözlər: nəsr ustalığı, obrazlar qalereyası, insan faciəsi, mifoloji detallar, inanc kultu, insan xislətindəki qəddarlıq, final paradoksallığı və s.
Ключевые слова: мастерство прозы,галерея образов, трагедия человека,мифологические детали,культ человека,коварство в природе человека,парадокс финала и т.д.
Key words ; Published mastery, images gallery, human tradegy , mifaloji details , relegious cult, human cruelty the final paradox and etc.

2013-cü ildə "Müasir qısa hekayə janrındakı ustalığına görə" Nobel mükafatı alan Elis Munro 3 min adamı olan bir əyalətin yazıçısı kimi yazırdı hekayələrini. Və yaxud, Amerika yazıçısı Şirli Ceksonun məşhur "Lotereya" hekayəsindəki bir romanlıq ideya yükü olan hadisələrin baş vermə məkanı cəmi 300 nəfərlik bir qəsəbənin mühiti çərçivəsində təsvir olunur və s. Deməli, nə yazarın balaca bir qəsəbədə doğulub böyüməsi, nə də onların qəhrəmanlarının meydanının dar olması ideyanın sərhəddini hasarlaya bilməz. Ədəbi düşüncə monumental olanda, hətta D.Defonun "Robinzon Kruzo", Q.Q.Markesin "100 illik tənhalıq" romanında olduğu kimi adada, insansız məkanlarda, ya da yeni yaşayış məskənlərində belə ədəbiyyat, böyük ədəbiyyat öz sözünü deyə bilir... Hətta bircə insanın yaşadığı ərazinin epopeyasını yaratmaq mümkündür. Yəni, biz ədəbiyyatımızın böyüyə bilməməsini ölkəmizin ərazi və əhali miqyasının üstünə ata bilmərik.

"Kiçik şəhərdə yaşayanda sən insanlar haqda daha çox şey eşidirsən, özü də müxtəlif cür adamlar haqqında. Böyük şəhərdə isə sənin qulağına çatanlar yalnız özün kimi adamlar haqqında olur. Əgər qadınsansa, rəfiqələrindən çox şey eşidirsən... məsələn, hekayələrimin birindəki dəhşətli qətl hadisəsi mənim yaşadığım yerdə törədilib. Əgər böyük şəhərdə yaşasaydım, bu barədə qəzetdən xəbər tuta bilərdim, kiçik şəhərdə isə hadisəni detallarına qədər eşidirəm". [1]

Yuxarıda adını çəkdiyim "Lotereya" hekayəsində ilk baxışda çox kiçik bir hadisə təsvir olunur. Süjet isə fraqmental detallardan ibarət kimi görünür. Balaca bir qəsəbədə ənənəvi lotereya oyunu keçiriləcək. Başqa, böyük şəhərlərdə iki günə keçirilən bu oyun həmin qəsəbədə cəmi 2 saat çəkir. Çox kiçik qəsəbə, kiçicik bir hadisə, oyun, və sosial status etibarilə çox kiçik, sadə adamlar. Məişət fonunun, səhnəsinin obrazları... Fəqət insan

tragediyasının oyun, tamaşa lövhələri... Fəlsəfi düşüncələrə aparıb çıxaran, sillə kimi sifətimizə çırpılan, əks-səda verən ideya! İnsanın potensial mahiyyəti dibsiz qaranlıqmış... Ən sakit, mədəni, adi, sadə situasiyaların məsum və aciz insanlarının belə daxilində bir qatil, bir canavar, bir ittihamçı, qəddar canilər yatırmış... Bu hekayəni oxuyandan sonra ətrafına boylanırsan, özünə baxırsan və qorxursan... Mağara vəhşilikləri ilə müasir şəhərlərin göydələn binalarında yaşayan modern insanın şüuraltı yığılıb qalmış və yeri düşdükcə həllini tapan qəddarlıqları arasında bərabər işarəsi qoyuruq. İnsan heç dəyişmir, insan mahiyyəti, xisləti etibarilə potensial qatil olma funksiyasını hər zaman, min illərdir varlığında daşıyırmış... Sadəcə şüuraltında gizlənmiş, pusquda durmuş yırtıcı xislətində şərait və imkan, məqam gözləntisi var onun... Hekayədə deyildiyi kimi, köhnə ənənələr unudulsa da, köhnə qara qutu çoxdan mövcud olmasa da, insanlar daş atmağı yaddan çıxarmamışdılar...

Hekayənin ümumi ahəngi çox sakit bir tərzlə ifadə olunur. Lotereya oyunu başlamazdan bir az əvvəlin mənzərəsi, əslində, xüsusi notlarla vurğulanmasa da, sonrakı tragik durum üçün zəmin rolunu oynayır.

Uşaqlar meydançaya hamıdan tez gəlir. Körpələr toz-torpaqda eşələnir (hələ daşqalaq üçün material, daş-kəsək yığmaq imkanları yoxdur), nisbətən böyük uşaqlar isə daş toplayır, meydanın bir küncünə qalaqlayırlar. Oyunun sonunda "ölümünü udan" (əslində oyunu uduzan) adamın başına yağdırılacaq daşlar artıq hazırdır. Ən maraqlısı və Ş.Ceksonun ustalığı isə ondan ibarətdir ki, hekayə boyu "daşlamaq" mərasimini hissolunmaz lay kimi hadisələrin süjetindən, sanki sürüşdürür, aradan çıxarır. (Bəlkə də sona-finala saxlamaqla oxucunun düşüncəsində insanı bu obrazda, bu qiyafədə saxlamaq istəyir). "Bobbi və Harri Cons, Dik Delakrua (onun soyadını burada Dellakroy kimi tələffüz edirdilər) küncə xeyli daş toplayıb onları başqa oğlanlardan qorumaq üçün keşikdə dayanmışdılar. Qızlar bir kənara çəkilib arada oğlanları süzərək söhbətləşirdilər. Körpələr ya meydanda toz-torpağın içində oturmuş, ya da böyük qardaş-bacılarının yanında dayanmışdılar. Tezliklə kişilər də toplaşmağa başladılar. Onlar uşaqlara göz qoyaraq əkindən, yağışdan, traktordan və vergidən danışırdılar. Kişilər daş qalağından bir qədər aralıda toplaşıb sakitcə zarafatlaşır, gülürdülər". [2]

Bəli, adi kənd mənzərəsi... Kişilər əkin-biçindən, qadınlar bir-birindən danışır. Uşaqlar dərsdən çıxıb meydançada baş verəcək barbar bir ritualın nəinki şahidi, hətta iştirakçısı olacaq, əllərində daş "start"da dayanıb "hücum!" əmrini gözləyirlər... Biletlər yaşı bilinməyən köhnə qara qutudan çıxarılır. Bilet, əslində "ölüm putyovkası", "ölümə yollayış" assosasiyalıdır. Bircə qaralanmış, qara karandaşla dairələnmiş bilet var. O bilet kimin bəxtinə düşərsə daşlar ona yağdırılacaq...

Hekayədə qəribə bir tale qalereyası yaradıb müəllif. Bu tale sahiblərinin obrzı və həyat hekayələri belə paradoksallıqlarla doludur. Ümumiyyətlə, hekayə başdan-başa absurd, bir-birinə zidd, anti məqamlar üzərində qurulub. Lotereya oyununu (əslində isə tale oyununu) əvvəllər kömür satan Sammers aparır. Sammersə bu işi kənd əhli ona görə həvalə edib ki, ona yazıqları gəlib. Çünki sonsuzdur və deyingən arvadının əlində aciz durumda qalıb. Lakin bu "aciz" və baməzə, gördüyü işi öz aləmində xalqa xidmət kimi dəyərləndirən adam hər oyundan əvvəl öz vəzifə borcunu yerinə yetirərərk biletlərdən birinə qara karandaşla dairə-ölüm işarəsi çəkir. Bu dəfəki lotareya oyunu Kadril, gənclər klubunun toplantısı və Bütün Müqəddəslər Günü ilə bağlı proqramın maddələrindən biri kimi icra edilir. Sanki bir bayram mərasimi keçirilir. Daş-qalaq hücumunda isə bir təntənə, coşqu var.

Uorner kəndin ən yaşlı sakinidir. 77 ildir ki, qara qutudan lotareya bileti çıxarırr, amma qara dairəli bilet –ölüm onun qismətindən yan keçib həmişə... Bu qoca "insanlar korlanıb, əvvəlki adamlar yoxdur"-deyir. Həm də ölüm oyunu olan lotereyanın haralardasa ləğv edilməsi xəbərinə qəzəblənir. "- Deyirlər ki, şimaldakı qəsəbədə lotareyadan imtina etmək istəyirlər,- cənab Adams yanında dayanan Uornerə dedi. "Hm" - Qoca Uorner dedi: - "Axmaqlar! Bu cavanların hansına qulaq assan görərsən ki, heç nəyi bəyənmirlər. Sabah da deyəcəklər ki, qədim insanlar kimi mağaralara dönək, işləməyək, bir müddət də belə yaşayaq. Əvvəllər bir məsəl vardı: "Gərək iyunda lotereya olsun ki, qarğıdalı da yetişsin". Hə, bunların sözü ilə oturub dursan, gərək donuz kimi palıd qozası yeyəsən, təki işləməyəsən. Lotereya ta qədimlərdən var", - deyə o əsəbi halda dedi".[2]

Hekayə paradoksallıqlarla doludur. İbtidai inanc mifi də var. "Gərək iyunda lotereya olsun ki, qarğıdalı da yetişsin"... İnsanlar məhsulun bol olması üçün öz həmcinslərini qurban vermək ənənəsinə sadiqlik göstərir. Mərasimin əvvəlində himn oxunurmuş, salamlaşma, nəzakət qaydalarına riayət etməklə bütün rituallar səliqə ilə yerinə yetirilir. Sonda isə vəhşi bir coşqu ilə daşlama. Öz yaxın qonşunu, həmsöhbətini, rəfiqəni, qohumunu əlində tutduğun daşla öldürürsən. Amansızlıqla, gizli bir həzz hissi ilə...

Həmin gün oyunu təşkil edən icraçı Sammers də gecikir, qara dairəli biletə uduzan xanım Hatçinson da... Hər ikisi zarafatlaşır və xanım Hatçinson adamları yara-yara qabağa, sanki ölümə doğru irəliləyir. Adamlar isə ona məmuniyyətlə yol verir.

"Cənab Sammers söhbətini yekunlaşdırıb üzünü camaata sarı çevirəndə sviterini çiyinlərinə atmış xanım Hatçinson meydançaya yüyürdü. "Tamam ağlımdan çıxmışdı"- deyə o, üzünü Delakruaya tutdu.- "Mən də elə bilirəm, kişi həyətdə qurcalanır"- xanım Hatçinson sözünə davam elədi, - "bir də baxıram ki, uşaqlar yoxdu. Elə onda yadıma düşdü ki, bu gün ayın

neçəsidir”... Xanım Hatçinson nəhayət ki, ərinin və uşaqalarının yanına çatdı və cənab Sammers zarafatca dedi: -Biz isə sənsiz başlamağa qərar vermişdik.

-Co, mən qabları bulaşıq qoyub gələ bilməzdim”- deyə xanım Hatçinson gülümsəyərək cavab verdi”.[2]

Klayd Danbar ayağını sındırdığı üçün onun yerinə arvadı bilet çəkəsi olur, hətta tələb olunanda ki oğlu atasını əvəz etsin, ana razı olmur ki. onun hələ cəmi 16 yaşı var. (Əslində bu o deməkdir ki, bu qadın oğlunun əvəzinə də, ərinin əvəzinə də ölümə getməyə hazırdır.) Gənc Uotson isə həm anasının, həm də özünün yerinə bilet çəkmək istəyir. Yəni ölümə iki bilet istəyir sanki... İnsanlar isə onu alqışlayır: “Əhsən, Cek, evin kişisidi, anasının dayağıdı”.[2]

Tessi Hatçinsona düşür işarələnmiş bilet. (Bilet əvvəl onun əri Billə düşmüşdür, amma qadın hay-küy salıb onu xilas edir, biletlər yenidən çəkilir, bu dəfə isə onun özünə düşür.) O elə hey adamlara üzünü tutub deyirdi: Bu ədalətli deyil, düz olmadı, heç düz olmadı... Adamlarsa əvvəldən meydançada qalaqladıqları daşları əllərinə alır və Hatçinsona hücuma keçir. Daşın ən böyüyünü isə bir az əvvəl söhbət edib ayrıldığı xanım Delakrua götürmüşdü. Bu məqamda müəllif çoxlu bədii ştrixlər nümayiş etdirir. Adamlar daş-qalaq olunan qadının balaca uşağının belə ovcuna daş basırlar (anasına atmaq üçün). Kəndin ağsaqqalı, insanlıqdan dəm vuran Uorner ilk hücuma keçənlərdən və adamlara hücum əmri verənlərdən biri, birincisidir...

İnsanın insana daş atması, onu daşlaması min, milyon illərdir ki, davam edir... daşlama, dışlama bir balaca kəndin simasında bədiiləşdirilsə də, əslində bu yanaşma bəşər tarixi ilə yaşıdddır və bütün insanlığa şamil edilə bilər. Hekayədə pis, mənfi planda verilən obraza rast gəlmirik. Hər kəs öz işini yerinə yetirirmiş kimi görünür. Fəqət, yaddaşda, insanın və insanlığın genetik yaddaşında bir tarixi “daşlama” mərhələsi olub nə zamansa... Bəlkə, Adəm və Həvva cənnətdən qovulanda yaranıb bu kin-küdurət, bəlkə Habil və Qabil qardaşları dalaşandan sonra? İlk insan öldürən Qabil olub. Axı günahsız insan-Habil öldürülür və günahkar, qatil insan Qabil ondan sonraya qalır... Bu daşqalaqçılar isə Qabilin törəməsi kimi canlanır xəyalımızda. Çünkü insanın ulu babası, əcdadı nəyi yaşayır, nəyi edirsə onun sonrakı nəsli də həmin hisslərlə genetik diktənin icraçısı olur. Bu hekayədə kütlə psixologiyası, kütləvi daşlama, itələmə, qovma, “iqnor” etmə faciəsi insanlığın heyvani, instiktiv reaksiyası kimi əks olunur. Deməli, azad, müstəqil düşünmə, xarakter kimi fərdiləşmə olmayanda insanlar eyni səmtə hürən itlər, eyni tərəfə ulayan çaqqallar kimi qorxunc, bədheybət və rəzil durumda da ola bilirmiş...

İt əzabı çəkmiş insanın daxilən, ruhən də “it xisləti” qazanması faciəsini İsrail yazıçısı Yoram Kaniukun “Adamın dirilməsi” romanında bəlkə F.Kafkadan da kəskin boyalarla ifadə edir. Ailəsi ilə birgə ölüm

düşərgəsinə salınan, tanınmış kloun Adam Stein bu düşərgədən diri çıxmaq üçün it həyatının əzablarını dadmaq məcburiyyətində qalır. Ölümə -qaz kameralarına aparılan insanları "it rolunda" çıxış edərək əyləndirir. Həmin rolu o hətta ailə üzvləri ölümə göndəriləndə də oynayır. Bu dəhşətli sınaqdan Adam Stein yeni psixologiya, yeni çalarlı instiktlərlə, ruhi xəstə kimi çıxır. Ölüm düşərgəsində gördüklərinin travması onun içindəki insanı məhv edir. Və maraqlıdır ki, bu daxildəki "insan" məhz insanların əli ilə tar-mar edilir. O, normal hesab edilən adamlarla ünsiyyətdən qaçır və inanır ki, onun müalicə olunduğu dəlixanada it var, durmadan onu axtarır. Hissiyyatı onu aldatmır. Məlum olur ki, orada vaxtilə zirzəmidə it kimi zəncirlənib saxlanılmış başqa bir adam da var. Yeni bir "çevrilmə"nin anatomiyası roman oxucusunu sarsıdır. Müəllif insan kimi fiziki-bioloji görüntünün(insan cildinin) içində heyvanlaşma prosesinin baş vermə səbəb və nəticə mexanizminin tarixini, fəlsəfəsini qoyur ortaya...

E.Munronun hekayə yaradıcılığı ilə bağlı söhbətində çox maraqlı bir məqam var. Qəribə göründü bu məqam, ona görə ki, qəhrəmanların deyil, müsahibələrinin birində müəllifin dilindən eşidirik həmin fikri. "Hekayə yazdığım ilk vaxtlarda mənə görə ən vacib olan hekayəni nikbin sonluqla bitirmək idi. Sonu bədbəxtliklə bitən hekayələrə dözə bilmirdim. Xüsusən də, hekayəmin əsas qəhrəmanının heç cür bədbəxt olmasını istəmirdim. Sonralar mən Emile Brontenin "Wuthering heights" ("Uğultulu təpələr ") əsərini oxudum. Bu əsərdə çox, hədsiz bədbəxt sonluqlar vardı. Beləliklə də, mən öz ideyalarımı dəyişdim və faciəvi sonluqlu hekayələr yazmağa başladım, sonralar bundan həzz alırdım". [3]

Bu etiraf təkcə E.Munroya aid deyil. Bu "sadizm"-insan talelərinin faciəvi sonluqlarından həzz alma qəddarlığının (hətta ədəbiyyatda olsa belə) özündə belə "daşqalaqçılıq" sindromları var. Hekayələrinə görə Nobel mükafatı alan E.Munronun insan talelərinə yanaşmasında bayaq haqqında danışdığım hekayənin qəhrəmanı Hatçinsona rəfiqəsi Delekruanın atdığı böyük daşa ekvivalent olan bir psixoloji qəddarlıq var. Deməli, yazıçılar (eləcə də Dostoyevski, Kafka, Hamsun, Kamyu, Hemenquey, Ekzüperi, Vulf , Steynbek, Oruell və b.) belə aqibəti, həyatı, taleyi əllərində olan qəhrəmanlarının yaradıcısı, "allahı" olanda həmin "əzab verib həzz almaq" fürsətindən bolluca yararlanırlar. Bəlkə də, əksinə, rəhm etdikləri, taleyinə acıdıqları insana qarşı mərhəmət hissi yaratmaq üçün qəhrəmanlarına bu qədər əzab yaşadır müəlliflər... Şərq ədəbiyyatında da həmin yanaşmanın tarixi qədimdən qədimdir. Təkcə M.Füzuli yaradıcılığında kədərin insana tətbiqi nəzəriyyəsinə diqqət etsək razılaşarıq. "Çün sevərəm bəlanı, çün sevər bəla məni" və ya:

Füzuli, dərdinin qədrin nə bilsin hər yetən bidərd,
Könül qəmdən alır zövqü, qəmin əfzun ola ya Rəbb... [4,76]

"Qaçaq", "Aşkar sirlər", "Sizə demək istədiyim bir şey vardı", "Şən kölgələrin rəqsi", "Yaxşı qadının sevgisi" və s. bu kimi kiçik hekayələr kitabının müəllifi E.Munronun yaradıcılığı haqqında qəzetlərdən birinin yazdığı tənqidi məqaləni hekayəçi xanım kədərlə xatırlayır. O məqalədə E.Munro haqqında yazırdılar ki, o həyata "qıvşımış daxili aləm"dən baxır və eybəcərləşmiş şəxsiyyətlər təsvir edir. Daha doğrusu, o həyatı guya o qədər pis görür ki, öz şəxsiyyəti də eybəcərləşib... Şirli Ceksonun "Lotereya" hekayəsi haqqında da tənqidçilərin çoxu və əksər oxucular ona bənzər fikirlər söyləmişdi. Onlar hekayədə qabardılmış insan xislətindəki bu qəddarlığın hüdudsuzluğuna etiraz edirdilər. Hekayənin çap olunduğu "*Paris review" jurnalına abunəlikdən çıxır, müəllifə qəzəbli, ittihamlı məktublar yazırdılar...*

Maraqlıdır, adamların bu cür yanaşmasında da bir "daşqalaq" terroru, təzyiqi duyuram. Çünki, insanları *sözlə də daşqalaq etmək olur... Bu adlarını çəkdiyim yazıçılar öz qəhrəmanlarının içindəki qəddarlığı çəkib çıxarmaqla onları bir növ ittiham (bəlkə də daşqalaq) edir, oxucular bu yazıçıları qınayır, onlara qəzəblənir, tənqid yağışı ilə onlara hökm oxuyur (daşqalaq edir), daha sonra, 60-70 ildən sonra tərəflərdən birinə haqq qazandırıb digərini (məsələn, oxucuları) suçlu çıxarırıq, hal-hazırda bu yazarları tənqid etdiklərinə görə biz də həmin tənqidçiləri və oxucuları günahkar, cahil, ədalətsiz hesab etməklə daşqalaq zənzirinin halqalarını silsilələşdirir, artırırıq... İnsan çox çətin, anlaşılmaz, dibi görünməyən quyudur, ondan yazmaq, əlbəttə çətindir... Dünya ədəbiyyatının seçmə nəsr nümunələrindən biri olan "Lotereya" hekayəsində bu dərinliyə enmənin bədii obrazı sənətkarlıqla yaradılıb.*

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. https://www.azadliq.org/a/25135139.html
2. https://www.azadliq.org/a/24293199.html
3. http://525.az/site/?name=xeber&news_id=40664
4. M.Füzuli.Əsərləri.VI cilddə. Bakı, "Şərq-qərb", 2005.
5. E.Əlibəyzadə. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı, "Qarabağ" , 2009.

И.Мусаева

О галерее судеб Э.Мунро и Ш.Джексона

Резюме

В статье раскрываются разнохарактерные образы в творчестве знаменитых прозаиков мировой литературы Э.Мунро и Ш.Джексона. Ни происхождение,ни место,где родился и вырос писатель, ни рамки существования его героев не могут перекрыть границы идей.

Когда литературная мысль монументальна, большая литература может сказать свое слово даже на острове,как в произведениях "Робинзон Крузо" Д.Дефо, "Сто лет одиночества" Г.Маркеса. Можно создать эпопею даже на территории,где проживает всего лишь один человек.

Масштаб территории страны и населения не может быть причиной задержки развития литературы.

İrada Musaeva

In the article various characters are described which are created by worl-wide famous prosaists-E.Monro and Sh.Jackson

Summery

In article is also described that neither growing of the prosaist in small town nor the limited possibilities of the characters can prevent the imagination of of prosaist When the literary idealogy becomes monumental it can demostrate its power such as "Robinson Crusoe" of D. Defo, or "One hundred years of solitude" of G.G.Marquez. In literature even creation of epopee of a single person is possible.

In the article various characters are described which are created by worl-wide famous prosaists-E.Monro and Sh.Jackson.

That's why we can not blame limited scale of area or population of our country for the the retarded literature

Rəyçi: Vaqif Sultanlı
Filologiya elmləri doktoru, professor

İLKİYYƏ MƏMMƏDOVA
Xəzər Universiteti
ilkiyye@gmail.com

ÇAĞDAŞ DRAMATURGİYADA SOSİAL-MƏNƏVİ PROBLEMLƏRİN TƏSVİRİ

Açar sözlər: çağdaş dramaturgiya, problem, sosial-mənəvi, dramaturji həll
Key words: Modern dramaturgy, problem, social-cultural, dramaturgy solution
Ключевые слова: Проблема, социально-нравственная, драматургическое решение, современной драматургия

Məlumdur ki, çağdaş dramaturgiyanın konfliktində dayanan əsas problemlərdən biri cəmiyyətdəki sosial problemlərin bədii həlli məsələsidir. Bu məsələ sosrealizm dövrü dramaturgiyasından fərqli şəkildə həll edilirdi. Daha doğrusu cəmiyyətdəki sosial-mənəvi problemlərin təsvirində müəyyən problemlər var idi. Sosrealizm metodu da cəmiyyətdəki problemləri bütün reallığı ilə təsvir etməyə, göstərməyə imkan vermirdi. Müstəqillik dövründə isə artıq cəmiyyət problemlərini səhnəyə gətirmək üçün heç bir inzibati maneə qalmır. Əslində sosial problemlərin səhnəyə yol tapması həmişə mümkün olmuşdur, lakin bu və ya digər şəkildə bu problem sosrealizm mərhələsində bir qədər geri çəkilmişdir. Cəmiyyətdəki problemlərin təsviri üçün isə ilk öncə yeni bədii həll tapmaq lazım gəlir. A.P.Çexovun belə bir fikri yerinə düşür : "Pyes üçün yeni sonluq tapan həm də yeni era açmış olur...mən sonluq tapmayınca pyesi yazmağa başlamıram" (1, 388). Çağdaş dramaturgiyada bu cəhətdən müəyyən irəliləyiş vardır; belə ki, xüsusilə müstəqillik dövründə dramaturji yaradıcılığa başlayan dramaturqların əsərlərində sosial problemlərin qoyuluşuna və dramaturji həllinə daha tez-tez rast gəlmək olur. Elçin, Əli Əmirli, F.Mustafa, A.Rəhimov, A.Məsud, K.Abdulla, E.Hüseynbəyli, A.Həsənoğlu və başqalarının dramaturji yaradıcılığında dövrün sosial problemləri, cəmiyyət hadisələri ailə-məişət çevrəsi daxilində göstərilir. Bu əsərlərdə dramaturji strukturu sosial problemlər təşkil etdiyi kimi, personajlar və əsərdə qoyulan ideya da yeni sosial münasibətlər sistemini əks etdirir. Bu cəhətdən çağdaş dramaturgiyada sosial problemləri dramaturji struktura gətirənlərdən biri də Elçindir.

Müasir dövrün sosial problemlərinin əks etdirilməsi dramaturq Elçinin ən çox müraciət etdiyi mövzulardan biridir. Cəmiyyətdəki tənhalıq və ondan xilas olma yollarının axtarılması (“Qatil”), öz mənindən imtina edən insanların dramı (“Cəhənnəm sakinləri”), insanın lirik-patalojipsixoloji çırpıntılarının ictimai məzmunu (“Şekspir”), həyatda özünə yer

tapa bilməyən insanların tragizmi (“Arılar arasında”) və s. mənəvi-əxlaqi, ictimai, sosial problemlər Elçin dramaturgiyasının əsas xüsusiyyətlərindəndir. Elçin dramaturgiyasını ayrıca bir mərhələ hesab edən prof. B.Əhmədov belə bir fikrində haqlıdır ki: "Elçin dramaturgiyasının ayrıca mərhələ təşkil etməsinin əsas faktorlarından biri tematika və problematikanın uğurlu bədii həllindən asılı olur. Bütün hallarda Elçin dramaturgiyasının əsasını insan və cəmiyyət problemi təşkil edir. Lakin hər bir əsərində dramaturq insan və cəmiyyət probleminə gözlənilməz situasiya, dramaturji kolliziya, kombinasiya, bədii təsvir və ifadə vasitələri ilə fərqli rakurslardan baxır" (2).

"Ah, Paris, Paris!..", "Mənim sevimli dəlim", "Diaqnoz D" ("Mənim ərim dəlidir") pyeslərində (teatrşünas Məryəm Əlizadə bu pyesləri trilogiya və ya triptix adlandırır) müasir dövrün gerçəkliklərini sosial problemlər kontekstində həll edir. Özü də bu pyeslərin hər biri kifayət qədər həcmə malikdir. Məsələn; "Ah, Paris, Paris!.." komediyası iyirmi bir şəkildən, "Mən sənin dayınam..." on üç şəkildən, "Dəlixanadan dəli qaçıb, yaxud mənim sevimli dəlim" komediyası, proloq, epiloq və on bir şəkildən ibarətdir. Bu əsərləri yazması ilə Elçin 90-cı illərdə teatrı mövcud böhrandan qurtaranlardan biri olur. Dramaturq bu əsərlərində köhnə quruluşdan və yeni yaranan cəmiyyətin sintezindən yaranan xaosun, hərc-mərcliyin obrazını yaratmağa çalışmışdır. Onun qəhrəmanları cəmiyyətdəki normativ düşüncədən kənara çıxır. Dramaturq bu əsərlərində cəmiyyət-ağıllılıq-dəlilik paralelizminin dramatik inkişafını verir. Dövrün, mühitin və sosial gerçəkliklərin ümumiləşdirilmiş obrazı məhz bu əsərlərdə açılır.

Ə.Əmirli "Tiran və aktyor", "Bala-bəla sözündəndir", "Meydan", "Ağqoyunlular və qaraqoyunlular", "Xoşbəxt gün", "Onun iki qabırğası", "Varlı qadın", "Kişi və qadın", "Hasarın o üzü" və s. pyeslərində sosial-məişət problemlərinə toxunmuşdur. Bu cəhətdən dramaturqun ilk pyesində 90-cı illərin sosial problemləri və hadisələri əsas yer tutur. Məlumdur ki, yazıçının bu adda romanı dərc edildikdən sonra onu dramatik şəkildə də işləmiş və ilk pyesini yazmışdır. Bununla belə, romandakı ideya pyesin dramatik konfliktində daha aktual səslənir. Çünki meydan özü həmin dövrdə bir səhnə idi; bu səhnədə həm qəhrəmanlar, həm də antiqəhrəmanlar yetişmişdi. Ə.Əmirlinin meydanı qarışıq bir məkan kimi təsvir edilir, burada şüarlar səslənir, emosiyalar təzahür edir. Meydan həm də ziddiyyətlər və təzadlar məkanı kimi yadda qalır. Pyesin əsas personajlarından olan Kürəkən yüksək ideallar uğrunda deyil, adi sosial-məişət problemləri uğrunda mübarizə aparır. Qayınanası, arvadı və məşuqəsi ilə əlləşən Kürəkənin yeganə məqsədi düşdüyü bu vəziyyətdən birtəhər çıxaraq xaricə getməkdən ibarət olmuşdur. Onun bütün çalışmaları, yalanları, hərəkətləri ətrafında heç bir pis hadisənin baş verməməsi, vətəni maneəsiz, sağ-salamat tərk etməsi

üçündür. Faktiki olaraq bu, qəhrəmanın meydandan qaçması anlamına gəlirdi. Personajın bu şəkildə göstərilməsi Meydan hadisələrindəki milli ideyanın sosial-məişət çərçivəsində göstərilməsi, mənəviyyatın və milli təəssübkeşlik hissinin cılızlaşmasını göstərmək istəyidir. Bütün bunlar fraqmental və xronikal şəkildə göstərilir. Hadisələrin bu şəkildə davam etməsinin pyesin janrına təsir etdiyini önə çəkən teatrşünas Aydın Talıbzadə yazır: "...“Meydan” pyes deyil, xronikadır: çünki əvvəlcə roman kimi işlənilib; yalnız sonradan Əli Əmirli romanı götürüb səhnələşdirib və bu zaman görüb ki, mətn dialoqlarda təqdim olunsa da, personajlar söz deyib söz eşitsələr də, onun yazdığı mətn hələ pyes kimi bütövləşib ortaya çıxmır. Odur ki, “Meydan”ın janrını bu sayaq müəyyənləşdirib: “yenidənqurma üslubunda iki hissəli subyektiv xronika”. Və bu “xronika” başlanandan Kürəkən özünü passivcəsinə və naşıcasına müdafiə eləyir; müdafiə elədikcə isə daha çox “zibilə düşür” (3). Kürəkənin mübarizəsinin məişət və sosial problem kontekstində baş verməsi milli ideyanın məişət problemləri ilə əvəzlənməsini şərtləndirir.

F.Mustafanın "Adsız" pyesində isə müəllif cəmiyyətin sosial problemlərini qabarda bilmişdir. Hadisələr haqqında yalnız söhbəti gedən (ən azı komitə sədri, yaxud nazir olduğu güman edilən) bir nəfərin bağında cərəyan edir. Qadın qızını vaxtilə "bəh-bəhlə" verdiyi oğlanla nişanlarının pozmasının əsas səbəbi oğlanın atasının narkobiznesdə günahlandırılmasıdır. Bundan istifadə edən ana oğlanı da "narkoman" adlandıraraq qızını ondan ayırır. Həyatda heç bir yalanla qarşılaşmayan qız isə oğlana münasibətində əvvəlki kimi qalır. Hadisələrin sonrakı gedişi qızın öz münasibətində haqlı olduğunu, ananın peşmançılığını sübut edir. Bununla dramaturq cəmiyyətdə gedən sosial problemləri üzə çıxarmaq, səhnələşdirmək istəyir. Hadisələrin inkişafı Adsızın özünü öldürməsinə səbəb olur. Onun ölümü tamaşaçını (oxucunu) çox təəccübləndirir. O, öz ölümüylə cəmiyyətə, haqsızlığa etiraz etmiş olur. Dramaturqun məqsədi cəmiyyətdəki sosial problemləri göstərməkdən ibarətdir.

Əfqan Əsgərovun "Oliqarx" pyesində də çağdaş həyatın sosial problemləri göstərilir. Dövlət Dram Teatrında tamaşaya qoyulan pyesinin fabulasında vəzifəsindən çıxarılan şirkət rəhbəri Cəsur Polad oğlu İgidovun vaxtsız vəfatı durur. Onun vəfatı hadisələrin gedişini bir qədər fərqli istiqamətə yönəldir. Xanımı Zivər, övladları Güloğlan, Xumar, kürəkəni, həm də bacısı oğlu Şahvələd, bacısı Səltənət, yeznəsi Şiraslan, qardaşı Ağazal, hətta katibəsi Nazxanım, köməkçisi Qəliş, cangüdəni Səfər belə özlərini fərqli situasiyada hiss edir. Onların həşir qopardıqları yas mərasimində Molla Məsimin mərhumun çənəsini bağlaması ilə yeni dönəm başlayır. Çünki mərhum onların həyatında böyük rol oynamış, hərəsini bir vəzifəyə qoydurmuş, işlərinə yaramışdı. Onun həyatdan getməsi ilə

qohumlar sanki yarımçıq qalan işlərini sona çatdırmamış qalmışlar. Onun hesabına bazarın sahə müvəkkilliyindən polkovnik vəzifəsinə qədər yüksələn, müvafiq kostyumu tikdirsə də, generallıq arzusu ürəyində qalan Şiraslan, onun oğlu, şirkətin restoranlar üzrə direktoru Şahvələdin sonuncu şadlıq evini tikdirib adını "Qarabağ" qoyan dayısının başına nələr gələcəyi maraqlandırır. Əsərin fabulasında sosial yönümlü problemlər də vardır; belə ki, Zivər xanım Naznaz xanıma qısqanclıq nümayiş etdirir, baldızı Səltənət daim pul haqq-hesabı çəkir, qardaşı Ağazal vəsiyyətlə maraqlanır, hamilə qızı Xumara doğuşdan sonra Dubayda villa söz verir və s.

Hadisələrin sonrakı gedişini bəri başdan yəqin etməklə yanaşı, özünəməxsus tipajlarla qarşılaşacığımıza bir işarədir. Mərhumun şəxsi həkimi, professor Tağının gəlişi ilə dirilsə də hələ çənəsi bağlı İgidovun dərman deyil, yeni vəzifəyə təyinatla bağlı fərman tələb etməsi təklif olunan vəziyyəti yeniləşdirir. Ə.Əsgərovun pyesinin əsasına qoyulan ideyanın əhəmiyyətini qeyd edən teatrşünas A.Dadaşov belə bir doğru qənaətə gəlir: "..."Oliqarx"ın qaldırdığı problemi hələ ötən əsrin 30-cu illərinin sonunda eyni mövzulu "Toy", iyirmi il sonra isə "Əliqulu evlənir" satirik komediyasında qaldıran Sabit Rəhman münasibətlər sistemini gözönü hadisələrdə xalça kimi toxuduğu personajlarına qəzəbli deyil, rişxəndli münasibəti ilə komediyanın janr tələbini yerinə yetirmişdi. Digər tərəfdən komediya janrının yalnız mühitdə, cəmiyyətdə həllini tapmış müşküllərin, problemlərin çözülməsində vacib olduğundan Sabit Rəhmandan fərqli olaraq, vətəndaş qayəli peşəkar jurnalist Əfqan Əsgərovun dramaturgiya sahəsindəki ilk qələm təcrübəsində qəzəb, nifrət yaratmasının janr təyinatına maneəçiliyi də təbiidir" (4). Demək lazımdır ki, eyni vəziyyət F.Mustafanın "Vida marşı" pyesi üçün də xarakterikdir. Məsələ pulun, var-dövlətin keçid dövründə insanlar üçün nə qədər önəm kəsb etməsindən qaynaqlanırdı.

Cəmiyyət və ictimai deformasiyaların sosial-psixoloji təsviri problemləri Ağarəhim Rəhimovun "Qatillər", "Əsgər anası", "Vicdan məhkəməsi" və s. pyeslərində öz əksini tapır. Bu əsərlərdə keçid dövrü kimi xarakterizə olunan yeni cəmiyyətin sosial problemlərinə yönəldir. Maraqlıdır ki, sosial problemlərin bu cür təsvirinə az hallarda müraciət olunurdu. Onun pyeslərində cəmiyyətin ən kiçik problemləri dramaturji mübarizədə bədii həllini tapır.Bunu nəzərdə tutan dramaturgiya mütəxəssisi B.Əhmədov yazır: "Yeni dövr cəmiyyətinin, siyasi hadisələrinin (bu dövr dramaturgiyasında 80-ci illərin sonlarından başlayaraq günümüzə qədər davam edir) bədii-psixoloji aspektdə təsvirini burada görmək mümkündür.

Onun obrazları içərisində adi, sadə adamlardan tutmuş ziyalılara, prokurorlara, hakimlərə, nazirlərə qədər var, qatillərin öz vicdanı qarşısında hesabatına, məhkəmə qarşısında cavab verməsinə də rast gəlinir. Bununla dramaturq mövcud cəmiyyəti necə varsa, eləcə göstərməyə çalışır" (5, 72).

Cəmiyyətin sosial problemləri A.Rəhimovun "Qatillər" pyesində - tamaşa-məhkəmədə üzə çıxır. Pyes məhkəmə zalının təsviri ilə başlayır. Lakin burda baş verən hadisələr məhkəmə zalından kənardakı məkandan bura transfer olmuşdur. Çünki bu məhkəmədə cəmiyyətin bütün mövcud təbəqələri əks olunur; müttəhim, sədr, prokuror, iclasçı, müstəntiq, qonşu və b. səhnədə baş verən hadisələrin dinamik inkişafını göstərir. Bu dəfə müttəhimlər kürsüsündə iyirmi yaşlı Pərvanə Şükürlü ilə sevgilisi iyirmi iki yaşlı Vüsal Nəsibli əlaqəyə girərək atası Əliş Şükürlünü öldürməsi səbəbindən ittiham edilir. Lakin ittiham olunanlar bu cinayəti öz boyunlarına götürmək istəmirlər. Elə ilk andan tamaşaçıya təklif olunan sosial-psixoloji fabula sona qədər bu şəkildə də davam edir. Prokuror isə onların yalan söylədiyini bildirir və cinayəti boyunlarına almalarını təklif edir.

Vüsalın Pərvanəni sevməsinə Pərvanənin atası Əlişin narkoman olması ona mane ola bilmir. Atası ilə söhbətində də Pərvaənin onun "həyatı", "düşünən beyni" olduğunu etiraf edir. O ki, qaldı Pərvaənin atasının narkoman olmasına, ona da geniş masştabda baxaraq deyir: "Narkomanları yaradan cəmiyyətin özüdür, ata. Ancaq bilmirəm, siz hansı cəmiyyəti, hansı ailəni nəzərdə tutursunuz? Söhbət heç bir qadağalar, qanunlar çərçivəsinə sığmayan yaşadığımız cəmiyyətdən gedirsə, burada ölülərlə dirilər arasında heç bir fərq yoxdur. Unutmayaq ki, cəmiyyət fərdlər toplusudur. Bu cəmiyyətdə kimi götürsən, hərəsindən bir qəmbərqulu çıxacaq" (6, 370-371).

Vüsalın atası üç dəfə narkoman Əlişin qapısına elçi gəlməsinə baxmayaraq, ondan rədd cavabı almışdır. Lakin bu rədd cavabları Vüsalı məhəbbətindən döndərə bilmir. Pərvanənin atasının narkoman olması Vüsalın sevgisinə mane ola bilmir. Nəticədə isə iki sevgili layiq olmadıqları halda dəmir barmaqlıqlar arasına düşür. Əlişin ölümü onların arasında olan sevgiyə belə mane ola bilmir. Lakin birdən-birə Əlişin öldürülməsi qatilin izlərini Vüsala aparıb çıxarmasına bir səbəb olur. Məhkəmənin gedişindən məlum olur ki, burada prokurorun, müstəntiqin də öz planları vardır. Müstəntiq Qulam Qulamoviç Vüsalı həbs edərək ona işgəncə verərək Pərvanənin atasının ölümünü onun boynuna qoymaq istəyir. O, Vüsalın qarşısında "Sən Pərvanəni həqiqətən sevirsənsə, cinayəti üzərinə götür, onu azadlığa buraxaq" şərtini qoyur, lakin elə eyni metodla da Pərvanəni cinayəti üzərinə götürməyə təhrik edir.

Onu boynuna almasa "zindanda çürüdəcəyinə" inandıraraq sənədə qol çəkdirir. Pərvanə müstəntiqin toruna düşsə də, məhkəmənin gedişi boyu aldandığını başa düşür. Məhkəmə boyu hadisələrin gedişi prosesində müstəntiqin niyyəti və əmelləri üzə çıxır. Onlar burada yalnız azadlıqlarını qazanmırlar, həm də cəmiyyəti içindən yeyən və dərin kök salmış əsl bəlanı ifşa etməklə üzə çıxarırlar. Pyesin finalında həqiqət qalib gəlir; nə qədər maarifçi və tərbiyəvi sonluq olsa da, hadisələrin gedişindən doğan bir

nəticədir. Dramaturq bununla mövcud cəmiyyətdəki sosial bəlalardan birinin səbəbini göstərir. İlk dəfə olaraq narkomanlığın və vəzifəsindən sui-istifadə edən müstəntiqin cəmiyyəti bəlaya düçar edən amillər olduğu göstərilir. Dramaturq burada cəmiyyətə bir neçə mesaj vermək istəmişdir; birincisi, cəmiyyətdə kök salmağa başlayan narkomanlıq yalnız bir ailəni deyil, bütövlükdə cəmiyyəti məhv edə bilər. İkincisi, hüquq mühafizə orqanlarının vəzifələrindən sui-istifadə etmələri nəticəsində günahsız insanlar cinayətkara çevrilir. Üçüncüsü, cəmiyyətin bu mərhələsində də əsl sevginin, məhəbbətin qarşısını heç nəyin ala bilməməsi və s. A.Rəhimovun üç hissəli, səkkiz şəkilli "Vicdan məhkəməsi", "Əsgər anası" və s. pyeslərində də sosial-mənəvi problemlərə toxunulur. Universitet professoru Asiman xanımla dilənçi Dilbər arasında gedən dialoq sağlam cəmiyyət quruculuğunda mühüm rola malik olur ("Vicdan məhkəməsi"). Cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinə mənsub bu iki şəxs fərd və cəmiyyətin sosial prolemləri məsələsində ortaq məxrəcə gəlirlər.

Professor Asiman xanım Dilbərin insanlara, cəmiyyətə olan itmiş inamını geri qaytarmaqla sanki sosial problemlərin həlli yollarını göstərmiş olur. Professor Asiman xanım cəmiyyətdəki bu cür sosial problemləri həll etməyin yollarını düşünür. Dramaturq cəmiyyətin alt və üst qatlarını qarşılaşdırmaqla onun sosial problemlərini üzə çıxarmağa çalışır. Deməliyik ki, müəyyən mənada buna nail olur; mənəvi-əxlaqi, siyasi, hərbi problemlərin bir yerə yığışıb cəmiyyətin anatomiyasını müəyyən etdiyi bir zamanda dramaturji qəhrəmanlar bir sosioloq kimi çıxış yolları axtarırlar. Dramaturq yalnız cəmiyyətdəki haqsızlığı, ədalətsizliyi, bir-birinin haqqını tapdalamağı nəzəri olaraq deyil, praktik olaraq da göstərir.

Xüsusilə, Dilbər personajı ilə dramaturq pyesin əsasında duran ideyanı açmağa çalışır. Belə ki, o müharibə nəticəsində qaçqın düşmüşdür. Müharibədə ata-anasını itirən Dilbər dayısı evinə sığınsa da, burada ona xoş gün verilmir və günlərin birində evdən qovulur. Gənc qız Dilbər bir müddət özünə iş axtarmalı olur. Ancaq insanlar onun kimsəsizliyindən və gəncliyindən istifadə etməyə çalışır, onun qarşısında şərt qoyur, pis yola çəkmək istəyirlər. Gənc qız bir neçə gün ərzində cəmiyyətin hər üzünü tanımalı olur, cəmiyyətin bu münasibətindən ümidsizləşən Dilbər ona təklif olunan bu yoldansa, dilənməyi üstün tutur.

Dramaturq cəmiyyətin kimsəsiz qıza münasibətini bütün reallığı ilə təsvir edir. Dilbər dilənçibaşı sahə müvəkkilinin əlaltısının köməyi ilə pul qazanaraq uçuq bir daxmada itlərlə bir yerdə yaşayır. Lakin bir gün professor Asiman xanım onu görüb evinə gətirərək onu qızından ayırmır. Göründüyü kimi, dramaturq müharibə nəticəsində qaçqınlığın doğurduğu fəsadların cəmiyyətdə törətdiyi sosial problemləri həll etməyə çalışır. Lakin qaçqınlığın törətdiyi problemlərlə yanaşı cəmiyyətdə baş verən mənəvi-əxlaqi

deqradasiyanı da göstərməli olur. Təsadüfi deyil ki, dramaturq insanları hüquq məhkəməsi qarşısına deyil, vicdan məhkəməsi qarşısına dəvət edir. Məlumdur ki, müharibə mövzusu və onun törətdiyi qaçqınlıq sosial problemlərinə həm bədii nəsrdə, həm də dramaturgiyada bu və ya digər dərəcədə toxunulmuşdur. Aygün Həsənoğlunun "Mağara", Yusif İsmayılovun "Didərginlər", Vidadi Babanlının "Ana intiqamı", Ramiz Novruzovun "Hələ sevirəm deməmişəm" kimi pyeslərində vətən, torpaq azadlığı, müharibə mövzusu əsas yer tutur və cəmiyyətdəki sosial problemlərin əsas səbəbi Qarabağ müharibəsi göstərilir. Lakin A.Rəhimovun istər "Vicdan məhkəməsi", istərsə də "Əsgər anası" pyeslərində əsas məqsəd heç də müharibəni təsvir etmək deyil, onun vurduğu yaraları, yeni cəmiyyət quruculuğunda gətirdiyi deqradasiyaları, sosial problemləri göstərməkdir.

Dramaturqun bu pyesi də məhkəmə ilə bitir. Asiman xanımın məhkəmədə söylədiyi nitq dramaturqun maarifçi düşüncəsinin yekunu kimi səslənir: "Cənablar! Sizdən öyrənmək istəyirəm, bu riyakar oyunları düzəltməkdə məqsədiniz nədir? Vicdannızı satıb, şərəf və ləyaqətinizi itirib sərmayə toplamaqmı? Unutmayın ki, başqalarının göz yaşları ilə yığdığınız cah-calal gec-tez irinə, qana çevriləcək..." (6, 494).

Professor Asiman xanımın məhkəmədə dediyi bu sözlər, əslində cəmiyyətdəki bir çox təbəqələrə tuşlanmışdır. Burada müharibədən bir bəhanə kimi istifadə edib varlanmaq ehtirası ilə yaşayan "qanun keşikçiləri, vəzifə adamları, müftəxorlar və quldur maskası taxanlar ifşa olunurlar. Ümumiyyətlə, A.Rəhimov dramaturgiyasının əsas xüsusiyyətlərindən biri – cəmiyyəti bütün sferaları ilə göstərmək meyli "Vicdan məhkəməsi" pyesində də baş vermişdir.

Ümumiyyətlə, bu dövrdə yazılan dram əsərlərində cəmiyyətin sosial problemlərinə daha çox nüfuz edilir. Yazılan əsərlərdə dramaturqlar cəmiyyətin hər üzünü, bütün təbəqələrini, problemlərini səhnəyə çıxarmaqdan çəkinmir, onu tamaşaçının gözləri qarşısına yaxınlaşdırır, onu qabardır, böyüdür və bununla da cəmiyyəti teatrlaşdırır ki, bu da daha çox XX əsrin əvvəllərində yazılan dramaturji əsərlərə yaxınlaşdırır.

Ədəbiyyat

1. Чехов А.П. Избранные. Т., 14. М., 1978, с.388
2. Əhmədli B. Milli dramaturgiyanın Elçin mərhələsi. "Tənqid.net", 2013, N 1, s. 308-318
3.A.Talıbzadə. Azərbaycanlıların müstəqillik sərgüzəştləri. http://edeb.az/az/view/2778/aydin-talibzade-azerbaycanlilarin-musteqillik-serguzestleri/?
4. Dadaşov A. İki pyesin fərqli modeli. "525-ci qəzet", 2013, 13 may

5. Əhmədli B. Dramaturq: sənət və həqiqət (A.Rəhimov dramaturgiyasında poetika məsələləri). Bakı: "BQU", 2011, 231 s.
6. Ağarəhim R. Əsərlər. 10 cilddə, VII c., Bakı, "BQU" nəşriyyatı, 2009, 535 s.

I.Mammadova

Description of social-moral problems in contemporary dramaturgy
Summery

Dramaturgy solution of social problems in contemporary drama is investigated in the article. It was noted that, during Soviet the social themes in the theatre were restricted. The sosrealizm method did not allow describing, showing how the problems of the society were in reality. It is fact that social problems were always the subject of the theatre, but this problem was a little bit delayed. But social problems of society play important place in modern dramaturgy. At the same time these problems are put at the centre of the dramaturgy solution.

Social problems of society more impacted to the drama plays which written in this period. Social problems of the period, society events are shown in a family circle in Elchin, F.Mustafa, A.Rahimov, A.Masud, K.Abdulla, E.Huseynbeyli, A.Hasanoghlu's and other's activities. Playwrights did not hesitate to reveal every faces, all group and problems of society on their plays. Especially this feature of those plays brings closer to the works which written in the early XX century. The attitude toward literary criticism in modern dramaturgy and references are given in the article.

И.Маммадова

Описание социально-нравственных проблем в современной драматургии

Резюме

В статье исследуются вопросы драматургического решения социальных проблем в современной драматургии. Следует отметить, что в советское время театральные постановки на социальную тематику были ограничены определенными рамками, однако в современной драматургии социальным вопросам отведено значительно больше места, социальные проблемы составляют ядро драматургического решения. Метод соцреализма не давал возможность полностью описывать и показывать проблемы в обществе.

На самом деле было возможно найти путь к стадии социальных проблем. Но так или иначе, эта проблема на этапе социализма осталась в тени. В современной драматургии более широко распространены социальные проблемы общества. В тоже время эти проблемы ставятся в центр драматического решения. Драматические произведения написанные в этот период более проницательны. В драматургическом творчестве Эльчина, Али Амирли, Ф.Мустафа, А.Рагимова, А. Магсуда, К.Абдулла, Э. Гусейнбейли, А.Гасаноглу и других рассматриваются социальные проблемы, изменения происходящие в обществе, а также круг семейно – бытовых проблем. Во всех своих пьесах драматурги не стеснялись сценировать лицо общества и все его проблемы. Произведения написанные в начале XX века, приближают их к драматическим произведениям. В статье также даны ссылки современной драматургии и литературной критики.

Rəyçi Bədirxan Əhmədov
Professor

ВЮСАЛ ЧЕЛЕБИ
Бакинский славянский университет
vusal@,ail.ru

МОДИФИКАЦИИ РЕАЛИСТИЧЕСКОГО МЕТОДА В СОВРЕМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Açar sözlər: realizm, rus ədəbiyyatı, modifikasiaya, B.Yevseyev, postmodernizm.
Ключевые слова: реализм, русская литература, модификация, Б.Евсеев, постмодернизм.
Keywords: realism, Russian literature, modification, B.Evseev, postmodernism.

Реалистическое мировидение и манера письма были достаточно ярко выражены в творчестве целого ряда современных российских писателей, что наглядно представлено в литературной практике рассматриваемого нами времени. Однако нельзя отрицать и того, что реализм в эпоху наступления и господства постмодернистской эстетики, каковым явился переходный период, подвергся различного рода трансформациям. В процессе этого в литературе, в частности российской, реализм стал выявлять себя во множестве оригинальных форм, в определенной смене художественных парадигм, в результате чего внутри единой реалистической системы стали формироваться различные стилевые направления и модификации реализма. Уже в начале 1990-х годов исследователи, опираясь на богатейший материал эпохи перестройки, заговорили о формировании нового типа реалистической поэтики – «нового реализма», как на Западе, так и в России. Он был охарактеризован как синтез реалистического традиционно-идейного взгляда на мир с субъективным взглядом, свойственным модернизму. В 1992 году Н.Л.Лейдерман (7), впервые даёт теоретическое обоснование своей гипотезе о новом реализме, который он обозначает термином «постреализм». Продолжен был разговор о новом реализме и в последующих работах Н.Лейдермана и М.Липовецкого (7, 8). Интересно, что генезис этого метода исследователи ведут с 1920-1930-х годов, говоря о том, что в 1990-е годы происходит его полное формирование. Гипотеза о постреализме, в основном, опиралась на то, что этот новый реализм вобрал в себя достижения модернизма, который «раскрыл заложенные в традиции реализма (в частности, эстетике Достоевского) внесоциальные, онтологические и метафизические мотивировки человеческого

поведения и сознания» (8, с 523). Исследователи подчёркивают два фактора, повлиявших на обновление современного реализма – соцреализм и модернизм. Эта гипотеза вызвала множество противоречивых мнений в современном литературоведении. Одни исследователи поддерживали эту концепцию (Е.Ермолин, Д.Штурман и др.), другие выступали её ярыми противниками (П.Басинский, В.Курбатов и др.). Ряд исследователей, соглашаясь с общей концепцией нового реализма, с идеей синтеза и образования нового метода, выдвигали другие термины для его обозначения. Так, Н.Иванова называла этот метод «трансметареализмом» (5). В современном литературоведении и критике для обозначения новых модификаций реализма используются и такие понятия, как «гиперреализм», «постмодернистский реализм», «другой реализм», отражающие синтетическую природу современного реализма, основанного на синтезе реализма и модернизма. Какие же трансформации переживает современная реалистическая проза, как это отражается на литературном процессе? Современные исследователи всё чаще обращаются к этим вопросам, пытаясь найти на них ответы, вывести типологию деформаций реализма, его новых модификаций, упорядочить современный терминологический и понятийный аппарат в связи с происходящими новациями. Г.Л.Нефагина в своей книге «Русская проза конца XX века» определяет в качестве основных параметров трансформации реалистической системы следующие: ослабление социальных характеристик героя, перенос акцента на сознание и самопознание личности, попытка героя преодолеть хаос и разорванность внешнего мира и т.п. (10). Вопросы трансформации реализма и его новых форм в современной литературе на примере творчества Б.Евсеева, Ю.Полякова, Л.Петрушевской, Т.Толстой, Б.Акунина и др. затрагивает в своей монографии «Русская литература сегодня» и Флора Наджи (9).

Основой реализма XIX века традиционно считалась обусловленность характеров социальными обстоятельствами, выраженная в формуле «типические характеры в типических обстоятельствах». Исходя из этой формулы, опирающейся на конкретно-историческую модель общества, человек во всех проявлениях своей жизни, всеми сторонами своей личности, во всех перипетиях судьбы был связан с жизнью современного ему общества. Реалистический характер, основанный на типизации как главном способе художественного обобщения, был детерминирован как индивидуально-психологическими, так и социально-историческими факторами. Это возможность ознакомления в постсоветский период с «возвращенной литературой», запрещенными в годы советской власти произведениями Платонова, Булгакова, Пастернака и др., а также с эмигрантской литературой, произведениями

Б.Пильняка, Б.Зайцева, В.Набокова, А.Ремизова и др.). Интересные суждения об обновлении реализма, о его философской основе, эволюции, высказывает и Т.К.Черная, которая считает, что реализм – это «специфическая, исторически сложившаяся, сущностно познавательная, внутренне детерминированная, эстетически системная художественная философия, допускающая изображение не только «жизни в формах жизни», но и жизни в формах, не поддающихся непосредственному восприятию и знанию» (12, с.232). По словам Н.В. Драгомирецкой, уже Достоевский, один из величайших реалистов, ощутил переосмысление, обновление этого направления, в результате чего и стал подвергать сомнению всё мироустройство, ища другие ценности (например, о красоте, которая спасёт мир) (3). И действительно, как показывает литературная практика, и Чехов, и Бунин, и многие другие, вносили в реализм элементы других художественных систем, т.е. корректировали, совершенствовали и несколько видоизменяли его. Так, уже классический реализм XIX века проявляет тенденцию к обновлению и трансформации.

Е.Замятин ещё в 1924 году писал о том, что «реализм – нереален», затрагивал феномен «неореализма» (4, с.100). О нео-реализме писали и М.Волошин, и А.Воронский При этом критики начала XX века считали неореализм «сочетанием старого реализма с модернизмом» (Р.Иванов-Разумник, Г.Чулков, П.Коган, и др.). Стремление к созданию нового реализма, более «реального», определяет пафос всей литературы XX века, но сдерживается всякими факторами общественно-политического характера, требованиями официальной советской критики. И только после «перестройки» этот процесс приобретает массовый и легальный характер. О «новом реализме» заговорили в 1990-е годы в связи с творчеством В.Маканина, А.Варламова и многих других писателей, которые придерживались, в целом, традиционных способов реалистической типизации. Но в общей картине современного реализма выделяются несколько основных направлений и течений, так называемых разновидностей «нового реализма». О размежевании внутри реализма пишет А.Гаджиев, который выделяет в ней «развитие традиций русского классического реализма» (В,Астафьев, В.Распутин, А.Солженицын, Д.Гранин, М.Кураев и др.), «натурреалистические тенденции», «жестокую прозу» (С.Довлатов, В.Шаламов, Г.Владимов, С.Каледин), «массовую литературу» (А.Маринина, П.Дашкова, М.Семёнова, Б.Акунин, Э.Лимонов и др.) (2, с. 175). Выделяются и такие модификации современного реализма, как «армейские хроники» О.Ермакова, А.Терехова, «новые деревенские истории» В.Распутина, А.Варламова, «литература о повседневности» Л.Петрушевской,

«занимательная беллетристика» (Б.Акунин) и др. И в каждом из этих циклов реалистических произведений своя «правда жизни», определяющая особенности реализма этих авторов. Каждое из этих жанрово-тематических направлений, будучи одной из сторон реалистического изображения жизни, вносит свой вклад в развитие современного реализма.

В рамках современного реализма наблюдается «сцепление» старой и новой «методных» структур, обозначаемых, как правило с помощью приставки «нео-»: неонатурализм, неосентиментализм, неоромантизм, и некоторые другие. Обновлению подлежит и так называемая массовая литература. Между ней и элитарной литературой в это время границы нередко стираются совсем, или же становятся мало различимыми. Писатели этого направления в своих произведениях сочетают самые различные приёмы: как традиционных классических образцов, так и чистой беллетристики, занимательности. В этом плане в первую очередь нужно назвать «литературные проекты» Б.Акунина.

Как показывает практика, тяготение к реалистической традиции сильно проявляется в массовой литературе, в частности, женской прозе, в так называемых произведениях неонатурализма, неосентиментализма, неоромантизма и т.п. Эта тенденция была актуализирована интересом к частной, интимной, повседневной жизни людей, как правило, людей социального «дна», маргинальных героев. Вместе с тем, творчество многих писателей, активно работающих в русле реализма, ориентирующихся на традиционную классическую литературу, обогащенных новыми приёмами художественной изобразительности, занимает всё более заметное место в современном литературном процессе. Реалистическую линию современной прозы обогащали, внося в неё новые оттенки, и те произведения, которые получили название «возвращенной литературы»: Б.Л.Пастернак «Доктор Живаго», М.А.Булгаков «Собачье сердце», А.Платонов «Котлован», А.И.Солженицын «Архипелаг Гулаг», Вен. Ерофеев «Москва – Петушки», А.Битов «Пушкинский дом», Саша Соколов «Школа для дураков» и др. Все эти произведения оказали большое влияние на формирование важнейших тенденций современной литературы, как реалистического, так и постмодернистского толка.

Новую ветвь «чистого реализма» составляют такие писатели молодого поколения, как С.Шаргунов, В. Козлов, А.Геласимов, Р.Сенчин и некоторые другие. Они отвергают постмодернизм, предпочитая ему реализм. Этот реализм также называли «новым реализмом». Сами представители этой формы реализма говорили о влиянии на них творчества Эдуарда Лимонова, даже издали сборник

под названием «Поколение Лимонки» (11). Широкое использование молодёжного сленга, злободневность проблем, поставленных в центр произведений, беллетризованная форма, рассчитанная на привлечение читательского внимания – всё это сделало читабельными книги представителей этой ветви реализма. Современная реалистическая литература обогащалась произведениями не только реалистического, но и модернистского толка. «Правда жизни», документальное «жизнеподобие», которые всегда характеризовали реалистическое письмо, постепенно начинают органично соединяться с мифом, притчей, утопией, наряду с реальным миром появляется аллегорический, притчевый мир, особенно отчётливо показанный в произведениях таких авторов, как В.Астафьев, Ф.Искандер, А.Ким, В.Маканин и др. Но это не умаляет реалистическую составляющую этих произведений. А с некоторых пор исследователи всё чаще говорят о повороте современной литературы к реализму, об угасании постмодернизма, например, Н.Иванова в работе «Преодолевшие постмодернизм» (5), но всё равно формирование новой тенденции основывается на синтезе реализма и постмодернизма. Интересно проследить в контексте рассматриваемой проблемы «прозу сорокалетних». Начав свою деятельность ещё в годы «застоя», эти писатели всем строем своих произведений заявляли о своём неприятии литературы соцреализма. «Сегодня это поколение определяет литературу России» – писал о них В.Бондаренко в 1998 году в своей статье «Двадцать лет спустя» (1). Отмечая размежевание в их среде в постсоветское время, исследователь пишет, что, хотя на рубеже веков их пути разошлись, но они не порывали с реализмом. Часть из них сильно увлеклась постмодернизмом и широко вводила его приёмы в своё творчество, но осталась в целом в русле реализма, другая же часть – стала строго придерживаться реалистической манеры. Интересную модификацию реализма представляют произведения Сергея Довлатова, которого называют родоначальником течения «нового автобиографизма». Его проза – это ярко выраженный синтез реалистических постмодернистских тенденций. С.Довлатов обновляет создания традиционную реалистическую автобиографическую прозу тем, что реальные сюжеты из реальной жизни получают в его произведениях трагикомические, абсурдные исходы. Близка эта манера творчеству таких писателей, как Сергей Гандлевский («Трепанация черепа»), Дмитрий Галковский («Бесконечный тупик»), Андрей Сергеев («Альбом для марок») и некоторые другие.

Современные реалисты, избрав основой своих произведений» реализм, перенимают у постмодернистов интертекстуальность, игровые

отношения между автором и читателем, автором и героем, множественность интерпретаций и вариантов развития действия. Но герои реалистического романа нового толка, в отличие от постмодернистских героев, также порой показывая мир как хаос и пустоту, утверждают возможность построения порядка внутри него. Отсюда тяга к «роману воспитания», который они возрождают в своих произведениях («Монограмма» А.Иванченко, «Знак зверя» О.Ермакова, «Репетиции» Шарова и др.). В основу эстетики нового реализма положено внимание к человеку, к типическим характерам, обусловленность окружающими обстоятельствами и т.п. Но в то же время мы отчётливо видим и такие признаки постмодернизма, как иррационализм, тяга к архетипам, экзистенциальные проблемы и многое другое. В заключение отметим, что проблема теории, поэтики нового реализма остаётся всё ещё недостаточно изученной. Требуют дальнейших исследований способы изображения действительности в реалистических произведениях нового времени, влияния постмодернизма на реалистическую стратегию, а также конкретные проявления реалистического метода в произведениях самых разных современных авторов.

Литература

1. Бондаренко В. Двадцать лет спустя // http://www.zavtra.ru/-denlitbond.html
2. Гаджиев А.А. Русская проза. Вторая половина XX века. Опыт мифопоэтического толкования. Баку: Китаб алеми, 2003.
3. Драгомирецкая Н.В. Автор и герой в русской литературе XIX-XX веков. М., 1991.
4. Замятин Евг. Я боюсь: Критика. Публицистика. Воспоминания. М., 1999.
5. Иванова Н. Преодолевшие постмодернизм // Знамя, 1998, № 4, с.
6. Лейдерман Н.Л.. Теоретические проблемы изучения русской литературы XX века: Предварительные замечания // Русская литература XX века: Направления и течения. Екатеринбург, 1992.
7. Лейдерман Н., .Липовецкий М. Жизнь после смерти, или Новые сведения о реализме // Новый мир, 1993, № 7;
8. Лейдерман Н.,Липовецкий М. Современная русская литература.1950 –1990-е годы. В 2-х томах. Т.2. М., 2003.
9. Наджиева Ф.С. Русская литература сегодня. Баку, 2015.
10. Нефагина Г.Л. Русская проза конца XX века. М., 2005.
11. Поколение Лимонки. Екатеринбург, 2005.

12. Черная Т.К.. Реализм как художественная философия // Русская литература XX-XXI веков: проблемы теории и методологии изучения: Материалы Международной научной конференции: 10-11 ноября 2004 г. М.: МГУ, 2004.

V.Çelebi

Müasir ədəbiyyatda realist metodunun modifikasiyası

Xülasə

Məqalədə müasir ədəbiyyatda realist metodunun modifikasiay problemləri araşdırılır. Müəllif realist metoduna dair ciddi məsələlərə toxunur.

Həmçinin burada realist metoduna haqqında irəli sürülən müxtəlif hipotezalar irəli sürülür. Hər bir hipoteza misallarla təsdiqlənir. Yeni realizm poetikası, nəzəriyyə məsələləri hələ də öyrənməkdir.

Yeni dövr realist əsərlərində reallığın təsviri üsulları yeni araşdırmalar tələb edir. Postmodenizmin realist strategiyaya təsiri və realist metodunun müxtəlif müasir müəlliflərin əsərlərindəki konkret təzahürləri aşkarlanır.

V.Chelebi

Modifications of the realistic method in modern literature

Summary

The article deals with the problems of modifying the realistic method in modern literature. The author touches upon serious problems concerning the realistic method.

There are also various hypotheses about this method. Each hypothesis is confirmed by an example.

The problem of theory, the poetics of the new realism, is still insufficiently studied. The author comes to the conclusion that the ways of depicting reality in realistic works of modern times require further research. It also points to the influence of postmodernism on the realistic strategy and concrete manifestations of the realistic method in the works of the most diverse contemporary authors.

Rəyçi: Flora Nacıyeva
Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

MÜNDƏRİCAT

DİLÇİLİK

ƏLİRZA ƏLİYEV
"KOROĞLU" DASTANINDA QADIN ŞƏXS ADLARI VƏ ONLARIN XARAKTERİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ 3
LALƏ MƏSİMOVA
СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В РУССКОМ, АНГЛИЙСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ..... 17
ТАРАНА ХАЛИЛОВА
ТЕСТИРОВАНИЕ КАК ФОРМА КОНТРОЛЯ ЗНАНИЙ..... 22
CAVANŞIR MURADOV
KOMPÜTER TERMİNLƏRİNİN YARANMA YOLLARI 27
FƏRİDƏ HÜSEYNOVA
TEXNİKİ ALİ MƏKTƏBLƏRDƏ XARİCİ DİL TƏLİMİN TƏŞKİLİNDƏ İSTİFADƏ OLUNAN FORMA VƏ ÜSULLAR..... 35
RAHIMA MAMMADOVA
TEACHING WRITING PROCESS 40
VERDIYEVA SAIDA UMBAY
TEACHING GRAMMAR THROUGH SONGS 45
AYNUR YUNSUROVA
INFORMATION TECHNOLOGY USE IN TEACHING AND LEARNING..... 50
GÜLAY QURBANOVA
SOME MISTAKES WITH USING CONFUSING PHRASES IN ENGLISH 55
GÜLŞƏN CÜMŞÜDOVA
SOME MAJOR DIFFICULTIES IN LEARNING ENGLISH GRAMMAR 60
LALƏNZAR MURADLI
ALINMA ŞƏKİLÇİLƏRİN DİLDƏ STRUKTUR DƏYİŞİKLİK YARATMASI PROSESİ 65
RANƏ BABAYEVA
THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON CULTURES..... 70
SULTANƏ BALABƏYOVA
KİV-də ƏDƏBİ DİL NORMALARI..... 75
СЕВИНДЖ КАРАЕВА
РУССКАЯ АНТОНИМИЯ И ЕЕ ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКО ОПИСАНИЕ..... 80
АЙГЮН КУЛИЕВА
НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ РУССКОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТОВ ВОЕННОГО ПРОФИЛЯ В НАЦИОНАЛЬНОЙ АУДИТОРИИ..... 85

SAFURA BAKİXANOVA
İNGİLİS DİLİNDƏ MORFOLOJİ YOLLA İSİMLƏRİN YARANMA VASİTƏLƏRİ VƏ ONLARIN AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ İFADƏ ÜSULLARI 90
FİRƏNGİZ EYVAZOVA
DIALECTICS OF NATIONAL COLORING IN THE TRANSLATION..... 95
КЕНЮЛЬ ИСМАИЛОВА
ПРИМЕНЕНИЕ ТРАДИЦИОННЫХ И ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ 100
XAVƏR HACİEVA
KERRELYANTLIQ SİTUASİYANIN YARATDIĞI SEMANTİK PARALELLİYİN İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ İFADƏ ÜSULLARI 109
ЕЛЕНА А.ВЕЛИЕВА
МЕНЕДЖМЕНТ В ОБРАЗОВАНИИ 114
MATANAT İBRAHIMOVA
CHOOSING AND USING INSTRUCTIONAL RESOURCES..... 121
GÜLLÜ MƏMMƏDOVA,
SƏBİNƏ ABDURAHMANOVA
MÜASIR İNGİLİS DİLİNDƏ MƏSDƏR TƏRKİBLƏRİNİN TƏDQİQİNƏ DAİR..... 126
RƏHİLƏ MƏMMƏDOVA
The Extra –CURRICULAR WORK IN LANGUAGE LEARNING..... 133
KİFAYƏT ALIRZAYEVA
İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNİN FONOTAKTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİNƏ DAİR.....138
İRADƏ MANAFOVA
ОСОБЕННОСТИ МОРФОЛОГИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ МОДАЛЬНЫХ СЛОВ 143
FATMA PƏNAHOVA
AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ NİTQ MƏDƏNİYYƏTİ 148
GÜNAY MƏHƏRRƏMOVA
İNGİLİS DİLİNDƏ BƏDİİ MƏTNİN TEMPORAL QURULUŞU VƏ ONUN AZERBAYCAN DİLİNDƏ İFADƏSİ 156
LALƏ İLDRIMZADƏ
WAYS TO MOTIVATE STUDENTS IN LEARNING ENGLISH 161
RƏNA ZÜLFÜQAROVA
USING AUTHENTIC AURAL MATERIALS TO DEVELOP LISTENING COMPREHENSION 166
SEVİNC MƏMMƏDOVA
MOTIVATION STRATEGIES IN TEACHING PROCESS 171
ZAMİRƏ ƏFƏNDİYEVA
ЭКВИВАЛЕНТНОСТЬ ФРАЗЕОЛОГИЗМА СЛОВУ СОВРЕМЕННОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА..... 176

ЛАМИЯ БАБАЕВА
РОЛЬ ОБЩЕ УПОТРЕБЛЯЕМЫХ БЫТОВЫХ СЛОВ ОБОГАЩАЮЩИЕ ЛЕКСИЧЕСКУЮ ТЕРМИНОЛОГИЮ 181
YAQUT ƏLİYEVA
XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNDƏ TƏLƏBƏLƏRİN YARADICI FƏALİYYƏTİNIN TƏŞKİLİNƏ DAİR 186
ELNARƏ PUTAYEVA
QƏDİM DÖVRDƏ İNGİLİS DİLİNƏ KEÇMİŞ ALINMA SÖZLƏRİN DİLDƏ QƏBUL OLUNMASININ TARİXİ ASPEKTDƏN TƏHLİLİ 191
AYNUR MAMMADOVA
TEACHING WITH VIDEO 197
İLAHƏ MƏMMƏDOVA
BAĞLAYICI SÖZLƏR VƏ ONLARIN CÜMLƏDƏ ROLU 203
ФИДАН АЛИЕВА
ЯЗЫК КАК СРЕДСТВО ХРАНЕНИЯ КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОЙ (КУМУЛЯТИВНОЙ) ИНФОРМАЦИИ 210
ШАРГИЯ ГАСАНОВА
ЧИСЛИТЕЛЬНЫЕ В РУССКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА 217
АЙТЕН МУРАДОВА
ЦВЕТОВАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ НАЗВАНИЙ ДРАГОЦЕННЫХ КАМНЕЙ В ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ224
РАФИГА АМИРОВА
ЕВАНГЕЛИЕ В ИСТОРИИ РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ 229
ÜLKƏR CƏFƏROVA
İNGİLİS DİLİNDƏ İŞLƏNƏN MƏKAN MƏNALI BƏZİ PAREMİOLOJİ VAHİDLƏRİN SEMANTİK TƏHLİLİ 237
МЕХРИБАН АБДУЛЛАЕВА
КОНСТРУКЦИИ С ТАК НАЗЫВАЕМЫМ УСИЛЕННО-КРАТНЫМ ОТРИЦАНИЕМ В РУССКОМ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКАХ 244
NAILƏ GASIMOVA
GOODWILL MESSAGES 250
TAMELLA MEHDIYEVA
COMMUNICATING ACROSS CULTURES 255
SEVDA AĞAYEVA
TƏRCÜMƏDƏ ADEKVATLIQ VƏ KOLORİT PROBLEMİ 260

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

MAHİRƏ QULİYEVA
VAQİF YARADICILIĞI AŞIQ ƏDƏBİYYATI İLƏ KLASSİK POEZİYANIN QOVŞAĞINDA 274
ABBAS MİRHÜSEYN
İSTİQLAL MÜCAHİDİ 290

ÜLVİYYƏ ƏLİYEVA
MULTİKULTURALİZMİN ƏDƏBİYYATA TƏSİRİ 299
RAMİDƏ MİRZƏFƏROVA
ANARIN "ƏLAQƏ" POVESTİNDƏ İNSAN PROBLEMİ 304
AYTƏN MUŞKİYEVA
C.CABBARLININ YARADICILIĞINA DAIR TƏDQIQATLAR..... 309
FATMA HÜSEYNOVA
"MOLLA NƏSRƏDDIN" JURNALININ FOLKLOR QAYNAQLARI 314
ELMAN NOVRUZOV
XANDƏMİRİN "TARİXİ-HƏBİBÜLSEYR" ƏSƏRİ SƏFƏVİLƏR
DÖVRÜNƏ AİD ƏDƏBİ VƏ TARİXİ MƏNBƏ KİMİ 319
HİCRAN BABAYEVA
BƏHLUL BEHCƏTİN BƏDİİ ƏDƏBİYYATDA YERİ 327
CƏMİLƏ ƏZİZOVA
BƏDİİ ƏDƏBİYYAT VƏ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ ÜZRƏ ELEKTRON
İNFORMASİYA BAZALARININ YARADILMASI TƏCRÜBƏSİ..... 336
PƏRVANƏ MUSTAFAYEVA
XX ƏSRİN I YARISINDA RUS NƏSRİNDƏ TARİXİ ROMAN VƏ ONUN
İNKİŞAF YOLLARI 345
MİNAXANIM MEHDİYEVA
ŞƏHRİYARIN BƏDİİ İRSİNİN TƏDQİQİNDƏ MÜHÜM MƏQAMLAR .. 353
AYGÜL QURBANOVA
"DƏDƏ QORQUD" DASTANLARININ MƏHƏRRƏM ERGİN VƏ
ORXAN ŞAİQ GÖKYAY MƏTNLƏRİNDƏ "SOYLAMA"LARIN
SEÇİLMƏSİ 367
GÜNEL ORUCƏLIYEVA
AZƏRBAYCANDA SOSİAL MEDİANIN YARANMASI VƏ İNKİŞAFI... 373
GÜNAY MƏMMƏDOVA
AZƏRBAYCANDA REGİONAL MƏTBUATIN YARANDIĞI
İCTİMAİ-SIYASI ŞƏRAİT 380
İRADƏ MUSAYEVA
E.MUNRO VƏ ŞIRLI CEKSONUN NƏSRINDƏ TALE QALEREYASI...388
İLKİYYƏ MƏMMƏDOVA
ÇAĞDAŞ DRAMATURGİYADA SOSİAL-MƏNƏVİ PROBLEMLƏRİN
TƏSVİRİ 395
ВЮСАЛ ЧЕЛЕБИ
МОДИФИКАЦИИ РЕАЛИСТИЧЕСКОГО МЕТОДА В
СОВРЕМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ 404

***«Elm və təhsil»* nəşriyyatının direktoru:**
***professor* Nadir MƏMMƏDLİ**

Dizayn: Zahid Məmmədov
Texniki redaktor: Yadigar Bagirova

Çapa imzalanmış **12.07.2017.**
Şərti çap vərəqi **52** Sifariş **№ 08.**
Kağız formatı **70x100 1/16.** Tiraj **300.**

*Kitab **"Elm və təhsil"** nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsində*
hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.
E-mail: elm.ve.tehsil@mail.ru
Tel: 497-16-32; 050-311-41-89
Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev döngəsi 8/4.